

نیمه ۲۰۱۲، پایتخت فرهنگی دنیای اسلام

جمهوری اسلامی ایران

بازسازی تاریخ فراموش شده

عقبات عالیات: عراق

سید علی سجانی

بازسازی تاریخ فراموش شده

عتبات عالیات: عراق

سید علی موجانی

مجمع جهانی اهل بیت (ع)

تهران ۱۳۸۹

■ باز سازی تاریخ فراموش شده

مؤلف: سید علی موجانی

ناشر: مجمع جهانی اهل بیت (ع)

نوبت چاپ : اول

چاپخانه: مجاب

تاریخ چاپ : زمستان ۱۳۸۹

تیراژ : ۳۰۰۰ جلد

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۵۲۹-۶۷۶-۴

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

info@ahl-ul-bayt.org

www.ahl-ul-bayt.org

بسم الله الرحمن الرحيم

این پژوهش را به همه شیفتگان زیارت عتبات
عالیات عرش درجات که با شوق وصال قدم به راه
نهادند اما در مسیر عزیمت و در پی خطرات شاهد
وصل را در آغوش کشیده و با بال شهادت به ملکوت
پرکشیدند، تقدیم می‌نمایم.

سید علی موجانی

فهرست

مقدمه ناشر	الف
پیشگفتار	ج
سالشمار	ا
فهرست اعلام	۴۶۳

اکنون که به الطاف خفیه خداوند متعال و به حکم آیه «مکروا و مکرا الله و الله خیر الماکرین» و علیرغم محاسبه و خواست ایادی استکبار و شیطان بزرگ آمریکای جنایتکار، حریم اهل بیت عصمت و طهارت (ع) نجف اشرف، کربلای معلی و کاظمین و سامرا از شر دژخیمان بعثی آزاد شده است و گروه‌های شیعی و اسلامی در تلاش برای برقراری حاکمیت مردمی - اسلامی در عراق می‌باشند فرصت مغتنم و زمینه مساعدی است که تاریخ پرفراز و نشیب تشیع در شهرهای عتبات عالیات به رشته تحریر و تدوین درآمده تا در این شرایطی که کشور عراق در بعد از جنگ و اشغال و گذار از مرحله استقرار و تثبیت حاکمیت طی می‌کند به دست فراموشی و هدم و حذف و نابودی سپرده نشود.

چه بسیار توفیق مبارکی شد که مجمع جهانی اهل بیت (علیهم السلام) توانست در اقدامی هر چند کوچک به بازسازی تاریخ فراموش شده این اماکن و شهرهای مقدس که خود دربردارنده بخشی از تاریخ بزرگ تشیع است پرداخته و تحقیق پیش رو را برای تمامی علاقه مندان به تشیع فراهم نماید.

تاریخ حوادث و جریانات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شهرهای عتبات عالیات نشانگر بخش بزرگی از تاریخ جریان ساز و پر ظرفیت تشیع در این کشور می‌باشد و بازخوانی تحولات آن به تنهایی ظرفیت بسیج نمودن و متحد ساختن ملت عراق را برابر جریانات برانداز و غیر مردمی در خود گنجانده است.

تراث تشیع علیرغم سعی بسیاری از حکومت‌ها در محو و نابودی آن، همچنان زنده و پابرجا حرف‌های بسیاری برای گفتن دارد و بررسی زوایای مسائل و حوادث آن، نکات بسیاری از هویت، قدرت، ظرفیت و نقش اسلام، تشیع و مسلمانان را در مناسبات و تحولات فرهنگی - اجتماعی کشور عراق به نمایش می‌گذارد.

مجمع جهانی اهل بیت(ع) در این کتاب تحقیقی تلاش نموده در یک مجموعه مدون بخشی از تاریخ حوادث، تحولات و مناسبات شیعیان را ارائه و بازخوانی آن دوران را برای همه دوستان شیعی در کشور عراق و ایران میسر سازد. جای دارد از اهتمام و عنایت دبیرکل مجمع حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای اختری و تلاش‌های محقق این طرح جناب آقای سید علی موجانی تقدیر و تشکر نمائیم. امید است بعد از این نیز تلاش‌های دیگری در ثبت و تحلیل جریان‌ات روشنگرایانه و عزت خواهانه عراقی که در دوره‌های گذشته همت و ایثار خود را صرف عزت و اعتلای اسلام و قرآن در کشور عراق و اتحاد مسلمانان حول محور اسلام و مرجعیت قرار دادند به انجام رسد.

والسلام علی من اتبع الهدی

احمد سالک – معاون فرهنگی مجمع جهانی اهل بیت (ع)

هفده آبانماه هزار و سیصد و هشتاد و نه

اول ذی الحجه هزار و چهارصد و سی و یک

به نام نقشبند صفحه خاک

چو ذره گرچه حقیریم بین به دولت عشق
که در هوای زخت چون به مهر پیوستم
چگونه سر ز خجالت برآورم بر دوست
که خدمتی بسزا بر نیامد از دستم

خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی

آشنایی من با عتبات مقدسه در عراق به سالهای کودکی باز می‌گردد: در زمستان سرد بر فراز سکوهای بازار پارچه فروشان تهران می‌ایستادم و حرکت دسته‌های عزادار را می‌دیدم که با پرچمهای رنگین، نواهای غمگین سر می‌دادند و با ضربات آهنگین بر سینه، خلوص و ایمان خود را به عترت پیامبر عظیم الشان اسلام (ص) جلوه می‌بخشیدند. در خانواده ما رسم بر این بود که در ایام محرم، خاصه تاسوعا و عاشورا برای شرکت در ماتم حسین (ع)، مجالس پرشکوه بازار بزرگ تهران را برمی‌گزیدند. مردان و زنانی را می‌دیدیم که از محلات گوناگون تهران، به کوی و برزن سرازیر می‌شدند و بی توجه به سرما یا گرما، بر آنچه در پاییز غمناک و خونین سال ۶۱ هجری (۶۸۰ میلادی) در دشت کربلا روی داده بود، می‌سرودند و می‌گریستند.

باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است
بی نفخ صور خاسته تا عرش اعظم است
کار جهان و خلق جهان جمله در هم است
کاشوب در تمامی ذرات عالم است
این رستخیز عام که نامش محرم است
سرهای قدسیان همه بر زانوی غم است

باز این چه شورش است که در خلق عالم است
باز این چه رستخیز عظیم است کز زمین
این صبح تیره باز دمید از کجا کزو
کویا طلوع می‌کند از مغرب آفتاب
گر خوانمش قیامت دنیا بعید نیست
در بارگاه قدس که جای ملال نیست

جن و ملک بر آدمیان نوحه می‌کنند کویا عزای اشرف اولاد آدم است
خورشید آسمان و زمین نور مشرقین پرورده‌ی کنار رسول خدا حسین

این حس عمیق عزاداران شیفته، چنان فضای سرد و خاموش بازار بزرگ تهران را به ماتمکده ای تبدیل می‌کرد که ما کودکان نیز همچون ایشان، سوگوار و گریان می‌شدیم: در عالم کودکی می‌گریستیم و بر سینه می‌کوبیدیم. با این همه، همین حس غریب، ما را با اسامی و القابی چون سید الشهداء(ع)، ابوالفضل(ع)، زینب(س) آشنا کرد؛ نامهایی که کنجاوی ما را بر می‌انگبخت و همان حس بعدها موجب مطالعه و مرور صفحاتی از تاریخ اسلام شد.

برخوان غم چو عالمیان را صلا زدند	اول صلا به سلسله‌ی انبیا زدند
نوبت به اولیا چو رسید آسمان تپید	زان ضربتی که بر سر شیر خدا زدند
آن در که جبرئیل امین بود خادمش	اهل ستم به پهلوی خیرالنسا زدند
بس آتشی ز اخگر الماس ریزه‌ها	افروختند و در حسن مجتبی زدند
وانگه سراقی که ملک مجرمش نبود	کنندند از مدینه و در کربلا زدند
وز تیشه‌ی ستیزه در آن دشت کوفیان	بس نخلها ز گلشن آل عبا زدند
پس ضربتی کزان جگر مصطفی درید	بر حلق تشنه‌ی خلف مرتضی زدند
اهل حرم دریده گریبان گشوده مو	فریاد بر در حرم کبریا زدند
روح‌الامین نهاده به زانو سر حجاب	تاریک شد ز دیدن آن چشم آفتاب

چنین مراسم و مجالسی در طول سال، برای ما، تنها بیان احساسات عمیق مذهبی و باورهای دینی نبود، بلکه بخشی از حافظه تاریخی و دانایی دینی ما را نیز شکل داد. در سالهای بعد، در مناسبت‌های متعدد و مقاطع تحصیلی گوناگون، تاریخ را بارها خواندیم و با دامنه‌های دیگری از علوم چون فلسفه دین، جغرافیای تشیع، حوزه فرهنگی ایران، مفاخر فرهنگی، دینی و علمی آشنا شدیم. حتی مدت هشت سال دفاع سخت و جانانه ملی در برابر تهاجم صدام را با آرزوی سعادت زیارت عتبات عالیات سپری کردیم.

وین صید دست و پا زده در خون حسین توست
دود از زمین رسانده به گردون حسین توست
زخم از ستاره بر تنش افزون حسین توست
از موج خون او شده گلگون حسین توست
کز خون او زمین شده جیحون حسین توست
خرگاه زین جهان زده بیرون حسین توست
شاه شهید نشده مدفون حسین توست

این کشته‌ی فتاده به هامون حسین توست
این نخل تر کز آتش جان سوز تشنگی
این ماهی فتاده به دریای خون که هست
این غرقه محیط شهادت که روی دشت
این خشک لب فتاده دور از لب فرات
این شاه کم سپاه که با خیل اشک و اه
این قالب طپان که چنین مانده بر زمین

با این همه باید اذعان کرد که هیچ یک از این پیوندهای عمیق، نتوانست دست کم به ذهن پرسشگر نسل ما، برای شناخت دقیق رابطه عاطفی با این سرزمین همسایه - که روزگاری با آن در یک بستر جغرافیای سیاسی جای داشتیم - پاسخی مناسب باشد. به نظر می‌رسد که این نکته مجهول، همچون بسیاری دیگر از پرسشهای بی پاسخ، ریشه در سنت آموزشی ما و کم توجهی به دستاوردهای بشری در زمینه روشهای دقیق و مستند در مطالعات و تحقیقات تاریخی داشته باشد.

آن روشها، ذهن و فکر سلیم را برای درک عمیق حوادث تاریخی و علل و تبعات مربوط با آن، شکوفا می‌کند. نگارنده، طی دو سال اخیر کوشید تا در مرور تاریخ کهنسال این سرزمین، در حوادث روزگار خود نیز تأمل کند، و گزارش کنونی، حاصل همان سازه نخست ذهنی برای درک منطقی وقایع تاریخی عتبات عالیات عرش درجات است.

در این گزارش کوتاه، کوشش شده تا بر زمینه‌های گوناگونی که برای تدوین و بازنگاری تاریخ عتبات مقدسه در جمهری عراق کنونی نیاز است، پرتویی افکنده شود؛ چه به هر حال، غالب پژوهشهای معاصر، از آفت یکسونگری و تکرار در تحلیل حوادث برکنار نمانده‌اند.

پس از آنکه مرکزیت سیاسی دنیای اسلام، در دوره خلافت امیرالمؤمنین علی(ع) در سال ۳۶ هجری قمری / ۶۵۷ میلادی و پس از نبرد جمل، از مدینه به کوفه منتقل شد، سرزمین بین النهرین یا عراق امروزی، که قریب به ۱۲۰۰ سال از عصر درخشان و تمدن ساز خود فاصله گرفته بود، بار دیگر به جایگاه یکی از مراکز مهم مشرق دنیای آن روزگار بازگشت.

بین النهرین، با تشکیل دولت سومر، میان دو رود دجله و فرات، پا به عرصه تمدن نهاد. در قرون متمادی پیشین و عهد حکومت‌های سومر، اکد، آشور و بابل، یعنی در فاصله اواخر هزاره سوم قبل از میلاد تا اوایل سده ششم قبل از میلاد، این سرزمین، مرکز سیاسی جهان آن روزگار بود.

اقدام کوروش، پادشاه هخامنشی ایران در تصرف بابل و رهایی یکتاپرستان یهودی اسیر در آن شهر، این سرزمین را تا قرن‌ها در محاق فراموشی برد. با ظهور اسلام و آغاز دوره فتوحات در عهد خلیفه دوم، کوفه در نزدیکی حیره باستانی، به عنوان سنگری برای اسلام و پادگانی برای فاتحان مسلمانی که در عمق قلمرو ساسانی دامنه فتوحات را پی در پی توسعه می‌دادند، سر بر آورد. آنگاه که امیرالمؤمنین علی(ع)، از مسیر بصره به سوی این منطقه راه می‌سپرد، کوفه با ساکنانی آمیخته از اعراب قبایل خرد و کلان حجاز و یمن و ایرانیان تازه مسلمان، قصبه ای کوچک بود.^۱

از این سال تا هنگام سقوط بغداد به دست هولاگو، نواده چنگیز در سال ۶۵۶ هجری قمری / حدود ۱۲۵۸ میلادی، سرزمین بین النهرین - که عراق خوانده می‌شد - بار دیگر و در مدتی اندکی بیش از شش سده، به یکی از مهمترین مناطق تأثیرگذار دنیای اسلام تبدیل گردید.

در روزگار ما، دنیای اسلام، گستره ای وسیع و جمعیتی عظیم است و در جهانی که ما در آن زندگی می‌کنیم، پدیده اسلام و جامعه مسلمانان از وجوه

^۱ محمد علی آل خلیفه، *امراء الکوفه و حکامها*، تحقیق د. یاسین سلواتی، (تهران دارالصادق ۱۴۲۵ قمری /

گوناگون قابل تحلیل و بررسی است. تحولات سالیان گذشته و تصویری که از دین اسلام و مذاهب اسلامی به جامعه جهانی ارائه می‌شود، از هویت و حیات اسلامی ما، گاه به نحو شگفت‌انگیزی، فاصله دارد. البته آن تصویر، بیش از آنکه ناشی از عناد و غرض ورزی دشمنان باشد، از سر کم دانشی و بی اطلاعی از تاریخ و فرهنگ اسلام و مسلمانان است. اگر منصفانه ادله و اسباب این موضوع را بررسی کنیم، ناچار خواهیم بود، مسئولیت فراموش شده خود را در ارائه واقعیات اصیل اسلامی و منطبق بر نگرش بنیادی در مطالعات تاریخی - مذهبی و بر اساس روشهای نوین تاریخنگاری تصدیق کنیم.

تحولات پی در پی، تنوع جوامع و اعصار اسلامی، گستره جغرافیایی، تأثیرات محیطی و درهم تنیدگی میراث فرهنگها و خرده فرهنگها در هویت اسلامی ما، گسترش دامنه باورهای که ریشه اسلامی ندارند، گسترش تبادلات میان دنیای اسلام در مغرب و مشرق و مواردی دیگر، از اسباب بروز این وضعیت است. با این همه، به نظر می‌رسد، نقاطی خاص در دنیای اسلام هست که باز بینی و تحلیل عمیق حوادث آن سرزمینها می‌تواند به فهم عمیق بسیاری از مشکلات و مسائل دنیای اسلام بیانجامد.

سرزمین بین النهرین یا عراق دوره اسلامی، یکی از مهمترین مناطق در جغرافیای اسلامی است که ریشه بسیاری از حوادث در شرق و غرب قلمرو تاریخی دنیای اسلام، به بطن آن باز می‌گردد. برای تاریخ تشیع، حیات سیاسی - اجتماعی خاورمیانه و علی الخصوص ایران تاریخی نیز، عراق گزینه ای غیر قابل انکار است.

در میان مناطق گوناگون جهان اسلام، عراق به سبب تنوع نژادی، قومی، مذهبی و به حیث فکر سیاسی، پدیده ای قابل تأمل است. صرف نظر از بنیان عراق در تاریخ و تمدن بشر، و تنوع نژادی و قومی آن، موقعیت ویژه تجاری - اقتصادی این منطقه تا قرون میانه تاریخ اسلام، زیارتگاهها، مکاتب و مدارس دینی کهن که پایه گذار اندیشه‌های سیاسی و کلامی بودند؛ و میراث حوزه‌های فقهی چون نجف اشرف با قدمتی یکهزار ساله برای شیعیان و بغداد برای حنابله، همه مؤید کم

مانندی سرزمین عراق در گستره جغرافیای دنیای اسلام است. شاید از این رو است که شناخت عینی حوادث این سرزمین ما را در درک رخدادها و حوادث تاریخی دیگر و چه بسا پدیده‌هایی که با آن مواجه خواهیم شد، یاری می‌کند.

اگرچه بر خلاف قول مشهور، تاریخ تکرار نمی‌شود، اما بازنگاری و بازنگری تحولات تاریخی عراق و شباهتهای حوادث یا گاه تکرار تجارب گذشته. سخت موجب شگفتی است. جست و جو در این زمینه‌های تاریخی، ذهن را متوجه پرسشهای جدیدی می‌کند. مصداق این تکرارها، تناقضات و شباهتها را می‌توان در پرسشهایی از این دست یافت:

• آیا نمی‌توان میان نقش سیاسی مراجعی چون شیخ حسن الفرطوسی و شیخ حسن کاشف الغطاء در وقایع سال ۱۲۵۹ ق / حدود ۱۸۴۳م^۱ در مذاکره با حاکم عثمانی، و رویه آیت الله سید کاظم یزدی در مذاکرات متعدد با مقامات عثمانی و بریتانیایی، طی سالهای ۱۳۳۴-۱۳۳۸ ق / حدود ۱۹۱۵-۱۹۱۹م،^۲ با سیره مرجع عالیقدر حضرت آیت الله سیستانی در گفت و گو با نمایندگان سازمان ملل پس از اشغال عراق از سوی آمریکا در سال ۲۰۰۳، مقایسه کرد؟

• آیا به راستی می‌توان میان قتل آقا رضا رفیعی تولیت عتبه علوی در سال ۱۲۸۵ ق / ۱۸۶۸ م،^۳ با مشابه همین حادثه برای عباس حداد، حاکم منصوب نجف در صحن شریف علوی به دست یکی از اعضای قبیله اش (صقور)^۴ و یا همین حادثه و در همان موضع، برای حجه الاسلام و المسلمین عبدالمجید خویی در ۱۰ آوریل ۲۰۰۳، وجه تشابهی یافت؟

• آیا میان سبعت سعود بن عبدالعزيز اول در عید غدیر سال ۱۲۱۶ ق / حدود ۱۸۰۱م، با رذالت نجیب پاشا حاکم عثمانی عراق و به دستور مستقیم باب

^۱ ر. ک به همین کتاب ذیل حوادث سال مورد اشاره.

^۲ ایضا.

^۳ معارف الرجال، ج ۱، ص ۳۰۵.

^۴ المسلمی العقیلى، تاریخ نجف اشرف، قم ۱۳۸۵، ج ۲، صص ۴۳۰-۴۳۲.

عالی^۱ در عید غدیر ۱۲۵۸ ق / حدود ۱۸۴۲ م در کربلا و نیز رفتار ژنرال حسین کامل داماد صدام حسین در اول اسفند سال ۱۳۶۹، در کشتار مردم کربلا و یورش به بقاع متبرک آن شهر، با همه افتراقی که در خاستگاه فکری و قومی این سه عنصر هست، نقطه اشتراکی نیست؟

• چه عواملی مشترکی موجب شکست قیام «عشرینات» شیعیان عراق در سال ۱۹۲۰ میلادی و «انتفاضه شعبانیه» در سال ۱۹۹۱ میلادی بوده است؟

• آیا رویه تخریب چهره رهبران شیعی عراق در سالهای اخیر، خاصه مراجع بزرگ نجف که ریشه در کینه، حقد و حسد دارد، را نمی‌توان با جریاناتی که یک سده و اندی پیش علیه میرزای شیرازی و میرزای آشتیانی عمل می‌کردند، همداستان دانست؟^۲

• چه عوامل و اسباب مشترکی در کار بود تا دولتها و حاکمیت‌های گوناگون در ادوار مختلف تاریخی، از اجرای آیین و سنت ماتم و عزای حسینی شیعیان عراق ممانعت کنند؟ چه صدام حسین معاصر نسل ما باشد و چه عمر پاشا والی عثمانی بغداد در سال ۱۲۷۷ ق / ۱۸۶۱ میلادی، یا مدحت پاشا حاکم دیگر بغداد در سال ۱۲۸۶ ق / ۱۸۶۹ م،^۳ و یا خلیفه عباسی،^۴ یا فقیه و واعظ حنبلی،^۵ در همه این موارد، رفتار مشابهی رخ داده است.

^۱ بایگانی نخست وزیری ترکیه؛ i.MSM.۶۴/۱۸۳۲/۱۴M۱۲۵۹.

^۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۳۱۷، صندوق ۶، پرونده ۱.

^۳ روزنامه الزوراء بغداد مورخ ۴ محرم ۱۲۸۶ ق.

^۴ ابن اثیر، ج ۹، ص ۵۶۱.

^۵ محمد بن یحیی صولی، اخبار الرازی بالله و المتقی الله، چاپ هیودث دن، بیروت ۱۹۷۹، ص ۱۳۶.

- در برابر این رویه خصمانه، باز چه عواملی در کار بود که نمونه‌های دیگری از سلک همان حکام و خلفا،^۱ زیارت قبور مطهر اهل بیت پیامبر اسلام (ع) را توصیه و حتی امکان زیارت را تسهیل می‌کردند.^۲
- آیا ناکامی حکومت مستقل نجف در سالهای منتهی به پایان جنگ جهانی اول، که ریشه در اختلافات درونی، تحلیل نادرست از تناسب غوا، یا تندرویهای بیجا داشت، در شرایط کنونی تشکیل دولت ملی عراق، تجربه ارزشمندی برای حاکمان کنونی نیست؟
- آیا صدمات به مضجع مبارک ائمه عسکریین (ع) در سامراء در دو مقطع زمانی ۳ اسفند ۱۳۸۴ و سپس ۲۳ خرداد ۱۳۸۶، با تعرض به شیعیان مقیم^۳ که ناشی از مسائل خاص آن دیار^۴ است و بارها تکرار شده، ارتباطی ندارند؟ آیا نمی‌توان حادثه اخیر در تخریب گنبد را با مشکلات تاریخی گذشته پیوند داد؟

مطالعه و بررسی منصفانه، دقیق و مبنایی حوادث در سرزمینی خاص، با تأکید بر سیر تاریخی آن و ارتباط با تحولات پیرامونی است که می‌تواند ما را در فهم و درک علل رویدادهای گذشته یاری رساند، البته به این شرط که چندان هم دچار تاریخ‌زدگی نشویم. به نظر می‌رسد که در باب کشوری چون ایران، با چنین عمق فرهنگی در عرصه‌ای به مراتب گسترده‌تر از جغرافیای سیاسی کنونی، و با

^۱ المنتصر بالله در سال ۲۴۷ ق / ۸۶۱ م؛ برای اصل خبر رجوع کنید به عزالدین علی ابن اثیر، ج ۱۷، ص ۲۷۹ و نیز برای المقتفی بالله در سال ۵۵۳ ق / ۱۱۵۸ م بنگرید به ابن جوزی، ج ۱۰، ص ۱۸۱.

^۲ خلیلی، ج ۸، ص ۱۲۱.

^۳ برای اطلاع بیشتر بنگرید به همین کتاب ذیل حوادث سالهای ۶۴۰ ق / ۱۲۴۲ م، ۱۱۰۶ ق / ۱۶۹۴ م؛ ۱۳۹۵ - ۱۲۹۶ ق / ۱۸۷۸ - ۱۸۷۹ م؛ ۱۳۰۰ ق / ۱۸۸۲ م؛ ۱۳۰۲ ق / ۱۸۸۴ م.

^۴ در این زمینه بنگرید به ادیب الملک قاجار، *سفرنامه ادیب الملک به عتبات*، به تصحیح مسعود گلزاری، دادجو بی تا، صص ۱۱۰ - ۱۲۰.

توجه به پیوستگی مذهبی، نژادی و زبانی فرامرزی، در هرگونه تحول و تغییر، باید به تبعات منطقه‌ای توجه کرد.

در واقع، منطقه ما در حال زایش کشورها و شکل‌گیری جغرافیای سیاسی نوینی است. ایران یکصد و اندی سال پیش تنها ۵ همسایه آبی و خاکی داشته،^۱ اینک و پس از آن دوران، ۱۵ کشور در کنار مرزهای ما قرار دارند؛ کشورهایی که برای تثبیت خود نیازمند تعریف و ساخت تاریخ هستند. این «کشورها» در میدان رقابت برای حفظ هویت ملی خویش در دنیای به هم پیوسته کنونی و در برابر بحرانه‌های عمیق فرقه‌ای، اجتماعی، قومی، فرهنگی و مذهبی، به میراثی که بخشهای مهمی از آن در تاریخ و فرهنگ دیرین ما نهفته است، پناه می‌برند.

البته روند زایش سیاسی کشورهای جدید در منطقه ما هنوز به پایان نرسیده است: مرزهای منطقه‌ای که ما در آن زندگی می‌کنیم، بر خلاف مرزهای غالب کشورهای دیگر، همچنان دارای امکان تغییرات جدیدی هستند.

تجربه تاریخی یکصد سال اخیر نشان داده است که تحولات حوزه پیرامونی ایران، تأثیر شگرفی بر ساختار اداری و حاکمیت ما برجای خواهد نهاد. اگر این تأثیرات هوشمندانه، تجزیه و بر پایه تجربیات تاریخی تحلیل نشوند، عوارض سنگین و گاه جبران‌ناپذیر این غفلت بر حاکمیت ملی ما امکان‌ناپذیر خواهد بود.

موضوع **بازسازی تاریخ فراموش شده**، روایت دوباره و مستند آن دسته از حوادثی است که در سرزمینهای شیعی عراق روی داده است. در این مختصر، بیش از آنکه ارائه تصویر کاملی از همه حوادث و وقایع در نظر باشد، در پی روشی

^۱ ایران در اواخر قرن ۱۹ میلادی تا سالهای نخست پس از جنگ جهانی اول تنها با ۳ کشور و ۲ امیر نشین در حوزه بحری و بری در همسایگی بود. روسیه در شمال، بریتانیا در خلیج فارس و منطقه بلوچستان و مکران، عثمانی در مرزهای غربی و تا حدی در جنوب غرب و سرانجام دو امارت مسقط در تنگه هرمز و افغانستان در شرق و شمال شرق در همسایگی ما قرار داشتند. با پایان یافتن جنگ و انقلاب بلشویکی جمهوریهای قفقاز به مدت کوتاهی اعلام استقلال کردند که آذربایجان به عنوان همسایه مرزی شمالی برای چند سالی تا استقرار اتحاد جماهیر شوروی بر همسایگی ایران نشست. در جنوب و غرب با سقوط عثمانی به ترتیب دو دولت نجد و حجاز یا همان کشور سعودیان عرب و عراق بر جغرافیای سیاسی منطقه افزوده شدند.

است برای بیان حوادث و تشریح پیوستگی آنها؛ به این معنا که به اهمّ حوادث مرتبط یا تأثیرگذار اشاره شود و از این راه، امکانی برای ملاحظه اخبار و روایات مربوط به این موضوع تحت سرفصل تاریخی مربوط به موضوع فراهم آید.

بدیهی است که در این مسیر، سلايق و اهداف ذهنی محقق، معیار انتخاب و دسته‌بندی حوادث هر سال بوده است. همچنین، آشکار است که منابع و مآخذ این موضوع بسی بیش از مواردی است که در این کتاب مورد استناد قرار گرفته، اما محدودیت فرصت پژوهش، به طور طبیعی، مانع استقصای تامّ منابع و مآخذ بوده و امید است که این مختصر، همچون متنی اولیه در مسیر مطالعات بعدی مورد توجه قرار گیرد. با این همه کوشش شده تا این گزارش پایه، اطلاعات لازم را تا آنجا که میسر بوده است، در باب فضای تاریخی و اجتماعی عتبات مقدسه در جغرافیای شیعی عراق منعکس کند.

در زمینه تأثیر **تبادلات اجتماعی میان ایران و عراق** این نمونه در خور ذکر است: خیل زائران یا کاروانهای جناز به همان میزان که ثروت به آن سرزمین می‌بردند، در شیوع بیماریهای واگیر دار نیز تأثیر چشمگیر داشتند؛ این بیماریها هنگام بازگشت زوّار عتبات، در ایران هم شایع می‌شد. البته در این زمینه اطلاعات منابع ایرانی گنگ است و به دقت منابع عثمانی نیست، زیرا طرف دیگر به سبب اخذ روایید و دریافت وجوه مشخص از زائران، تاجران و جناز و احشام از منابع آماری قابل استنادی برخوردار است و دقت در آنها می‌تواند در داوریه‌های عمومی یا فرضیه‌های اولیه ذهن ما تردید ایجاد کند.

برای بیان مثالی از این نمونه، می‌توان شاخص کمیت زوّار عتبات را تنها در سالهای نخستین پادشاهی ناصرالدین شاه قاجار، یعنی دهه ششم سده سیزدهم هجری قمری در نظر گرفت: خورشید پاشا، نماینده دولت عثمانی برای تعیین حدود مرزهای ایران و ایران، در گزارش خود به باب عالی در خصوص کمیت آمار تبادلات میان دو کشور، تنها از نقطه مرزی خانقین، به آمار قابل توجهی اشاره می‌کند که نشان از دامنه وسیع کمیت زوّار و تجار ایرانی دارد. به عنوان مثال،

وی شمار زوار عبور کننده از گمرک خانقین را ۵۲۹۶۹ نفر، کاروان مکاریان را با ۲۴۹۵۷ رأس چارپا، ۳۳۴۸ کاروان ذکر کرده است.^۱

یک سفرنامه نویس اروپایی این رقم را تا یکصد هزار زائر ایرانی و هندی در نظر گرفته است.^۲ البته، این شمار زائر تنها متعلق به یک نقطه از مرز گسترده میان دو کشور بوده، و خاص زواری است که مسیر رسمی (اخذ تذکره و پرداخت وجوه آن) را برای زیارت برگزیده‌اند، و در واقعیت، باید کمیتی به میزان چند برابر نسبت به این شمار را در نظر گرفت.

در این نگاه، و بنا بر برآوردهای قابل استناد، جمعیت ایران ۱۷ سال پس از گزارش خورشید پاشا در خوشبینانه‌ترین فرض ممکن چهار میلیون و چهارصد هزار نفر بوده است.^۳ بنابر این، می‌توان در نظر گرفت که در قرن سیزدهم میلادی و در هر دوره نسلی،^۴ درصد قابل ملاحظه‌ای از جمعیت ایران، برای مدتی کوتاه به سرزمین همسایه مهاجرت می‌کرده‌اند. این مهاجرت، هم ثروت را از ایران به آن مناطق منتقل می‌ساخت و هم بر تربیت عامه تأثیر می‌نهاد و چه بسا سبب می‌شد تا جامعه ایرانی با آداب و سنتهای آن ناحیه، در تبادل مستقیم باشد. چنین جابجایی و گردش جمعیتی را با هیچ کشوری دیگری نمی‌توان در قیاس گرفت.

از این‌رو، پیوستگی^۵ میان دو سوی مرز با وجود همه تفاوتها چون زبان، نژاد و حتی در مواردی چون تنوع مذهبی، باید نیاز به بازشناسی عینی‌تر حوادث مناطق شیعی جنوب عراق را برای ما به نحو بسیار جدی‌تری برانگیزد.

^۱ Mehmed Hursid Pasa, *SEYAHNAME – I HUDUD*, Alaattin Eser, Istanbul ۱۹۹۷, p.۹۲.

^۲ H.Sawanson COWPER, *THROUGH TURKISH ARABIA*, London ۱۹۸۷, p.۳۷۲.

^۳ بنگرید به چارلز عیسوی، *تاریخ اقتصادی ایران*، ترجمه یعقوب اژند، نشر گستره ۱۳۶۲، ص ۴۱

^۴ بیست و پنج سال

^۵ شاید سنجیده تر باشد تا از واژه *همبستگی* استفاده شود.

البته این آمدوشدها در سالهای پایانی گزارش ما، اهمیت قابل ملاحظه دیگری نیز داشته است: به این معنا که حضور مراجع بزرگ و مجتهدان نام‌آور در آن صفحات و نیز تبلیغات و تعلیمات حوزه علمیه دیرپای نجف اشرف، میزان علاقه و پیوند ایرانیان را با این طبقه افزایش داد.^۱

برای مثال، صدور فتوای تحریم تنباکو، موجی از احساسات مذهبی برانگیخت؛ چندان که حتی پادشاه خودکامه قاجار، که خود در سفر به عتبات مورد کم لطفی میرزای شیرازی واقع شده بود،^۲ شگفت‌زده شد.

در سالهای پایانی این گزارش، یعنی روزگار جنبش عدالتخواهی مردم ایران، به ویژه در حوزه نجف بخشی از رهبری قیام برای مبارزه با استبداد را بر عهده داشتند. اعتقاد و باور عموم مردم به عالمان، نمی‌توانست از سر عناوین و القاب بزرگان باشد، بلکه تبادلات اجتماعی حاصل از عزیمت بیشمار زوار به عتبات و درک محضر مراجع بزرگ، در کنار ابزارهای جدید ارتباطی، چون خطوط تلگراف هند و اروپا، حکم «آیات عظام» نجف را در اواسط و اواخر عهد قاجار برای اکثریت مردم آن روزگار مطاع کرده بود.

^۱ فراموش نباید کرد که به دنبال شکست ایران در دو دوره نبرد با کفار روس که با فتاوی جهاد و مشارکت علمای دین آغاز شده بود، اعتماد عمومی نسبت به رهبران دینی به شدت مخدوش شده بود. رفتار مردم با مرجعی بزرگ چون مرحوم آیت الله سید محمد مجاهد در بازگشت از جبهه قفقاز نمادی از آن واقعیات بود. بیان رفتار زننده ای که با این مرجع مجاهد صورت گرفت به آن میزان دردناک و تاسف بار است، که حتی در تحقیقات سالهای اخیر که به همت مراکز رسمی برای توصیف چهار های مذهبی انتشار می یابد نیز نویسنده ناچار است با عباراتی که موید فرجام تلخ این موضوع است در وصف آیت الله سید محمد مجاهد در این مقطع چنین یاد کند که «در طول راه در شهر قزوین نیز مظلومانه مورد اسائه ادب جاهلان و آماج توهین و تمسخر نا اهلان قرار گرفت». در این زمینه بنگرید به سید حمید میر خندان، سید محمد مجاهد؛ در مجموعه گلشن ابرار، تهیه و تدوین توسط جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، نشر معروف ۱۳۸۵ش، ج ۱، ص ۳۱۷.

^۲ میرزا از دیدار با شاه قاجار و حتی شرفیابی وی به محضر خود سرباز زد و انگونه که روایت نموده اند، در حرم با شاه ملاقات نموده بود. رک به عبدالحلیم الرهیمی، تاریخ حرکت اسلامی در عراق، ترجمه محمد نبی ابراهیمی، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی ۱۳۷۵، ص ۱۲۴.

از منظر مذهبی، هم باید به مناسبات فی مابین توجه داشت. حوزه نجف با قدمتی یکهزار ساله در جهان تشیع جایگاه و اعتبار بی‌مانندی داشته و همچنان خواهد داشت. در سراسر سالهای مورد بحث گزارش حاضر، این حوزه برای علویان، زیدیان، اسماعیلیان و سپس شیعیان ایران و سایر قلمرو معتقد به باورهای شیعی، چون قفقاز، هند، بحرین، احساء و جبل عامل کانون توجه بوده است.

اگر بخواهیم با شاخصی پیوند این حوزه را با جغرافیای کنونی جهان اسلام شناسه‌گذاری کنیم، تنها کافی است به اسامی مدفونان ایوان العلمای و حجرات روضه علوی در نجف اشرف نظری بیاندازیم: فقیهان و مراجعی چون شیخ ابراهیم لنکرانی، شیخ ابوالحسن مشکینی، آقا سید ابوالحسن اصفهانی، آقا سید ابوالقاسم خویی، شیخ ابوالقاسم اردوبادی، شیخ احمد الجزائری، ملا احمد مقدس اردبیلی، ملا احمد نراقی، شیخ اسحاق رشتی، شیخ باقر سودانی، خواجه نصیرالدین طوسی، میرزا سید حسن موسوی بجنوردی، شیخ رجب علی پاکستانی، سید رضی کشمیری، سید شبر هویزی، شیخ صادق ایروانی، شیخ عباس قمی، شیخ عبدالله کرمانی، آقا سید محمد کاظم یزدی، شیخ عبدالله مازندرانی، شیخ محمدعلی نخجوانی، سید محمود شاهرودی و خاندانهای چون آل قزوینی، طالقانی، شرف‌الدین و جبل عاملی، احسانی، بحرانی، همدانی، خلخالی، طهرانی، شیرازی، تبریزی، بهبهانی، شوشتری، زنجان، اشکوری، و ...^۱ همگی نشانی از تأثیر شگرف نجف بر مناطقی است که این عالمان از آنجا برخاسته و در طلب علم، حوزه نجف را برگزیده‌اند؛ سرزمینهایی که گرچه فرسنگها با حوزه نجف فاصله دارند، اما شیعیان ساکن در آن نواحی در مدت هزار سال حیات حوزه نجف، آداب و احکام خود را با میزان فقاقت آن معهد علم دینی سنجیده‌اند.

حوزه نجف، برخلاف تصور رایج، حوزه‌ای متحول، غیرمتمرکز و سیال بوده است که تأثیر آن را نمی‌توان و نباید تنها در جغرافیای شهر نجف باز جست.

^۱ برای اطلاع بیشتر از اسامی و چگونگی حیات این فقها و علما رک به کاظم عبود الفتلاوی، **مشاهیر المدفونین**

تاریخ این حوزه نشان داده که نهاد حوزه توانسته است در برابر تندباد حوادث و طی مقاطع متعدد تاریخی، چه به سبب تضییقات حکومتها و چه از سر تفاوت رویه‌های فقهی و اصولی و کلامی میان علمای دین، بقای خود را با تمرکززدایی حفظ کند. این ویژگی خاص، از یکسو دوام این حوزه را تضمین و از سوی دیگر، اسباب پویایی آن را فراهم ساخته است. مهاجرت برخی از مراجع بزرگ طی حیات هزار ساله این نهاد علمی عالم تشیع به حله، سامراء، کاظمین و کوفه، نشانه‌ای آشکار از سیالیت این حوزه است.

تاریخ پر حادثه عراق، چه در سالهای اخیر و چه در هزاره گذشته، که نشانه‌های متعددی از اشغال و تغییر پی در پی حکومتها را بر خود دارد، گواه روشنی است که اگر نهاد مرجعیت و ساختار حوزه نجف رویه‌ای جز این بر می‌گزید، چه بسا پیوستگی تاریخی و حیات و شکوفایی مستمر آن در بطن حوادث، دستخوش لطمات جبران‌ناپذیر می‌شد.

اکنون که به تاریخ هزار ساله این نهاد شیعی در آن سرزمین پر حادثه نظر می‌اندازیم، از آینده‌نگری مراجع بزرگ مهاجر از نجف سخت شگفت‌زده می‌شویم، زیرا با هجرت و سپس بازگشت، توانستند در حوادث تلخی چون منازعات فقهی اخباری - اصولی^۱ یا دوره اشغال بیگانه^۲ و استبداد صدامی^۳ بقای حیات حوزه نجف را تضمین کنند.

برای درک اهمیت این نکته، می‌توان در مقام قیاس، حوزه قم را در نظر بگیریم: قم گرچه خود از پایگاههای کهن شیعی در ایران بوده است، اما حوزه آن در قیاس با حوزه نجف هنوز نویاست: حوزه قم در کمتر از یکصد سال پیش در واکنش به حوادث ایران پس از مشروطیت و جنگ جهانی اول و با تمهید حاج شیخ عبدالکریم حائری ظهور کرد. فضای دانش دینی آن عهد ایران با تشکیل حلقات

^۱ عهد میرزای شیرازی در مهاجرت به سامراء.

^۲ دوره آیت الله اقا سید کاظم یزدی در هجرت به کوفه.

^۳ دوره معاصر که با مهاجرت علمای بزرگی چون آیت الله حائری به قم شکل گرفته است.

درس و بحث در حوزه‌های متعدد، اما خُرد در شهرهای مختلفی چون اصفهان، تهران، مشهد، تبریز، رشت، شیراز و غیره شکل گرفته بود. هر یک از این حوزه‌ها به دلایلی با تهدیداتی، چه از نظر سیاسی و چه اقتصادی - اجتماعی روبه‌رو بودند، به همین سبب، بقا و دوام آنها در جغرافیای سیاسی ایران افقی نامشخص بود. خمود و زوال حوزه‌های تاریخی فقه و کلام دینی در ایران در شهرهایی چون ساوه و اصفهان، در مقایسه با آنچه در عراق شکل گرفته بود، می‌توانست برای باورهای مذهبی ایرانیان در اوایل قرن گذشته خطری جدی باشد.

از منظری دیگر، دولتهای برخاسته از جنگ جهانی نخست در ایران و عراق نیز وارد دور تازه‌ای از چالشهای سیاسی شده بودند که تبعات آن منجر به اعمال محدودیت، هم برای سفر به عتبات و هم مهاجرت و استقرار طلاب و مشتاقان در حوزه نجف شده بود. البته وجه رفاهی - امنیتی متمایز آن سالهای ایران، در قیاس با اوضاع نابسامان دولت عراق نیز از جذابیت‌های مهاجرت تا میزان چشمگیری کاسته بود. بنابراین، شاید به همین دلایل، حاج شیخ عبدالکریم با درک این وضعیت، بر آن شد تا با مهاجرت به قم، زمینه تشکیل مرکزی دینی را برای جذب علمای بلاد و نواحی فراهم آورد.

بر خلاف حوزه غیر متمرکز نجف، ماهیت تحولات سیاسی - اجتماعی سبب شد تا حوزه قم با خاستگاهی تمرکزگرا و در نزدیکی و پیوند با زادگاه سیاست و اقتصاد ایران یعنی شهر تهران، متولد شود. همین وضعیت موجب شد تا بر خلاف ماهیت حوزه نجف، حوزه قم، به رویه تعامل با دو نهاد سیاست و اقتصاد یعنی حاکمیت و بازار روی آورد؛ دو نهادی که در مدت حیات حوزه علمیه قم، نقش مؤثری در حمایت از آن بر عهده داشته‌اند.

در کنار این موضوعات، توجه به **پیوند نظام سیاسی - اداری دولتهای**

ایران، به ویژه در عهد حکومت‌های شیعی چون زیدیان طبرستان، آل بویه، روزگار ایلخانان مغول، صفویان و پس از ایشان، عاملی است که نباید از کنار آن بی‌اعتنا گذشت. این نمونه‌ها سخت تأمل برانگیزند:

محمد بن زید علوی حاکم طبرستان ایران دستور داد تا هدایایی از سوی حکومت وی در میان ساکنان شهر نجف ارسال شود،^۱

عبداللوه دیلمی فرمان داد تا بخشش گسترده‌ای به اهالی نجف و کربلا اعطا شود،^۲

ابوطاهر جلال الدوله هم به تأسی از نیای خود به اهالی کربلا بخشش کرد،^۳

غازان خان، امیر ایلخانی ایران نیز هزاران قرص نان در میان اهالی کربلا خیرات کرد،^۴

شاه عباس صفوی برای علما و خادمان عتبه علوی پاداشی در نظر گرفت و فرمان داد تا میان فقراء عطایائی توزیع شود،^۵

همه این موارد نشان از این واقعیت دارند که حاکمان ایران، صرف نظر از اینکه سرزمین عراق در قلمرو ایشان باشد یا در قلمرو حاکمیت خلیفه عباسی یا عثمانی، به نحوی ساکنان آن نواحی را چون اتباع خویش می‌دانستند و نسبت به سرنوشت آنها احساس مسئولیت می‌کردند. البته این رابطه یک سویه نبوده است و به گواهی اسناد و مدارک طرفهای مقابل، ساکنان این اماکن مقدس نیز، دولت ایران را ملجأ و مأوای روزهای سخت می‌دانستند و به حمایت این دولت چشم دوخته بودند.^۶

^۱ ابو جعفر محمد بن جریر طبری، **تاریخ الأمم و الملوك**، تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم، بیروت دارالتراث ۱۹۶۷، ج ۱۰، ص ۴۱.

^۲ عیاضالدین عبدالکریم سید بن طاووس در "فرحه الغری"، نجف، مطبعه حیدریه، ۱۳۶۸ق، ص ۱۱۳ و نیز جعفر نقدی، **نزهة المحبین فی فضائل امیرالمومنین(ع)**، نجف اشرف، مطبعه العلمیه، ۱۳۷۴ق، ص ۲۲۲.

^۳ بد ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، **البدایه و النهایه**، دار الفکر ۱۹۸۶، ج ۱۲، ص ۴۷.

^۴ بتکرید به همین کتاب ذیل وقایع ۶۹۸ ق حدود ۱۲۹۸م.

^۵ پیشین، ذیل وقایع ۱۰۳۳ ق حدود ۱۶۲۴م.

^۶ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۸۸۲۸۱۱۳۷۲۳۵/۲۱۸/۲۹.

این باور تنها زمانی دچار سستی شد که ایران با حضور و وساطت عناصر بیگانه، یعنی روسیه و بریتانیا، به حل مسائل دوجانبه خود با دولت عثمانی پرداخت: دولت مردان ایران در عهد محمد شاه قاجار برای حل مسائل در روابط سیاسی فی مابین بر آن شدند تا با مشارکت دو دولت یاد شده در ارزروم به مذاکره بنشینند. رویکرد حاج میرزا آقاسی صدراعظم وقت، به دیپلماسی چند جانبه برای حل مسائل دوجانبه، از نظر کارگزاران وی سخت مورد انتقاد واقع شد^۱، البته این نقد بیشتر متوجه عدم پایمردی و پیگیری حاجی بود، با این همه، بنابر دلایلی، روند حوادث سالهای بعد نشان داد که ایران اصولاً از اصل مراجعه به دول ثالث در دعاوی مرزی و ارضی طرفی نبسته است، زیرا بر خلاف تصور دولتمردان ایران که این دو دولت را به عنوان داور برگزیده بودند، نمایندگان آنها خود را تنها «ناظر» می‌دانستند:

«مأموریت ما همین در اینجا بودن و استماع نمودن است نه اینکه از طرفین حمایت کردن و جواب نوشتن، همان استحضار ما از برای ما کافی است»^۲.

شاهد دیگر و قابل اتکا برای نگارنده، در تأیید موضوع برداشت ناصواب طرف ایرانی از نقش طرفهای اروپایی در مذاکرات دوجانبه ایران و عثمانی، عبارت ناصرالدین شاه قاجار در سالهای بعد است که در آن نشانه‌ای از عدم مسئولیت‌پذیری طرفهای واسطه در حکمیت میان ایران و عثمانی هست:

«نوشته‌جات میرزا محبعلی و معین‌الممالک را همه را خاندن [خواندم] آنچه لازم است بزودی جواب نوشته شود و بعضی مطالب را تلگراف بکند. سواد فرانسه و ترکی العبارة را ترجمه کرده بفرستید؛ ملاحظه شود با سایر نوشته‌جات. در فقره سرحد حقیقتاً اصل مقصود و منظور شما و مأمورین شما همان اساس مذاکره به عهدنامه ارزنه الروم [ارزروم] بود و هست که رسماً از دول فرنگ و سفرای طهران به شما اعلام شد و در حقیقت گذشت. حالا درویش پاشای پوسیده پدرسوخته

^۱ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۲۶۳، صندوق ۶، پرونده ۱۴ گزارش ۱۸ جمادی الثانی میرزا جعفرخان مشیرالدوله.

^۲ واحد نشر اسناد، گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۶۴۶.

ادعای طهران را هم می‌کند؛ نفهمیدم آن طوری که معین‌الملک نوشته است به ملکم و ساعدالملک تلگراف رمز سختی بکنید که دولت روس و انگلیس را به حکمیت قطعی وا دارند.^۱

به نظر می‌رسد، سرانجام خواسته دخالت کشورهای دیگر در مناسبات فی مابین دو کشور، که ناشی از ناکارآمدی دستگاه دیپلماسی و فتور اقتدار حاکمیت سیاسی ایران از اواسط دوران ناصری بود، موجب تغییر نگرش اهالی نواحی جنوبی عراق به دولت ایران گردید.

علاوه بر این عامل، باید از اعزام کارگزاران کم تجربه به این مناطق استراتژیک نیز یاد کرد. میرزا جعفرخان مشیرالدوله پیش از آن دوره، در باب این موضوع مهم، نکاتی را به دولت مرکزی یادآوری کرده بود تا «آدم دولتمخواه و کاردان» به عثمانی مأمور شود.^۲

حوادث سالهای بعد نشان داد که دولت ایران از انتخاب افراد ناتوان برای مأموریت در عتبات، که گاه از سر ترحم یا لطف^۳ و گاه براساس توصیه و دخالت

^۱ پیشین، ج ۲، ص ۸۱.

^۲ رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه به همان ادرس سال ۱۲۶۳ق صندوق ۶ پرونده ۱۴.

^۳ مطالعه اسناد نشان می‌دهد گاه برخی افرادی که در سالهای پایانی خدمات دولتی خود بودند را نظام اداری به حیث پاسداشت خدمات ایشان و یا به درخواست خود آنها به عتبات مقدسه مأمور می نمود تا بلکه در این سالهای پایانی عمر امکان مجاور شدن در آن سامان را به دست آورند. نمونه بارز چنین نگرشی که خود حکایتی قابل تأمل را از این قبیله تصمیمات نشان می دهد، موضوع انتصاب صفا السطنه کارگزار قصر شیرین و نیز اسماعیل خان سرحد دار زهاب به نیابت کربلا نمونه بارزی از این وضعیت است. کارگزاری که در دوران کهنوت علیرغم توان و تسلط به مأموریت کربلا گمارده شده و علاوه بر بحرانهای اداری اندک زمانی پس از حضور در محل مأموریت جان به جان آفرین تسلیم و امور معطل می شود. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۱۸، کارتن ۱۴.

این و آن^۱ صورت می‌گرفت، تا چه میزان متضرر شد. حوادث سال ۱۲۸۵ هجری قمری (۱۸۴۲ میلادی) مؤید این وضعیت است: نجیب پاشا حاکم وقت عثمانی، در روز عید غدیر به کشتار شیعیان و از جمله ایرانیان معترض به سیاستهای عثمانی در کربلا دست زد.^۲ در نتیجه کشتار سبعانه قوای عثمانی، اتباع ایران یا به تعبیر میرزا جعفرخان مشیرالدوله «مظلومان کربلا» بی پناه ماندند.^۳

رویداد دهشتناک سال ۱۳۲۴ هجری قمری (۱۹۰۶ میلادی) هم نمونه مهم دیگری است از افول اعتبار ارکان سیاسی ایران و جایگزینی نقش محوری یکی از دول ناظر بر قرارداد ارزروم نزد اهالی عتبات عالیات: اهمال یا کم‌دقتی کنسول ایران سبب شد تا مردم معترض، بر خلاف سنت مألوف که ایران را پناه خویش می‌دانستند، راهی کنسولگری بریتانیا در کربلا شوند. مقامات حکومت عثمانی بی توجه به وضعیت اعتراض شهری، با توپخانه به مواجهه برخاستند و کشتاری سنگینی به راه انداختند.^۴

البته در همین سالها، به گواهی گزارشهای موجود در همین کتاب، مقامات دولت قاجار، به امر توسعه و مرمت حریمهای مطهر و بقاع متبرک آن دیار اهتمام داشتند؛ سیاستی که صرف نظر از باور و اعتقاد دینی، به برکت آن، به نوعی موجبات پیوند نظام سیاسی - اداری ایران را با آن سرزمین فراهم می‌آورد. شواهد متعددی در این زمینه نشان می‌دهد که دولتمردان ایران می‌کوشیدند با توسعه و بهسازی حریمها، مثلا اهدای شمعدانها یا آویزهای مختلف و وقف آنها براساس متن

^۱ به عنوان نمونه ر. ک به نامه نظام العلماء در انعکاس تمایل علامه فاضل شریانی برای تعویض ناظم الملک کارپرداز بغداد و مترجمش یا مشیر دیوان مصلحتگزار کربلا موجود در **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، سال ۱۳۱۷، کارتن ۶، دوسه ۱.

^۲ محمد حرزالدین المسلمی العقیلبی، **تاریخ نجف اشرف**، قم ۱۳۸۵، ج ۲ ص ۴۷۸.

^۳ **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۲۶۳، صندوق ۶، پرونده ۱۴ گزارش ۱۸ جمادی الثانی.

^۴ **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، Y.MTV/۲۹۰/۱۵۰/۱۳۲۴N۱۴ و همچنین MTV/۲۹۰/۱۵۵/۱۳۲۴N۱۵.

وقفنامه‌ای که امور روشنایی را به کارگزاری منصوب از سوی دولت ایران محول می‌ساخت، حضور سیاسی - اداری ایران را در آن نواحی حفظ کنند.

در زمینه **تعاملات اقتصادی** نیز رابطه‌ای تنگاتنگ میان آن نواحی و ایران وجود داشته است. هزینه‌های تردد، خدمات، اسکان و خوراک زوآر، منبع مالی مهمی برای عایدی اهالی عتبات مقدسه بود. عوامل دیگری را نیز باید در نظر داشت؛ چون مرکزیت دینی - علمی حوزه نجف که اسباب حضور طلاب ر فراهم می‌ساخت یا قداست حائر حریمهای مطهر که شوق مجاورت در سالهای پایانی عمر را برای طبقات میانی و حتی اصیل زادگان ایرانی فراهم می‌آورد. این موارد، در نهایت موجب انتقال ثروت از ایران به آن نواحی می‌شد.

یک بُعد دیگر در مناسبات اقتصادی موضوع جنائز بود: منتهای آرزوی یک ایرانی یا هندی، یا قفقازی این بود که پیکرش در جوار مقابر بزرگان شیعه، به ویژه حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) در نجف یا حائر حسینی در کربلا به خاک سپرده شود. به سبب همین تعلق خاطر، به روایت یک خاورشناس فرانسوی، آنها «پس از مرگ هم برای آخرین بار به کربلا مسافرت» می‌کردند،^۱ و برای این سفر نیز هزینه‌های چشمگیری را متحمل می‌شدند. به نظر یک پژوهشگر غربی، هر جنازه منتقل شده، برای دولت عثمانی به میزان یک پوند درآمدزایی ایجاد می‌کرد.^۲ به عنوان نمونه، مرآش اوغلی پزشک شهبندری عثمانی در کرمانشاه برای معاینه هر جسد و صدور برگه صحتی مبلغ سه تومان می‌گرفت.^۳

علاوه بر هزینه‌های حمل و نقل و پرداخت تعرفه‌ها و درآمدها، هزینه‌های دیگری چون روشنایی سر مزار یا بهای سنگ مزار و نصب آن نیز قابل توجه بود؛ مثلاً هزینه حمل یک قطعه سنگ از کرمانشاه تا نجف، چهل تومان بود. این

^۱ ژان دیولافوا، **ایران: کلد و شوش**، ترجمه علی محمد فره وشی، دانشگاه تهران ۱۳۶۹، صص ۶۳۸ - ۶۳۹.

^۲ ر.ک به استیون همزلی لانگریک، **تاریخ سیاسی، اجتماعی و اقتصادی عراق**، ترجمه علی درویش، ص ۳۹.

^۳ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی سال ۱۳۱۸ کارتن ۱ دوسیه ۸.

مبالغ، خود نشان از سهم بالای این خدمات در تراز مبادلات اقتصادی طرفین داشته است.^۱

در سالهای آخر حکومت عثمانی، این زمینه چنان سودآور بود که یک یهودی مقیم بغداد، در قبال پرداخت ۱۳۰۰۰ لیره طلای عثمانی به اداره اوقاف، امتیاز دفن جناز را در نجف، به خود اختصاص داد.^۲ اهمیت این موضوع بیشتر از این روست که وی علی رغم کراهت مسلمانان و احتمال تحریم او و کارگزارانش، نمی‌خواست این فرصت را از دست بدهد.

اگرچه نمی‌توان از کمیت جناز در آن سالها اطلاع دقیقی به دست آورد، اما از برخی نشانه‌ها می‌توان تا حدودی آمار جناز را حدس زد؛ مثلاً به سبب مشکلی اداری در یکی از نقاط تبادل مرزی، ناگهان موجب انباشت ۴۰۰۰ جنازه در نعلش خانه خانقین گردید.^۳

تاریخ مناسبات ایران و مناطق وسیعی از عراق، روایتی کهن، پردامنه و تأثیرگذار برای مردمان هر دو کشور بوده است؛ مردمانی که روزی شهروندانی مشترک و دورانی بیگانگانی آشنا برای یکدیگر بوده‌اند. باور مشترک آنها، یعنی محبت و ارادت به خاندان و عترت پیامبر اسلام(ص)، در دشوارترین مقاطع تاریخی رمز پیوستگی و پایداری دو طرف بوده است.

بازسازی تاریخ فراموش شده گزارشی مستند برای عطف توجه بیشتر به این وجه از مناسبات ایران و عراق است. نگارنده برای تدوین و آماده‌سازی این روایت که طی دو سال اخیر دنبال شد، خود را مرهون همراهی، مساعدت و

^۱ گزارش ۲۴ جمادی الثانی، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال

۱۳۱۸ ق، کارتن ۱۷، دوسیه ۲.

^۲ عبدالله فهد نفیسی، ص ۶۲.

^۳ پیمشین، ۱۶ ربیع الاول ۱۳۱۵ ق.

راهنمایی دوستانی می‌داند که اگر توجه آنها نبود چه بسا تهیه این گزارش به انجام نمی‌رسید.

در مرحله نخست باید از دوست و همکار گرامی، جناب آقای مهندس حسین شیخ الاسلام مشاور محترم دیپلماتیک ریاست مجلس شورای اسلامی یاد شود که انگیزه اجرای این پژوهش را هم برای اینجانب و هم برای مسئولان محترم مجمع جهانی اهل بیت(ع) فراهم آورد. حضرات حجج اسلام آقایان محمد حسن اختری، دبیرکل و احمد سالک معاون فرهنگی مجمع جهانی اهل بیت(ع) با صبر و حوصله در مسیر تحقیق همراه بودند و با مساعدت خود هزینه‌های آماده سازی و انتشار این اثر را بر عهده گرفتند و شایسته است مراتب قدردانی خود را پیش از همه نثار این بزرگواران کنم.

در کنار محبت و اعتماد دبیرکل محترم مجمع جهانی اهل بیت(ع)، همکاران ایشان چون جناب آقای محمدرضا نظام دوست، معاون اداری و مالی و مجتبی سلطانی مشاور مجمع نیز مرا از محبت خود بی‌بهره نگذاشتند و سپاسگزار ایشان هستم.

مرجع عالیقدر حوزه هزار ساله نجف، حضرت آیت الله العظمی سیستانی - دام ظلّه العالی - درخواست کمترین را با توجه به توصیه حضرت حجه الاسلام المسلمین سید جواد شهرستانی پذیرفتند و در فرصت مغتنمی که پیش آمد، در ۲۷ اسفند ۱۳۸۸، با تسلطی که در مطالعات تاریخی دارند، مرا به ارشادات خود سرفراز فرمودند و در برابر احتجاجات و اشارات تاریخی اینجانب، که دور از مرتبت اعلی و شأن عالیقدر ایشان بود، چون هم مباحثه‌ای به بحث نشستند. آن روز بی‌گمان، به عنوان شیرین‌ترین لحظات در خاطر نگارنده خواهد ماند؛ از این رو ضروری است که در این مختصر، سپاس خود را از این عنایت به خدمت ایشان عرضه دارم.

دوستان و بزرگانی از عتبات مقدسه در عراق چون دکتر سید عباس کاشف الغطاء و فرزند دانشمند ایشان شیخ احمد کاشف الغطاء، استاد احمد علی مجید الحلی نجفی (ابو جعفر)، شیخ جمال واعظی کشمیری، استاد علی جهاد حسان (ابو حیدر) و شیخ محمد کرباسی در نجف اشرف، حجه الاسلام سید لیث موسوی از عتبه عباسی و آقایان استاد سید جعفر موسوی، سید علی کاظم (ابو مرتضی)،

حسین صادق از عتبه حسینی در کربلا، استاد عامر عزیز الانباری و نیز آقای صلاح حسن عبود از عتبه کاظمیه در کاظمین، سرکار خانم دکتر ثقه الاسلامی از کاخ موزه گلستان، دکتر سید اصغر قریشی از مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دکتر علی ارغون چنار از دانشگاه استانبول، دکتر هادی ندیمی و همکاران محترم ایشان، آقایان مهندس سید مهدی خاتمی و مهندس علی بروجردی در کارگاه بازسازی نجف اشرف دانشگاه شهید بهشتی نگارنده را با راهنمایی و مساعدت خود در جمع آوری منابع یاری دادند که از همه ایشان به ویژه آقای مهندس حسین لبنانی که تصویر روی جلد از زاویه دوربین ایشان تهیه شده، قدردانی می‌کنم.

همچون همیشه، برادر بزرگوار و دانشمند آقای علی بهرامیان مطالعه و ویرایش این مختصر را بر عهده گرفتند و با نکاتی سودمند مانع از سهو و خطای اینجانب شدند؛ و علاوه بر ایشان، خانم زهرا ابراهیمی در تنظیم اعلام تاریخی، خانمها الناز عظیمی و سمیه حسینی در حروفچینی و صفحه‌بندی، حسین زریاب در طراحی روی جلد، خانمها زهرا رضایی، زری جاویدی، مریم فاضلی مقدم در تحقیقات مقدماتی اینجانب را مددکار بوده‌اند که همواره از ایشان سپاسگزار خواهم بود.

در مسیر این تحقیق همسرم دکتر ملکناز میردامادی اصفهانی و دخترم ثمین، نیز با تحمل شرایط سخت تحقیق، فروتنانه از حقوق خود گذشتند تا امکان اجرایی شدن این پژوهش در محیطی آرام فراهم گردد، که بدینوسیله از ایشان نیز تشکر می‌نمایم.

در پایان سخن شایسته است بار دیگر از دبیرکل محترم مجمع جهانی اهل بیت (ع) حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای اختری یاد کنم، که با حمایت از تحقیقات جدی در حوزه مطالعات تاریخی مرتبط با میراث اهل بیت (ع)، می‌کوشند رویکردی جدید و مأموریتی نوین برای مجمع تعیین کنند؛ اهتمامی شایسته که ان شاء الله دوام و قوام یابد.

سید علی موجانی

ایوان طلای روضه علوی – نجف اشرف

ض / بازسازی تاریخ فراموش شده

سالشمار

تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، توسعه‌ای، اقتصادی و اجتماعی

(۴۰ ق حدود ۶۶۱ م)

- شهادت امیرالمؤمنین اسدالله الغالب علی بن ابی طالب (ع) در پی ضربت وارده از سوی عبدالرحمن بن ملجم از خوارج باز مانده نبرد نهروان در محراب مسجد کوفه (۱۹ رمضان)، سپس انتقال پیکر مبارک آن حضرت به خارج از شهر تاریخی کوفه برای خاکسپاری در موضع کنونی که سپس نجف اشرف نام گرفت (۲۱ رمضان)^۱.

محراب شهادت حضرت امیر المومنین علی علیه السلام در مسجد کوفه
تصویر متعلق به آلبوم سلطنتی عهد مظفری موجود در کاخ گلستان

۱- بسیاری از جغرافیدانان معتقدند نجف اشرف امروزی در حقیقت بر همان موضع جغرافیایی "حیره" قبل از اسلام بنا شده است. در این زمینه بنگرید به: ابوالفداء، **تقویم البلدان**. ترجمه عبدالمحمد ایّتی. بنیاد فرهنگ، ص ۳۳۹. یا شهاب الدین ابو عبدالله یاقوت بن عبدالله الحموی، **معجم البلدان**. جلد ۲، ص ۲۷۵، به کوشش فردیناند ووستنفلد، لایپزیک ۱۸۶۷م و همچنین ابو الحسن علی بن الحسین مسعودی، **مروج الذهب و معادن الجواهر**، ترجمه ابوالقاسم پاینده، انتشارات علمی و فرهنگی ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۶۵.

(۶۱ ق حدود ۶۸۰ م)

- شهادت حضرت ابو عبدالله الحسین (ع) به همراه اصحاب باوفایش در صحرای کربلا به دست سپاه اعزامی عبیدالله بن زیاد و تحت فرماندهی عمر بن سعد (۱۰ محرم).

(۶۲ ق حدود ۶۸۱ م)

- زیارت جابر بن عبدالله انصاری، صحابی پیامبر عظیم الشان اسلام (ص) از مشهد ابو عبدالله الحسین (ع) به همراه جمعی از اهالی مدینه (۲۰ صفر).^۱

(۶۶ ق حدود ۶۸۵ م)

- آغاز قیام مختار با شعار خونخواهی شهادت ابو عبدالله الحسین (ع) در کوفه (۱۴ ربیع الاول).^۲

۱- برخی نخستین زائر حرم حسینی را عبیدالله بن حر جعفی می دانند (بگرید به طبری، ج ۴، ص ۴۷۰، سلمان هادی الطعمه، تراث کربلا، الاعلمی بیروت ۱۴۰۳، صص ۳۲-۳۳). پیرامون اشاره به تاریخ زیارت جابر انصاری از تربت حسینی در عموم روایات تنها از ربیع حسینی و بدون اشاره مستقیم به سال آن ذکری به میان آمده است، با این همه نویسنده تراث الکربلا با استناد به تاریخ قمقام، ص ۴۹۵، سال ۶۲ ق را به عنوان تاریخ این واقعه برشمرده که این استناد با توجه به وضعیت اجتماعی و ارتباطی آن عصر می تواند به واقعیت نزدیک تر باشد.

۲- پیرامون انگیزه قیام مختار روایاتی چند موجود است که با توجه به رفتار رهبران این قیام باید در خصوص آنها با احتیاط دآوری کرد. برای اطلاع بیشتر می توان به عزّ الدین علی بن اثیر، الکامل فی التاریخ (کامل تاریخ بزرگ اسلام و ایران)، ترجمه ابو القاسم حالت و عباس خلیلی، علمی ۱۳۷۱ ش، ج ۱۲، صص ۶۵-۱۵۴ نگریست. همچنین شاید زمینه باشد که روایت ابن خلدون درباره چگونگی ابتدای امر به قیام مختار را به اختصار بیان داشت که می نگارد «چون مختار به کوفه آمد پاره‌ای از یاران سلیمان بن صرد که می‌پنداشتند او را در کار جنگ بصیرتی نیست از پی او رفتند. این بود که چون در ماه ربیع الآخر سال ۶۵ ق عزم خروج کردند و در نخیله لشکرگاه زدند، از شانزده هزار تن که نامشان در دفترهای او بود، بیش از چهار هزار تن نیامده بودند. سلیمان کسانی را به کوفه فرستاد تا بانگ بردارند که یالنارات الحسین اع! و بدین ندا مردم را به خونخواهی حسین فرا می‌خواند. قریب به هزار تن دیگر به او پیوستند. این گروه پس از گفتگوهای، عزم جنگ کردند و نخست به کربلا آمدند و بر سر تربت [امام] حسین صدا به گریه و مویه بلند کردند و تضرع نمودند و بخشایش خواستند و تا دست به تربت او رسانیدند. چنان ازدحام کردند که از ازدحام حاجیان برگرد حجر الاسود بیشتر بود. آنگاه با تربت حسین وداع کردند». (ابو زید عبد الرحمن بن ابو عبدالله محمد بن محمد بن ابو بکر محمد بن الحسن بن محمد بن جابر بن محمد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن خلدون حضرمی اشبیلی تونس). دیوان المبتدأ و الخبر فی تاریخ العرب و البربر و من عاصرهم من ذوی الشأن الاکبر العبر معروف به تاریخ ابن خلدون، ترجمه عبدالمحمد آیتی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی ۱۳۴۳، ج ۲، ص ۴۳.

(۱۳۳ ق حدود ۷۵۱ م)

- آشکار شدن موضع شریف مضجع منور امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف و استقرار صندوقی بر آن مزار مبارک به دست داوود بن علی العباسی.^۱

(۱۷۰ ق حدود ۷۸۷ م)

- بنای عمارتی به دست هارون الرشید خلیفه عباسی بر مزار امیرالمؤمنین حضرت علی بن ابی طالب (ع) در نجف.^۲

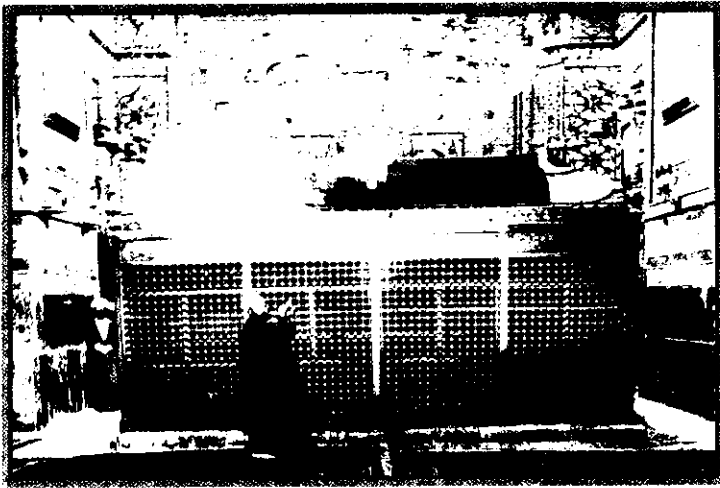
(۱۸۳ ق حدود ۷۹۹ م)

- شهادت امام ابوالحسن موسی بن جعفر کاظم (ع) در بغداد و خاکسپاری پیکر شریف ایشان در محلی که مقابر سادات و نجبای قریش در آن مدفون بودند، و به نام گورستان شونیزی معروف بود، اما پس از مدتی به نام کاظمین مشهور گردید (۲۵ رجب).^۳

۱- ر.ک به عبدالکریم بن طاووس، *فرحه الغری فی تعیین قبر امیرالمؤمنین (ع)*، تحقیق ال شیبیب، قم ۱۴۱۹، ص ۱۱۸.

۲ درخصوص تاریخ ساخت نخستین بنای ساخته شده بر فراز مضجع مبارک امیرالمؤمنین علی (ع) اختلاف نظر میان مورخین وجود دارد. به عنوان مثال زین العابدین شیروانی در *ریاض السیاحه*، ص ۳۰۹ تاریخ بنا را سال ۱۵۵ هـ. ق ذکر می‌کند و حمدالله مستوفی در *نزه القلوب* تاریخ ساخت بنا را سال ۱۷۰ هـ. ق روایت کرده است، با این همه جعفر باقر آل محبویه در اثر خود "*ماضی النجف و حاضرها*"، دارالضواء بیروت ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۴۱ روایتی را نقل می‌کند که در هجدهمین سال هارون الرشید به همراهی علی بن عیسی هاشمی بر موضع قبر شریف نماز گزاردند.

۳ این کثیر، *البدایه و النهایه*، مکتبه المعارف بیروت ۱۹۸۸، ج ۱۰، ص ۱۸۳. این منطقه به نام باب التّین، نیز اشتهاه دارد. برای اطلاع بیشتر بنگرید به شهاب الدین ابو عبدالله یاقوت بن عبدالله الحموی، *معجم البلدان*، بیروت دار صادر ۱۹۹۵، ج ۱، ص ۳۰۶.

ضريح مضجع پاک ائمه جوادین علیهما السلام مدفون در کاظمین
مجموعه آلبوم بیونات سلطنتی کاخ گلستان

(۲۲۰ ق حدود ۸۳۵ م)

- وفات و خاکسپاری ابو جعفر محمد بن علی بن موسی، امام جواد (ع) ملقب به ابو جعفر الثانی در کنار نیای بزرگوارش حضرت امام موسی کاظم (ع) (اواخر ذی قعدة و یا احتمالا پنجم یا ششم ذی حجه).^۱

(۲۳۶ ق حدود ۸۵۱ م)

- تخریب مزار و بارگاه ائمه نجف و کربلا، به فرمان خلیفه عباسی متوکل.^۲

۱ ابن اثیر، ج ۶، ص ۴۵۵ و نیز ال یاسین، ص ۲۴ و همچنین دائرة المعارف تشیع، بنیاد خیریه و فرهنگی شط ۱۳۷۲، ج ۲، صص ۳۶۸ - ۳۶۹.

۲ بتکرید به جعفر باقر ال محبونه، ج ۱، ص ۷۲، در تاریخ طبرستان روایتی است که عبید الله بن یحیی بن خاقان وزیر ناصبی مذهب متوکل «او را تحریض کردی و بدیهای او را نهایت نیست تا به حدی که مقابر شهداء کربلا را خراب کرد و اب فرمود ست و به کشت زار کرد و جهودان را آنجا فرستاد و برکماشت تا اگر مسلمانی به زیارت شود بگیرند و هلاک کنند» (به نقل از بهاءالدین محمد بن حسن بن اسفندیار کاتب، تاریخ طبرستان، به تصحیح علامه عباس اقبال، تهران پدیده خاور

(۲۴۰ ق حدود ۸۵۴ م)

- افزایش برودت هوا و سرمای سخت همراه بارش تگرگ در سامراء و اطراف آن.^۱

(۲۴۷ ق حدود ۸۶۱ م)

- اهتمام خلیفه عباسی منتصر نسبت به عتبات مقدسه و توصیه وی به اتباع خود برای عزیمت به آن صفحات و انجام زیارت تربت عترت پیامبر عظیم الشان اسلام حضرت

۱۳۶۶، ص ۲۲۴، همچنین منکریه به جلال الدین السیوطی، **تاریخ الخلفاء**، دارالکتب العمیه، بیروت ۱۹۸۸، ص ۲۷۷، روایت ابوالفرج اصفهانی از ابعاد آنچه که نسبت به تربت مطهر ابا عبدالله الحسین (ع) رخ داده، به مراتب دردناک تر است. او در 'فر خود نقل دارد که متوکل «به مک تن از احساس که «دیج» نامیده میشد و 'او مردی یهودی بود که مسلمان شده بود فرمان داد قبر سید الشهدا (ع) را بوسیله‌ای کاو آهن شخم کنند و آثار قبر را سحو سازند، دیج به فرمان متوکل از سامرا بکربلا رفت و کربلا را با تمام خانه‌ها و اناری که بر قبر ابو عبدالله الحسین (ع) بود ویران کرد و اراضی اطراف قبر را که در حدود دویست جریب بود زیر و رو کرد، وقتی یوبه به قبر ابو عبدالله (ع) رسید، از همراهان دیج کسی جلو نرفت که ویرانش کند. او که خود یهودی بود گروهی از یهودیان آن سامان را 'استخدم' کرد و به کار گذاشت. آن یهودی‌ها پس رفتند و قبر ابو عبدالله الحسین (ع) را ویران ساختند و بر آن آب سسند، دیج بدستور متوکل میل به میل در 'اطراف قبر سید الشهدا' (ع) یا سنگاه گذاشت تا نتوانند مردم بزیارت مزار ابو عبدالله الحسین (ع) بروند، هر کسی که حرمت میکرد و بقصد زیارت رو به آن سامان میکشید دستگیرش میکردند و حضور متوکل اعزامش میداشتند، محمد بن حسین اشعانی میگوید: روزکاری میکشید که من از زیارت قبر سید الشهدا، (ع) محروم مانده بودم، از برس غمال متوکل جرات نمیکردم یا به محیط کربلا بگذارم. اما بنوی این زیارت وادارم کرد که دل بدریا بزنم و خود را بخاطر بیندازم. مرد عطاری که با من دوست بود تشویقم کرد و من و او با هم شبانه رو به کربلا نهادیم. ما روزها پنهان میشدیم و شب‌ها راه میرفتم تا بالاخره به غاصره رسیدیم، نیمه شب از میان دو پاسگاه که بر سر راه قرار داشت ترسان و لرزان گذشیم. پاسبان آن پاسگاه در آن وقت شب خوابیده بود. بالاخره به حریم قبر رسیدیم، من و آن مرد عطار برای اینکه قبر را بیاییم مشت مشت خاک را بو می‌کشیدیم و بدین ترتیب جهت قبر را می‌شناختیم. سرانجام به قبر مطهر ابو عبدالله الحسین (ع) راه یافتیم. مستدق قبر را برداشند و سوزانیده بودند. به محل قبر آب انداخته بودند. محل قبر جنان فرو رفته بود که بصورت خندقی در آمده بود. این فرورفتگی خندق مانند جای خست‌های بنای قبر بود که در آنجا بکار رفته بود. وقتی بنای قبر را ویران کردند و آنجا آب بستند محل خست فرو ریخته و صورت خندق بحود گرفته بود. من و دوست عطار من خم شده بودیم و آن خاکهای مرطوب را بو میکردیم. ما از آن خاک‌ها عطری استشمام میکردیم که هرگز در عمرمان چنین عطر نبونیده بودیم. به دوست عطارم گفتم: این بو از کدام عطر است؟ او که عطار بود و کارش عطر فروشی بود در جواب گفت: به خدا قسم من نظیر این عطر را تا کنون استشمام نکرده‌ام. آنجا قبر حسین بن علی علیهما السلام بود. پس از زیارت در آنجا علامت‌هایی نصب کردیم و بعد وداعش گفتیم و همچنان ترسان و لرزان به خانه‌ی خود بازگشتیم. دیری نگذشت که جعفر متوکل به قتل رسید. ما با گروهی از آل ابو طالب و شیعه به محل قبر همانجا که علامت گذاشته بودیم عزیمت کردیم و به هدایت همان علامت از نو مزار سیدالشهداء (ع) را بنیان نهادیم». برای مطالعه اصل روایت بتکرید به ابو الفرج علی بن الحسین اصفهانی، **فرزندان ابو طالب**، ترجمه حواد فاضل، تهران علمی ۱۳۳۹، ج ۲، صص ۳۸۸ - ۳۹۱.

۱- ابوالفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد ابن الجوزی، **المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم**، تحقیق محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت دار الکتب العلمیه ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۷۱.

محمد مصطفی(ص)، خاصه مضجع منور حضرت امام امیر المومنین علی(ع) در نجف اشرف و امام حسین (ع) در کربلای معلی.^۱

(۲۵۰ ق حدود ۸۶۴ م)

• تکمیل و توسعه عمارت بارگاه تربت امیرالمؤمنین علی (ع) به دست عمر بن یحیی حاکم کوفه.^۲

(۲۵۴ ق حدود ۸۶۸ م)

• وفات امام ابوالحسن علی بن محمد، امام هادی(ع) و تدفین پیکر ایشان در خانه خویش در سامراء (۲۶ جمادی الثانی).^۳

(۲۵۵ ق حدود ۸۶۹ م)

• ولادت حضرت امام مهدی منتظر (عج) در سامراء (نیمه شعبان).^۴

(۲۶۰ ق حدود ۸۷۴ م)

• وفات ابو محمدحسن عسکری (ع) و خاکسپاری ایشان در جوار تربت پدر بزرگوارشان حضرت امام هادی(ع) در سامراء.^۵

۱- عزالدین علی ابن اثیر، ج ۱۷، ص ۲۷۹.

۲- بنگرید به حاج میرزا حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت مؤسسه ال البيت لأحیا التراث، ج ۳، ص ۴۳۵.

۳- ابن اثیر، ج ۷، ص ۱۸۹، صص ۳۶۹-۳۷۱.

^۴ در این زمینه بنگرید به شیخ مفید، الارشاد، قم ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۳۹ و نیز محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۱، ص ۲.

۵- ابن اثیر، همان، ۲۷۴، درباره احوال ایشان بنگرید به دائرة المعارف تشیع، ج ۲، ص ۳۷۱-۳۷۳.

(۲۶۳ ق حدود ۸۷۷ م)

- زیارت محمد بن علی بن رحیم شیبانی به همراه علی بن رحیم و حسین بن رحیم شیبانی از مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف اشرف به همراه سپاهیان خود.^۱

(۲۸۰ ق حدود ۸۹۳ م)

- احداث گنبدی بر تربت سیدالشهداء (ع) و دیواری حائل در اطراف مشهد شهدای کربلا به فرمان محمد بن زید علوی حاکم طبرستان ملقب به داعی صغیر.^۲

(۲۸۲ ق حدود ۸۹۵ م)

- اختصاص هدایای متعدد و اهداء آنها از سوی محمد بن زید علوی حاکم طبرستان ایران برای سکنه پیرامون مزار امیرالمؤمنین علی (ع).^۳

(۲۸۳ ق حدود ۸۹۶ م)

- احداث بنایی شامل گنبد و دیوار با هفتاد طاق بر فراز مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) به دست محمد بن زید معروف به داعی صغیر حاکم طبرستان ایران.^۴

۱ درخصوص خبر این رخداد ر. ک به طبری، محمد بن جریر، **تاریخ الطبری**، تحقیق: نخبه من العلماء، بیروت، مؤسسه الأعلمی، ج ۵، ص ۳۶۱؛ و نیز محمدحسین حرزالدین المسلمی العقیلى، **تاریخ النجف الاشرف**، ج ۲، ص ۷۵.

۲ ابوالحق ابراهیم هلال الصابی، «المنتزع من کتاب التاجی»، در اخبار ائمه زیدیه، به کوشش ویلفرد ماد لونگ، بیروت، ۱۹۸۷م، ص ۲۲؛ سلمان هادی الطعنه، ص ۳۶.

۳ ابو جعفر محمد بن جریر طبری، **تاریخ الأمم و الملوك**، تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم، بیروت دار التراث ۱۹۶۷، ج ۱۰، ص ۴۱.

۴ ر. ک به بها الدین محمد بن حسن بن اسفندیار کاتب، **تاریخ طبرستان**، به تصحیح علامه عباس اقبال، تهران پدیده خاور ۱۳۶۶، ص ۲۲۴. بنا به روایت همین مولف برای ساخت این عمارت و مضجع حضرت ابا عبدالله (ع) سی هزار درهم سرخ هزینه شده است. بنگرید به همانجا، ص ۹۵.

همچنین کربلا را نیز زیارت کرد و دستور داد بنای مسجد و دیوار حائلی را در کنار روضه حسینی پی افکنند که اجرای این اقدام یک دهه به طول انجامید.^۱

(۲۸۶ ق حدود ۸۹۹ م)

• سفر و انجام زیارت محمد بن یحیی شیبانی در رأس گروهی از بزرگان ضوائف از مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع).^۲

(۳۱۷ ق حدود ۹۲۹ م)

• اهتمام ابوالهیجاء عبدالله بن حمدان در ایجاد عمارت بر مرقد شریف امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف، پس از انتقال خلافت از المعتضد به المقتدر.^۳

(احتمالاً ۳۲۶ ق حدود ۹۳۸ م)

• صدور فتوای ابو محمدحسن بن علی بن خلف بربهاری فقیه و واعظ حنبلی بغداد بر تخریب مسجد براثا و بروز فتنه در بغداد.^۴

۱ - هلال صابی، همانجا؛ سلمان هادی الطعمه، ص ۷۸.

۲ - ابوجعفر محمد بن حسن توسی اطوسی، اختیار معرفة الرجال، موسسه آل البيت لاحیاء التراث ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۷۸۳.

۳ - آل حمدان سلسله ای شیعی بودند که تا سال ۳۹۴ ق بر بخشهایی از شام و شمال عراق حکم راندند. در خصوص احوال این سلسله بتکرید به مدخل آل حمدان در دائرة المعارف بزرگ اسلامی، سید صادق سجادی مندرج در ج ۱، صص ۶۸۰- ۶۹۳.

۴ - بربهاری از معروف ترین واعظ بغداد بود که ظاهراً فتوی منع زیارت قبور شهدای کربلا، برگزاری مراسم ماتم و نحوه برای مصیبت‌های وارده آمده به اهل بیت (ع) و نیز عدم ذکر فجایع دستگاه اموی نسبت به خاندان پیامبر (ص) بر منابر را صادر کرد. درباره احوال او و این حادثه رک به محمد بن یحیی صولی، اخبار الراضی بالله و المتقی الله، چاپ هیودث دن، بیروت ۱۹۷۹، ص ۱۳۶.

(۳۲۹ ق حدود ۹۴۱ م)

- برپایی نخستین خیمه‌های بزرگ (مواکب) برای پذیرایی زوّار و شیفتگان زیارت حرم سید الشهداء(ع) به دست عشایر و سکنه محله‌های رصافه و باب الطاق بغداد.^۱

(۳۳۶ ق حدود ۹۴۸ م)

- دستور معزالدوله دیلمی برای ساخت ضریح و دو گنبد از چوب ساج بر مضجع شریف ائمه جوادین(ع) مدفون در کاظمین و استقرار گروهی از سربازان دیلمی در آن مکان.^۲

(۳۴۴ ق حدود ۹۵۵ م)

- آغاز ساخت پوششی برای صندوق مزار امیرالمؤمنین علی(ع) حسب دستور حکومت آل بویه، ساخته شده از رشته‌های طلا و نقره و در برگرنده مرواریدهای همسان.^۳

(۳۵۱ ق حدود ۹۶۲ م)

- فرمان معزالدوله دیلمی امیر آل بویه برای تعطیل شدن اماکن شهری حوزه قلمرو حاکمیتش به مناسبت حادثه جانگداز روز عاشورا و برگزاری مجالس مرثی و ماتم در بغداد به صورت عمومی طی این روز.^۴

۱ - محمد بن عبدالملک همدانی، *تکلمه تاریخ طبری*، مطبعة کاتولیکه، بیروت، ۱۹۶۱ م، ص ۱۲۱؛ علی اصغر فقیهی، *آل بویه و اوضاع زمان ایشان*، انتشارات صبا ۱۳۵۷، ص ۴۶۳.

۲ - حمدالله مستوفی، *تاریخ گزیده*، چاپ عبدالحسین نوایی، تهران، ۱۳۶۲ ش، ص ۴۵؛ ذهبی، *العبر فی خبر من غیر*، چاپ صلاح الدین منجد، کویت، ۱۹۴۸ م، ج ۲، ص ۳۶۸؛ محمد حسن آل یاسین، ص ۲۷.

۳ - ابن اسفندیار، *تاریخ طبرستان*، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۲۰ ش، ص ۲۲۴؛ المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۴۳.

۴ - فقیهی، ص ۴۶۶. یکسال بعد از این فرمان به روایت یافعی در *مرآة الجنان* «معز الدولة به اهل بغداد دستور داد ماتم به پا دارند و نوحه‌گری کنند. دکانها را ببندند و در جلو آنها یلاس بپاویزند، طبّاخان را از پختن طعام منع کرد، زنها مویه کنان و موی کنان بیرون آمدند، گویند این نخستین روزی بود که (اشکارا) بر شهادی کریلا سوگواری شد (همان منبع ص ۴۶۷). ابن کثیر بر این نکته اذعان دارد که در آن سال بی باوران به عظمت فاجعه کریلا، قدرت منع سوگواران را از این ماتم سرایی

(۳۵۲ ق حدود ۹۶۳ م)

- زیارت عبدالله بن جعفر بن حسین قمی ملقب به شیخ القمیین از نجف اشرف و استان متبرک امیر المومنین علی(ع).^۱

(۳۶۱ ق حدود ۹۷۲ م)

- عزیمت عزالدوله بختیار امیر دیلمی و فرزند معزالدوله برای زیارت مضجع متبرک مولای متقیان حضرت امام علی بن ابی طالب (ع) در نجف اشرف.^۲

(۳۶۳ ق حدود ۹۷۴ م)

- بروز آشوب در پی اقدام برخی از تندروان و ناصبی های بغداد در شبیه سازی جنگ جمل و تظلم خواهی ایشان در حق ناکثین (پیمان شکنان) در محله سوق الطعام که به موازات شبیه سازی مراسم عاشورا از سوی شیعیان سوگوار در منطقه کرخ بغداد (کاظمین) صورت پذیرفت و به جدال و درگیری طرفین و کشتار جمعی از هر دو طرف منجر گردید.^۳
- اقدام شیعیان مصر در برپایی مراسم سوگواری و ماتم به صورت گسترده برای یادبود حادثه عاشورا درون بقاع دو مزار متعلق به اهل بیت (ع) در قاهره، سیده کلثوم و سیده نفیسه.^۴

نداشتند، چرا که شمار شیعیانی که به مرثیه سرایی پرداخته بودند از حد بیرون بود. بنگرید به **البدایه و النهایه**، ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کنیر الدمشقی، دار الفکر ۱۹۸۶، ج ۱۱، صص ۲۵۴ - ۲۵۵.

۱ - علی اصغر فقیهی، **آل بویه و اوضاع زمان ایشان**، انتشارات صبا ۱۳۵۷، ص ۴۶۲.

۲ - ابوعلی مسکویه، **تجارب الامم**، تصحیح امد روز، ۴-۱۳۳۲ق، مصر، ج ۶، صفحه ۳۰۴؛ و نیز فقیهی، ص ۴۶۳.

۳ - ابن اثیر، ج ۱۱، ص ۲۷۵.

۴ - مقریزی روایت می کند که سقایان شهر مشک های خود را دریدند و کوزه ها را شکستند و این آغازی در سوگواری بر امام حسین(ع) در قاهره شد. ر. ک به تقی الدین احمد المقریزی، **الخطط المقریزیه**، مطبعه النیل ۱۳۲۶، ج ۲.

(۳۶۶ ق حدود ۹۷۷ م)

- بنای سردابی در کنار روضه علویه (زاویه شرقی)^۱ به سعی و اهتمام عضدالدوله، وی بنابر وصیتی که نموده بود، خواسته بود به این ترتیب پس از مرگ در آنجا و تحت قدم مبارک امیرالمؤمنین علی (ع) به خاک سپرده شود.^۲
- برپایی نخستین گردهمایی بزرگان ادب و شعر به دعوت و تحت ریاست عضدالدوله، همزمان با حضور وی در نجف اشرف به منظور گرمی داشت مقام شامخ امیرالمؤمنین علی (ع).^۳
- اقدام به ساخت و نصب نخستین شبکه فولادی (ضریح) بر تربت پاک حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب (ع) حسب دستور و با تامین هزینه توسط عضدالدوله دیلمی.
- تأسیس دارالشفاء آل بویه در بغداد به فرمان عضدالدوله برای ارائه خدمات به زوار و شیعیان مقیم در عتبات مقدسه.^۴

۱- بنگرید به عبدالحی ابن عماد، **شذرات الذهب**، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۲، ص ۸۷؛ و نیز المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۳۶۵.

۲- بر قبر عضدالدوله دیلمی این عبارت درج شده بود: "هذا قبر عضد الدولة و تاج الملة ابي شجاع بن ركن الدولة أحب مجاورة هذا الامام المعصوم لطمعه في الاخلاص يوم تأتي كل نفس تجادل عن نفسها و صلواته على محمد و اله الطاهرين." عضدالدوله در سال ۲۷۲ هـ. ق و یکسال از پس از آخرین دیدارش از نجف اشرف درگذشت.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۱۲۶.

۴- عضدالدوله پس از مرگ پدرش، آغاز حکومت خود را از نجف اشرف اعلام داشت (ر.ک به احمد بن جلال الدین خوانی، **تاریخ مجمل فصیحی**، تصحیح محمود فرخ، مشهد نشر باستان، ج ۲، ص ۸۱).

ضریح مطهر حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام
تصویر متعلق به سال ۱۳۲۴ق از مجموعه کاخ گلستان

(۳۶۷ ق حدود ۹۷۸ م)

- بنای یک دیوار حائل در اطراف مزار ائمه (ع) مدفون در کاظمین به فرمان عضدالدوله دیلمی پس از طغیان دجله.^۱
- تعرض قبایل عین التمر به کربلا و تخریب ضریح ابو عبدالله الحسین (ع) و غارت اشیای قیمتی خزانه آن.^۲
- اتمام اقدام عمران بن شاهین در احداث یک رواق و مسجد در مجموعه حرم حسینی.^۳

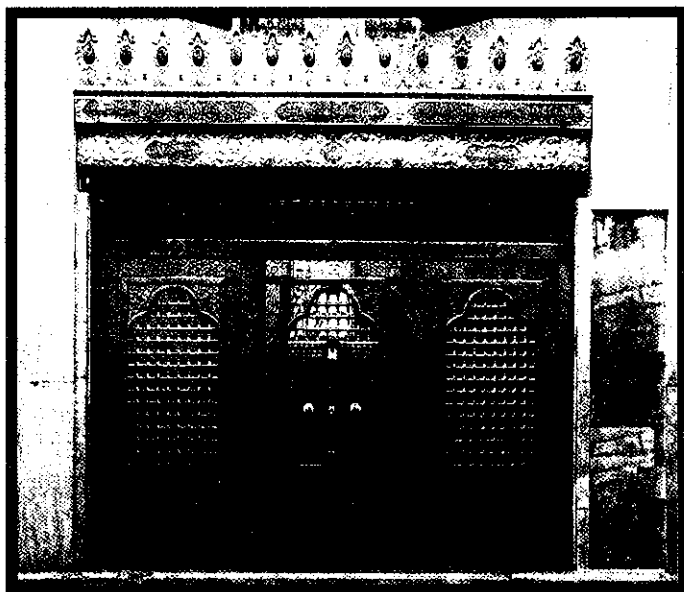
۱ - محمد حسن آل یاسین، ص ۲۸.

۲ - دپلک قایا، کربلا فی الارشیف عثمانی، دار العربیه للموسوعات بیروت ۲۰۰۸ م، ص ۹۲.

۳ - سلاسل الذهب، سلمان هادی الطعنه، ص ۳۹. عمران بن شاهین سلمی، حاکم امارت شاهینی بطبیحه بود وی ابتدا گروهی از عیاران را در کرد خویش جمع کرد و برای خود قدرتی فراهم آورد و حکومت واسط از سرکوب وی عاجز بود. معزالدوله دیلمی سپاهی از بغداد برای سرکوب وی فرستاد، ولی این سپاه شکست خورد و پس از برخوردهای دیگر که بین سپاه معزالدوله و عمران روی داد، سرانجام قرارداد صلحی بین طرفین منعقد گشت. بنگرید به خیرالدین زرکلی، الاعلام، دارالعلم للملایین بیروت ۲۰۰۷، ج ۵، ص ۷۰، همچنین در موضوع احداث مسجد نیز ر. ک به آل محبوبه، ج ۱، ص ۱۰۰.

(۳۶۸ ق حدود ۹۷۹ م)

- خاکسپاری ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه قمی از فقهای بزرگ شیعی عصر در داخل ایوان شیخ مفید در حرم کاظمین.^۱

صریح مرقه شیخ مفید در کاظمین

(۳۶۹ ق حدود ۹۸۰ م)

- درگیری و نزاع میان عمران بن شاهین الخفاجی و امیر دیلمی در حومه شهر نجف اشرف.^۲

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، بیروت، ۱۴۰۳ق/۱۹۸۴م، ج ۱۰۴، ص ۱۹۹، و نیز ال یاسین، صص ۲۵۴ - ۲۵۶.

۲. ابوالفداء، المختصر فی اخبار البشر، بیروت ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۱۰. علامه مجلسی در بحارالانوار، درباره عمران بن شاهین روایتی به این مضمون آورده است: وی پس از شکستی به حرم امیرالمومنین علی (ع) پناه برد. او در خواب آن حضرت را دید که وی را مخاطب قرار داده که «فردا فنا خسرو اعضاءالدوله ا برای زیارت اینجا می آید و خدا را به محمد و آل طاهرینش (ص) سوگند می دهد که او را بر تو پیروز کند. در این حالت نزدیک او برو و بگو اگر کسی تو را بر او پیروز کند، مزدگانی او را چه می دهی؟ در این وقت تو خودت را به او معرفی کن و آنچه از او توقع داری از جانب او به تو خواهد رسید.» عمران به این نحو عمل می کند و چون در بیان نام عضالدوله از عبارت «فناخسرو» استفاده می نماید که این لقب اطلاق دوران کودکی عضالدوله بوده و غیر از مادر و دایه اش کسی را بر این عنوان وقفی نبوده، عضالدوله از وی جویای چگونگی ماجرا شده و در

- احداث کانال برای انتقال آب فرات به شهر نجف اشرف، با هدف تأمین آب شرب سکنه و زائرین روضه علویه به فرمان عضدالدوله دیلمی. حفر این نهر ده سال طول کشید^۱

(۳۷۱ ق حدود ۹۸۲ م)

- سفر رسمی عضدالدوله دیلمی به نجف و کربلا و بخشش گسترده به شیعیان ساکن شهر (جمادی الاول)^۲.

(۳۷۲ ق حدود ۹۸۳ م)

- خاکسپاری ابوشجاع فنا خسرو بویهی دیلمی ملقب به عضدالدوله و نیز «شاهنشاه» در زاویه شرقی ضریح متبرک امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) پس از حادثه درگذشت وی در بغداد بر اثر بیماری صرع (۸ شوال)^۳.

پی استماع خواب وی، بر عمران بن شاهین رحم آورده و خلعت می بخشد. عمران نیز به شکرانه این حادثه به اعمار عتبات مقدسه مبادرت می ورزد. بنگرید به **بحارالانوار**، ج ۹، ص ۶۸۱ برای اطلاعات مستند در مورد مناسبات عمران بن شاهین با دولت آل بویه نیز می توانید ر. ک به علی اصغر فقیهی، صص ۱۵۲، ۱۵۳ و ۳۰۳-۲۰۷.

۱ محسن الأمین العاملی، **اعیان الشیعه**، مطبعه انصاف بیروت ۱۳۷۰، ج ۱۱، صص ۱۵۴، ۱۵۶.

۲- معروف است که وی طی حضورش به هر نفر ۲۱ درهم عطا فرمود و به هنگام این سفر که در جمادی الاول انجام شد (به روایت غیاث الدین عبدالکریم سید بن طاووس در "**فرجه الغری**"، نجف، مطبعه حیدریه، ۱۳۶۸ق، ص ۱۱۳)، حدود ۱۷۰۰ نفر از علویون در نجف اشرف و ۲۲۰۰ نفر در کربلا مجاور بوده‌اند. در کمیت تعداد علویان و میزان عطایای شاهنشاه عضدالدوله به سکنه، فقیهی در ص ۴۶۴ اثر خود، ارقام دیگری را ارائه داده است او از سکونت جمعیتی ۲۲۰۰ نفره از علویان ساکن کربلا و تقدیم ۳۲ درهم به هر نفر یاد کرده، می افزاید ده هزار درهم به جهت امور جاری حرم، یکصد هزار رطل خرما و اید و پانصد طاقه جامه در میان سایر سکنه شهر نیز در همین هنگام توزیع شد.

۳ شمس الدین محمد بن احمد الذهبی، **تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام**، تحقیق عمر عبد السلام تدمری، بیروت دار الکتاب العربی ۱۴۱۳، ج ۲۶، ص ۵۲۳ و همچنین کاظم عبود الفتلاوی، **مشاهیر المدفونین فی الصحن العلوی الشریف**، نشر اجتهاد قم ۱۴۲۷، ص ۲۳۹. یک پژوهشگر ایرانی تاریخ درگذشت فنا خسرو دیلمی را عاشورای ۳۷۳ ق قید نموده است و بنا بر روایت تاج الدوله نقیب، از علمای قرن ۸ ق تصدیق می کند که قبر وی تا سال ۷۵۳ ق مشهود بوده است (بنگرید به علی اصغر فقیهی، ص ۲۴۸).

(۳۷۳ ق حدود ۹۸۴ م)

- تخصیص حقوق ماهیانه در قالب عطیه حکومت به شیعیان و سکنه نجف اشرف براساس وصیت عضدالدوله و صدور فرمان پرداخت این وجه در حق نامبردگان به والی بغداد به دست دولت آل بویه.^۱

(۳۷۶ ق حدود ۹۸۶ م)

- حفر یک کانال برای تأمین آب شرب سکنه کاظمین از رود دجیل به فرمان ابوطاهر سوباشی وزیر شرف الدوله دیلمی.^۲

(۳۷۹ ق حدود ۹۸۹ م)

- تدفین پیکر شرف الدوله ابوالفوارس شیرزیل فرزند عضدالدوله دیلمی در کنار پدرش و تحت قدوم مولای متقیان (اول جمادی الثانی).^۳

(۳۸۴ ق حدود ۹۹۴ م)

- سقوط شمعدان روشنایی در حرم حسینی و بروز حریق در کنار ضریح مبارک تربت سید الشهداء (ع).^۴

۱. المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۱۰۱ به نقل از جعفر نقدی، *نزهة المحبین فی فضائل امیرالمومنین (ع)*، نجف اشرف، مطبعة العلمیه، ۱۳۷۴ ق، ص ۲۲۲.

۲. ابن طاووس، ۱۳: محمد حسن ال یاسین، ص ۲۹.

۳. خاوند شاه بلخی، *روضة الصفا*، تهذیب و تلخیص عباس زریاب، انتشارات علمی ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۶۲۱.

۴. دلیک قایا، ص ۹۳.

(۳۸۸ ق حدود ۹۹۸ م)

- پایان احداث و بهره‌برداری از عمارت عضدی جنب مضجع امیرالمؤمنین علی (ع) که به فرمان ابوشجاع عضالدوله بن رکن الدوله دیلمی ملقب به شاهنشاه بنا شده بود.^۱

(۳۸۹ ق حدود ۹۹۹ م)

- برپایی مراسم عید غدیر در برخی محلات بغداد.^۲

(۳۹۹ ق حدود ۱۰۰۹ م)

- انتقال کالبد ابوالعباس کافی وزیر دانشمند آل بویه از ری به کربلا برای دفن در جوار مضجع مبارک حضرت امام حسین (ع) حسب وصیت وی.^۳
- از دیگر حوادث مهم این قرن اذعان به ولایت امیر المومنین علی (ع) در اذان موذنین برخی از مساجد بغداد بود.^۴

(۴۰۰ ق حدود ۱۰۱۰ م)

- آغاز عملیات لازم به منظور احداث بنای حصار رفیع در اطراف مرقد ابو عبدالله الحسین (ع) با توجه به نذر ابو محمد حسین بن فضل بن سهلان رامهرمزی^۱ طی دوره

۱ در "نزه القلوب" ص ۱۳۴ و "صورة الارض" ابن حوقل ص ۲۴۰، زمان ساخت این عمارت سال ۳۷۶ ق قید شده است. بعدها این بخش از حرم علوی را برخی از وزرای آل بویه، حمدانیان، منتصر خلیفه عباسی و سرانجام بازماندگان دولت مغول تحت رهبری هولاکو با تزیینات و تعمیراتی جدید، مزین ساختند. به طوریکه شیروانی در **بستان السیاحه** ص ۵۷۱ نیز ذکر می‌کند، غازان خان با افزودن دارالسیاده و سلطان محمد خدابنده و پسرش ابوسعید با احداث یک مدرسه و خانقاه در تکمیل این مجموعه همت گماردند.

۲ ابن کثیر، ج ۱۱، صص ۳۲۵ - ۳۲۶ و ابن جوزی، **المستظلم**، ج ۱۵، ص ۱۴.

۳ رک به ابن اثیر، **الکامل فی التاریخ**، بیروت ۱۹۶۵، ج ۸، ص ۷۰۵.

۴ ظاهراً نخستین بار موذنی در مسجد قطیعه کاظمین و سپس ابو منصور، خطیب مسجد براتا در نزدیکی بغداد به این اقدام مبادرت نمودند. (فقیهی، ص ۴۵۸).

بیماری لاعلاجی که به آن مبتلا شده بود، و اقدام به انجام نذر خویش پس از شفا از بیماری یادشده.^۲

• درگذشت و خاکسپاری حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم بن موسی بن جعفر (ع) ملقب به ابو احمد الموسوی در حرم حسینی.^۳

(۴۰۶ ق حدود ۱۰۱۶ م)

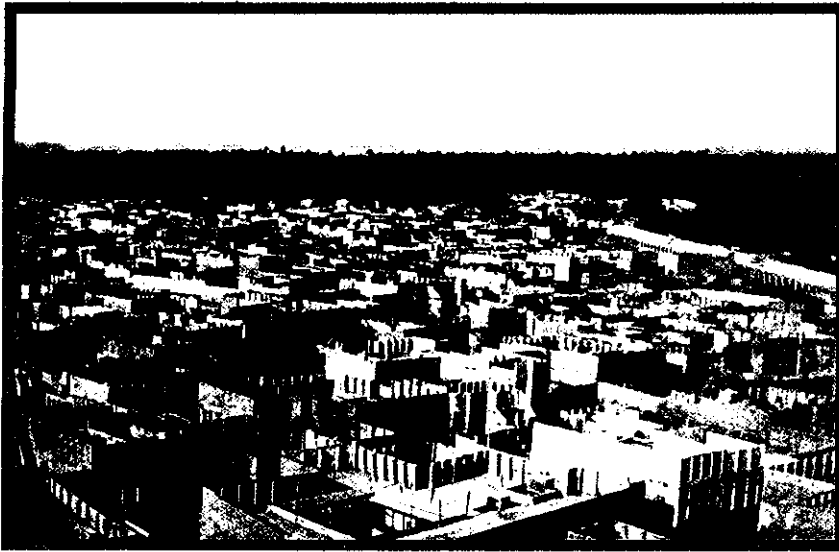
• درگذشت سید ابوالحسن محمد بن ابی الحسن، ملقب به سید رضی در کاظمین و دفن وی در آن شهر ا بنا به روایات ا.^۴

۱ ابن سهلان، وزیر سلطان الدولة دیلمی بود که سرانجام یکسال پس از این رمان در پی تقابل و شکست از حاکم بصره جلال الدولة و مشرف الدولة دیلمی دستگیر شده، به روایت خواند میر بر چشمانش میل کشیدند (ر. ک به خواند میر، ص ۱۲۲، نیز بنگرید به ابن اثیر، **الکامل فی التاریخ**، ج ۸، ص ۵۹ و ۱۴۰، همچنین ر. ک به سید محسن امین العاملی، ج ۱، ص ۶۲۸).

۲ برخی از منابع تاریخ ساخت این حصار را سال ۴۰۰ یا ۴۰۷ و یا ۴۰۳ ق نیز قید نموده‌اند. در این زمینه و برای خبر سال ۴۰۰ بنگرید به، شمس الدین محمد بن احمد الذهبی، **تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام**، تحقیق عمر عبد السلام تدمری، بیروت دار الکتب العربی ۱۴۱۳، ج ۲۷، ص ۲۴۳ و برای مشاهده ثبت خبر در سال ۴۰۷ ر. ک به ابن جوزی، ج ۱۵، ص ۱۲۰ و برای اشاره به سال ۴۰۳ نیز نگاه کنید به محمدحسین حرزالدین المسلمی العقیلی، **تاریخ النجف الاشرف**، انتشارات دلیل ما ۱۴۲۷، ج ۲، صص ۱۰۲ - ۱۰۳.

۳ ابن جوزی، ج ۱۵، صص ۷۱ - ۷۲ و همچنین ابن کثیر، **البدایة و النهایة**، بیروت دار الفکر ۱۴۰۷، ج ۱۱، ص ۳۴۲.

۴ مهم‌ترین اقدام سید رضی اهتمام او به امر جمع‌آوری خطبه‌ها و نامه‌ها و حکمت‌های امیرالمتقین علی (ع) در قالب **نهج البلاغه** بود. پیکر وی را پس از نشیوع و طواف در آرامگاه نیای بزرگوارش در جوار حرم کاظمین و به فاصله کمی از صحن به خاک سپردند. بنگرید به محمد المنصور، **تراجم علماء الکاظمیه**، موسسه الامامین الجوادین (ع) کاظمین به همراه انتشارات دارالحجوة در بغداد ۲۰۰۹، صص ۱۸۴-۱۸۵. با این همه احمد بن محمد علی بهمهانی فقیه قرن ۱۳ ق در محل دفن ایشان و سید مرتضی ابراز تردید کرده است. بنگرید به **مرآت الاحوال جهان نما**، آقا میرزا احمد کرمانشاهی، با مقدمه علی دوانی، نشر قبله ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۴۸.

کربلای معلی در سال ۱۲۸۷ ق

تصویر تهیه شده به دست اقا رضا عکاسباشی از مجموعه آلبوم سفر ناصرالدین شاه به عتبات

(۴۰۷ ق حدود ۱۰۱۷ م)

- بروز آتش سوزی در حرم حسینی بر اثر سقوط شمع.^۱

(۴۱۳ ق حدود ۱۰۲۲ م)

- درگذشت ابوعبدالله محمد بن نعمان حارثی بغدادی ملقب به شیخ مفید (۳ رمضان) در بغداد^۲ و خاکسپاری وی در حرم کاظمین.

۱- ابن جوزی، ج ۱۵، ص ۱۲۰ همچنین ابن کثیر، ج ۱۲، ص ۴.

۲- پیکر شیخ مفید را پس از نشیوع از بغداد تا کاظمین، به داخل مشهد امامین معصوم(ع) انتقال و سپس به خاک سپردند (محمد المنصور، حصص ۱۸۹- ۱۹۰).

(۴۱۸ ق حدود ۱۰۲۷ م)

- تقدم جُستن ابوالکلیجار نوادة عضدالدولة دیلمی در تشرف به مرقد ائمة جوادین(ع) و زیارت مزار آن پاکان روزگار و سپس عزم بر کسب قدرت و زمام امور بغداد و ورود به آن شهر برای جلوس در سرای قدرت.^۱
- عزیمت کاروانی از شیعیان شهر قم برای زیارت عتبات عالیات عرش درجات.^۲
- بارش شدید تگرگ در عراق، شهرها و مشاهد مقدسه.^۳
- درگذشت و انتقال پیکر حسین بن علی بن حسین، ملقب به ابوالقاسم المغربی وزیر، برای خاکسپاری در مشهد امیر المومنین علی(ع).^۴

(۴۲۲ ق حدود ۱۰۳۰ م)

- بروز درگیری میان فرقه ای از اهل سنت با شیعیان ساکن در کاظمین که موجب آتش زدن بخش هایی از شهر، افزایش نا امنی و ممانعت از عزیمت شیعیان برای زیارت مشاهد مقدسه در کاظمین، کربلا، و نجف برای مدتی مدید گردید.^۵

۱. ابن اثیر، *الکامل فی التاریخ*، مصر، اداره الطباعة المنیریة، ۱۳۵۳ق، ج ۷، ص ۲۲۹؛ فقیهی، ص ۴۶۳.
 ۲. ابن جوزی، *المنتظم فی تاریخ الملوک و الأمم*، چاپ دائرة المعارف عثمانیه، حیدرآباد دکن، ۱۳۵۸ق، ج ۸، ص ۵۷؛ ابن اثیر، ج ۷، ص ۲۵۶؛ فقیهی، ص ۴۶۵.
 ۳. ابن اثیر، ج ۲۲، ص ۷۸.
 ۴. ابوالفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد ابن الجوزی، *المنتظم فی تاریخ الملوک و الأمم*، تحقیق محمد عبد القادر عطا و مصطفی عبد القادر عطا، بیروت دار الکتب العلمیة ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص ۱۸۵.
 ۵. در خصوص این حادثه ابن اثیر چنین روایت می کند که «در ربیع الاول این سال، فتنه میان سنی و شیعه تجدید شد، سبب بروز آن این بود که شخصی ملقب به مذکور عزم غزا (جهاد) اشکارا کرد و در این باره از خلیفه طلب اجازت نمود، خلیفه بوی اجازه داد و منتشروری از دار الخلافه در این باره صادر و پرجمی هم بوی داده شد، کرد او گروه بسیاری جمع شد و از باب الشعر و طلاق الحرانی عبور کرد و پیشاپیشی او مردانی با سلاح در حرکت بودند و فریاد به یاد ابی بکر و عمر رضی الله عنها برآورده بودند و گفتند: این روز، روز معاویه است، مردم کرخ (کاظمین) ابراز تنفر از آنها کردند، و تبریارانشان نمودند، فتنه بپاخاست و کوی یهودیان مورد غارت واقع شد زیرا گفته شده بود که به اهالی کرخ (کاظمین) یاری کرده بودند. همینه فردای آن روز فرا رسید، اهل سنت از دو جانب اجتماع کردند، ترکان هم با آنها بودند و قصد کرخ نمودند، و آنها را بائش کشیدند و باز آنها منهدم نمودند و اهالی کرخ مشرف بر مشکلی بزرگ شدند و خلیفه انکار این امر کرد و سوزاندن علامت خود را که با غزا، همراه کرده

(۴۳۱ ق حدود ۱۰۳۹ م)

• سفر و زیارت ابوطاهر جلال الدوله بن بهاءالدوله بن عضدالدوله دیلمی به عتبات عالیات، همراه اعطای بخشش فراوان از ناحیه وی در میان سکنه کربلا.^۱ این سفر در حالی انجام شد که جمع کثیری از درباریان وی چون کمال الملک ابوالمعالی نیز، او را همراهی می کردند. روایت است که وی از یک فرسخی شهر کربلای معلی، از اسب به زیر آمد و با پای برهنه سوگوارانه مسیر وصول به سعادت زیارت حرم حسینی را طی کرد.^۲

(۴۳۶ ق حدود ۱۰۴۴ م)

• خاکسپاری ابوطاهر جلال الدوله دیلمی فرزند عضد الدوله در حرم کاظمین.^۳

بود به آنها نسبت داد. وزیر سوار شده روی بانها نهاد، بارد اجری بسینه اش خورد، عمامه از سرش بیفتاد و از مردم کرخ گروهی کشته شدند و در این فتنه «سوق العروس» و بازار مسگران و سوق الانماط و دقایق و غیرها سوزانده و خراب شدند، و کار شدت پیدا کرد، جنگ و ستیز در نواحی شهر از دو جانب درگیر شد، اهالی کرخ و نهر طابق و قلاتین و باب البصره ز جانی، و در جانب شرقی اهالی سوق الثلاثا، (سه شنبه بازار) و سوق یحیی و باب الطابق و اساکفه و رها دره و درب سلیمان پیکار داشتند، پل بین فریقین بریده شد عیاران وارد شهر شدند و پیگیری و ردگیری مردم و سرقت و خیانت روز و شب اغزایش یافت و سپاهیان اظهار تنفر از پادشاه جلال الدوله کرده میخواستند نامش را از خطبه بیندازند، مالی میانشان بخش کرد رام گرفتند، پس از آن برگشته شکایت از او به خلیفه کردند و خواستند که او امر کند نامش را از خطبه قطع کنند، خلیفه خواسته آنها را نپذیرفت. در آن هنگام جلال الدوله از جلوس خودداری کرد. کوبیدن طبل و کوس در اوقات نماز موقوف گردید، و طبالان بسبب انقطاع مقرری جاری دنبال کار خود رفتند و این وضع تا عید فطر دوام پیدا کرد، و در این مدت، نه سرنانی نواخته و نه طبلی زده شد، و چیزی از آرایش و پیرایش اشکار نشد، و بهم ریختگی و در آمیختگی فزونی یافت. ... فتنه... تا ذی حجه دوام پیدا کرد. در کرخ (کاظمین) به اخراج عیاران ندا در داده شد و عیاران را بیرون راندند و ساکنان باب البصره گروهی را که میخواستند به زیارت مشهد علی و الحسین علیهما السلام (به کربلا و نجف) بروند مانع شدند و سه تن از آنان را کشتند و از زیارت مشهد موسی بن جعفر (ع) جلوگیری بعمل آمد (این اثر، ج ۲۲، صص ۱۳۰ - ۱۳۱، همچنین به منظور بررسی بیشتر و مطالعه روایتی که مبین دیدگاه و آرای حنبله در خصوص این حادثه باشد می توانید رک به المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم، ج ۱۵، صص ۲۱۳ - ۲۱۵).

۱ ابن کثیر، ج ۱۲، ص ۴۷.

۲ ابن جوزی، ج ۸، ص ۱۰۵؛ و نیز قتیبی، ص ۴۶۳.

۳ در سال ۴۴۱ ق فرزند بزرگ وی ملک عزیز ابو منصور را هم به همین مکان منتقل و در کنار پدر خود مدفون ساختند. ر. ک به محمد حسن آل یاسین، ص ۲۹.

(۴۴۱ ق حدود ۱۰۴۹ م)

- صدور فرمان از سوی خلافت بنی عباس برای ممانعت از برگزاری مراسم عزاداری شیعیان در عتبات مقدسه.^۱

دسته های عزادار در روز عاشورا - نجف اشرف

- تدفین فرزند جلال الدوله دیلمی، امیر ابو منصور در حرم کاظمین.^۲

(۴۴۲ ق حدود ۱۰۵۰ م)

- زیارت طغرل سلطان سلجوقی از مشاهد مقدس در نجف و کربلا.^۳

۱- ابن اثیر، ج ۹، ص ۵۶۱ و نیز محمد حسن آل یاسین، ص ۳۰ به نقل از الکامل ابن اثیر ج ۸، ص ۵۳.

۲- ابن اثیر، همانجا؛ و نیز آل یاسین، ص ۲۵۲، همچنین بنگرید به فقیهی، ص ۴۷۳.

۳- ابن کثیر، ج ۱۲، ص ۶۱.

(۴۴۳ ق حدود ۱۰۵۱ م)

- تعرض جمعی از ناصبیان به مضجع شریف حضرات جوادین(ع) در کاظمین در دوره خلافت القائم بامرالله که منجر به غارت مقبره متبرک آن امامین همامین و آتش زدن گنبد و بارگاه آن بزرگواران گردید (ربیع الاول).^۱

۱- این جسارت در عهد خلافت القائم بامرالله صورت پذیرفت. یک محقق غربی که تحت تاثیر سببیت موجود در بطن این حادثه واقع شده در اثر خود که متنی غیر تخصصی و در حوزه منابع جغرافیای تاریخی است - به ذکر حادثه پرداخته است و به نقل از ابن اثیر، روایت از سوزاندن ضریح متبرک امیرالمومنین علی(ع) در نجف و به دست اهالی بغداد آن عهد دارد (السنن، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷، ص ۸۴)، اما براساس اصل خبر که ابن اثیر در کتاب خود «الکامل» آن را نقل می نماید «در صفر این سال، فتنه میان سنیان و شیعیان در بغداد تجدید شد و از فتنه‌های مشابه گذشته به چند برابر عظیم‌تر بود. موافقتی را که در سال گذشته بیان کردیم میان هر دو فرقه حاصل شده بود، آسیب پذیر بود و بسبب کینه‌جوییها در دل، ایمنی از آن حاصل نبود. سبب این فتنه چنین بود که مردم کرخ (کاظمین) در بنای باب السماکین و مردم فلانین در تکمیل ساختمان باب مسعود یکار خود ادامه دادند. مردم کرخ چون از کار ساختمان فراغت پیدا کردند و برجهائی بنا کردند با طلا بر آن برجهائ نوشتند: «محمد[ص] و علی[ع] خیر البشر» و سنیان انکار آن کردند و ادعا کردند آنچه نوشته شده «محمد[ص] و علی[ع] خیر البشر» بنویسند: «فمن رضی فقد شکر و من ابی فقد کفر» (یعنی هر کس رضا به داده داد سیاست‌گزار است و هر کس ابا کرد کفران کرده است) مردم کرخ حاضر نشدند چیزی بر آن نوشته (با طلا) بفرایند و گفتند: ما از آنج که بدان عادت داشتیم تجاوز روا نداشتیم و همان نوشتیم که بر مساجد خود مینویسیم. خلیفه القائم بامر الله، ابوتام تقیب عباسیان و عدنان بن الرضی تقیب علویان را برای معلوم داشتن آن وسیع و اصلاح و پایان بخشیدن به آن فرستاد و هر دو نقیبین تصدیق گفته کرخیان (اهالی کاظمین) نمودند بر آن گواهی نوشتند. در این هنگام بود که خلیفه و نواب الرحیم (ملک رحیم) دستور دادند که طرفین دست از قتال بازدارند و لکن نپذیرفتند. این المذهب قاضی و رهبری و غیرهما از حنبلیان اصحاب عبد الصمد مأمور شدند عامه را بر توسعه و گسترش فتنه برانگیزانند. نواب ملک رحیم، بخاطر خشمی که نسبت به رئیس الرؤساء و تمایلی که او به حنبلی‌ها داشت، در جلوگیری از آنان خودداری کردند، و آنها سنیان را از حمل اب از جاد به کرخ منع کردند. نهر عیسی درچه‌های سد آن گشوده شده بود، کار بر مردم کرخ (کاظمین) بزرگ آمد، گروهی از آنها برگزیده شد و قصد دجله نمودند و اب از دجله بار کرده آن را در ظرفهائی ریخته و گلاب بر آن افشانده و بنا در دادند که اب سبیل (رایکان) است، و با این کار سنیان اغرا شدند. رئیس الرؤساء بر شیعیان با شدت عمل رفتار کرد، پس آنها جمله «خیر البشر» را پاک ساخته بجای آن جمله: «علیها سلام» نوشتند. سنیان گفتند: ما با این کار رضا نمیدهیم مگر اینکه اجری که روی آن محمد[ص] و علی[ع] (نیشته‌اند) از جای بکنند و اجازت داده نشود «حی علی خیر العمل» (در گفتن اذان) بگویند. گروه شیعی خودداری از انجام خواسته آنها کرد و جنک و ستیز تا سوم ربیع الاول میانشان دوام یافت و در گیر و دار آن مردی هاشمی از سنیان کشته شد. خانواده‌اش جنازه او را حمل کرده و در الحریه و باب البصره و سایر محلات سنیان گردانند و مردم را بخونخواهی وی بشورانند و سپس آن را نزد مدفن احمد بن حنبل دفن کردند و گروه بسیاری چند برابر گذشته کرد آنها جمع آمد بودند همیشه از مراسم تدفین بازگشتند قصد مشهد باب السنین نمودند، درهای بروی آنها بسته شد، پس بر حصار آن نقب زدند و دربان را تهدید کردند. دربان از آنها ترسید و در را باز کرد و وارد شدند و بنای غارت آنچه در مشهد (ضریح مطهر امامین کاظمین علیهما السلام) از قدیلها و سلاحهای طلا و نقره و برده‌ها و غیر ذالک بود ربودند، و آنچه هم در خاک و پیرامون حرم مشهد بود غارت نمودند و شب فرا رسید و برگشتند، و چون فردای آن شب و روز فرا رسید، همه آنها کرد هم جمع آمدند و قصد مشهد نمودند و تمام تربتها و رواقها را باتش کشانند و ضریح (حضرت امام) موسی (ع) و ضریح فرزند فرزندش محمد بن علی (ع) و پیرامون آنها و دو قبه ساج که بر آنها بود بسوزانند و مدافن پادشاهان بنی بویه معز الدوله و جلال الدوله و قیور وزیران و رؤساء و قبر جعفر بن ابی جعفر منصور و قبر امیر محمد بن الرشید و قبر

(۴۴۴ ق حدود ۱۰۵۲ م)

- بروز اختلاف در سلاطین و انگاره های مذهبی و آغاز یک نزاع سخت فی مابین برخی از اهل سنت بغداد با بخشی از شیعیان مقیم در محلات کرخ (کاظمین) و قلابین (قلیه فروشان) بغداد.^۱
- تصمیم ارسال مظفر بساسیری^۲ یکی از امرای آل بویه در عراق عرب برای تجدید بنای صحن حرم مطهر و گنبد و بارگاه حضرات امام موسی کاظم (ع) و امام جواد (ع) مدفون در کاظمین.^۳

(۴۴۵ ق حدود ۱۵۰۳ م)

- اتمام عملیات ارسال بن عبدالله، ملقب به بساسیری در ایجاد عمارتی فاخر بر مزار ائمه عسکریین (ع) به همراه ساخت و نصب صندوقی از ساج با آرایه هایی طلا در سامراء.^۴

مادرش زبیده که در برابر ضریح بودند سوزانده شدند و انجان کار نکنی و زشت انجام دادند که در جهان مانند نداشت! همینکه فردای آن روز و پنجم ماه فرارسید، اشوبگران بازگشتند و به حفر آرامگاه موسی بن جعفر (ع) و محمد بن علی (ع) پرداختند که آنها را از آنجا درآوردند و به مقبره احمد بن حنبل نقل کنند. خرابیها و انهدامی که بار آورده بودند مانع از آن شد که قبر را بشناسند، و حفری که نمودند در جانبی [دیگر] از آن صورت گرفته بود، ابو تمام، نقیب عباسیان و دیگر هاشمیان از سنجان این خبر شنیدند و بانجا آمدند و مانع از آن کار شدند. از آن سوی مردم کرخ به «خان الفقهاء» حنفیان روی نهادند و آنجا را به باد نهب و غارت گرفتند و ابا سعد سرخسی مدرس حنفیه را کشتند و خان و کوی فقهاء را آتش زدند. فتنه در جهت شرقی تعدد و کسترش پیدا کرد، و مردم باب الطاق و سوق بیج و اساکفه همه با هم جنگیدند. بنگرید به این اثیر، **الکامل فی التاریخ** (کامل تاریخ بزرگ اسلام و ایران)، ج ۲۲، صص ۲۸۰-۲۸۲.

۱- ابن جوزی، ج ۸، ص ۱۵۴؛ و نیز فقیهی، ص ۴۷۵.
 ۲- ابوالحارث ارسال مظفر، غلامی ترک بود. لقب بسامیری (فساسیری) از نام نخستین اربابی که از «بسا» (فسا)ی فارس بوده، اخذ شده است. وی در سلک سرداران بهاءالدوله دیلمی بود و در ذیحجه ۴۲۶ ق. شهر انبار را به تصرف درآورد و در مراجعت به بغداد در ۸ ذی قعدة ۴۵۰، ظاهرآ به سبب تمایلات شیعی، از ادای احترام به خلیفه خودداری کرد و به نام خلیفه فاطمی خطبه خواند. درباره وی بنگرید به: **دانشنامه جهان اسلام، بنیاد دائرة المعارف اسلامی** ۱۳۷۶، ج ۳، صص ۳۷۴-۳۷۷.

۳۷۷، همچنین خبرالدین زرکلی، **الاعلام**، بیروت دارالعلم للملایین ۲۰۰۷، ج ۱، صص ۲۸۷-۲۸۸.

۳- محمد حسن ال یاسین، ص ۳۲.

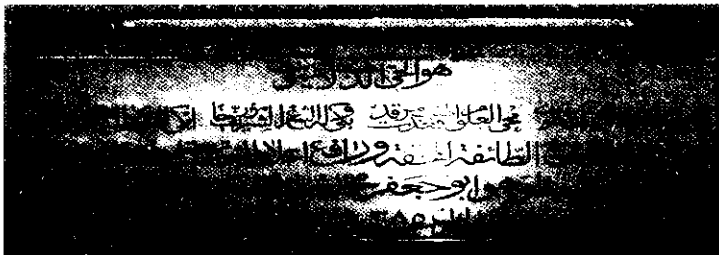
۴- جعفر خلیلی، **موسوعة العتبات المقدسة**، الاعلمی بیروت ۱۴۰۷، ج ۱۲، ص ۱۴۰.

(۴۴۷ ق حدود ۱۰۵۵ م)

• به آتش کشیدن کتابخانه ابو نصر شاپور بن اردشیر وزیر بهاءالدوله دیلمی در بغداد و معروف به «دارالعلم» که شامل مجموعه چشمگیری از میراث شیعیان و خاندان اهل بیت (س) بود.^۱

(۴۴۸ ق حدود ۱۰۵۶ م)

• مهاجرت شیخ ابوجعفر محمد بن حسن بن علی معروف به شیخ طوسی و نیز «شیخ الطائفه» از بغداد به نجف اشرف و اقامت پر برکت ایشان در آن شهر مقدس. که به تأسیس حوزه هزارساله نجف منجر گردید.^۲

سنگ کنونی مزار شیخ الطائفه ابوجعفر طوسی
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف در دانشگاه شهید بهشتی

۱- ابن جوزی، ج ۸، ص ۲۲؛ یاقوت، بلدان، بیروت، دارالفکر، ج ۱، ص ۵۳۴؛ فقیهی، ص ۵۳۵؛ محمد حسین حرزالدین مسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۱۱۸، سید محسن امین العاملی، ج ۷، ص ۳۲۶، تاریخ این حادثه را ۴۵۱ ق ذکر کرده است. برخی از محققان دلیل عمده مهاجرت شیخ طوسی را از بغداد به نجف متأثر از این رخداد در از میان رفتن میراث مکتوب شیعه دانسته اند. بنگرید به جعفر سبحانی، موسوعة الطبقات الفقهاء، مؤسسة امام صادق (ع) - قم، ج ۵، ص ۲۸۲.

۲ شیخ علاوه بر تصنیف آثار گرانفردی چون التهذیب، الاستبصار، التبیان، الفهرست و غیره، طی این دوران به تشکیل حلقات تدریس و موعظه نیز مبادرت ورزیدند. حاصل کوشش منتهی به مرکزیت نجف اشرف برای ترویج علوم و دانش مکتب شیعه در اسلام تا به امروز گردیده است. درخصوص شیخ الطائفه بنگرید به: جعفر سبحانی، ج ۵، صص ۲۷۹ - ۲۸۳، همچنین علی دوانی، مفاخر اسلام، امیرکبیر ۱۳۶۳، ج ۳، صص ۲۶۶ - ۳۸۶ و خیرالدین زرکلی، الاعلام، دارالعلم للملایین، بیروت ۲۰۰۷، ج ۶، صص ۸۴ - ۸۵، همچنین برای کسب اطلاعات افزونتر در منابع فارسی بنگرید به گلشن ابرار، تهیه و تدوین توسط جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، نشر معروف ۱۳۸۵ ش، ج ۱، صص ۸۶ - ۸۰.

(۴۴۹ ق حدود ۱۰۵۷ م)

- یورش جمعی از ناصبیان بغداد به منزل شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی، سوزاندن کتب کتابخانه شخصی و منبر درس و وعظ آن بزرگوار.^۱

(۴۵۶ ق حدود ۱۰۶ م)

- آغاز تألیف «اختیار معرفة الرجال» به دست شیخ طوسی در نجف اشرف (۲۶ صفر).
- تعیین ابوالغنائم معمر بن محمد بن عبید الله^۲ ملقب به «ذو المناقب» به نقابت علویان پس از درگذشت ابوالفتح اسامه علوی و خاکسپاری وی در حرم امیرالمؤمنین علی(ع).^۳

(۴۶۰ ق حدود ۱۰۶ م)

- زعامت و ریاست شیخ ابوعلی حسن بن محمد، فرزند شیخ طوسی، بر حوزه نجف اشرف.^۴

(۴۷۸ ق حدود ۱۰۸ م)

- بروز درگیری میان برخی از افراطیان بغداد با شیعیان مقیم در کاظمین.^۵
- درگذشت ابو البرکات موسوی شریف، نقیب مشهد امامین عسکریین(ع) در سامراء.^۶

۱- ابن جوزی، ج ۸، ص ۷۸.

۲- درباره وی بنگرید به سید محسن امین العاملی، ج ۱۰، ص ۱۳۱.

۳- شمس الدین محمد بن احمد الذهبی، تاریخ الاسلام و وقایع المشاهیر و الأعلام، تحقیق عمر عبد السلام تدمری، بیروت دار الکتب العربی ۱۴۱۳، ج ۳۰، ص ۲۸۷.

۴- بنگرید به ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۱۰، ص ۱۵۶.

۵- ابن جوزی، ج ۱۶، ص ۲۴۲.

۶- پیشین، ج ۱۶، ص ۲۵۳.

(۴۷۹ ق حدود ۱۰۸۶م)

- ورود سلطان ابوالفتح ملکشاه سلجوقی به بغداد و سپس خروج او از آن شهر به عزم زیارت روضات مقدسه و حرمین شریفین اهل بیت رسول گرامی اسلام (ص) ابتدا به کاظمین (در ذی حجه) به همراهی خواجه نظام الملک،^۱ سپس کربلا^۲ و نجف اشرف.^۳
- اتمام کار تجدید بنای حصار شهر نجف اشرف - که پیشتر ابن سهلان وزیر آن را آغاز کرده بود - به دستور سلطان ملکشاه سلجوقی و تحت نظر خواجه نظام الملک.^۴

(۴۸۰ ق حدود ۱۰۸م)

- سفر و زیارت خواجه نظام الملک، وزیر پرآوازه دولت آل سلجوق به نجف و سپس کربلا.^۵

(۴۹۰ ق حدود ۱۰۹م)

- اقدام مجدالملک قمی برای ساخت دو گلدسته و انجام تزئیناتی مانند کاشیکاری بر گنبد کاظمین. وی همچنین دو صندوق جدید از چوب ساج نیز بر تربت ائمه مدفون در آنجا قرار داد و محلی برای استراحت زوار نیز احداث کرد.^۶

۱- ابن جوزی، ج ۹، ص ۲۹؛ خاوند شاه تاکید دارد که این سفر به راهنمایی خواجه نظام الملک انجام شده است. (بنگرید به خاوند شاه بلخی، ج ۴، ص ۶۷۳).

۲- ابن جوزی، همانجا؛ سلمان هادی الطعمه، ص ۷۸.

۳- بنا بر روایت ابن جوزی در المنتظم (بیروت ۱۳۵۷-۱۳۵۹ ق) ج ۹، ص ۱۲۹. ملکشاه طی این سفر بانوجه به ضرورت تأمین آب شرب سکنه و زائرین از مجرای فرات نیز فرامینی صادر کرد. بعدها سلطان سنجر نیز این اهتمام و توجه پدر را نسبت به نجف مورد پیگیری قرار داد. وی همچنین در کربلا دستور داد دیوار حائل حرم را نیز بازسازی و ترمیم کنند. (ر. ک به سلمان هادی الطعمه، ص ۴۰).

۴- ابراهیم حیدری، تراژدی کربلا، ترجمه علی و محمد جواد معموری، دارالکتاب الاسلامی قم ۱۳۸۰، ص ۲۶۴.

۵- جعفر باقر آل محبوه، ماضی النجف و حاضرها، دار الاضواء، بیروت ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۲۹.

۶- ال یاسین، ص ۳۴.

- خاکسپاری شیخ هشام بن الیاس حائری^۱ از شاگردان شیخ طوسی و صاحب کتاب *المسائل الحائریة*^۲ در حرم حسینی.^۳

(۴۹۵ ق حدود ۱۱۰۱ م)

- اهتمام مجدالملک وزیر فرهیخته عهد سلاجقه حسب فرمان برکیارق سلطان سلجوقی برای نصب درهای منقوش، ترمیم گنبد و رواق و صحن روضه مطهره ائمه عسکرین (ع) در سامرا.^۴

(۴۹۹ ق حدود ۱۱۰۵ م)

- درگذشت شریف علی بن محمد بن محسن بن جعفر بن علی الهادی (ع) نقابت حرم کاظمین.^۵

(۵۰۲ ق حدود ۱۱۰۸ م)

- حل منازعه میان اهل سنت بغداد و شیعیان کاظمین.^۶

۱ - سید محسن امین العاملی، ج ۱۰، ص ۲۶۴.

۲ - واژه «حائر» که به فضای پیرامون حرم حسینی اطلاق شده است، در پی حادثه اب یسنن به مضجع منور ابو عبدالله الحسین (ع)، به فرمان متوکل عباسی به کار رفت، زیرا چنین روایت کرده اند که چون آب به سوی تربت ان امام همام (ع) روان گردید، در موضعی نزدیک به مزار جریان آب دو پاره منشعب شد و محوطه ای پدید آمد که آن را «حائر» نامیدند؛ به همین سبب، عموم مجاورین و مقیمین ساکن در این حریم را به حائر منسوب کرده اند. برای نگارنده به عنوان شیعه ای معتقد، این روایت جذاب و تأمل برانگیز است، اما به عنوان یک محقق که اصل را باید بر انصاف در تدوین وقایع بگذارد بیان این نکته نیز مهم است که این خبر با روایت ابوالفرج اصفهانی مندرج در ذیل واقعه اقدام متوکل در تخریب کربلا موجود در همین اثر (ذیل وقایع سال ۲۳۶ هجری قمری) در تضاد است.

۳ - سلمان هادی الطعمه، ص ۲۳۴.

۴ - خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۴۱.

۵ - آل یاسین، ص ۲۱۷، به نقل از تاریخ ابن نجار، کتابخانه مرکزی تحقیقات اسلامی بغداد، اوراق ۱۷-۱۸.

۶ - روایت ابن اثیر از این حادثه که به صورتی کاملاً غیر ارادی واقع شد چنین است که «در ماه شعبان سنجان برای زیارت قبر مصعب بن زبیر آماده شدند. سالها می‌گذشت که زیارت قبر مصعب را ترک کرده بودند و بخاطر فتنه‌هایی که ازین کار بر

(۵۱۳ ق حدود ۱۱۱۹م)

- زیارت امیر دبّیس بن صدقه بن منصور اسدی، حاکم حله از کربلا و نجف. بنا به روایت ابن جوزی وی پس از ورود به شهر در کمال خشوع به داخل روضات شریف وارد شد و پس از زیارت، بر منبر جلوس کرد و علیه خلیفه عباسی خطبه خواند، آنگاه نماز جمعه را به جای آورد.^۱

(۵۱۵ ق حدود ۱۰۲۱م)

- درگذشت شریف ابوالفضل علی بن ناصر بن محمد بن حسن بن احمد بن قاسم بن محمد بن عبدالله بن جعفر بن محمد بن علی بن ابی طالب(ع) نقیب^۲ حرم کاظمین^۳.

(۵۱۷ ق حدود ۱۰۲۳م)

- غارت مقابر قریش و از جمله روضه مطهر ائمه (ع) در کاظمین، به دست برخی از اوباش بغداد.^۱

پا میشد، از اقدام به ان خودداری می کردند. هنگامی که برای رفتن به زیارت آمادگی یافتند متفقا تصمیم گرفتند که راه خود را از محله کرخ (کاظمین) بپندارند و این تصمیم خود را نیز اشکار کردند. اهل محله کرخ نیز به اتفاق تصمیم گرفتند که با آنان مجادله نکنند و از حرکت آنان ممانعت ننمایند. سنیان اهل هر محله ای را جداگانه به راه انداختند و هر دسته ای از زیب و زیور و سلاح اشیاء زیادی با خود داشت. اهل محله باب المرّتب قبلی از چوب ساخته بودند و مردان مسلحی رویش نشسته بودند. عموم آنها قصد داشتند که از محله کرخ عبور کنند. اهالی کرخ با بخور و عطریات و آب سرد و اسلحه بسیار به پیشواز آنان رفتند و از دیدن آنان اظهار شادمانی و سرور کردند. همچنین آنان را بدرقه نمودند تا از محله بیرون رفتند. در شب نیمه شعبان نیز شیعیان عارم زیارت ارامگاه موسی بن جعفر (ع) و غیره شدند و هیچیک از سنیان متعرض آنان نگردیدند بطوری که این موضوع همه مردم را به شگفتی انداخت.^۱ بنگرید به **الکامل فی التاریخ**، ج ۲۴، ص ۱۱۰.

۱ - وی از امرای بنی مزید است که توانست برای دوره ای محدود با شکست دولت شافعی سلاجقه بر کربلا و نجف امارت یابد، اما سرانجام وی به دست سلطان مسعود سلجوقی به قتل رسید. (ر. ک به ابن الجوزی، **المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم**، ج ۱۷، ص ۱۷۴).

۲ - نقیب مقامی منصوب از سوی خلفای عباسی برای منصب نجات و سرپرستی بود که خاص دو طبقه آل علی بن ابی طالب(ع) و آل عباس بن ابی طالب بود. نقیبای علوی و نقیبای عباسی در حقیقت عهده دار امور و سرپرستی رسیدگی به حوائج، مزارات و موقوفات دو خانواده علوی و عباسی بودند. با سقوط بغداد و پایان کار خلفای آل عباس عنوان نقیب به صورت عمومی حفظ شد و حکام ازمنه مختلف عموماً نسبت به حفظ مقام نقیبای خاندان علوی به دلیل مزارات و تربت های فرزندان پیامبر(ص) توجه داشتند.

۳ - آل یاسین، ص ۲۱۹.

(۵۳۷ ق حدود ۱۱۴۲ م)

- درگذشت سید حسن بن محمد بن علی بن ابی‌الضوء علوی حسینی، نقیب‌النقبای شیعیان و علویان و متولی امور مربوط به روضه حضرات جوادین (ع) در کاظمین.^۲

(۵۵۳ ق حدود ۱۱۵۸ م)

- عزیمت خلیفه عباسی المقتدی بالله به کربلا و زیارت روضه حسینی.^۳

(۵۵۴ ق حدود ۱۱۵۹ م)

- طغیان دجله و نفوذ آب به حرم و صحن کاظمین.^۴

(۵۶۹ ق حدود ۱۱۷۳ م)

- درگذشت علی بن علی ملقب به فاخر علوی، نقیب حرم کاظمین.^۵

(۵۷۲ ق حدود ۱۱۷۶ م)

- رونق محضر علمی علی بن حمزه بن محمد بن احمد بن شهریار در جوار روضه علوی.^۶
- تولیت امور حرم علوی تحت زعامت خاندان شهریار پس از وفات شیخ الطائفه.^۷

۱- ال یاسین، ص ۳۵، به نقل از ذیل تاریخ دمشق، ابن قلاسی، ص ۲۰۶.

۲- بنگرید به سید محسن امین العاملی، ج ۵، ص ۲۶۰، نیز محمد المنصور، ص ۶۵ و همچنین آل یاسین، ص ۲۲۰.

۳- ابن جوزی، ج ۱۰، ص ۱۸۱.

۴- ابن اثیر، کامل تاریخ بزرگ اسلام و ایران، ج ۲۷، ص ۵۹ و همچنین ال یاسین، ص ۳۵.

۵- پیشین، ص ۲۲۰.

۶- شیخ آقا بزرگ تهرانی به نسخه ای از کتاب «اختیار الرجال» اشاره دارد که کتابت آن در سال ۵۶۲ ق و به خط علی بن حمزه در حله انجام یافته است. این اشاره به آن معنا است مهاجرت ایشان به نجف اشرف باید بعد از این تاریخ روی داده باشد. بنگرید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، اسماعیلیان قم و کتابخانه اسلامی تهران، ج ۱، ص ۳۶۶.

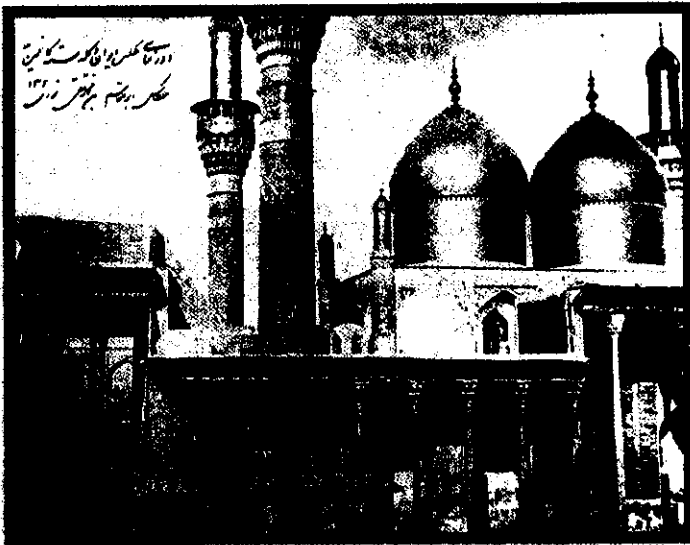
۷- شیخ باقر آل محبویه، ماضی النجف و حاضرها، دارالاضواء، بیروت، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۶ م، ج ۱، صص ۲۵۹-۲۶۰.

(۵۷۳ ق حدود ۱۱۷۷م)

- انتساب عنوان جبل شرفشاه به عمارت مسکونی شرفشاه که در مجاورت مرقد حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) و بر روی تپه‌ای مرتفع واقع شده بود.

(۵۷۵ ق حدود ۱۱۷۹م)

- اقدام خلیفه عباسی الناصر لدین الله، در توسعه حرم کاظمین که به احداث و انضمام یک رواق جدید به آن روضه مطهر انجامید.^۱

چشم انداز جهت غربی گنبد و بارگاه حضرات امام موسی کاظم و امام جواد علیهما السلام در کاظمین
تصویر از مجموعه کاخ گلستان

(۵۷۹ ق حدود ۱۱۸۳م)

- حواله ده هزار دینار برای توسعه مضجع امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۵۰ دینار برای بازسازی مزار سلمان فارسی در مدائن و شش هزار دینار برای مرقد متبرک سید الشهداء (ع) از سوی ابوالحسن اردشیر بن حسن، اسپهبد طبرستان.^۱
- دیدار محمد بن احمد ملقب به ابن خبیر، ادیب و فقیه اندلسی از سرزمینهای عراق و توصیف وی از عتبات عالیات عرش درجات، خاصه روضات مطهره.^۲

(بعد از سال ۶۰۰ ق حدود ۱۲۰۳ م به بعد)

- درگذشت علامه سید سعد الدین موسی بن جعفر بن طاووس حسنی حلی، محدث و فقیه امامیه در حله و تشییع و انتقال پیکر ایشان برای خاکسپاری درون ایوان طلای صحن و روضه علوی در نجف اشرف.^۳

(۶۰۵ ق حدود ۱۲۰۸م)

- درگذشت علامه زاهد شیخ ورام بن ابی فراس بن ورام مالکی حلی^۴، در حله (جمعه ۲ محرم) و دفن پیکر مطهر ایشان پس از تشییع عمومی از حله به نجف اشرف، در صحن مطهر مضجع منور امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع).^۵

۱ - بها الدین محمد بن حسن بن اسفندیار کاتب، تاریخ طبرستان، به تصحیح علامه عباس افیال، تهران پدیده خاور ۱۳۶۶، ص ۱۲۰.

۲ - برای مطالعه گزارش مختصر او بنگرید به: ابن جبیر، سفرنامه، ترجمه پرویز اتابکی، آستان قدس رضوی ۱۳۷۰، صص ۲۵۷-۳۰۸.

۳ - درخصوص احوال ایشان بنگرید به کاظم عبود الفتلاوی، مشاهیر مدفونین فی الصحن العلوی الشریف، نشر اجتهاد قم ۱۴۲۷هـ، ص ۳۶۹.

۴ - وی از احفاد مالک اشتر نخعی سردار سپاه امیرالمؤمنان علی (ع) در صفین بوده است.

۵ - درخصوص ایشان بنگرید به خیرالدین الزرکلی، الاعلام، دارالعلم للملایین ۲۰۰۷، ج ۸، ص ۱۱۳ همچنین جعفر سبحانی، ج ۷، صص ۲۸۹ - ۲۹۰.

(۶۰۶ ق حدود ۱۲۰۹م)

- برکناری عزالدین عدنان محمد نقیب، ملقب به مختار کوفی نقیب سادات علوی از نقابت و تولیت حرم امامین جوادین(ع) کاظمین.^۱
- نصب در منبت کاری شده بر آستانه محل غیبت حضرت حجت(عج) در عهد خلیفه عباسی الناصر بالله.^۲

(۶۲۳ ق حدود ۱۲۲۶م)

- طرح توسعه حرم کاظمین و دستور برای ساخت دو صندوق به منظور نصب بر تربت امامین همامین موسی بن جعفر(ع) و جواد الائمه(ع) به فرمان مستنصر بالله خلیفه عباسی، زیر نظر احمد جمال الدین به انجام رسید.^۳

(۶۴۰ ق حدود ۱۲۴۲م)

- بروز آتش سوزی درون حرم مطهر امامین عسکریین(ع) در سامراء بر اثر شعله‌ور شدن شمع‌های روشنایی حرم مطهر، که منتهی به ایجاد خسارت گسترده در پی بی توجهی خدام و گسترش دامنه حریق به بنای آن روضه و بارگاه گردید.^۴

۱- سید محسن الامین، ج ۸، ص ۱۴۲.

۲ ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه، کتابخانه سنایی ۱۳۶۴، صص ۱۹۸ - ۱۹۹، بر خلاف روایت ناصرالدین شاه از «درب» منبت یک زائر ایرانی دیگر، در سفرنامه خود در سال ۱۳۰۶ ق از «گنبد» منبت یاد می‌کند. (نگاه کنید به پیرزاده نائینی، **سفرنامه حاجی پیرزاده**، به سعی و اهتمام حافظ فرمانفرمایان، بایک بی تا، صص ۳۷۲ - ۳۷۵).

۳- ال یاسین در اثر خود و در صفحات ۳۹ - ۴۱ به درج کتیبه یکی از صندوق های مورد اشاره که اینک در اتاق ۱۶ ساختمان دارالآثار العربیه بغداد به شماره ۶۲۳ ثبت و نگهداری می‌شود، پرداخته است.

۴ حیدری، ص ۲۸۳، اما خلیلی در ص ۱۴۳، جلد ۱۲، **موسوعة العتبات المقدسة** ظاهرا سبب بروز این حریق را فروافتادن شمع روشنایی دانسته است.

(۶۴۶ ق حدود ۱۲۴۸م)

- جاری شدن سیل و تخریب دیوار حرم در کاظمین.^۱

(۶۴۷ ق حدود ۱۲۴۹م)

- دستور خلیفه عباسی برای مرمت خسارات وارده به روضات متبرک امامین همامین در کاظمین.^۲

(۶۵۰ ق حدود ۱۲۵۲م)

- بروز نزاع میان اهل سنت و شیعه در بغداد و تعرض و غارت اماکن شیعی و حرم مطهر در کاظمین.^۳

(۶۵۶ ق حدود ۱۲۵۸م)

- خاکسپاری ابوطالب مؤیدالدین محمد بن علقمی بغدادی قمی، وزیر شیعی خلیفه المستعصم در مقبره ائمه (ع) مدفون در کاظمین.^۴

۱ - گزارش ال یاسین در خصوص این حادثه، حاکی از حجم فراوان آب تا آن میزان است که تنها بخشی از گنبد‌های متبرک ائمه (ع) از آب بیرون مانده بوده است (ر. ک کتاب الحوادث، منسوب به ابن نوطی، به کوشش بشار عواد معروف و عماد عبدالسلام رثوف، بیروت، ۱۹۹۷م، ص ۲۷۳).

۲ - ایضا، همانجا.

۳ - خواند میر، دستور الوزراء، تصحیح سعید نفیسی، اقبال ۱۳۵۵، ص ۹۹.

۴ - ال یاسین، ص ۵۶، برای اطلاع از شخصیت و نقش ابن علقمی ر. ک به خواند میر، دستور الوزراء، تصحیح سعید نفیسی، اقبال ۱۳۵۵، صص ۹۸ - ۱۰۱، هلاکو خان پس از خاکسپاری وی فرزندش عزالدین ابوالفضل را به وزارت برگزید. وی خود نیز تا هنگام مرگ وظیفه انتظام امور شحنة بغداد را عهده دار بود. ر. ک به سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۸۷.

(۶۶۱ ق حدود ۱۲۶۳م)

- دستور علاءالدین عطا ملک جوینی، وزیر دانشمند ایرانی آباقاخان مغول برای حفر ترعه‌ای از مجرای فرات به منظور تأمین آب شرب سکنة شهرهای نجف و کوفه.^۱

(۶۶۲ ق حدود ۱۲۶۴م)

- دیدار جلال الدین امجاهد الدین | دواتدار (صغیر) از کربلای معلی.^۲
- درگذشت و خاکسپاری فقیه شیعی، شیخ ابو علی بن خشرم الحلّی در حرم علوی.^۳

(۶۶۳ ق حدود ۱۲۶۵م)

- عزیمت امیرجلال ایلخانی از امرای دولت ایلخانان ایران برای زیارت مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی(ع) به نجف اشرف.

(۶۶۴ ق حدود ۱۲۶۶م)

- درگذشت سید رضی‌الدین علی بن موسی، ابن طاووس و نقیب العلویین، در بغداد و تشییع و انتقال پیکر ایشان برای دفن در صحن روضه شریف امیرالمؤمنین علی(ع) در نجف اشرف.^۴

۱- منصور ثروت، تحریری نو از تاریخ جهانگشای عظاملک جوینی، امیر کبیر ۱۳۶۲، ص ۲۳.

۲- عباس عزازی، تاریخ العراق بین احنلالین، بغداد، ۱۳۵۲ق؛ ۱۹۳۵م، ج ۱، ص ۲۴۸.

۳- دهی، ج ۴۹، ص ۹۸.

۴- دهی، ج ۴۹، ص ۱۷۷، همچنین برای بررسی احوال ایشان بنگرید به شیخ عباس قمی، فوائد الرضویه لی علماء الجعفریه، نشر مرکزی ۱۳۲۷، ص ۶۹۹.

(۶۶۶ ق حدود ۱۲۶۷م)

- فرمان احداث عمارتی برای اسکان زائران حرم علوی در جوار روضه علویه از سوی وزیر اعظم علاءالدین عظاملک جوینی.^۱
- انتصاب شمس الدین ابو احمد بن محمد بن حسن بن ابی هاشم بن حمزة بن علی المرتضی بن عبدالله الحسینی مازندرانی^۲ به سرپرستی کاروانسرای احداث شده عطا ملک جوینی که برای اسکان و ارائه خدمات به زوار حرم امیرالمؤمنین علی(ع) ایجاد شده بود.

(۶۶۷ ق حدود ۱۲۶۸م)

- احداث برکه‌ای در جوار مسجد کوفه به دستور عطا ملک جوینی برای استفاده معتکفین (ذی قعدہ یا ذی حجه).^۳

(۶۷۱ ق حدود ۱۲۷۲م)

- اتمام لایروبی و آبگیری نهر عظیمی که آب شرب نجف اشرف را از کربلا تأمین می‌کرد.^۴

(۶۷۲ ق حدود ۱۲۷۳م)

- احداث «نهر تاجیه» که سید تاج الدین امیرعلی دلقندی الحسینی کار حفر آن را به دستور عطا ملک جوینی در مسیر کوفه به نجف آغاز کرده بود.^۵

۱. ال محبوه، ج ۱، ص ۶۲، و نیز المسلمی العقلی، ج ۱، ص ۲۵۴.

۲. سیخ بن جوینی

۳. رک به عبدالکریم بن طلاووس، فرحه الغری فی تعیین قبر امیرالمؤمنین(ع)، تحقیق تحسین آل شیبیب الموسوی، قم مرکز العدیر، ص ۱۵۸.

۴. احداث این قنات از عهد آل بویه آغاز شده بود به نقل از المسلمی العقلی، ج ۱، ص ۲۸۷.

۵. به نظر می‌رسد این نهر به عنوان نهر مکمل برای تأمین آب شرب شهر در نظر گرفته شده بود، زیرا شمس‌الدین به دستور غازان خان در سواب گذشته نهر مشابهی را حفر نموده بود که نزد اهل شهر به "رود غازی" معروف گشته بود.

- اتصال زائر سرای عطا ملک جوینی با انشعابی فرعی به نهر اصلی تأمین آب شرب شهر نجف که از شاخه‌های رود فرات در کربلا منابع آب خود را تأمین می‌کرد، با هدف تسهیل امکان اقامت زوار مضجع منور امیرالمؤمنین (ع).^۱

ضریح مزار خواجه نصیرالدین طوسی که کار ساخت و نصب آن زیر نظر آیت الله سید اسماعیل صدر به انجام رسیده است

(۶۷۳ ق حدود ۱۲۷۴م)

- درگذشت خواجه نصیرالدین طوسی در شهر بغداد، ملقب به استاد البشر فیلسوف، متکلم و ریاضیدان شیعی و وزیر دانشمند هولاگو خان مغول که وی را در فتح بغداد و افکندن خلافت پانصد ساله بنی عباس راهنمایی کرد.^۲

۱. خاوند شاه بلخی در اثر خود هزینه جوینی را برای اقدامات عمرانی در نجف، بیش از یکصد هزار دینار زر سرخ برآورد کرده است (ر. ک به خاوند شاه بلخی، ج ۵، ص ۹۰۷).

۲. وی را پس از پذیرش دعوت حق در رواق پسین روضه مطهر و متبرک ائمه جوادین (ع) در کاظمین به خاک سپردند. ر. ک به محمد المنصور، صص ۱۸۱-۱۸۳.

تصویر منسوب به خواجه نصیر الدین طوسی

- درگذشت فقیه و عالم بزرگ، سید جمال الدین احمد بن موسی ابن طاووس حلی در حله و دفن پیکر ایشان در جوار مزار پدرش در رواق روضه حیدریه.^۱

(۶۷۴ ق حدود ۱۲۷۵م)

- عزل نجم الدین علی بن موسی ملقب به نجم الدین هندی از نقابت علویان و تولیت روضات کاظمین.^۲

(۶۷۶ ق حدود ۱۲۷۷م)

- دستیابی ساکنان، به آب شرب پس از جریان یافتن آب رودخانه فرات در نهر تاجیه^۱ (رجب).^۲

۱ الفتلاوی، صص ۵۳ ۵۴، همچنین برای اطلاع بیشتر درباره شخصیت وی نگاه کنید به سید محمد حسین حسینی جلالی، **فهرس التراث**، انتشارات دلیل ما، ج ۱، صص ۶۶۴ - ۶۶۵.

۲ ابن نوطی، **کتاب الحوادث**، ص ۴۲۲.

(۶۸۱ ق حدود ۱۲۸۲م)

- ایجاد نهری برای انتقال آب شرب اهالی نجف از مسیر رود فرات در کنار شهر انبار.^۲

(۶۸۸ ق حدود ۱۲۸۹م)

- زیارت ملک شرف الدین سمنانی صاحب دیوان عراق از روضات مقدسه در کاظمین.^۴

(۶۹۳ ق حدود ۱۲۹۳م)

- درگذشت نقیب السادات علویان، سید عبدالکریم ابن طاووس در کاظمین (۱۶ شوال) و تشییع و خاکسپاری پیکر ایشان درون صحن بارگاه حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) در نجف اشرف.^۵

(۶۹۸ ق حدود ۱۲۹۸م)

- زیارت غازان خان محمود، ایلخان مسلمان شده سلسله ایلخانیان ایران از اماکن مقدس و مقابر اهل بیت رسول الله(ص) در عتبات عالیات و اقدام او در توزیع هزاران قرص نان میان ساکنان کربلا به سبب سعادت نائل شدن به این تشرف (جمادی الاول).^۶

۱. از آنجائیکه مولی اجرای این طرح تاج الدین بن امیر علی دلقندی بود این نهر به تاجیه موسوم شد. وی در ذیحجه ۶۸۱ ق درگذشت.

۲. علاءالدین عطاملک جوینی، تاریخ جهانگشا، تصحیح قزوینی، لیدن، مطبعه بریل، ۱۳۵۵ق / ۱۹۳۷م، مقدمه؛ و همچنین ال محبویه، ج ۱، ص ۱۸۶ و ۱۹۱.

۳- ذهبی، ج ۵۱، ص ۸۱.

۴ کتاب الحوادث، ص ۴۹۴؛ و نیز ال یاسین، ص ۵۶.

۵ الفتاوی، صص ۱۸۲، ۱۸۴، درباره شخصیت علمی او نیز رک به حسینی جلالی، ج ۱، ص ۶۷۸.

۶ کتاب الحوادث، ص ۵۳۸؛ سمان هادی الطعمه، ص ۴۲ وی یکبار دیگر نیز در سال ۶۹۶ ق از عراق عرب دیدار نموده بود. همین اثر ص ۷۹.

(۷۰۱ ق حدود ۱۳۰۱م)

- زیارت مجدد غازان از مشاهد مقدسه در عراق عرب و اهدای هدایای متعدد به حرم حسینی در کربلا و روضه حیدری در نجف اشرف.^۱

(۷۱۱ ق حدود ۱۳۱۱م)

- دفن نقیب السادات سید رضی الدین علی ابن طاووس حسنی حلی در رواق داخلی صحن روضه علوی.^۲

(۷۲۶ ق حدود ۱۳۲۵م)

- دیدار شرف الدین ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن محمد بن ابراهیم لواتی طنجی ملقب به ابن بطوطه از شهر کربلا و توصیف نخلستانهای شهر و حرم مقدس امام (ع) که در جوار آن مدرسه‌ای بزرگ و مهمانسرای برای استقبال و اسکان زائران داشت. ابن بطوطه در توصیف فضای داخلی حرم از ضریح نقره و پرده‌ای ابریشمین یاد می‌کند که بر فراز درهای حرم آویخته بوده است.^۳

۱ پیشین، ص ۸۰. همچنانکه گفته شد غازان خان نیز به حفر یک رود برای انتقال آب به نجف فرمان داد و شمس الدین را متولی حفر آن ساخت. این نرعه به دلیل مقام و نام غازان خان به «نهر غازانی» اشتها پیدا نمود. بنکرید به عبدالکریم بن طاووس، ص ۶۵.

۲ الفتاوی، ص ۲۱۸.

۳ ابن بطوطه در سفرنامه خود "تحفه النظار فی غرائب الامصار و عجائب الاسفار" کربلا را به این گونه توصیف می‌کند. "کربلا شهری کوچک است با نخلستانهایی در اطراف که از آب فرات آبیاری می‌شوند. حرم مقدس امام (ع) در مرکز شهر واقع شده است. مدرسه‌ای بزرگ و مهمانسرای برای عموم زائران در کنار حرم قرار دارد. دربان‌هایی بر دروازه حرم ایستاده‌اند و اعلام کردند هیچ کس حق ندارد بدون اجازه آنها داخل شود. زائران پس از داخل شدن قبر مبارک را می‌بوسند. ضریح ابن حضرت از نقره ساخته شده است و پرده‌هایی از ابریشم جلوی درها آویخته شده است." به نقل از ابراهیم حیدری، تراژدی کربلا، ترجمه علی و محمد جواد معموری، دارالکتاب اسلامی قم، ۱۳۸۰ ش، صص ۲۶۴-۲۶۵.

- درگذشت و تدفین علامه شیخ جمال الدین حسن بن یوسف حلی در صحن شریف مضجع منور امیرالمؤمنین علی (ع)، کنار در ورودی و جنب گلدسته شمالی (۲۱ محرم).^۱

(۷۲۷ ق حدود ۱۳۲۶م)

- تأسیس مدرسه‌ای به فرمان سلطان محمد خدابنده پادشاه ایلخانی ایران، در نجف اشرف که حاصل تعلیمات علامه حلی در دربار ایلخانیان و گردش ایشان به مذهب امامیه بود.^۲
- دیدار ابن بطوطه از نجف و توصیف آن شهر، به ویژه عمارت عضدالدوله.^۳
- روایت ابن بطوطه از تصدی امور نقابت شیعه و حرم علوی، از سوی نظام الدین حسین بن تاج الدین آوی.^۴

(۷۳۴ ق حدود ۱۳۳۳م)

- زیارت امیر مبارز الدین محمد از خاندان آل مظفر در نجف اشرف.^۵

(۷۳۷ ق حدود ۱۳۳۶م)

- زیارت امیر محمد وزیر سلطان ابو سعید بهادرخان از روضه علویه در نجف.^۶

۱ - درخصوص احوال و آثار علامه حلی و نقش سیاسی اجتماعی ایشان در عهد ایلخانان به ویژه گسترش تشیع در دربار سلطان محمد خدابنده بنگرید به علی دوانی، *مفاخر اسلام*، امیرکبیر ۱۳۶۴، ج ۴، صص ۲۴۰-۲۸۴.

۲ - جعفر خلیلی، *موسوعة العتبات المقدسه*، ج ۷، ص ۵۴.

۳ - رک به *تحفه النظار فی غرائب الامصار و عجائب الاسفار*، قاهره بی تا، ج ۱، ص ۱۰۹ وی به پوشش کاشیکاری، قندیل‌های طلا و نقره و فرشهای مختلف و ضریح مربع روی صندوق قبر، اشاره کرده است.

۴ - آوه یا آوج یکی از مراکز مهم شیعیان در داخل خاک ایران و در نزدیکی بخش جعفرآباد ساوه است که در برخی متون از آن به عنوان «آبه» نیز یاد شده است.

۵ - خاوند شاه بلخی، ج ۴، ص ۷۲۶.

۶ - شیخ باقر آل محبویه، *ماضی النجف و حاضرها*، دارالاضواء، بیروت، ۱۴۰۱ق / ۱۹۸۶م، ج ۱، ص ۲۳۰.

(۷۳۸ ق حدود ۱۳۳۷م)

- وفات محمد رضوی از اولاد امام موسی کاظم (ع) و از صلب ابراهیم ثانی که از خراسان به آناتولی، آنگاه به نجف مهاجرت کرد و سپس به «بکتاشی» معروف شد.^۱

(۷۴۰ ق حدود ۱۳۳۹م)

- افزایش رونق اقتصادی در نجف اشرف.^۲

(۷۴۹ ق حدود ۱۳۴۸م)

- درگذشت علی بن عبدالکریم نقیب سادات و متولی حرم کاظمین بر اثر ابتلا به بیماری طاعون.^۳

(۷۵۰ ق حدود ۱۳۴۹م)

- احداث دوباره گنبد و تزئین ضریح حرم امامین عسکریین (ع) به فرمان ابو اویس حسن جلایری از آل جلایر.^۴

(۷۵۳ ق حدود ۱۳۵۲م)

- آتش سوزی و تخریب عمارت عضدالدوله بویهی در مجموعه روضه علویه.^۱

۱- تکیه بکتاشیه در جوار حرم که در سالهای اخیر تخریب شد نیز از آثار منتسب به وی و مریدانش است. ال محبویه، ج ۱، ص ۹۱.
۲- از اطلاعات حمدالله مستوفی در **نزه القلوب** مشهود است که عواید نجف در سال هفتصد و چهل هجری قمری به میزان ۷۴۰۰۰ دینار در قیاس با سایر شهرها چون بغداد یا ۸۰۰۰۰ دینار، تبریز ۱۰۰۰۰۰ دینار، اردبیل ۸۰۰۰۰ دینار و ... اندک نبود و برای دیوان استیفای سلطانی حقیرانه به شمار نمی‌آمد. از این رو می‌توان دریافت که اعتبار سیاسی - اجتماعی این شهر در آن دوران تا چه پایه بوده است.

۳- ال یاسین به نقل از دکتر مصطفی جواد از خصومت وی با شیعیان یاد می‌کند. بنگرید به آل یاسین، ص ۲۳۰.

۴- خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۴۱. بسیاری معتقدند که آل جلایر و ایلخانان در توسعه و آبادانی شهر نجف با صرف هزینه‌های زیاد به منظور احداث مدارس و مساجد، حفر قنوت و تسهیل معاش ساکنان آن دیار بی‌نیاهت کوشا و مصمم بوده‌اند.

(۷۵۷ ق حدود ۱۳۵۶م)

- خاکسپاری شیخ حسن بزرگ از امرای آل جلایر حسب وصیتش در نجف اشرف.^۲

(۷۶۰ ق حدود ۱۳۵۸م)

- پایان بازسازی عمارت سوخته شده عضدالدوله دیلمی در نجف اشرف.

(۷۶۷ ق حدود ۱۳۶۵م)

- دستور سلطان اوئیس جلایر حاکم ایران به فرزندش سلطان حسین جلایر برای توسعه ایوان طلای روضه حضرت ابو عبدالله الحسین(ع) و رواق غربی حرم مطهر آن حضرت در کربلا.^۳

(۷۶۹ ق حدود ۱۳۶۷م)

- اقدام سلطان اوئیس جلایر برای ایجاد دو گنبد و مناره جدید بر حرم کاظمین و ساخت و نصب دو صندوق مرمرین مزین به خطوط قرآنی و منقوش بر کاشی برای تربت حضرات امامین جوادین(ع).^۴

(۷۷۵ ق حدود ۱۳۷۳م)

- اقدام امیر تیمور گورکانی برای زیارت روضات مقدسه در کاظمین (ذی قعده) پس از فتح بغداد.^۵

۱ - برخی تاریخ حادثه را ۷۵۵ ق ثبت کرده‌اند. نگاه کنید به السلمی العقیلی، ج ۱، ص ۳۶۵

۲ - شیرین بیانی، تاریخ آل جلایر، دانشگاه تهران ۱۳۴۵، ص ۳۱.

۳ - سلمان هادی الطعمه، ص ۴۳.

۴ - آل یاسین، ص ۵۹ به نقل از صدی القواد.

۵ - مبرخواند، روضه الصفا، تهران، ۱۳۳۹ق، ج ۶، ص ۳۸۷؛ نیز آل یاسین، ص ۶۰ و همچنین خلیلی، ج ۹، ص ۱۲۸.

(احتمالاً ۷۹۳ ق حدود ۱۳۹۱م)

- وفات عالم فاضل شیخ عبدالرحمان بن العتائقی حلّی^۱ صاحب آثاری در کلام، ریاضیات، طبّ و هندسه و از افاضل مدرسان حوزه علمیّه نجف اشرف و دفن پیکر او در یکی از رواق‌های صحن شریف امیرالمؤمنین علی (ع).^۲

(۸۰۳ ق حدود ۱۴۰۰م)

- عزیمت دوباره امیر تیمور گورکانی به عراق عرب و زیارت حرم امام موسی کاظم (ع) در کاظمین و سپس روضه علویه در نجف اشرف.
- تصمیم امیر تیمور گورکانی به اقامت در حدود بیست روز در جوار مرقد امیرالمؤمنین علی (ع)، که علاوه بر زیارت، به بررسی امور عراق عرب پرداخت.

(۹۱۴ ق حدود ۱۵۰۷م)

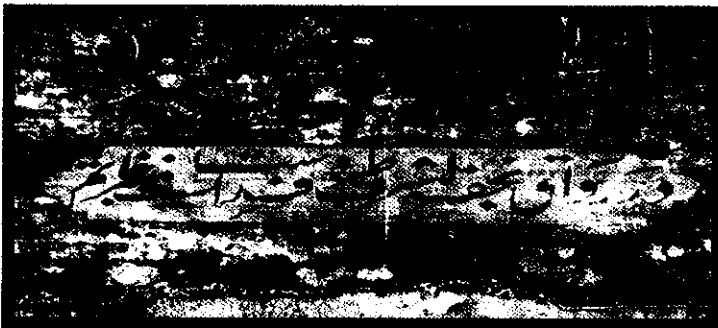
- فتح بغداد به دست حسین بیگ لله، سردار شاه اسماعیل اول صفوی و عزیمت شاه برای زیارت عتبات عالیات (جمادی الثانی).^۳

۱- وی از معاصران شهید اول بود و در طب و ریاضیات، علاوه بر علوم دینی، اشتهاز بسیار یافت. او در فاصله سالهای ۷۲۲ - ۷۸۷ ق در قید حیات بوده است و تفسیر معروفی نیز از آثار اوست. ربک به شیخ اقا بزرگ نهرابی، ج ۷، ص ۴۶۵.

۲ الفتلاوی، ص ۱۶۹، همچنین درخصوص آثار او ربک به سید محسن الامین العاملی، اعیان الشیعه، دارالتعارف بیروت ۱۴۰۳، ج ۷، ص ۴۶۵.

۳ شاه اسماعیل نخست به کر بلا و سپس از حله به نجف اشرف مشرف شد. "احرام طواف روضه جنت منزلت شاه ولایت پناه مطهر انوار ایّما ولیکم الله بسته، از حله به نجف اشرف رفتند و به آن سعادت عظمی فایز شده دست دریا نوال به بذل و احسان خدمه آن استان سدره نشان کشادند" (به نقل از اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، به کوشش ایرج افشار، امیر کبیر ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۳۴). مؤلف عالم آرای عباسی در باب عزیمت شاه اسماعیل نوشته است: "روی نیاز و اخلاص به خاک پاک کر بلا آورده به شرف زیارت مرقد منور ابی عبدالله الحسین (ع) و شهداء دشت کر بلا مشرف شده، به زیب و زینت آن روضه بهشت احترام و انعام مجاوران توجه تام مرعی داشتند" (اسکندر بیک ترکمان، ج ۱، ص ۳۴).

• فرمان شاه اسماعیل صفوی برای بازسازی و تجدید بنای روضه کاظمین^۱ تحت نظر امیر دیوان خادم بیگ. در این دوره اهتمام گسترده‌ای برای تعیین مؤذن و خدام صورت پذیرفت و آویزهای طلا و نقره به همراه فرشهای نفیس و صندوق‌های مذهّب به حرم اهداء شد. همچنین با فرمان شاه سکه‌هایی از طلا و نقره، هم به حرم و سپس در میان ساکنان قصبه کاظمین هبه و توزیع گردید. علاوه بر این، به دستور او روضه مطهر هم وسعت یافت و رواق‌ها از مرمر ایرانی پوشانیده شد. کتیبه‌هایی متضمن آیات قرآن و ماده تاریخ بر دیوارها نقش بست و شمار گلدسته‌های حرم از دو به چهار افزایش یافت، همچنین مسجدی در زاویه شمالی حرم ساخته شد (جمادی‌الثانی).^۲

نمونه فرشهای اهدایی به روضه علوی

۱- «فرمان قضا جریان نافذ گشت که بر سر قبر امام موسی کاظم و امام محمد تقی علیهما السلام، عمارتی عالی بنا کند. استادان چابک دست از اطراف آوردند و در آنجا عمارت عالی ساخته شد، همین گنبد اتمام یافت باقی ناتمام ماند، و نهری که در قدیم عطاملک اسفراینی برادر خواجه شمس الدین محمد، صاحب دیوان، احداث نموده بود در زمان آباقاخان و سلطان احمد خان، و آن ویران شده بود، رجوع به قاضی جهان سیفی شد. آن عاقبت به خیر و آرام نگرفت تا بیرون آبرد و قریب ده هزار تومان صرف آن شد و موسوم به نهر شریف گشت. چنانچه هر ساله دو هزار تومان و سه هزار تومان از آن نهر واصل حضرات ائمه هدی (ع) می‌شد.» بنگرید به بوداق منشی قزوینی، **جواهر الاخبار**، به تصحیح محسن بهرام نژاد، نشر میراث مکتوب ۱۳۷۸، ص ۱۲۴.

۲ برای مشاهده تفصیل آنچه طی این دوره انجام شده است می‌توانید بنگرید به اثر آل یاسین، صص ۶۲ - ۷۶ و همچنین خلیلی، ج ۹، ص ۱۲۹ و ۳۲۹.

• صدور فرمان شاه اسماعیل صفوی برای احداث ضریح طلا جهت حرم حسینی(ع). همچنین وقف ۱۲ جار طلا، اهدای فرشهای گرانبها و مجموعه‌ای دیگر از هدایای نفیس، از جمله ندوراتی بود که شاه اسماعیل در سفر خود، آنها را به آستان ملائک پاسبان سید الشهدا(ع) هبه کرد.^۱ شاه اسماعیل همچنین فرمان داد شش صندوق با نقوش خطایی و اسلیمی را بر مضجع منور امام حسین(ع) قرار دهند و صندوقهای کهن را به خزانه عتبه حسینی(ع) منتقل کنند. او همچنین دستور لایروبی نهر احداث شده جوینی را نیز صادر کرد.^۲

• فرمان شاه اسماعیل برای حفر ترعه ای از فرات به نجف که پس از چندی به نهر «شاهی» معروف گردید.^۳

• فرمان شاه اسماعیل برای احداث بوستانهایی در اطراف شهر و حفر نهري موسوم به نهر شاهی برای شرب باغهای آن ناحیه و سپس سپردن امور مربوط به وقف کلیه این مستحقات به عالم بزرگی شیعی، محقق کرکی، و اولاد وی.^۴

• اهداء هدایای گرانقیمت چون صندوق‌های نفیس، آویزهای متعدد، مسکوکات طلا و نقره و فرشهای گرانبها از سوی شاه اسماعیل به روضه علویه.^۵

• انتصاب سید محمد کمونه از بزرگان سادات نجف و از اولاد امام سجاد(ع) به عنوان متولی روضه علوی از سوی شاه اسماعیل.^۶

۱ - بنگرید به العزاوی، ج ۳، ص ۳۱۶؛ سلمان هادی الطعمه، ص ۴۴.

۲ - خلیلی، ج ۸، صص ۱۰۹ - ۱۱۰.

۳ - مردم نجف از اب این نهر در زمان محاصره عثمانیه در سنوات بعد استفاده فراوانی بردند (رک به ال محبوبه، ص ۱۹۱؛ محمدحسین حرزالدین مسلمی العقیلي، ج ۱، ص ۲۸۸، همچنین جعفر خلیلی، ج ۷، ص ۵۸).

۴ این نهر که بر موضع ترعه احداثی عظاملك جوینی و با وسعت بخشیدن به آن شکل گرفت، نهر شاهی نام گرفت. لیکن در پی اقدامات انجام شده در سال ۱۲۰۹ ق از سوی نواب اصف الدوله امیر لکنه‌ور هند به نهر هندی مشهور گردید (ال محبوبه، ص ۱۹۵).

۵ - برای تفصیل هدایا حرم و آثار وی نگاه کنید به سعاد ماهر محمد، صص ۱۹۵ - ۳۶۶.

- عزیمت شاه اسماعیل به سامراء برای زیارت حرمین امامین عسکریین (ع) و سپس بازگشت سریع وی به ایران.^۲

(۹۱۷ ق حدود ۱۵۱۱م)

- زیارت شریف بن امیر تاج الدین علی بن امیر مرتضی بن تاج الدین علی، صدر اعظم شاه اسماعیل صفوی از نجف اشرف.^۳

(۹۲۰ ق حدود ۱۵۱۴م)

- شهادت سید محمد آل کمونه، متولی و نقیب روضه علویه در دشت چاندران و هنگام نبرد با عثمانیان به همراه شاه اسماعیل اول صفوی (دوم رجب).^۴
- صدور فرمان تولیت آستان امیر متقیان علی (ع) برای حسین بن ناصرالدین محمد کمونه در پی شهادت متولی پیشین در نبرد چالدران از سوی شاه اسماعیل صفوی.^۵

(۹۲۶ ق حدود ۱۵۱۹م)

- فرمان شاه اسماعیل برای احداث دو گنبد بر مزار امامین همامین (ع) مدفون در کاظمین.
- اتمام عملیات احداث نهر شاهي.^۶

۱ اسکندر بیک ترکمان، ج ۱، ص ۳۴.

۲ اسکندر بیک ترکمان در ج ۱، ص ۳۱ و ۳۵، دلیل حضور و سپس ترک آن مکان را توسط شاه اسماعیل را جنس توصیف می کند که "هر آن بعین رواج و رواج و رونق آستانهای مبارکه علم به تسخیر خوزستان افراخند، روانه آن صوب شد."

۳ شیخ باقر آل محیود، ج ۱، ص ۲۳۱.

۴ اسکندر بیک ترکمان، ج ۱، ص ۴۳.

۵ درباره وی رک به سید محسن امین العاملی، ج ۶، ص ۱۵۲.

۶ المسند العاقبی، ج ۱، ص ۲۶۵.

(۹۳۰ ق حدود ۱۵۲۳م)

- سفر دوباره شاه اسماعیل صفوی برای زیارت عتبات عالیات عرش درجات.^۱

(۹۳۲ ق حدود ۱۵۲۶م)

- نصب شبکه ضریح مضجع امام حسین(ع)، که به دستور شاه اسماعیل در ایران و از نقره ساخته شده بود، بر فراز تربت پاک آن حضرت(ع).^۲

(۹۳۵ ق حدود ۱۵۲۸م)

- پایان عملیات بازسازی حرم کاظمین و احداث دو گنبد زیر نظر استاد سلطان محمد.^۳

(۹۳۸ ق حدود ۱۵۳۱م)

- قتل و خاکسپاری میر جعفر ساوجی، وزیر دیوان اعلی در حائر حرم حسینی.^۴

(۹۴۰ ق حدود ۱۵۳۳م)

- درگذشت و خاکسپاری عالم شیعی، شیخ علی بن عبدالعال، مشهور به محقق کرکی، از مجتهدان زمان در نجف اشرف.^۵

۱ خلیلی، ج ۸، ص ۲۶۳.

۲ ابراهیم حیدری، ص ۲۶۵.

۳ خلیلی، ج ۹، صص ۱۷۰ - ۱۷۱، همچنین بتکرید به ال یاسین، صص ۶۱ - ۷۶.

۴ عبدی بیگ شیرازی، تکمله الاخبار، تصحیح عبدالحسین نوایی، نشر نی ۱۳۶۹، ص ۷۱. از وی دیوان شعری نیز بازمانده است. بتکرید، به تنیخ آقا بزرگ، ج ۹، ص ۱۹۶.

۵ عبدی بک شیرازی، ص ۷۹.

(۹۴۱ ق حدود ۱۵۳۴م)

• زیارت سلطان سلیمان قانونی، سلطان عثمانی از عتبات عالیات و مشاهد مقدسه و دستور وی مبنی بر اتمام هر آنچه از عهد دولت شاه اسماعیل برای بازسازی کاضمین تمهید شده و به سبب جنگها ناتمام مانده بود؛ مانند تکمیل بنای مسجد جامع بزرگ کاضمین که به دست شاه اسماعیل بنیان نهاده شده بود (جمادی الاول).^۱

(۹۴۲ ق حدود ۱۵۳۵م)

• زیارت شاه طهماسب صفوی از عتبات عالیات^۲

• اقدام شاه طهماسب برای حفر ترعه‌ای از حله، برای انتقال آب به نجف اشرف که به «نهر الطهماسبیه» مشهور شد.^۳ شاه طهماسب اندکی پیش از این مهم، در نامه‌ای به سلطان عثمانی سلیمان، ضمن طرح موضوع، اشاره کرد: «و نه‌ری که جهت آستانه نجف اشرف، شاه فردوس آشتیان، الواصل الی الملك الجلیل، شاه اسماعیل انارالله برهانه، بیرون آورده تولیت آن تعلق به این محبّه دارد و از دست ما بیرون رفته و نذری چند که از این جانب کرده مثل طلا ساختن روی گنبدهای حضرات ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین وقف آستانه مقدس کرده او اینک به دنبال حوادث پیش آمده از همگی محروم و ممنوع شده ایم. مثلاً اگر یکی از وزرای شما سگ شکاری را بی اذن براند البته می‌پرسید که فلان سگ چه شد و از درگاه من که او را راند، گویند فلان ملازم، شما را خوش نمی‌آید و بر او غصب می‌کنید، ما سگ و غلام چهارده معصومیم و این را شرف روزگار خود می‌دانیم و غلامی ایشان را از سلطنت روی زمین بهتر می‌دانیم.

۱. رک به العزّای، تاریخ العراق بین احتلالین، بغداد ۱۳۵۳ ق، ج ۳، ص ۳۴۶، همچنین خلیلی، ج ۹، ص ۱۵۹.

۲- شیخ باقر آل محبویه، ج ۱، ص ۲۲۲، همچنین جعفر بن محمد بحر العلوم طباطبائی، تحفه العالم فی شرح خطبه المعالم، نجف، مطبعه العزی، ۱۳۵۴ ق، ج ۱، ص ۲۹۲.

۳ جعفر بن محمد باقر آل بحر العلوم الطباطبائی، تحفه العالم فی شرح خطبه المعالم، ج ۱، ص ۲۶۹، محمد حسین حرزالدین المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۲۶۹.

غلامی ایشان دولت باقی است و سلطنت دنیا فانی. در این چند هزار ثواب است و در آن چند هزار عقاب»^۱

- اهدا یک آویز ساخته از آهن و مزین به طلا به وزن ۱۰۰۸ مثقال از سوی شاه طهماسب به روضه علوی در نجف.^۲

(۹۵۶ ق حدود ۱۵۴۹م)

- انتقال پیکر شاه طاهر بن رضی الدین اسماعیلی از احمدنگر هند به کربلا.^۳

(۹۶۳ ق حدود ۱۵۵۵م)

- دفن شاعر شیعی، فضولی بغدادی در تکیه بکتاشیه که مقابل باب القبلة صحن حرم حسینی قرار داشت. وی بر اثر شیوع و ابتلا به طاعون در کربلای معلی به دیار باقی شتافت.^۴

۱- شاه طهماسب صفوی: مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی همراه با یادداشتهای تفضیلی، به اهتمام عبدالحسین نوایی، بنیاد فرهنگ ایران ۱۳۵۰، صص ۲۹۵-۲۹۶.

۲- رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، مجموعه دفاتر اوقاف Nezaret Sonrasi Evkat' Defterleri و به شماره ۱۶۶۴۶.

۳- شاه طاهر، از اعقاب اسماعیلیه مصر در عهد حسن صباح به ایران مهاجرت کرد و در منطقه خونه قزوین رحل اقامت افکند. با حکومت شاه اسماعیل، شاه طاهر به سلک علمای دین درآمد و این طریقت خونديه را در ظاهر کنار نهاد. سپس به کاشان مهاجرت کرد و به تبلیغ پرداخت. بنا بر آنچه که به شاه اسماعیل گزارش داده شد، شاه طاهر به آیین اسماعیلیه دعوت می کرد و چون شاه اسماعیل عزم وی کرد، بار دیگر به هند رفت در احمدنگر مقیم شد. حاکم احمدنگر تحت ارشادات شاه طاهر در سال ۹۹۹ هـ نام خلفای سه گانه را از خطبه انداخت و به فولی طریقت و آیین شاه طاهر را برگزید. برای اطلاع بیشتر بنگرید به عبدالحسین نوایی، شاه طهماسب صفوی: مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی، بنیاد فرهنگ ایران ۱۳۵۰، صص ۶۶-۶۸. وی را در یک و نیم متری تربت سید الشهداء(ع) دفن کردند. نگاه کنید به سید حسن امین، مستدرکات اعیان الشیعه، دارالتعارف للمطبوعات بیروت، ج ۵، ص ۲۴۵.

۴- محمد بن سلیمان بغدادی از مشهورترین شعرای متصوفه شیعی مذهب عهد خود بود. اشعار وی به سه زبان عربی، فارسی و ترکی مؤید باور عمیق وی به اهل بیت (ع) است. او را در کنار قطب طریقت بکتاشیه عبدالمومن دده به خاک سپردند.

اسوده کربلا بهر فعل که هست
گر خاک شود نمی شود قدرش پست
برمی دارند و سیخه اش می سازند
می گردانند از شرف دست به دست

برای اطلاع از اشعار و احوال وی رک به حسیه مازی اوغلو، دیوان فارسی فضولی، دبیرخانه کنگره بزرگداشت حکیم محمد فضولی، تهران ۱۳۷۴، همچنین شیخ آقا بزرگ، ج ۹، صص ۸۳۸-۸۳۹.

(۹۷۸ ق حدود ۱۵۷۰م)

- بنای گلدسته زاویه شمال شرق حرم امام موسی کاظم (ع) که به دستور سلطان سلیمان قانونی در تکمیل روند توسعه در پیش گرفته شده بود، طی عهد شاه اسماعیل صفوی دنبال شد.^۱

عمارت تکیه بکتاشیه در کربلا - تصویر متعلق به آرشیو صوفیان جراحی در استانبول

(۹۸۰ ق حدود ۱۵۷۲م)

- سفر دوباره شاه طهماسب صفوی برای زیارت نجف اشرف^۲ و افتتاح نهر طهماسبیه با به جریان انداختن آب فرات در آن.^۳

۱- العزاوی، ج ۴، ص ۳۵، ۱۱۲، ۱۱۴؛ آل یاسین، ص ۷۸. همچنین بنگرید به خلیلی، ج ۹، ص ۲۴۰.

۲- آل محبویه، ج ۱، ص ۱۹۲. نویسنده ماضی النجف و حاضرها این سال را زمان صدور فرمان شاه طهماسب برای حفر نهر طهماسبیه ذکر نموده است.

۳- سید، حسین البراقی النجفی، تاریخ الکوفه، به تصحیح سید محمد صادق بحر العلوم، دار الفواء، بیروت ۱۴۰۷، صص ۱۹۵-۱۹۶.

- دستور شاه صفوی برای احداث مدرسه‌ای در شهر نجف برای ملا عبدالله یزدی که به مدرسه یزدی موسوم شد.

(۹۸۱ ق حدود ۱۵۷۳م)

- درخواست شاه طهماسب صفوی از ملا عبدالله یزدی برای پذیرش تولیت روضه علوی.^۱
- وفات ملا عبدالله یزدی در نجف اشرف.^۲

(۹۸۲ ق حدود ۱۵۷۴م)

- دستور شاه طهماسب برای ترمیم گلدسته‌های حرم حسینی(ع).^۳

(۹۹۱ ق حدود ۱۵۸۳م)

- نگارش و تذهیب و سپس اهدای نسخه‌ای مذهب از قرآن کریم از سوی شاهزاده اسماعیل صفوی، احتمالاً از نوادگان شاه سلیمان صفوی، به خزانه چهارم روضه علوی که اکنون به خزانه الکتب روضه علوی معروف است.

۱. المسلمی العقبلی، ج ۲، ص ۲۷۴.

۲. ملا نجم‌الدین عبدالله بن حسین یزدی بهابادی، پس از کسب فیض از محضر علمی جمال‌الدین محمود شیرازی به حوزه نجف مهاجرت کرد و اثر او در علم منطق، به نام "حاشیه تهذیب المنطق" معروف به حاشیه ملاعبدالله در چند سده اخیر، یکی از منابع طلاب علوم دینی در درس منطق بوده است. وی در ذی قعدة سال ۹۶۷ ق از تصنیف این اثر فراغت یافت. بنابر روایت الفتاوی (ص ۱۸۸) وی را در یکی از رواقهای صحن شریف به خاک سپردند. برای مطالعه در خصوص احوال وی رک به محمد کاظم مدرسی، *مفاخر یزد*، انتشارات ریحانه الرسول ۱۴۲۴ هـ.ق، ج ۱، ص ۱۴۶.

۳. سلمان هادی الطعمه، ص ۵۶ و همچنین خلیلی، ج ۸، ص ۲۶۸.

(۹۹۲ ق حدود ۱۵۸۴م)

- خبر ارسال نامه مشهور عالم نامدار، ملا احمد مقدس اردبیلی خطاب به شاه عباس اول صفوی.

تصویر نقاشی شده منسوب به ملا احمد مقدس اردبیلی که به روایتی در عهد شاه عباس اول و طی یکی از سفرهای او به نجف اشرف تهیه شده است

(۹۹۳ ق حدود ۱۵۸۵م)

- ارتحال فقیه زاهد، ملا احمد بن محمد مقدس اردبیلی (۲۱ صفر).^۱

(۹۹۹ ق حدود ۱۵۹۰م)

- موافقت سلطان سلیمان قانونی با درخواست سنن پاشا والی بغداد برای حفر «نهر حسینی» در کربلا.^۲

۱- محقق و فقیه اصولی علامه شیخ مقدس اردبیلی در حجره کنار گلدسته جنوبی روضه شریف امیرالمومنین علی علیه السلام به خاک سپرده شده‌اند. پیرامون علامه مقدس اردبیلی بنگرید به محسن الامین العاملی، ج ۳، ص ۸۰ - ۸۳.
۲- المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۲۹۴ به نقل از احمد نسیم سوسه، وادی الفرات و مشروع سده الهندی، بغداد ۱۹۴۵، ج ۲، صص ۲۶۱ - ۲۶۳.

(۱۰۰۵ ق حدود ۱۵۹۶م)

- انتقال پیکر شاه طهماسب صفوی به صورت مخفیانه به عتبات عالیات و دفن در آنجا.
- پیکر شاه طهماسب نخست به دستور شاه اسماعیل دوم در مشهد و درون حرم رضوی دفن شده بود، اما از بکان ماوراءالنهر قبر او را نبش کردند و جنازه را به آن صوب بردند، اما با یاری حاکم طبس و حمایت شاه عباس اول، بقایای پیکر شاه طهماسب مخفیانه به اصفهان منتقل و با احترام در بقعه منسوب به یکی از اولاد حضرت سجاد(ع) قرار داده شد. سپس شاه عباس با توجه به مصالح خاندان صفوی و بیم از احتمال بی‌احترامی حکومت عثمانی به جسد نیای خود، بر آن شد تا بقایای پیکر شاه طهماسب را مخفیانه به عتبات منتقل و در یکی از بقاع شریف به صورت گمنام دفن کند.^۱
- دفن شیخ علی جمعی از علمای جبل^۲ عامل در رواق صحن شریف روضه علوی.^۳

(۱۰۱۵ ق حدود ۱۶۰۶م)

- صدور وقف‌نامه مشهور شاه عباس اول برای وقف همه اموال و دارایی‌های شخصی خویش بر چهارده معصوم (ع)، به قلم شیخ بهایی.^۴

۱- اسکندر بیک ترکمان، ج ۱، صص ۵۲۶ - ۵۲۸.

۲- درخصوص اطلاع از چرایی و چگونگی مهاجرت علمای جبل عامل به ایران می‌توانید ر.ک به مهدی فرهانی منفرد، **مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران**، امیرکبیر ۱۳۷۷.

۳- شیخ نورالدین علی بن احمد نزد شهید ثانی، زین الدین عاملی و فرزندش شیخ حسن عاملی صاحب **المدارک** به فراگیری فقه جعفری پرداخت. وی ابتدا به نجف و سپس به کربلا مهاجرت نمود، اما پس از چندی به هویزه نقل مکان کرد و تا وفات در آنجا سکنی گزید. پیکر وی را از هویزه به نجف اشرف منتقل و در صحن شریف به خاک سپردند (ر.ک به الفتلاوی، صص ۲۰۲ - ۲۰۳).

۴- اسکندر بیک ترکمان، ج ۲، صص ۷۶۰ - ۷۶۱. به عنوان مثال از بابت حاصلات این موقوفات همه ساله مبلغ ۳۷۵ تومان رایج برای مرقد امام موسی بن جعفر (ع) حواله می‌گردید. (جهت اطلاع بیشتر رجوع کنید به عبدالحسین سپنتا، **تاریخچه اوقاف اصفهان**، اداره کل اوقاف اصفهان ۱۳۴۶، صص ۴۱ - ۴۳). ظاهراً شاه عباس اول عایدات شهر نجف آباد اصفهان را نیز وقف استان مقدس نجف اشرف نموده بود. ر.ک به **روزنامه سفر وقایع کربلا**، به کوشش علی مختاری، مجموعه میراث اسلامی ایران، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی ۱۳۷۳، دفتر اول، ص ۴۴.

- وصول ضریح فولادی ساخت ایران، حسب دستور شاه عباس اول، به کاظمین. این ضریح را کاروانی از بزرگان دربار صفوی، که در پیشاپیش آنها شیخ الاسلام شیخ جعفر کمره ای حضور داشت، تا کاظمین مشایعت کردند.^۱

(۱۰۲۱ ق حدود ۱۶۱۲م)

- ارتحال مولانا عبدالله شوشتری که حسب استدعای شاه عباس، از حوزه نجف اشرف به اصفهان مهاجرت کرده بود، در دارالسلطنه صفوی و انتقال پیکر او به کربلا (۲۶ محرم).^۲

(۱۰۳۲ ق حدود ۱۶۲۳م)

- حمله و محاصره نجف اشرف از سوی نیروهای عثمانی.
- لشکرکشی شاه عباس اول برای مقابله با قوای عثمانی به منظور اعاده حاکمیت ایران بر بغداد (۲۰ ربیع الاول).^۳
- زیارت شاه عباس اول از بارگاه امیرالمؤمنین علی (ع).^۴

۱. ال یاسین، ص ۷۹. برخلاف روایت ال یاسین، خلیلی در **موسوعة العتبات المقدسه**، ج ۹، ص ۱۳۰ این اف.ام را در حوادث سال ۱۰۲۳ ق ثبت نموده است.

۲. اسکندر بیگ ترکمن، ج ۲، صص ۸۵۹ - ۸۶۰.

۳. بیشتین، ج ۴، صص ۹۹۸ - ۱۰۰۴.

۴. شاه عباس چون کنبد استال غنوی را مشاهده کرد از اسب فروختست و درحالیکه تاج خود را بردست گرفته بود پیاده مسیر حرم را دنبال نمود. وی طی ده روز اقامت در نجف اشرف همچون خدمتکاری به حاروکنی و غبارروبی حرم و صحن ملائک پاسبان امیرالمؤمنین علی (ع) همت نمود و دستور بر لایروبی رودخانه ساهی داد. شاه عباس خیابانی را در شهر ایجاد کرد که ایک به عنوان "ال الحزازی" مشهور است، همچنین کار احداث مدرسه صحن شریف یا غرویه را نیز آغاز نمود. او با ایجاد انحرافی در نهر شاهی که به "نهرالمکرته" مشهور شد اب را برای مسجد کوفه نیز تامین نمود و در چارچوب بهره‌برداری اسلوب شهرسازی اصفهان کوشید با روان ساختن جوی‌های متعدد بوستانها و نخلستانهای اطراف نجف را مشروب ساخته، به این وسیله آنها را به "بحر نجف" مرتبط نماید. در این سفر برخی از همراهان او چون ابوالمعالی نطنزی، میرزا عنایت الله اصفهانی، حکیم نورالدین علی تهرانی جان به جان افزین تسیم نمودند که به دستور شاه آنها را در کربلا مدفون ساختند. او مجدداً در نوروز

- ایراد خطبه در جامع بغداد و سپس کاظمین و نجف به نام ائمه اثنی عشر (ع) در حضور شاه عباس صفوی، از سوی میر جمال الدین ابوالمعالی نطنزی (۲۸ ربیع الاول).^۱
- عزیمت شاه عباس اول برای زیارت کربلا (ربیع الثانی).^۲
- صدور فرمان ساخت ضریح فولادی برای مضجع امام موسی کاظم (ع) و حضرت جوادالائمه (ع) از سوی شاه عباس صفوی.^۳

(۱۰۳۳ ق حدود ۱۶۲۴م)

- بهره‌برداری از بنای شاه عباس اول صفوی بر مرقد امیرالمؤمنین علی (ع)، که پس از سه سال از آغاز احداث آن، اتمام یافت و به «الصفویه» مشهور شد.^۴
- انتصاب سارو سلطان بیگدلی برادر زینل بیک شاملو به عنوان متولی روضات مقدسه و قورچی‌باشی قورچیان نجف اشرف و حاکم حله از سوی شاه عباس اول.^۵
- انتخاب و انتصاب پانصد نفر از صوفیان طایفه قزلباس به عنوان قورچی نجف اشرف، زیر نظر سارو سلطان برای تمشیت نظم عمومی و امور زراعی براساس فرمان شاه عباس اول صفوی.
- سفر شاه عباس اول به کربلا، هنگام تحویل سال (جمادی الاول).^۱

۱۰۳۳ ق به عنایات عالیات بازگشت و با تزیینات و پوششهای زریفت بقاع ائمه (ع) را اذین بست. (در خصوص این دیدار بنگرید به اسکندر بیک ترکمان، ج ۲، صص ۱۰۰۴ - ۱۰۰۵. همچنین آل محبوب، ج ۱، ص ۲۲۲).

۱ همان، ج ۲، صص ۱۰۰۹ - ۱۰۱۰.

۲ وی در این سفر نسبت به کاشیکاری گنبد، مفروش نمودن حجت باقالیه‌های کران قیمت ایران و انجام بعضی توجهات در انتظام امور داخلی حجت و سرای حضرت ابوالفضل (ع) اهتمام نمود. (نگرید به سلمان هادی المطعمه، ص ۶۲).

۳ حضور یک ماهه شاه عباس در بغداد این امکان را به وی داد که "همواره به سعادت زیارت مراقد متبرکه کاظمین فایز کشته، خدمه و مستحقین و عموم سکنه و مجاورین آن روضه خلد آیین را به صلات و صدقات نوازش فرمودند و به فرشهای ماون و صندوق پوشهای مزین و غیرها زینت افزودند" (اسکندر بیک ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۰۴).

۴ جهت اطلاع بیشتر رجوع کنید به: تاریخ النجف الاشرف، محمدحسین حرزالدین المسلمی العقلی ج ۲، ص ۹۳.

۵- اسکندر بیک ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۱۲ و همچنین المسلمی العقلی ج ۲، ص ۲۸۷.

- زیارت و دیدار نظام الدین محمد بن حسین قریشی ساوجی از عتبات عالیات و برگزاری جشن نوروز از سوی او در نجف اشرف (جمادی الاول).^۲
- زیارت وداع شاه عباس اول صفوی، در مراقد شریف ابو عبدالله الحسین (ع) و امیرالمؤمنین علی (ع) (رجب).
- صدور دستور برای پاکسازی «نهر طهماسبیه» احداثی شاه تهماسب اول، از سوی شاه عباس اول و ادامه آن تا اتصال به بحر نجف.^۳
- اختصاص پاداش برای علما و خادمان عتبه علوی و توزیع عطیه میان فقراء از سوی شاه عباس صفوی.
- زیارت دوباره کاظمین از سوی شاه عباس اول.^۴
- عزیمت شاه عباس برای زیارت مراقد و مشاهد متبرکه در سامراء و پرداخت بخشش شاهانه برای همگی ساکنان سامراء حتی شیرخوارگان.^۵
- حمله ناصر مهنه به حله و نجف اشرف و سرکوب وی به دست زینل بیگ توتسمالی باشی شاملو، امیر سپاه صفوی.
- درگذشت و تدفین ابوالمعالی میر جمال الدین نطنزی (کاشی)^۶ و نیز میرزا عنایت الله اصفهانی نواده خواجه نعمت الله مالمیری، وزیر دارالعباده شاه عباس در صحن کربلای معی.^۷

۱- به روایت صاحب عالم آرای عباسی در نوروز این سال شاه در کربلا حضور داشته است. (اسکندر بیک ترکمان، ج ۲، صص ۱۰۰۶ - ۱۰۱۱)، او پس از تحویل سال نو به زیارت تربت امیر المومنین علی (ع) شتافت. (بنگرید به المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۲۹۰).

۲- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۲۸۹.

۳- آل محبوبه، ج ۱، ص ۱۹۳، همچنین المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۲۸۷ و خلیلی، ج ۷، صص ۵۸ - ۵۹.

۴- اسکندر بیک ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۱۱.

۵- پیشین، همانجا، ص ۱۰۱۲.

۶- پیشین، همانجا، ص ۱۰۰۹.

۷- پیشین، همانجا، ص ۱۰۱۰.

(۱۰۳۴ ق حدود ۱۶۲۵م)

- اعزام دوباره سپاه صفوی برای سرکوب شورشیان بغداد (ابوطالب پسر مهنا و مراد پاشا فرمانده عثمانی) به زعامت زینل بیگ توشمال باشی و با فرماندهی صفی قلی خان بیگلربیگی و میرفتح مین باشی اصفهان.^۱
- محاصره نجف از سوی مراد پاشا فرمانده سپاه عثمانی^۲ و دفاع تفنگچیان اصفهانی به همراه اهالی شهر از نجف به رهبری پهلوان محسن عاشق آبادی.^۳
- تصمیم شاه عباس برای سرکوب قوای عثمانی و سپس زیارت قبور متبرکه در کاظمین و سایر عتبات مقدسه.^۴
- اقدام شاه عباس در اعاده حاکمیت ایران بر نجف و دفع فتنه المهنه، همچنین اعطای مسئولیت تولیت حرم و اداره شهر به سید حسین بن سید محمد آل کمونه.^۵
- انتصاب صفی قلی خان^۶ از سوی شاه عباس اول به عنوان تولیت مشاهد مقدسه و روضات مطهره در عتبات عالیات.^۷
- حرکت هزاران نفر از شیعیان بغداد به سوی نجف اشرف برای زیارت امیر مؤمنان علی(ع) با پای پیاده.^۸
- افزایش دما و بروز گرمای بی سابقه در کربلا و نجف.^۹

۱- اسکندر بیگ ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۱۹.

۲- آل محبویه، ج ۱، ص ۳۲۲ و اسکندر بیگ ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۲۲.

۳- به روایت مورخان ایرانی بروز برخی معجزات در شهر نجف به هنگام محاصره حلی این ایام موجب بیم و هراس سپاهیان عثمانی شده بود. (رک به تاریخ عالم آرای عباسی ج ۲ صص ۱۰۵۱-۱۰۵۳).

۴- پیشین، همانجا، ص ۱۰۵۱.

۵- اسکندر بیگ ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۷۰.

۶- ملفب به شیرعلی

۷- اسکندر بیگ ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۵۷.

۸- نگاه کنید به عباس العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، بغداد ۱۳۵۳، ج ۴، ص ۱۸۴.

۹- اسکندر بیگ ترکمان، ج ۲، ص ۱۰۴۱.

- ارتحال و انتقال پیکر میر رفیع الدین محمد صدر خلیفه فرزند میر شجاع الدین محمود از سادات خلیفه مازندران و صدراعظم دولت صفوی^۱.

(۱۰۳۵ ق حدود ۱۶۲۶م)

- سیطره مجدد امیر ناصر المهنّا بر نجف و کربلا^۲.

(۱۰۳۸ ق حدود ۱۶۲۸م)

- نامگذاری ابواب صحن شریف علوی در زاویه شمالی به نام باب «طوسی» و در زاویه جنوبی به نام «باب القبلة».

(۱۰۴۰ ق حدود ۱۶۳۰م)

- درگیری دوباره قوای مهاجم عثمانی با نیروهای قزلباش برای تصرف نجف اشرف که به فتح نجف از سوی قوای اعزامی سلطان مراد به سرپرستی و فرماندهی خسرو پاشا منتهی گردید^۳.

(۱۰۴۱ ق حدود ۱۶۳۱م)

- اعاده حاکمیت ایران بر عتبات عالیات.
- سفر رسمی شاه صفی به همراه میرزا تقی مازندرانی صدراعظم خود به عتبات عالیات برای زیارت بقاع متبرکه و بررسی وضعیت ابنیه بقاع متبرک آن دیار^۱.

۱ - وی مدرسه مریم بیگم اصفهان را بنیاد نهاد. (ر.ک به سید محسن امین العاملی، ج ۱۰، ص ۵۵).

۲ - المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۲۹۳.

۳ - شیخ باقر آل محیوبه، ج ۱، ص ۳۲۴ و همچنین محمد حسین حرزالدین المسلمی العقیلي، ج ۲، ص ۲۹۴.

- صدور فرمان برای تجدید گنبد علویان بر روضه منور امیرالمؤمنین علی (ع) و توسعه حرم، همچنین دستور برای ایجاد ترعه‌ای از حله به سوی مسجد کوفه به منظور تأمین آب مورد نیاز زوآر از سوی شاه صفی.^۲

(۱۰۴۲ ق حدود ۱۶۳۲م)

- طغیان دجله و تخریب روضه و رواق حرم کاظمین.^۳
- صدور فرمان مرمت حرم کاظمین تحت نظر قزاق خان امیر الامرای شیروان از سوی شاه صفی.^۴
- دستور شاه صفی مبنی بر توسعه مدرسه بزرگ عتبه علوی، که در عهد شاه عباس ایجاد شده بود.^۵
- انتصاب میرزا محمد تقی مازندرانی به عنوان مسئول طرح توسعه حرم علوی و اقامت سه ساله وی در نجف اشرف برای اجرای فرمانهای شاه صفی.^۶
- احداث عمارتی به نام شاه صفی در مجموعه عتبه علوی که بنای آن پس از سه سال به اتمام رسید.^۷
- احداث حوض مرمرین در سمت شرقی صحن شریف و مرمت گلدسته و توسعه حرم علوی به دست میرزا تقی خان مازندرانی صدراعظم شاه صفی صفوی و به اشاره شاه.

۱. آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۲۲.

۲. آل محبوبه، ج ۱، ص ۱۹۴.

۳. جعفر خلیلی، ج ۹، ص ۱۷۱-۱۷۲.

۴. پیشین، همانجا، ص ۱۳۰.

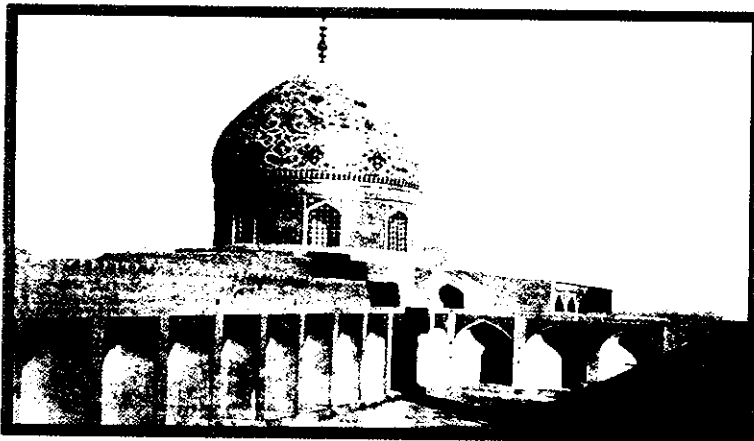
۵. خلیلی، ج ۷، ص ۱۳۴-۱۳۵.

۶. آل محبوبه، ج ۱، ص ۴۸-۴۹.

۷. المستطیع العقیلی، ج ۱، ص ۳۶۵.

علاوه بر این موارد، بنای کنونی باب طوسی در زاویه شمالی صحن روضه مطهره نیز طی این دوران احداث گردید.^۱

- دیدار رسمی شاه صفی از روند توسعه و ترمیم مجموعه روضه حیدریه در نجف اشرف.^۲
- تأسیس دارالشفاء برای زائران و فقرا به همراه یک مهمانسرا و وضوخانه در صحن مطهر در چارچوب مجموعه اقدامات طرح توسعه آستان امیرالمؤمنین علی(ع).^۳
- احداث برکه‌ای برای هدایت آب به حصار نجف و سپس انتقال آن به داخل کوچه‌ها و صحن مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی(ع).^۴

گنبد مطهر حضرت صاحب الامر (عج) در سامراء
تصویر از آلبوم سفر ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۷ ق

۱ - اعتماد السلطنه، منتظم ناصری، بی جا ۱۲۹۹، ج ۲، ص ۱۸۲.

۲ - همچنانکه گفته شد کار توسعه و ترمیم تحت اشراف وزیر شاه صفی میرزا محمد تقی خان مازندرانی دنبال می گردید

(بنگريد به اعتماد السلطنه، منتظم ناصری، ج ۲، صص ۱۸۰ - ۱۸۴).

۳ - المسلمی العقيلي، ج ۲، ص ۲۹۵.

۴ - اعتماد السلطنه، ج ۲، ص ۱۸۲.

- تصمیم و اهتمام شاه صفی در احداث مسجد صاحب الامر (عج) در سامراء.

(۱۰۴۵ ق حدود ۱۶۳۵م)

- احداث گلدسته ای کوچک در روضه مقدسه امیرالمؤمنین (ع).^۱
- پایان مرمت و ایجاد برخی اصلاحات در زوایای حرم کاظمین زیر نظر میرزا محمد تقی مازندرانی نماینده شاه صفی صفوی.^۲

(۱۰۴۸ ق حدود ۱۶۳۸م)

- تجمع و سکناى گروهی از ایرانیان در محله جدید العجم در نزدیکی منطقة الحویث نجف اشرف.^۳
- زیارت سلطان مراد چهارم از عتبات عالیات، او در ۱۲ رمضان از کاظمین دیدار کرد.^۴
- در دیدار از کربلا وی فرمان داد تا نمای بیرونی گنبد ابوعبدالله الحسین (ع) با گچ سفید گردد.^۵
- درگذشت و خاکسپاری شیخ رضی الدین آل ابی جامع از علمای مهاجر جبل عامل به ایران در نجف، که نزد شاه عباس صفوی منزلت داشت و به منصب قضا و متولیگری امور موقوفات در حرم علوی برگزیده شده بود.^۶

۱- اعتماد السلطنه، منتظم ناصری، ج ۲، همانجا.

۲- از جمله این اقدامات کاستن از ارتفاع ۴ گلدسته احداثی در زوایای حرم بود که ارتفاع بلند آنها موجب بروز نشست را در بخشهای دیگر را سبب شده بود (ر. ک به ال یاسین، ص ۸۰).

۳- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۵۹.

۴- ال یاسین، ص ۸۰.

۵- سلمان هادی آل طعمه، کربلا و حرم های مطهر، ترجمه حسین صابری، نشر مشعر، ص ۱۱۰.

۶- بنگرید به الفتلاوی، ص ۱۲۸، وی در شب عرفة دعوت حق را لبیک گفته است. سید محسن امین العاملی، ج ۷، ص ۲۹.

(۱۰۴۹ ق حدود ۱۶۳۹م)

- محاصره چهل روزه شهر بغداد از سوی قوای دولت عثمانی که به سقوط این شهر و انعقاد معاهده قصر شیرین منجر شد و بر مبنای این معاهده ظاهرا دولت ایران حاکمیت دولت عثمانی بر مناطق بغداد، قارص و شهر زور را پذیرفت. از این رو، و بنا بر این برداشت می توان گفت که حسب ظاهر شهرهای کربلا و نجف در تحت حاکمیت دولت ایران ماند و شهرهای سامراء و کاظمین تحت حاکمیت دولت عثمانی واقع شدند.^۱
- اعاده حاکمیت ایران بر عتبات و صدور فرمان عفو برای اهل سنت مقیم بقاع متبرکه در کربلا و نجف حسب درخواست علامه سید دراج از دربار صفوی و صدور فرمان شاه عباس دوم صفوی به منظور تسکین اوضاع اجتماعی شهرهای عتبات مقدسه.^۲

(۱۰۵۰ ق حدود ۱۶۴۰م)

- تدفین شیخ عبداللطیف جامعی شیخ الاسلام هویزه و از شاگردان شیخ بهایی در جبل عامل در رواق صحن مطهر روضه علوی.^۳

(۱۰۵۳ ق حدود ۱۶۴۳م)

- شکل گیری محله «عقد الذهب» در منطقه الحویش نجف اشرف.^۴

۱- درخصوص قرارداد باید یادآور شد که برخی در اصل متن آن به دلیل فقدان سند متبادله میان دو دولت ایجاد تشکیک روا داشته اند. نگاه کنید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، مخزن معاهدات حقوقی، مجموعه گزارشات عصر قاجار،

مجله اول گزارش میرزا جعفرخان مشیرالدوله و همچنین

Alexander Melamid, Geographical Review of The Shatt -AL Arab Boundary Dispute, Middle East Journal, Summer ۱۹۶۸, pp. ۲۵۱

۲- خلیلی، ج ۸، ص ۱۱۸.

۳- الفتاوی، صص ۱۸۵-۱۸۶، وی در سال ۱۰۴۲ ق شیخ الاسلام شوشتر و از جمله علمای مهاجر جبل عاملی به دربار صفوی است. نگاه کنید به شیخ آقا بزرگ، ج ۴، ص ۵۶.

۴- آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۴.

(۱۰۶۴ ق حدود ۱۶۵۴م)

- وفات سید علاءالدین حسین بن صدر، صدراعظم دولت ایران در عهد شاه عباس دوم و انتقال و خاکسپاری پیکر او در ایوان العلمای صحن شریف روضه منور حضرت امیر المتقین علی بن ابیطالب (ع).^۱

(۱۰۸۵ ق حدود ۱۶۷۴م)

- انتقال پیکر علامه فقیه عباس بن محمد علی بلاغی از اصفهان برای دفن در صحن روضه علوی نجف اشرف.^۲

(۱۰۸۸ ق حدود ۱۶۷۷م)

- سفر و دیدار قبلان مصطفی پاشا والی بغداد از کربلا و نجف و قدردانی وی از خدّام حرمین (شعبان).^۳

(۱۱۰۱ ق حدود ۱۶۹۰م)

- شیوع بیماری طاعون در نجف که منجر به مرگ گروه چشمگیری از ساکنان و زوّار و خروج صدها نفر از مردم شهر گردید.^۱

۱- ال محبویه، ج ۱، ص ۲۴۴، ایشان به لقب سلطان العلماء و منصب خلیفه سلطان در دربار صفوی سرافراز گردیدند و برای مدت ۵ سال در عهد شاه عباس و دو سال در عهد شاه صفی بر این مقام بودند، اما پس از این معزول شده تا مجدداً شاه عباس دوم او را به مدت ۸ سال به وزارت برگزید (ر.ک به سید محسن العاملی، ج ۷، ص ۱۶۱).

۲- ال محبویه، ج ۲، ص ۷۷.

۳- وی پس از این زیارت و ظاهراً به اتهام ابراز تمایل نسبت به تشیع از مقام خود منعزل گردید (سلمان هادی الطعّمه، ص ۸۲). از دیگر حوادث قابل اعتنای این سده باید به شکل‌گیری کتابخانه‌های خصوصی چون کتابخانه خاندان جزائری و خاندان طریحی نیز اشاره نمود (ر.ک به جعفر خلیلی، ج ۷، صص ۲۶۹-۲۷۰).

(۱۱۰۲ ق حدود ۱۶۹۱م)

- وفات شیخ محمد بن یوسف بحرانی بر اثر طاعون.^۲

(۱۱۰۶ ق حدود ۱۶۹۴م)

- فرمان شاه سلطان حسین صفوی برای تزیین روضه مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف، تزریق ساروج برای تحکیم بنا و ایجاد پنجره‌های فولادی و پوشش مرمیرین برای سراها و رواق‌های صحن مطهر آن حضرت.^۳
- بروز مجدد آتش‌سوزی در حرم امامین عسکریین در سامراء.^۴

(۱۱۰۹ ق حدود ۱۶۹۷م)

- طغیان آب رودخانه فرات، جاری شدن سیل و بروز خسارات فراوان در کاظمین و کربلا.
- شکل‌گیری محله العمید در مجموعه منطقه البراق نجف اشرف.^۵
- وفات عالم بزرگ عبدالواسع بن محمد صالح خاتون آبادی در اصفهان و انتقال پیکر ایشان برای خاکسپاری به نجف اشرف.^۶

۱- محمد حسین حرز الدین المسلمی عقیلی، ج ۲، ص ۳۱۵، همچنین اگر روایت شیخ باقر آملی محبویه که سال ۱۱۰۲ هـ ق را سال شیوع طاعون می‌داند، در نظر گرفته شود، دوره شیوع این طاعون از مدتی طولانی برخوردار بوده است (ر.ک به شیخ باقر آملی محبویه، ج ۱، ص ۴۰۸).

۲- وی ابوالحسن محمد بن یوسف بحرانی عسگری نام داشت. جهت احوال وی بنگرید به سید محسن العاملی، ج ۱۰، ص ۱۰۰.

۳- خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۴۱.

۴- حسین اسلامی، **نگاهی به تاریخ عتبات**، نشر پژوهشهای فرهنگی ساری ۱۳۸۰، ص ۱۳۴ (بنظر می‌رسد این آتش‌سوزی را باید عمدی دانست).

۵- عزالدین المسلمی، **کتاب النوادر**، نسخه خطی محفوظ در کتابخانه عقیلی، ج ۶، ص ۵۴.

۶- برخی تاریخ وفات ایشان را صفر ۱۱۲۶ ق حدود ۱۷۱۳م نیز ذکر کرده‌اند. ر.ک به المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۱۹.

(۱۱۱۱ ق حدود ۱۶۹۹م)

- تجدید سقف روضه شریف کاظمین و انجام برخی تعمیرات به دستور حاکم بغداد و وزیر دولت عثمانی حسن پاشا.^۱

(۱۱۱۲ ق حدود ۱۷۰۰م)

- حمله و غلبه شیخ سلمان بن عباس خزعلی به همراه قبیله تحت امر او «خزاعه» بر نجف اشرف.^۲

(۱۱۱۵ ق حدود ۱۷۰۳م)

- انتقال و نصب پنجره مشبک جدید برای حرم امام موسی کاظم(ع) از سوی محمود آقا تاجر در مسیر سفر حج (جمادی‌الثانی).^۳
- وفات و انتقال پیکر میرزا قوام الدین محمد بن محمد مهدی حسینی سیفی قزوینی، ادیب و شاعر عهد صفوی برای خاکسپاری در نجف.^۴

(۱۱۱۶ ق حدود ۱۷۰۴م)

- سفر رسمی حسن پاشا وزیر دولت عثمانی و حاکم بغداد برای زیارت کربلا و نجف اشرف و سپس دیدار او از مزار سلمان فارسی.^۵

۱- جعفر خلیلی، ج ۹، ص ۱۷۲ و همچنین شیخ محمد حسن آل یاسین، تاریخ حرم کاظمین، ترجمه غلامرضا اکبری، کنگره جهانی حضرت رضا (ع) ۱۳۷۱، ص ۸۱.

۲- عباس العزّاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، بغداد ۱۳۵۳، ج ۵، ص ۱۵۳.

۳- خلیلی، ج ۹، ص ۱۷۲.

۴- اشعار بیشمار از وی در مدح اهل بیت(ع) در کاشیکاریهای انجام شده عهد صفوی ایوان طلا، صحن علوی و ایوان علما جای داشت، (ر.ک به شیخ باقر آل محبویه، ج ۱، ص ۸۵).

مقبره و مزار سلمان فارسی در مداین
مجموعه تصاویر آلبوم سفر ناصرالدین شاه قاجار به عراق

(۱۱۱۷ ق حدود ۱۷۰۵م)

- عزیمت حسن پاشا برای زیارت مراقد متبرک امامین عسکریین (ع) به سامرا، توزیع اعانات و بخششهای فراوان به خدام حرم و فقرای مجاور آن روضه مبارکه.^۲

۱- وی از مزار سلمان فارسی معروف به سلمان پاک نیز زیارت کرد. بنگرید به العزّاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۵، ص ۱۶۴-۱۶۶.

۲- پیشین، همانجا، ص ۱۶۶ و همچنین جعفر خلیلی، ج ۸، ص ۱۷۶.

ضریح مزار همسران ائمه (ع) مدفون در سامراء مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی کاخ گلستان

- زیارت مجدد حسن پاشا از کربلا و سپس حرکت وی به سوی نجف اشرف (شوال).^۱

(۱۱۱۸ ق حدود ۱۷۰۶م)

- حمله حسن پاشا حاکم بغداد به قبیله شمر^۲ که منجر به پراکنده شدن آنها در اطراف نجف از جمله مسیب و کربلا شد (شعبان).^۳
- زیارت حسن پاشا از نجف اشرف برای دومین مرتبه.^۴

۱ عبدالرحمان بن حسین سوبدی، *حديقة الوزراء، فی سيرة الوزراء*، تحقیق: صفاء خلوصی، بغداد، مطبعة الزعيم، ۱۹۶۲م، ج ۱، ص ۲۵. وی یک روز کامل از اقامت خود در نجف اشرف را به بازدید از مستحذات عهد صفوی چون باغات و مزارع، نهر و... گذرانی.

۲ دبلک قایا در کتاب خود *کربلا فی الارشيف عثمانی*، ص ۸۴ به نقل از گزارش ارتش عثمانی در سال ۱۳۲۵ ق اشاره دارد که ال شمر در آن تاریخ از پیروان مذهب تشیع بوده اند.

۳ العزّوی، *تاریخ العراق بین احتلالین*، ج ۵، ص ۱۷۱.

(۱۱۲۰ ق حدود ۱۷۰۸م)

- درگذشت نقیب منصوب دولت عثمانی در نجف اشرف، ابو ناصر عبدالله بن حسین ثقفی.^۲

(۱۱۲۱ ق حدود ۱۷۰۹م)

- نصب کتبه‌های ملون با مضامین آیات مصحف شریف و احادیث نبوی (ص) در فضای صحن شریف.^۳

(۱۱۲۶ ق حدود ۱۷۱۴م)

- دستور حسن پاشا حاکم بغداد برای مرمت ضریح حرم علوی و تبدیل شبکه فولادین آن به ضریح نقره‌ای.^۴
- دستور حسن پاشا حاکم عثمانی بغداد برای مرمت صندوق گرانبه‌های فراز مضجع شریف امیرالمؤمنین علی(ع).^۵
- ورود حاکم بصره برای زیارت روضه حیدریه به نجف اشرف.

(۱۱۲۷ ق حدود ۱۷۱۵م)

- سرپرستی امور نجف اشرف از سوی حاکم عثمانی بغداد به سید مراد بن احمد العمیدی.^۶

۱ - پیشین، ج ۵، ص ۱۷۳.

۲ - سید محسن امین العاملی، ج ۳۸.

۳ - المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۳۲.

۴ - آل محبوه، ج ۱، ص ۷۴.

۵ - المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۴۱. به همین مناسبت جشنی بزرگ در نجف با حضور حسن پاشا برگزار گردید (ر.ک به العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۵، ص ۱۸۹ - ۱۹۰).

۶ - عبدالرزاق کمونه، موارد الاتحاف فی نقباء الاشراف، الاداب نجف ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۷۱.

- بروز نزاع میان متولّی روضه علوی (ملایوسف)^۱ و خدام صحن مطهر تحت سرپرستی عباس بن مصطفی در نجف اشرف.^۲
- صدور فرمان حسن پاشای وزیر، حاکم عثمانی بغداد برای آغاز ترمیم خرابیهای مراقد متبرک در کربلا، از جمله احداث چندین منزلگاه در مسیر کربلا - بغداد و تعمیر کاروانسراهای کهن که زائران عتبات عالیات به هنگام تشرّف به اماکن مقدّس از آنها استفاده می کردند. حسن پاشای وزیر همچنین با ایجاد ارتباط دیگری در نهر حسینی که به «نهر سلیمانی» معروف شد، میزان دسترسی سکنه و مجاوران کربلا را به آب شرب بیشتر فراهم ساخت و به این ترتیب به میزان قابل ملاحظه‌ای بر آبادانی شهر و رونق تجارت افزوده شد.^۳
- درگذشت و دفن سید حسن میر حکیم طالقانی از علمای اصفهان و از شاگردان علامه محمد باقر مجلسی، که به نجف مهاجرت کرده و به تدریس در آن حوزه پرداخته بود.^۴

(۱۱۲۸ ق حدود ۱۷۱۶م)

- احداث و وقف چاه آبی برای شرب ساکنان نجف اشرف در درون عمارت سید مراد بن احمد عمیدی.^۵

۱- وی از نوادگان ملا عبدالله نجفی صاحب **حاشیه التّهذیب فی النطق** بود. خانه وی بعدها به محل مدرسه قوام مبدل شد (بنگرید به سید محسن العاملی، ج ۱۰، ص ۳۲۱).

۲- در نتیجه این تخاصم عباس بن مصطفی از سوی حاکم عثمانی عزل گردید (در این زمینه می توانید بنگرید به عبدالرزاق کمونه، ج ۲، ص ۷۱).

۳- خلیلی، ج ۸، ص ۱۲۱.

۴- تاریخ وفات وی را ۵ جمادی الاول و آرامگاه ایشان را در حجره شماره ۲۴ صحن امیرالمومنین در نجف قید شده است. رک. به الفتاوی، ص ۹۶.

۵- المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۳۲۰.

(۱۱۲۹ ق حدود ۱۷۱۷م)

- ضرورت مرمت بخشی از گنبد و حرم علوی در نجف اشرف و صدور دستور برای بازسازی گنبد مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی(ع) به حکم وزیر حسن پاشا حاکم بغداد.
- پایان یافتن طرح مرمت سقف مرقد امام حسین(ع) در کربلا و بخش هایی از حرم مطهر امام موسی کاظم(ع) و امام جواد(ع) در کاظمین که حسب دستور حسن پاشا آغاز شده بود.^۱

(۱۱۳۱ ق حدود ۱۷۱۹م)

- شیوع بیماری طاعون در نجف اشرف.^۲
- استقبال مردم نجف از سیاح مکی، عباس بن علی بن نورالدین الحسینی الموسوی المکی در پی زیارت او از عتبات عالیات.
- سیاح مکی طی این سفر با جمعی از علمای حوزه نجف اشرف به گفت و گو پرداخت و در حوزه درس علامه سید هاشم الحطاب، شیخ محمد بن یحیی الخمیسی و شیخ ابراهیم الخمیسی نیز حضور یافت.^۳

۱ عبدالرحمان السویدی، **حدیقه الزوراء فی سیره الوزراء**، به کوشش صفا خلوصی، الرعیم بغداد ۱۹۶۲م، ج ۱، ص ۶۹

۲ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۲۵.

۳ در خصوص اخبار سفر و استقبال مردم و اهالی از وی پس از بازگشت بنگرید به محمد حسین حررالدین المسلمی عقیلی، ج ۲، صص ۳۲۲ ۳۲۴، و نیز آل محبویه، ج ۱، صص ۴۰۷ ۴۰۸، سفرنامه وی بعدها با عنوان «**نزهة الجلیس و منیه الادیب الانیس**» در سال ۱۲۹۳ ق در مصر انتشار یافت.

مقبره علامه هاشم الحطاب نجف اشرف
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف در دانشگاه شهید بهشتی

- نصب کتیبه معروف به تختانیه در مرقد امیرالمؤمنین علی(ع).^۱
- شیوع طاعون که قریب یکسال ادامه یافت و اسباب مهاجرت جمعیت کثیری از ساکنان سامراء شد.^۲
- درگذشت محمد بن حاج علی بن امیر محمود جزائری تستری (شوشتری) در نجف اشرف.^۳

(۱۱۳۲ ق حدود ۱۷۲۰م)

- توسعه دامنه حکومت نجف به تمشیت امور تجاری و بازرگانی کربلا تحت نظارت خاندان عمیدی.^۴

۱. المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۲۴.

۲. رک به العزّاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۵، ص ۱۹۹.

۳. تاریخ وفات وی را ۱۱۳۰ ق نیز دانسته اند (بنگرید به سید محسن امین، ج ۱۰، ص ۹).

۴. رک به شیخ باقر آل محبویه، ج ۱، صص ۳۱۵-۳۱۶.

(۱۱۳۴ ق حدود ۱۷۲۲م)

- مکاتبه شاه سلطان حسین صفوی با سلطان احمد سوم در موضوع ضرورت عدم ممانعت پاشای بغداد و سایر متولیان امور، از انجام تعمیرات ضروری از سوی ایران نسبت به روضات مقدسه در عتبات.^۱

(۱۱۳۵ ق حدود ۱۷۲۲م)

- هبه اموال بسیار از سوی همسر نادر شاه افشار، برای نوسازی و توسعه حرمین در کربلا.^۲

(۱۱۳۹ ق حدود ۱۷۲۶م)

- دفن شیخ ابوالحسن فتونی غروی جبل عاملی در صحن روضه علوی.^۳

(۱۱۴۲ ق حدود ۱۷۲۹م)

- بنای عمارتی فاخر در ضلع غربی روضه حیدری به دست حاج محمد تقی عصیده که اینک به صافی صفا مشهور شده و برفراز مرقد شیخ یمانی احداث شده است.

۱. بنگرید به محمد امین ریاحی، *سفارتنامه های ایران، توس ۱۳۶۸*، ص ۵۶.

۲. آل طعنه، *کربلا و حرم های مطهر*، صص ۱۱۰-۱۱۱.

۳. وی از خانواده مهاجر غفاری فتونی جبل عاملی بود که در اصفهان زاده شد و نزد علامه مجلسی و دایی خود سید محمد صالح خاتون آبادی تلمذ کرد و سپس به خراسان و آنگاه به مکه مکرمه مهاجرت نمود. او در سالهای پایانی عمر خود در نجف رحل اقامت افکند و به تصنیف *تفسیر مرآت الانوار* پرداخت (جهت اطلاع بیشتر بنگرید به محسن امین العاملی، ج ۷، ص ۳۴۲). شیخ آقا بزرگ وفات وی را بترتیب در سالهای ۱۱۳۸ و ۱۱۴۰ ق دانسته است. در این زمینه رجوع و مقایسه کنید به شیخ آقا بزرگ نهرانی، ج ۶، ص ۱۸۰ با همان اثر، ج ۱۳، ص ۳۴۶.

نمونه ای از تزئینات طلای عهد نادرشاه افشار بر فراز ایوان طلای
بارگاه منور امام علی بن ابیطالب (ع)

(۱۱۴۳ ق حدود ۱۷۳۰م)

- تقاضای صلح احمد پاشا فرمانده قوای ترک، از سوی دولت عثمانی به نادرشاه افشار، با این هدف که درگیریهای دو کشور به ویژه در عراق عرب، در همان موضعی که قوای طرفین مستقر هستند پایان پذیرد. نادرشاه افشار این پیشنهاد را نپذیرفت.^۱

۱ محمد حسین قدوسی، *نادرنامه*، چاپخانه خراسانی ۱۳۳۹ش، ص ۲۷۲. دلیل عمده نادر شاه در رد تقاضای صلح نامشخص ماندن وضعیت سامراء و کاظمین و پایان تفاهم عمومی ای بود که بعد از زهاب میان طرفین واقع شده بود.

(۱۱۴۴ ق حدود ۱۷۳۱م)

- آغاز عملیات نظامی و لجستیک قوای رزمی ایران برای اعاده حاکمیت دولت ایران بر عتبات عالیات با توجه به شکست قوای عثمانی تحت امر عثمان توپال پاشا به دست نادر شاه افشار (ذی حجه).

(۱۱۴۵ ق حدود ۱۷۳۲م)

- صدور فرمان استفتای عبدالله سویدی برای مناطق نجف و کربلا به دستور احمد پاشا والی بغداد.^۱
- محاصره و فتح بغداد به دست نادر شاه افشار (رمضان).^۲
- زیارت رسمی نادرشاه از بارگاه امامین همایین در کاظمین (ع) و سپس مشهدین شریفین در کربلا و نجف (جمادی الثانی).^۳

(۱۱۴۶ ق حدود ۱۷۳۳م)

- اعاده حاکمیت ایران و تصرف بغداد و کاظمین از سوی سپاه نادرشاه.^۴
- زیارت نادرشاه از مشاهد متبرکه در عتبات عالیات (رجب) در پی تفوق وی بر قوای عثمانی در جمادی الاول.^۵

۱- وی پدر عبدالرحمن سویدی، صاحب اثر *حديقة الزوراء* و نماینده دولت عثمانی در مجلس گفتگوی علمای شیعه و اهل سنت به دعوت نادرشاه افشار است.

۲- قدوسی، ص ۲۳۱، همچنین نگاه کنید به ابوالحسن بن محمد امین گلستانه، *مجمّل التواریخ*، به سعی و اهتمام مدرس رضوی، کتابخانه ابن سینا ۱۳۴۴، ص ۳۷۴.

۳- یکی از ملتزمین رکاب نادر چنین می نویسد که «نادرشاه، زرگر باشی خود را به آن جای فرستاد که برای گنبد مقابر حسین به کربلا (ع) و علی (ع) به نجف، پوششی از مس مطلا مانند قبر امام رضا (ع) در مشهد بسازد.» بنگرید به میرزا عبدالکریم، در *رکاب نادرشاه*، ترجمه محمود هدایت، نشر پروین، ص ۳۹.

۴- گلستانه، ص ۳۷۴.

۵- قدوسی، ص ۲۴۱.

- شکست نادر در کنار سامراء بر اثر خیانت محمدخان بلوچ.^۱
- انعقاد قرارداد صلح میان نادرشاه و حکومت عثمانی با قید ارائه تسهیلات کامل و دسترسی آسان برای زائران عتبات عالیات در عبور از خاک عثمانی به منظور انجام زیارت‌های سالیانه.^۲

(۱۱۴۹ ق حدود ۱۷۳۶م)

- تأسیس بازار آل جلال در نجف اشرف به همت شیخ عبدالواحد بن محمد الکعبی.^۳
- بروز برخی منازعات در اجتماع علمای شیعه و علمای اهل سنت در زمینه قراءات.^۴

(۱۱۵۰ ق حدود ۱۷۳۷م)

- مهاجرت سیدصدرالدین از مجتهدان بنام همدان به نجف اشرف به دنبال تبعات حمله افغانه.^۵

(۱۱۵۱ ق حدود ۱۷۳۸م)

- حمله امیر سعدون رئیس قبیله منتفق به نجف و کوفه و استیلا بر آن دو شهر.^۶
- درخواست دولت عثمانی از طریق اعزام مصطفی پاشا به اصفهان برای اطلاع از صدور مجوز عزیمت برای حجاج ایرانی به مکه از مسیر عتبات عالیات که در پی قطع ارتباطات

۱- عباس اقبال، روزنامه میرزا محمد کلانتر فارس، کتابخانه سنایی ۱۳۶۰، ص ۱۰۳.

۲- قدوسی، ص ۲۷۲.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۲۷.

۴- این گردهمایی از سوی نادر شاه افشار سامان یافته بود. ر. ک به دیلک قایا، ص ۲۷۰.

۵- گلستانه، ص ۴۵۰.

۶- العزوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۵، ص ۲۵۶.

حاصل شده، به بروز شرایط اقتصادی نامناسب برای تجار و بازرگانان عراق عرب منجر گردیده بود.^۱

• اقدام دولت عثمانی برای بازسازی جاده میان بغداد- نجف به منظور رفاه حال حجاج و افزایش رونق تجارت.^۲

میدانی در کربلای معلی
تصویر پیشنهاد شده آقای احمد ابراهیمی

• دفن شیخ احمد جزائری از افاضل مدرّسان حوزه نجف اشرف که با مرگ استاد خود شیخ ابوالحسن فتّونی^۱ کرسی درس و مرجعیت را پس از وی عهده‌دار شده بود، در ایوان

۱ قدوسی، ص ۳۸۱.

۲ قدوسی، ص ۳۸۱.

العلماء صحن علوی.^۲ همچنین دفن علامه مورخ سید عبدالکاظم خاتون آبادی اصفهانی در رواق مطهر و نزدیک به گلدسته شمالی حرم (۲۱ سوال).^۳

(۱۱۵۲ ق حدود ۱۷۳۹م)

- عصیان آل قشعم علیه حکومت عثمانی و تصرف کربلا به دست آنها که منتهی به حمله احمد پاشا حاکم بغداد و انهزام آنها گردید.^۴

(۱۱۵۳ ق حدود ۱۷۴۰م)

- ارسال هدایا و وجوه از سوی نادرشاه برای تقدیم به حرم‌های متبرک در عتبات مقدسه.^۵
- اهتمام همسر نادرشاه افشار و دختر شاه سلطان حسین صفوی برای انجام تعمیراتی در مسجد روضه مطهر حضرت ابو عبدالله الحسین (ع).^۶

۱- وی یکی از برجسته ترین علمای انساب در حوزه نجف اشرف بود (برای اطلاع از تالیفات و مقام علمی وی بنگرید به شیخ ابی الحسن الفتونی العاملی، تهذیب الحقائق الالباب فی الانساب، تحقیق و نگارش سید مهدی رجائی، قم کتابخانه بزرگ حضرت ایت الله مرعشی ۱۴۳۱، صص ۳-۱۶).

۲- الفتلاوی، صص ۳۵-۲۶ و نیز حسینی جلالی، ج ۲، ص ۶۰.

۳- الفتلاوی، صص ۱۸۱-۱۸۲.

۴- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۵، ص ۲۶۰.

۵- نوع و حجم این تحف و مراحم نادرشاه را برخی از مورخین بی نهایت ثمین و مهم دانسته‌اند. جهت اطلاع ر.ک به رسول کرکوکلی، دوحه الوزراء فی تاریخ وقائع بغداد الزوراء، ترجمه از ترکی موسی کاظم نورس، بیروت، ص ۴۶، همچنین در خصوص موارد اهدایی به حرم حضرت ابوالفضل (ع) ر. ک به سلمان هادی الطعنه، ص ۶۲ و در خصوص هدایای اغطایی به استان امیر المومنین نیز بنگرید به سعاد ماهر محمد، مشهد الامام علی فی النجف و مابه من الهدایا و التحف، درالمعارف قاهره.

۶- سلمان هادی الطعنه، ص ۴۵. انگونه که ناصر الدین شاه در سفرنامه خویش روایت می کند بر مشجع انمه عسگریین (ع) در سامرا یک ضریح فولادین بسیار ممتاز نیز به دستور شاه سلطان حسین صفوی نصب شده بوده است (ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه، ص ۲۰۳).

(۱۱۵۴ ق حدود ۱۷۴۱م)

- قیام در عتبات عالیات و صدور دستور سرکوب از سوی والی بغداد و کشتار شورشیان به رهبری سلیمان پاشا کدخدا. در سرکوب این قیام، دستور قتل مردان و غارت اموال شورشیان مبارز شیعی صادر شد و تنها ساکنان کربلا، نجف و حله از سوی والی ترک بغداد امان یافتند.^۱
- توصیف شیخ علی حزین گیلانی (لاهیجی) از نجف به ویژه کتابخانه آستان مقدس امیرالمؤمنین علی(ع) موسوم به کتابخانه حیدریه.^۲

(۱۱۵۶ ق حدود ۱۷۴۳م)

- زیارت رسمی و دوباره نادرشاه از کربلا (اول شوال) و اعطای هدایای گرانقیمت از سوی او به روضه حسینیّه، عتبه عباسیه^۳ و سپس دیگر مشاهد مقدس در نجف و کاظمین.
- فرمان نادرشاه برای بازسازی مسجد الرأس نجف اشرف و نیز دستور او برای طلائندازی گنبد^۴، ایوان و گلدسته‌های حرم امیرالمؤمنین علی(ع) که عملیات مربوط به این فرمان، یک سال به طول انجامید.^۵
- درخواست احمد پاشا والی بغداد برای صلح با نادرشاه و پذیرش حاکمیت ایران بر عتبات عالیات.

۱. العزازی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۵، صص ۲۶۳-۲۶۴.

۲. شیخ باقر آل محبویه، ج ۱، ص ۱۵۰.

۳. محمدکاظم هروی، عالم آرای نادری، به تصحیح محمدامین ریاحی، تهران، ۱۳۷۴ش، ج ۳، ص ۹۳۰، سلمان هادی آل طعمه، کربلا و حرم های مطهر، ص ۱۱۱.

۴. ماموریت اجرای فرامین نادر در زمینه تعمیر و تذهیب گنبدهای نجف و کربلا بر عهده مهدیقلی خان بیگدلی بسر دایی لطفعلی بیگ اذر بیگدلی شاعر بزرگ آن عهد بود. (بنگرید به محمد امین ریاحی، ص ۲۷۷).

۵. خلیلی، ج ۶، ص ۱۶۴ و ص ۲۱۹.

- تشکیل شورایی از علمای مسلمان اهل سنت و تشیع در نجف اشرف به امر نادرشاه افشار برای تثبیت مذهب اثنی‌عشریه نزد اهل سنت و جماعت در قالب مجالس بحث و ارائه ادله و احتجاجات از سوی طرفین.^۱
- پرداخت پنجاه هزار تومان از سوی نادرشاه برای امر تزئین گنبد نجف.^۲
- اهدای یکصد هزار روپیه از سوی گوهرشاه بیگم، مادر امامقلی میرزا برای کاشیکاری دیوار صحن^۳ و ترمیم بخش‌هایی از حصار شهر^۴ پس از زیارت وی از نجف اشرف (رمضان).
- اعطای بیست هزار نادری معادل هزار تومان از سوی رضیه سلطان بیگم، دختر شاه سلطان حسین صفوی^۵ برای تعمیر مسجد بالاسر حرم حسینی طی دوره زیارت وی از کربلای معلی.^۶

۱. سند نهایی این نشست که تأییدی بود بر مفاد وثیقه ۱۱۴۸ ق دشت مغان به قلم میرزا مهدیخان منشی استرآبادی نگاشته شد و تنها نمایر آن با سند قبلی در این بود که به جای درخواست رکن پنجم در مکه برای مذهب تشیع، پذیرفته شد تا شیعیان در رکن شافعی شریک گردند. (محمد امین ریاحی، ص ۱۶۸). در این نشست شیخ عبدالله سویدی زاده از طرف دولت عثمانی به گفتگو با علمای شیعه نشست. در پایان این نشست سید نصرالله حسینی موسوی حائری خطبه خواند و سپس نادر وی را با تحف و هدایایی ویژه روانه مکه و مدینه نمود و وظیفه داد در بازگشت در مقام سفارت به استانبول عزیمت نموده و نتیجه گفتگوهای نجف را به اطلاع سلطان محمود دوم برساند، لیکن در مسیر عزیمت برخی از متعصبان وی را به شهادت رساندند. از دیگر علمای ایرانی معتقد به مذهب اثنی‌عشریه که در این مجلس نادر را همراهی نمود ملا علی اکبر شیرازی (طالقانی) معروف به ملایشی بود. (بنگرید به مریم نژاد اکبری مهربان، **نادرشاه و سلسله افشاریه**، نشر پارسه ۱۳۸۶، ص ۱۸۲). بنابر روایت حرزالدین مسلمی عقیلی در کتاب **تاریخ نجف اشرف** ج ۲ ص ۲۳۲ با استناد به **معارف الرجال** ۱۹۲/۳ و **تحفة العالم** ۲۸۴/۱ متن تنظیم شده مذاکره علمای شیعه و اهل سنت در گنجینه کتب مرقد منور امیرالمومنین علی(ع) ثبت و ضبط شده است.

۲. آل محبویه، ج ۱، ص ۶۴. صاحب **فارسنامه ناصری** این رقم را ده هزار نادری ثبت نموده است (ر. ک به میرزا حسن حسینی قسائی، **فارسنامه ناصری**، کتابخانه سنائی، ص ۱۹۳). نادر همچنین یک کاسه بزرگ او یا شاید سنگ آب را نیز به آستان ملائک پاسبان امیر المومنین علی (ع) اهدا نمود که در فهرست برداری سال ۱۲۷۵ ق منظور شده است. نگاه کنید به **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، مجموعه دفاتر اوقاف **Nezaret Sonrasi Evkaf Defterleri** و به شماره ۱۶۶۴۶.

۳. عملیات کاشیکاری مورد نظر خاتون گوهرشاه بیگم تحت نظارت و مسئولیت میرزا مهدی خان که از اجداد شیخ محمد تقی صاحب **حاشیه معالم** است طی مدت ۴ سال انجام شد (آل محبویه، ج ۱، ص ۸۴).

۴. آل محبویه، ص ۸۴؛ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۳۴.

۵. قدوسی، ص ۳۱۰. برخی منابع وی را خواهر شاه سلطان حسین دانسته اند.

۶. وی ظاهراً تا پایان عمر مجاور و مقیم عتبات عالیات گردید. بنگرید به گلستانه، ص ۳۸۵.

- نصب کتیبه‌های مزین به سوره مبارکه فتح بر دیوار حرم علوی به خط زیبای محمدعلی اصفهانی و استقرار کتیبه های دیگر، شامل سوره های فجر و جمعه، در زاویه غربی با خط ثلث و با رقم «مهرعلی».^۱
- نصب کاشی منقوش به ابیات فارسی در مدح اهل بیت(ع) بر روی گلدسته شمالی، با رقم «محمد جعفر».^۲
- برپایی نماز جمعه در مسجد کوفه، به امامت علامه ابوالفتح سید نصرالله بن حسین بن علی بن اسماعیل موسوی فائزی حائری،^۳ با شرکت شماری افزون بر ۵۰۰۰ نفر از نمازگزاران (جمعه ۲۴ شوال).^۴
- اتمام تذهیب نقوش گلدسته‌ها و ایوان شرقی که نادرشاه فرمان آن را صادر کرده بود.^۵

(۱۱۵۷ ق حدود ۱۷۴۴م)

- زیارت دوباره نادرشاه از نجف اشرف و انتشار و ارسال سند شورای علمای مسلمین از سوی او.^۶
- تأمین هزینه تعمیر مسجد شیخ طوسی از سوی رضیه بیگم، دختر شاه سلطان حسین صفوی.^۱

۱ شیخ باقر آل محبویه، ج ۱، صص ۵۴، ۵۵.

۲ پیشین، همانجا، ص ۶۵ و همچنین مریم نژاد اکبری مهربان، ص ۸۶.

۳- همچنانکه پیشتر گفته شد وی توسط جمعی از متعصبین اهل سنت در سال ۱۱۶۸ ق و در نزدیکی استانبول به شهادت رسید (بنگرید به مریم نژاد اکبری مهربان، ص ۱۸۱).

۴ جعفر بن محمد باقر بن علی بن رضا آل بحر العلوم، تحفه العالم فی شرح خطبه المعالم، الغری نجف ۱۳۵۴، ج ۱، ص ۲۸۴، و نیز قدوسی، ص ۵۱۱.

۵ بر روی گلدسته تاریخ انجام با این عبارت ثبت گردیده بود: قد طرات علی القبة الشریفة عمدة عمارات اصلاحیه بعد تذهیبها سنة ۱۱۵۶ ق.

۶- نادرشاه در ۲۹ ذیحجه متن سند امضا شده توسط علمای اهل سنت و تشیع را که بر تصدیق مذهب جعفری به عنیان رکن پنجم مذاهب اسلامی بود برای اباعالی ارسال داشت. جهت اطلاع بیشتر در این زمینه بنگرید به پایگانی نخست وزیری ترکیه

- یورش دوباره سپاه عثمانی به عتبات عالیات، در حالی که نادر سرگرم تمیشت امور آذربایجان بود.

(۱۱۵۸ ق حدود ۱۷۴۵م)

- عزیمت دوباره نادر به عراق عرب، برای اعاده حاکمیت ایران بر عتبات عالیات.^۲
- انعقاد پیمان متارکه میان ایران و عثمانی.^۳
- درگذشت صدرالدین محمد بن محمد باقر رضوی قمی در نجف اشرف.^۴

(۱۱۶۰ ق حدود ۱۷۴۷م)

- اتمام عملیات کاشیکاری حرم علوی که به دستور همسر نادرشاه و با تکفل هزینه‌ها از سوی وی آغاز شده بود. کتابت ماده تاریخ «عمارت نادری» در کنار ایوان علما و قصیده‌ای در مدح ائمه معصومین (ع) با رقم کمال‌الدین حسین گلستانه.^۵
- عزیمت و اسکان عشایر جدیدی در نجف اشرف چون آل درویش، آل زیاده، آل رسولی، آل حسین حجار، آل علوان الحصاص و آل سید سلمان، در پی آبادانی و رونق شهر پس از اقدامات عمرانی نادرشاه.^۱

۱. در مجموعه فهرست صورتجلسه خزانستان امیرالمومنین (ع) اشاره به اهدای یک اویز برای روشنایی از آهن به وزن ۱۹۷۶ مثقال شده که توسط زینب بیگم دختر شاه طهماسب آتهماسب ابن سلطان حسین صفوی به حرم اهدا گشته دارد که ظاهراً وی، یعنی دختر آخرین سلطان صفوی، هم هدیه خود را در همین هنگام و در همراهی حرم نادر شاه (عمه خویش) به روضه علوی اهدا نموده است (ر.ک به پایگانی نخست وزیری ترکیه، مجموعه دفاتر اوقاف **Nezaret Sonrasi Evkaf DeFTERleri** و به شماره ۱۶۶۴۶).

۲. سعادت ماهر محمد، **مشهد الامام علی فی النجف و ما به من الهدایا و التحف**، در المعارف قاهره، بی تا، ص ۱۱۲.

۳. آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۲۴.

۴. محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۴۰۶، او نیز با بروز ناآرامیهای داخلی ایران و فتور دستگاه صفوی از حوزه اصفهان مهاجرت و اقامت در عراق عرب را اختیار نمود.

۵. آل محبوبه، ص ۸۴، المسلمی العقبلی، ج ۱، ص ۴۱۰.

- تدفین میرزا رحیم عقیلی استرآبادی در ایوان علما^۲، همچنین دفن شیخ محمد یحیی الخمایشی عالم شاعر و از مدرسان حوزه علمیه نجف اشرف در ایوان حجره شماره ۱۴ صحن علوی.^۳

(۱۱۶۲ ق حدود ۱۷۴۹م)

- احداث مقبره آل یاسین در مجاورت مسجد مقدس (شیخ احمد مقدس اردبیلی) در محله رباط نجف اشرف.^۴
- تصرف کاظمین از سوی قوای سلیمان پاشا.^۵
- دفن پیکر فقیه ربانی، سید حسین طالقانی در صحن علوی.^۶

(۱۱۶۴ ق حدود ۱۷۵۱م)

- درگذشت شیخ اسماعیل بن حمید نهایندی (ملقب به درویش نجف) در نجف اشرف.^۷

(بعد از ۱۱۶۵ ق حدود ۱۷۵۲ به بعد)

- انتقال پیکر سید مرتضی العرجی از بغداد به نجف اشرف و تشییع و دفن پیکر آن عالم بزرگ در ایوان العلماء روضه حیدریه.^۱

۱ - حرزالدین المسلمی، *مراقد المعارف*، تحقیق: محمدحسین حرزالدین، نجف اشرف، مطبعه الآداب، ۱۳۹۱ ق / ۱۹۷۱ م، ج ۲، ص ۳۵۵.

۲ - پیشین، ج ۱، ص ۴۱۱، و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۶، ص ۴۷۰.

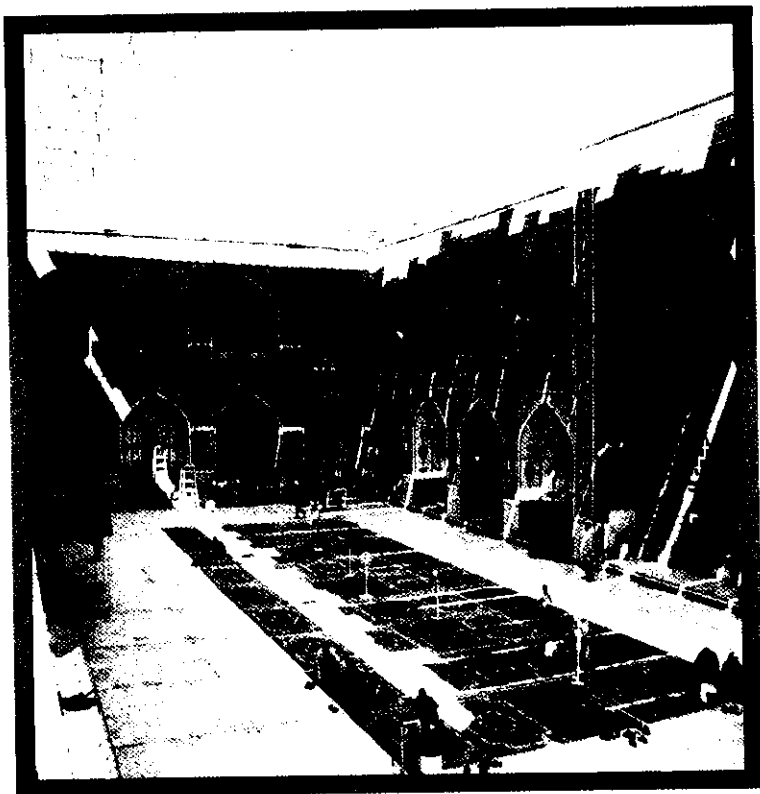
۳ - رک به الفتاوی، صص ۳۴۳ - ۳۴۴.

۴ - المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۵۴.

۵ - الفتاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۱۴.

۶ - پیشین، صص ۱۱۰-۱۱۱، الفتاوی در اثر خود محل تدفین ایشان را حجره شماره ۲۴ صحن امیرالمومنین علی (ع) در نجف ذکر می کند.

۷ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۴۱.

ایوان العلماء صحن روضه علوی
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف در دانشگاه شهید بهشتی

(۱۱۶۶ ق حدود ۱۷۵۳م)

- تدفین راهب اصفهانی، شاعر معروف ایرانی در ایوان العلماء حرم علوی.^۲

۱. پیشین، ص ۳۵۰.

۲. ایضاً، ج ۱، ص ۴۱۱. ماده تاریخ مرگ او چنین بود که « راهب: صد حیف کز جهان رفت ».

(۱۱۶۹ ق حدود ۱۷۵۵م)

- پناه جستن آزاد خان غلیجایی (افغان) به همراه حرم اشرف افغان به کاظمین پس از شکست وی از فتحعلی خان افشار در بناب،^۱ و سپس استمداد وی از سلیمان پاشا والی بغداد برای کسب حمایت که این درخواست منجر به پذیرش وی از سوی والی بغداد شد.^۲
- مهاجرت سید محمد مهدی بن مرتضی بحر العلوم حسنی طباطبایی به همراه عائله خود از کربلا و سکنای آنها در نجف اشرف.^۳
- ارتحال حاج محمدحسین اصفهانی (نیلفروش) در نجف اشرف.^۴

(۱۱۷۰ ق حدود ۱۷۵۶م)

- افزایش فشار حکام عثمانی بر شیعیان، و اقدام سید شبر هویزی به فراخوان عمومی برای مقابله با دولت عثمانی. درخواست وی از سوی شیخ حمد آل حمود (خزاعه)، شیخ خلیل آل عباس، شیخ عثمان، شیخ عبدالعزيز آل صافی نجفی، شیخ مهدی بن شیخ علی فتونی عاملی و ... اجابت شد و به قیام آنها علیه دولت عثمانی منتهی گردید.^۵
- کشف کتیبه ای سنگی در گوشه چپ محراب مسجد کوفه حین عملیات بهسازی آن مکان که منقش به قصیده‌ای در ۱۰ بیت با این مضمون بود: محل مورد اشاره تکیه‌گاه حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) به هنگام جلوس در مسجد کوفه بوده است.^۶

۱. ر. ک به ابوالحسن غفاری کاشانی، **گلشن مراد**، به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد، انتشارات زرین ۱۳۶۹، صص ۱۴۱

۱۴۲.

۲. گلستانه، صص ۴۶۶ - ۴۶۷. و همچنین ابوالحسن غفاری کاشانی، صص ۱۴۱ - ۱۴۲.

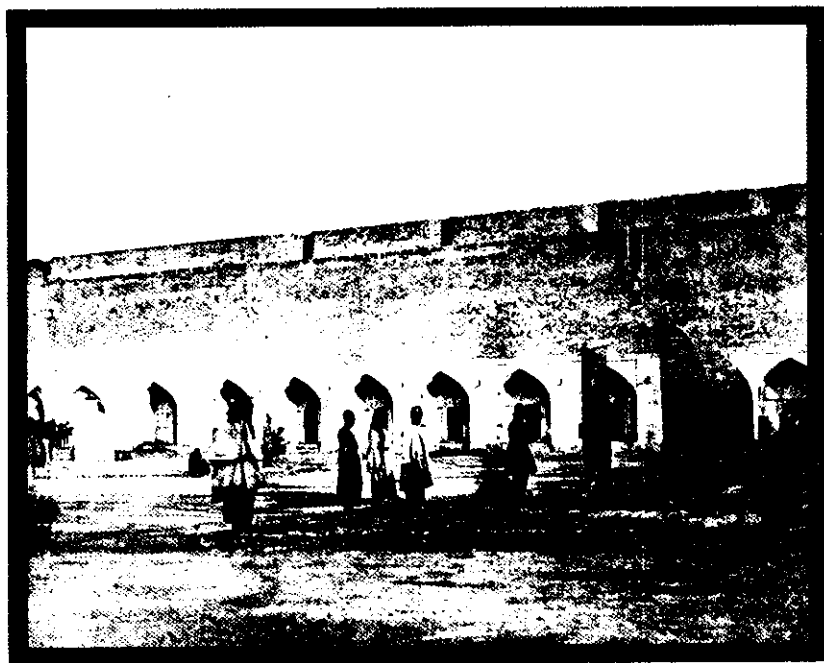
۳. المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۳۸۰.

۴. وی صاحب تفسیری بر قرآن کریم بود که به «تفسیر نیلفروش» اشتهار یافته است. نگاه کنید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج

۴، ص ۳۱۹.

۵. المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۳۴۳.

۶. نگاه کنید به، محمد حسین حرزالدین المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۳۳۸.

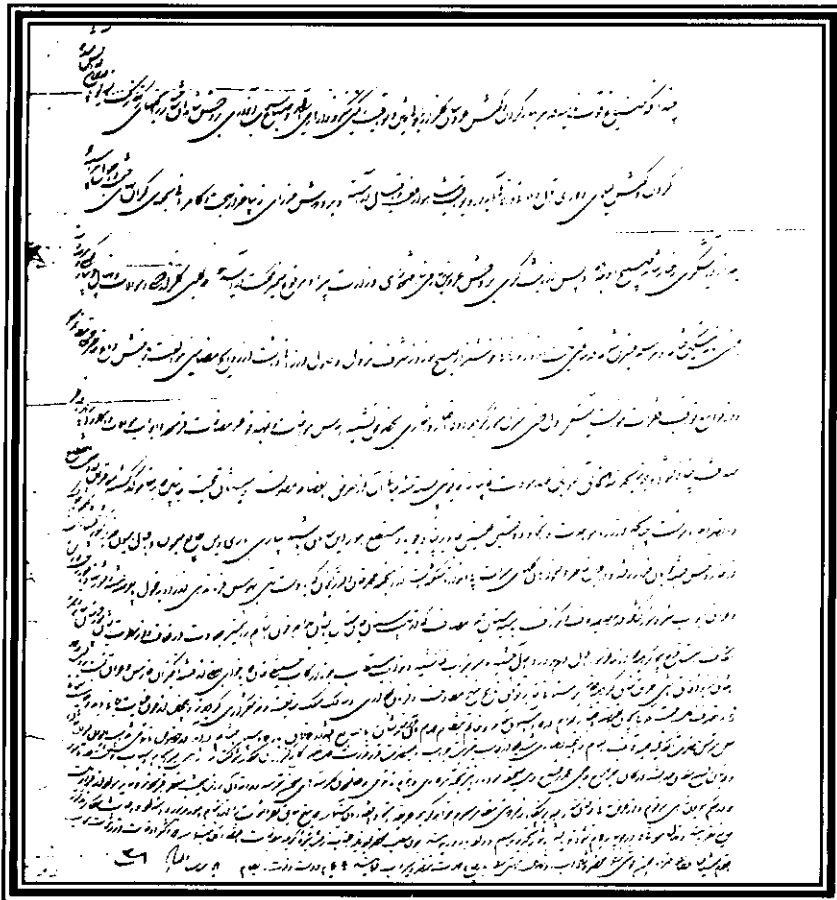

مقام حضرت رسول (ص) و میل حنانه در مسجد کوفه به سال ۱۲۸۷ ق
مجموعه آلبوم بیونات سلطنتی کاخ گلستان

(۱۱۷۲ ق حدود ۱۷۵۸م)

- اقدام دولت ایران در تجدید صندوق تربت حضرت ابوالفضل العباس (ع) و اهدای جار و شمعدان به منظور تمشیت امور روشنایی عتبه عباسیه (ع) در کربلا به دست نماینده اعزامی نادر شاه افشار با هدف احیای عظمت و موقعیت بقاع متبرک در عتبات مقدسه.^۱

۱ سلمان هادی الطعنه، ص ۶۲

درخواست رسمی دولت ایران در عهد زند برای بازسازی بقاع متبرک در عتبات عالیات
بایگانی نخست وزیری ترکیه

(۱۱۷۳ ق حدود ۱۷۵۹م)

- مهاجرت و اسکان خانواده و علمای آل الخمایسی در نجف اشرف.^۱
- تدفین رامی همدانی، شاعر مشهور در ایوان علما.

۱ از میان این خانواده شیخ اسحاق الخمایسی در مسیر زیارت حرم حسینی به دلیل گمشدن و نیافتن مسیر کربلا دچار بی‌ای
گردید و جان به جان افرین تسلیم نمود.

(۱۱۷۵ ق حدود ۱۷۶۱م)

- دیدار کارستن نیبور، ریاضیدان و جغرافیدان آلمانی از عراق عرب و توصیف او از عتبات مقدسه.^۱
- وفات شیخ زین العابدین بن شیخ محمد علی بن عباس عاملی پس از مهاجرت به نجف.^۲

(۱۱۷۹ ق حدود ۱۷۶۵م)

- اتمام مرمت و بازسازی مقام امیرالمؤمنین علی(ع) و مرقد شیخ یمانی (صافی صفا) در نجف اشرف.^۳
- ثبت رقم تدفین سالیانه ۲۰۰۰ جسد، اعم از ساکنان محلی، یا افرادی که وصیت می کنند جسد ایشان به نجف اشرف منتقل شود.^۴ کارستن نیبور، همچنین شمار زوآر را نیز در آن سال حدود ۵۰۰۰ نفر تخمین زده است.

(۱۱۸۰ ق حدود ۱۷۶۶م)

- آغاز بروز تنش‌ها میان دو عشیره معروف شمر^۱ و صقر (زقرت یا زگرت) که در حومه نجف اشرف اسکان داشتند.^۲

۱ سفرنامه وی به زبانهای مختلف و از جمله فارسی (ترجمه پرویز رجبی، انتشارات توکا ۱۳۵۴) انتشار یافته که دربرگیرنده اطلاعات متنوعی از اوضاع سیاسی و اجتماعی منطقه می باشد. برای اطلاع بیشتر ر. ک به اصل سفرنامه:

Carsten Niebuhr, *Travels through Arabia and Other Countries in the East*, Edit by Mark Oxford, Kindle ۲۰۱۰.

۲ خاندان آل زینی نجف منتسب به ایشان می باشند. محمد حسین حرزالدین المسلمی عقیلی، ج ۲، ص ۳۴۵ به نقل از معارف الرجال، ج ۱، ص ۳۲۶.

۳ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۴۶.

۴- جعفر خلیلی، ج ۱، صص ۲۳۴ - ۲۳۷.

- تأسیس مدرسه سردار حسن خان قزوینی در زاویه شمال شرقی صحن روضه حسینیه (ع).^۳
- تدفین آقا محمد خیاط ملقب به «عاشق اصفهانی»، شاعر ایرانی در ایوان علما.^۴
- وفات محمد بن حسین بن امیر الحاج صاحب مجالس المناقب و مجالس المصائب در نجف اشرف.^۵

(۱۱۸۱ ق حدود ۱۷۶۷م)

- درگذشت و تدفین شیخ خضر مالکی جناجی، زاهد و عالم شیعی در حجره سمت چپ از جانب جنوبی رواق آستان حیدریه.^۶

(۱۱۸۳ ق حدود ۱۷۶۹م)

- اجرای پاره ای تزئینات بر ضریح فولادی ساخت استاد احمد اکبر شبکه ساز، بر مضجع ابوالفضل العباس (ع) به دست استاد اسماعیل.^۷

۱ آل شمر از قبایل قحطانی شبه جزیره بودند که اخبار حضورشان از حدود ۱۱۱۸ ق برابر با ۱۷۰۷ م در عراق و نرد منابع تاریخی مذکور است. استقرار آنها در حومه نجف و درگیریها و نزاعهای بیشمار میان آنها با قبیله صور، صگور یا زقر بعدها به یکی از معضلات اجتماعی-امنیتی حضور قبیله شمر در نجف مبدل شد و سبب گردید نقش سیاسی این مهاجران جنوبی در حیات سیاسی شهر طی قرون متاخر ترزاید یابد. (جهت اطلاع بیشتر درباره سوابق و تیره‌های آنها ر.ک به **عشائر العراق** اثر عباس العزاوی، مکتبه الحضارات بیروت ج ۱، ص ۸۶)

۲ همچنانکه پیشتر نیز اشاره شد دلیک قایا در کتاب خود **کربلا فی الارشیف عثمانی**، ص ۸۴ به نقل از گزارش ارتش عثمانی در سال ۱۲۲۵ ق اشاره دارد که آل شمر در آن تاریخ از پیروان مذهب تشیع بوده، این در حالیست که بنا بر همین برآورد نظامیان عثمانی، اعتقادات مذهبی در میان عشیره صقر امتزاجی از مذهب حنفی و تشیع میان تیره های مختلف بوده است.

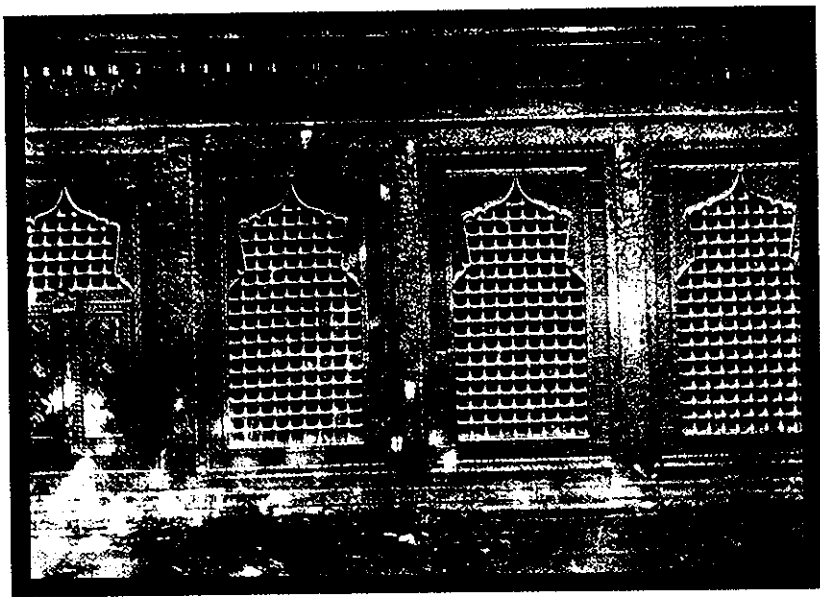
۳ این مدرسه با ۷۰ حجره افتتاح شد و معماری آن مزین به نقوش و اشکال زیبایی هندسی بود. از جمله معروفترین ساگردان این مدرسه سید جمال الدین اسدآبادی است (در این زمینه بگردید به سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۲).

۴ آل محبوبه، ص ۹۲.

۵ شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۱۹، ص ۳۶۸.

۶-الفتلاوی، ص ۱۲۸.

۷ سلمان هادی الطعمه، ص ۶۵.

ضریح ساقی عطشان کربلا ابوالفضل العباس علیه السلام در سال ۱۳۲۴ق
مجموعه کاخ گلستان

• دفن علامه شیخ محمد مهدی فتونی عاملی، از علمای نبطیه جبل عامل و مهاجر نجف که برای تدریس فقه و حدیث مذهب امامیه به آن دیار مهاجرت کرده بود در صحن روضه حیدریه.^۱ در این سال همچنین، سید حسین جزائری شوشتری، نواده سید نعمت الله شوشتری، از فضلاء شوشتر و علمای اصفهان، که پس از مدت‌ها اقامت در دهلی به استدعای سلطان محمدشاه برای تدریس به نجف مهاجرت کرده بود، به دیار باقی شتافت. پیکر این عالم نیز در ایوان العلماء صحن امیرالمؤمنین علی (ع) به خاک

سپرده شد.^۱ یکی دیگر از بزرگان متوفی این سال عالم بزرگ، سید شبر هویزی (حویزی) بود که وی را نیز در صحن علوی دفن کردند.^۲

(۱۱۸۶ ق حدود ۱۷۷۲م)

- سفر علامه سید بحر العلوم به ایران برای زیارت روضه رضویه در مشهد مقدس.^۳
- سفر شیخ جعفر کاشف الغطاء معروف به «شیخ جعفر کبیر» به بیت الله الحرام برای انجام فریضة حج و زیارت حرمین شریفین، در حالی که گروه بیشماری از دلاوران شهر نجف وی را در این سفر، از بیم تعرض وهابیون، همراهی و محافظت می کردند.^۴
- خاکسپاری عالم نسب شناس، سید عبدالعزیز موسوی نجفی، صاحب *حقائق النسب* در صحن بارگاه امام علی بن ابی طالب (ع)^۵، همچنین درگذشت و خاکسپاری شیخ یوسف بحرانی محدث و فقیه و صاحب کتاب «*الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة*» در رواق شرقی حرم حضرت سید الشهداء (ع).^۶

(۱۱۸۷ ق حدود ۱۷۷۳م)

- شیوع بیماری طاعون و هلاکت جمع بسیاری از سکنه و زوار شهرهای عتبات عالیات.^۷

۱- درباره احوال وی رجوع کنید به شیخ عباس قمی، ص ۱۶۲.

۲- الفتاوی، ص ۱۴۱.

۳- حسین نوری مازندرانی، *خاتمه مستدرک الوسائل*، قم آل البيت لاحیاء التراث ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۶۵.

۴- المسلمی العقیلی، ج ۲، صص ۲۵۸-۲۵۹، برای اطلاع از تالیفات ایشان بنگرید به حسینی جلالی، ج ۱۲، صص ۱۰۴-۱۰۵.

۵- وی از هویزه خوزستان به نجف مهاجرت کرد (سید محسن امین العاملی، ج ۸، صص ۱۸-۱۹)، درخصوص ایشان رک به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۴، ص ۶۲.

۶- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۵۸، به سعی و اهتمام وی مسجدی در کربلا به نام مسجد صاحب الحقائق نیز در مقابل مدرسه هندی و مسجد بهبهانی بنیان نهاده شد (رک به همان، ص ۲۱۹)، برای بررسی احوال وی بنگرید به مقدمه *الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة*، نجف اشرف ۱۳۷۶.

۷- میرزا محمد صادق موسوی مقلب به نامی اصفهانی، *تاریخ گیتی گشا*، تحریر و تحشیه عزیرالله بیات، امیرکبیر ۱۳۶۸، ص ۶۸.

- ارسال نامه کریم خان زند به عمر پاشا حاکم بغداد، برای استرداد مایملک متصرفی ایرانیانی که در اثر ابتلا به طاعون درگذشته بودند از مأموران عثمانی. این درخواست با بی‌توجهی و افزایش فشار عثمانی‌ها نسبت به حجاج ایرانی عازم بیت‌الله الحرام روبه‌رو شد.

(۱۱۸۸ ق حدود ۱۷۷۴م)

- بروز دوباره بیماری مهلک طاعون و گسترش آن که به هلاکت جمع کثیری از سکنه و زوار منجر گردید.^۱
- اعزام سپاه ایران به فرماندهی صادق خان زند از سوی کریم خان با دو هدف دفاع از حقوق ایرانیانی که بر اثر ابتلا به طاعون درگذشته و ماترک آنها از سوی والی بغداد عمرپاشا مصادره شده بود و همچنین در واکنش به بی‌توجهی عمرپاشا والی یاد شده به پیامهای دولت زندیه.^۲
- تدفین میرزا علیرضا بن کمال الدین حسین اردکانی شیرازی متخلص به تجلی در ایوان علماء.^۳

(۱۱۸۹ ق حدود ۱۷۷۵م)

- افتتاح مسجد شهرستانی در نزدیکی باب الشهداء حرم حسینی در کربلا به سعی و اهتمام میرزا مهدی شهرستانی.^۴

۱ - کلستانه، ص ۴۵۸.

۲ - پیشین همانجا.

۳ - المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۴۱۱.

۴ - علاوه بر سوابق و درجات علمی او و خاندانش باید اشاره داشت که نامبرده از احفاد میرزا سید فضل شهرستانی صدراعظم دربار شاه تهماسب صفوی بود. اجداد وی در ترمیم و تزئین بقاع متبرکه ایران، عراق و حجاز خدمات شایانی را به نام خود ثبت نموده‌اند. (بنگرید به سید محسن امین العالمی، ج ۱۰، صص ۱۶۳ - ۱۶۶). همچنین باید یادآور شد که مسجد شهرستانی به

(۱۱۹۰ ق حدود ۱۷۷۶م)

- ظهور مدعی وراثت شاه تهماسب دوم در نجف، به نام حسین با هدف تملک و تصرف تمام اموال خواهر متوفی شاه تهماسب. این مدعی با مساعدت سلیمان پاشا والی بغداد و پاشایان نجف که به منابع مالی موقوفات صفویان طمع و نظر داشتند، روبه رو شد^۱
- درگذشت میرزا طبیب طوفان مازندرانی هزار جریبی در نجف اشرف و خاکسپاری وی.^۲
- درگذشت و تدفین صهبا قمی و امیر محمد مهدی از شعرای عصر خود در ایوان علماء صحن روضه علوی.^۳

(۱۱۹۴ ق حدود ۱۷۸۰م)

- عزیمت سلیمان پاشا وزیر، والی بغداد به کربلا برای زیارت مشهد الحسین(ع).^۴

(۱۱۹۵ ق حدود ۱۷۸۱م)

- استقبال گسترده مردم نجف از علامه سید محمد مهدی بحرالعلوم پس از بازگشت وی از سفر زیارتی به ایران (مشهد) و سپس حج بیت الله الحرام.^۵

مسجد شیخ عبدالرحیم نیز مشهور بوده و در سال ۱۳۵۶ ق به دنبال اجرای طرح توسعه شهری کربلا تخریب گردید (سلیمان هادی الطعمه، ص ۲۱۹).

۱ - بنگرید به ابوالحسن بن محمد امین کلستانه، ص ۴۸۵.

۲ - شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، صص ۶۵۲ - ۶۵۳ و همچنین محمد حسین حرزالدین المسلمی عقیلی، ج ۲، ص ۴۶۱. این شعر که در وصف گنبد و بارگاه امیرالمومنین علی (ع) است از اوست:

زینت آغوش شد نه آسمان را مدح شاه رفته رفته زیب نه خاتم شد آخر یک نگین
قیه اش را از زمین بینند اهل آسمان ان چنان کز آسمان خورشید را اهل زمین

دیوان او که در نعت اهل بیت(ع) می باشد متشکل از ۷۰۰۰ بیت است.

۳ - محمد حسین حرزالدین المسلمی عقیلی، ج ۱، ص ۴۱۲. او در شیراز دارقانی را وداع کرد (شیخ آقا بزرگ، ج ۹، ص ۶۲۳).

۴ - الراوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۸۴.

۵ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۶۳.

(۱۱۹۷ ق حدود ۱۷۸۳م)

- درخواست فتحعلی خان، حاکم باکو برای تدارک مدفنی جهت برادرش حاجی ملک خان و یکی دیگر از خانات داغستان به نام شمخال خان در عتبات عالیات.^۱
- احداث سقاخانه عمومی به دست احمدخان و به دستور سلطان علی مراد خان زند، برای زوآر نجف اشرف. وی همچنین دستور لایروبی تمام چاه‌های آب شرب نجف را نیز با تکفل هزینه از سوی خود به احمد خان ابلاغ کرد. همچنین دستور داد چندین جار مزین به جواهرات ثمین را نیز تهیه و به روضه علوی اهدا کنند و تعمیرات گنبد و صحن را هم تقبل و اجرا کرد.^۲
- اقدام محمدجعفر خان زند از برای تعمیر و تزئین روضات عرش درجات عتبات عالیات که هنگام تسخیر فارس بدین منظور نذر کرده بود. علی مردان خان به عنوان وصی او، بیست هزار تومان تبریزی را به کاشیکاری صحن و رواق حرم علوی اختصاص داد و افزون بر آن، مبلغ ده هزار تومان نقد و دو عدد قندیل^۳، یک تفنگ طلا، مزین به جواهرات و یواقیت رنگین را با چند تخته قالی جوشقان به همان بارگاه اهداء کرد. علی مردان خان همچنین به نیابت از محمد جعفر خان زند برای مضجع حسینی در کربلا و حضرات ائمه (ع) مدفون در کاظمین نیز هشت هزار تومان نقد و برای بقعه حضرت ابوالفضل العباس (ع) نیز دوازده هزار تومان تعیین و حواله کرد. علاوه بر همه این موارد، یک ضریح خاتم و چند قالی نفیس را هم تحت نظر صدراعظم خود میرزا محمد روانه

۱- برای اطلاع بیشتر درخصوص چگونگی انتقال جنازه، تدفین و نصب سنگ مرار وی رجوع کنید به **بایگانی نخست وزیری** ترکیه، ۱۱۸۲۸۱۰۳۴۸۱/۱۱۹۷۲۲۹

۲- محمد حسین حرزالدین المسلمی عقلی، ج ۱، صص ۲۷۲، ۲۶۳ و ۴۵۹ و همچنین شیخ باقر آل محبویه، ج ۱، ص ۸۸ به نقل از صفحات ۱۳۲ و ۱۳۳ نسخه خطی **احسن السیر** اثر میرزا معصوم اصفهانی.

۳ حاجی پیرزاده که در سال ۱۳۰۵ق از نجف دیدار داشته درباره یکی از این قندیل‌ها که به جواهرات اراسته شده است از تخمین ارزش آن به میزان سیصد هزار تومان یاد می‌کند (ر.ک به پیرزاده، ص ۳۲۹).

عتبات کرد تا به همراه صد نفر خدمه و استادکار به فرمان میرزا موسی خان فرزند رفیع خان زند عازم آن دیار شوند و به تزئین و مرمت دیگر آثار موجود در آن برگاه شریف بپردازند. همچنین از محل اعتبارات محمد جعفر خان زند قطعه زمینی در کنار مسجد بالاسر حضرت ابو عبدالله الحسین (ع) خریداری گردید و به این وسیله، توسعه حرم نیز ممکن شد. علی مردان خان تقاضا کرده بود تا ملا محمد باقر بهبهانی بر روند امور توسعه و عمران نظارت کند، اما اهتمام و اقدامات او در این زمینه به سبب فوت وی به پایان نرسید.^۱

(۱۱۹۸ ق حدود ۱۷۸۴م)

- توسعه مسجد شیخ طوسی با حمایت علامه بحرالعلوم و انضمام عمارت دیگری به صحن و سرای مسجد.^۲
- آغاز تزئین صندوق مضجع شریف علوی تحت نظر استاد محمد حسین خان نجار شیرازی و کتابت آیات کریمه به رقم محمد بن علاءالدین محمد حسینی.^۳
- نصب کاشیهای صحن شریف روضه علوی در باب شرقی (باب الکبیر) با خط استاد محمدرضا که حسب فرمان محمد جعفر خان تهیه شده بود و همچنین کتیبه کاشی ایوان بزرگ جانب جنوبی به امضای استاد احمد.^۴

۱ - موارد اهدایی علیمراد خان زند علاوه بر تعمیر «روضات شریف عتبات عالیات سیدره مرتبات شامل پرداخت ۱۰۰۰۰ تومان برای کاشیکاری صحن و تزئین رواق، اعطای دو اویز و یک تنگ طلا که مزین به جواهرات، لعل و الماس بوده به ارزش ۱۲۰۰۰ تومان به همراه چند تخته قالی جوشقان برای حرم اسدالله الغالب علی بن ابیطالب (ع)، ۸۰۰۰ تومان برای حرم ائمه جوادین (ع) در کاظمین و ۱۲۰۰۰ تومان زر تبریزی برای حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع)» بوده است. او علاوه بر این امور به تجدید و مرمت بخش هایی از حرم حسینی و مزار شهدای کربلا نیز اهتمام کرد (در خصوص اقدامات گسترده وی بنگرید به بوالحسن غفاری کاشانی، صص ۶۵۸ - ۶۶۰).

۲ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۶۵.

۳ - پیشین، ج ۱، ص ۴۴۲.

۴ - ایضا، همانجا، ص ۳۷۵.

- عزیمت دوباره شیخ جعفر کبیر معروف به کاشف الغطاء به حج به همراه کاروانی از علمای نجف چون علامه محمد جواد عاملی و دیگران.^۱
- وفات علامه احمد بن محمد بن الامیر قاسم حسینی معروف به قزوینی نجفی در نجف اشرف.^۲

(۱۱۹۹ ق حدود ۱۷۸۵م)

- شیوع طاعون در نجف اشرف.^۳

(۱۲۰۰ ق حدود ۱۷۸۶م)

- آغاز طرح بازسازی حرم امامین عسکریین (ع) در سامرا به دست احمد خان دنبلی خویی برمکی از حکام آذربایجان^۴
- دیدار عبداللطیف شوشتری صاحب تحفة العالم از نجف اشرف و گزارش وی از ملاقات با شیخ جعفر کبیر و علامه بحر العلوم به همراه توصیف وی از علما و شعرای مقیم در جوار روضه حیدریه.^۵

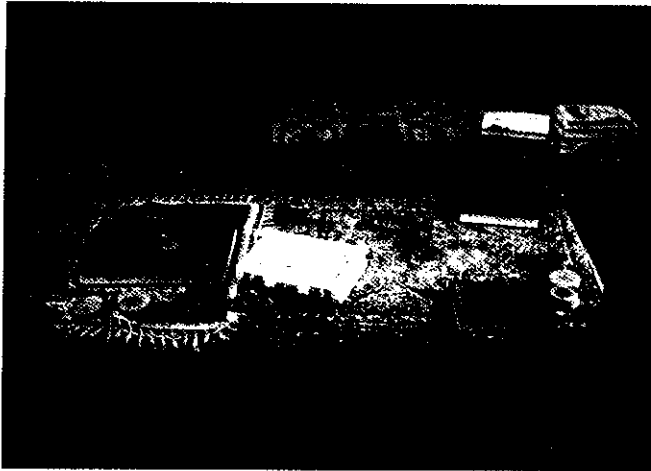
۱ محمد بن علی المسلمی، معارف الرجال، تحقیق محمد حسین حرزالدین، نجف الآداب ۱۳۸۳ق، ج ۲، ص ۱۷۲.

۲ پیشین، ج ۱، ص ۶۹.

۳ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۶۸. از دیگر حوادث مهم این قرن اهمیاتی بود که از سوی برخی مراجع و علمای بزرگ در زمینه جمع آوری نسخه‌های خطی و آثار اسلامی صورت پذیرفت. بطوریکه کتابخانه‌های خانواده‌های بحر العلوم، سید عبدالعزیز، شیخ جعفر کبیر معروف به کاشف الغطاء و خانواده فروزینی که کتابخانه جد خود سید احمد کبیر را بنیان نهادند، در همین ایام سامان یافت.

۴ طی این عملیات که مدت ۲۵ سال به طول انجامید، پیشکار احمد خان دنبلی، میرزا سلماسی تصدی امور اجرایی را عهده‌دار شد و کوشید علاوه بر آبادانی روضه و سرداب نسبت به تعویض دربهای چوبی و سنگفرش نمودن حرم و رواقها با مرمر عمل نماید. میرزای سلماسی پس از مرگ احمد خان دنبلی و قطع اعتبارات تعهد شده خود با پرداخت ادامه هزینه‌ها، توانست کار آبادانی این مجموعه را به اتمام رساند (در این زمینه بتگرید به خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۴۱). بنا بر روایتی رویکرد اولیه بانی در بازسازی این مجموعه بکار گرفتن اصول معماری بر سیاق مضجع منور امیر المومنین علی (ع) در نجف بوده است (میر عبداللطیف خان شوشتری، تحفة العالم، به اهتمام صمد موحّد، کتابخانه طهوری ۱۳۶۳، ص ۱۳۷).

۵ پیشین، صص ۱۸۲، ۲۳۳.

مزار شیخ جعفر کبیر (کاشف الغطاء)

- نصب لوح سنگی در مقام امام زمان (عج) در نجف اشرف، در برگیرنده زیارت خاصه آن حضرت با رقم سید قاسم بن احمد فخام حسینی با تاریخ ۹ شعبان ۱۲۰۰.^۱
- اختصاص ۵۰۰۰۰ تومان مدد معاش به صورت نقدی و جنسی از سوی خان گیلان برای سادات مقیم و طلاب حوزه های علمیه اصفهان، قزوین، نجف، کربلا و کاظمین.^۲
- وفات احمد خان دنبلی به هنگام بازدید از طرح عمرانی خود برای بازسازی حرمین ائمه عسکریین (ع) و زیارت سامراء و دفن وی در همانجا.
- تدفین علامه فقیه شیخ زین العابدین عاملی در صحن علوی.^۳

۱ - محمد بن علی المسلمی، معارف الرجال، ج ۳، ص ۳۰۸ و همچنین آل محبویه، ج ۱، ص ۹۵.

۲ - ابوالحسن غفاری کاشانی، ص ۷۲۶.

۳ - وی در حجره شماره ۷ صحن شریف مدفون شده است (رک به الفتاوی، ص ۱۳۹). برای اطلاع از احوال او رک به شیخ خر عاملی، امل الامل، مکتبه اندلس بغداد، ص ۲۲۶.

(۱۲۰۱ ق حدود ۱۷۸۷م)

- درگذشت سید حسن الاعرجی در بغداد و انتقال کالبد ایشان به ایوان العلما نجف برای دفن.^۱

(۱۲۰۲ ق حدود ۱۷۸۹م)

- اهدای صندوق مشبک خاتم سفارشی علی مراد خان زند، به روضه علویه، که پس از مرگ وی، کار تکمیل آن در عهد فرزندش جعفرخان ادامه یافت. پس از درگذشت او نیز، لطفعلی خان توانست خواسته پدران خود را به انجام رسانیده و صندوق خاتم و عاجی را که بر پیکره آن برخی از احادیث نبوی در فضائل امیرالمؤمنین علی (ع) و سوره هل اُتی نقش شده بود، به روضه علویه تقدیم کند. استادکار این اثر نفیس محمد حسین خان نجّار شیرازی بود.^۲

- نصب پنجره‌ای از نقره بر ضریح مرقد امیرالمؤمنین علی (ع).^۳
- وفات علامه ابوالقاسم مدرس، ملقب به ملّاباشی خاتون آبادی و خاکسپاری وی در نجف اشرف.^۴

(۱۲۰۳ ق حدود ۱۷۸۸م)

- درخواست علما و اهالی نجف، از دولت ایران برای محافظت از بقاع متبرکه در نجف اشرف، و نیز تصمیم دولت ایران برای آغاز عملیات بازسازی حصار شهر نجف اشرف از

۱ الفتاوی، صص ۱۰۴ - ۱۰۵.

۲ المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۴۴۲.

۳ پیشین، ج ۲، ص ۳۷۱.

۴ از وی یک تفسیر به زبان فارسی بارمانده است. رک به سید محسن امین العاملی، ج ۲، ص ۴۰۵.

برای محافظت شهر از تعرضات احتمالی اعراب بادیه نشین نجد [وهابیون]. این اقدام، بنا به دستور آغا محمد خان پادشاه قاجار، نخست زیر نظر صدراعظم او حاج محمد حسین خان علف اصفهانی از محل اعتبار دولتی آغاز شد و سپس وی خود مسئولیت تأمین اعتبار لازم این امر را از منابع شخصی بر عهده گرفت.^۱

سنگ یادبود خدمات و موقوفات صدراعظم ایرانی حاج محمد حسین خان علف اصفهانی
موجود در مدرسه صدر نجف اشرف

- دستورالعمل سلیمان پاشا والی بغداد از برای تکمیل و همکاری در مرمت و بازسازی حصار نجف با هدف ممانعت از گسترش نفوذ ایران در منطقه و کاستن از دامنه توجه شیعیان به کسب حمایت از دولت ایران.^۱

(۱۲۰۴ ق حدود ۱۷۸۹م)

- اعزام مرمت کار ایرانی از سوی آغا محمد خان قاجار از برای ترمیم پنجره ضریح نقره مزار امیرالمؤمنین علی (ع).^۲
- تزئین دیوارهای صحن حرم علوی به شیشه‌های الوان.^۳

(۱۲۰۵ ق حدود ۱۷۹۰م)

- اعزام گروهی از استادان و معماران از سوی آغا محمدخان قاجار به منظور ترمیم و تزئین گنبد و قبه حرم حسینی به کربلا.^۴
- آغاز عملیات برای تسطیح صحن روضه علوی با تأمین هزینه از سوی میر خیرالله ایرانی و زیر نظر علامه محمد مهدی بحرالعلوم. طی این طرح، سطح صحن که به سبب ناهمواری قبور دچار پستی و بلندیهای بسیار شده بود، به طرزى مطلوب با سنگهای مرمر سنگفرش شد.^۵

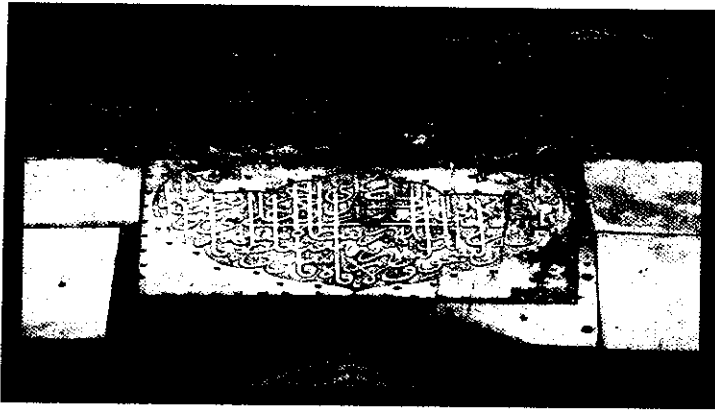
۱- بنظر می رسد اهتمام صدراعظم ایرانی موجب جلب توجه و ایجاد رقابت برای کارگزاران و والیان ترک را فراهم ساخته بود. برای مشاهده اصل خبر نگاه کنید به العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۱۰۶.

۲- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۱۰۸.

۳- المسلمی العقیابی، ج ۱، ص ۲۳۰.

۴- محمد فتح الله بن محمد تقی ساروی، تاریخ محمدی یا احسن التواریخ، به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد، امیرکبیر ۱۳۷۱، صص ۲۰۳-۲۰۴.

۵- ال محبویه، ج ۱، ص ۹۰ و همچنین محمد بن علی المسلمی، معارف الرجال ج ۳، ص ۲۴۱.

نمونه تزئینات هنر ایرانی بر جای مانده از عهد نادری در روضه علوی
تصویر متعلق به کارگاه نجف اشرف در دانشگاه شهید بهشتی

- آغاز حفر نهر هندی که عملیات احداث آن با هدف افزایش ورودی آب به بحر نجف و جلوگیری از خشک شدن آن بحر شروع گردید.^۱
- تدفین فقیه متکلم شیخ محمد باقر هزارجریبی مازندرانی در ایوان علماء صحن علوی^۲، همچنین خاکسپاری عالم اصولی آقا محمد باقر بهبهانی در رواق شرقی حرم حضرت امام حسین(ع).^۳

۱- عملیات احداث این نهر از محل اعتبار سلطان محمد شاه یکی از نواب هند و زیر نظر وزیر او یحیی خان آصف الدوله طی زیارت او از عتبات آغاز شد. این عملیات با حمایت آقا سید علی طباطبایی صاحب کتاب **الریاض** آغاز گردید. شایان ذکر آنکه این نهر بر روی همان مسیری حفر گردید که به سال ۹۱۴ ق "نهر شاهی" به فرمان شاه اسماعیل اول صفوی ایجاد شده بود (بنگرید به المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۷۳).

۲- درخصوص احوال ایشان راک به شیخ عباس قمی، ص ۴۰۸، همچنین سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۸۶ و نیز آل محبوه، ج ۳، صص ۵۱۴-۵۱۵.

۳- سلمان هادی الطعنه، صص ۲۵۹-۲۶۱. مسجد آقا باقر بهبهانی در کربلا، که در جوار مدرسه هندی قرار دارد نیز از مستحدثات ایشان می باشد. همان، ص ۲۱۸.

(۱۲۰۶ ق حدود ۱۷۹۱م)

- بازسازی عمارت بزرگی در نجف، به دست ملا محمود بن ملا عبدالمطلب حاکم نجف^۱ که به عمارت ملا محمود موسوم گردید.^۲
- اقدام آغا محمد خان قاجار در ساخت ضریح نقره برای تربت امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف اشرف.^۳
- خاکسپاری میرزا فتح الله حسینی ملقب به ابوالمظفر بن علاءالدین اصفهانی در ایوان علماء.^۴

(۱۲۰۷ ق حدود ۱۷۹۲م)

- عزیمت مادر باباخان (فتحعلی شاه قاجار) برای زیارت عتبات عالیات (صفه).^۵
- آغاز عملیات ترمیم حرم ائمه (ع) مدفون در کاظمین به دستور آغا محمدخان قاجار.^۶
- اقدام به طلا اندازی بخشی از قبه مطهر ابو عبدالله الحسین (ع) به فرمان آغا محمد خان قاجار.^۷

۱- مولف **سفرنامه طالبی** وی را چنین توصیف نموده است که «مردی صاحب سلیقه، با اخلاق زمانه ساز است. خدمت روضه را بیشتر از دیگر متولیان می کند، چنانچه عصر که وقت برآمدن شرفای عثمانی از حرمسرا است، او به روضه حاضر گشته، بعد فراغ نماز، زین پوش بر یک سمت صفه مذکور انداخته می نشیند، گویا آتشخانه اوست...» بنگرید به ابوطالب اصفهانی، ص ۴۱۷ - ۴۱۸.

۲ - المسلمی العقلی، ج ۲، ص ۳۷۴.

۳ - آقا میرزا احمد کرمانشاهی (بهبهانی)، ج ۱، ص ۱۵۰.

۴- المسلمی العقلی، ج ۱، ص ۴۱۲.

۵ - ساروی، ص ۲۲۹.

۶ - از جمله این اقدامات ایجاد صحن بزرگی برای این روضه مقدسه بود. بنگرید به ال یاسین، ص ۸۲.

۷ - ماده تاریخ این اقدام را صباحی شاعر دربار قاجاران چنین ثبت نمود که:

کلک صباحی از این تاریخ او نوشت در گنبد حسین علی زیب یافت زر

بنگرید به علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه، **اکسیر التواریخ**، به سعی و اهتمام جمشید کیان فر، نشر وبسمن ۱۳۷۰، ص ۲۷.

سلمان هادی الطعمه، ص ۴۵ به نقل از **بغیه النبلاء فی تاریخ کربلا**.

- خاکسپاری امیر عبدالباقی بن امیر سید محمد حسین خاتون آبادی امام جمعه اصفهان در ایوان علماء^۱، همچنین دفن سید علی الاعرجی فقیه مقیم بغداد در همان موضع.^۲
- تدفین اجساد محمد حسن خان و حسینقلی خان قاجار در نجف اشرف به دست مادر فتحعلی شاه.^۳

(۱۲۰۸ ق حدود ۱۷۹۳م)

- آغاز انتقال آب فرات از مجرای نهر حفاری شده هندی (نهرشاهی) و تفکیک آن به دو مجرای جداگانه «شط الهندیه» که نجف را مشروب می ساخت و «نهر الحسینیه» که تا کربلا امتداد داشت.^۴
- اطلاع دولت عثمانی از تصمیم و اهتمام آغا محمدخان قاجار برای بازسازی بقاع شریف در عتبات^۵
- خاکسپاری فقیه جلیل سید احمد طالقانی در صحن و روضه حیدریه (۳ شعبان).^۶

۱ - برای اطلاع از احوال ایشان ر. ک به محسن امین العاملی، ج ۷، ص ۴۳۴.

۲ - الفتاوی، ص ۲۲۸.

۳ - ال مخبونه، ج ۱، ص ۲۴۴.

۴ - اعتبار لازم برای انجام این مهم از محل اموال بسیاری که توسط یحیی خان اصف الدوله وزیر محمد شاه هندی از نوابان ناحیه هیه گردیده بود تامین شد. اجرای طرح نیز تحت سرپرستی آقا سید علی طباطبایی ملقب صاحب الریاض هزینه می شد. یحیی خان اصف الدوله در سفر خود به عتبات غالباً تقاضا نمود صاحب کتاب «الریاض» این مهم را عهده دار شوند (بحر العلوم طباطبایی، ج ۱، ص ۲۹۲). شایان اشاره آنکه حفر بخشی از این کانال یعنی نهر حسینی را افراد قبیله الجشعم عهده دار شده بودند. (الاسلمی العقبلی، ج ۲، ص ۳۷۵).

۵- در این خصوص نگاه کنید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.168670.1820AR3.

۶ - الفتاوی موضع دفن ایشان را حجره شماره ۲۴ ذکر می نماید. ص ۳۸. برای بررسی احوال او نیز می توانید بنگرید به شیخ جعفر سبحانی، ج ۱۳، ص ۷۴.

(۱۲۰۹ ق حدود ۱۷۹۴م)

- دستور آغا محمدخان قاجار برای انتقال پیکر محمد تقی بیگ قوللر آقاسی که در هنگام لشگرکشی شاه به کرمان کشته شده بود، به کربلای معلی، از برای خاکسپاری پیکر وی در آن مکان مقدس.^۱
- تزئین تربت امام موسی کاظم (ع) و حضرت جواد (ع) در کاظمین به فرمان آغا محمد خان قاجار با کاشیهای مزین به ستاره.^۲
- انتقال کالبد شریف شیخ محمد مهدی نراقی عالم اخلاق که در پی ارتحال وی (۸ شعبان)، به نجف حمل و در ایوان علماء دفن شد.^۳

(۱۲۱۰ ق حدود ۱۷۹۵م)

- عزیمت والی بغداد، سلیمان پاشا وزیر، از برای زیارت تربت پاک ائمه عسکریین (ع) در سامراء (شوال).^۴
- احداث مسجد میرزا علینقی طباطبایی در مقابل مدرسه سلیمیه کربلا به اهتمام علامه سید علی طباطبایی صاحب *الریاض*.^۵
- درگذشت و تدفین محمدتقی بن محمد جعفر بن علی بن آقا وحید بهبهانی ملقب به استاد اکبر در نجف اشرف (۱۸ ربیع الاول).^۶

۱. ساروی، ص ۲۶۰.

۲. بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۲۷۴/۱۶۱۳۷۸/۱۲۰۹S۱۴

۳. وی صاحب اناری جون "جامع السعادات" و "انیس المجتهدین" بود، او برای طلب علم ابتدا به اصفهان و سپس به کربلا مهاجرت نمود و سعادت تلمذ محضر علمی علامه دهر وحید بهبهانی و شیخ محمد مهدی الفتوتی را در عتبات مقدسه یافت. برای اطلاع بیشتر بنکرید به شیخ عباس قمی، ص ۶۶۹، همچنین حسینی جلالی، ج ۲، صص ۹۷-۹۸.

۴. خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۹۹.

۵. سلمان هادی الطعمه، ص ۲۲۰.

۶. وی در ۱۸ ربیع الاول وفات نمود (ر. ک به سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۱۹۷).

(۱۲۱۱ ق حدود ۱۷۹۶م)

- اجرای دستور آغا محمدخان برای طلا اندازی گنبد، سنگ فرش صحن و حرم با احجار سفید و توسعه حرم کاظمین^۱.
- ارسال و نصب پنجره نقره ساخته شده به فرمان آغا محمدخان قاجار برای روضه علوی در نجف اشرف تحت نظارت آقا محمد علی بن محمد باقر هزار جریبی^۲.
- دستور فتحعلی شاه برای انتقال پیکر آغا محمد خان قاجار به نجف اشرف. جنازه آغا محمد خان همراه برخی از رجال و علما چون محمد علی خان و ابراهیم خان قاجار، میرزا موسی منجم باشی، ملا مصطفی قمشه‌ای و حاجی قاسم کاشانی قاری در معیت ۲۰۰۰ سواره نظام، و با هدیه‌ای به میزان ۲۰۰۰ مثقال زر مسکوک به سوی عتبات روان گردید^۳ و سرانجام، پس از طواف در کاظمین و کربلا، درون رواق پشت حرم مطهر علوی در نجف اشرف به خاک سپرده شد.^۴
- انجام نذر فتحعلی شاه برای تذهیب و اجرای کامل طلا اندازی گنبد سیدالشهداء (ع).^۵

۱- طی این عملیات چند خانه در مجاورت صحن خریداری شد و به محوطه جنوب و غرب روضه امامین (ع) در کاظمین منضم گردید. علاوه بر طلا اندود نمودن گلدسته حرم، سه گلدسته جدید نیز به آن مجموعه افزوده گشت. همچنین ایوان کوچک رواق جنوبی را نیز با طلا پوشانیدند و محوطه داخلی روضه شریف را نیز با مرمر سفیدپوش کردند. بنگرید به آل یاسین، صص ۸۱ و ۸۲ و همچنین میرزا عباس فیض، **تاریخ کاظمین و بغداد**، قم ۱۳۲۷ ق، ص ۱۲۵.

۲ آل بحر العلوم طباطبایی، ج ۱، ص ۲۶۸، درباره او نگاه کنید به شیخ جعفر سبحانی، ج ۱۳، صص ۵۳۲-۵۳۳.

۳- محمد تقی لسان الملک سپهر، **ناسخ التواریخ**، به اهتمام جمشید کیانفر، اساطیر ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۹۱.

۴ ساروی، صص ۳۰۹-۳۱۲ و علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه، ص ۸۲. پیکر آغا محمدخان را در رواق پشت سر و در فاصله ۷ ذری ضریح به خاک سپردند. در تمام مسیر بسیاری از علما و سادات یا وجوه اهالی از مکتب همراه نعلش موسس سلسله قاجاریان استقبال نمودند و در تمام منازل قاریان به قرائت قرآن بر پیکر وی مبادرت ورزیده و تابوت را علاوه بر حرم ائمه (ع) در سامراء، کاظمین و کربلا، در عتبه عباسیه حضرت ابوالفضل (ع) نیز طواف دادند.

۵- به روایت آل یاسین، ص ۸۳ برخی از اجزای طلای به کاظمین منتقل شد و بدون توجه به تاریخ آنها در پوشش 'ننبد امام موسی کاظم (ع) بکار گرفته شد. ناصرالدین شاه در سفرنامه خود تفصیل بیشتری به این مضمون دارد که «گنبد امام حسین (ع) اولاً از آل بویه بوده، بعد از خلافت عباسیه مخفف و مختصر ساخته بودند. آقا محمد خان مرحوم از نو ساخته، طلای گنبد هم از خاقان شهید است. نقره ضریح از خاقان مغفور است. طلای مناره ها که از نصف بالاست از زن خاقان مغفور دختر مصطفی خان عمو است. ائینه را مردم به شراکت ساختند. نقره ضریح حضرت عباس (ع) از والده شاه مرحوم محمد شاه است. اما نقره اش بسیار نازک است که همه ریخته است». نگاه کنید به ناصرالدین شاه، **سفرنامه**، ص ۱۴۴.

- دستور فتحعلی شاه قاجار برای انتقال بقایای پیکر کریم خان زند، وکیل الرعایا از زیر پلکان کاخ گلستان به نجف اشرف برای دفن در آن مکان.
- مأموریت دولت عثمانی به سلیمان پاشا والی بغداد برای دفع تحرکات سوء ابن سعود وهابی که منطقه احساء را تصرف کرده بود و بیم گسترش تعرضات وی به صفحات عراق خاصه عتبات مقدسه در کربلا و نجف می‌رفت.
- فوت رضا علیشاه هراتی، از اقطاب عرفای عهد خود در کاظمین.^۱

(۱۲۱۲ ق حدود ۱۷۹۷م)

- اقدام برای بازسازی دوباره حصار نجف اشرف.^۲
- دعوت رسمی فتحعلی شاه برای سفر رسمی شیخ جعفر کبیر (کاشف الغطاء) به ایران، به منظور زیارت سلطان خراسان علی بن موسی الرضا (ع)^۳ و گفت و گو با شاه.^۴
- خاکسپاری رفیق اصفهانی از شعرای عهد قاجار در نجف اشرف.^۵
- درگذشت شیخ کاظم الازری بغدادی از شعرا و ادبای کاظمین.^۶

۱- اعتضاد السلطنه، ص ۶۱

۲- اجرای این مهم به امر صدراعظم ایران، علاف اصفهانی آغاز شد ولی برای اجرای یک چهارم حصار یکی از نواب هندی نیز با تامین منابع مادی مشارکت نمود (آل محبویه، ج ۱، ص ۲۱۴).

۳- شیخ جعفر کبیر در پایان سفر و پس از زیارت حضرت شاهچراغ در شیراز به سوی نجف اشرف مراجعت نمود. المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۷۸.

۴- محمد علی کمال الدین، النجف فی ربع قرن منذ سنه ۱۹۰۸، به تحقیق و تعلیق کامل سلمان الجبوری، دارالقاری بیروت، ص ۳۰۷.

۵- نام وی ملاحسین سبزی فروش بود که رفیق تخلص می‌نمود. دیوان او حدود ۶۰۰۰ بیت را شامل می‌گردد (شیخ آقا بزرگ، ج ۹، ص ۳۸۱).

۶- وی را در سرداب مقبره شریف مرتضی (سید مرتضی) در جوار روضه ائمه جوادین (ع) به خاک سپردند (محمد المنصور، ص ۱۶۶ و نیز حسینی جلالی، ج ۲، ص ۹۸).

(۱۲۱۳ ق حدود ۱۷۹۸م)

• ابلاغ نامه رسمی فتحعلی شاه با تأکید بر اتحاد و برادری دو دولت و درخواست تعمیر مقابر ائمه (ع) مدفون در کاظمین زیر نظر نماینده خود حاجی محمد رفیع از مقامات عثمانی.^۱

• دستور فتحعلی شاه برای تعمیر و تذهیب گنبد سیدالشهداء (ع). در فرآیند این عملیات که تحت اشراف میرزا مهدی شهرستانی به انجام رسید، ارتباط رواق جنوبی حرم به مزار شهدای کربلا قطع گردید و با ضریحی از چوب ساج برای نخستین بار، موقعیت قبور شهدای کربلا مشخص شد. همچنین هم زمان با ساخت یک صحن و افزودن دو گلدسته، کار طلاندازی بر گنبد حسینی نیز آغاز گشت.

• صدور حکمی از سوی فتحعلی شاه، به منظور آغاز کار پیگیری ترمیم بارگاه ائمه (ع) مدفون در کاظمین که پیش از این اقدامات اولیه برای مرمت به فرمان آغا محمدخان آغاز شده بود.

• علاوه بر این احکام، به فرمان فتحعلی شاه حاجی محمد رفیع خان برای سرپرستی امور مرمت و توسعه مشاهد عتبات به آن منطقه اعزام گردید.^۲

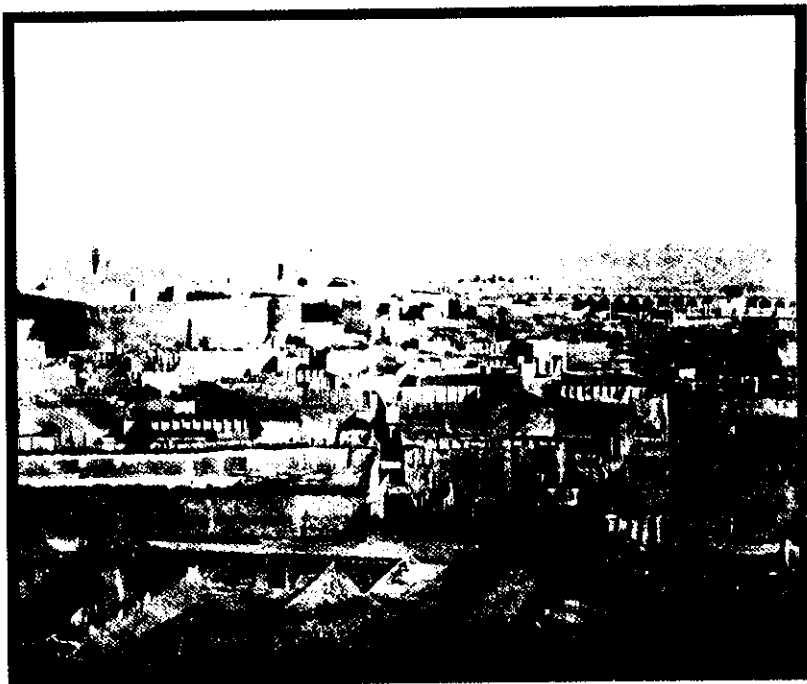
• تعرض گروهی از وهابیون نجد به شهر شیعه نشین حله در نزدیکی نجف اشرف با هدف کشتار سکنه و تخریب شهر.

• بروز نزاع میان دسته جات وهابی نجد با قبیله خزاعل.

۱- در این خصوص بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۱۶۲/۶۷۲۹B/۱۲۱۳۲۹

۲- عبدالرزاق بیک دنلی، مآثر السلطانیة، تصحیح غلامحسین زرگری نژاد، انتشارات روزنامه ایران ۱۳۸۲، ص ۱۰۱. همچنین

بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۱۴۱۷/۵۷۹۴۰/۱۲۱۳۲۹

چشم انداز نمای غربی شهر نجف اشرف از فراز حرم امیرالمؤمنین علیه السلام در سال ۱۲۸۷ق
مجموعه کاخ گلستان

- شیوع بیماری بر اثر طغیان دجله و فرات و همچنین شکاف برداشتن سدّهای نزدیک کاظمین.^۱

(۱۲۱۴ ق حدود ۱۷۹۹م)

- اجرای تزئینات در روضه حسینی از جمله طلا اندازی گلدسته های حرم حسینی و نصب یک ضریح نقره به فرمان فتحعلی شاه قاجار.^۲

۱ برای مطالعه اسناد مربوط به این حوادث رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه جلد ۱۴۲ ص ۱۱۹.

۲ سلمان هادی الطعمه، ص ۴۵.

- تعرض گروهی از وهابیون نجد به سرپرستی ابن سعود به عشائر ناحیه منتفق در جنوب عراق.^۱

(۱۲۱۵ ق حدود ۱۸۰۰م)

- حمله وهابیون با هدف تخریب نجف اشرف که بر اثر مقاومت مردم بصره، به سوی نجد به عقب رانده شدند. این عملیات سبب شد دولت عثمانی در تأمین اعتبار مورد نیاز و اعزام نیروی نظامی از برای مقابله با گسترش وهابیون در نجد و سواحل خلیج فارس اقدام کند.^۲
- درگیری گسترده شیعیان قبیله خزاعل با دسته جات وهابی در حوالی نجف.
- درگذشت علامه ادیب سید احمد عطار بغدادی و دفن پیکر او در ایوان طلای روضه علوی و نزدیک به مقبره علامه حلی.^۳

(۱۲۱۶ ق حدود ۱۸۰۱م)

- نصب ضریح نقره سفارشی فتحعلی شاه بر مضجع منور حضرت ابو عبدالله الحسین (ع)، که متأسفانه در یورش وهابیون در همان سال تخریب شد.
- تعرض دسته جات وهابیون به روستاهای اطراف نجف و کبیسه.^۴
- حمله سپاه وهابیون نجد به سرکردگی ابن سعود در رأس ۱۲۰۰۰ نفر، به کربلای معلی و قتل عام سکنه آن شهر.^۵ وهابیون همچنین به تخریب ضریح و صندوق قبر

۱. دیلک قایا، ص ۳۵. البته یک پژوهنده دیگر معتقد است عشایر مورد اشاره از خزاعل بوده‌اند (المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۳۸۲).

۲. بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۱۶۲/۶۷۲۶/۱۲۱۵/۲۹.

۳. محمد المنصور، صص ۱۶ و ۱۷ و همچنین درباره ایشان ر.ک به محمد هادی امینی، رجال الفكر و الادب فی النجف، الثقلین کربلا ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۴۶.

۴. دیلک قایا، ص ۳۵. کبیسه در استان انبار کنونی قرار دارد.

۵. انگونه که اعتضاد السلطنه می‌نگارد «سعود وهابی با وهابیان برای خرابی کربلا کمر همت بست، در ماه ذی الحجه در کربلا و آن سرزمین کرب و بلا شور عاشورا برپا شد» (اعتضاد السلطنه، ص ۱۰۰)، عبدالرزاق بیگ دنبلی نیز در صص ۱۴۹-۱۵۰ اثر

متبرک حضرت امام حسین (ع)، غارت اموال و اشیاء چون قنادیل، سیم و زر و هدایای موجود در خزانه حسینی، سرقت خشت‌های زرین گنبد، ایوانها و انهدام دیوار و سرای صحن شریف نیز پرداختند^۱ (عید غدیر برابر با ۱۸ ذی حجه).^۲

خود از این عبارات برای توصیف این حادثه درناک بهره جسته که «چون عبدالعزیز در تسخیر حصار نجف شمشیر کند و دست و پای تدبیر سست شد، به عزم دست همت بر تحریب کربلا و قتل اهل آن که محل کرب و بلاست و حصاری استوار نداشت، بست و به اشاره او سعود دوازده هزار نفر از سپاه را در ماه ذی حجه سال ۱۲۱۶ برداشته از راه بر، بامداد روز غدیر، بی خبر به شهر بند کربلا اینغار کرد. هر چه پیر و جوان یافتند از دم تیغ بی رحمی، زخمی و کشته و در پی تعرض به عرض و ناموس، همگی زنان را برهنه و عریان کردند. ضریح مطهر و صندوق منور حضرت سید الشهداء (ع) را به سنگ سبک مغزی و دست وقاحت شکستند. خزانه استانه و قنادیل و سیم و زر و فروش و اسباب روضه مقدسه را غارت کردند. خشت‌های زرین و ائینه‌های ایوان عرش ائین را کردند و در و دیوار را ویران نمودند...». مرعشی در **مجمع التواریخ**، صص ۱۵۱، ۱۵۲ این حادثه را اینگونه روایت می‌کند که «درهای صحن را شکست و در صحن مقدس قتل عظیم نموده، از درهای رواق و روضه شده بر پشت بام قید مظهره چون رجوم شیاطین هجوم نموده شروع در کندن اجرهای طلا و خربی کنبد نمودند...». همچنین می‌توان در منابع عربی رجوع به العزازی، **تاریخ العراق بین احتلالین**، ج ۶، صص ۱۴۴، ۱۴۵، ان محبوبه، ج ۱، صص ۳۲۵، ۳۲۶ و همچنین خلیلی، ج ۸، صص ۱۲۳، ۱۲۴ نمود.

۱. غایبلی میرزا اعتماد السلطنه در **تفسیر التواریخ**، این عبارات را برای توصیف این حادثه می‌نکارد که «... ضریح سیمین این خضر را به دلم مرجح از هم گسستند، دستها بستند و نوارها شکستند بیخ‌ها کسیدند، درها بریدند و سینه‌ها بریدند... خلاصه و هایشان در این استان ملانک، تاسیان از عالم، عرفه، راتر و سایر قریب پنج هزار نفر متوفی ساختند» (**اعتماد السلطنه**، ص ۱۰۰). غزالی و هایشان این سعود علاوه بر جمایات سعادت ای که در حق اهالی و روار سعادت کربلا سال دادند و غارت حرات و عایشی که طی سالها با اهدا و ب وقف شده بود، به مجموعه بی نهایت با ارس تسخ های خطی و ده اکتاف، سربت موجود در روضه حسینی نیز خسارت ورزیدند. سیدان هادی القاسمی در مجله ۲۲۹ اثر بود با استناد به منابع و تحقیقات دیگر گزارش می‌کند که ۲۷۲ نسخه نفیس و از جمله قرآنی به خط مبارک حضرت سعادت (ع) با کتاب کوفی و بر روی پوست اهو به غارت از میان رفت. البید ناصرالدین ساد که در سال ۱۲۸۷ به رباط عنایت رفته از قرآن حضرت روایت علانیدن (ع) یاد می‌کند. (**سفرنامه**، ص ۱۴۲). در خصوصی این تهاجم یک پرستی بنیادین بر این مینا وجود دارد که آیا دولت عثمانی از تحرکات و تصمیم‌های ابن سعود و وهابیون نجد اطلاع داشته است؟ و افزون بر آن اینکه چگونه وهابیون توانستند فاصله نجد تا کربلا را بدون آنکه توجه پاشاهای نجد و قائم مقامی قطر دولت عثمانی، یا فرماندهی اردوی ششم در بصره را برانگیزند، طی نموده به کربلا حمله آورده و بدون بیم از آنکه این احتمال وجود دارد در مسیر برگشت با غنایم خود مورد تعقیب و احتمالاً سرکوب دولت عثمانی واقع شوند، به امن و سلامت به میان قبایل خود در نجد بازگردند؟ بطور کلی منابع عثمانی از پرداختن به این پرستی طفره رفته‌اند. شاید در نکرش حوشبیتان این عدم اشاره آنها به این احتمالات ساده، ریشه در تاکارآمدی نظام اداری - اجرایی آنها در مناطق عربی دارد، اما در برابر این فرض، واقعیتی بدبینانه هم وجود دارد. ظاهراً مقامات دولت عثمانی نسبت به احتمال تعرض وهابیون هشیاری لازم را داشته‌اند و دستورات مقتضی نیز براساس اسناد و مدارک خود آنها صادر شده است (نگاه کنید به **پایگانی نخست وزیری ترکیه**، HAT.۱۶۰/۶۶۹۰۸/۱۲۱۶/۲۹). علاوه بر این یک سند معتبر متعلق به یک سال قبل از حادثه حمله وهابیون نیز وجود دارد که برای مقابله با تحرکات ابن سعود اتخاذ سیاست بهره‌گیری از زر با استعمال زور را با اعزام سرباز توصیه می‌کند. ر. ک به **پایگانی نخست وزیری ترکیه**، HAT.۱۶۲/۶۷۲۶/۱۲۱۵/۲۹.

۲. روایت لسان الملک چنین است که طول مدت حضور سپاه ابن سعود در شهر و بروز این فجایع، در شش ساعت خلاصه شده بود (بنگرید به لسان الملک، ج ۱، ص ۱۱۸). با فرض پذیرش این دوره کوتاه می‌توان در خصوص چرایی این حمله برق اسما

- قتل شاهزاده علیرضا میرزا متخلص به آزاده، از شاهزادگان دربار ایران و از شعرای عهد قاجار به دست سپاه وهابیون، هنگامی که برای زیارت به کربلا مشرف شده بود.^۱
- غارت متون و نسخ خطی موجود در کتابخانه علامه سید میرزا محمد مهدی شهرستانی در محله آل عیسی کربلا به دست قوای ابن سعود.^۲
- توقف کاروان مادر فتحعلی شاه^۳ در همدان، با توجه به اطلاع از کشتار کربلا و اعزام میرزا محمد خان از سوی وی برای تحقیق در این زمینه.^۴
- شهادت عارف ربانی آخوند ملا عبدالصمد همدانی به دست وهابیون.^۵
- سوزاندن صندوق مضجع مبارک ابو عبدالله الحسین (ع) پس از تخریب آن، به دست نیروهای وهابی ابن سعود.^۶
- انتقال نفایس و خزانه علویه تحت اشراف حاج محمد سعید بیک از نجف به کاظمین از بیم حمله و ایلغار وهابیون.^۷
- حفر خندق در اطراف حله به دست علی پاشا والی عثمانی در بغداد، برای حفظ آن شهر از هجوم وهابیون.^۸

چنین پنداشت که لشکر تازیان بیم فراوانی از انتشار خبر این تجاوز و بازگشت سریع سکنه ای که عازم زیارت نجف اشرف شده بودند، داشته‌اند.

۱ - اعتضاد السلطنه، ص ۲۸۱.

۲ - سلمان هادی الطلمه، حصص ۳۲۱ - ۳۲۲.

۳ - مادر فتحعلشاه به همراه سنگ مرمری که می‌بایست بر روی مرآه امّا محمد خان قاجار نصب شود، عازم عتبات سده بود (لسان‌السلک، ج ۱، ص ۱۰۹).

۴ - برای اطلاع بیشتر بنگرید به بایگانی نخست وزیر ترکیه. HAT.۱۶۱/۶۶۹۱/۱۲۱۶MV و HAT.۱۶۱/۶۶۹۱C/۱۲۱۶Z۲۹ یا JHAT.۱۶۱/۶۶۹۱A/۱۲۱۶Z۲۹

۵ - محمد حسن خان اعتماد السلطنه، صدر التواریخ، به کوشش محمد مشیری، نشر روزبهان ۱۳۵۷، ص ۱۵۴ و درباره حیات وی نگاه کنید به گلشن ابرار، ج ۷، صص ۸۶ - ۹۵.

۶ - عبدالرزاق بیک ذنبلی، صص ۱۴۹ - ۱۵۰.

۷ - تولیت حرم طی مکاتبه دولت ایران ر' از جانبایی این گنجینه مطلع نمود. این تصمیم توسط والی بغداد گرفته شد اقدام به این انتقال تحت نظر حاج محمد سعید بیک به انجام رسید (خلیلی، ج ۹، ص ۱۲۶).

۸ - العزّوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۱۴۵.

• عزیمت علی پاشا والی بغداد، برای رؤیت خرابیه‌های کربلا و دیدار از استحکامات نجف اشرف.^۱

• آغاز مهاجرت اقوام غیر عرب به نجف اشرف^۲

• ارتحال و خاکسپاری علامه محقق شیخ ابوعلی مازندرانی حائری در صحن آستان امیرالمؤمنین علی (ع).^۳ همچنین خاکسپاری علامه کبیر سید مهدی شهرستانی در کنار قبور شهدای کربلا، داخل حرم متبرک سید الشهداء(ع).^۴

(۱۲۱۷ ق حدود ۱۸۰۲م)

• تشکیل اجتماعات و بروز هیجانات بسیار در ایران بر اثر انتشار خبر تجاوز ابن سعود به کربلای معلی و درخواست عمومی برای صدور فرمان تأدییب وی به دست دولت ایران.^۵ در واکنش به این اخبار، در نهایت سلطان عثمانی به والیان دیار بکر، رقه و موصل دستور داد با اعزام نیرو تحت فرماندهی یک سر عسگر که از اردوی ارزروم به آن دیار مأمور شده بود، در امر انتظام آن نواحی بکوشند.^۶

۱- پیشین، همانجا.

۲- طی این مهاجرتها که از این سال تا ۱۲۵۸ ق به طول انجامید، اقلیت‌های متعددی چون ترکها، هندیها، بنوچها و ... در نجف امکان یافتند.

۳- الفتاوی، صص ۲۵۲ و ۲۵۳. کنسول دولت فرانسه مقیم بغداد در سفرنامه‌اش روایت خود از بی رحمی، خونریزی، و ذبح سکنه کربلا توسط وهابیون آورده، اشاره می‌کند که آنها به داخل منازل وارد شده زنها را از مردان جدا نموده و سپس مردان خانواده را ذبح می‌نمودند. در این زمینه بتگری به بخش‌گزارش وی از کربلا در سفرنامه‌اش:

Jean Baptiste Louis Jacques Rousseau *Le voyage du consul Joseph Rousseau d'Alep à Bagdad en ۱۸۰۷* Henri Dehérain, Syria, ۱۹۲۵

۴- سلمان هادی الطعنه، ۲۶۳ - ۲۶۴.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه. ۱۱۸۲.۱۶۰/۶۶۸۵/۱۲۱۷۳۲۲

۶- گزارشات دولت عثمانی حکایت از اختلاف دیدگاه والیان بغداد سلیمان پاشا و سپس علی پاشا جانشین وی نسبت به این موضوع دارد. برخلاف والی نخست سلیمان پاشا که با اعزام عشایر در صدد سرکوب فتنه وهابیون بود جانشین وی علی پاشا به این امر دل‌بستگی چندانی نداشت. امروزه محققین ترک معتقدند بی‌توجهی بایعالی نسبت به امور این منطقه اسباب تزلزل ارکان قدرت عثمانی در این نواحی را مسجل ساخت. بطوریکه در فاصله ۵۲ سال بایعالی مجبور شد ۲۱ والی را برای بغداد منصوب و

- تعیین علی پاشا قائم مقام والی قبلی (سلیمان پاشا) که به سرکوب شورش اهالی بغداد پس از حمله وهابیون موفق شده بود و دستور به وی تا نسبت به تحرکات احتمالی وهابیون و ایرانی ها توجه لازم را معمول دارد.
- اقدام علی پاشا والی بغداد، از برای حفر خندق در اطراف شهر به منظور مقابله با هجوم نیروهای وهابی.^۱
- شکایت فتحعلی شاه در قالب ارسال نامه رسمی به والی بغداد، با تأکید بر بیان سهل انگاری مقامات عثمانی در برابر واقعه تجاوز ابن سعود. این مراسله از سوی اسماعیل بیگ، نماینده اعزامی شاه ایران به والی بغداد تحویل و ابلاغ گردید.^۲
- گزارش علی پاشا والی جدید، به دربار عثمانی درباره تصمیم باباخان (فتحعلی شاه) پادشاه ایران برای لشگرکشی به عراق عرب پس از بازگشت وی از خراسان و درخواست اعزام نیروی نظامی مکفی و اعتبارات مالی لازم.
- دیدار و زیارت میرزا ابوطالب، جهانگرد ایرانی و نویسنده سفینه طالبی از عتبات عالیات (ذی قعدة)^۳
- اهتمام علامه شیخ جعفر کاشف الغطاء در بازسازی حصار نجف و تقویت آن و سکاتبه به منظور جلب مساعدت محمد حسین خان علّاف اصفهانی، صدر اعظم دولت ایران.^۴

معزول نماید (بتکرید به دینک قایا، ص ۳۷)، همچنین برای رویت اصل گزارشهای علی پاشا والی بغداد به بابعالی در این زمینه بکربد به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۱۶۰/۶۶۷۸/۱۲۱۷C۱۱

۱- دپلک قایا، ص ۳۱.

۲ اگرچه از متن مکاتبه شاه ایران در آرشو وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران سابقه ای یافت نشد، اما با مراجعه به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۱۳۱۵/۵۱۲۲۲۸/۱۲۱۷۲۱۸ و HAT.۱۳۱۵/۵۱۲۲۲۲/۱۲۱۷۲۴۹ می توان بر پاسخ نامه شاه ایران دست یافت و از مطالعه احتجاجات والی بغداد به حدس و گمان درباره محتوای نامه فتحعلیشاه پرداخت.

۳ سفرنامه او با عنوان «مسیر طالبی» به کوشش حسین خدیو جم توسط انتشارات علمی و فرهنگی به چاپ رسیده ست.

۴- همچنانکه پیشتر گفته شد این حصار سرانجام در سال ۱۲۲۶ ق به اتمام رسید و به صورت تو در تو متشکل از شش دیواره بود که بخشی از هزینه احداث آن نیز از سوی یکی از امرای هند تأدیه شد. سیف الدوله قاجار که در سال ۱۲۸۰ ق از این شهر دیدار داشته درباره ویژگیهای این حصار چنین می نویسد که «اگرچه وسعت قلعه زیاد نیست، ولی بسیار خوب ساخته است».

- مکاتبه فتحعلی شاه با والی بغداد به منظور اهتمام در تشیع پیکر علی خان قاجار که طی درگیریهای این سال به شهادت رسیده بود.^۱
- تظلم خواهی اهالی کربلا از دربار ایران و درخواست حمایت از کربلاییان در مواجهه و مقابله با وهابیون نجد.
- صدور دو فرمان از سوی فتحعلی شاه برای جمع نیرو و تأمین اعتبار با هدف سرکوب فتنه وهابیون پس از بازگشت از سفر خراسان.^۲
- احداث یک مدرسه به فرمان فتحعلی شاه در کنار حصار نجف با تأمین اعتباری به میزان ۹۴ هزار تومان.
- انتقال پیکر و دفن مادر فتحعلی شاه در صحن روضه علوی.^۳

(نگاه کنید به سلطان محمد سیف‌الدوله، **سفرنامه سیف‌الدوله** معروف به **سفرنامه مکه**، تصحیح و تحشیه علی اکبر خداپرست، نشر نی ۱۳۶۴، ص ۲۴۱). به نظر می‌رسد این قضاوت وقتی معنا پیدا می‌کند که توصیف میرزا ابوطالب خان طالبی از حصار قبلی را نیز در مقام مقایسه مورد توجه قرار دهیم. وی که یکسال پس از حمله وهابیون (۱۲۱۷ ق) حصار قبلی شهر را دیده چنین می‌نگارد که «حصار گلی است، کم عرض، غیر مستحکم که وهابیه‌ها در آن رخنه انداخته، داخل شده بودند.» بنگرید به ابوطالب اصفهانی، **مسیر طالبی یا سفرنامه میرزا ابوطالب خان**، به کوشش حسین خدیو جم، انتشارات علمی و فرهنگی بی‌تا، ص ۴۰۷.

۱- برای ملاحظه اسناد مرتبط با این مکاتبه و اقدامات انجام گرفته رجوع کنید به **بایگانی نخست وزیری ترکیه**.

HAAT.71/3/12Ra1217

۲- بنگرید به **مرآة البلدان**، ج ۱، ص ۸۵۳.

۳- **اعتضاد السلطنة، اکسیر التواریخ**، ص ۱۰۲.

(۱۲۱۸ ق حدود ۱۸۰۳م)

- برقراری مالیاتی ویژه از سوی دولت عثمانی، از برای سکنة نجف اشرف.^۱
- هجوم وهابیون به نجف اشرف و شکست آنها در پای حصار جدید الاحداث شهر.^۲

۱- این مالیات با هدف ایجاد محدودیت در برابر موج مهاجرت شیعیان به نجف وضع گردید.

۲. پس از حمله دوم وهابیون به نجف اشرف، علامه کاشف العطاء، شیخ جعفر کبیر فتاوی در زمینه دفاع صادر نمود و از علمای دیگر نیز طلب یاری کرد. یک گزارش از پاشای نجد وجود دارد که موید آنست مقامات عثمانی در تعقیب و زد زنی قوای وهابی در حرکت به سوی نجف اشرف موفق بوده‌اند، اما به دلایلی نامعلوم تلاش نکرده‌اند مانع از وصول آنها به نجف شوند، بلکه آنگونه که خود می‌گویند «مصلحت» را در آن دیدند که تنها در کمین این گروه بمانند تا در مسیر بازگشت بر آنها شیخون زنند. بخشی از متن سند مورد اشاره، این رویکرد را برای مقامات مافوق خود چنین گزارش می‌کند که «معرضة بندگان مفروض این است که همانگونه که قبلاً به عرض رسانده بودم، از عسایر عراق و اتباع مناطق مرکزی و دریانوردان سواره و تفنگچیان اسب سوار افواجی ترتیب و شترانی نیز مهیا و به سوی نجد گسیل داشتیم. افواج اعزامی در انشای عزیمت به سوی نجد به رد پای شترانی برخوردند که از جهت حرکتشان واضح و مشخص بود که به سوی عراق رفته‌اند. از آنجا که شورشیان بدعتگر با این کثرت و همت به این جهت وارد می‌شدند، تعقیب آنان ارجح و اصلاح تشخیص داده شده، ضمن پیگیری رذشان شورشیان را تعقیب کرده و یک نفر عرب و یک نفر دریانورد را با شتران تیز تک از پیش ارسال نموده، مصلحت بر این قرار گرفت لشکرمان را در صحرای حضرت امام علی (رضی الله تعالی عنه) مستقر و ایشان نیز شورشیان را تعقیب و دورادور تحت کنترل داشته، هرگونه تحرکشان را اطلاع بدهند، و اینجانب نیز در محلی به نام خیضر واقع در بین نجد و عراق که به عنوان وعده گاه تعیین نموده بودیم و احتمال می‌رود شورشیان در آنجا بی‌توجه کنند، به ایشان ملحق و راه مفسدیشان را قطع کرده، افواجی که تعقیب می‌کردند از پس و اینجانب نیز از پیش شورشیان را در میان گرفته، به لطف حضرت واهب العطا، به نحوی که حتی یک نفرشان نجات پیدا نکند، در موعد مقرر در معیت دوابر بیرون و اندرون و گروه دریانوردان و پاشایان کردستان و سایر صنوف عسکر، لشکرمان را رها کرده سوار بر اسب سه روز و سه شب تاخته، به محل معهود و میعاد مذکور رسیده، از شورشیان هیچ اثر و علامتی مشاهده نکردیم. چارپایی به اطراف و اکناف ارسال و یک روز نیز در انتظار خبری از ایشان مکث کردیم. در هنگامی که غزاة زرین بدن آفتاب رو به وداع به مبیت افق غربی گذاشته بود، با شورشیان برخورد کرده، این چاکر دستور حمله به اشقیای مزبور را صادر کرده، شورشیان نیز نه فوج، در رأس هر فوج سرکرده‌ای معتبر و با اسم و رسم و در رأس همه سرعسکری بنام «مطروود بن قنذ» بود. با اینکه تعدادشان چند برابر افواج ما بود، این حقیر از سمت صحرا به سوی ایشان حرکت و راهشان را مسدود کرده، از هر طرف تجسس و استخبار لحظه به لحظه کرده، بی‌صبرانه در انتظار ایشان کمین نمودیم. به نحوی که امکان دسترسی به ما نداشتند. سپس افواج ما با شورشیان مصادم شده و قتال عظیمی از آنان کرده و تعداد زیادی را به خاک مذلت نشانده و جمع کثیری را نیز مجروح و پریشان ساختند، تا آنجا که کمال تشمت و نکبت در فرق شقاوت بارشان آشکار شد. قریب پانصد نفر از شترانشان نهب و غارت و به عنوان غنیمت نصیب مجاهدین اسلام شد. تا تاریکی شب تماماً متفرق و مضمحل شدند. بدعتگران شقاوت پرست، اطرافیان ما که در معیت افواج بودند را دیده هر کدام چون شیر دران مترصد حمله شدند که در آن هنگام این چاکر رکاب هجوم به روی ایشان را جزم کرده، پای نباتشان متزلزل و فرار را بر قرار ترجیح دادند. از آنجا که این مواجهه مصادف با شب شد، به مصداق «اللیل جنت الہارب»، تاریکی شب باعث نجات و نعمت غیرمترقبه گشته، دشمن از شدت پیکار بی تاب شده و بار و توشه و حتی علفه را به غنیمت به جای گذاشته، به مصداق «فمن نجا برأسه فقد...ریح» همچون کوبک نحس مایوساً و متکوباً، خایباً و خاسراً به سوی ماوایشان رو به راه ادبار فرار شدند. وقتی این خبر به این چاکر رسید، بلافاصله و بلا توقف تا اوایل نجد آنان را تعقیب کرده، به علت دوری مسافت از «خیضر» که محل کمین و انتظار ما بود، تا حد طاقت و امکان شورشیان را تعقیب نمودیم. از آنجا که فراریان یک روز پیش از آغاز تعقیب ما، به سوی راه نجاتشان دوان و پیران شده بودند، توانستند به ساحل سلامت واصل شوند. این چاکر نیز به سوی لشکرمان عزیمت و قالیچه استراحت را بساط کرده، بیش از یک روز آرام نگرفته، چهار روز و پنج شب بدون درنگ و استراحت جهت رسیدن به

- قتل عبدالعزیز بن سعود (پدر ابن سعود) در نجد به دست یک غیرعرب [احتمالاً از اکراد] که خود را «افغانی» معرفی کرده بود. بنا بر گزارشهای موجود، اقدام به قتل عبدالعزیز اول در انتقام از فجایع کربلا به دست ابن سعود صورت گرفت.^۱
- استمداد اهالی کربلا از دربار ایران برای حمایت از آنها در برابر هجوم وهابیون نجد به همراه بیان بی مسئولیتی و سهل انگاری مسئولان عثمانی.^۲
- گزارش والی بغداد در باب ضرورت حفظ مناسبات با دولت ایران و ارسال هدایا و تحف با ارزش، همچنین اعزاز و اکرام نسبت به مادر فتحعلی شاه در زیارتی که به زودی

اسلاقمان در قفرای خالیه پویان و شتابان شدید. لکن به مقتضای تقدیر لم یزلی، آنان که به امید خلاص نفس عنان گردان فرار شده بودند، کناره نشین نجات شدند. به عون عنایات ربانی و یمن توفیقات صمدانی مجدداً مبادرت به ترتیب فوجهای بزرگ و تجهیز و تکمیل ملزوماتی چون شتر و دیگر اسباب جنگ کرده، آنگاه به صوب مقصود روانه و آن شورش شقی را مضمحل خواهیم کرد. همچنین در سایر حریف و صنایع نیز قصور و غفلت نخواهد شد. به هر حال و در هر شرایط محتاج امداد و عنایات شهریاری بوده، به یمن انقاس ظل الهی، از دل و جان مشتاق اجرای اوامر علیّه پادشاهانه می باشم. در این خصوص سرافراز به دعای خیر میامن اقتباس احابت قرین خلیفه الهی، و در ترویج امور چاکرانه محتاج عنایت و احسانشان هستم. همنگونه که سابقاً به عرض عالی رسید، با کشته شدن عبدالعزیز، آن سرفافله فساد و شقاق، نازده فتنه در بین اولاد و اطرافیانش مشتعل شده، تشنّت و پیرشانی شان اقرب احتمال است. از آنجا که پس از قتل وی، پسرش سعود این افواج را ترتیب و اعرام داشته است، چنین برمی آید که ریاست هنوز با سعود مذکور باشد و چون افواجی که وی در مطلع ریاستش ترتیب و اعرام کرده بود، در کمال سرافکندگی مسکورا و مایوساً، مقتولاً و مجروحاً، منکوباً و منهوباً یا به فرار گذاشته و در کمال مذلت رجعت نمودند، معمول و متوقع از الطاف خفیه الهیه آن است که این فرار و رجعت باعث تشنّت و مقتّمه اضمحلالشان باشد. ان شاء الله تعالی این گزارش لدی الوصول، محاط علم عالم ارای خدیوانه گردد. در این باب امر و فرمان، لطف و احسان از آن سرورم، حضرت سلطان دولتمدار، پرعنایت، بامروت، بامرحمت، پرعظوفت، ولی نعمت کثیرالوجود و الکرم است. به تاریخ ۲۶ شعبان ۱۲۱۸ هـ. درخصوص مشاهده اصل سند بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۰۰۰۸۲۰۳۳۸۱C/۰۰۰۰۱.

۱ در این زمینه بنگرید به گزارش ۱۰ شعبان والی نجد موجود در بایگانی نخست وزیری ترکیه HAT.۰۰۰۸۲۰۳۳۸۱G/۰۰۰۰۱ که حادثه را چنین توصیف می کند: «شخص شد که یک نفر عجم در هیبت افغانه به درعیه آمده و به بهانه اینکه کاغذی برای سعود آورده، تقاضای ملاقات با وی را می نماید. ملاقات وی با سعود سر نمی دهد، ولی زمانی که پدرش عبدالعزیز نماز عصر را اقامه می کرد، وی نیز در این نماز شرکت کرده و وقتی همگان به سجده می روند، عجم مزبور خود را بر روی عبدالعزیز انداخته، با چاقویی که مخصوصاً برای همین منظور ساخته بود، وی را به قتل و هلاکت رسانده و برادرش عبدالله را نیز مضروب و مجروح نموده و سپس خود وی را نیز به قتل رساندند. سربازان فوق الذکر به محض اطلاع از این خبر به قصبه حضرت زبیر برگشته و این خبر را بشارت دادند. عبدالحسن که مأمور به محافظت از قصبه مزبور می باشد، در تاریخ عریضه سه قطعه کاغذ حاوی این اخبار تحریر و در معیت سه نفر از سربازانی که از آنجا عودت کرده بودند، به این چاکر ارسال و بشارت داده ست.»

۲ بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۸۱۱/۳۷۲۳۵/۱۲۱۸Z۲۹.

روی خواهد داد و تأکید بر اینکه برخی از موضوعات باید به گونه‌ای به طرف ایرانی منعکس شود که آنها ضرورتی برای لشگرکشی علیه وهابیون احساس نکنند.

• تغییر رویکرد و خودداری از اعزام محمود افندی سفیر دولت عثمانی، که برای تشریح وضعیت کربلا، پس از هجوم وهابیون از سوی سلطان مأمور عزیمت به تهران شده بود تا برای حفظ رابطه و بهبود مناسبات به دربار قاجار برود، اما مقامات عثمانی با توجه به نامه سفیر اعزامی شاه ایران در اعتراض و متوجه دانستن مسئولیت حادثه به دولت عثمانی، اقدام طرف ایرانی را پیشدستانه و زیرکانه ارزیابی کردند؛ از این رو، از پیگیری سیاست خود و انجام مأموریت سفیر پیش گفته منصرف شدند.

(۱۲۱۹ ق حدود ۱۸۰۴م)

• اهداء و نصب دو لنگه در نقره، مزین به آیات و اشعار برای باب ایوان شرقی، از سوی حاج محمد حسین علف اصفهانی نظام الدوله.^۱

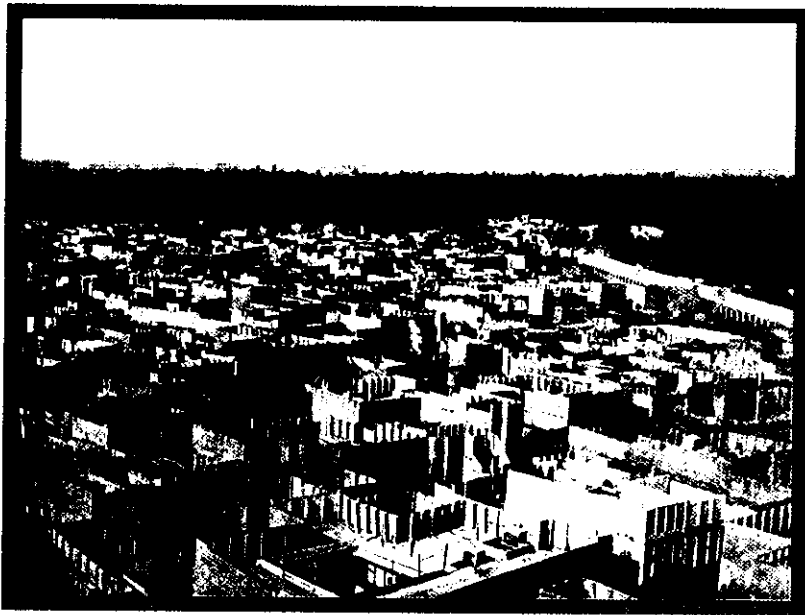
• اعزام دو سفیر به صورت متوالی از جانب دولت ایران، میرزا علی و محمدرضا قلی‌خان به دربار عثمانی برای تشریح سیاست دولت ایران نسبت به مقابله با کفار روس و جهال وهابی. البته پیامها اگرچه به صورت حضوری و شفاهی به طرف ترک منعکس شده، اما نامه معرفی سفرای یاد شده، نشان از اهمیت مأموریت نامبرداران دارد، در این مراسله آمده بود: «... میرزا رضاخان به سفارت استانبول اعزام و تلاش خواهند کرد تا برای اتفاق و اتحاد بین هر دو دولت و تنظیم مکالمات مقتضی برای حصول اتحاد هر دو دولت و دفع غائله روسیه و تبادل اطلاعات و معلوماتی که در مورد طایفه وهابیه ضروری است اقدام کند».^۲

۱. المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۱۵.

۲. برای اطلاع بیشتر ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۶۱/۶۷۰۴۰/۱۲۲:۲۹، HA.T.

(۱۲۲۰ ق حدود ۱۸۰۵م)

- تجاوز والی بغداد علی پاشا، به اراضی ایران با بهانه تعقیب عبدالرحمان خان حاکم بابان و در حقیقت به منظور یادآوری تبعات اقدام احتمالی ایران در حمایت از هالی شیعه کربلا و نجف در مقابل تعرضات قوای وهابی.

کربلای معلی در سال ۱۲۸۷ ق

عکس از آقا رضا عکاس باشی - آلبوم سفر ناصرالدین شاه به عتبات

- اقدام محمدعلی میرزا دولت شاه در رفع شرارت نیروی عثمانی مهاجم به مرزهای غربی.

- توبیخ علی پاشا والی بغداد، در خصوص لشگرکشی مستقیم به مرزهای ایران و بی‌توجهی به دستور به کارگیری نیروی مهاجم از میان وهابیون و اعراب و نه سپاهیان عثمانی.^۱
- اقدام وهابیون از برای تخریب بارگاه امیرالمؤمنین علی (ع) که پس از مواجهه با خندق و باروی شهر متوقف شده و بر اثر درگیری، با برجای نهادن تلفاتی به نجد بازگشتند.
- خاکسپاری شیخ محمد قاضی اصفهانی در ایوان علما.

(۱۲۲۱ ق حدود ۱۸۰۶م)

- هجوم نیروهای وهابی نجد به نجف برای نهب و غارت روستاها و ایجاد ناامنی در راهها (صفر).
- تصمیم دولت عثمانی برای خلع علی پاشا والی بغداد، به سبب بی‌لیاقتی او در مواجهه با تعرضات وهابیون و نفرت عمومی از وی به سبب سرکوب اهالی. به همراه دستور العمل برای انتزاع دامنه قدرت اداری مقامات بغداد بر شهر زور.^۲
- عزیمت شیخ جعفرکبیر (کاشف الغطاء) به ایران با هدف کوشش از برای آزادی اسرای عثمانی که پس از نبرد محمد علی میرزا دولت شاه حاکم کرمانشاه و شکست

۱- در خصوص تحولاتی که منتهی به توبیخ علی پاشا و نقی سیاست او در این مقطع گردید باید توجه داشت که ظاهراً در این مقطع بغداد از طریق دو سطح متفاوت با ایران در تماس بوده است. نخست والی بغداد به نمایندگی دولت عثمانی و دیگر سلیمان پاشا پیشکار والی که جاه طلبانه می‌کوشید بر منصب ولایت بغداد گمارده شود. یک سفیر اعزام شده دولت عثمانی از باغالی (استانبول) به تهران برای صدراعظم خود از این نثار پیش آمده گزارش را تقدیم کرده است. محمد رفیع حتی چنان اشاره می‌کند که خط تبادل پیام میان سلیمان پاشا و تهران با چابکی افزون تری عمل می‌نموده است. «این ایلیجی هفت هشت روز پیش از این فقیر به تهران رسیده و در خانه میرزا شفیع (صدر اعظم) فرود آمده بود» (بنگرید به محمد امین ریاحی، ص ۳۱۵).

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه ۱۰۵/۴۱۲۴/۱۲۲۰/۲۹ HAT و همچنین درباره بی‌کفایتی و شکستهای علی پاشا در موضوع اعمال سیاست مناسب در قبال دولت ایران براساس برآورد و ارزیابی دولت عثمانی بنگرید به همانجا

نیروی عثمانی به دست قوای ایرانی به اسارت درآمده بودند و پذیرش وساطت وی از سوی دولت قاجار.^۱

- انجام کاشیکاری بر گلدسته عتبه عباسیه (ع) در کربلا.^۲

(۱۲۲۲ ق حدود ۱۸۰۷م)

• هجوم دوباره نیروهای وهابی نجد به نجف اشرف به منظور تعرض به روضه علوی و ناکامی آنها در نبرد با سپاهانی که برخی شمار آنها را تا بیست هزار نفر تخمین زده‌اند (جمادی الثانی).^۳

• افزایش کمی جمعیت زوآر مشتاق زیارت بقاع متبرک در عتبات عالیات عرش درجات، به طوری که یک جهانگرد فرانسوی به نام ادربین دو بریه که طی آن سالها از این مناطق بازدید داشته است، جمعیت ایشان را در حدود ۱۵ تا ۲۰ هزار نفر ارزیابی کرده است.^۴

- درگذشت شیخ امین کاظمی اسدی.^۵

(۱۲۲۳ ق حدود ۱۸۰۸م)

- شکست قوای وهابی در نزدیکی منطقه سوق الشیوخ (منتفق).^۱

۱- ر. ک به لسان الملک، ج ۱، ص ۱۵۶. بنظر می رسد تعداد این اسرا قریب به ۴۰۰۰ نفر بود که در جنگ مربوان به اسارت درآمده بودند.

۲- سلمان هادی الطعمه، ص ۶۴

۳- ر. ک به محمدعلی کمال الدین، *التجف فی ربع قرن منذ سنه ۱۹۰۸*، ص ۳۵. همچنین باید افزوده شود طی این اقدام صدور فتوی شیخ جعفر کبیر، کاشف الغطاء نیز نهایت تاثیر خود را نهاده بود (المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۵۰۵).

۴- برای بررسی بیشتر درباره روایت ادربین دو بریه ر. ک به *موسوعة العتبات المقدسه* ج ۱ ص ۲۳۲، البته برپایه برخی اظهار نظرهای دیگر چون اشاره نویسنده کتاب *تاریخ العراق بین احتلالین*، ج ۶، ص ۲۲۲ به هنگام پاره‌ای نزاع‌های قبایل و حملات آنها چهل هزار زائر ایرانی در کربلا حضور داشته‌اند.

۵- وی را در صحن کاظمین به خاک سپردند. جهت احوال وی بنگرید به محمد المنصور، صص ۳۴ ۳۵.

(۱۲۲۴ ق حدود ۱۸۰۹م)

- اهدای یک تخته قالی گرانقیمت و کهن از سوی حاج مهدی تاجر استرآبادی برای وقف در مسجد هندی نجف اشرف.^۲

مسجد هندی در نجف اشرف
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف در دانشگاه شهید بهشتی

- خاکسپاری برخی از علمای ایرانی در ایوان علماء، چون میرزا محمد علی بن میرزا محمد امام جمعه اصفهان و میرزا هادی بن میر محمد صادق واعظ اصفهانی.^۳

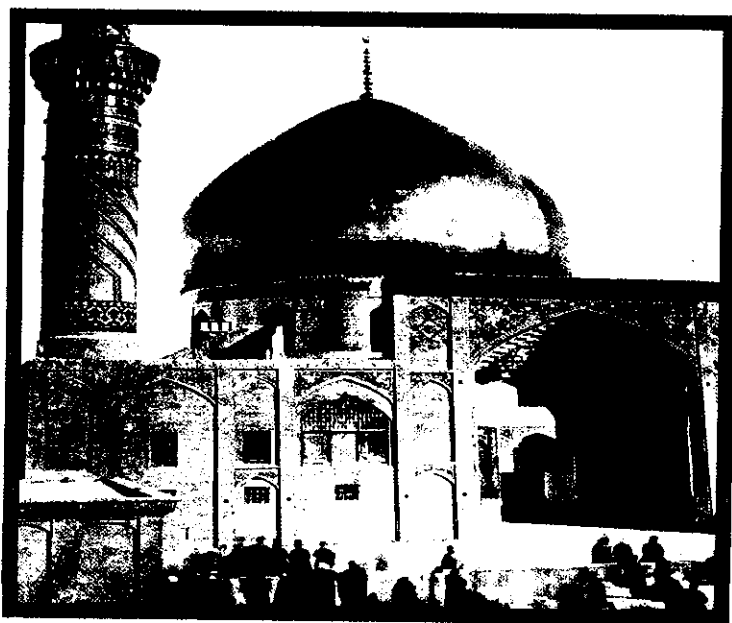
۱ - محمد علی کمال الدین، ص ۳۶

۲ - ال محبوبه، ج ۱، ص ۱۱۸.

۳ - المسلمی العقبلی، ج ۱، ص ۴۱۲.

(۱۲۲۵ ق حدود ۱۸۱۰م)

- گسترش گرایش به مذهب تشیع به ویژه در بغداد و درخواست ضرورت توجه بیشتر باب عالی به امور عراق عرب، از سوی عبدالرحمان پاشا نقیب بابان.^۱
- اتمام روند بازسازی و توسعه حرم امامین عسکریین (ع) در سامرا، به دست حسین خان، فرزند احمد خان دنبلی حاکم آذربایجان که تحت اشراف میرزا سلماسی صورت یافت و سپس به همت میرزای سلماسی، با تکمیل درها، تزئین سرداب امام زمان (عج) و گنبد با کاشی ممتاز ایرانی به اتمام رسید.^۲

گنبد و بارگاه امامین عسکریین علیهماالسلام در سامراء
تصویر متعلق به سال ۱۲۸۷ ق مجموعه کاخ گلستان

۱- جهت اطلاع بیشتر رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.968/41352D1225/a130.

۲ رک به ابراهیم حیدری، ص ۲۸۳ و همچنین خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۴۲.

- محاصره نجف و کربلا از سوی اعراب عنزه [عنیزه] (رمضان).^۱
- غارت کاروان بزرگ زوّار ایرانی در مسیر کربلا (نیمه شعبان).^۲
- تعرضات نیروهای وهابی حسب گزارش سلیمان پاشا والی بغداد.^۳
- انتقال برخی دیگر از ذخائر و نفایس حرم علوی به کاظمین به دست حکومت عثمانی با استناد به احتمال تعرض وهابیون.^۴
- بنای حصار از سوی آصف الدوله، وزیر یکی از نواب هند در اطراف نجف اشرف برای مصون نگاه داشتن شهر در برابر حملات اعراب بادیه نشین و قوای متعرض وهابی نجد.^۵
- پایان مرمت صندوق خاتم مضجع مطهر ابو عبدالله الحسین (ع) که در اثر غارت قوای وهابی در سال ۱۲۱۶ ق شکسته و سوخته شده بود، به سفارش خان جان قاجار و نصب دوباره آن بر تربت سیدالشهداء (ع).^۶
- درگذشت، تشییع و خاکسپاری علامه زاهد شیخ باقر شوشتری دزفولی.^۷
- انتقال پیکر میرزا محمد حسن وزیر، برای خاکسپاری به نجف اشرف (محرم).^۸

۱- سمعانی در اثر گرانقدر خود نسب آنها را به اعراب ربیعیه متصل نموده و آنها را عدنانی می‌شمارد. (رک به الاتساب ج ۱ ص ۴۰۱) مورخین دیگر معتقد بودند که اعراب عنزه از حجاز و در نزدیکی مدینه به سوی مناطق دیگر و از جمله عراق مهاجرت نموده‌اند. یک تیره از این قبایل که به صقور، صگور و یا زقر معروف هستند طی دوران طولانی با بخشی از قبایل شمر که در نجف و حومه آن سکنی داشتند به نبرد پرداختند که بنظر می‌رسد ریشه بسیاری از این جدال‌ها را باید از عصیت‌های تاریخی در رقابت میان اعراب حطاطی و عدنانی باز جست جهت اطلاع افزون درباره‌ی قبایل عنزه و تیره‌های آنها رک به اثر عباس العزاوی تحت نام عشائر عراق، بیروت، ج ۱، صص ۱۳۱ - ۱۵۱.

۲- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۹۶.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۲۴۳/۱۹۶۱۲/۱۲۲۵M۲۹

۴- پیشین، همانجا.

۵- ایضاً، ج ۱، ص ۳۳۷.

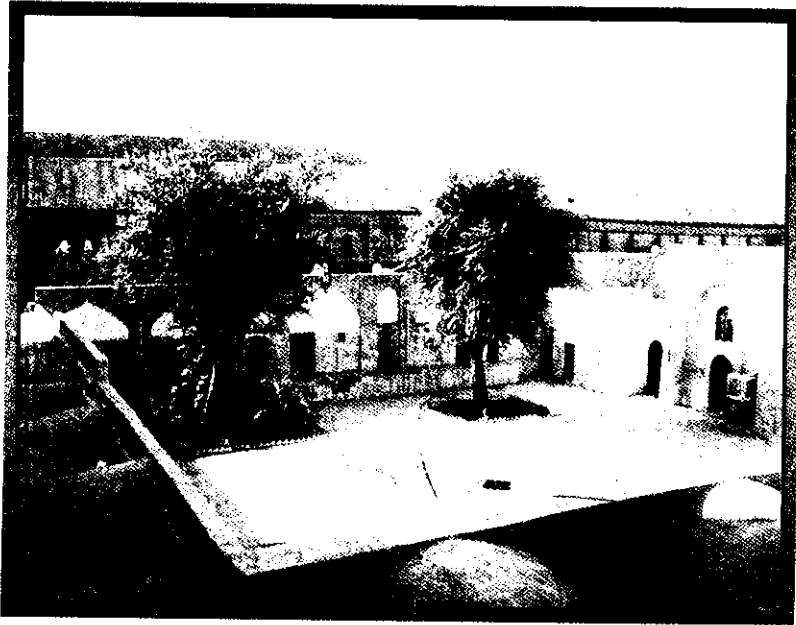
۶- سلمان هادی الطعمه، ص ۴۶.

۷- جهت احوال و آثار وی بنگرید به محمد المنصور، صص ۳۵-۳۶.

۸- بنگرید به مآثر سلطانیه، صص ۳۴۰-۳۴۱.

(۱۲۲۶ ق حدود ۱۸۱۱م)

• اتمام روند احداث حصار چند لایه شهر نجف که تحت اشراف محمد حسین خان علّاف اصفهانی صدر اعظم ایران و با نظارت شیخ جعفر کبیر (کاشف الغطاء) آغاز شده بود.^۱ بهره‌برداری از این حصار با افتتاح مدرسه صدر به دست محمد حسین خان علّاف اصفهانی نظام الدوله و صدراعظم ایران در سوق الکبیر^۲ از مجموعه موقوفات همین صدراعظم در نجف اشرف - مقارن بود و هزینه ایجاد این دو اثر، جمعاً به ۹۵ هزار تومان طلای اشرفی رسید.^۳

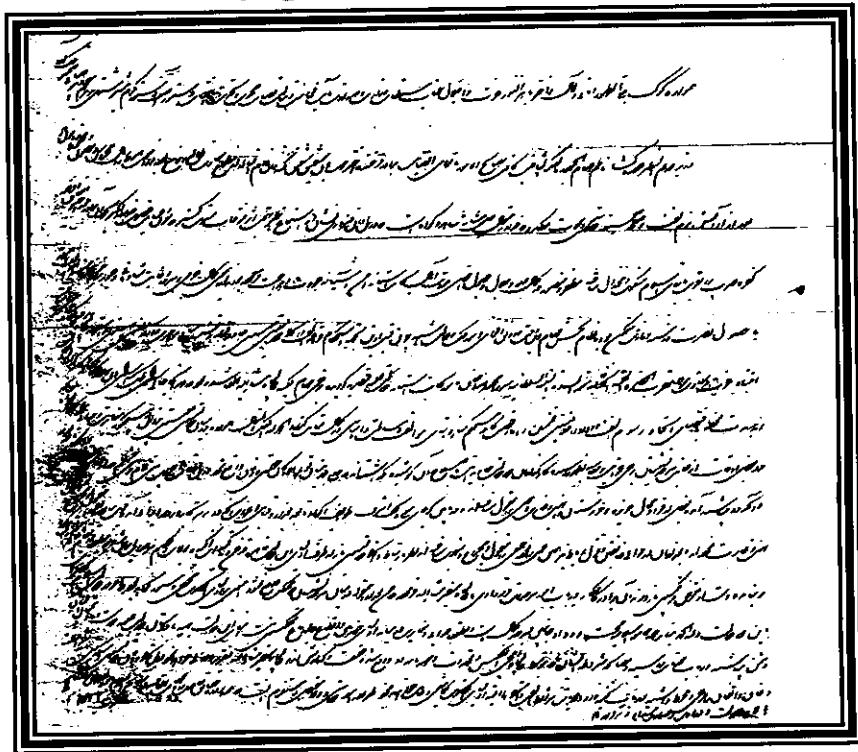
مدرسه موقوفه صدر در نجف اشرف
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف در دانشگاه شهید بهشتی

۱ - محمد علی کمال الدین، ص ۳۱۵.

۲ - آرامگاه این صدراعظم و خانواده‌اش در زاویه جنوبی مدرسه واقع است. بنگرید به محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۸۱ و همچنین خلیلی، ج ۷، ص ۱۳۶.

۳ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۹۷.

- ورود نیروی ایرانی، به فرماندهی محمد علی میرزا دولت شاه، از برای تأدیب عبدالرحمان پاشا حاکم بابان که به آزار و اذیت شیعیان و زوار ایرانی پرداخته بود.^۱
- یادآوری وظایف حاکمیتی باب عالی نسبت به اماکن شیعیان و درخواست رسمی از سوی دولت ایران برای پذیرش مسئولیت حفاظت از عتبات عالیات (اعم از اماکن، مشاهد، زوار و ایرانیان مقیم) در برابر هجوم نیروهای وهابی اعراب بادیه.^۲

درخواست رسمی دولت ایران از دولت عثمانی برای سرکوب اشرار معترض
به زوار عتبات مقدسه در سال ۱۲۲۶ ق

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۲۵۱/۱۴۲۵۷/۱۲۲۶N۱۵

۲- در این زمینه رک به مکتبه میرزا محمد شفیع مازندرانی صدراعظم ایران در مجموعه بایگانی نخست وزیری ترکیه: HAT.۷۸۷/۳۶۷۴۱/۱۲۲۶Z۲۹. همچنین در این خصوص یک مکاتبه و درخواست رسمی از سوی فتحعلیشاه برای سلطان عثمانی نیز به بایعالی واصل شده که اینک در آدرس HAT.۷۸۷/۳۶۷۴۳/۱۲۵۱Z۲۹ همان ارشیو بایگانی شده است.

- حمله دوباره گروهی از اعراب وهابی و قتل زوّار و عابران در شهرهای حله و کربلا.^۱
- انتشار رسائل جهادی با عناوین غایه المراد فی احکام الجهاد و الحسام البتار فی قتال الکفار از سوی شیخ جعفر کبیر و ارسال آن برای فتحعلی شاه با هدف تشویق دوت و مردم ایران به جهاد علیه کفار روس.^۲
- درگذشت علامه سید محمد جواد عاملی (ذی قعده).^۳
- انتقال پیکر علیخان قاجار برای دفن در نجف اشرف.^۴

(۱۲۲۷ ق حدود ۱۸۱۲م)

- درخواست اهالی کربلا برای اعزام یک ناظر از سوی دولت ایران و رویت خسارات وارده و فرسودگی گنبد حرم حسینی. این تقاضا با اعزام یک مهندس ایرانی از سوی شاه قاجار اجابت شد.^۵
- دستور فتحعلی شاه برای ساخت یک ضریح نقره جهت تربت حضرت ابوالفضل العباس(ع).^۶
- آغاز عملیات نوسازی حرم علوی از سوی ایران و به فرمان فتحعلی شاه.^۷
- مخالفت و ممانعت دولت عثمانی با پرداخت عایدات موقوفات عتبات عالیات به ایران.^۸

۱- المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۳۹۸.

۲- پیشین، ج ۲، ص ۳۹۹.

۳- ایشان صاحب اثر معروف **مفتاح الکرامه** می باشند. وی را پس از مرگ در حجره شماره ۷ صحن روضه امام المتقین علی بن ابیطالب (ع) به خاک سپردند (الفتاوی، صص ۲۷۱-۲۷۲)، ایشان به همراه جمعی دیگر از علما درخصوص تعیین حدود نجف اشرف تمهیداتی را بکار گرفت (ر.ک به المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۳۹۸).

۴- محمد رضا نصیری، ج ۱، ص ۱۴۲.

۵- کربلا و حرم‌های مطهر، ص ۱۱۱.

۶- سلمان هادی الطعمه، ص ۶۳.

۷- صفال‌الدین تبرائیان، **احیاگر حوزه نجف**، مرکز اسناد انقلاب اسلامی ۱۳۸۷، ص ۲۷.

۸- در این زمینه رجوع کنید به **بایگانی نخست وزیری ترکیه** ۱۲۲۷۸.۹/۱۴۱۸۴/۲۵۰. HAT.

- پناهندگی عبدالرحمن پاشا حاکم منطقه بابان، به دولت ایران^۱ و اعمال فشار از سوی دولت بریتانیا برای عدم اعطای پناهندگی به نامبرده^۲ که به نوعی به منزله گسترش قلمرو ایران بر منطقه بابان به شمار می‌آمد.^۳
- درگذشت علامه محقق سید محسن الاعرجی در کاظمین (۱۹ رمضان)^۴

(۱۲۲۸ ق حدود ۱۸۱۳م)

- شهادت علامه فرزانه سید محمود وحبای از بزرگان خاندان آقا جمال^۵ و از ایرانیان مهاجر به نجف. طی غائله وهابیون، اقدام و اهتمام وی در کمک به اهل نجف سبب شد تا گروهی از آسیب‌دیدگان در امان بمانند. در پی قتل وی، میان اهالی درگیری شد که چندی دوام داشت.^۶
- هجوم برخی از اشقیای کرد بر کاروان زوآر ایرانی و قتل پانصد نفر به همراه نهب و غارت اموال آنها.^۷
- درگذشت علامه شیخ جعفر کبیر ملقب به کاشف الغطاء.^۸

۱ بایگانی نخست وزیری ترکیه. HAT.۲۸۲/۱۶۸۳۳/۱۲۲۷N۲۷

۲ پشین. HAT.۲۸۸/۱۷۳۰۶/۲۲۷Za۳. بنابر اسناد عثمانی ظاهراً محمد علی میرزا دولتشاه قصد نمود با مشارکت عبدالرحمن پاشا به سوی بغداد عزیمت نماید.

۳ عبدالرحمان پاشا تمایل داشت با پیوستن به ایران عهده‌دار امور عتبات عالیات شده و به نوعی خراجگزار ایران گردد. رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه. HAT.۲۵۰/۱۴۱۸۴/۱۲۲۷S۹۱

۴ وی را در کنار باب السقابه در صحن کاظمین مدفون ساختند. رک به محمد المنصور، صص ۱۷۱ ۱۷۲. درخصوص احوال او نیز نگاه کنید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۱۰۶.

۵ آقا جمال الدین بن آقا حسین خوانساری اصفهانی متوفی به سال ۱۱۲۵ ق.

۶ خلیلی، ج ۱، ص ۳۳۳ و همچنین محمد علی کمال الدین، ص ۳۱۹.

۷ برای اطلاع افزون تر بنگرید به نامه میرزا شفیع مازندرانی به خورشید احمد پاشا صدر اعظم عثمانی موجود در بایگانی اسناد نخست وزیری ترکیه HAT.۳۶۷۴۱. که متن این سند در اثر دکتر محمدرضا نصیری تحت عنوان اسناد مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه) ج ۱ صص ۱۶۹ ۱۶۸ نیز قابل دسترسی می‌باشد.

۸ متأثر سلطانیه، ص ۲۴۶. در همین سال فضای عظیمی در زاویه جنوب شرقی صحن از سوی امان الله خان برای احداث مقبره شیخ جعفر کبیر و مسجد آل کاشف الغطاء اختصاص یافت. رک به المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۰۱.

(۱۲۲۹ ق حدود ۱۸۱۴م)

- درگیری قوای عثمانی با طوایف عرب شمر و صقور (زقر) در حومه شهرهای مقدس کربلا و نجف، و اعزام لشکری به فرماندهی داوود پاشا والی بغداد برای سرکوب آنها.^۱
- گسترش ناامنی در پی حملات عشایر خزاعل، جرباء، ظفیر و ... به شهرهایی چون نجف، حله، کربلا و کاظمین و غارت مشاهد مقدسه از سوی ایشان.^۲
- اتمام عملیات دولت ایران در طلا اندازی گنبد و مناره های کاظمین که به دستور فتحعلی شاه آغاز شده بود.^۳
- عزیمت حرم سلطنتی ایران برای زیارت عتبات عالیات.^۴
- درگذشت علامه کاظم قزوینی نجفی در نجف اشرف.^۵

(۱۲۳۰ ق حدود ۱۸۱۵م)

- انتصاب سعید پاشا به عنوان والی جدید بغداد و سفر او برای زیارت نجف و کربلا.^۶
- انجام تعمیراتی در حرم ابو عبدالله الحسین (ع) از جمله نصب ضریحی برنجی مزین به کتیبه نقره و منقش به اشعار محتشم کاشانی در رثای امام حسین (ع) و نصب صندوقی از خاتم در داخل ضریح به دست ملا محمد صالح برغانی.^۷

۱- این درگیری در پی سرباز زدن این قبایل از پرداخت مالیات و محاصره کربلا از ناحیه شمر آغاز شد. رک به المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۱۱.

۲- خلیلی، ج ۶، ص ۱۶۷ و ج ۹، صص ۱۲۷-۱۳۳.

۳- آل یاسین، ص ۸۳.

۴- المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۱۰.

۵- المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۱۲.

۶- الغزوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، صص ۲۲۶-۲۲۲.

۷- سیمای کربلا، ص ۱۰۵.

(۱۲۳۱ ق حدود ۱۸۱۶م)

- دستور فتحعلی شاه برای تعمیر و تزئین حرم کاظمین، میناکاری درون و طلاندازی جانب بیرونی گنبد‌های امام موسی کاظم (ع) و حضرت جواد (ع). همچنین آغاز آینه کاری درون حرم.^۱
- اوج گرفتن جدال میان تیره‌های گوناگون قبایل شمر و صفور (زقر) درون شهر نجف و ایجاد ناامنی برای بیوت علما و مراجع.^۲
- صدور فرمان از باب عالی به والی بغداد در ضرورت سرکوب قبایل عنیزه (عنزه) در پی هجوم آنها بر شهرهای نجف و کربلا.^۳
- درگذشت و خاکسپاری علامه مفسر سید محمدرضا شبر در کاظمین^۴ و خاکسپاری علامه شهیر سید علی طباطبایی مشهور به صاحب‌الریاض در رواق حرم سیدالشهداء (ع).^۵

(۱۲۳۲ ق حدود ۱۸۱۷م)

- افزایش درگیری میان علما و پیروان دو مکتب فکری اخباری و اصولی در نجف اشرف.
- فتوای یکی از علمای اصولی نجف در تکفیر حاجی میرزا ملا محمد بن عبدالنبی بن صانع نیشابوری هندی اکبرآبادی.^۶

۱ خلیلی، ج ۹، ص ۱۷۳ و تاریخ کاظمین و بغداد، صص ۱۲۵-۱۲۶.

۲ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۱۴.

۳ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۲۴۴۰۲ & HAT.۲۴۴۷۳ این دستور مجدداً در پی بروز نزاعات میان قبایل یاد شده، پس از دو سال مجدداً برای داود پاشا تکرار شد. ر. ک به دیلک قایا، ص ۳۲.

۴ ایشان را در یکی از رواق‌های حرم کاظمین به خاک سپردند. ر. ک به محمد المنصور، ص ۲۲۶ و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۱۰، ص ۱۶۰ (وی تاریخ وفات ایشان را سال ۱۲۳۰ ق ثبت نموده است).

۵ سلمان هادی الطعمه، صص ۲۶۴-۲۶۵.

۶ این فتوی منجر به قتل و دفن وی در نزدیکی یکی از قهوه‌خانه‌های حاشیه حرم در کاظمین شد. اعتضاد السلطنه، ص ۲۸۵.

- عزیمت ۱۶ نفر از اهالی نجف به کاظمین و شهادت (ترور) حاجی میرزا ملا محمد اخباری اکبر آبادی.^۱
- بازسازی ایوان و گنبد طلای حرم حسینی و ساخت دوباره یک ضریح نقره جدید به فرمان فتحعلی شاه برای جایگزینی ضریح سرقت شده در حملات قوای ابن سعود وهابی.^۲
- توسعه شهر نجف اشرف و افزایش خانه‌های مسکون آن به ۲۰۰۰ منزل بر اساس روایت سید محمد علی فارسی معروف به منشی و یا ۳۰۰۰ بر پایه اطلاعات دیگر.^۳
- ساخت زائر سرایی برای زوار ایرانی و حسینی‌های در کنار عمارت شخصی یحیی خان آصف الدوله در نجف اشرف، همراه ایجاد کتابخانه ای معتبر با آثار خطی عربی و فارسی که همگی را آصف‌الدوله، به حرم حسینی وقف کرد.^۴
- تأمین اعتبار لازم برای لایروبی نهر هندی که در محل سابق «نهر شاهی» شاه اسماعیل صفوی احداث شده بود، از سوی یحیی خان آصف الدوله نیشابوری به منظور تسهیل دسترسی ساکنان نجف به آب شرب.^۵
- رد اسناد رهن اراضی غنیمت گرفته شده محمد علی میرزا دولت شاه به دولت عثمانی.^۶

۱. المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۱۸. حاجی میرزا ملا محمد که از خانواده‌ای نیشابوری بود در هند به دنیا آمد و برای تحصیل عازم عتبات شد، اما چون اقامت در کربلا برای او دشوار بود به دارالخلافه خاقانی در تهران آمده، چهار سال در تهران مورد تکریم فتحعلیشاه بود، اما در اواخر مورد غضب خاقان ایران واقع و در کاظمین مقیم گردید. وی در حالیکه قریب به یک سده از عمرش می‌گذشت در کاظمین توسط گروهی از اصولیون به قتل رسید.

۲. سلمان هادی الطعمه، صص ۴۴ - ۴۵ و همچنین بنگرید به کربلا و حرم‌های مطهر، ص ۱۱۱.

۳. درخصوص مآخذ اولیه رجوع کنید به سید محمد علی فارسی، رحله المنشی، ترجمه عباس عزراوی، ص ۹۰ و درخصوص محاسبه ۳۰۰۰ خانه می‌توانید بنگرید به بستان السیاحه ص ۵۷۱ و ریاض السیاحه ص ۳۰۹.

۴. بنگرید به خلیلی، ج ۱، ص ۱۹۵. در این دوران کتابخانه معتبر دیگر نیز در نجف اشرف تأسیس شد که اهتمام به ن یکی از ناحیه سید احمد هلاله صورت پذیرفته بود، لذا به کتابخانه هلاله مشهور شد و دیگری، کتابخانه ای است که از ناحیه ماترک حاج محمد حسین خان نظام الدوله علاف اصفهانی صدراعظم عهد قاجار بنیان گذارده شد که به کتابخانه صدر معروف گردید.

۵. پیشین، همانجا.

۶. در پی تعرض وهابیون و رفتار غیرمسئولانه والی بغداد که اسباب حمله دولتشاه را فراهم ساخت وی معادل ۴۰ هزار تومان خسارت را از مقامات عثمانی طلب نمود که نیمی از آن به صورت نقد و نیمی با رهن اراضی به دولت ایران تادیه شد. رک به

(۱۲۳۳ ق حدود ۱۸۱۸م)

- بروز دوباره درگیری میان قبایل شمّر و صفور (زقر) که به هلاکت شمار بسیاری از هر دو طرف منجر شد. این جدال سرانجام با وساطت صالح آقا کردی به پایان رسید.^۱
- درگذشت علامه شاعر شیخ محمدعلی الأعسم در نجف.^۲

(۱۲۳۴ ق حدود ۱۸۱۹م)

- اعزام سپاهی با استعداد ۵۰۰۰ نفر تحت فرماندهی سلیم پاشا از اردوی ششم همایون دولت عثمانی برای حفظ امنیت شهر نجف به دنبال بروز آشوبها میان قبایل.^۳
- نصب در ورودی اصلی صحن شریف امیرالمؤمنین علی (ع) و کاشیکاری در باب شرقی (باب الکبیر) صحن و درج احادیث نبوی (ص) و برخی سخنان مشهور حضرت علی (ع) با تأمین هزینه حاج عبدالحسین بهادرخان.^۴
- درگذشت میرزا شفیع مازندرانی صدر اعظم ایران و انتقال پیکر او برای خاکسپاری به نجف اشرف.^۵
- وفات حاج محمد حسین خان مروزی و فرمان شاه قاجار برای خاکسپاری وی در نجف اشرف.^۶
- درگذشت حسین علی شاه، قطب سلسله دراویش نعمت اللهی در کربلای معلی.^۷

۱- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۳۵۹.

۲- وی را در کنار گلدسته جنوبی استان امیرالمؤمنین علی (ع) به خاک سپردند. الفتلاوی، ص ۳۱۵، برای اشراف از حیات علمی وی نگاه کنید به سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۴۳۸.

۳- نگاه کنید به خلیلی، ج ۱، ص ۳۳۸ و المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۲۰.

۴- خلیلی، ج ۱، ص ۵۶.

۵- لسان الملک، ج ۱، ص ۳۰۸، همچنین اعتضاد السلطنه، ص ۲۴۲ و صدراالتواریخ، ص ۶۸.

۶- مآثر سلطانیه، ص ۴۴۷.

۷- اعتضاد السلطنه، ص ۲۸۰.

- واگذاری مسئولیت اوقاف بغداد به مدیریت اوقاف کربلا، نجف و کاظمین، ادهم افندی.^۱

(۱۲۳۵ ق حدود ۱۸۲۰م)

- انتصاب ملا محمد طاهر بن ملا محمود به مسئولیت حفاظت از حرم علوی از سوی دولت عثمانی.^۲
- خاکسپاری شیخ محمد مهدی نهاوندی در ایوان علمای نجف اشرف، همچنین احتمالاً درگذشت شیخ عبد علی امید علی جیلانی رشتی از فقهای کربلا.^۳

(۱۲۳۶ ق حدود ۱۸۲۱م)

- فروریختن بخشی از نمای طلای آجرهای صحن شریف امیرالمؤمنین علی (ع).^۴
- فرمان محمد شاه قاجار برای تدارک پنجره مشبک از نقره برای تربت حضرت ابوالفضل العباس (ع).^۵
- فرمان شاه قاجار برای مرمت بخشهای فروریخته از پوشش طلای صحن نجف و مقاوم سازی گلدسته‌های حرم.^۶
- ممانعت دولت عثمانی از عزیمت زوآر و حجاج ایرانی برای سفر به اماکن مقدس در حجاز و مشاهد متبرکه در عتبات عالیات.^۷

۱- برای اطلاع ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۲۴۴۷۳/۴۹۹/۱۹۵۱۲۳۴.

۲- محمد علی کمال الدین، ص ۳۲۰.

۳- وی را در حجره شماره ۳ مدفون ساختند. الفتلاوی، ص ۱۷۸، برخی معتقدند که وی در حدود سال ۱۲۴۵ ق درگذشته است (شیخ جعفر سبحانی، ج ۱۳، ص ۷۲۸).

۴- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۰۶.

۵- سلمان هادی الطعمه، ص ۶۲.

۶- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۰۷ و همچنین خلیلی، ج ۱، ص ۶۸.

۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۷۲۹/۳۴۶۹۳/۱۲۳۶B۱۱.

- شیوع حصه و وبا در کربلا.^۱
- لشگرکشی محمد علی میرزا دولتشاه حاکم کرمانشاهان برای فتح بغداد و آزادی اماکن مقدس در عتبات عالیات عرش درجات، که به سبب بروز بیماری وی علی رغم محاصره بغداد، قوای ایرانی عقب نشستند و هنگام بازگشت سپاه، شاهزاده محمد علی میرزا دولتشاه فرزند ارشد فتحعلی شاه و حاکم کرمانشاهان درگذشت.^۲
- ابراز تعجب والی بغداد از حادثه عقب‌نشینی سپاه ایران، در حالی که قوای ایرانی در آستانه فتح بغداد بوده‌اند.^۳
- اعلام سه روز عزای عمومی در ایران به سبب عملیات نافرجام آزادی عتبات عالیات و درگذشت محمد علی میرزا دولت شاه.^۴
- دفن محمد علی میرزا دولت شاه در کربلای معلی در پی تقاضای خصوصی دولت ایران.^۵

(۱۲۳۷ ق حدود سالهای ۱۸۲۱ / ۱۸۲۲ م)

- صدور فرمان و لقب وکیل المتولی برای حاکم کربلا و نجف از سوی باب عالی.^۶
- اعمال فشار بر اتباع ایرانی و دستگیری زوار ایرانی در خاک عثمانی از سوی داوود پاشا والی بغداد (شوال).^۷

۱ - العزای، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۲۷۸.

۲ - ظاهراً در همین ایام محمد علی میرزا فرزند ارشد فتحعلیشاه اقدام به کاشیکاری گنبد مقام حضرت صاحب الزمان (عج) در سامرا نموده است (ر. ک به ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه، کتابخانه سنایی ۱۳۶۳، ص ۱۹۸).

۳ - برای مشاهده این گزارش بنگرید به بایگانی نخست‌وزیری ترکیه، HAT.۷۷۷/۳۶۱۸۲B/۱۲۳۸۱۷۰.

۴ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۸۱۶/۳۷۲۹۶/۱۲۳۷ Ra۲۷.

۵ - اعتضادالسلطنه، ص ۱۸۵ و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۷۸۸/۳۶۷۵۰P/۱۲۳۹۱۷.

۶ - المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۴۲۳.

۷ - لسان الملک، ج ۱، ص ۳۳۳.

- درگذشت و تدفین شیخ قاسم محی الدین فقیه اصولی^۱، علامه سید راضی الاعرجی^۲ و شیخ اسدالله بن اسماعیل دزفولی شوشتری کاظمی^۳ در مقبره استادش شیخ جعفر کبیر (کاشف الغطاء) در نجف اشرف.

(۱۲۳۸ ق حدود ۱۸۲۲م)

- اقدام دولت ایران در اعزام خسرو خان گرجی به همراه سپاه خود برای تأدیب داوود پاشا والی بغداد و وساطت شیخ موسی نجفی [کاشف الغطاء] از علمای نجف نزد ضرفین که سرانجام به موافقت ایران منتهی شد، مشروط به عدم اخذ وجه از زوار ایرانی در خانقین، صدور مجوز بازدید و فهرست برداری از خزانه منتقل شده امیرالمؤمنین علی(ع) از نجف به کاظمین در پی تعرض وهابیون و عدم دخالت در احکام محاکم مراجع شیعی عراق و تأدیه سالانه ۵۰۰۰ تومان زر مسکوک از سوی داوود پاشا، همه این شرایط را والی بغداد پذیرفت.^۴
- درگذشت فقیه اصولی شیخ محسن الأعسم در نجف اشرف.^۵

(۱۲۳۹ ق حدود ۱۸۲۳م)

- درخواست کتبی شیعیان بغداد و حومه آن برای مذاکره و توافق میان دو دولت ایران و عثمانی به منظور تأدیه مالیات از شیعیان مانند دیگر اتباع عثمانی.^۱

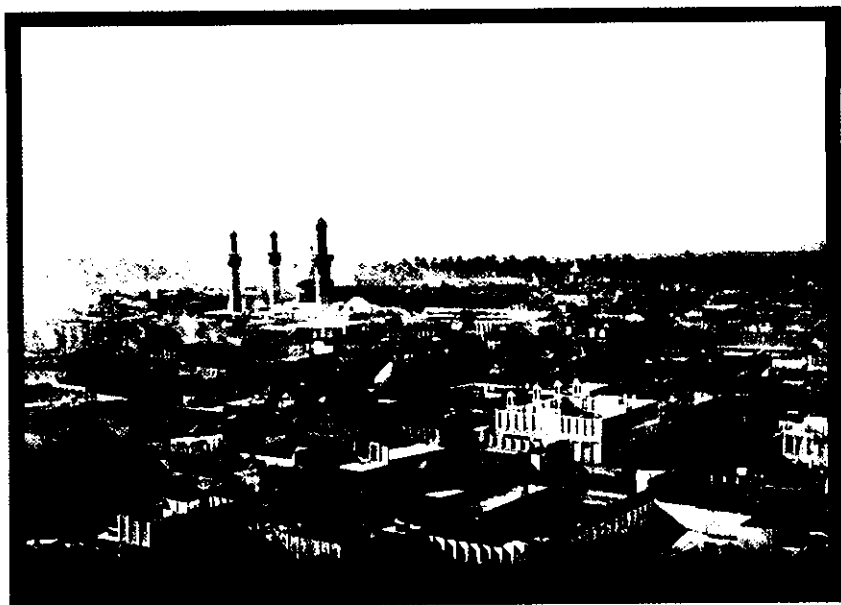
۱- پیکر ایشان را پس از تشییع در حجره ۵۲ آستان امیرالمؤمنین علی (ع) مدفون ساختند. الفتاوی، ص ۳۴۰. او دارای کتابخانه ای در نجف بوده که شیخ آقا بزرگ به آثار این کتابخانه شخصی استناداتی دارد (شیخ آقا بزرگ، ج ۱۳، ص ۱۶۶).

۲- محل دفن ایشان در نزدیک باب توسی اطوسی | صحن نجف اشرف می باشد. محمد المنصور، ص ۹۲.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۲۴.

۴- لسان الملك، ج ۱، صص ۳۴۹-۳۵۰ و همچنین علی الوردی، لمحات اجتماعیه من تاریخ العراق الحديث، بغداد ۱۹۶۹، ج ۲، ص ۱۱۰.

۵- مزار وی در جنب گلدسته جنوبی حرم امیرالمؤمنین علی (ع) می باشد. بنگرید به الفتاوی، ص ۲۴۹. به نظر می رسد نباید وی را با شیخ محسن الأعسم نجفی صاحب کتاب «کشف الظلام فی شرح شرائع الاسلام» فقیه استدلالی به اشتباه گرفت.

چشم انداز حرم حسینی و شهر کربلا از فراز گلدسته عتبه عباسی در سال ۱۲۸۷ ق
مجموعه کاخ گلستان

- صدور فرمان عباس میرزا مبنی بر اعلام حمایت و ضمانت دولت ایران از مال و جان اتباع و زوآر ایرانی عتبات عالیات، به منظور افزایش سفر ایرانیان به آن صفحات.^۱
- اعزام سپاهی از سوی دولت ایران تحت رهبری ابراهیم خان حاکم ساوجبلاغ در پی اعمال سختگیرانه‌های دولت عثمانی نسبت به شیعیان در منطقه کردستان.^۲
- انتقال خزانه علوی از کاظمین به نجف زیر نظر شیخ موسی کاشف الغطاء، با توجه به پایان گرفتن احتمال تعرض وهابیون.^۳

۱ بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۸۱۱/۳۷۲۱۹E/۱۲۳۹Z۲۹

۲ پیشین، HAT.۸۰۲/۳۷۱۱۳/۱۲۳۹Z۲۹

۳ پیشین، HAT.۸۰۲/۳۷۱۱۳H/۱۲۳۹Z۸۱۳

۴ المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۲۷.

- درگذشت حاج محمد حسین خان علّاف اصفهانی نظام الدوله، صدر اعظم سابق ملقب به «صدر» و انتقال پیکر وی به نجف، از برای دفن در مدرسه صدر اعظم نجف اشرف.^۱
- ارسال اعتباری به میزان ۵۰ هزار تومان از سوی عبدالله خان امین الدوله صدر اعظم فتحعلی شاه (فرزند میرزا حسین خان علّاف اصفهانی)^۲ برای اصلاح و لایروبی قنوات موجود در نجف اشرف.^۳
- درگذشت شیخ حسین محفوظ عاملی و فرزندش شیخ محمد از فقهای عصر خود در کاظمین.^۴

(۱۲۴۰ق حدود ۱۸۲۴م)

- سفر همسران فتحعلی شاه برای زیارت مشاهد متبرکه در عتبات عالیات.^۵
- عزیمت حجة الاسلام آقا سید محمد طباطبایی در رأس گروهی از علما و فقها به دارالخلافه تهران و صدور حکم جهاد علیه کفار روس به دست او.^۶
- اعزام کنسول فرانسه در بغداد (فون تانیه) به نجف اشرف از برای تهیه گزارش از آن شهر.^۷

۱- اعتضاد السلطنه، ص ۲۴۳ و خلیلی، ج ۱، ص ۱۲۸.

۲- وی بعدها از منصب وزارت استعفاء داد و برای درک محضر علامه صاحب جواهر در نجف اشرف مجاور شد (بنگرید به شیخ اقا بزرگ، ج ۴، ص ۲۸۲).

۳- این قنات به نام قنات امین الدوله مشهور شد و کار نظارت بر احداث آن توسط مهندس میرزا تقی خان مامور اعزامی دربار قاجار در فاصله سالهای ۱۲۳۹ تا ۱۲۴۵ هـ انجام گردید (نگاه کنید به المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۹۷).

۴- این دو فقیه و عالم را در مقابل مقبره شیخ مفید و درون صحن حرم ائمه جوادین (ع) به خاک سپرده اند. بنگرید به محمد المنصور، ص ۷۷ و ۲۵۰ و نیز سید محسن امین، ج ۶، ص ۱۴۰.

۵- گزیده اسناد روابط ایران و عثمانی، ج ۱، صص ۱۷۴-۱۷۵.

۶- اعتضاد السلطنه، ص ۱۵۱ و همچنین جهانگیر میرزا. تاریخ نو، ص ۱۴.

۷- براساس ارزیابی پژوهشگران بریتانیایی اغراض فرانسویان از تحرک در عراق بیشتر در اهداف تیشیری و کاوشهای باستانشناسی خلاصه می گردید. استیون همزلی لانگریک، تاریخ سیاسی، اجتماعی و اقتصادی عراق، ترجمه علی

درویش، ص ۲۴، همچنین برای اصل خبر بنگرید به المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۲۸.

- تدفین شیخ نصّار العبسی در سرداب ایوان طلای روضه علوی.^۱

(۱۲۴۱ ق حدود ۱۸۲۵م)

- نصب ضریح جدید ساخته شده در ایران بر مزار امام حسین (ع).
- بروز التهابات گسترده در میان شیعیان عراق پس از صدور فتاوی جهادیه علیه کفار روس و تمایل آنها برای حمایت از دولت ایران.
- شورش شیعیان حله علیه دولت عثمانی به رهبری محمد کاحیا و سرکوب آنها از سوی داوود پاشا والی بغداد.^۲
- راندن بسیاری از اهالی حله از آن شهر به سوی بغداد از سوی دولت عثمانی با طرح موضوع ضرورت انتظام امور آن ناحیه.^۳
- پناهندگی رهبر شورشیان حله (محمد کاحیا) به ایران و درخواست استرداد وی از سوی دولت عثمانی.^۴
- گسترش ناآرامیهای شیعیان به کربلا و لشگرکشی والی بغداد به آن شهر که به کشتار گروه انبوهی از سکنه و زوآر ایرانی منجر گردید.^۵

۱ وی فقیه و شاعر شیعی معتبری نزد عشایر جنوب عراق بود. رک. به الفتاوی، صص ۳۷۸-۳۷۹.

۲ بایگانی نخست وزیری ترکیه، HA.T.814.37265B/1241Ra11

۳ پیشین، HA.T.814.37265C/1241Ra11

۴ پیشین، همانجا.

۵ علیرغم دامنه وسیع تعرضات نسبت به زوآر ایرانی مقامات عثمانی تنها تلاش داشتند تا به طریقی موضوع را در درون مذاکرانی بی هدف به فراموشی سپارند. اما با همه زیرکی بکار گرفته شده از ناحیه آنها باید گفت که خود نیز به رفتار ناصحیح کارگزاران خویش معترف بوده اند. به عنوان نمونه اسعد افندی خزانه دار باشی زاده که در ربیع الاول این سال در تبریز با همین هدف مشغول رایزنی بوده است در گزارش محرمانه خود به بایعالی چنین می نگارد که «موارد موضوع شکایت ایرانیان اگر همه مقرون به راستی نبود اما همه هم بی پایه و اساس نیست... با اینکه این مسائل (تعرضات به زوآر ایرانی) واقعیت داشت، چاکر برای حفظ ایرونی والی بغداد و در واقع پاس ایرونی سلطنت عثمانی، به حسینقلی خان گفتم که "این مباحث جزئی است و رفع آنها آسان است، بهتر است از آنها صرفنظر کنیم. موضوع اصلی میان دو دولت مسئله کردستان است..."، بنگرید به محمد امین ریاحی، صص ۲۴۲-۲۴۳

- انتقال پیکر علامه سید محمد علی شرف الدین از اصفهان به نجف اشرف برای خاکسپاری در حجره شماره ۴۵ روضه حیدری.^۱

(۱۲۴۲ ق حدود ۱۸۲۶م)

- انتصاب ملا سلیمان بن ملا محمد طاهر فرزند حاکم مقتول نجف به عنوان متولی جدید شهر.^۲
- انتصاب عباس حداد بن جواد العبودی به عنوان حاکم نجف از سوی داوود پاشا والی بغداد و سختگیری او بر قبیله رقیب شمر که سرانجام به قتل گروهی از دو قبیله منجر شد.^۳
- انتشار طاعون در شهرهای عراق عرب خاصه در کاظمین.^۴
- قتل متولی نجف، ملا محمد طاهر بن ملا محمود به دست طایفه صقور یا زقر.^۵
- درگذشت شیخ احمد احسائی قطب طریقت شیخیه.^۶
- درگذشت آیت الله سید محمد مجاهد، فرزند سید علی صاحب ریاض در پی شکست سپاه ایران از روسیه و پس از معاودت وی به قزوین در آن شهر و انتقال پیکر وی به منظور خاکسپاری به کربلا.^۷

۱- ایشان از خاندان علمای جبل عامل بودند که در پی ظلم و ستم حاکم ناحیه جیشیت از جبل عامل ابتدا به نجف و سپس کربلا و اصفهان مهاجرت نمودند. الفتاوی، صص ۳۱۸، ۳۱۹.

۲- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۳۰ وی از اولاد ملا عبدالله یزدی صاحب حاشیه بر منطق معروف به «حاشیه ملا عبدالله» است (بنگرید به سید محسن العاملی، ج ۳، ص ۱۸ و نیز شیخ آقا بزرگ، ج ۴، ص ۱۱ در اشاره به حادثه وفات شیخ محمد بن اسماعیل حلی).

۳- پیشین، همانجا.

۴- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۳۵.

۵- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۲۹ و همچنین محمد علی کمال الدین، ص ۳۲۰.

۶- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۶، ص ۲۹۹.

۷- خلیلی، ج ۲، ص ۴۸ و نیز درباره زندگی ایشان بنگرید به گلشن ابرار، ج ۱، صص ۳۱۱-۳۱۷.

- درگذشت و دفن میرزا سید یوسف طباطبائی تبریزی از افاضل مدرسان حوزه نجف در صحن روضه حیدریه.^۱

(۱۲۴۳ ق حدود ۱۸۲۷م)

- شکل گیری محله «حمام وهب» در نجف اشرف.^۲
- وصول شکایت‌های متعدد از زوار کربلا به دولت ایران در پی مظالمی که از سوی مقامات عثمانی در حق آنها روا داشته می شد.^۳
- قتل حاکم منصوب و جدید نجف، عباس حداد در صحن شریف علوی به دست یکی از اعضای قبیله او (صقور یا زقر).^۴ انتصاب دوباره ملا سلیمان فرزند حاکم مقتول نجف به امارت آن شهر.^۵
- درگذشت شیخ موسی کاشف الغطاء، فرزند شیخ جعفر کبیر در نجف^۶ و نیز خاکسپاری شیخ محمدرضا نجف تبریزی در ایوان طلای بارگاه علوی.^۷

(۱۲۴۴ ق حدود ۱۸۲۸م)

- تأکید والی بغداد بر این مطلب که تعدیات نسبت به زوار ایرانی بیش از آنکه از سوی مأموران عثمانی باشد، به دست عشایر نجد صورت پذیرفته است.^۱

۱ - الفتاوی، ص ۳۹۰.

۲ - المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۲۵۱.

۳ - در این زمینه بنگرید به گزارشات دربار عثمانی که موید اشراف آن دولت و شخص سلطان بر فجایع وارده از ناحیه کارگزاران خود نسبت به زوار ایرانی است. **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، HAT.۷۹۰/۳۶۸۰۳D/۱۲۴۳Z۲۹ و همچنین HAT.۷۹۰/۳۶۸۰۳F/۱۲۴۳Z۲۹.

۴ - المسلمی العقیلبی، ج ۲، صص ۴۳۰-۴۳۲.

۵ - المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۴۳۲.

۶ - پیشین، همانجا.

۷ - الفتاوی، صص ۲۹۴-۲۹۵.

- اقدام دولت ایران در کسب آرایش نظامی به منظور مقابله با تحرکات ضد شیعی برخی عشایر در منطقه کربلا.^۲
- مهاجرت شیخ عبدالنبی بن علی کاظمی (۱۱۹۸-۱۲۵۶ق) متولی^۳ روضه حصرات جوادین (ع) به جبل عامل در لبنان.^۴

(۱۲۴۵ ق حدود ۱۸۲۹م)

- تحویل نامه فتحعلی شاه از سوی سفیر اعزامی میرزا عبدالرسول خان به مقامات عثمانی، با این مضمون که دولت ایران خواهان رعایت احترام نسبت به زوآر عتبات و حجاج است.^۵
- انتقال مسئولیت کردستان ایران به عباس میرزا نایب السلطنه پس از بروز تنش در روابط ایران و عثمانی به سبب ستم نسبت به زوآر عتبات مقدسه.^۶
- شکل‌گیری محله الجیه در منطقه الحویش نجف.^۷
- ایجاد شبکه‌ای منظم از چارپاداران (مکاریان) برای انتقال جناز شیعیان به نجف اشرف یا بقیه مناطق در عتبات مقدسه.^۸

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۸۲۰/۳۷۳۷۴/۱۲۴۴Z۲۹.

۲- پیشین، HAT.۷۸۹/۳۶۷۷۹/۱۲۴۴Z۸۵.

۳- ظاهراً به دنبال اعمال برخی سیاستهای خاص از ناحیه دولت عثمانی امور حرمین در کاظمین از اشراف نقیب خارج و بر عهده متولیان واقع شده بود که دایره وظایف آنها فقط رسیدگی به اموال و مستحقات روضات شریف بود، ایشن دیگر از وسعت اختیارات سابق تقابلاً نیز بی بهره بوده اند.

۴- درباره شیخ عبد النبی بنگرید به ال یاسین، ص ۲۳۶، اضافه بر اینکه بنا به روایت سید عبدالله شبر ایشان جد ایت الله سید محسن حکیم به شمار می آیند (حسینی جلالی، ج ۲، ص ۱۳۴).

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۸۰۷/۳۷۱۸۸E/۱۲۴۵S۱۱.

۶- پیشین، HAT.۷۸۴/۳۶۶۲۲B/۱۲۴۵Z۲۹.

۷- المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۲۵۹.

۸- درخصوص این خبر نگاه کنید به تاریخ ال دیوانیه، صص ۲۹-۳۰. در یک نگرش عمومی موضوع انگیزه برای انتقال جناز به بقایای پیکر شیعیان به عتبات عالیات عرش درجات، شاید در باور امروزی دشوار و گاه مهم جلوه نماید، اما برخلاف تصورات کنونی، روایت و قضاوت قابل تأمل مادام دیولافوا کاوشگر فرانسوی در قرن ۱۹ که خود در مسیر دیدار از شهرهای عراق عرب با

چشم انداز گورستان وادی السلام نجف اشرف - مجموعه کاخ گلستان

- درگذشت و خاکسپاری شیخ محمد علی از علمای نجف و فرزند آقا محمد باقر هزار جریبی در ایوان علماء.^۱
- درگذشت شیخ احمد نراقی کاشانی فقیه و عالم متبحر عصر که از طلاب مبرز محضر استادانی چون شیخ جعفر کبیر (کاشف الغطاء)، میرزا مهدی شهرستانی و آقا محمدعلی وحید بهبهانی بود (۲۳ ربیع الاول).^۱

این کاروانیان مواجه شده، جالب و قابل توجه است. وی در یادداشت‌های ۲۱ دسامبر ۱۸۸۱ م و در مسیر عزیمت خود به برای دیدار از خرابه‌های باستانی بابل می‌نویسد که «نظر به اینکه هوا سرد بود ما هم به درون کاروانسرا رفتیم و یکی از این طاق نماها را اختیار کردیم. من مشاهده کردم که بسته‌های زیادی که هریک دو متر طول داشت در طاق نمای مجاور ما روی هم گذارده شده‌اند، و البته این بسته‌ها به زواری تعلق داشت که قبل از ما به این جا وارد شده بودند... دستی به این بسته‌ها زدم و دیدم خواب نمی‌بینم تمام این بسته‌ها محتوی اجساد اموات بود که بعضی را در گلیسم گذاشته و طناب پیچ کرده‌اند و برخی هم در تابوت‌های چوبی قرار دارند... من ایرانیان را تمجید می‌کنم و آنها را محترم می‌شمارم که از روی حق و حقیقت معنقد به خلافت علی [ع] شده‌اند و از او پیروی می‌کنند و تا این اندازه نسبت به اولاد او احترام می‌گذارند که پس از مرگ هم برای آخرین بار به کریلا مسافرت می‌کنند و از ایران و هندوستان در مدت شش ماه مسافرت خود را به مدفن امام حسین [ع] می‌رسانند.» زان دیولافوا، ایران: کلد و شوش، ترجمه علی محمد فره‌وشی، دانشگاه تهران ۱۳۶۹، صص ۶۳۸-۶۳۹.

۱. المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۱۲، ال محبوبه، ج ۲، صص ۵۱۷، ۵۱۹ و همچنین سیحانی، ج ۱۳، ص ۶۱۶.

(۱۲۴۶ ق حدود ۱۸۳۰م)

- اهتمام فرزند حاج محمد حسین صدراعظم اصفهانی، عبدالله خان امین الدویه در اتمام اقدام پدر برای ترمیم صندوق خاتم تربت حضرت ابوالفضل العباس (ع)^۲، همچنین نقره کوبی در بزرگ میان رواق و ایوان آن حرم مطهر.^۳
- توسعه منطقه المشراق نجف و شکل‌گیری محلاتی چون العلا در آن.^۴
- اعطای مسئولیت حفاظت صحن ائمه (ع) در کاظمین به شیخ عبدالرزاق بن محمد بن احمد بن شیخ عبدالنبی کاظمی.^۵
- شیوع طاعون در نجف اشرف و کاظمین که در برخی از ایام تا ۳۰۰ نفر تلفات داشت.^۶
- درگذشت محمد بن احمد بن عبدالنبی متولی حرم کاظمین بر اثر مرض طاعون و تصدی امور از سوی عبدالرزاق بن محمد، فرزندش.^۷
- خاکسپاری سید عبدالغفور یزدی در ایوان علماء.^۸
- درگذشت شیخ محمد محی‌الدین (بر اثر طاعون)^۹، علامه شیخ راضی نصار^{۱۰}، سید احمد خراسان موسوی و تدفین پیکر آنها در یکی از حجرات صحن شریف علوی.^{۱۱}

۱. ایشان را در داخل صحن و نزدیک به ایوان العلماء به خاک سپرده‌اند. وی که در شعر به «صفاتی نراقی» تخلص می‌نمود در سال ۱۱۸۵ ق متولد شد، به حوزه نجف رفت و علاوه بر فقه و اصول به فراگیری ریاضیات و نجوم نیز اهتمام نمود (ر. ک به سید محسن امین‌العاملی، ج ۷، ص ۸۲).

۲. سلمان هادی الطعمه، ص ۶۵.

۳. سیف‌الدوله، ص ۳۳۱.

۴. المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۵۱.

۵. محمد حسن آل یاسین، تاریخ المشهد الکاظمی، المعارف بغداد ۱۹۶۷، ص ۲۴۵.

۶. این طاعون در نجف به «دعدوش» و در کاظمین به «جیر» معروف شد. این طاعون از رمضان سال ۱۲۴۶ آغاز شد و تا محرم سال بعد ادامه یافت (نگاه کنید به ال‌محبوبه، ج ۲، ص ۵۹ و همانجا، ج ۱، ص ۴۰۸).

۷. آل یاسین، ص ۲۳۸.

۸. ایشان بر اثر بروز طاعون آن سال وفات نمودند. المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۱۲.

۹. ایشان را در حجره شماره ۵۲ صحن به خاک سپردند. الفتلاوی، صص ۳۲۹ - ۳۳۰.

۱۰. وی را در سرداب زیر ایوان طلا به خاک سپردند. الفتلاوی ص ۱۳۲ برخی مرک او را به سال ۱۲۴۶ ق و بر اثر ابتلا به طاعون دانسته‌اند (نگاه کنید به سبحانی، ج ۱۲، ص ۲۷۲).

همچنین درگذشت فیلسوف و حکیم ربانی شیخ علی بن جمشید نوری اصفهانی در نجف^۲ (۲۲ رجب) و علامه ادیب سید علی غریفی بحرانی بر اثر طاعون، که در حجره شماره ۲ صحن روضه امیرالمتقین علی (ع) دفن شدند.^۳

(۱۲۴۷ ق حدود ۱۸۳۱م)

- اعزام یک نماینده مقیم از سوی دولت ایران در نجف اشرف برای رسیدگی به امور اتباع به نام میرزا محمد بیک.^۴
- گسترش طاعون در نجف اشرف که به طاعون «مرغز» مشهور شد و وزش توفان سیاه که بیماری و هلاکت عده‌ای را در این سال در پی آورد.^۵
- درگذشت باقر بن احمد بن محمد بن میر قاسم الحسینی معروف به علامه قزوینی^۶ و شیخ عبدالحسین الأعسم^۷ (محرم) بر اثر ابتلا به طاعون در نجف^۸ (۹ ذی حجه)، همچنین عالم فقیه سید حبیب زوین.^۹

۱- الفتلاوی شماره حجره محل دفن وی را رقم ۹ ذکر می‌کند. الفتلاوی ص ۴۱.

۲- شیخ علی نوری اصفهانی و به روایتی نوری مازندرانی مقدمات دروس علمی خود را در مازندران آغاز کرد و سپس به ترتیب به حوزه‌ها و محاضر درس علمای قزوین و اصفهان رجوع نمود. او طی سالیان متمادی فلسفه اشراق را تدریس کرد و حاشیه‌های چندی بر آثار ملاصدراى شیرازی نوشت (ر.ک به الفتلاوی، ص ۲۰۷ و همچنین شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۵، ص ۲۰۹).
۳- الفتلاوی، ص ۲۰۳.

۴- ضمیمه مرآت البلدان، ص ۱۹.

۵- آل محبویه، ج ۱، ص ۴۰۸ و همچنین همین اثر، ج ۲، صص ۲۸۳-۲۸۵.

۶- ایشان در امر التیام و رسیدگی به امور مبتلایان به بیماری طاعون طی این سال نهایت تلاش را به صورت شخصی به خرج داده و خود گاه برای سرکشی و رسیدگی به امور بیماران به عیادت آنها می‌رفتند. همین موضوع اسباب ابتلا و سپس قربانی شدن ایشان را نیز فراهم ساخت. نگاه کنید به المسلمی العقیلى، ج ۲، صص ۴۳۶-۴۳۷.

۷- آل محبویه، ج ۱، ص ۱۲۹. وی را در نزدیکی گلدسته جنوبی صحن علوی مدفون ساختند. الفتلاوی، ص ۱۶۶.

۸- ایشان در جوار مرقد علامه محمد حسن صاحب جواهر دفن شده‌اند. دلیل ابتلایشان به بیماری، ناشی از کوششی بود که در کمک به طاعون زدگان از خود نشان دادند بطوریکه گاه غذای آنها را شخصاً توزیع می‌کردند.

۹- محل خاکسپاری پیکر ایشان حجره شماره ۱۱ صحن علوی است. الفتلاوی، ص ۸۷.

(۱۲۴۹ ق حدود ۱۸۳۳م)

- سفر شیخ مرتضی انصاری دزفولی به ایران برای زیارت بارگاه ملکوتی حضرت علی بن موسی الرضا (ع).^۱
- درگذشت عباسقلی خان ملقب به معتمد و انتقال پیکر او به نجف.^۲

(۱۲۵۰ ق حدود ۱۸۳۴م)

- تعمیر مسجد و مدرسه شیخ مقداد سیوری (متوفی ۸۲۸ ق) به دست سلیم خان شیرازی در کوی مسجد میرزا علی نقی طباطبایی در کربلای معلی.^۳
- بروز طاعون در نجف اشرف و بروز ناامنی در راهها که به غارت اموال زواری ایرانی منجر شد.^۴
- فرمان شاه قاجار به میرزا ابراهیم خان از برای آغاز نوسازی گنبد حضرت ابوالفضل العباس (ع).^۵
- فرار سلیمان میرزا از اولاد فتحعلی شاه و از مدعیان تاج و تخت به عتبات عالیات^۶ و الحاق دیگر شاهزادگان قاجار به وی (ظل السلطان، امام وردی میرزا و علینقی میرزا).^۷

۱- آل محبوبه، ج ۲، ص ۴۸.

۲- وی را نباید با عباسقلی خان جوانشیر یکی دانست. وی بخش قابل ملاحظه‌ای از اموال خود را در اختیار شیخ مهدی فرزند شیخ علی کاشف الغطاء گذارد تا ضمن ساخت صندوقی از نقره برای نصب بر روی مزار امیرالمومنین علی (ع) و احداث مدرسه‌ای دینی هزینه شود. این مدرسه که به مدرسه معتمد مشهور بود تا اوایل قرن گذشته هجری برقرار بود و سپس رو به ویرانی نهاد.

۳- این مدرسه بعدها به مدرسه سلیمیه نیز مشهور شد (بنگرید به سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۵ و نیز محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۸۱ و همچنین خلیلی، ج ۷، صص ۱۲۸-۱۲۹).

۴- المسلمی العقیلی، ج ۲، صص ۴۴۱-۴۴۲.

۵- سلمان هادی آل طعمه، کربلا و حرم‌های مطهر، ص ۱۱۱.

۶- اعتضاد السلطنه، ص ۲۲۱ و ۴۳۴.

۷- برای بررسی چگونگی و چرایی پناهنده شدن آنها نگاه کنید به جهانگیر میرزا، صص ۲۵۹-۲۶۰.

- اخذ امتیاز کشتیرانی بر دجله و فرات با هدف جابجایی بار و مسافر میان شهرهای سامرا، بغداد، کربلا، نجف و بصره از سوی اتباع بریتانیا (احتمالاً برادران لینچ).^۱

کشتی بخار موسوم به فرات برای حمل زوار
تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه قاجار

- درگذشت شیخ حمید جواهری در نجف.^۲

(۱۲۵۱ ق حدود ۱۸۳۵م)

- فرار شاهزادگان مدعی تاج و تخت، الله وردی میرزا و کیومرث میرزا به عتبات عالیات.^۳

۱ این امتیاز تنها با این شرط اعطا شد که تعداد کشتیهای انگلیسی از دو فروند تجاوز نکند. لانگریک، ص ۷۷.

۲ محل دفن وی در یکی از حجرات نزدیک گلدسته جنوبی می باشد. الفتلاوی، ص ۱۲۶.

۳ اعتضاد السلطنه، ص ۲۱۰.

- اسکان شاهزادگان ایرانی پناهنده به عتبات در کربلای معلی از سوی دولت عثمانی.^۱
- تغییر حوزه مسئولیت شیخ عبدالرزاق بن محمد عبد النبی کاظمی از کاظمین به نجف اشرف و حفظ و پاسداری از صحن و سرای علوی و واگذاری امور کاظمین به فرزند شیخ عبدالرزاق به نام شیخ طالب.^۲
- درگذشت شیخ حسین بن حاج نجف بن محمد تبریزی نجفی از علمای اخلاق و امام مسجد هندی جنب حرم علوی و خاکسپاری وی در حجره شماره ۱۱ صحن شریف (۲ محرم).^۳

(۱۲۵۲ ق حدود ۱۸۳۶م)

- گشایش در جدید در داخل صحن شریف که به باب شرقی یا باب صغیر، باب العیابچیّه، باب مسلم بن عقیل، باب قیصریه و باب پنجم مشهور شد، در برابر فضای دارالضیافه عهد صفوی (سقاخانه بعدی). این درب با اهتمام و نظر ملا یوسف احداث گردید تا زمینه دسترسی بیشتر و سهل‌تر بازاریان راسته خیاطان و عبافروشان بازار نجف به صحن فراهم شود (رجب).^۴
- اختصاص اعتباری خاص از سوی محمد شاه قاجار در حق فرهاد میرزا معتمد الدوله برای تعمیر و تذهیب بقعه کاظمین.^۵

۱. گزیده اسناد ایران و عثمانی، ج ۱، ص ۲۱۱ و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT:۸۰۶۳۷۱۵۹D/۱۲۵۲N۱۳.

۲. آل یاسین، ص ۲۳۸، همچنین المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۲۳.

۳- الفناوی، ص ۱۲۴ و نیز سبحانی، ج ۱۳، ص ۲۴۰.

۴. رک به سعاد ماهر محمد، ص ۱۴۴ و همچنین آل محبویه، ج ۱، ص ۶۳.

۵. لسان الملک، ج ۲، ص ۶۶۴.

فرهاد میرزا حسام السلطنه (سمت راست) عموی ناصرالدین شاه قاجار
در کنار مدحت پاشا والی بغداد

- اعلام مخالفت دولت عثمانی با حضور مأمور مقیم دولت ایران در بغداد به سبب احتمال اعمال نظر او نسبت به امور شیعیان عراق.^۱
- لغو رسم اخذ مالیات از جنائز ایرانی که به عتبات عالیات منتقل می‌شدند.^۲

(۱۲۵۳ ق حدود ۱۸۳۷م)

- مراجعت شیخ حسن کاشف الغطاء از حله به نجف اشرف.^۳
- مهاجرت علامه سید مهدی قزوینی از نجف به حله و گرایش قبایل اطراف حله به تشیع در پی دعوت ایشان.^۴

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، IIAT.8.6/371598/1252N13

۲- پیشین، IIAT.8.6/371598/1252N13

۳- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۵۶ در خصوص احوال او نگاه کنید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۱۳۹.

۴- وی در این سال از نجف به حله مهاجرت کرد و به دعوت پیرامونیان خود به تشیع پرداخت بطوریکه روایت شده حدود یکصد هزار نفر از عشایر و اهالی حله دعوت او را پاسخ گفته و اعتقاد به مذهب امامیه را پذیرفتند. نگاه کنید به ابراهیم حیدری، ص ۲۲۸ (به نقل از محمد علی اردوبابی) مهاجرت ایشان به حله ظاهراً حسب دستور استادش علامه شیخ حسن کاشف الغطاء و

- اعزام دو کشتی از سوی دولت بریتانیا به نامهای «دجله» و «فرات» برای ایجاد خط کشتیرانی میان بغداد و بصره پس از توافق منعقدۀ با دولت عثمانی در سال ۱۲۵۰ق/ ۱۸۳۴م.^۱

(۱۲۵۴ ق حدود ۱۸۳۸م)

- بازسازی دیوار منهدم شدۀ ناحیۀ غربی حصار احداث شده در اطراف شهر نجف اشرف.^۲
- دیدار حاج عبدالسمیع اصفهانی از نجف اشرف و اهتمام وی جهت گشودن دروازه‌ای در حصار غربی برای ایجاد امکان دسترسی اهالی به آب بحر نجف.^۳
- درخواست رسمی محمد شاه قاجار برای استرداد شاهزادگان فراری و پناهنده ایرانی به عتبات عالیات از دولت عثمانی.^۴
- برقراری دوبارۀ مالیات صحیۀ بر زوار و جنائزی که از ایران به سوی عتبات عالیات در حرکت بودند.^۵
- درگذشت محمد صادق موسوی خوانساری در نجف.^۶

بمنظور جابجایی با خودش بوده تا به این ترتیب حوزه علمی شیعی حله رونق خود را از دست ندهد (ر.ک به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۱۹۵).

۱- دیلک قایا، ص ۶۸

۲- المسلمی العفیلی، ج ۲، ص ۴۴۶.

۳- پیشین، همانجا.

۴- واحد نشر اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، *گزیده اسناد ایران و عثمانی*، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه ۱۳۶۹، ج ۱، صص ۲۱۸-۲۱۹.

۵- بنگرید به *بایگانی نخست وزیری ترکیه*، ۱-۱۲۵۴N/۳۷۳۲۷/۸۱۸، HAT.

۶- *تراجم الرجال*، ج ۲، ص ۷۲۲.

(۱۲۵۵ ق حدود ۱۸۳۹م)

- اعزام خورشید پاشا فرمانده قوای عثمانی در مصر به بصره به منظور تقویت قوای موجود در برابر احتمال عملیات قوای نظامی ایران که بنا بر ارزیابی مقامات اردوی ششم دولت عثمانی، ایرانیان با هدف آزاد سازی عتبات عالیات در حال اجرای برخی تمهیدات نظامی بودند.^۱
- اقدام منوچهر خان ارمنی معتمد الدوله حاکم لرستان، خوزستان و اصفهان برای ایجاد پوشش طلا در ایوان کاظمین و نصب کتیبه‌ای مزین به اسامی ائمه (ع) دوازده گانه بر فراز آن.^۲
- اقدام به اهدا و ارسال پوششی ابریشمین از سوی سلطان محمود دوم، پادشاه عثمانی برای نصب و افزودن به تزئینات ضریح متبرک ائمه جوادین (ع) مدفون در کاظمین (رمضان).^۳
- خاکسپاری علامه اصولی محمد حسین ایوانکی اصفهانی حائری «صاحب الفصول» در حائر حرم حسینی.^۴

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HAT.۳۷۹/۲۰۵۲۵/۱۲۵۵۵۵۹

۲ ال یاسین، ص ۸۴.

۳ پیشین، صص ۸۴-۹۱.

۴ سبحانی، ج ۱۳، ص ۵۷۷، در یک منبع متعلق به تاریخ کربلا تاریخ ارتحال ایشان را سال ۱۲۵۴ ق ثبت شده است (بنگرید به سلمان الطعمه، صص ۲۷۲-۲۷۳).

تصویر بارگاه امامین جوادین در کاظمین به سال ۱۳۲۲ ق
مجموعه آلبوم عهد مظفری موجود در کاخ گلستان

(۱۲۵۷ ق حدود ۱۸۴۱ م)

- لغو مالیات برقرار شده بابت انتقال جناز شیعیان از ایران از سوی سلطان عثمانی بر اثر اعتراض و پیگیری میرزا جعفرخان مشیرالدوله سفیر ایران.^۱

۱. برای ملاحظه اعتراض سفیر ایران میرزا جعفرخان بنکرید به بایگانی نخستوزیری ترکیه، A. | DVN.DVE.11:38/1257Z29 و
به جهت رویت فرمان سلطان نیز راک به همانجا، A. | DVN.DVE.11:37/1257/C23.

صحن شمالی روضه حسینی در کربلای معلی. تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه قاجار ۱۲۸۷ موجود در کاخ گلستان

(۱۲۵۸ ق حدود ۱۸۴۲م)

• شورش شیعیان کربلا علیه دولت عثمانی و حمله محمد نجیب پاشا حاکم بغداد به شهر^۱ که موجب سقوط شهر و شکست قیام شیعیان شد.^۲ دامنه کشتار شیعیان کربلا بنا بر اقوالی به شش تا ده هزار تن رسید.^۳ با توجه به تقارن زمانی این حادثه با اعیاد قربان

۱. لسان الملک سیهر به استیاضه این رویداد را در فهرست حوادث ۱۲۶۰ ق ضبط نموده است. در حالیکه حمله در یازدهم ذیحجه ۱۲۵۸ واقع شد (بتکرید به سیهر، ص ۸۳۶ و مقایسه کنید با خلیلی، ج ۸، صص ۱۲۶-۱۲۹).

۲. وی ۲۳ روز شهر را در محاصره نگاه داشت و سپس با نوپ حصار شهر را ویران ساخت و به شهر داخل گردید. سکنه به اماکن مقدس و از جمله به خانه مجتهد شهر سید کاظم رشتی پناه بردند، اما پاشای یاد شده با تادیبه انگاشتن حرمت ماه ذیحجه با اسب به داخل حرم حسینی وارد شد و به آن مکان مقدس تعرض نمود و فرمان قتل عام پناهندگان به حرم را صادر کرد. او سپس دستور داد چارباغان را به درون عتبه عباسیه راندند و به این ترتیب نسبت به ساخت تربت ابوالفضل العباس (ع) نیز جسارت ورزید. رفتار خسونت امیر نجیب پاشا سبب گردید مردم محل از وی با واژه "بزید پاشا" باد کنند. (جهت اطلاع رک به محمد حرزالدین العقبلی، تاریخ نجف اشرف، قم، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۷۸).

۳. این اتهام با بررسی سکنه ۱۳۶۰ نفری کربلا که در ۳۴۰۰ خانه حضور داشتند و اشاره به اینکه تنها ۴۵۰۰ نفر از این سکنه را مردان تشکیل می دادند، توسط دلیک قایا در صص ۲۰۵ - ۲۰۶ کتاب خود مورد تردید قرار داده شده است. البته برخی منابع فارسی نیز از ارقام غیرقابل قبولی سخن گفته اند، همچون اشاره خان ملک ساسانی که "بست هزار نفر در اطراف صحن مطهر

و غدیر، مردم شهر این واقعه را «غدیر دم (خون)» نام نهادند (رمضان تا ذی حجه). در این حادثه، قوای عثمانی شهر را تصرف کردند و دولت عثمانی تصمیم گرفت همه افسران و نظامیان دست اندرکار این کشتار را به اعطای رتبه، نشان و هدایای عالی مفتخر سازد. والی بغداد طی گزارشی تأکید کرد که همه این اقدامات سبعانه با دستور صدر اعظم عثمانی^۱ انجام شده است.^۲

کشته شدند و شش هزار نفر را در روضه منور حضرت عباس سربردند." بنگرید به احمد خان ملک ساسانی، **سیاستگران دوره قاجار**، به کوشش سید مرتضی آل داود، گلستان ۱۳۸۲، ص ۳۴۲.

۱- برای بررسی بیشتر موضوع بنگرید به **بایگانی نخست وزیری ترکیه**: ۱۴M۱۲۵۹/۱۸۳۲/۶۴/MSM، همچنین در پایان سرکوب به روایتی ۳۰ و به روایتی دیگر ۵۰ یا ۶۰ نفر از سکنه و ایرانیان مقیم را نجیب پاشا به استانبول اعزام کرد و آنها در آنجا اعدام شدند.

۲- دیلک قایا پژوهشگر ترک در اثر خود (صص ۱۹۰ - ۲۰۱) به تحلیل عمیق این حادثه می پردازد. رویکرد وی در پرداختن به موضوع بر تحلیل حادثه با اتکا به تحولات سیاسی میان دولتهای ایران و عثمانی شکل گرفته است. شک نیست که شدت فجایع بکار گرفته شده از ناحیه مقامات دولت عثمانی در سرکوب ایرانیان و شیعیان مقیم کربلا تا به آن سطح سبعانه بوده ست که به باور نگارنده شاید بهترین جهت گیری برای تحلیل موضوع و کاستن از تأثیر آن در حافظه تاریخی شیعیان و ایرانیان نسبت به دولت عثمانی ورود به موضوع از مدخل پیچیده و پر تنش روابط سیاسی باشد. دیلک قایا با استناد به گزارش نامق افندی که از سوی حکومت عثمانی برای بررسی حادثه مامور شده بود معتقد است، تلاش برای اجرای قوانین، بی تفاوتی علیرضا پاشا حاکم قبلی بغداد و بیم دولت عثمانی از تبدیل شدن وضعیت اداری سیاسی بغداد به مثابه وضعیت مصر در پس حوادث سال ۱۸۴۱م، سرسختی کنسول ایران عبدالعزیز میرزا در تمکین از فرمان اخراج ایرانیان مقیم از شهر و ... عوامل اصلی بروز بحران بوده است. برپایه گزارش او نیروهای عثمانی در ۱۹ رمضان کوشیدند از جانب نهر هندیه به شهر وارد شوند اما تلاش آنها بی نتیجه ماند تا اینکه پس از چندین تهاجم بالاخره در ذی حجه شهر را تصرف نمودند. زنان و کودکان به حرم حضرت امام حسین(ع) و حضرت ابوالفضل العباس(ع) پناه بردند. به روایت او تخلیه حرم حسینی ظاهراً بدون خونریزی انجام شد اما یورش سبعانه به پناهندگان به حرم حضرت عباس(ع) منتهی به کشتار مردم بیدفاع شهر شد. اما در برابر این پرسش، که چرا محقق ترک به دستور صریح صدراعظم عثمانی برای سرکوب مردم شهر (۱۴M۱۲۵۹/۱۸۳۲/۶۴/MSM)، به دلایلی توجه نداشته، باید گفت به دنبال حمله به کربلا مذاکرات مفصلی میان ایران و عثمانی از طریق مکاتبات آغاز شد و چون نتایجی را نداد نیروهای ایرانی در حمایت از شیعیان کربلا زهاب را تصرف نمودند. پس از این حادثه مذاکرات معروف ارزروم میان ایران و عثمانی با حضور سفرای روس و انگلیس آغاز گردید. ۱۴ دور مذاکرات در ارزروم توسط میرزا تقی خان امیرنظام (امیرکبیر بعدی) و با نظر شخص حاجی میرزا آقاسی هدایت شد. یکی از موضوعات مهم در این گفتگوها تأمین امنیت شیعیان کربلا و تأذیه خسارات وارد آمده به آنها از جانب دولت عثمانی بود. برای اطلاع از روند و چگونگی مذاکرات ارزروم و دستورالعمل های تهران برای میرزا تقی خان امیر نظام سرپرست هیئت مذاکره کننده ایرانی در ارزروم و سایر موضوعات مرتبط ر. ک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی**، مخزن حقوقی، مجموعه گزارشها و رسائل، جلد ۶ و نیز هماجاه، سواد مکاتبات، جلد ۱۸. آنگونه که میرزا جعفرخان مشیرالدوله نماینده ایران در تعیین حدود ارضی و مرزی دو کشور طی سالها پس از حادثه تأکید دارد عدم پایدردی حاجی میرزا آقاسی نسبت به حمایت از شیعیان کربلا و حقوق آنها که در مذاکرات از آن به "اخطارات و مختارات" ذکر شده یکی از اشتباهات فاحش دولتمردان ایرانی است. مشیرالدوله پیش بینی می کند این رویه حاجی میرزا آقاسی اسباب تعرضات بعدی را نیز محتملاً فراهم خواهد ساخت. به طوریکه وی طی گزارشی برای مرکز چنین

- فراخوانی میرزا جعفرخان مشیرالدوله سفیر ایران از استانبول در پی حمله نجیب پاشا به کربلا.^۱
- عزیمت نجیب پاشا به نجف و ورود وی به منزل شیخ حسن کاشف الغطاء به عنوان مجتهد شهر به منظور اعمال فشار و تهدید مرجعیت شیعی. گویا هدف وی از این اقدام غیرمترقبه، تسلیم شیعیان و اهالی نجف در برابر نیروی حاکم بود.^۲

(۱۲۵۹ ق حدود ۱۸۴۳م)

- اقدام محمد نجیب پاشا به گردآوری سپاه از میان اتراک در موصل، کرکوک و قبایل اعراب مقیم حومه کربلا، برای سرکوب مناطق شیعه نشین.^۳
- واکنش دولت ایران به حوادث عراق عرب و صدور دستور از سوی محمد شاه فاجار برای تجهیز آردوی شاهی به منظور دفاع از شیعیان و ایرانیان مجاور یا زائر در عتبات مقدسه.

می‌نگارد "وای بر احوال مظلومان کربلا، باری تعالی به حرمت پاکان آن خاک به حاجی میرزا افاقی توفیق ندهد که به یک کاری نجات و پایداری نکرد و هرچه زیاده‌تر طول داد خرابتر و ضایع‌تر نمود. ناموس دولت و عرض ملت را شکست تا صد سال دیگر نتایج سننات و اعمال او بروز خواهد کرد و شکستهای او سست نخواهد شد هرچه بدآموزی و بدکاری و هرزگی و تخریب ظهور کند منشأ همه بی تمیزی و خرابکاری او خواهد بود." (ر.ک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۲۶۳، صندوق ۶ پرونده ۱۴ گزارش ۱۸ جمادی الثانی میرزا جعفرخان مشیرالدوله).

۱ عبدالرضا هوشنگ مهدوی، **تاریخ روابط خارجی ایران**. امیرکبیر ۱۳۸۴، ص ۲۵۸.
۲ ال محمودیه، ج ۱، ص ۲۳۲.

۳ دیلک قایا در ص ۲۰۸ این امر را نوعی اتهام زنی عنوان کرده و آن را مورد تردید قرار داده است. با این همه سفیر فرانسه که نیم قرن بعد از کربلا بازدید داشته از تاثیر اقدامات سختگیرانه پس از سرکوب خوین سال ۱۲۵۸ ق نجیب پاشا مواردی را مثال می زند. نکاتی چون افزایش ۲۰ درصدی مالیات برای نانوائها و ۴۰ درصدی برای حمام‌های شهر (بتکرید به اوژن اوپن، **ایران امروز**. ترجمه علی اصغر سعیدی، ر‌وآر ۱۳۶۲، ص ۳۹۹).

- عزیمت شیخ حسن بن شیخ عیسی بن شیخ حسن الفرطوسی^۱ به همراه شیخ حسن کاشف الغطاء در رأس هیئتی از علمای نجف برای گفت و گو با نجیب پاشا به کربلا تا مانع تداوم کشتار و اعمال سبعانه قوای عثمانی نسبت به شیعیان شوند.^۲
- مأموریت فریق ناظم پاشا برای انتظام امور کربلا پس از حوادث پیش آمده و کشتار شیعیان با توجه به اعتراض دول روس و انگلیس که بنابر مفاد معاهده ارزروم، پیشتر از دولت عثمانی درباره رعایت حال اتباع شیعه و ایرانیان مقیم در عثمانی تعهدی را طلب کرده بودند.
- تعیین انوری افندی به عنوان نماینده دولت عثمانی برای مذاکره با ایران، همراه دستوره‌های صدر اعظم برای حل مشکلات کربلا و رد خسارات شیعیان و ایرانیان مقیم.^۳
- اقدام مهاراجه منطقه اوده هند، محمد علی بن سلطان ماجد علی شاه در تعمیر بقعه حرم حضرت ابوالفضل العباس(ع) پس از تعرضات و خسارات وارده به دست قوای عثمانی به رهبری نجیب پاشا.^۴
- وفات سید کاظم رشتی در کربلا (۹ ذی حجه).^۵

۱ درخصوص احوال ایشان بنگرید به محمد هادی امینی، معجم رجال الفكر و الادب فی النجف، الثقلین کربلا ۱۹۹۲، صص ۹۳۶ - ۹۳۷.

۲- المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۴۹ و همچنین ج ۳، ص ۸۲.

۳ در این خصوص رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۲۵۹۵۲۶/۱۰۷۲/۳۹۹، MSM.i.

۴ سلمان هادی الطعمه، ص ۶۲. درباره ایشان باید گفت که او خود از شاگردان شیخ احمد احسانی بود. دو تن از شاگردان وی نیز هر یک به دعوی خاصی برخاستند. علی محمد شیرازی خود را باب نامید و فرقه بابیه را ترویج نمود و محمد کریم خان قاجاری بنیان سلسله شیخیه کرمان را نهاد. مشهور است که سید کاظم رشتی پس از قرائت نامه ای از فاطمه زهرا تاج دختر شیخ صالح برغانی قزوینی او را به حیث قوت و فخر کلام، مندرج در متن نامه «قره عینی» خواند و بدین ترتیب اسباب اطلاق قره العین را برای وی سبب شد. قره العین در پی انتساب به فرقه بابی و ارتداد در دین به دستور ناصرالدین شاه به دار کشیده شد و جنازه او را در چاه متروکی که اینک در حیاط ساختمان بانک ملی شعبه فردوسی واقع است، فرو انداختند (برای اطلاع بیشتر رک به حسینی جلالی، ج ۲، صص ۱۳۶ - ۱۳۷ و سید حسن امین، مستدرکات اعیان الشیعه، دارالتعارف بپروت، ج ۶، صص ۲۳۹ - ۲۴۰).

۵ خلیلی، ج ۸، ص ۱۲۶ و ۱۳۰.

(۱۲۶۰ ق حدود ۱۸۴۴م)

- زیارت مفتی مصر از نجف اشرف.^۱
- ممانعت مقامات دولت عثمانی، از جمله ملا یوسف بن ملا سلیمان از اقامت و سکونت طلاب فاقد تابعیت عثمانی در حوزه نجف.^۲
- بروز فتنه باب در کربلا با دعوی علی محمد شیرازی.^۳
- اهتمام شیخ حسن کاشف الغطاء و علمای بغداد در ردّ مسلک بابیه از طریق برگزاری مجالس مناظره.^۴
- نفی محمد بن شبل نماینده بابیه از نجف و کربلا از سوی اهالی این دو شهر و بر اساس آگاهی و فتوای علما.^۵
- مخالفت دولت عثمانی با ضبط و تصرف موقوفات کربلا متعلق به حضرت امام حسین(ع) و حضرت ابوالفضل العباس (ع) پس از تهاجم نجیب پاشا از بیم بروز حساسیت ایرانیان.^۶

(۱۲۶۱ ق حدود ۱۸۴۵م)

- تأسیس مسجد شیخ باقر قفطان به دست حاج محمد صادق تهرانی.^۷
- احداث حوض در ضلع جنوبی صحن شریف علوی به دست محمد نجیب پاشا.^۸

۱. المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۵۱.

۲. پیشین، ج ۲، ص ۴۵۴.

۳. لسان الملك، ج ۲، صص ۸۲۷ - ۸۲۸.

۴. معارف الرجال، ج ۱، صص ۲۱۵ - ۲۱۶.

۵. العزّاوى، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۷، صص ۷۲ - ۷۳.

۶. در این زمینه بتکرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه ۲۷/۴/۱۲۶۰.S13 HR MKT.

۷. این مسجد در محل منزل علامه فاضل مقدس اردبیلی بنا شده است. ظاهراً حاج محمد صادق تهرانی با خرید بنا از ورثه نسبت به ساخت مسجد اقدام نمود (رک به آل محیوبه، ج ۱، ص ۱۱۱).

۸. المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۴۶۰.

(۱۲۶۲ ق حدود ۱۸۴۶م)

• مرمت پنجره نقره‌ای مرقد مطهر حضرت علی (ع) و درج آیات قرآن کریم ب ذکر اسامی ائمه دوازده‌گانه (ع) همراه برخی ابیات فارسی در آن. نام متولی مرمت چنین نقر شده بود: «عباسقلی خان وزیر محمد شاه بن عباس شاه بن فتح علی شاه (معمدالدوله)».^۱

• مهاجرت علمای نجف به مناطق حومه و تعطیلی حوزه‌های درس بر اثر شیوع وبا در شهر.^۲

• نصب ضریح طلای ساخته شده از سوی امنای دولت ایران، به عنوان نذورات، بر تربت شریف حضرت امام موسی کاظم (ع) و حضرت جواد (ع).

• احداث یک پل برای عبور زائران بر رودخانه دیاله که مصلحت گزار ایران در بغداد آن را از دولت عثمانی خواسته بود.^۳

• انتصاب نوری بیک به عنوان قائم مقام کربلا و متولی نجف از سوی محمد نجیب پاشا (شوال).^۴

• انتشار بیماری وبا در نجف اشرف.^۵

• مهاجرت صدرالدین محمد بن صالح عاملی اصفهانی^۶ از ایران به حوزه نجف اشرف.^۷

• وفات سید ابراهیم قزوینی حائری صاحب کتاب *الضوابط* در پی شیوع وبا در کربلا.^۱

۱- سعاد ماهر محمد، ص ۱۶۵.

۲- پیشین، همان جلد، ص ۴۵۶.

۳- درخصوص نصب ضریح و احداث پل نگاه کنید به *بایگانی نخست وزیری ترکیه*، I.MSM.۳۰/۸۴۷/۱۲۶۲R۴.

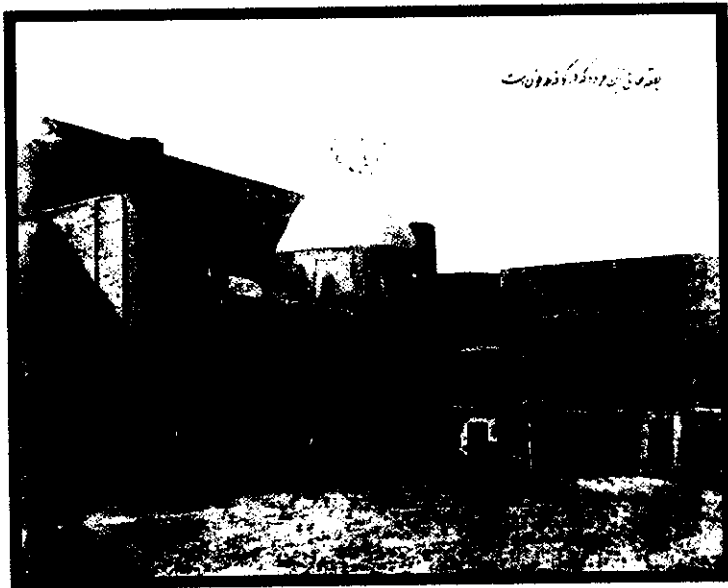
۴- بنگرید به مجله *البلاغ*، شماره ۳، سال ۵ (۱۳۹۵ ق).

۵- *المسلمی العقیلبی*، ج ۲، ص ۴۵۵.

۶- برای اطلاع بیشتر درباره ایشان رک به سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۳۷۲.

۷- برخی تاریخ این مهاجرت را سال ۱۲۶۴ ق و معتقدند وی دو یا سه سال پس از این زمان دعوت حق را لبیک گفت و به دیار باقی شتافته است (*المسلمی العقیلبی*، ج ۱، ص ۱۳۲).

- درگذشت شیخ حسن کاشف الغطاء، فرزند شیخ جعفر کبیر و خاکسپاری وی در محلهٔ عماره^۲، همچنین خاکسپاری شیخ عبدالرزاق بن محمد عبد النبی کاظمی متولی روضهٔ حیدریه در آن مکان منور^۳.

مدفن هانی بن عروه در مسجد کوفه - تصویر از مجموعه کاخ گلستان

۱- درخصوص او بنگرید به محمد هادی امینی، ج ۴، صص ۹۸۳ - ۹۸۴، به امر نجیب پاشا والی کربلا به جهت خاکسپاری ایشان و علامه سید محمد مهدی بن سید علی طباطبایی دو مقبره کنار گلدسته های حرم حسینی احداث کردید (بنگرید به سلمان هادی الطلمع، ص ۵۷). یکی از شاهزادگان قاجار درباره این مرجع بزرگ می نویسد که در درس وی ۴۰۰ طلبه حضور می یابند و مقلدین وی بیشتر از اهالی هند و سند هستند، و از همین جهت کارهای بزرگی از هند به او رجوع شده تا تحت اشراف وی به انجام رسد. اقداماتی چون تعمیر صحن و گنبد حرم حضرت ابوالفضل العباس(ع)، لایروبی نهر حسینی و ... در این زمینه رک به محمد ولی میرزا، *سفرنامه مکه*، به سعی رسول جعفریان، نشر مشعر، ص ۲۳۶ - ۲۳۷.

۲ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۵۶.

۳ ال یاسین، صص ۲۳۸ - ۲۳۹.

ایوان جنوبی حرم سید الشهداء (ع)
تصویر از مجموعه آلبوم عهد ناصری موجود در کاخ گلستان

(۱۲۶۳ ق حدود ۱۸۴۷م)

- درخواست حاج میرزا آغاسی، صدراعظم ایران از باب عالی برای صدور مجوز تجدید بنای صحن و سرای روضه حسینی.^۱
- صدور فرمان باب عالی از استانبول، مبنی بر عدم دریافت حق گذر از ایرانیان تنگدست که از برای زیارت عتبات عالیات رهسپار آن اماکن هستند.^۲ مقامات عثمانی

۱. دیپلک قایا، ص ۹۷.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۸۱/۴۰/۱۲۶۳۷۲۹. A.}DVN.DVE.

تصمیم گرفتند برای عدم سوءاستفاده از معافیت مذکور، معادل ۲۰٪ تذکره عبور رایگان را بر اساس آمار رسمی زوآر سال قبل در اختیار مصلحت گزار ایران در بغداد قرار دهند تا به تشخیص میان فقرا، توزیع کند.^۱

• حواله مبلغ یکصد و پنجاه هزار روپیه هندی از سوی حسین بن سید دلدار علی لکهنوی از لکهنو هندوستان به شیخ محمدحسن نجفی صاحب جوهر^۲ برای توسعه و تعریض نهر هندی. این وجه پس از خواست صاحب جوهر از شیعیان هند و به ویژه سلطان محمد امجد علی شاه تامین گردید. امجد علیشاه نخست مبلغ هشتاد هزار تومان تأمین کرد، اما برای انجام کامل طرح به اعتبارات بیشتری نیاز بود و مبلغ ارسالی از لکهنو، به همین سبب تهیه و اعطا گردید.^۳

• کمک و مساعدت مالی فرهاد میرزا معتمدالدوله، برادر محمد شاه قاجار، به صاحب جوهر برای تعریض و لایروبی نهر هندی یا همان نهر شاهی عهد شاه اسماعیل اول صفوی.^۴

• وصول نخستین محموله از کمکهای نواب شیعی هند از آوده هندوستان برای توزیع میان علما و فقرای نجف اشرف به میزان ۶۴ هزار روپیه.^۵

۱- پیشین، HR.MKT.۱۶/۲۷/۱۲۶۳M۲۶.

۲ درباره وی بنگرید به گلشن ابرار، ج ۱، صص ۳۵۳ - ۳۵۷.

۳ سید محسن امین العاملی، ج ۱۱، ص ۱۵۹.

۴ الحصون المنيعه فی طبقات الشيعه، ج ۲، ص ۳۴.

۵ نماینده کنسولی بریتانیا وظیفه توزیع این اعتبار را به صورت سالانه میان بیوت علمای نجف عهده‌دار بود.

«عکس شاهزاده هندی را گفتم عکاس باشی بردارد».
سفرنامه ناصرالدین شاه ص ۱۷۳ - مجموعه کاخ گلستان

• درگذشت و خاکسپاری تنی چند از علما و بزرگان ایرانی چون حاج میرزا مسیح مجتهد تهرانی،^۱ میرزا محمد تقی نوری، ملا محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی^۲ و عبدالله خان امین الدوله فرزند حاج محمد حسین علّاف اصفهانی صدراعظم سابق.^۳

۱ - الفتاوی، ص ۳۵۳. ایشان در تهران درگذشتند و سپس پیکر وی را به نجف منتقل و در حجره شماره ۲ (فی حجره بجانب باب السلطانی: اقا بزرگ، ج ۱، ص ۲۷۳) صحن روضه علوی به خاک سپردند. فتوی معروف میرزا مسیح مجتهد در حدیثه قتل وزیر مختار روس (گریبایدوف) در تهران مشهور است. در حقیقت اعزام ایشان به عتبات عالیات با توجه به نتایج سفر خسرو میرزا به منظور حل مناقشه حاصل از قتل وزیر مختار انجام شد، لیکن به دقت نمی توان گفت که آیا این امر در چارچوب درخواست یا فشار طرف روسی بوده یا از سر خشم شاه و دربار از نقش و فتوی وی که صدور آن مخترک مردم در حمله به کنسولگری روسیه در خیابان بامتار فعلی تهران و قتل گریبایدوف گردیده بود. درباره زندگانی او رک به گلشن ابرار، ج ۱، صص ۳۲۴ - ۳۳۰.

۲ - پیکر ایشان را نیز ایوان طلا و تحت گلدسته شمالی مدفون ساختند. الفتاوی، صص ۳۶۱ - ۳۶۲.

۳ - وی را نیز در موقوفه خانوادگی خود در مدرسه صدر اعظم نجف به خاک سپرده‌اند.

همچنین شیخ حسین قفطان (۸ جمادی الثانی)^۱، سید صدر الدین موسوی عاملی اصفهانی از علمای مهاجر از جبل عامل و مقیم اصفهان (اول صفر)^۲.

(۱۲۶۴ ق حدود ۱۸۴۸م)

- اختصاص ۳۰۰۰ تومان از سوی دولت ایران، از برای ابتیاع اماکن اطراف حرم در کربلا و انضمام آنها به حرم مطهر.^۳
- شکایت رسمی صدر اعظم ایران به دولت عثمانی در اعتراض به ممانعت از احداث یک مدرسه علوم دینی برای شیعیان در کربلا.^۴
- تخصیص اعتباری به میزان ۲۹۶۳۳۷ قروش از سوی دولت عثمانی برای توسعه حرمین موجود در کربلای معلی، با هدف کسب مقبولیت میان سکنه و در مقابل سیاستهای توسعه ای ایران و یا حتی به منظور تحدید دامنه فعالیت‌های عمرانی ایران.^۵
- تأسیس مسجد صاحب جواهر در عهد شیخ محمد حسن نجفی، صاحب کتاب جواهرالکلام فی شرایع الاسلام در نجف اشرف.^۶
- ارسال مجموعه‌ای از هدایا از سوی سلطان عبدالحمید، پس از جلوس بر تخت سلطنت دولت عثمانی برای انضمام به ذخائر و نفائس مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) و حضرت امام حسین (ع).^۷

۱- محل دفن ایشان نزدیک باب طوسی و در کنار کفشداری سابق آن محل بوده است. الفتاوی، ص ۱۱۱.

۲- حجره شماره ۳ درون صحن امیرالمؤمنین علی (ع) نیز آرامگاه ایشان است. پیشین، صص ۳۰۱-۳۰۲.

۳- دیلک قایا، ص ۹۸.

۴- در این خصوص رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.HR.۴۷/۲۲۱۱/۱۲۶۴N۴.

۵- پیشین، همانجا.

۶- آل محبویه، ج ۱، ص ۱۰۸.

۷- المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۶۲.

- خروج شاهزادگان پناهنده به عتبات عالیات پس از اطلاع از خبر درگذشت محمد شاه قاجار برای تصرف کرمانشاهان و با هدف دستیابی به تاج و تخت، تحت رهبری اللهیارخان آصف الدوله و ظلّ السلطان، از نجف اشرف و کربلا. این اقدام بلافاصله و به دلیل اعزام سیصد سوار از سوی پاشای بغداد بی‌نتیجه ماند و نامبردگان را قوای عثمانی برای اسکان به سامراء هدایت کردند.^۱
- واگذاری سرپرستی توزیع کمکهای خیریه اوده هند از سوی نماینده بریتانیا به شیخ مهدی بن شیخ علی بن شیخ جعفر کبیر کاشف العطاء.^۲

(۱۲۶۵ ق حدود ۱۸۴۹م)

- قدردانی رسمی وزارت اوقاف عثمانی از ادهم افندی مدیر اوقاف کربلا و نجف.^۳
- دستورالعمل باب عالی برای حرکت زائران ایرانی در قالب کاروانهای به هم پیوسته .
- زیر نظر نیروی نظامی دولت عثمانی به بهانه تأمین امنیت.^۴
- توصیه میرزا جعفرخان مشیرالدوله، نماینده ایران در بغداد مبنی بر صدور فتاوی از سوی علما در باب حرمت زیارت عتبات تا رفع موانع و سختگیریهای دولتمردان عثمانی.^۵

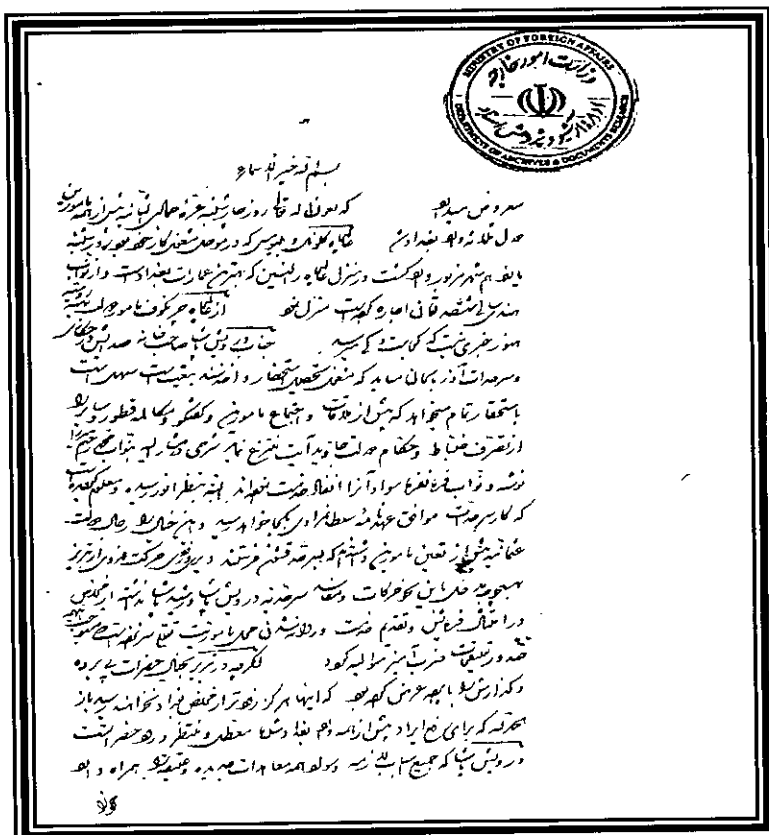
۱- یکسال قبل از این حادثه میرزا جعفرخان مشیرالدوله طی گزارشی به مرکز مجدداً بر شکل گرفتن تجمعی از مخالفان حکومت هشدار داده و یادآوری نموده بود که «بدخواهان دولت در عتبات عالیات مجتمع آمدند هر روز شهری که مشعر نقص و فتور دولت بود، صدق و کذب میان مردم منتشر ساختند.» بتکرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۲۶۳، کارت ۶، دوسیه ۴.

۲ المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۶۲.

۳- رک به حکم صادره در بایگانی نخست وزیری ترکیه، UM.MHM.۹۴/۱۰/۱۲۶۵Ra۲۰.

۴ پیشین، HR.MKT.۲۳/۸۲/۱۲۶۵ Ra ۱۴.

۵ او می نویسد «(ضروری است) مردم را به حکم از زیارت عتبات عالیات تا انجام رفع بدعتهای اینجا منع نمودن و آدم دولخواه و کاردان مثل وکیل الملک و امثال آن به استانبول مامور کردن» رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه به همان ادرس سال ۱۲۶۳ق صندوق ۶ پرونده ۱۴. طی همین سالها خورشید پاشا همتای ترک میرزا جعفر خان مشیرالدوله در گزارش خود به باعالی در خصوص کمیت امار تبادلات میان دو کشور، تنها از یک نقطه مرزی خنقین، امار

صفحات نخستین گزارش نماینده دولت ایران در موضوع مذاکرات ارزروم با اتکا به توافقات زهاب
مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی

قابل تاملی را قید می کند که نشان از دامنه وسیع کمیت زوار و تجار ایرانی دارد. به عنوان مثال وی عدد زوار عبور کننده از گمرک خانقین را ۵۲۹۶۹ نفر، کاروان مکاریان را با ۲۴۹۵۷ راس جابجا با ۳۳۲۸ کاروان ذکر می نماید. ر. ک به :

Mehmed Hursid Pasa, SEYAHNAME – I HUDUD, Alaattin Eser, Istanbul ۱۹۹۷, p. ۹۲۰.

در کنار آمار خورشید پاشا روایت کوپر نیز حائز اهمیت است که از عدد یکصد هزار زائر ایرانی و هندی سخن دارد. بنگرید به:

H. Sawanson COWPER, THROUGH TURKISH ARABIA, London ۱۹۸۷, p. ۳۷۲.

اگر بر آن باشیم درک واقع بینانه ای در تاثیرات تبادلات مردمی میان ایران و عتبات عالیات عرش در جات داشته باشیم باید به این نکته بپردازیم که بنا بر برآوردهای قابل استناد جمعیت ایران ۱۷ سال پس از گزارش خورشید پاشا در خوشبینانه ترین فرض ممکن چهار میلیون و چهارصد هزار نفر بوده است (بنگرید به چارلز عیسوی. تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه یعقوب آژند، نشر گستره ۱۳۶۲، ص ۴۱). فلذا این به این معناست که در دوره مورد بحث ما، تقریباً همه ساله یک هجدهم جمعیت ایران از عتبات مقدس دیدار داشته اند که بدیهی است نمی توان چنین جایجایی و گردش جمعیتی را در هیچ کشوری دیگری مثال زد.

- توصیه میرزا جعفر خان مشیرالدوله نماینده ایران در عثمانی درخصوص عدم خروج قوای ایران از زهاب تا تأدیه خسارات شیعیان کربلای معلی، که با توجه به حمله سبعانه محمد نجیب پاشا حاکم عثمانی مورد ظلم و تعدی واقع شده بودند.^۱
- ترفیع رتبه عفت بی، قائم مقام نجف و کربلا از سوی دولت عثمانی.^۲
- ناامنی در مسیر سرحد کرمانشاهان تا شهرهای مقدس در عتبات عالیات و تعرضهای متعدد به کاروانیان و زائران ایرانی.^۳
- ممانعت حاکم نجف از ادامه کار احداث مدرسه موقوفه ضیاء السلطنه.^۴
- صدور دستورالعمل دولت عثمانی، مبنی بر توقف هرگونه فعالیت در زمینه مرمت آثار و ابنیه متعلق به شیعیان یا ایرانیان، به دست اتباع ایرانی و حتی از محل اعتبارات واصله از سوی دولت ایران.
- ممانعت متولی نجف (ملایوسف) از دفن پیکرهای حاج میرزا مسعود انصاری گرمارودی، وزیر امور خارجه ایران و نیز امام جمعه تهران و درخواست ارقام هنگفت (پانصد تومان و سیس دویست تومان) به عنوان مالیات دفن.^۵

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۲۶۳، صندوق ۶، پرونده ۱۴ گزارش ۱۸ جمادی الثانی میرزا جعفرخان مشیرالدوله.

۲- در این زمینه بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، AMD.۱۳/۱۳/۱۲۶۵۲۲۹.

۳- نگاه کنید به گزارش میرزا جعفرخان مشیرالدوله مورخ ۱۸ جمادی الثانی ۱۲۶۵، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۲۶۳، کارتن ۶، دوسیه ۴.

۴- پیشین، همانجا.

۵- میرزا جعفر خان مشیرالدوله این موضوع را از زبان یکی از کارگزاران چنین به تهران گزارش نموده است که «ملایوسف حاکم نجف نگذاشت نقش آن مرحوم (میرزا مسعود گرمارودی) را دفن نمایم. هرچه واسطه انداختم التماس نمودم که مدفن مدرسه و ملک ضیاء السلطنه است. یک طاقه شال به خدمت شما فرستاده است زیاده از این نداده است به جایی نرسید. آخر الامر پا شدم یکصد تومان از تاج الدوله قرض کردم و به انضمام شال پیش حاکم بردم باز گفت از پانصد کمتر نخواهم گرفت ... شنیدم که علمای نجف قرار دفن مرحوم امام جمعه را به دویست تومان داده گذارده اند». ر. ک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۲۶۳، ق. صندوق ۶، پرونده ۴ و همچنین برای بررسی رویکرد دولت عثمانی در برابر بروز این مشکل ر. ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، HR.MKT.۲۶/۴۴/۱۲۶۵B۲. علاوه بر جنبه های مورد اشاره در فوق باید توجه داشت که درآمد عثمانیها از حمل جثات افراد عادی اعم از ایرانیان و هندیها به عتبات رقم قابل توجهی را

- دفن شیخ احمد دَجیلی از شعرای نجف^۱ و همچنین سید حسن خراسان از علمای بغداد (۱۵ رجب)، در صحن حرم امیرالمؤمنین (ع)^۲.

(۱۲۶۶ق حدود ۱۸۵۰م)

- گسترش حوزه بحث و درس شیخ مرتضی انصاری^۳ و ریاست وی بر مجتهدان نجف اشرف^۴.
- مجازات اعراب متعرض به زوّار شیعه و ردّ اموال سرقتی آنها، به شیعیان و زوّار^۵.
- اقدام دولت عثمانی برای تجدید و ترمیم ضریح ابو عبدالله الحسین (ع) که با ثبت آیات قرآنی زیر نظر مهندس کامل افندی دنبال گردید^۶.
- ایجاد خط مبادله محمولات پستی میان نجف و مدینه منوره^۷.
- اعطای هزار مثقال نقره به منظور تزئین ضریح حضرت سید الشهداء (ع) از سوی یکی از شیعیان هند.
- تهیه آمار خزائن حرم حسینی از سوی دولت عثمانی^۸.

شامل می شده است. لانگریک معتقد است که حمل هر جنازه برای دفن در نجف حداقل یک پوند درآمد برای عثمانی و سکنه محلی به ارمغان داشته است. ر. ک به لانگریک، ص ۳۹.

۱- الفتاوی، ص ۴۳.

۲- بیکر ایشان را از بغداد به نجف منتقل نمودند و در حجره شماره ۹ صحن مدفون ساختند. پیشین، ص ۹۹ و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۳، صص ۸-۹.

۳- در خصوص احوال ایشان نگاه کنید به محمد هادی امینی، ج ۱، صص ۱۸۶-۱۸۷.

۴- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۵۰۷.

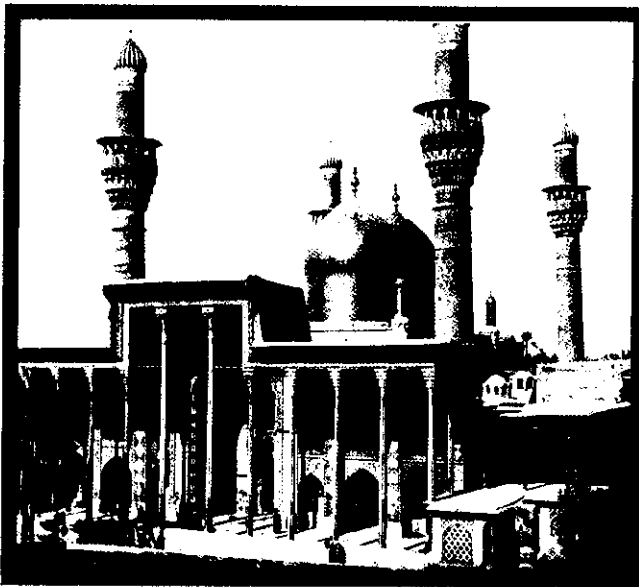
۵- ر. ک به گزارش موجود در **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، HR.MKT.۲۹/۱۴/۱۲۶۶M۲۱.

۶- هزینه این طرح ۱۵۰۰۰۰ قروش بوده است. دپلک قایا، ص ۹۸. بنظر می رسد این اهتمام دولت عثمانی از آنجا ناشی گردید که مطلع شد عنقریب است دولت ایران یک ضریح مرّین به طلا را به کربلا ارسال دارد. ر. ک به روایت خبری همین نویسنده در ص ۱۱۲ اثر خود.

۷- در این زمینه ر. ک به **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، HR.MKT.۷۴/۳۲/۱۲۶۶C۱۰.

۸- دپلک قایا، ص ۱۱۵.

- تأسیس پادگان دائمی از سوی دولت عثمانی در کربلا با توجه به التهابات سنوات قبل آن شهر و تأمین اعتبار ۲۷۶۱۱ قروش از سوی باب عالی برای آن.^۱
- درگذشت و خاکسپاری عالم فقیه سید ابوطالب همدانی در روضه حیدریه (صفر)^۲، همچنین شیخ میرزا زین العابدین سلماسی کاظمی (۱۱ ذی حجه)^۳ و شیخ محمد علی مازندرانی کاظمی از علما و مدرسان حوزه کاظمین.^۴

تصویر نمای عمومی روضه کاظمیه - مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی کاخ گلستان

۱- پیشین، ص ۳۱۰.

۲ بنا بر روایت الفتلاوی محل ارامگاه ایشان حجره شماره ۳ صحن است. الفتلاوی، ص ۲۹. او از شگردان میبرز علامه صاحب الجواهر بود که در عهد حیات استاد خویش درگذشت و در حجره سمت چپ داخل صحن از درب غربی که به باب السلطانی مشهور بود به خاک سپرده شد (شیخ اقا بزرگ، ج ۷، ص ۱۶۷).

۳ مزار ایشان داخل حرم کاظمین و در مقابل مقبره شیخ مفید است. رک به محمد المنصور، تراجم علماء الکاظمیه، موسسه الامامین الجوادین (ع) کاظمین به همراه انتشارات دارالخورا، در بغداد ۲۰۰۹، صص ۹۷-۹۸.

۴- ایشان را در رواق حرم کاظمین مدفون ساختند. پیشین، ص ۲۴۱.

(۱۲۶۷ ق حدود ۱۸۵۱م)

- اشتعال جنگ میان قبایل شمر و صقور (زقر) در نجف اشرف.^۱
- محاصره طوایف صقور (زقر) از سوی حاکم نجف ملا یوسف و اقدام به اخراج آنها از شهر.^۲
- استعلام باب عالی از چگونگی و چرایی دریافت مالیات دفن از ایرانیان و شیعیان نجف و کربلا.^۳
- خاکسپاری شیخ حسن مغنیه از آدبای نجف، در صحن شریف روضه امیرالمؤمنین علی (ع).^۴

(۱۲۶۸ ق حدود ۱۸۵۲م)

- افزایش قیمت‌ها در نجف و کربلا.^۵
- ورود والی جدید بغداد، سلیم پاشا در رأس ۵۰۰۰ نفر به نجف، برای تخفیف بحران حاصل از درگیری دو طایفه شمر و صقور (زقر).^۶
- ساخت کاروانسرای برای زوار ایرانی در کربلا، به دست حاجی مظاهر تاجر ایرانی.^۷
- قتل میرزا عبدالوهاب شیرازی از پیروان باب در کاظمین پس از اظهار دعوت از سوی وی، به دست جعفر قلی خان و فرزندانش (برادر صدراعظم).^۸

۱- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۷۰.

۲- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۶۹، برای اطلاع از آثار او نگاه کنید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۱۴۴.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A./MKT.VM.۵۹/۴۳/۱۲۶۷B۱۴.

۴- الفتلاوی، ص ۱۰۵.

۵- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۷، ص ۹۸.

۶- برای اطلاع بیشتر رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، A./MKT.VM.۵۹/۴۳/۱۲۶۷B۱۴، همچنین آل محبویه، ج ۱، ص ۲۳۲.

۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A./MKT.UM.۱۰۷/۳۴/۱۲۶۸Z۵۲۹.

۸- لسان الملك، ج ۳، صص ۱۱۸۹ - ۱۱۹۰.

- تبعید میرزا صالح (از رهبران بابیه) به بورس با توجه به شورش در کربلای معلی.^۱
- دستورالعمل باب عالی در باب حفاظت از متبرکات مرقد امام حسین (ع).^۲
- صدور فرمان باب عالی به مأموران گمرک مبنی بر ممانعت از ورود قرآنهای منتشر شده در ایران.^۳
- فتاوی تنی چند از علمای نجف در خصوص رجحان حفظ جان در شرایط خطرناک بر زیارت عتبات عالیات، که با توجه به بروز ناآرامیها و درگیریهای شهر و حومه آن صادر شد.^۴
- فرار رهبران زندانی طائفه شمر از بغداد و بازگشت آنها به نجف برای اقدام به انتقامگیری (رجب).^۵
- صدور مجوز برای انجام امور ساختمانی و تعمیرات املاک و مستحدثات متعلق به اتباع و تجار ایرانی مقیم کربلا و بغداد، از سوی دولت عثمانی.
- اقدام شیخ عبدالحسین تهرانی، شیخ العراقین در احداث مدرسه صدر اعظم از محل ثلث اموال میرزا تقی خان امیرکبیر در زاویه غربی صحن حرم حسینی(ع).^۶
- تخصیص حقوق برای نیروهای عثمانی کشته یا مجروح پس از سرکوب شورش شهر نجف اشرف از سوی سلیم پاشا والی بغداد.^۱

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۵۵/۱۲۶۷B۵، {DVN.۶۸/۵۵/۱۲۶۷B۵}.

۲- ایضاً: i.DH.۲۳۸/۱۴۴۰۹/۱۲۶۷L۲۲.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۵۰/۳۶/۱۲۶۹S۲، A.MKT.MHM.

۴- روزنامه وقایع اتفاقیه، ۲۷ رمضان ۱۲۶۸، ش ۷۶، ص ۲.

۵- آل محبوبه، ج ۲، ص ۴۷۲.

۶- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۳. علاوه بر خدمات مهم شیخ العراقین به حفظ ابنیه و آثار باید از نقش او در جمع آوری میراث معنوی شیعه و اهل بیت(ع) نیز یاد کرد. وی در کربلا بنای کتابخانه ای را نهاد که به نام خود او نیز اشتهار یافت. این کتابخانه نفیس که منابعی چون نسخه واحد ترجمه علامه خواجه نصیرالدین طوسی از یکی از متون کهن یونانی، کتاب "محیط" اثر صاحب ابن عباد و کتاب «العین» نگارش خلیل بن احمد فراهیدی را در خود داشت بعدها با عنوان کتابخانه جعفریه به مدرسه هندی کربلا منتقل شد. برخی از متون آن هم بعدها نزد شیخ احمد فرزند شیخ حسین مازندرانی قرار گرفت و به روایت جرجی زیدان در تاریخ آداب اللغة العربیه، ج ۴ ص ۱۲۸ برخی از نسخ ممتاز این کتابخانه سالهای پس از این در بیوت کربلا و نجف رویت شد.

- درگذشت شیخ محمد بن شیخ علی بن شیخ جعفر کاشف الغطاء در نجف.^۲

(۱۲۶۹ ق حدود ۱۸۵۳م)

- کشتار گسترده اهالی شهر نجف، به دست طایفه شمّر.^۳
- دستگیری گسترده سران طائفه شمّر به دست قوای عثمانی.^۴
- درخواست علمای نجف برای مسئولیت پذیری دولت عثمانی نسبت به تعرضات و اقدامات دو طائفه شمّر و صقور (زقر)، خطاب به محمد رشید پاشا والی بغداد.^۵
- اعزام گروهی از متخصصان عثمانی برای تصدّی امور دیوانی و حکومتی شهر نجف و کاستن از نفوذ منسوبان قبایل شمّر و صقور (زقر).^۶
- بازدید محمد علی پاشا والی جدید بغداد از نجف اشرف.^۷
- تبعید عباس میرزا ملک آرا و مادرش، از سوی ناصرالدین شاه به کربلای معلّی.^۸
- درخواست تغییر محل تبعید عباس میرزا ملک آرا از کربلا به مکه مکرمه (رمضان).^۹
- احداث مقبره در مجموعه حرم و صحن کاظمین برای سلیم پاشا والی قبلی بغداد.^{۱۰}

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، MKT.MVL.۸۲/۴۶/۱۲۶۸M۹، ۸، و همچنین ال محبوبه، ج ۱، ص ۲۳۲.

۲- وی را در مقبره‌اش که در نزدیکی صحن علوی است به خاک سپردند. المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۷۷.

۳- ال محبوبه، ج ۱، ص ۳۳۷.

۴- سید محسن امین العاملی، ج ۱۵، ص ۴۲۹.

۵- المسلمی العقیلی ج ۲، ص ۴۷۹ به نقل از مجله جمعیه المورخین و الآثار فی العراق، شماره ۸، ص ۲۱.

۶- سید محسن امین العاملی، ج ۱۵، ص ۴۲۹.

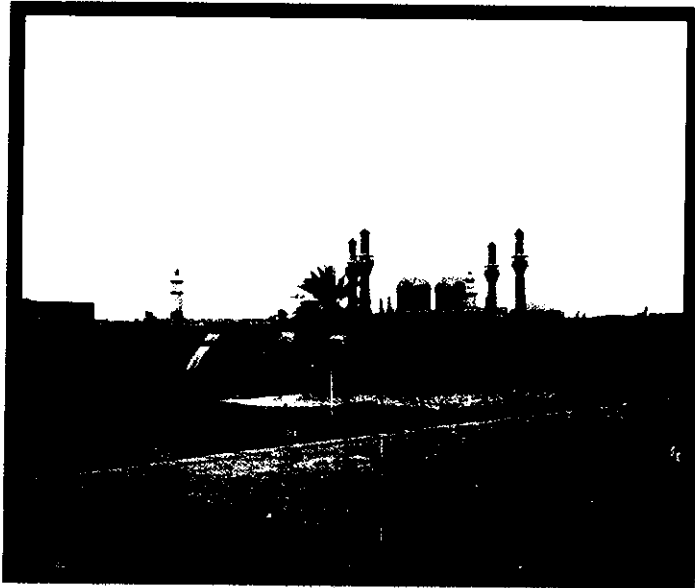
۷- الحصن المنیعہ فی طبقات الشیخه، ج ۱، ص ۳۶۴.

۸- برای مطالعه مجوز اقامت عباس میرزا ملک آرا، ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، IIR.MKT.۵۱/۶/۱۲۶۹M۲۹.

۹- محمد حسن کاووسی عراقی، فهرست اسناد مکمل فاجاریه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی ۱۳۸۲، ج ۳۸ از مجموعه مجلدات ۳۱، ۳۸، ص ۴۷۷.

۱۰- ال یاسین، تاریخ کاظمین و بغداد، ص ۱۵۶.

- گشایش درب جدیدی برای ورود به روضه مطهر حضرات جوادین (ع) در کاظمین و تجدید بنای عمارتی درون صحن که به «ولد کاظم» معروف شد، به دست سلیم پاشا فرمانده قوای دولتی عثمانی.^۱

کاظمین و حرمله‌های مطهر آن
تصویر متعلق به آلبوم عبدالحمید دوم در دانشگاه استانبول

- توسعه شهر نجف، به ویژه در منطقه الحویش با شکل‌گیری محله باب النهر.^۲
- اعلام موافقت دولت عثمانی با درخواست ساخت یک باب درب نقره برای حرم حسینی با شرط انجام آن تحت نظر والی بغداد و مشیر ارتش همایونی عثمانی.^۳

۱- ال یاسین، صص ۹۱-۹۲.

۲ آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۵۹.

۳ دبلک قاپا، ص ۱۰۱.

- تعیین حاجی جیلان بی به عنوان مدیر امور اجرائی سامراء.
- دستور تحقیق در خصوص روند امور اداری برای صدور مجوز ساخت کاروانسرای حاجی مظاهر تاجر ایرانی در کربلای معلی.^۱
- انتصاب عبود الفیخرانی به عنوان مسئول امنیت شهر و ریاست تفنگچی‌ها.^۲
- اعزام شیخ عبدالحسین تهرانی، ملقب به شیخ العراقین از سوی دولت ایران به همراه ضریح تربت امام حسین (ع) برای نصب و توسعه حرم که علی رغم پیگیریهای سفیر عثمانی حیدر افندی در تهران، این امر با کارشکنی کارگزاران دولت عثمانی مواجه شد.^۳
- تعیین ثلث ماترک میرزا تقی خان امیرکبیر برای نوسازی عتبات عالیات زیر نظر شیخ عبدالحسین تهرانی.^۴
- دستور دولت عثمانی مبنی بر ممانعت بازسازی مشاهد مقدسه به مباشرت دولت ایران.^۵
- انتقال پیکر میرزا تقی خان امیرکبیر صدراعظم ایران برای خاکسپاری در حرم حسینی بنا بر وصیت وی، از سوی شیخ عبدالحسین تهرانی وصی وی.^۶

۱- ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه. A.İ. MKT.UM.۱۱۰۷۸۸۱۲۶۹M۱۰.

۲- وی از روسای طایفه شمر بود، که همانسال به همراه جمعی دیگر از سران قبیله به قتل رسید. بنگرید به المسلمی العقلی، ج ۲، ص ۴۷۸.

۳- دیلک قایا، صص ۱۰۱- ۱۰۲.

۴- بنگرید به مدخل امیرکبیر، دائره المعارف بزرگ اسلامی.

۵- ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه A.İ. MKT.UM.۱۱۵۳۳۵۱۲۶۹S۱۶، توضیح اینکه پس از اعلام تصمیم باب عالی برای ممانعت از اجرای طرح های توسعه ای از ناحیه ایران، که بر خلاف توافقات مجالس چهارده گانه مذاکرات ارزروم میان چهار کشور بود، تماسهای متعددی از طرف دولت ایران با فرانسه و بریتانیا (طرفهای مذاکراتی ناظر بر قرارداد ارزروم) آغاز شد، بطوریکه سرانجام با ابفای نقش موثر از ناحیه فرخ خان امین الدوله سفیر در پاریس و فشار دولت فرانسه باب عالی پس از ۴ سال پذیرفت تا در این زمینه فرمان جدیدی را صادر کند (ر.ک به دیلک قایا، ص ۱۰۲).

۶- وی را در رواق شرقی که قبل از وی محمد علی میرزا دولتشاه در آن دفن شده بود به خاک سپردند. بنگرید به روزنامه سفر وقایع کربلا، به کوشش علی مختاری، مجموعه میراث اسلامی ایران، کتابخانه ایت الله مرعشی نجفی، دفتر اول، ص ۴۸. همچنین از دیگر افراد مشهوری که در این رواق مدفون هستند می توان به حاج میرزا آقاسی، ظل السلطان، ملا صالح قزوینی، امین الدوله هندی، جهانگیر میرزا فرزند نایب السطنه، میرزا مهدی شهرستانی، ساعد الملک فرزند امیرکبیر، میرزا حسین خان برادر امیرکبیر و ... اشاره نمود. برای تفصیل موضوع بنگرید به سفرنامه ادیب الملک و همچنین سفرنامه ناصرالدین شاه.

- درگذشت و خاکسپاری شیخ رضا عاملی، مدرس فقه و اصول و نوه دختری سید محمد جواد عاملی صاحب مفتاح الکرامه (۱۱ ذی - حجه)^۱، همچنین تشییع و خاکسپاری سید عباس خراسان موسوی^۲ و نیز سید محمد عاملی فرزند علامه سید محمد جواد.^۳

(۱۲۷۰ ق حدود ۱۸۵۴م)

- درخواست دولت ایران برای تأمین امنیت جان تجار ایرانی در کربلا با توجه به تهدیداتی که متوجه آنها شده بود. همچنین عدم اخذ مالیات «اعانه سلطانی» از اتباع ایرانی که شهروند عثمانی تلقی نمی‌شوند.^۴
- عزیمت شیخ مشکور بن محمد بن صقر به ایران و همراهی با ناصرالدین شاه در مسیر زیارت مرقد مطهر ثامن الائمه علی بن موسی الرضا (ع).^۵
- تبعید جمعی از مشایخ دو طایفه شمّر و صقور (زقر) از نجف اشرف.^۶
- صدور اجازه رسمی دولت ایران برای عزیمت زوّار به سفر عتبات عالیات پس از اعلام تأمین امنیت مسیرهای عبور از سوی دولت عثمانی.^۷
- ورود سالیانه ۵۰۰۰ تا ۸۰۰۰ جنازه برای تدفین به نجف اشرف براساس سنجش جهانگرد انگلیسی لوفیتس.^۸
- افزایش رونق علمی و اجتماعی شهر نجف.^۱

۱ - محل ارامگاه ایشان حجره شماره ۷ صحن نجف اشرف است. الفتلاوی، صص ۱۳۵-۱۳۶.

۲ - ایشان نیز در حجره شماره ۹ صحن روضه حیدری آرمیده‌اند، پیشین، ص ۱۴۹.

۳ - بنا بر روایت الفتلاوی، ص ۳۲۶ محل دفن وی حجره شماره ۷ صحن امیرالمومنین علی (ع) است.

۴ - پایگانی نخست وزیری ترکیه، A.JMKT.UM.۱۴۵/۳۳/۱۲۷۰M۲۲.

۵ - آل محبویه، ج ۲، ص ۱۷۹. وی به هنگام اقامت در مشهد مقدس و در سال ۱۲۷۱ ق جان به جان آفرین تسلیم نمود و در یکی از حجرات صحن روضه رضوی به خاک سپرده شد. ر. ک به سید محسن العاملی، ج ۱۰، ص ۱۲۶.

۶ - پیشین، ج ۱، ص ۳۳۸.

۷ - روزنامه وقایع اتفاقیه، ۲۲ ذیقعد، شماره ۱۸۵.

۸ - خلیلی، ج ۶، ص ۲۳۶.

- دستور باب عالی مبنی بر انجام پاره‌ای تعمیرات برای تحکیم موقعیت و استحکام افزون‌تر حصار نجف.^۲
- صدور فرمان باب عالی مبنی بر عدم اخذ مالیات «آقچه» و «اعانة سلطانی» از سوی حکام کربلا و نجف از ایرانیان مقیم در پی اعتراضهای مکرر دولت ایران نسبت به برقراری این رسم ناعادلانه و اعمال تبعیض تنها نسبت به اتباع ایرانی.^۳

نقاشی کمال الملک از میدان کربلا (۱۳۲۰ ق)

۱. دو روایت نزدیک به هم خبر از این وضعیت دارد. لوفیتس انگلیسی تعداد زوّار را در این سال ۸۰۰۰۰ نفر برشمرده که حکایت از رونق اقتصادی و اجتماعی شهر دارد و ادیب الملک قاجار که با فاصله اندکی پس از وی شهر را دیده به رونق علمی نجف و گرمی مباحثات طلاب و علما بدینگونه اشارت می‌کند که «چیز غریبی که در انجا ملاحظه شد این است که بعد از نماز مغرب به قدر ۱۰۰۰ نفر بیشتر از طلاب که به قدر ۲۰۰ نفر از آنها مجتهد می‌باشند هر شب در انجا [رواق حرم] مباحثه علمی می‌کنند». ادیب الملک، ص ۱۷۸.

۲. در این خصوص رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.MKT.UM.۷۰/۱۵۱/۲۷۰-Cu۸.

۳. پیشین، A.MKT.UM.۱۵۲/۱/۲۷۰-Ca۱۷. صدور این فرمان و اجازه از سرگیری روند بازسازی عتبات عالیات در پی رایزنیهای گسترده دیپلماتیک میرزا جعفر خان مشیرالدوله و حضور شیخ العراقین در عتبات مقدسه حاصل شد.

- تعیین محمود بن ملا یوسف (حاکم سابق) از سوی حاج اسماعیل شعبان برای حفاظت از روضه علوی و اقدام شیخ علی بن شیخ جعفر کاشف الغطاء^۱ در عزل نامرده.^۲
- انتصاب رضا بن محمد بن حسین رفیعی به تولیت خزانه آستان علوی در نجف اشرف.^۳
- سفارش ساخت یک باب درب نقره برای حرم علوی از سوی علیشاه هندی از نواب هندی مقیم بغداد.^۴
- تأسیس مدرسه سید محمد مجاهد طباطبایی در محل بازار بزرگ کربلا^۵ و همچنین مدرسه بادکوبه ای (ترکها) در کوچه داماد با ۳۰ حجره.^۶
- درگذشت متولی صحن و روضه علوی در نجف، ملا یوسف بن سلیمان^۷
- درگذشت شیخ حسن کیوان خاقانی نجفی (۳ رجب)^۸، شیخ موسی خمایسی در حله^۹، همچنین شیخ محسن خنفر باهلی نجفی فقیه اصولی (۲۹ ربیع الاول)^{۱۰} و نیز شیخ عبدالوهاب قزوینی.^{۱۱} همچنین خاکسپاری ملا محمد صالح برغانی قزوینی فقیه حوزه علمیه کربلا در رواق حرم حسینی.^{۱۲}

۱- درباره وی بنگرید به محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۰۴۷.

۲- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۵۸.

۳- وی در سال ۱۲۸۵ ق به قتل رسید. ر.ک به سید محسن العاملی، ج ۳، ص ۶۸.

۴- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۱۵۹۶/۱۲۷۰۸۲۱، i.MVL.۲۹۰.

۵- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۳.

۶- پیشین، ص ۲۰۴.

۷- وی از ایرانیان مهاجر به نجف بود که نسب وی چنین است: یوسف بن سلیمان بن محمد طاهر بن محمود بن عالم بن عبدالله بن شهاب الدین حسین یزدی، ر.ک به المسلمی العقیلی ج ۲، ص ۴۸۴.

۸- سید محسن امین العاملی، ج ۵، ص ۲۳۷.

۹- محل دفن وی حجره شماره ۱۴ صحن آستان امیرالمومنین (ع) در نجف است. الفتلاوی، ص ۳۶۸. صاحب اعیان الشیعه مرگ وی را در نزدیکی حله دانسته است (ر.ک به، سید محسن امین، ج ۱۰، ص ۱۸۶).

۱۰- آرامگاه وی درون حجره شماره ۱۱ جای دارد. پیشین، ص ۲۴۸.

۱۱- وی را در ایوان طلا به خاک سپرده‌اند. پیشین، صص ۱۹۷-۱۹۸. ایشان به عبدالوهاب شریف نیز معروف بود(حسینی جلالی، ج ۱۳، ص ۲۷۸).

۱۲- سلمان هادی الطعمه، صص ۲۸۱ - ۲۸۲.

(۱۲۷۱ ق حدود ۱۸۵۵م)

- عزیمت دو کاروان بزرگ بالغ بر چندین هزار نفر از زوآر کرمانی و اصفهانی برای تشرف به عتبات عالیات (محرم)^۱.
- عزیمت کاروانی هشت هزار نفری از زوآر آذربایجان ایران برای زیارت مشاهد مقدسه (صفر)^۲.
- صدور فرمان محمد رشید پاشا، والی بغداد، برای حفر ترعه‌ای از رود دجله با هدف آبرسانی به سامراء^۳.
- تدفین شیخ احمد بلاغی از علما و ادبای حوزه نجف در نزدیکی باب القبلة در صحن روضة حیدریه نجف^۴ و شیخ عبدالحسین محی الدین عالم و شاعر مشهور عصر خود (صفر)^۵.

(۱۲۷۲ ق حدود ۱۸۵۶م)

- انتصاب یعقوب افندی به شهرداری کربلای معلی^۶.
- دستور ناصرالدین شاه برای طلاکاری بخشی از گنبد حرم حسینی^۷.

۱- روزنامه وقایع اتفاقیه، ۵ محرم، شماره ۱۹۱، همچنین ۲۶ محرم، شماره ۱۹۴ و ۹ ذیحجه، شماره ۲۳۸.

۲- در پی تامین امنیت راهها و صدور فرمان دولت ایران برای عدم ممانعت از سفر به عتبات عالیات طی سال ۱۲۷۱ ق خیل بیشماری از زوآر و تعداد فراوانی از جنائزی که به امانت سپرده شده بودند را در قالب کاروانها به سوی عتبات عالیات رهسپار گردیدند. (جهت اطلاع بیشتر بنگرید به روزنامه وقایع اتفاقیه ۳ صفر ۱۲۷۱ ش ۱۹۵ و ۹ ذیحجه همانسال شماره ۲۳۸).

۳- العزازی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۷، ص ۱۰۹.

۴- الفتلاوی، ص ۵۱.

۵- وی را در حجره شماره ۵۲ مدفون ساختند. الفتلاوی، صص ۱۶۱ - ۱۶۲.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۸/۱۲۷۲/۱۵۶۹۱/۳۵۸.MVL.

۷- نگاهی به تاریخ عتبات، صص ۸۶، ۸۷.

- شبیه سازی عمارتی در آوده هند به فرمان غازی الدین حیدر نواب آوده بر اساس معماری سازه بنای حرم و ضریح امیرالمؤمنین علی (ع) که به شاه نجف اشتهاار یافته است.^۱
- ریزش حاشیه کاشیکاری شده گنبد طلای حضرات جوادین(ع) در کاظمین.^۲
- شیوع وبا در نجف و کربلا.^۳
- عزیمت حاج میرزا محمود مجتهد بروجردی برای زیارت عتبات عالیات.
- درگذشت ابوالحسن بن قاسم بن عبدالعزیز بن محمد باقر بن نعمت الله مازندرانی در تهران و انتقال پیکر او به نجف اشرف^۴، همچنین دفن علامه شیخ محمد مشکور در حجره شماره ۱۷ صحن علوی.^۵

(۱۲۷۳ ق حدود ۱۸۵۷م)

- حواله اعتباری به میزان ده هزار تومان علاوه بر ثلث ماترک میرزا تقی خان امیرکبیر از سوی ناصرالدین شاه قاجار برای تعمیرات عتبات عالیات زیر نظر حاج شیخ عبدالحسین تهرانی.^۶
- ارسال چند مجموعه نذورات و طلا و جواهر تحت اشراف حاج محمدخان پیشخدمت خاصه از سوی ناصرالدین شاه برای تقدیم به روضه مطهر امیرالمؤمنین علی (ع).^۷

۱- المسلمی العقبلی، ج ۲، صص ۴۸۹-۴۹۰.

۲- روزنامه سفر وقایع کربلا، به کوشش علی مختاری، مجموعه میراث اسلامی ایران، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، دفتر اول، ص ۴۸.

۳- به روایت نویسنده مجهول سفرنامه کربلا این بیماری در نجف روزانه ۱۰ و در کربلا تا ۱۵۰ نفر تلفات داشته است. بنگرید به روزنامه سفر وقایع کربلا، به کوشش علی مختاری، مجموعه میراث اسلامی ایران، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، دفتر اول، صص ۷۶-۷۷.

۴- وی را در وادی السلام به خاک سپردند. ر. ک به سید محسن امین العاملی، ج ۲، ص ۳۲۲.

۵- ایشان در حوالی سال ۱۲۷۱ هـ ق در کاظمین روی در نقاب خاک کشیدند و پس از یکسال پیکر به امانت نهاده شده ایشان را به نجف منتقل نمودند. الفتاوی ص ۳۳۹، همچنین روزنامه وقایع اتفاقیه، ۸ جمادی الاول ۱۳۷۲، شماره ۲۵۹.

۶- بنگرید به روزنامه وقایع اتفاقیه ۴ ربیع الاول ۱۲۷۳ ق.

۷- پیشین، ۸ رجب ۱۲۷۳ ق.

- دستور ناصرالدین شاه برای تکمیل طلاکاری گلدسته‌های حرم حسینی، همچنین توسعه بخش غربی صحن تحت نظارت شیخ عبدالحسین تهرانی.^۱
- روایت ادیب الملک قاجار از سستی خدام و وضعیت نامناسب نظافت صحن ائمه عسکریین (ع) در سامراء، علی رغم وجود ۴۰ نفره خادم، با اشاره به رفتار نامناسب آنها در اخذ ورودیه از زوار حرم در سامراء.^۲
- عزیمت ادیب الملک شیرازی به کاظمین^۳، و سپس کربلا^۴
- صدور فرمان سلطان عبدالمجید برای والی بغداد عمر پاشا، به منظور اعمال محدودیت در توسعه حرم حرم حسینی.^۵
- تعیین یعقوب بیک به جای کوربی (قربی) بیک به قائم مقامی کربلای معلی.^۶
- افتتاح نخستین چاپخانه چاپ سنگی در کربلا (عراق).^۷

۱- سلمان هادی الطعمه، ص ۴۶، روایت است که شاه ابتدا مبلغ ۱۰۰۰۰ تومان زر مسکوک را برای این مهم در اختیار شیخ العراقین نهاد و چون اندکی بعد خبر فتح هرات به وی رسید ۱۰۰۰۰ تومان دیگر را بر رقم نخستین بیفزود (ر. ک به لسان الملک، ج ۳، ص ۱۳۴۲).

۲- برای اطلاع بیشتر از رفتار خدام بنکرید به ادیب الملک قاجار، **سفرنامه ادیب الملک به عتبات**، به تصحیح مسعود گلزاری، دادجو بی تا، صص ۱۱۰- ۱۲۰.

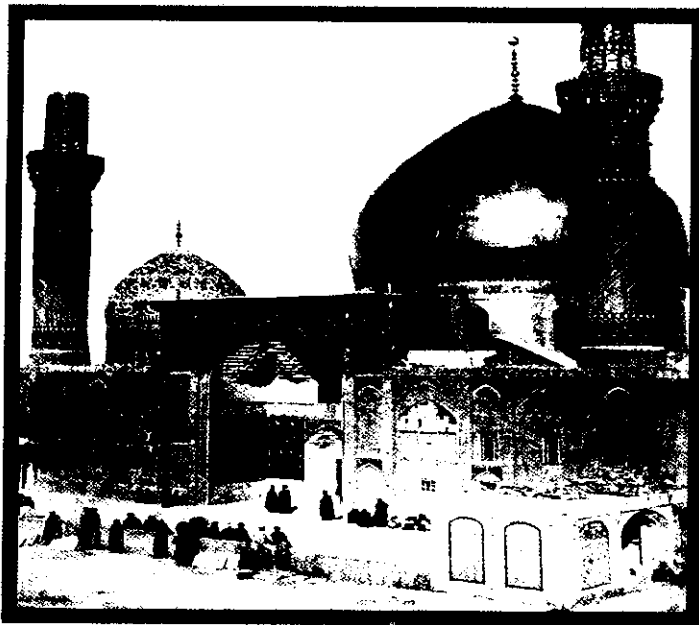
۳- وی به تشریح دیدار خود پرداخته و از حدود یکهزار خانواری یاد می کند که در این شهر ساکن هستند، سفرنامه او واجد اطلاعات اجتماعی اندکی نیز از این شهر است. ر. ک به ادیب الملک، **سفرنامه ادیب الملک به عتبات**، به تصحیح مسعود گلزاری، دادجو بی تا، صص ۸۹- ۹۲.

۴- ادیب الملک به تفصیل اوضاع کربلا را شرح داده است. بطوریکه از ۶۰۰۰ خانه، ۴۰۰ دکان، یکصد هزار نفر سکنه، ۴ مدرسه، ۹ حمام، ۴ مسجد و ... یاد می کند. ر. ک به پیشین، صص ۱۴۵- ۱۶۰.

۵- بهانه دولت عثمانی غیر شرعی بودن خرید املاک پیرامونی حرم برای امر توسعه آن بود. ر. ک به دیلک قایا.

۶- بنابر مستندات **بایگانی نخست‌وزیری ترکیه**، کوربی بیگ از مقام خود استعفا داده بود. ر. ک به، A\MKT.MVL.۸۴/۱۲۷۲M۱۹

۷- نخستین آثار منتشره این چاپخانه **مقامات الکتوسی و خلاصه الاخبار** بود. آثار چاپ شده این جایخانه چون کتب آداب زیارات و **یا مجله لغه العرب** تأثیر عمیقی را در توسعه فرهنگی کربلا طی سالهای پایانی قرن ۱۹ م داشت. نگاه کنید به سلمان هادی الطعمه، ص ۳۴۸.

حرم و صحن روضه سامراء هنگام عملیات بهسازی و مرمت زیر نظر شیخ العراقین
و به دست معماران استرآبادی

- درگذشت فقیه و مرجع شیعی شیخ مشکور بن محمد بن صقر حولای خاقانی نجفی.^۱

(۱۲۷۴ ق حدود ۱۸۵۸م)

- دستور عمر پاشا والی بغداد مبنی بر سربازگیری از اتباع شهرهای شیعه نشین عراق عرب، اعم از اتباع عثمانی یا ایرانیانی که از جهت مادر عرب به شمار می‌آمدند.^۲

۱- وی در الجزائر کنونی متولد شد و در کودکی با خانواده از به نجف به کربلا مهاجرت نمود. مدفن وی در حجره شماره ۱۷ قرار دارد (بنگرید به الفتاوی، صص ۳۵۴ ۳۵۵). او در سفر خود به زیارت مشهد المقدس علاوه بر تکریمی که از سبّی ناصر الدینشاه شد در بازگشت به تهران و طی ملاقات با سفیر عثمانی مراستی از مظالم حاکم بغداد را به صورت مکتوب به اطلاع نماینده بابعالی در تهران رسانید و از او خواست تا این نکات را به سلطان عثمانی منتقل نماید (سید محسن العاملی، ج ۱۰، ص ۱۲۶).

۲- خلیلی، ج ۶، ص ۱۶۹ و ج ۸، ص ۱۳۱، همچنین العزای تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۷، ص ۱۱۸.

- صدور دستورالعمل باب عالی مبنی بر ممنوعیت استملاک اراضی و املاک به دست اتباع دولت ایران و امکان فروش یا واگذاری املاک خریداری شده قبلی تنها به اتباع دولت عثمانی.^۱
- ورود کاروانهای متعدد زوآر هندی به عتبات عالیات خاصه کربلای معلی.^۲
- حواله نوزده هزار تومان از سوی ناصرالدین شاه برای تعمیر کاروانسراهای مسیر مشهد تا عتبات عالیات.^۳

گنبد و بارگاه امام حسین (ع) در کربلای معلی به سال ۱۲۷۴ ق
تصویر از مجموعه آلبوم شخصی سلطان عبدالحمید

۱ دلیک قایا، ص ۱۰۴.

۲ روزنامه وقایع اتفاقیه، ۶ محرم ۱۲۷۴ ق، شماره ۳۴۳.

۳ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۲۳ شعبان ۱۲۷۴ ق، شماره ۳۷۵.

- مأموریت شیخ عبدالحسین تهرانی (شیخ العراقین) برای احداث مدرسه در نجف اشرف، توسیع صحن و بنای مسجد در کربلای معلی از سوی ناصرالدین شاه.^۱
- اعطای نشان شیر و خورشید از سوی ناصرالدین شاه قاجار به قائم مقام کربلای معلی.^۲
- تصمیم مجلس بخش کربلا به برای توسعه آستان حرم حسینی (ع).^۳
- اقدام دولت عثمانی برای آمارگیری از خزائن حرم امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف اشرف.^۴
- بروز بیماری وبا در کربلا.^۵
- تدفین شیخ حسن مغنیه از زهاد حوزه نجف در صحن آستان حیدری.^۶

(۱۲۷۵ ق حدود ۱۸۵۹م)

- عزل یعقوب افندی قائم مقام کربلا با توجه به اختلاس وی و انتصاب مجدد کوربی افندی قائم مقام سابق.^۷
- عزل احمد آقا قائم مقام نجف، به سبب رفتار نامناسب وی با عشیره بنی تمیم و تعیین سلیمان فائق بیگ.^۸
- تهیه صورت جلسه از ذخائر و نفایس روضه حیدری، به دست دولت عثمانی (ربیع الثانی).^۹

۱- ایضاً، ۱۲ جمادی الثانی ۱۲۷۴ ق، ش ۳۶۵.

۲- پیشین، i.HR.۱۴۹/۷۸۸۶/۱۲۷۴R۸۲۵.

۳- پیشین، C.DH.۳۰/۱۴۸۳/۱۲۷۴R۲۹.

۴- دیکل فایا، ص ۱۱۵.

۵- درخصوص ابعاد این بیماری و چگونگی کنترل آن نگاه کنید به بایگانی نخست وزیری ترکیه

LDH.۲۹۳/۲۵۹۸۶/۱۲۷۴C۸۶

۶- الفتلاوی، ص ۱۲۳ و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۵، ص ۳۱۸.

۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۰.MVL.۴۰۸/۱۷۷۱۰/۱۲۷۵R۱۰ و همچنین رک به ۲۵.R۱۰۳/۵۹/۱۲۷۵MVL.۱۰۳/۵۹/۱۲۷۵R۲۵.

و ۲۱.R۱۰۳/۵۹/۱۲۷۵MKT.UM.۴۴/۳۷۷/۱۲۷۵R۲۱.

۸- پیشین، ۲۵.R۱۰۳/۵۹/۱۲۷۵MKT.MVL.۱۰۳/۵۹/۱۲۷۵R۲۵.

۹- اصل این گزارش در بایگانی نخست وزیری ترکیه، مجموعه دفاتر اوقاف Nezaret Sonrasi Evkaf Defterleri و به شماره ۱۶۶۴۶ قابل بازبینی است. بر اساس این گزارش ۱۵۰ مجلد قرآن اهدایی که در میان آنها قرآنهایی از سوی شاه عباس اول، شاه سلطان حسین صفوی، امامقلی میرزا فرزند نادر شاه افشار، علی مراد خان زند، محمد شاه قاجار، با خطوط برگانی چون نیری، یاقوت مستعصمی، عبدالخالق هروی و .. به همراه ۱۳۱۴ مثقال طلا و ۹۲۱۹ مثقال نقره، ۱۴۷ یاقوت، ۹۶ زمرد،

- عزیمت علامه محمد بن جعفر بن احمد بن محسن الحلفی حویزی (هویزی) ملقب به شرع الاسلام از نجف به ایران و اعلام خبر تقدیم اثر خود به نام *سفرنامه ایران*^۱ به ناصرالدین شاه قاجار.^۲
- صدور حکم دولت ایران مبنی بر مأموریت جعفرخان معمار به منظور تعمیر کاروانسراها و محلهای اسکان موقت مسیر کربلا و نجف.^۳
- زیارت جمعی از صاحب منصبان آردوی ششم همایون عثمانی به نجف اشرف برای انجام زیارت خاصه امیرالمؤمنین علی (ع).^۴
- اعمال تقسیمات جدید اداری و تفکیک امور حلّه از کربلا در قالب ایجاد تشکیلات نظامی.^۵

(۱۲۷۶ق حدود ۱۸۶۰م)

- برگزاری جشن و پایکوبی در بغداد و شهرهای شیعه‌نشین عراق عرب به مناسبت برکناری عمر پاشا والی بغداد از سوی دولت عثمانی (ربیع الثانی).
- درگذشت علی محمدخان نظام الدوله، فرزند صدراعظم اصفهانی در نجف اشرف. در کتابخانه شخصی او حاوی آثاری نفیس از کتب و منابع خطی بود.^۶

۱۴۷ لولو بزرگ، ۲ فیروزه بزرگ و مجموعه های نفیسی چون شمع آویز های طلا اهدای توسط همسر شاه صفی صفوی، شمعدان برنزی شاه عباس اول، و هدایای متعدد همچون ساعت جواهر نشان عبدالحسین میرزا فرمانفرما، کرسی الماس نشان خادم فخر الدوله، خنجر باقوت نشان کرگین خان حاکم لرستان، هدایای نظام شاه هند، قالی های ثمین، حریرهای زربفت و ... در آن تاریخ به عنوان بخشی از مجموعه نفایس وجود داشته است.

۱- الرحله المحمدیه و النقله الاسلامیه.

۲ وی طی این سفر به مقامات ایرانی اطلاع داد که سفرنامه ای از خاطرات سفرش به ایران را به زودی تحریر خواهد نمود و تصمیم دارد آن اثر را به شاه جوان قاجار پیشکش نماید. المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۱۹ و همچنین ج ۲، ص ۴۹۵، نیز بنگرید به *معارف الرجال*، ج ۲، ص ۳۶۹ و یا محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۷۳۳.

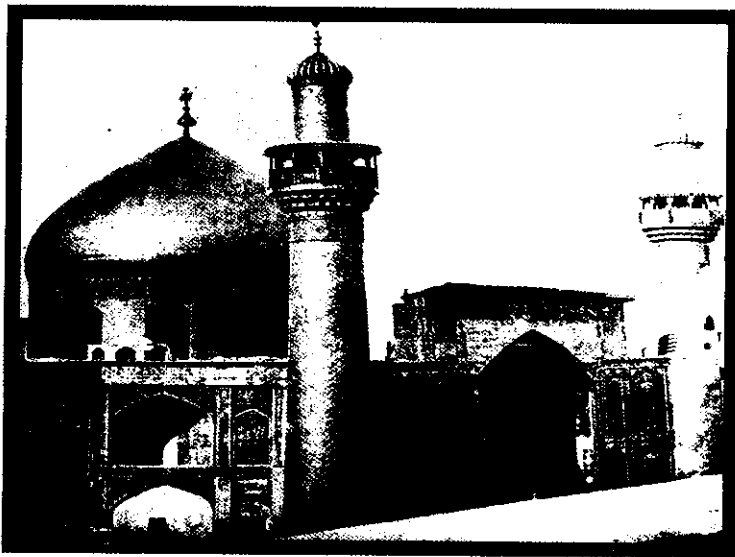
۳ *روزنامه وقایع اتفاقیه*، شماره ۳۷۶ و همچنین همان، ۲۳ محرم ۱۲۷۵ ق، شماره ۳۹۶.

۴- المسلمی العقیلي، ج ۲، ص ۴۹۴.

۵ *بایگانی نخست وزیری ترکیه*، A.}MKT.MIIM.۱۳۸/۲۵/۱۲۷۵M۱۱.

۶- وی را در مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) به خاک سپردند، ال محبویه، ج ۱، ص ۱۵۵ و همچنین بنگرید به *الحصون المنیه فی طبقات الشیعه*، ج ۱، ص ۴۱۷.

- تأسیس کتابخانهٔ آخوند ملا عبدالحمید فراهانی اراکی در کربلای معلی.^۱
- ورود شیخ عبدالحسین تهرانی (شیخ العراقین) به کربلا برای اجرای طرح توسعهٔ حرم مطهر سید الشهداء (ع). وی ایوانها را با کاشی مزین کرد و صحن را توسعه داد.^۲
- افتتاح مسجد ناصری در کربلا که به امر ناصرالدین شاه قاجار بنیان نهاده شده است.^۳
- مرمت و بازسازی در جنوبی مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع).^۴

ایوان طلای عهد نادری روضهٔ علوی - تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه

۱ - آخوند ملا عبدالحمید با مهاجرت از حوزه علمیه شیراز به سامرا مدتی در نزد علامه میرزا سید محمد حسن شیرازی تلمذ نمود و سپس به کربلا مهاجرت و کتابخانه خود را تأسیس نمود. با درگذشت وی تعدادی از کتب وی به نزد آقا سید علی اکبر یزدی در مدرسه سردار خان کربلا منتقل شد. سلمان هادی الطعمه، ص ۳۲۲.

۲ - سلمان هادی الطعمه، ص ۸۳.

۳ - محل این مسجد در جهت شمال صحن ابا عبدالله الحسین (ع) می باشد. بنگرید به سلمان هادی الطعمه، ص ۲۱۸.

۴ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۹۷.

- اعزام مأمور ویژه از سوی دولت ایران به نام میرزا محمد علی به عتبات عالیات برای تمشیت امور زواری.^۱
- انتصاب مهدی بیگ برای مصلحت‌گزاری کربلا، میرزا بیگ برای امور مصلحت‌گزاری نجف اشرف، آقا محمد حسین در حله و آقا ابوطالب در کاظمین از سوی دولت ایران.^۲
- انتصاب راوی زاده عبدالرحمن افندی برای منصب کلیدداری مرقد ائمه (ع) مدفون در کاظمین از سوی دولت عثمانی.
- انتصاب حافظ احمدی افندی به قائم مقامی سامراء در پی انصراف کاظم بی (سرهنگ یگان نظامی) از پذیرش مسئولیت مذکور (رجب).^۳
- انتصاب سره افندی به عنوان قائم مقام جدید سامرا (رمضان).^۴
- تعیین سلیمان آقا به قائم مقامی سامرا (ذی حجه).^۵
- تدفین عالم ادیب، شیخ عباس ملا علی بغدادی در صحن حیدری و مقابل ایوان طلا.^۶

۱۲۷۷ ق حدود سالهای ۱۸۶۰ / ۱۸۶۱ (م)

- بروز خشکسالی در نجف اشرف و عزیمت علماء و اهالی آن شهر به صحرا برای اقامه نماز باران.^۱

۱ - کزیده اسناد روابط ایران و عثمانی، ج ۳، صص ۵۱۷ - ۵۱۸.

۲ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۵۷، سال ۱۲۷۶ ص ۴۰۷

۳ - برای اطلاع بیشتر بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.İ.TŞF.۲۹/۸۰/۱۲۷۶R۸۸ توضیح اینکه حافظ احمدی افندی از اعضای مجلس بزرگ بغداد بود.

۴ - بر اساس گزارش دیگری موجود در بایگانی نخست وزیری ترکیه انتصاب سره افندی در پی عدم حضور سرگرد صالح بی قائم مقام قبلی سامرا که اعلام داشته بود توان انجام امور محول را ندارد صورت پذیرفته است. بنظر می‌رسد اگر این اسناد مورد توجه قرار گیرد باید پنداشت که اوضاع سامراء در فاصله سالهای ۱۲۷۴ تا ۱۲۷۶ هـ ق دچار بی‌ثباتی گسترده‌ای شده بوده است. در زمینه این نکات رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.İ.MKT.MVL.۱۱۱۳۳/۱۲۷۶R۱۰ و I.MVL.۴۲۳/۱۸۵۷۳/۱۲۷۶R۳

۵ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.MVL.۴۳۳/۱۹۰۹۴/۱۲۷۶R۱۴

۶ - الفتلاوی، ص ۱۵۱.

- تصرف کاروانسرای در خانقین که از عهد صفوی برای استراحتگاه زوآر ایرانی عتبات عالیات بنا شده بود از سوی دولت عثمانی و تبدیل آن به قرنطینه.^۲
- تأسیس شرکت کشتیرانی فرات - دجله به دست خانواده لینچ با به کارگیری دو کشتی در مسیر رودخانه ای به منظور جابجایی افراد میان شهرهای مهم چون بغداد، کربلا، نجف و بصره.^۳
- صدور حکم دولت عثمانی برای ممانعت از توزیع قرآنهای چاپ ایران در عتبات عالیات.^۴
- استقرار نیروی مرزی برای تأمین امنیت تردد زوآر عتبات، از سوی دولت ایران.^۵
- تخصیص اعتبار دوباره از سوی ناصرالدین شاه قاجار برای تعمیر مشاهد مقدسه چون عتبه عباسیه و مراقد مطهر ائمه (ع) مدفون در کاظمین.^۶

۱- المسلمی العقیلبی، ج ۲، ص ۴۹۹.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.İ. MKT.UM.۴۳۵/۱۹/۱۲۷۷R۲۳.

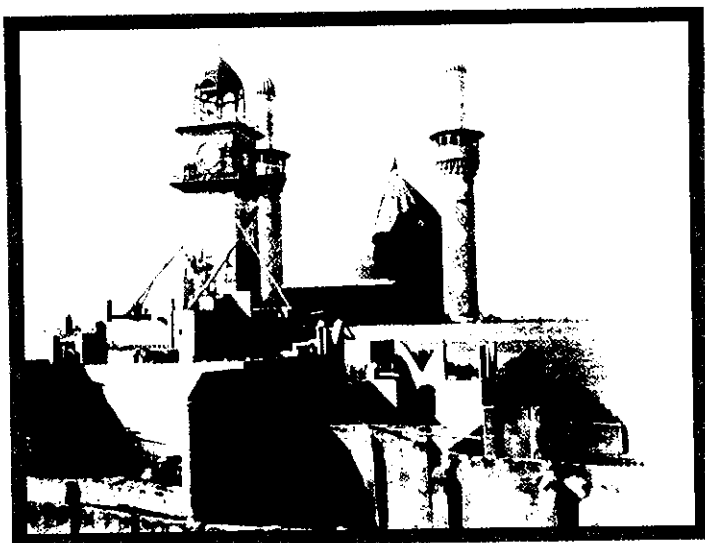
۳- لانگریک، ص ۷۶.

۴- موضوع انتقال کتب انتشار یافته در ایران و به ویژه قرآنهای مترجم فارسی یکی از موارد قابل اعتنا در روابط دو کشور بویژه در حوزه عتبات مقدسه طی این سالها است. ابوالحسن خان فخرالملک اردلان روایت می کند که مأموران عثمانی «مخصوصاً در کتب دقت می کنند که حرف مذهبی نداشته باشد»، بنگرید به **از حریم تا حرم**، ص ۳۲. در موضوع قرآن ها دلیک قایما (صص ۲۶۷ - ۲۷۰) دلایلی دیگر را برشمرده است. به نظر وی بیم از تقلیل نفوذ معنوی دستگاه خلافت عثمانی در میان مسلمین یکی از ریشه های این تصمیم بوده است. وی با استناد به شایعه ای که از طرف نیروهای انگلیسی در هند میان مسلمین انجا رواج یافته بود و سلطان عثمانی را به نشر قرآنی با خطا متهم ساخته بودند نتیجه گرفته که ترس از کاستن نقش معنوی دستگاه خلافت بر ساخته عثمانی در آن سالها را باید یک دلیل مهم برشمرد. به ویژه اینکه در مصاحف چاپ ایران نمونه هایی از اختلاف در ضبط قرائت با مصاحف عثمانی وجود داشت. در این زمینه بنگرید به **بایگانی نخست وزیری ترکیه**،

A.İ. MKT.NZD.۲۳۰/۱۳۷/۱۲۷۷R۲۴

۵- روزنامه دولت علیه ایران، شماره ۴۷۸، جمادی الاول ۱۲۷۷ ق.

۶- پیشین، شماره ۴۹۳، ذیحجه ۱۲۷۷ ق.

بارگاه قمر بنی هاشم ابوالفضل العباس علیه السلام در عاشورای ۱۳۲۴
مجموعه آلبوم سفر ناصرالدین شاه

- دستور ناصرالدین شاه برای طلا اندازی گنبد حضرت ابوالفضل العباس (ع) در کربلا.^۱
- صدور فرمان دولت ایران به حجاج بیت الله الحرام مبنی بر عدم انتخاب مسیر نجف اشرف برای بازگشت به ایران، به سبب بروز ناامنی از سوی قبایل نجد.^۲
- عزل سلیمان آقا قائم مقام سامراء و انتصاب حاجی محمد به جای وی، عزل حاجی صالح آقا مدیر بخش نجف اشرف و جایگزینی حاجی احمد به جای وی.^۳

۱. طی این سال با خرید خانه‌های اطراف صحن اباعبدالله الحسین (ع) توسط شیخ عبدالحسین تهرانی کار توسعه حرم حسینی که پیش از این ناصرالدینشاه فرمان داده بود به انجام رسید و صحن با گسترش هزار ذرع در دو طبقه تجدید بنا شد. رک به روزنامه دولت علیه ایران، ۸ جمادی الاول ۱۲۷۷ق، شماره ۴۷۸.

۲. روزنامه دولت علیه ایران، جمادی الثانی ۱۲۷۷ق، شماره ۴۸۰.

۳. بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.İMKT.MVI.128/93/1277214.

- عزیمت شیخ محمد ابوالمکارم حرزالدين المسلمی العقیلى برای زیارت روضه رضویه به مشهد.^۱
- مخالفت والی بغداد عمر پاشا، با برگزاری مراسم روضه و تعزیه داری ایام محرم در محل کارپردازی ایران در بغداد و صحن کاظمین.^۲
- واگذاری امور کلیدداری صحن کاظمین و تربت ائمه (ع) مدفون در آنجا به شیخ ابوطالب با توجه به توصیه مقامات ایرانی.^۳
- واگذاری اجازه مالیات گمرک موصل و دخانیات آنجا به شیخ ابوطالب تربت‌دار حرم ائمه (ع) مدفون در کاظمین، با هدف عزل وی از موقعیت قبلی.^۴
- درخواست حاج محمد هاشم تاجر شیرازی (نمازی) مقیم بمبئی برای احداث مدرسه علوم دینی در نجف اشرف از محل ماترک برادرش.^۵
- اقدام مصطفی پاشا بر اساس شکایت شیعیان حله درباره واگذاری امور مسجد ذی الکفل (مدفن یکی از انبیای بنی اسرائیل) از سوی شیوخ اهل سنت به یهودیان محل و تصمیم والی نجف برای مطالبه مجدد حریم مسجد یاد شده.^۶
- عزل حاجی سید سعید از منصب کلیدداری عتبه عباسیه در کربلای معلی از سوی حاجی سید محمد^۷ و همچنین تقاضای عزل فرد اخیر از سوی دولت ایران.^۸

۱. المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۵۰۰.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه دفتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۴۴ سال ۱۲۷۷ ق، ص ۳۶۰.

۳. همان، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۷۷ ق، ص ۳۶۲.

۴. بایگانی نخست وزیری ترکیه ۱۱۷۷۷۸۰/۸۰/۷۵۹/MKT.MHM.A.

۵. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، جلد ۱۵۹، سال ۱۲۷۷ ق، ص ۷.

۶- پیشین، جلد ۱۶۰، سال ۱۲۷۷ ق، ص ۱۷۲.

۷. همان، جلد ۳۷، سال ۱۲۷۷ ق، ص ۵۰.

۸. ایضاً، جلد ۱۰۵، سال ۱۲۷۷ ق، ص ۳۸۹.

- مذاکره مقامات ایرانی برای جایگزینی آقا سید حسین، فرزند حاجی سید سعید برای امر تولیت کلیدداری روضه حضرت عباس (ع).
- درگذشت و تدفین سید جعفر حسینی طالقانی ملقب به میر حکیم در حجره شماره ۲۴ صحن علوی^۱.

(۱۲۷۸ ق حدود سالهای ۱۸۶۱ / ۱۸۶۲ م)

- درگذشت حاجی محمد آقا، قائم مقام سامرا و تعیین سلیمان بی از رتبه‌داران میرآخوری سلطان عثمانی به جای وی.^۲
- اقدام دولت ایران برای عزل حاجی سید محمد کربلایی از منصب کلیدداری عتبه عباسیه.^۳
- انتصاب سید رضا به کلیدداری تربت امیرالمؤمنین علی (ع) از سوی احمد پاشا والی بغداد و شکایت دولت ایران به سبب دستبردهای نامبرده به نفایس حرم در عهد ولایت نجیب پاشا بر بغداد. وی با اعطای یک جفت شمعدان و تخت نقره مقبره فتحعلی شاه و تحویل آن به نوری بیک، بی اعتباری خود را در امانت‌داری عیان کرده بوده است.^۴
- عزل سید رضا کلیددار نجف با توجه به درگیری او با افراد قبیله خزاعی.^۵
- انتصاب روای زاده عبدالرحمن افندی به کلیدداری تربت ائمه (ع) مدفون در کاظمین در پی درگذشت پدر وی حاجی اسماعیل.^۶

۱- ایشان در ۵ ربیع الاول چهره در نقاب خاک کشیدند. الفتاوی، صص ۷۵ - ۷۶ و نیز سبحانی، ج ۱۳، ص ۷۰۸.

۲- رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه ۵۴۱/۶۹/۱۲۷۸۵۱۸. MKT.UM.A.}

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۱۰، سال ۱۲۷۸ ق، ص ۸۸.

۴- پیشین، جلد ۱۴۳، سال ۱۲۷۸ ق، ص ۴۸۴.

۵- ایضاً، جلد ۳۷، سال ۱۲۷۸ ق، ص ۴۲.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۵۴۲/۴۴/۱۲۷۸۵۲۰. MKT.UM.A.}

- گسترش تشیع در مناطق روستایی و عشیره‌ای حومه بغداد و فرمان دولت عثمانی به والی بغداد برای اخذ تدبیر مناسب در مقابله با این وضعیت.^۱
- صدور مجوز باب عالی برای ساخت کاروانسرا و احداث اوقاف در اراضی عتبات عالیات حسب درخواستهای مکرر اتباع ایرانی و هندی.^۲
- تعمیر مناره مسجد نزدیک گنبد حضرت امیر (ع) به دست خیران ایرانی.^۳
- ورود محمد نامق پاشا والی بغداد به کربلا.^۴
- درگذشت و خاکسپاری حاج کاظم شیرازی آشفته^۵ که در مدح و مرثیه ائمه (ع) شعر می سرود، در نجف.^۶
- درگذشت حاجی سید محمد کلیددار عتبه عباسیه و انتصاب فرزند وی آقا سید حسین، اما نامق پاشا به سبب صغر سن سید حسین با او مخالفت کرد و سرانجام والی بغداد آقا سید صالح برادر متوفی را به این مقام برگزید.^۷

و A.}MKT.UM.۵۱۴/۶۴/۱۲۷۸Ca۵

۱- پیشین، A.}MKT.UM.۵۴۷/۱۰۰/۱۲۷۸N۱۴

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.}MKT.UM.۵۱۴/۷۷/۱۲۷۸Ca۶

۳- این تعمیر در پی نشست صحن و ایجاد اعوجاج در مناره با صرف هزینه‌ای به میزان ۴۰۰۰ تومان و تحت نظر حاج شیخ عبدالحسین تهرانی شیخ العراقین صورت انجام پذیرفت. ظاهراً دولت عثمانی نیز به احمد پاشا والی سابق بغداد اعتباری را برای بازسازی داده بود. ر.ک به: بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۷۸ق، صفحات ۳۸ و ۴۷ و ۱۰۳، همچنین مطابقت کنید روایت طرف ایرانی را با گزارش تهیه شده برای باب عالی: از

بایگانی نخست وزیری ترکیه A.}MKT.UM.۵۲۶/۱۸/۱۲۷۸C۱۶

۴- خلیلی، ج ۸، صص ۱۳۱-۱۳۲.

۵- شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۷.

۶- بنگرید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۷.

۷- همان، جلد ۱۴۳، سال ۱۲۷۸ق، ص ۴۷۲ و جلد ۱۳۹، ص ۵۴۹.

کلیددار عتبه عباسیه در سال ۱۲۸۷ ق
تصویر از آلبوم ناصرالدین شاه قاجار

- خاکسپاری شیخ حسن قفطان، ادیب و شاعر و از مدرسان حوزه علمیه نجف اشرف در نزدیکی ایوان متصل به مسجد عمران بن شاهین، درون صحن شریف آستان امیرالمؤمنین علی (ع)^۱ همچنین شیخ عبدالرسول سماوی از علمای شیعه سماوه.^۲

(۱۲۷۹ ق حدود سالهای ۱۸۶۱ / ۱۸۶۲ م)

- درخواست «سید حسنی» برای کسب منصب نقابت شرفای کربلای معلی از دولت ایران.^۱

۱ الفتلاوی، صص ۱۰۰، ۱۰۱.

۲ پیشین، صص ۱۷۱، ۱۷۲، وی را نیز در صحن مبارک اسدالله الغالب علی بن ابیطالب (ع) به خاک سپردند.

- دستور نامق پاشا به ایرانیان ساکن و شاغل در عتبات عالیات برای عدم رجوع امور دیوانی خود به کارپردازخانه‌های دولت ایران و ضرورت احترام و تمکین از قوانین عثمانی.^۲
- اهدای یک باب درب نقره از سوی سلطان عثمانی، عبدالعزیز برای مرقد حضرت امیرالمؤمنین علی (ع)^۳
- نزول برف و افزایش برودت در عتبات عالیات (شوال).^۴
- تعرض کاروان دارهای عرب و ترک به کاروانهای حجاج ایرانی در مسیر کربلا و نجف و غارت آنها.^۵
- صدور و ابلاغ مجوز از سوی صدر اعظم عثمانی به نامق پاشا، در باب خواسته دولت ایران برای تعمیر گلدسته حرم علوی و انجام مرمت‌های لازم در حرم ائمه جوادین (ع) مدفون در کاظمین.^۶
- درخواست استخدام شیخ طالب به عنوان کلیددار حرم کاظمین از سوی دولت ایران.^۷

۱ - محمد حسن کاووسی عراقی، ج ۲۴، ص ۳۰، ۱۳۸.

۲ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۲۷۹ق، کارتن ۱۷، دوسیه ۸۲.

۳ - باب الفرج در زاویه غربی، آل محبویه، ج ۱، ص ۶۰.

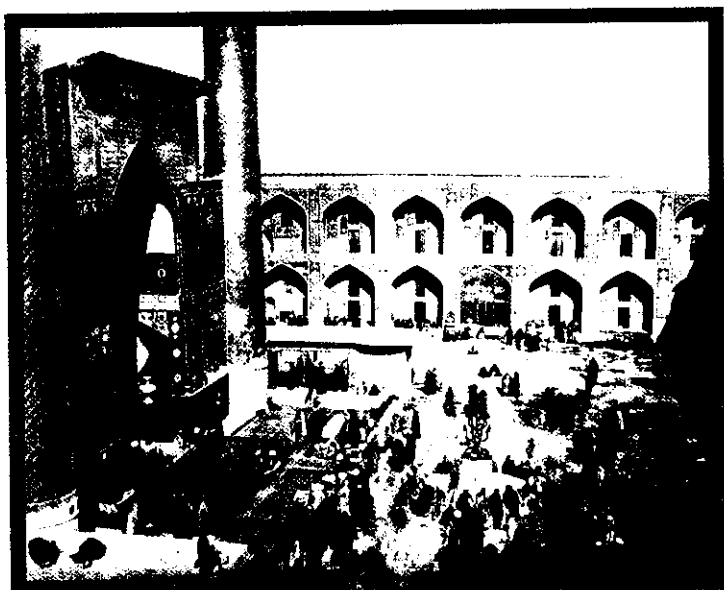
۴ - روزنامه دولت علیه ایران، ۱۳ شوال ۱۲۷۹ق، شماره ۵۴۰.

۵ - گزارش ۷ جمادی الاول کاربردازی ایران، گزیده اسناد ایران و عثمانی، ج ۳، ص ۵۲۰.

۶ - در این خصوص نگاه کنید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج

۱۵۷، سال ۱۲۷۹ ق، ص ۲۷۷ و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه به آدرس i.HR.۱۹۳/۱۰۹۰۹/۱۲۷۹M۵

۷ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۲۷۹، کارتن ۱۰، دوسیه ۷، ص ۵.

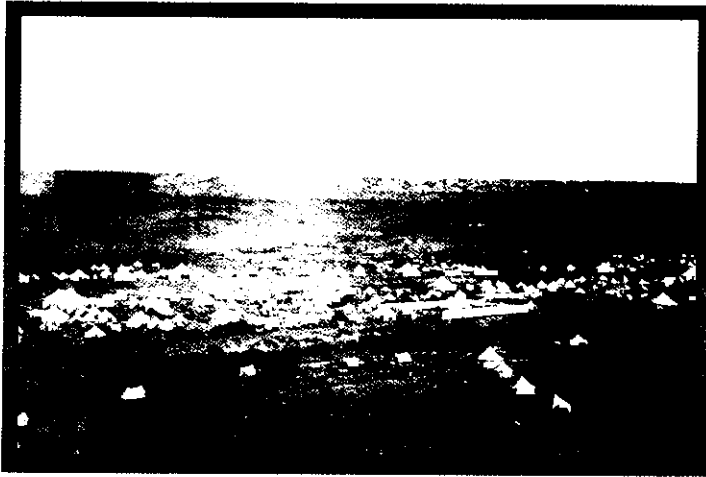
۱. یوان طلای نادرشاهی روضه علوی در نجف اشرف
تصویر متعلق به سال ۱۲۸۷ ق در جریان سفر ناصرالدین شاه است

- احداث یک باب جدید در زاویه غربی روضه علوی به فرمان سلطان عبدالعزیز عثمانی در نزدیکی مقام حضرت صاحب الامر (عج)، که نخست به «باب السلطانی» اشتها ر یافت و سپس با توسعه آن به دست شبلی پاشا در ۱۲۹۱ ق به «باب الفر ج» مشهور شد.^۱
- قتل سیف الدوله فرزند شاهزاده رضا قلی میرزا در مسیر عتبات عالیات به دست راهزنان.^۲
- مهاجرت ملا محمد کاظم هروی خراسانی معروف به آخوند ملا محمد کاظم به نجف اشرف (ذی حجه).^۱

۱- سعاد ماهر محمد، همان، ص ۱۴۷.

۲- روزنامه دولت علیه ایران، ۲ رجب ۱۲۷۹ ق، شماره ۵۳۴.

• درگذشت و تدفین سید احمد موسوی تهرانی، فقیه زاهد و استاد اخلاق حوزه جف اشرف^۲ و همچنین شیخ طاهر حجامی [احکامی] از علمای شیعه منطقه سوق الشيوخ (اول رمضان).^۳

سراپرده کاروان مادر شاه ایران، مهد علیا و دخترش عزت الدوله
همسر میرزا تقی خان امیر کبیر در سفر به عتبات

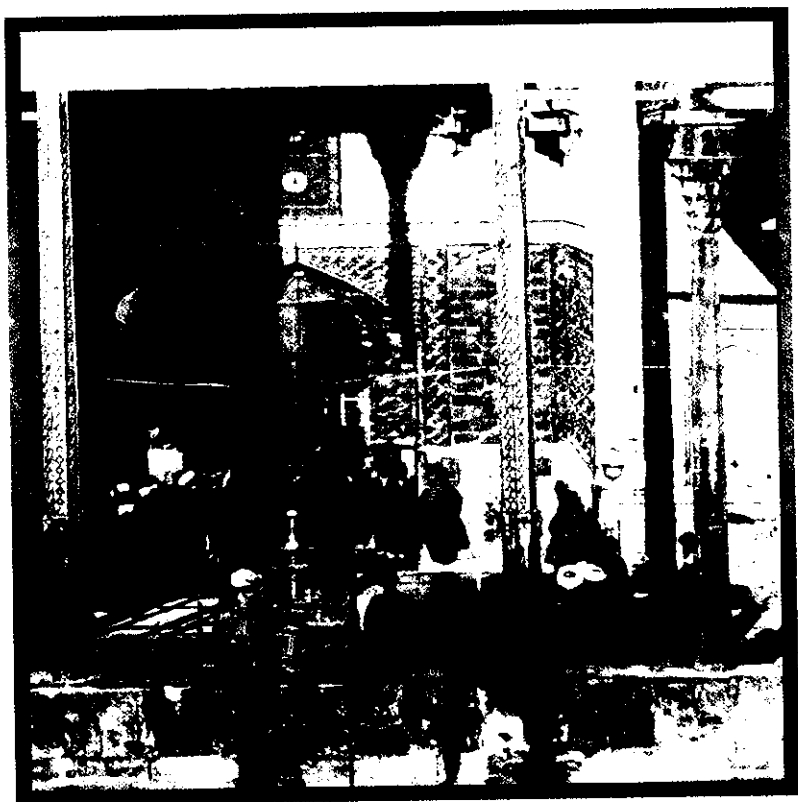
۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۳۱. حضور ایشان در حوزه نجف اشرف با توجه به حوادث بعدی زمینه ساز تحولات بزرگی در عصر مشروطیت ایران گردید. اگرچه اخوند ملا محمد کاظم (اخوند خراسانی) واجد یک شخصیت علمی موثری بود، اما نفوذ سیاسی - اجتماعی وی در حمایت از جنبش عدالتخواهی مردم ایران که منتهی به انقلاب مشروطیت شد از اهمیتی همپای دانش وسیع ایشان در علوم اسلامی قرار دارد. او مدت ۳ سال از درس شیخ انصاری بهره برد و سپس با میرزای شیرازی به سامراء رفت و پس از اقامتی کوتاه به نجف بازگشت. درگذشت ابن عالم مجاهد بعد از ادای فریضه نماز صبح مورخ ۲۳ ذیحجه سال ۱۳۲۷ق و به هنگامی بود که قصد داشت در راس جمعیتی از طلاب و مدافعان آزادی برای رویارویی با استبداد محمد علیشاهی عازم ایران شود، روی داد (حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۵۶).

۲ پیشین، ص ۱۴۸، محل آرامگاه وی درون حجره شماره ۲۸ صحن علوی می باشد.

۳ المسلمی العقیلى، ج ۲، صص ۵۰۲ ۵۰۳. وی متولد سال ۱۲۰۰ ق بود و در سوق الشیخ [منتفق] دعوت حق را لمیک گفت سپس پیکر وی برای دفن به نجف منتقل شد (سبحانی، ج ۱۳، ص ۳۲۰).

(۱۲۸۰ ق حدود ۱۸۶۳م)

- اعلام تصمیم ناصرالدین شاه قاجار برای سفر به عتبات عالیات.^۱

«در ورود به صحن حالت غریبی دست داد؛ واقعات این زمین، صادرات فطرت اشقیا، مرتبه غیرت دین و عالم مظلومیت مشهود و محسوس بود» (سفرنامه ناصرالدین شاه ص ۱۳۷).
ناصرالدین شاه متفکر و مغموم، ایستاده بر در آستان ملائک پاسبان سیدالشهداء ابو عبدالله الحسین (ع) تصویر از مجموعه کاخ گلستان

- بروز اغتشاش در اطراف کربلا و نجف و غارت کاروان زوآر مازندرانی.^۱

۱- روزنامه ایران، رمضان ۱۲۸۰، ج ۱، شماره ۳۳، صص ۲ و ۱.

- جلوگیری از ورود قرآنهای مترجم ایرانی به عتبات عالیات از سوی دولت عثمانی.^۲
- صدور فرمان وافق پاشا، اخذ مالیات خاص از میوه صادراتی ایران به کربلا.^۳
- لغو مالیات روزانه از دکانهای تاجران ایرانی در کربلا که از سال ۱۲۶۹ ق/ ۱۸۵۳ م به عنف برقرار شده بود.^۴
- عزل شیخ طالب بن عبدالرزاق از تولیت حرم کاظمین از سوی دولت عثمانی.^۵
- مرمت یک تخته فرش متعلق به روضه ائمه (ع) مدفون در کاظمین به فرمان مدحت پاشا، والی بغداد.^۶
- دیدار سلطان عبدالمحمد سیف الدوله برادر عین الدوله صدراعظم ایران و از صوفیان طریقت صفی علی شاهی از عتبات عالیات.^۷
- نصب درب نقره در حرم کاظمین (بین ضریح و رواق جنوبی) به دست ابوالمظفر عماد.^۸
- تأمین و حواله اعتباری برای تعمیر گلدسته‌های حرم علوی از سوی ایران.
- دستور ناصرالدین شاه مبنی بر تجدید و ترمیم آینه کاری حرم کاظمین.^۹

-
- ۱- جهت اطلاع بیشتر رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۴۰، سال ۱۲۸۰ ق، ص ۱۲۰.
 - ۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.İMKT.MEM.۲۷۶/۶۰/۱۲۸۰-Ra۲۹.
 - ۳- محمد حسن کاووسی عراقی، ج ۲۴، ص ۳۰، ۳۷۰.
 - ۴- دیلک قایا، ص ۶۴- ۶۵.
 - ۵- آل یاسین، ص ۲۳۹.
 - ۶- میرزا عباس فیض، تاریخ کاظمین و بغداد، ص ۱۲۶.
 - ۷- وی در توصیف نجف از جمعیت ۳۰۰۰ نفری این شهر یاد می کند، قضاوت او که در مسیر سفر به مکه مکرم از عتبات دیدار داشته است درباره احوال اجتماعی شهرهای مسیرش دارای نکات قابل تأملی است. بنگرید به ؛ سلطان محمد- سیف الدوله، سفرنامه سیف الدوله معروف به سفرنامه مکه، تصحیح و تحشیه علی اکبر خدایرست، نشر نی ۱۳۶۴.
 - ۸- آل یاسین، ص ۹۶.
 - ۹- میرزا عباس فیض، تاریخ کاظمین و بغداد، ص ۱۲۶.

- اقدام حاج حسن معمار برای بازسازی مرقد ائمه (ع) مدفون در سامراء زیر نظر شیخ عبدالحسین تهرانی.^۱
- انتخاب حاج سید محمد روضه‌خوان به عنوان کلیددار عتبه عباسیه، که تا زمان عزل نامق پاشا و رفع اختلاف میان دو کشور در این منصب باقی بود.^۲
- درگذشت حاج میرزا خلیل رازی تهرانی در نجف اشرف.^۳

(۱۲۸۱ ق حدود ۱۸۶۴م)

- مهاجرت ملا محمد کاظم طباطبایی یزدی به نجف اشرف.^۴
- بازسازی مقبره شیخ جعفر کاشف الغطاء معروف به شیخ جعفر کبیر به دست شیخ مهدی بن شیخ علی بن شیخ جعفر.^۵
- دستور سلطان عبدالعزیز عثمانی برای مرمت گلدسته جنوبی حرم علوی در مجاورت مرقد علامه مقدس اردبیلی، با توجه به انحراف و احتمال سقوط آن.^۶

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۵۷، سال ۱۲۸۰ ق، ص ۱۱۹.

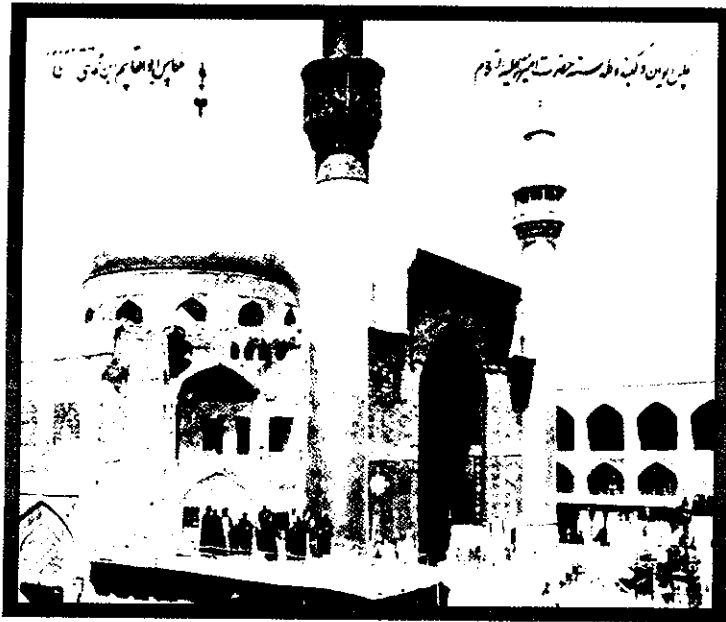
۲- ایضاً، ج ۱۰۸، سال ۱۲۸۰ ق، ص ۵۴.

۳- در این سال همچنین بزرگانی چون شیخ احمد بلاغی از علمای کاظمین به دیار باقی شناختند و در کنار باب طوسی صحن علوی آمدند (محمد منصور، ص ۱۶)، شیخ مهدی قفطان از شعراى نجف و مدفون در نزدیکی باب الفرج (الفتلاوی صص ۲۶۰-۲۶۱)، سید محمد علی عاملی ملقب به آقا مجتهد از علمای اصفهان (متوفی ۱۸ ذیحجه) مدفون در حجره شماره ۳ (الفتلاوی صص ۳۲۲-۳۲۴)، شیخ عسبی زاهد (متوفی در تهران) و مدفون در مقابل باب طوسی درون صحن روضه حیدری (پیشین، ص ۲۳۵)، علامه متقی سید عبدالله طالقانی (متوفی در ۲۵ جمادی الثانی به هنگام زیارت حرم سیدالشهدا (ع) در کربلای معلی و مدفون در حجره شماره ۲۴ (ایضاً، ص ۱۸۶)، آقا سید رضا طالقانی از علمای حوزه نجف و مدفون در همان حجره شماره ۲۴ (ایضاً، ص ۱۲۵) و شیخ حسن قفطان که در داخل صحن و نزدیک به باب طوسی مدفون هستند (ایضاً، ص ۱۱۸)، نیز دعوت بازگشت خالق بگانه را لبیک گفتند.

۴- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۶۹. وی از یزد به شوق کسب محضر میرزای شیرازی ابتدا به نجف و سپس سامراء مهاجرت نمود. حضور وی در حوزه علمیه نجف منتهی به تالیف آثار بسیاری گردید. ایشان در سال ۱۳۲۷ ق دعوت حق را لبیک گفتند (حسینی جلالی، ج ۲، صص ۲۸۰-۲۸۲).

۵- ال محبوبه، ج ۲، ص ۵۰۵.

۶- ال محبوبه، ج ۱، ص ۶۸. متمایل شدن گلدسته یاد شده را شوشتری در *تحفه العالم*، ص ۲۹۰ ذکر کرده است.

ریزش بخشی از دیوار ضلع جنوب شرقی عتبه علوی
در نجف اشرف در سال ۱۳۲۴ ق - مجموعه آلبوم بیونات سلطنتی کاخ گلستان

- موافقت باب عالی با درخواست دولت ایران در باب طلا اندازی گنبد مطهر ائمه عسکریین (ع) و تعمیر حرم سامراء به دست شیخ عبدالحسین تهرانی و از محل حواله اعتبار پنج هزار تومان نواب عمادالدوله.^۱
- آغاز عملیات عمرانی در حرم سامراء: تحکیم استحکامات دیوار حائل، تجدید نمای بیرونی دیوار و کاشیکاری آن، فرش سنگ ایوانهای جنوبی و شرقی حرم کاظمین به

۱- در این زمینه بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفتر اسناد مکمل قاجاریه جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۱ ق، ص ۱۰۱ و ۲۳۷، همچنین همانجا جلد ۱۵۹ ص ۱۰۹.

همت شیخ عبدالحسین تهرانی از محل باقیمانده مصالح طرح توسعه ابنیه و حریمهای مطهر در سامراء.^۱

• اعطای نشان مجیدی درجه ۴ از سوی دولت عثمانی به محمد رشید بی قائم مقام کربلا.^۲

• شکایت دولت ایران از اهانتها و ناسزاهای خطیب مسجد جامع بغداد نسبت به پیروان مذهب تشیع.^۳

• اعتراض دولت عثمانی درخصوص انتقال و ارسال کتب منتشر شده در ایران، به مناطق شیعی در عراق.^۴

• انتصاب محمدرضا بیک از سوی دولت ایران به کارپردازی سامراء و تعیین وی به تولیت مرقد طفلان حضرت مسلم بن عقیل.^۵

• افتتاح مسجد شیخ انصاری که بعدها به مسجد ترک معروف شد.^۶

• دفن جنازه میرزا آقا خان نوری صدراعظم ایران در کربلای معلی (ذی حجه).^۷

• درگذشت فقیه بزرگ، شیخ مرتضی انصاری (۱۸ جمادی الثانی)^۸، همچنین سید محمد آل خلیفه از علمای احساء و تدفین ایشان در صحن آستان علوی و در مجاورت

۱- آل یاسین، ص ۹۵. این اقدامات در سال ۱۲۸۵ ق به پایان رسید.

۲- ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه ۱۴/۱۲۸۱/۶۳/۳۳۱/MKT.MHM.A.

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۴۴، سال ۱۲۸۱ق، ص ۱۸۴.

۴- همانجا، جلد ۱۵۹، ص ۱۳۵.

۵- ایضاً، جلد ۱۳۹، ص ۱۴۶ و جلد ۱۴۰، ص ۷۰.

۶- محمد باقر احمد البهادلی، الحیاه الفکریه فی النجف الاشرف، ص ۱۷۹.

۷- وی را در مسجد شیخ عبدالحسین تهرانی ملقب به شیخ العراقین که از محل ثلث میرزا تقی خان امیرکبیر در کربلای معلی ساخته شده بود دفن نمودند. محمد حسن کاووسی عراقی، جلد ۳۲، ص ۱۲۸ و همچنین خان ملک ساسانی، ص ۸۴.

۸- شیخ مرتضی بن شیخ محمد امین بن مرتضی بن شمس الدین بن احمد بن نور الدین بن محمد صادق انصاری شوشتری، در ۱۸ ذیحجه ۱۲۱۴ق در درفول زاده شد. ایشان پس از کسب علم نزد پدر خود در سال ۱۲۳۴هـ.ق به کربلا مهاجرت نموده و به شاگردی علامه سید محمد مجاهد و شریف العلمای مازندرانی ناآل گردیدند. سپس به نجف عزیمت نموده و پس از کسب محضر شیخ موسی کاشف الغطاء برای تکمیل دامنۀ دانش خود به حوزه درس ملا احمد نراقی در کاشان عزیمت کرد و مجدداً پس از سه سال شاگردی محضر ملای نراقی به نجف بازگشته و از درس شیخ علی کاشف الغطاء و شیخ محمد حسن صاحب

مسجد الرأس،^۱ همچنین شیخ علی محبوبه که در سرداب مقابل حجره شماره ۱۱ مدفون شد.^۲

(۱۲۸۲ ق حدود ۱۸۶۵ م)

- آغاز حفر قنات حجة الاسلام سید اسدالله موسوی شفتی در نجف اشرف، با تأمین اعتبار آن از سوی اسماعیل خان حاکم کرمان به مبلغ سی هزار تومان.^۳
- سرشماری ساکنان نجف اشرف از سوی دولت عثمانی و تعیین حدود محلات شهر.^۴
- ایجاد خط کشتیرانی مسافری میان بصره و بغداد با ایجاد شرکت «اداره رودخانه‌ای» به منظور سامان امر تردد میان شهرهای عراق و به ویژه تسهیل امکان عزیمت زوار.^۵
- ساخت سقاخانه‌ای در ضلع جنوبی حرم سیدالشهدا (ع) به دستور مادر سلطان عثمانی، عبدالمجید.^۶
- ساخت محوطه بیرونی مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) به دست یکی از خیرین به نام حاج حمزه.^۷

جواهر بهره بردند. شیخ انصاری پس از طی این دوران بود که خود بر مسند مدرسی حوزه به ترتیب شاگردان و مرجعیت شیعیان برخاستند. ایشان را در حجره شماره ۱۱ حرم امیرالمؤمنین علی (ع) به خاک سپرده‌اند. (الفتلاوی ص ۳۵۲).

۱ - الفتلاوی، ص ۲۹۱.

۲ - پیشین، ص ۲۲۰ و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۸، ص ۳۱۶.

۳ - المسلمی العقیلی، ج ۲، صص ۵۱۰ و ۵۱۱ و ج ۱، ص ۲۹۹. همچنین بنگرید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۱۱، ص ۱۵۳.

۴ - المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۴۹ و همچنین ال محبوبه، ج ۱، ص ۲۳.

۵ - دیلک قایا، ص ۷۰.

۶ - این سقاخانه به نام "والده سلطان" مشهور شد. سلمان هادی الطعمه، ص ۵۴ و همچنین بنگرید به محمد سردرودی.

سیمای کریلا، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳، ص ۱۲۱.

۷ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۵۱۱.

محل سقاخانه والده سلطان در صحن روضه حسینی
تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه در مجموعه کاخ گلستان

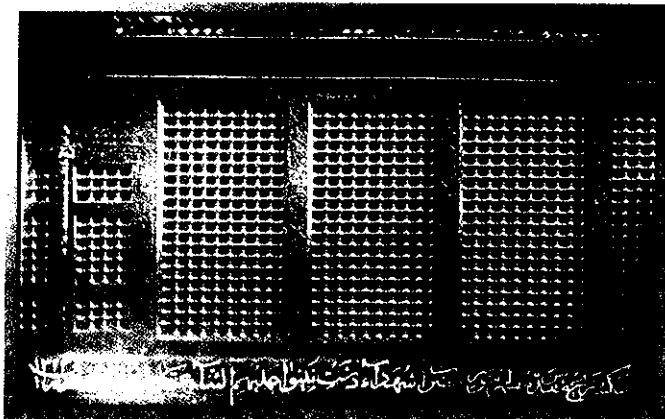
- صدور فرمان خدمت نظام برای اهالی نجف پس از انجام سرشماری نفوس.^۱
- دستور ناصرالدین شاه برای طلااندازی ایوان شرقی حرم کاظمین و نصب ضریح نقره به جای شبکه فولادی در مضجع منور امام موسی کاظم (ع) و حضرت جواد (ع)، همچنین کاشیکاری دیوارهای خارجی رواقها و سقف ایوانهای سه گانه.^۲
- جلوگیری مقامات عثمانی از تلاوت اذان زوآر ایرانی، ایرانیان مقیم و شیعیان عرب در بغداد و تعرض به دکانهای بازار ایرانیان به بهانه ضرورت توسعه بازار.^۳

۱- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۵۱۰.

۲ در این خصوص بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۲ق. ص ۴۲۲ و همچنین خلیلی، ج ۹، ص ۱۷۳.

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۱، سال ۱۲۸۲ق. ص ۱۸۲.

- بروز درگیری میان شیرازی ها و اصفهانی های مقیم کربلا بر سر تقدم در برگزاری مراسم عزاداری و حرکت دسته های عزادار (۲۱ رمضان).^۱
- مهاجرت شیخ محمد علی بن محمد حسن خوانساری به حومه نجف اشرف.^۲

ضریح مدفن شهدای عاشورا در حرم حسینی
تصویر متعلق به سال ۱۳۲۳ ق - موجود در مجموعه کاخ گلستان

- انتقال آجرهای طلای اهدائی دولت ایران برای طلا اندازی گنبد ائمه عسکریین (ع) در سامراء از سوی علیرضا خان پیشخدمت خاصه دربار ناصری، از دارالخلافه تهران به عتبات عالیات (۵ ذی حجه).^۳
- درگذشت شیخ حسن نجم آبادی تهرانی در نجف اشرف،^۱ خاکسپاری میرزا محمد اندرمانی تهرانی در حجره شماره ۳ صحن علوی پس از انتقال پیکر او از تهران (اول

۱- همانجا، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۲ ق، ص ۲۸۹.

۲- او در سال ۱۲۵۴ ق در خوانسار زاده شد و سپس به بروجرد برای کسب محضر علمی علامه سید محمد شفیع جانبقی و علی محمد قرچه داغی اعزام شد. پس از آن به نجف مهاجرت نمود و در دروس میرزای شیرازی و سید حسین کوه کمره ای شرکت کرد. ایشان سرانجام در سال ۱۳۲۲ ق در نجف درگذشت. بنگرید به سبحانی، ج ۱۴، بخش ۲، صص ۷۷۶ - ۷۷۸ و محمد هادی امینی، ج ۲، صص ۵۵۲ - ۵۵۳.

۳- روزنامه دولت علیه ایران، ۱۵ ذیحجه ۱۲۸۳، شماره ۶۰۱ و همچنین همان، مورخ سوم صفر ۱۲۸۴ ق به شماره ۶۰۳.

رمضان)^۲، همچنین خاکسپاری فقیه اصولی علامه سید عبدالله بوشهری در همان موضع^۳ و نیز درگذشت و دفن سید حسن نورالدین در حجره شماره ۱۱ صحن روضه علوی.^۴

(۱۲۸۳ق حدود ۱۸۶۶م)

- انتصاب محمد بی به قائم مقامی کربلا از سوی دولت عثمانی.^۵
- طغیان آب رودخانه های فرات و دجله در فاصله میان سامراء تا کربلا که خسارات عمده‌ای به بار آورد.^۶
- تخریب حجره‌های مدرسه احداث شده برای طلاب در پی توسعه کاروانسرای حاجی سید ابراهیم اصفهانی و شورش طلبان کربلا در واکنش به این تعرض.^۷
- درگیری میان طلاب مدرسه حسین خان سردار که موجب قتل چند طلبه شد.
- همچنین حبس گروهی دیگر از طلاب به دستور محمد بیک قائم مقام کربلا.^۸
- مشاهده شکاف در ایوان میانی حرم حسینی (ایوان ناصری).^۹
- اهدای یک باب در برای ورود به فضای داخل صحن روضه علوی به همت لطفعلی خان ایرانی.^{۱۰}

۱- تاریخ وفات وی را برخی ۱۲۸۴ق قید نموده اند. نگاه کنید به سبحانی، ج ۱۳، ص ۱۷۲ و سید محسن امین العاملی، ج ۵، ص ۳۲۱.

۲- الفتاوی، ص ۲۵۳.

۳- پیشین، ص ۱۸۹. ایشان در بوشهر دعوت ارجعی را پاسخ گفته و سپس بیکر ایشان برای دفن به نجف منتقل گردید.

۴- رک به الفتاوی، صص ۱۰۵-۱۰۶.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه A.}MKT.MHM.۷۶۲/۸۲/۱۲۸۴N۲۹.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۳ق، ص ۱۱۱.

۷- همانجا، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۸۴ق، صص ۳۴۷-۳۴۹.

۸- همانجا، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۸۴ق، صص ۳۴۷-۳۴۹.

۹- سلمان هادی الطعمه، ص ۵۲.

۱۰- المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۲۲۶.

- آغاز احداث سقف ۱۴ پایه ایوان جنوبی (قبله) در حرم کاظمین از محل اعتبار اهدائی حاج حسین چرفچی بغدادی از تجار صاحب مکتب بغداد.^۱

ایوان ۱۴ پایه حرم کاظمین

- از جا کندن چادر برپا شده شیخ عبدالحسین تهرانی، از برای عزاداری در ایوان صحن ناصری به دست آقا محمد سعید، برادرزاده میرزا حسن کلیددار.^۲

۱ وی را در همین ایوان بسیار زیبا به خاک سپردند. رک به ال یاسین، ص ۹۷.
۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۱، سال ۱۲۸۴ق، صص

آقا شیخ محمد فرزند آقا میرزا حسن کلید دار تربت سید الشهداء علیه السلام
تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه

- آغاز ساخت مدرسه مهدیه از محل نذورات آذربایجانی ها،^۱ به دست شیخ مهدی پسر شیخ علی کاشف الغطاء در نجف اشرف و احداث یک باب مدرسه دیگر در کربلا از محل همین اعتبار.^۲

۱- المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۱۱۲.

۲- سلمان هادی الطعنه، ص ۲۰۵.

- شیوع طاعون در نجف اشرف.^۱
- دستورالعمل دولت عثمانی برای حفظ بهداشت و جلوگیری از شیوع وبا به هنگام انتقال جنازه از ایران به عتبات عالیات، از جمله، حمل جنازه‌ها در تابوت فلزی و سرب اندود کردن آن از سوی حاملان جنازه.^۲
- انتصاب سید صالح افندی به مسئولیت سقاخانه و سبیل خانه کربلا.^۳
- تصرف قبرستان و غسالخانه ایرانیان کربلا از سوی محمد پاشا با همدستی حاجی سید ابراهیم اصفهانی و تخریب قبور مدفونان، به منظور احداث کاروانسرا.^۴
- انتصاب حاج شیخ محمد هادی چراغچی به تولیت روشنایی حرم کاظمین از سوی دولت ایران.^۵
- سوزاندن قرآنهای مترجم چاپ ایران در بغداد به دست نامق پاشا.^۶
- عزل نامق پاشا که موجب برگزاری مراسم جشن و سرور زوآر ایرانی گردید.^۷
- اهدای چهلچراغی از سوی دولت ایران به حرم ائمه عسکریین (ع).^۸
- افزایش تعدیات و فشار مأموران عثمانی نسبت به زوآر ایرانی عتبات عالیات.^۹
- قتل آقا رضا رفیعی تولیت عتبه علویه و واگذاری عهده امور تولیت به فرزندش جواد رفیعی.^{۱۰}

۱. در برخی منابع دلیل مرگ بسیاری را شیوع طاعون ذکر کرده‌اند. بتگرید به الذریعه، ج ۲۶، ص ۲۲۹ و ج ۱۶، ص ۳۱۹.

۲. روزنامه ملت سنیّه ایران، ۱۳ رجب ۱۲۸۵، شماره ۲۲.

۳. بایگانی نخست وزیری ترکیه ۱۲۸۵/۲: ۴۳۸/۹۰، MKT.MHM.A.

۴. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۵ق، ص ۳۱۸.

۵. همانجا، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۵ق، ص ۴۳۲.

۶. ایضا، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۸۵ق، صص ۲۵۱-۲۵۲.

۷. کاووسی عراقی، ج ۲۴-۳۰، ص ۳۷۲.

۸. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، دفتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۵ق، ص ۱۴۸.

۹. روزنامه دولت علیه ایران، ۷ شوال ۱۲۸۵، شماره ۶۷۲.

۱۰. معارف الرجال، ج ۱، ص ۳۰۵.

- اقدام مدحت پاشا برای جلب موافقت علماء، برای فروش برخی از نفائس خزائن حرم علوی و تأمین هزینه اجرای طرحهای عمرانی از این طریق، که با مخالفت علما و وجوه اعیان شهر روبه رو شد.^۱
- انجام سرشماری نفوس در کاظمین.^۲
- فرمان مدحت پاشا در انتصاب مجدد شیخ طالب بن عبدالرزاق، متولی معزول حرم به تولیت دوباره حرم کاظمین.^۳
- ورود محمد فشارکی طباطبایی اصفهانی به نجف و سپس مهاجرت وی به سامراء برای کسب علم از محضر میرزای شیرازی.^۴
- ایجاد دادگاه عمومی در کاظمین به دستور مدحت پاشا.^۵
- سربازگیری اجباری در نجف اشرف.^۶
- سفر مدحت پاشا به کربلا و عزل اسماعیل پاشا قائم مقام آنجا در پی اثبات آلودگی او به ارتشاء.^۷
- انتصاب حافظ افندی به عنوان قائم مقام جدید کربلا.^۸
- اقدام مدحت پاشا والی بغداد در بازسازی و احداث برخی از راهها، پلها به منظور دسترسی آسانتر زوآر و اتباع عثمانی و افزایش تبادلات تجاری.^۹

۱ - اربعة القرون من تاريخ العراق الحديث، ص ۲۸۵.

۲ - العزازی، تاريخ العراق بين احتلالين، ج ۷، ص ۱۸۷.

۳ - آل یاسین، ص ۲۳۹.

۴ - او از جمله علمای همراه میرزای شیرازی به سامراء بود، اما با ارتحال میرزا به نجف بازگشت و خود وی نیز در سال ۱۳۱۶ درگذشت و در یکی از حجرات زاویه شرقی روضه علوی به خاک سپرده شد. بنگرید به سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۱۲۵.

۵ - العزازی، تاريخ العراق بين احتلالين، ج ۷، ص ۱۶۹.

۶ - ال محبوبه، ج ۱، ص ۲۳.

۷ - خلیلی، ج ۸، ص ۱۳۲.

۸ - العزازی، تاريخ العراق بين احتلالين، ج ۷، صص ۱۷۰-۱۷۲.

۹ - دپلک قایا، ص ۴۳.

- درگذشت شیخ عبدالحسین تهرانی (شیخ العراقین) در کاظمین و انتقال پیکر او به کربلا از برای دفن در حرم حسینی(ع).^۱

(۱۲۸۷ ق حدود ۱۸۷۰م)

- واگذاری سهام تراموای اسبی بغداد - کاظمین به ارزش ۲۵۰ قروش برای هر سهم از مجموع ۶۰۰۰ سهم.^۲
- اهدای یک ساعت از طرف دوست محمدخان معیرالممالک حاکم یزد به صحن حرم کاظمین. این ساعت در سال ۱۳۰۱ ق در ضلع شرقی صحن نصب شد.^۳
- تشرف ناصرالدین شاه قاجار به مشاهد مقدسه در عتبات عالیات.^۴

۱- ایشان در ۲۲ رمضان در کاظمین دعوت حق را لبیک گفته به سرای باقی شتافتند. سلمان هادی الطعمه، صص ۲۷۶ - ۲۷۸. در باب حیات علمی او باید افزود که ایشان پس از مهاجرت اولیه از تهران توانستند در محضر علمای بزرگی چون شیخ مشکور حولاوی، شیخ عیسی زاهد و صاحب جواهر حضور یابند. در بازگشت به تهران در مسجدی که اینک در شمال بازار تهران واقع است و به نام مسجد اذریابیانها مشهور است به امامت و هدایت مردم و طلاب علوم دینی مبادرت ورزیدند. با مرگ میرزا تقی خان امیرکبیر بنا بر وصیت امیر، وی عهده دار صرف ثلث مانرک امیر برای صرف و عمران حرم حسینی در کربلای معلی گردید. اندکی بعد ناصرالدین شاه وی را به عنوان نماینده دولت ایران در امر بهسازی و توسعه بقاع مقدس در عتبات عالیات عرش درجات برگزید تا روندی را که به همت میرزای سلطانی در توسعه حرم امامین عسکریین(ع) در سامراء آغاز شده بود را دنبال نماید. شیخ العراقین سرانجام در ۲۲ رمضان ۱۲۸۶ ق درگذشت و در حجره ای نزدیک به باب سلطانی حرم حسینی و سمت چپ آن به خاک سپرده شد (سید محسن امین العاملی، ج ۷، صص ۴۳۸ - ۴۳۹).

۲- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۷، صص ۲۴۰ - ۲۴۱.

۳- آل یاسین، ص ۱۰۸.

۴- ناصرالدینشاه در این سفر علاوه بر سعادت زیارت مزارات ائمه مدفون در عتبات عالیات، این امکان را یافت که با سرکشی به کارگاههای متعدد در طرحهای مرمت و توسعه بقاع شریف افرون بر افتتاح برخی اماکن اجدادی یا مورد مرمت واقع شده و یا اهدای هدایا، دستوراتی را نیز در روندیهای اجرایی، تسهیل و تسریع امور صادر نماید. او در کاظمین دستور طلائندازی به گلدستهها و گنبد را داد. همچنین در جگونگی بهسازی روضه و رواقهای حرم کاظمین، تجدید دیوارهای اطراف صحن منابعی را تعیین و دستوراتی را صادر نمود. شاه قاجار در سفر خود که سه ماه به طول انجامید از نفایس خزانههای کریلا، نجف و سامراء بصورت خصوصی بازدید نمود. وی از ۲ باب درب نقرهای در سال ۱۲۱۹ ق توسط محمد حسین خان صدراعظم اصفهانی نصب شده و اینک با اهتمام مشیرالسلطنه جای خود را به ۲ باب درب جدید از نقره در نجف اشرف می داد، پرده برداری نمود. همچنین با عزم ورود از درب جنوبی صحن شریف روضه علوی که سالهای متمادی بسته شده بود امکان دسترسی مجدد زوار به داخل صحن از این زاویه را فراهم آورد. او خود یک باب درب نیز به روضه شریف علوی تقدیم نمود. دولت عثمانی از بدو عزیمت ناصرالدینشاه با اعزام وزیر اوفاف خود کمال پاشا به همراه نامدای از سلطان عبدالعزیز قدوم او را محترمانه گرامی شمرد (جمادی الثانی). شاه ابتدا به کاظمین مشرف شد و دستور داد با توجه به نامرغوب بودن فرشهای حرم انجا را اندازه گرفتند و سپس طی فرمانی به کارگزاران خود ابلاغ

• اعزام کمال پاشا با عنوان سفیر و مهماندار ناصرالدین شاه قاجار از استانبول.^۱

کرد از فراهان قالبهای نفیس برای آن مکان تدارک بینند. در اولین روز رمضان از مراسم نصب درب اهدایی محسن میرزای میرخور در رواق کاظمین بازدید کرد، سپس عازم کر بلا شد (۶ رمضان) در این هنگام برخی چون کلیددار حضرت عباس (ع) و شیخ زین العابدین مجتهد مازندرانی به استقبال موکب او آمدند. از مقبره دو طفلان مسلم بن عقیل زیارت کرد و چون بنای انجا را در شأن آن معصومان نیافت به معبر الممالک دستور بازسازی انجا را داد. روز بعد عازم کر بلا گردید. میرزا حسن کلیددار کر بلا و سپس مدح پاشا والی بغداد به استقبال شاه آمدند ایندا روضه حسینی (ع) و سپس عنبد عباسی (ع) را زیارت نمود. (۷ رمضان) روز بعد از تعمیرات صورت پذیرفته به همت و زیر نظر شیخ العرافین، شیخ عبدالحسین تهرانی بازدید نمود. درخصوص خرابی رواق سیدالشهدا (ع) و تجدید فرشهای صحن روضه آن حضرت دستوراتی را داد. وی روز بعد عازم زیارت مزار حر بن یزید ریاحی گشت. در ۱۰ رمضان به زیارت صندوق داخل ضریح مزار اباعبدالله الحسین (ع) رفت و قرآن منسوب به حضرت زین العابدین (ع) را که بر روی صندوق بود زیارت کرد. (رک به میرزا ابراهیم شیبانی صدیق الملک، **منتخب التواریخ**، زیر نظر ایرج افشار، نشر محمدعلی علمی، بی.تا. ص ۱۶۸) او روز بعد مقدار تذکی از تربت داخل ضریح را بر گرفت و سپس در ۱۳ رمضان عازم نجف اشرف شد. دولت عثمانی جشن بزرگی را برای شاه بر پا داشت. ناصرالدینشاه در بدو ورود یک هزار اشرفی به سید علی از آل بقرالعلوم اهدا نمود. در عزیمت به نجف مدحت پاشا نیز شاه را همراهی کرد. در دروازه نجف از کالسکه پیاده شد و با پای پیاده به سوی یارکاه امیرالمومنین علی (ع) رهسپار گردید. پس از زیارت بر سر مزار آغا محمدخان، مادر فتحعلیشاه و حسینقلی خان عموی پدر خود فاتحه خواند. شاد یک روز بعد بر مزار شیخ انصاری حاضر شد و به قرائت فاتحه پرداخت. سپس به زیارت مسجد سهله و مسجد کوفه رفت و در باب تعمیرات مشاهده حضرت مسلم بن عقیل وهانی بن عروه دستوراتی را داد. او در همین سفر جقه الماس تاج خود را که از برلیان بود را از سر برداشت و پیشکش استان آن حضرت نمود. سپس به داخل خزانه علوی که آخرین بار هفتاد سال قبل گشوده شده بود رفت و اثار انجا را مشاهده نمود و به هنگام خروج با مهر خود و مدحت پاشا والی بغداد درب خزانه را مهر نمودند. او در بازگشت به کر بلا با میرزا حسن شیرازی در هنگام زیارت و در درون صحن ملاقات نمود. عید فطر را در کر بلا ماند و پس از آن (۲ شوال) عازم سامراء گردید. او این مسیر را با کشتی‌ای که دولت عثمانی در اختیارش نهاده بود به همراهی مدحت پاشا والی بغداد طی نمود. پس از زیارت حرم امامین عسگریین (ع) به سرداب حضرت صاحب (عج) رفت، انگونه که خود می نگارد در آنجا دستور داد یک پنجره مطلا برای نصب بر درب چاه غیبت حضرت حجت (عج) ساخته و نصب شود. وی پس از رؤیت تعمیرات انجام شده توسط شیخ عبدالحسین تهرانی عازم دیدار از ابنیه عهد متوکل و مناره معروف سامراء شد. در کاظمین با آقا سید صادق طباطبایی از علمای بزرگ آن شهر ملاقات کرد. همچنین با شیوخ قبایل نیز دیدار داشت. (در خصوص سفر وی بنگرید به ناصرالدین شاه قاجار، **سفرنامه**، کتابخانه سنایی ۱۳۶۳). ناصرالدین شاه در این سفر به حل برخی مشکلات مقیمین عتبات عالیات نیز توجه نمود که از جمله آنها موضوع برابری نرخ قرآن ایران با قروش عثمانی، همچنین دفن اموات در کر بلا و نجف، بود. بر اساس مذاکرات حاشیه این سفر دو طرف توافق نمودند بمنظور اجتناب از شیوع بیماریها، بقایای اجساد شیعیان پس از طی یک دوره امانت سه سله (جنازه خشک) در ایران به عتبات منتقل گردد (ر.ک به دیلک قایا، صص ۴۳ - ۴۴).

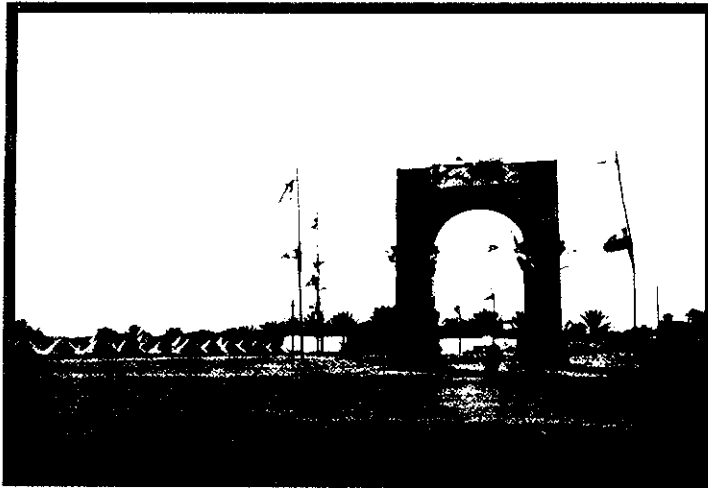
۱- **گزیده اسناد روابط ایران و عثمانی**، ج ۳، صص ۶۳-۶۶ بررسی اسناد و مدارک نشان می‌دهد تصمیم دولت عثمانی برای استقبال در عالترین سطح ممکن طی سفر ناصرالدینشاه اخذ شده بود که این خود نشان از اعتبار وی نزد دولت همسایه دارد. به عنوان نمونه اگرچه کمال پاشا وظیفه مهمانداری را عهده‌دار شده بود، اما مدحت پاشا والی بغداد نیز سعی می‌کرد در هر نقطه ممکن افتخار میزبانی شاه ایران را نصیب خود کند. هنگامیکه در ۱۱ ذیقعد شاه به کر بلا وارد شد علاوه بر کمال پاشا، مدحت پاشا نیز که رنج سفر از بغداد تا کر بلا را پذیرفته بود در صف مستقبیلین قرار داشت. ر.ک به **روزنامه دولت علیه ایران**، ۱۱ ذیقعد

« قدری تفرج کرده در ساحل شط نماز خواندم. عکاس باشی چند صفحه عکس از ما و همراهان انداخت ». سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار
تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه موجود در کاخ گلستان

- اهدای تاج پادشاهی ایران که از جمله ۲۷ قطعه بزرگ لعل، ۲۴ قطعه کوچک و بزرگ جواهر، ۹۷ قطعه الماس، ۳۰ زمرد درشت، به خزانه آستان امیرالمؤمنین علی(ع) به دست ناصرالدین شاه قاجار.^۱

۱ ناصرالدین شاه علاوه بر این تاج هدایای دیگری چون یک شمعدان طلا با وزن ۱۲۰۸ مثقال را نیز به حرم اهدا نمود. در خصوص هدایای وی بنگرید به پایگانی نخست وزیری ترکیه، مجموعه دفاتر اوقاف Nezaret Sonrasi Evkaf Defterleri و به شماره ۱۶۶۴۶. همچنین بنگرید به میرزا ابراهیم شیبانی، ص ۱۶۹.

طاق نصرت برپایی دولت عثمانی به میمنت سفر رسمی ناصرالدین شاه قاجار

- فهرست برداری مشترک ناصرالدین شاه و مدحت پاشا از خزائن حرم امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب(ع).^۱
- ملاقات ناصرالدین شاه با میرزای شیرازی در صحن حرم امیرالمؤمنین علی(ع) با توجه به ردّ درخواست ملاقات خصوصی شاه از سوی میرزای شیرازی.^۲
- عقد قرارداد رسمی درخصوص چگونگی انتقال جنائز از ایران به عثمانی میان دو کشور.^۳

۱ «امروز گفتم خزانه حضرت را که از ایام وهابی الی حال بسته است و قریب به ۷۰ سال می شود کسی باز نکرده، باز کنند. اسباب موجود را از جواهر و طلا و سایر ثبت کنند. دوباره از جانب ایران و عثمانی مهر شود از حیث و میل و کسر و نقصان محفوظ بماند.» رک به ناصرالدین شاه. *سفرنامه*، در بررسی چرایی این اقدام شاه قاجار باید به این نکته اشاره داشت که در عهد مدحت اشا تمایل گسترده‌ای برای بهره‌گیری از منابع حاصل از محل فروش نقایس خزائن روضات مقدسه با عنوان اجرای طرحهای آبادانی و عمرانی وجود داشت، لذا چه بسا شاه ایران با این اقدام خود زیرکانه خواسته فرصت و امکان سوءاستفاده از میراث متعلق به اهل بیت(ع) را از ذهن مقامات عثمانی بزداید.

۲ عبدالحلیم الرهیمی، ص ۱۲۴.

۳ گزیده اسناد روابط ایران و عثمانی، ج ۳، ص ۴۲۶.

- بازگشت ناصرالدین شاه به سوی تهران (۸ شوال).

استقبال گروه موزیکانچی قوای عثمانی از ناصرالدین شاه در بعقوبه
تصویر متعلق به آلبوم سفر عتبات ناصرالدین شاه

- دخل و تصرف آقا سید رضا کلیددار در امور مقبره پادشاهان ایران و اهدای بخشی از وسایل از جمله چند شمعدان نقره آن مجموعه به والی بغداد.^۱
- ظهور وبا در عتبات عالیات.^۲
- بروز قحطی در نجف اشرف.^۳
- تأسیس مدرسه علوم دینی میرزا کریم شیرازی در محله عباسیه در شرق کربلا.^۴

۱- رک. به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۸۵ق، ص ۷۲.

۲- امین الدوله، خاطرات سیاسی، صص ۳۳ و ۳۴ ص ۱۸۶.

۳- میرزای شیرازی طی این سال اقدام به خرید و توزیع مواد غذایی میان مردم نمود. ذبیح الله محلاتی، مؤثر الکبرافی تاریخ سامرا، دارالزهراء نجف ۱۳۶۸، ص ۵۴.

۴- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۴.

- درگذشت و خاکسپاری سید محمد هاشمی دزفولی از مدرسان حوزه علمیة نجف^۱ و آقا سید جلیل طالقانی (۳ رجب) در صحن شریف^۲، همچنین انتقال پیکر شهید راضی حسینی قزوینی از ادبا و شعرای عصر خود از تبریز برای دفن در ایوان طلای حضرت امیرالمؤمنین^۳.

(۱۲۸۸ ق حدود ۱۸۷۱م)

- بازگشایی قنات حفر شده به همت حجة الاسلام اسدالله موسوی رشتی معروف به آیت الله شفتی و بهره‌مندی مردم نجف از آب شرب آن^۴.
- گشایش درب سوم در زاویه جنوب غربی نجف و واقع در حصار ششم برای دسترسی ساکنان شهر به آب دریای نجف. این درب با هزینه حاج عبدالسمیع تاجر اصفهانی احداث شده بود.^۵
- احداث برکه‌ای درون حصار شهر، که تا سال ۱۳۰۷ ق امکان بهره‌برداری از آب آن برای ساکنان فراهم بود.^۶
- اهدای چهلچراغی از سوی دولت ایران به حرم حسینی.
- اعلان دولت عثمانی برای واگذاری سهام راه آهن بغداد - کربلا، که احداث آن، با اعتبار پانصد هزار تومان، آغاز شده بود.^۷

۱ - الفتاوی، ص ۳۲۷. ایشان را در حجره شماره ۱۱ به خاک سپردند.

۲ - پیشین، ص ۳۸۸. محل آرامگاه وی حجره شماره ۲۴ می‌باشد.

۳ - ایضاً، صص ۱۳۰، ۱۳۱ و نیز سید محسن امین العالمی، ج ۶، صص ۴۴۱ - ۴۴۴.

۴ - سید محسن امین العالمی، ج ۱۱، ص ۱۵۳ و همچنین المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۵۱۱.

۵ - برخی افتتاح این درب را یکسال بعد و اهتمام آن را به سید محمد تقی از آل بحر العلوم نسبت داده‌اند. بنگرید به المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۵۲۵.

۶ - اعیان الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۵۳.

۷ - روزنامه ایران، ذیقعدة ۱۲۸۸ ق، شماره ۶۹.

- اقدام مدحت پاشا والی بغداد در ایجاد دوائر حکومتی به صورت مستقل برای شهر کربلا، همچنین توسعه بازار شهر.^۱
- عزیمت جمع انبوهی از زوار کرمانی به سوی کربلای معلی.^۲
- دعوت ناصرالدین شاه از حاج میرزا جواد، از علمای نجف به آذربایجان و صدور حکم امامت جمعه تبریز برای وی.^۳
- مهاجرت شیخ فضل الله نوری پس از اخذ اجازه در نقل روایت از میرزای شیرازی، به تهران و در مقام مجتهد.^۴
- خاکسپاری شیخ محمد عنوز از شعرای حوزه نجف در صحن شریف^۵ و شیخ احمد شرقی حمیری از ائمه جماعت صحن روضه علوی و مسجد الخضراء^۶ همچنین تدفین شیخ محمد صالح خطاط، مشهور به گدا علی نوری در زاویه شمالی صحن ابو عبدالله الحسین(ع).^۷

(۱۲۸۹ ق حدود ۱۸۷۲ م)

- عزل مدحت پاشا و تمرّد برخی عشایر ساکن در کناره‌های فرات در بیان ناراضایتی خود به سبب این تغییر او.^۸

۱- سلمان هادی الطعمه، ص ۱۰۷.

۲- روزنامه ایران، رجب ۱۲۸۸ ق، شماره ۴۷.

۳- روزنامه ایران، جمادی الثاني ۱۲۸۸ ق، شماره ۳۲.

۴- شیخ فضل الله بن عباس کجوری نوری به هنگام آغاز مهاجرت میرزای شیرازی به نجف وارد شد و به همراه دایی خود میرزا حسین نوری محدث معروف (موفی ۱۲۲۰ ق) به همراه مهاجرین مسیر سامرا را در پیش گرفت. در این زمینه و درباره حیات او می توانید بنگرید به مهدی انصاری، **شیخ فضل الله نوری و مشروطیت**، امیرکبیر ۱۳۷۸، صص ۳۴، ۳۵. حسینی جلالی، ج ۲، ص ۴۵۳ و نیز محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۳۰۸. همچنین سبحانی، ج ۱۴، بخش اول، صص ۴۸۹-۴۹۰.

۵- الفتاوی، صص ۳۰۹-۳۱۰. در موضوع تاریخ درگذشت او اختلاف نظر است برخی وی را در میان درگذشتگان سال ۱۲۹۵ ق نیز دانسته اند (سبحانی، ج ۱۳، ص ۴۸۵ و محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۶۱۳).

۶- پیشین، ص ۴۸. وی را در حجره شماره ۳۲ به خاک سپردند.

۷- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۷۹. جد وی گدا علی یک از خوانین بروجرد بود (سید محسن امین العاملی، ج ۷، ص ۳۸۰).

۸- المسلمی العقیلي، ج ۲، ص ۵۳۴.

- بروز وبا و اعلام ممنوعیت عزیمت زوَّار به عتبات عالیات.^۱
- درگذشت سید مهدی حسینی قزوینی حلی از شعرای حله، (۴ محرم)، و تدفین او در صحن عتبة علویه.^۲

(۱۲۹۰ ق حدود ۱۸۷۳ م)

- مناظره علمای اعزامی باب عالی با هیئت علمای نجف اشرف.^۳
- افزایش قیمتها و بروز قحطی در شهرهای شیعی جنوب عراق^۴
- درگذشت رئیس قبیله صقور (زقر)، سلمان بن درویش بن محمد بن یعقوب بن یوسف بن هاشم الحطّاب و جانشینی فرزندش مهدی بن سلمان به جای او بر ریاست قبیله.^۵
- خاکسپاری حجة الاسلام سید اسدالله موسوی رشتی معروف به آیت الله شفتی مرجع و مجتهد حوزه اصفهان که در مسیر شرفیابی به زیارت ائمه اطهار (ع)، به هنگام حضور در کرد کرمانشاه دار فانی را وداع کرد، درون حجره شماره ۱۳ صحن عنوی.^۶
- درگذشت شیخ قاسم بن حاج محمد از علمای نجف در حین زیارت مشهدالرضا(ع).^۷

۱ - روزنامه ایران، شعبان ۱۲۸۹ ق، شماره ۱۳۰.

۲ - سلمان هادی الطعمه، صص ۳۶۱-۳۶۲.

۳ - معارف الرجال، ج ۳، صص ۲۵۱-۲۵۳.

۴ - شیخ آقا بزرگ تهرانی، شرح زندگی میرزای شیرازی، ترجمه حمید تیموری، میقات ۱۳۶۲، ص ۵۴.

۵ - المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۵۳۴.

۶ - برای درک احوال و مقام ایشان بنگرید به گلشن ابرار، ج ۱، صص ۳۴۴-۳۵۳.

۷ - آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۵۰.

اقامت نماز جماعت به امامت آقا شیخ محمد طه
تصویر متعلق به مجموعه آلبوم عهد مظفری موجود در کاخ گلستان

(۱۲۹۱ ق حدود ۱۸۷۴م)

- بروز طاعون در نجف اشرف.^۱
- سستی و ریزش رویه کاشیکاری و طلا اندازی شده گنبد های کاظمین بر اثر بارش برف و باران شدید.^۲
- صدور فرمان ناصرالدین شاه در خصوص تسریع در مرمت گنبد های کاظمین.^۳

۱- ینگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۹، سال ۱۲۹۱ ق، ص ۳۶۸.

۲ پیشین، همانجا، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۱ ق، ص ۳۷۸.

۳ ناصرالدینشاه در حاشیه خبر اعلام شده به دستخط خود چنین نگاشته است که "گنبد مرقد مطهر هر قدر تعمیر لازم داشته باشد باید ساخته شود بگوئید تعمیر و مخارج آن را بازدید نماید خودتان آدم بکنارید خوب بسازند." رک به پیشین، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۱ ق، ص ۱۹۶.

- تخصیص و حواله مبلغ ششصد تومان از سوی دولت ایران برای تعمیر آسیبهای وارده به گنبدهای حرم حضرات جوادین (ع) در کاظمین.^۱
- تخصیص اعتباری به میزان ۷۴۰۰ قروش از سوی دولت عثمانی به منظور اجرای اقدامات اصلاحی بر گنبد حرم حسینی و مقام حضرت زین العابدین (ع) در کربلای معلی.^۲
- تعریض و گشایش درب جدیدی در سمت غربی صحن علوی، به فرمان شبلی پاشا والی حله^۳ که به باب الفرج^۴ مشهور شد. همچنین دستور ساخت دروازه‌ای در حصار خارجی صحن شریف به موازات باب القبلة به دستور وی.^۵
- افتتاح مدرسه مهدیه به دست شیخ مهدی کاشف الغطاء در محله عماره نجف اشرف.^۶
- مهاجرت میرزای شیرازی از نجف به سامراء (اواخر شعبان).^۷
- برقراری صلح میان عشیره آل زوین از عشایر فرات به دنبال وساطت حاج میرزا جعفر قزوینی در نجف و زیر نظر حاکم حله.^۸
- درگذشت ابراهیم دامغانی و حسین نجفی (نواده سید نعمت الله جزایری شوشتری) در نجف اشرف.^۹

۱- در این زمینه بنگرید به همان منبع پیشین جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۱ق، ص ۳۴۹ و ۳۶۶.

۲- دیلک قایا، ص ۱۰۵ به نقل از بایگانی نخست وزیری ترکیه.

۳- طی این سال حله، عهده‌دار امور نجف اشرف شد. رک به المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۳۹۷.

۴- این درب در محل سابق درب سلطانی عهد عبدالعزیز احداث گردید.

۵- این دروازه تا سال ۱۲۴۰ق برقرار بود.

۶- محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۸۲.

۷- میرزای شیرازی در اولین اقدام پس از مهاجرت بمنظور تسهیل تردد و عبور و مرور سکنه و زوار سامراء دستور به احداث یک پل بر روی رودخانه شهر را داد و نسبت به تامین هزینه آن اقدام نمود. بنگرید به ذبیح الله محلاتی، ص ۵۵.

۸- تاریخ دیوانیه، ص ۵۸.

۹- ایشان را در حجره شماره ۱۳ صحن آستان علوی به خاک سپرده‌اند. رک به الفتلاوی، صص ۱۱۲، ۱۱۳، همچنین درباره احوال وی رک به سید محسن امین العاملی، ج ۲، ص ۱۳۸.

(۱۲۹۲ق حدود ۱۸۷۵م)

- الحاق حله و هندیه به کربلا در تقسیمات جدید اداری دولت عثمانی.^۱
- گرمای بیش از حد و بروز برخی بیماریها، همچنین ریزش بخشهایی از سد فرات و سیل در کربلا.^۲
- ممانعت دولت ایران از عزیمت زوار به سبب احتمال شیوع بیماریهای فراگیر.^۳
- بازگشت میرزا مهدی حسینی معروف به قزوینی نجفی حلی به نجف پس از مهاجرت اولیه وی به حله.^۴
- اعطای ۵۰۰۰۰ قروش از سوی شیعیان هند برای تحویل به علمای نجف اشرف.^۵
- تخریب سد کنعانیه و بروز سیلاب در شهر کربلا.^۶
- تعمیر پل مسیب در نزدیکی کربلا که بر اثر سیلاب تخریب شده و موجب اخلال در عزیمت زوار گردیده بود.^۷
- عزل والی کربلا و انتصاب بهجت بیگ داماد والی بغداد به قائم مقامی کربلا، و رد نامبرده به سبب حقوق ناکافی این مقام و برگزیدن مهدی افندی به جایگزینی وی پس از ۴۰ روز بلاتکلیفی امور.^۸
- مهاجرت شیخ فضل الله نوری به سامراء.^۹
- ریزش کاشیکاری گنبد حضرت صاحب الامر (عج) در سامراء.^{۱۰}

۱- رک. به بایگانی نخست وزیری ترکیه J.DH.V.0/490.57/1292Ra29.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۲۹۲ق، کارتن ۱۹، سند ۸۲.

۳- روزنامه ایران، ۱۰ رجب ۱۲۹۲ق، شماره ۳۲۷.

۴- معارف الرجال، ج ۳، صص ۱۱۰-۱۱۴.

۵- دیلک قایا، ص ۲۴۱.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۹۲ق، ص ۲۵۳.

۷- رک. به بایگانی نخست وزیری ترکیه J.DH.V.0/490.71/1292R24.

۸- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۴۰، سال ۱۲۹۲ق، ص ۱۱۲.

۹- شیخ آقا بزرگ تهرانی، ص ۱۰۳.

۱۰- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۲ق، ص ۳۳۸.

- برآورد کارگزاران سیاسی دولت بریتانیا از کمیت زوار ایرانی عتبات عالیات به میزان تقریبی یکصد هزار نفر به طور سالیانه. از این طریق، سالیانه دو میلیون تومان از ایران به شهرهای عراق عرب برای مخارج زیارت این خیل مشتاقان منتقل می گردید.^۱

کاروان زوار ایرانی

تصویر متعلق به مجموعه آلبومهای سلطنتی موجود در کاخ گلستان

۱. چارلز عیسوی، ص ۱۹۷ به نقل از گزارش ۳۰ سپتامبر ۱۸۷۵م تامسون موجود در آرشیو ملی بریتانیا به ادرس FO۶۰/۳۷۳، به باور نگارنده اهمیت این رقم در این است که دریابیم که ۳۵ سال پس از این تاریخ در تنظیم نخستین بودجه رسمی مملکت ایران، کل بودجه کشور ایران ۱۴۶۱۸۵۲۴۰ ریال بوده است. (بنگرید به طرح بودجه کل ایران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۸، ص ۷۵)، البته اطلاع از درآمد دولت ایران تقریباً ۸ سال قبل از برآورد تامسون نیز حائز اهمیت است. طبق مدارک موجود کل درآمد دولت ایران در سال ۱۸۶۷ م رقم ۴۳۶۱۶۶۰۰ ریال بوده است. (چارلز عیسوی، ص ۵۷۱) به این ترتیب می توان درک نمود که رقم مورد اشاره کارگزار انگلیسی، تامسون که معتقد است تنها در اثر زیارت عتبات عالیات سالیانه معادل دو میلیون تومان از منابع ملی ایران در آن عهد را ایرانیان هزینه این اعتقاد خود می نموده اند تا چه اندازه مهم و قابل تحلیل است.

• درگذشت شیخ عبدالله آل عبدالجبار قطیفی بوشهری در نجف اشرف.^۱ همچنین خاکسپاری شیخ ابوطالب کلیددار کاظمین و انتخاب شیخ عیسی برادرش به جانشینی او از سوی دولت ایران،^۲ و نیز خاکسپاری شیخ محمد نصّار شیبانی از ادبا و شعرای نجف در زاویه شمالی صحن متبرک امیرالمؤمنین علی (ع).^۳

(۱۲۹۳ ق حدود ۱۸۷۶م)

- بروز خشکسالی در نجف که منجر به خشکی بحر نجف گردید.^۴
- بروز طاعون در بغداد، کاظمین و برخی دیگر از شهرهای جنوب عراق.^۵
- وقوع دوباره درگیری میان دو قبیله شمّر و صقور (زقر) که به قتل عبدالله وهب از رؤسای شمر منجر گردید.^۶
- درخواست رسمی حکومت ایران برای انجام برخی تعمیرات و توسعه حرم حسینی در کربلا.^۷
- ایجاد گمرک از ناحیه دولت عثمانی در خانقین و سخت‌گیری راهدارخانه‌های مسیر کربلا نسبت به تجار ایرانی.^۸
- اخذ گمرک از سوی حکام عثمانی از زواری که از طریق بندر بصره عازم عتبات عالیات بودند.

۱- شیخ اقا بزرگ بهرانی، ج ۱۲، ص ۷۲، وی در بوشهر زاده شده بود، اما بعضی محل درگذشت او را نیز بوشهر ثبت کرده اند (سجانی، ج ۱۳، ص ۷۳۰).

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۸، سال ۱۲۹۲ق، ص ۳.

۳- رک به الفتاوی، ص ۳۱۰.

۴- المسلمی العقیلي، ج ۲، ص ۵۳۷.

۵- روزنامه ایران، ۲۹ جمادی الاول ۱۲۹۳ق، شماره ۲۸۸.

۶- سید محسن امین العاملي، ج ۱۵، ص ۴۳۰.

۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HR.SYS.۸۲/۹/۱۸۷۶.۰۵.۱۷.

۸- محمد حسن کاووسی عراقی، ج ۳۱-۳۸، صص ۴۲۴-۴۲۵.

- ایدای زوآر در خاک عثمانی و شرارت برخی کاروانسرا دارهای میان راه.^۱
- اقدام به سربازگیری وسیع دولت عثمانی از اهالی نجف پس از آغاز جنگ آن کشور با روسیه.^۲
- تصمیم به خریداری خانه‌های مجاور صحن حرم کاظمین و احداث حجرات و ایوانهای زیبا به همراه سردابهایی در صحن برای دفن جنائز، سنگفرش صحن روضه ائمه مدفون(ع) در کاظمین با سنگ انتقال یافته از ایران و نصب دو ساعت بزرگ در صحن به همت فرهاد میرزا معتمدالدوله عموی ناصرالدین شاه و حاکم وقت ایالت فارس.^۳
- اقدام ناصرالدین شاه به سنگفرش صحن حرم حضرت امام حسین(ع) و حرم حضرت ابوالفضل العباس(ع) در کربلای معلی با سنگفرش از جنس مرمر انتقال یافته از ایران.^۴
- خاکسپاری شیخ جواد زین العابدین در صحن علوی.^۵
- درگذشت و تدفین شیخ احمد قفطان از شاگردان صاحب جوهر و شیخ انصاری از ادبای عصر خود که اثری در مدح ناصرالدین شاه قاجار سروده بود.^۶

(۱۲۹۴ ق حدود ۱۸۷۷م)

- حبس مرجع دینی شیخ محمد حسین بن هاشم کاظمی (متوفی ۱۳۰۸ق) در نجف اشرف از سوی دولت عثمانی که در پی اعتراض علماء به این حکم، به سرعت نقض و ایشان آزاد شد.^۷

۱ پیشین، همانجا.

۲ محمد علی کمال الدین، النجف فی ربع قرن منذ سنه ۱۹۰۸، ص ۴۴.

۳ خلیلی، ج ۹، صص ۱۷۴-۱۷۵.

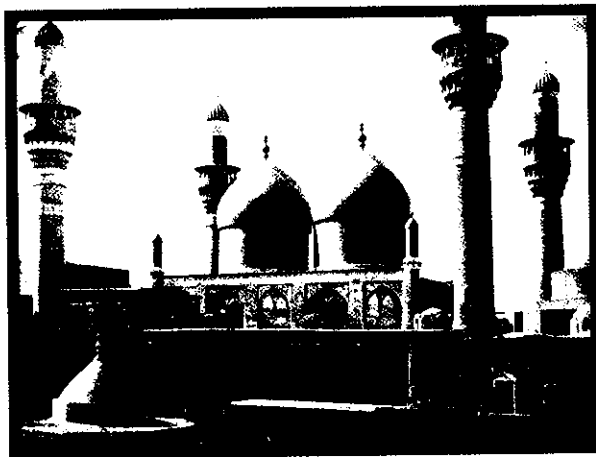
۴ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۲۹۳۲۹/۱۶۲۵۷/۲۷۰، HR.i.

۵ ایشان در حجره شماره ۷ به خاک سپرده شدند. الفتلاوی، ص ۸۶.

۶ پیشین، صص ۳۷-۳۸.

۷ معارف الرجال، ج ۲، ص ۲۴۹ و نیز حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۰۷.

- ابلاغ حکم سلطان عثمانی به میرزا محسن خان مشیرالدوله سفیر ایران در استانبول، در باب عدم امکان برگزاری مراسم عزاداری عاشورا در نجف اشرف به سبب حوادث پدید آمده میان قبایل آن شهر؛ این اقدام اعتراض ایران به تصمیم دولت عثمانی را در پی آورد.^۱
- طغیان دجله و بروز سیلاب در کاظمین.^۲
- برکناری رشید افندی استاندار کربلا و انتخاب ثابت پاشا استاندار سابق عماره به جای وی.^۳

نمای عمومی تربت امامین همامین (ع) در کاظمین

- نصب درب نقره ای میان رواق و ایوان شرقی حرم کاظمین، با طلای اهدائی فرهاد میرزا معتمدالدوله عموی ناصرالدین شاه قاجار.^۴

۱- این حوادث به حادثه جنازه و حادثه برکه موسوم گردیدند، و در ادامه درگیریهای دو قبیله شمر و صفور (زقر) روی داد. رک به

بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.A.۱۸۴/۱۲۹۴I.۱۷.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۳۹، سال ۱۲۹۴ق. ص ۸۷.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.MMS.۵۸/۲۶۹۱/۱۲۹۴/۶.

۴- آل یاسین، ص ۱۰۳.

• تخریب ثلث قبه منور امام محمد تقی (ع) بر اثر بارندگی (جهت غربی) و بررسی و محاسبه میزان تعمیرات. به همت مرتضی قلی خان، مهندس اعزامی از سوی دولت ایران.^۱

• درگذشت باقر بن رضا بن احمد بن حسین بن حسن معروف به حکیم طالقانی^۲ و شیخ اسماعیل موسوی غریزی (بلادی) بهبهانی در نجف اشرف^۳، همچنین شیخ جواد نجف تبریزی که همچون پدر خود به امامت مسجد هندی و تدریس اشتغال داشت.^۴

(۱۲۹۵ ق حدود ۱۸۷۸م)

• آغاز درس میرزای شیرازی با حضور دهها طلبه شبستری که برای شرکت در جلسه درس ایشان به سامراء مهاجرت کرده بودند.^۵

• درخواست میرزای شیرازی در درس خارج خود برای اعزام نماینده ای سیاسی از سوی ایران به سامراء.^۶

۱ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۵۷، سال ۱۲۹۴، ص ۴۲۳.

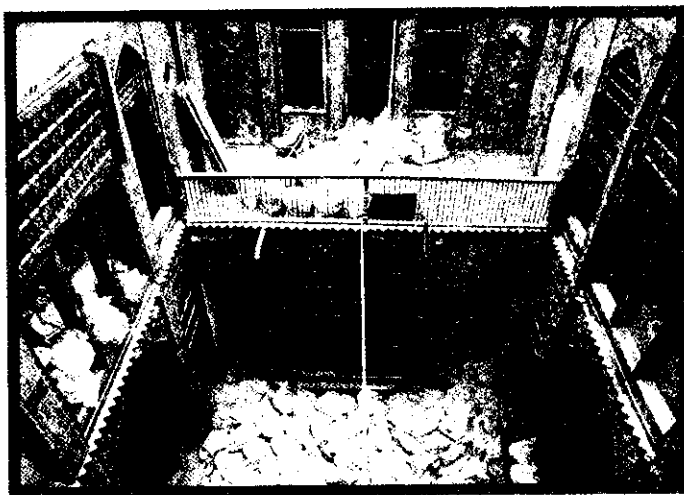
۲ وی از جمله شعرای عصر خود بود. شیخ اقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۱۲۱.

۳ القتلای درگذشت ایشان را به سال ۱۲۹۵ ق ثبت نموده است. وی در حجره ۲۹ مدفون شده است. القتلای، ص ۶۲ البته برخی نیز سال ۱۲۹۶ ق را سال مرگ وی قید داشته اند. پیکر وی از تهران به نجف منتقل و در آنجا به خاک سپرده شد. ر. ک به سید محسن امین العاملی، ج ۴، ص ۴۲۷.

۴ وی را در حجره ۱۱ صحن آستان علوی و در کنار پدر خود به خاک سپردند. القتلای، ص ۸۵ و نیز سخانی، ج ۱۳، ص ۱۶۸.

۵ در این زمینه بتگرید به گزارش کاربردازی ایران در بغداد و توصیه کاربرد از بر ضرورت حضور یک نایب کنسول در سامراء با توجه به اقبال به عمل آمده نسبت به درس میرزای شیرازی. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۳۷، سال ۱۲۹۵ ق، ص ۱۶۱.

۶ - کاووسی عراقی، ج ۳۱، ص ۴۳۵.

منزل و مقبره میرزای شیرازی ملقب به مجدد یا میرزای بزرگ در نجف اشرف
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف اشرف دانشگاه شهید بهشتی

- تعیین کارگزار سیاسی از سوی دولت ایران در سامراء به نام میرزا محمد جعفر بیک در پی مهاجرت میرزای شیرازی و جمعی از طلاب حوزه نجف اشرف به آن شهر و ضرورت اعمال حمایت کنسولی مستقیم از اتباع.^۱
- بروز اغتشاش در مسیر سامراء و کربلا.^۲
- بروز اغتشاش در سامراء پس از اظهارات مفتی اهل سنت شهر و درخواست برای مجازات و نفی بلد مفتی یاد شده از ناحیه دولت عثمانی.^۳

۱ در این ایام در کربلا به ترتیب میرزا هادیخان نائب، میرزا اسماعیل خان مترجم و میرزا محمدخان کاتب و در کاظمین نیز میرزا عبدالوهاب خان نائب و کریم بیک و در نجف میرزا علی اکبر خان و میرزا ابراهیم خان کارگزاران رسمی وزارت خارجه عهد ناصری بودند.

۲ کاووسی عراقی، جلد ۳۱، ۳۸، صص ۴۳۳ ۴۳۵.

۳ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۶۰، سال ۱۲۹۵ق. صص ۲۱۰، ۲۱۱.

- درخواست علمای نجف، به ویژه جعفر موسوی نجلی معروف به «علامه خراسان» (۱۲۱۶-۱۳۰۳ق)^۱ از والی بغداد برای سرکوب دو قبیله شمر و صقور (زقر) که به کشتار یکدیگر روی آورده بودند.^۲
- سفر میرزا مهدی مجتهد جهانشاهی از علمای آذربایجان مقیم نجف به ایران و ملاقات وی با ناصرالدین شاه قاجار.^۳
- اعلام موافقت دولت ایران با بازگشت عباس میرزا مُلک آرا به تهران با توجه به درخواست او برای خروج از کربلا.^۴
- بروز کساد اقتصادی و کم رونقی در مشاهد مقدسه به سبب عدم عزیمت زوّار به عتبات عالیات.^۵
- شورش و درگیری در کربلا از سوی عشایر جنوب.^۶
- تعرض به خانه یکی از علمای ایرانی، غارت دکان دو صراف ایرانی و قتل چند ایرانی مقیم نجف اشرف به دنبال بروز دوباره درگیریها میان قبایل (ربیع الاول)^۷
- خروج پنجره نقره ضریح حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) برای مرمت.
- انجام پاره‌ای تعمیرات در مسجد حضرت صاحب الامر (عج).^۸
- سیل در کربلا و وقوع خسارات نسبت به باغهای آن شهر.^۹

۱ - درباره وی بنگرید به سید محسن امین العالمی، ج ۴، ص ۸۱.

۲ - رک. به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۶، سال ۱۲۹۵ق، ص ۲۷۳.

۳ - روزنامه ایران، ۲۵ صفر ۱۲۹۵ق، شماره ۳۴۶.

۴ - روزنامه ایران، ۲۸ ربیع الاول ۱۲۹۵ق، شماره ۳۴۹.

۵ - روزنامه اختر، جمادی الثاني ۱۲۹۵ق، شماره ۲۳.

۶ - برای اطلاع بیشتر در این زمینه این تحولات بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۹۵ق، ص ۹.

۷ - پیشین، همانجا.

۸ - البراقی النجفی، ص ۴۳۶.

۹ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۴، سال ۱۲۹۵ق، ص ۶۴.

- احضار والی کربلا از سوی دولت عثمانی و انتصاب صالح پاشا به جای نامبرده.^۱
- دستبرد و تعرض جمعی از راهزنان نسبت به کاروان زوآر دزفولی.^۲
- بروز درگیری در نجف اشرف میان قبایل صقور و شمّر که به مرگ چند تبعه ایرانی نیز منجر گردید.^۳
- درگذشت و انتقال پیکر سید احمد حیدری کاظمی از علمای حوزه علمیه کاظمین برای دفن در یکی از حجرات صحن متبرک حضرت علی بن ابی طالب (ع).^۴

(۱۲۹۶ ق حدود ۱۸۷۹م)

- تأمین هزینه جایگزینی پوشش طلای ریخته بخشهایی از دو گنبد و مناره های حرم کاظمین، از سوی والی کردستان ایران سلطان مراد میرزا حسام السلطنه^۵ و عباس میرزا ملک آرا.^۶
- تعیین حاج عبدالهادی معمار استرآبادی از سوی فرهاد میرزا معتمدالدوله برای سرپرستی تعمیر و توسعه حرم کاظمین (۱۷ ذیعقده).^۷

۱ پیشین، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۹۵ق، ص ۴۴۱.

۲- همان، جلد ۳، سال ۱۲۹۵ق، ص ۱۴۷.

۳ روزنامه اختر، ربیع الاول ۱۲۹۵ ق، شماره ۱۳.

۴- محمد المنصور، ص ۱۸.

۵ بنا به روایت آل یاسین، ص ۱۰۷ وی وصیت نموده بود پس از مرگ جنازه اش را به کاظمین منتقل نموده و به خاطر همدردی با امام موسی کاظم(ع) جنازه اش را نیم روز بر روی یل بغداد قرار دهند و سپس برای خاکسپاری به روضه منور منتقل شود. اما بنا بر فتوای فقیه عصر به منظور پرهیز از بروز اختلاف میان پیروان مذاهب مختلف به این وصیت عمل نشد و تنها پس از طواف جنازه وی را در رواق سمت راست داخل صحن (جانب باب المراد) به خاک سپردند.

۶ آل یاسین، ص ۱۰۳.

۷ این عملیات در فاصله این سال تا ۱۷ ربیع الاول سال ۱۳۰۱ ق به طول انجامید، و با کمک خاص از محل اموال فرهاد میرزا معتمد الدوله که بالغ بر دویست هزار لیره عثمانی بود، به انجام رسید، می توان به ساخت سرداب های متعدد در صحن، ایجاد حصاری رفیع متشکل از دو طبقه با ایوان ها و حجرات متعدد، نصب کتیبه های متعدد و مزین به آیات قرآنی، ایجاد پایه برای نصب دو ساعت بزرگ در صحن حرم و ... اشاره کرد که زیر نظر نجار استرآبادی حاج عبدالهادی و سپس حاج مهدی به انجام رسید. (ر.ک به آل یاسین، صص ۱۰۷- ۱۰۸) حاجی پیرزاده ناتینی در صفحات ۳۰۸- ۳۱۲ اثر خود و در تشریح دیدارش از کاظمین اشاره به این نکته دارد که میرزا نذر فرهاد میرزا برای بازسازی و توسعه حرم کاظمین افزون بر یکصد هزار تومان بوده است.

- تعدی و آزار شیعیان سامراء از سوی برخی از اهالی و به تحریک مفتی شهر.^۱
- هجوم اکراد به سامراء و تعرض بسیار به شهر و اهالی آن.^۲
- اجرای کاشیکاری در صحن کربلای معلی، زیر نظر استاد احمد جواد شیرازی.^۳
- گشایش راه عتبات برای زوآر ایرانی با دستور سلطان عثمانی و دعای اصحاب منابر در تهران در ایام عزاداری، برای سلطان عثمانی در تکیه دولت به خاطر صدور مجوز تردد زوآر.^۴
- استقرار شیخ حرزالدین در محل تکیه بکتاشیه در نجف.^۵
- عزیمت کاروانی از شیعیان روسیه با حدود ۴۰۰۰ نفر به سوی عتبات عالیات.
- شیوع طاعون در نجف اشرف.^۶
- تصمیم آیت الله میرزا حسن شیرازی برای ساخت مدرسه علوم دینی در سامراء و تأمین هزینه از بانیان گوناگون برای خرید قطعه زمینی متصل به صحن حرمین.^۷
- اختلال در اوضاع داخلی عراق و بروز قحطی و گرانی که به برخی اغتشاشات و غارت کاظمین منجر گردید.^۸
- مهاجرت گروهی از ساکنان عراق به سوی ایران پس از بروز قحطی و گرانی.^۹

۱- محمد حسن کاوسی، ج ۳۱-۳۸، ص ۱۷.

۲- العزّاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۸، ص ۴.

۳- سلمان هادی الطعمه، ص ۵۳.

۴- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.UMVM.۱۶۰/۴۴/۱۲۹۶Ra۱.

۵- DH.UMVM.۱۶۰/۹۷/۱۲۹۶R۱۶، و همچنین Y.A.HUS.۱۶۳/۲۴/۱۲۹۷M۱۸.

۵- این مکان زمانی محل اعتکاف محمد الرضوی قطب فرقه بکتاشیان نجف بود، (المسلمی العقیلبی، ج ۱، ص ۳۹۱).

۶- روزنامه ایران، ۱۱ ذیحجه ۱۲۹۶، شماره ۳۹.

۷- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۳۹، ۱۲۹۶ق، ص ۲۱۹.

۸- پیشین، جلد ۱۴۴، سال ۱۲۹۶ق، ص ۳۸۶.

۹- ایضاً، جلد ۸، سال ۱۲۹۶ق، ص ۴۲.

- اتمام عملیات بازسازی یکی از دو گنبد حرم کاظمین با تأمین هزینه از سوی حسام السلطنه برای تعمیر شکافها، فواصل میان خشته‌ها از محل کمک بازرگانان استرآبادی. برای ترمیم خرابیهای صحن نیز از یاری آقا حسن نواب بهره گرفته شد.^۱
- درگذشت و خاکسپاری شیخ حسین حارثی همدانی عاملی نجفی و شیخ مهدی فتونی از فضلا و اهل تقوای حوزه علمیه نجف (۲۵ ذی قعدة) در صحن روضه علوی.^۲

(۱۲۹۷ ق حدود ۱۸۸۰م)

- احداث نخستین حسینیه در عتبات عالیات، به همت سید محمد بن احمد عطار حسینی حیدری در کاظمین.^۳
- آغاز احداث راه آهن بغداد - کربلا.^۴
- تصمیم والی کربلا برای انتخاب کلیددار عتبه عباسیه از طریق قرعه، که به این ترتیب سید مهدی فرزند اقا سید کاظم خادم برای این مسئولیت معرفی گردید.^۵
- مخالفت دولت ایران با گزینش کلیددار عتبه عباسیه از طریق قرعه، رد حکم صادره مقامات عثمانی برای سید مهدی و صدور حکم کلیدداری برای اقا سید مرتضی فرزند سید مصطفی از سوی دولت ایران.^۶
- تعیین بودجه مستقل برای ایالت کربلا که نجف را نیز شامل می‌گردید، به میزان ۴۹۶۶۰۱۵ قروش.^۷

۱- ایضا، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۶ق، ص ۵.

۲ الفتلاوی، ص ۳۶۱.

۳ ابراهیم حیدری، ص ۶۹.

۴ در این زمینه بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.MMS.۶۶/۳۱۰۹/۱۲۹۷R۱۱.

۵ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۴، سال ۱۴۹۷ق، ص ۳۷۷.

۶ همانجا، جلد ۱۴۱، سال ۱۲۹۷ق، ص ۱۶۵.

۷ بایگانی نخست وزیری ترکیه، سالنامه بغداد سال ۱۳۰۱، شماره ۵۲۴، ص ۲۱۵.

- شیوع بیماری وبا در نجف و انجام فرمان قرنطینه زواری.^۱
- تعیین میرزا ابراهیم خان رکن الوزاره به کنسولگری کربلای معلی از سوی دولت ایران.^۲
- تعیین رومی بیگ به ولایت کربلا از سوی والی بغداد.^۳
- برگزاری نشست عمومی با حضور مراجع و علمای شیعی از شهرهای گوناگون در نجف اشرف در فاصله ذی حجه ۱۲۹۷ تا ربیع الاول ۱۲۹۸.^۴
- تأدیه مبلغ بیست هزار تومان برای توسعه حرم کاظمین (ایجاد سرداب و حشرات)، همچنین تأمین مبلغ چهل هزار تومان دیگر بابت کاشیکاری و سنگفرش از سوی فرهاد میرزا معتمدالدوله.^۵
- بازسازی پلهای نظامی منشعب از کربلا.^۶
- درخواست والی بغداد برای انتقال بابی‌های مقیم بغداد به نقطه‌ای دیگر در قلمرو عثمانی.^۷
- عزیمت حاجی میرزا محمد مجتهد بروجرودی برای سفر و زیارت عتبات عالیات.^۸
- درگذشت شیخ ملا علی رازی تهرانی در نجف اشرف.^۹

(۱۲۹۸ ق حدود ۱۸۸۱م)

- افزایش بودجه کربلا، نجف، حله از سوی دولت عثمانی به میزان ۷۶۹۹۱۵۶ فروش^۱

۱- پیشین، Y.PRK.TNE.A/۱۲۹۷S۱

۲- میرزا مهدی خان ممتحن الدوله شقاقی، رجال وزارت امور خارجه، به کوشش ایرج افشار اساطیر ۱۳۶۵، ص ۱۲۵.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.DH.۱/۲۵/۱۲۹۷S۲۵

۴- کاووسی عراقی، فهرست اسناد مکمل، ص ۴۴۶

۵- روزنامه اختر، ۲۱ دیحجه ۱۲۹۷ ق، شماره ۴۸.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.\$D.۴۹/۲۷۴۶/۱۲۹۷S۱۴

۷- پیشین، A.PRK.I.\$A.۲/۳۲/۱۲۹۷Za۲۹

۸- روزنامه ایران، ۲۲ دیحجه ۱۲۹۷ ق، شماره ۴۳۷.

۹- معارف الرجال، ج ۲، ص ۱۰۳ و او را متوفی به سال ۱۲۹۶ نیز برشمرده اند (بنگرید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۱۰، ص ۱۳۵).

نمونه ای از تزئینات عهد نادری با تاریخ ۱۱۵۶ ق متعلق به ایوان طلای بارگاه علوی در نجف اشرف

- استقرار چهارمین پنجره نقره، مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی(ع) به دست سید محمد شیرازی ملقب به مشیرالسلطنه با ماده تاریخ «تم ضریح الأمير».^۲
- انتشار وبا، که از بغداد، نخست به نجف و سپس به شهرهای مرزی ایران گسترش یافت (ربیع الثانی).^۳

۱- بودجه همانسال ولایت بغداد ۸۰۵۴۹۶۳ قروش بود. که به باور نگارنده اگر در مقام مقایسه برآنیم، این رقم نشان از تفاوت اندک میان این دو منطقه به لحاظ نگاه اداری - سیاسی دولت عثمانی در آن ایام دارد. بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، سالنامه بغداد سال ۱۳۰۱، شماره ۵۲۲، ص ۲۱۵.

۲- بنگرید به سعاد ماهر محمد، ص ۱۸۲ و همچنین المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۴۷.

۳- وبای این سال بیشترین تلفات را در نجف اشرف به دنبال داشت بطوریکه بنا بر خبر روزنامه فرهنگ سال سوم شماره ۹۹ ص ۴ تنها طی ۱۵ روز قریب به ۹۴۳ نفر در این شهر بر اثر ابتلا به وبا درگذشتند. این درحالیست که طاعون شیوع یافته در شهر که پس از چند هفته بروز یافت به روایتی روزانه نزدیک به ۲۰ - ۲۵ نفر را هلاک می ساخت. (رک به همان نشریه، سال سوم ش ۱۰۰ ص ۲۹). انگونه که مقتضای امور صحیه در گزارش خود مندرج در روزنامه اختر سال ۶ و ۷ ش ۱۸، درباره ابعاد طاعون می نگارد برای ممانعت از ابتلای اهالی ۴۰۰۰ نفر از شهروندان را از شهر تخلیه و در نزدیکی کوفه مستقر نمودند. اوج طاعون در روزهای ۷ -

- جلوگیری وکیل سید حسین ثابت کلیددار مرقد منور ابوالفضل العباس (ع) از زیارت آن مضجع شریف و درگیری وی با خدام حرم مطهر (جمادی الثانی).^۱
- ایجاد محدودیت از سوی ایرانیان مقیم بغداد، کربلا و نجف اشرف در خرید و فروش تنباکو.^۲
- عزل قدری بیگ، استاندار کربلا و صدور حکم محکومیت سه ساله برای وی.^۳
- عدم واگذاری کلیدداری مرقد حضرت عباس (ع) در کربلا به سید محمد حسین ثبت.^۴
- بازگشت میرزا محمود، امام جمعه اراک پس از اتمام دوره تحصیلات از نجف اشرف.
- اهدای ۵ مجموعه شمعدان نقره به وزن هر یک، هزار مثقال از سوی کامران میرزا نایب السلطنه برای تربت شریف امام حسین (ع)، حضرت عباس، امیرالمؤمنین (ع)، امامین عسکریین (ع) و حضرات جوادین (ع) در عتبات مقدسه، همراه اعطای عباى ترمه حاشیه‌دار به هر یک از کلیدداران روضات شریف که به همت حاجی مرتضی قلی‌خان حمل و اهدا شد.
- اتمام عملیات توسعه و بهسازی کاظمین، به همت فرهاد میرزا معتمدالدوله، عموی ناصرالدین شاه.
- نزاع میان دو طایفه شمر و صقور (زُقر).^۵
- شیوع وبا و سپس طاعون در نجف که به طاعون صغیر یا مرغزان معروف شد، به همین سبب، مبادی خروجی و ورودی نجف بسته و وضعیت قرنطینه برای اهالی به

۱۱ جمادی الاول بود که به ترتیب هر روز ۴۵، ۷۱، ۷۱، ۵۶ و ۶۶ نفر بر اثر این بیماری تنها در شهر درگذشتند. پزشک مزبور می‌افزاید که دامنه این طاعون به مناطق اطراف چون حله، دیوانیه و ... نیز گسترش یافت.

۱- بنگرید به روزنامه اختر، ۵ و سپس ۲۰ جمادی الثانی ۱۲۹۸ق. شماره‌های ۲۰ و ۲۲.

۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۲۹۸ق. کارتن ۱۷، سند ۴۷۲.

۳ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۳۴/۱۲۹۸/۳۰۸۷:۵۴، IJ.I.

۴ پیشین، HR.۳۳۵/۱۲۹۸/۳۳۵.

۵- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر مکمل اسناد قاجاریه، جلد ۱۴۰، سال ۱۲۹۸ق. ص ۴۴.

وجود آمد (جمادی الآخر)^۱. این طاعون موجب بیماری و درگذشت سید علی خویی از مدرسان حوزه علمیه نجف و مدفون در دهلیز باب القبله در صحن علوی^۲ و آقا سید عمادالدین بهبهانی از شیوخ مدرسان عهد خود، مدفون در حجره شماره ۲۹ صحن، گردید.^۳

• تدفین آقاخان رهبر اسماعیلیان در نجف اشرف.^۴

• درگذشت شیخ محمد تقی گلپایگانی نجفی و غسل او در حوض صحن شریف روضه علوی و دفن وی در گورستان وادی السلام.^۵

• خاکسپاری فقیه محقق سید علی بحرالعلوم در حجره شماره ۴۱ روضه حیدری (۲ جمادی الثانی)^۶ و میرزا سید جعفر قزوینی حلی که در حله دعوت حق را لبیک گفت (اول محرم) در صحن شریف^۷ از دیگر علمائی که در این سال به دیار باقی شتافتند می توان از میرحکیم حسینی طالقانی نجفی (۲۳ شعبان)^۸ و فرزند سید رضا بحرالعلوم نیز یاد کرد که بر اثر شیوع بیماریها در این سال درگذشتند.^۹

۱ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۰۵، سال ۱۲۹۸ ق، ص ۷۶. درباره این طاعون باید گفت که گزارشهای متعددی که اینک در دست است نشان می دهد، دامنه شیوع و دوره آن وسیع و طولانی بوده است. در نشریات آن دوران موضوع وبا و طاعون و تلفات آن در عتبات عالیات به یکی از موضوعات مهم خبری تبدیل شده بوده است. نخستین گزارشی که خبر از بروز وبا در کرمان دارد، مورخ ربیع الثانی سال ۱۲۹۸ ق بوده (روزنامه اختر ۸ ربیع الثانی، شماره ۱۲) و آخرین گزارش که کماکان از موضوع قرنطینه زور به دلیل طاعون سخن می گوید مورخ ۱۵ ذیحجه همان سال است. (روزنامه ایران، ۱۵ ذیحجه، شماره ۴۷۰). بنابراین صرفنظر از دوره طولانی بیماری های مورد اشاره، تلفات ناشی از آن هم حائز توجه است.

۲ - الفتلاوی، ص ۲۱۲.

۳ - پیشین، صص ۲۳۳ - ۲۳۴.

۴ - بنگرید به آل محبوبه، ج ۱، صص ۲۴۴.

۵ - مشارالیه بر اثر وقوع طاعون و ابتلا به آن بیماری درگذشت وی مدتهای طولانی در اتفاقی که در زاویه صحن شریف علوی قرار داشت معتكف شده بود. بنگرید به المسلمی العفلی، ج ۱، ص ۴۵۹.

۶ - الفتلاوی، صص ۲۱۲ - ۲۱۳ و نیز حسینی جلالی، ج ۲، ص ۱۷۸.

۷ - پیشین، صص ۸۲ - ۸۳.

۸ - شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۱۱۲۱.

۹ - بنگرید به آل محبوبه، ج ۱، صص ۲۴۴ - ۲۴۵.

(۱۲۹۹ ق حدود ۱۸۸۲م)

- ملاقات بنی اسد خان بهادر، از نواب هند با ناصرالدین شاه در مسیر سفر زیارتی وی از مشهد مقدس به سوی مشهد مقدسه در عتبات عالیات.^۱
- حرکت کاروانها و یا افراد مستقل از شیعیان نجف و اعراب بادیه برای عزیمت به کربلای معلی از برای شرکت در مراسم اربعین حسینی (صفر)^۲
- مشاهده برخی کواکب از جمله مشتری در آسمان کربلا، در پی کسوف طولانی مدت (ربیع الثانی).^۳
- بروز برخی معجزات و شفای جمعی از بیماران در نجف و کربلا طی فواصل زمانی نزدیک که موجبات برپایی جشن در میان عشایر و ساکنان مناطق کربلا و نجف گردید.^۴
- تعیین اشرف بیگ استاندار سابق حله به استانداری کربلا.^۵
- اهداء و نصب ۷۵ آویز برای روشنایی طاق نماها، کفشداریها، ایوان، کشیک خانه در صحن سیدالشهدا (ع) از سوی ناصرالدین شاه قاجار و تحت تولید حاج ملا یوسف حائری تهرانی.^۶
- اعطای مسئولیت کلیدداری حرم حضرت عباس (ع) به سید حسین.^۷
- اعطای نشان از سوی دولت ایران به حاجی عبدالهادی استرآبادی، معمار اجرای طرح توسعه و بازسازی کاظمین.^۸

۱ روزنامه ایران، ۲۷ ذیقعد ۱۲۹۹، شماره ۴۹۹.

۲ روزنامه اختر، ۱۷ صفر ۱۲۹۹، سال ۸، شماره ۱۸.

۳ پیشین، ربیع الثانی، شماره ۲۷.

۴ در این زمینه بنگرید به روزنامه اختر، ۲۸ صفر، ۳۰ صفر، ۹ جمادی الثانی و ۱۰ جمادی الثانی ۱۲۹۹ ق.

۵ بایگانی نخست وزیری ترکیه، DHLMKT.۱۳۳۸/۸۹/۱۲۹۹Ca۱۰

۶ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۹ ق، ص ۱۴۶.

۷ بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A.RES1۶/۴۶/۱۲۹۹N۱۸

۸ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۲۴-۳۰، ص ۱۱۹.

- اهدای ضریح نقره مقابر شهدای کربلا از سوی انیس الدوله، همسر ناصرالدین شاه قاجار.^۱
- سرقت بخشی از وجوهات و اموال خزانه عباسیه در کربلای معلی.^۲
- مهاجرت سید محمد مجتهد به سامراء برای استفاده از محضر درس میرزای شیرازی.^۳
- دستور فرهاد میرزا معتمدالدوله به حاج عبدالهادی استرآبادی، از برای آراستن گلدسته‌های حرم ائمه جوادین (ع) در کاظمین.^۴
- گزارش مادام دیولافوا باستان شناس فرانسوی، از نجف و کاظمین و بیان آزار و اذیت برخی از اهالی نسبت به زوآر ایرانی، مانند سنگ پراکنی کودکان و تشجیع والدین با اشاره به اینکه چون در این زمینه به مسئولان عثمانی شکایت برده با تمسخر آنها روبه رو شده است.^۵
- احضار حاج عبدالهادی تاجر استرآبادی، از سوی والی بغداد به سبب ساخت برخی مستحذات درون حرم کاظمین طی فرایند توسعه حرم که به ایجاد مانع در برابر مسجد و مقبره ابو یوسف بغدادی منجر شده بود، و همچنین صدور حکم تخریب حجره‌های مورد اعتراض از سوی والی.^۶
- شکست سد فرات و سرازیر شدن آب به سوی بحر نجف که موجب آب گرفتگی و سیلاب شدید در برخی مناطق آن شهر شد.^۷
- ظهور بیماری وبا در نجف و ممانعت دولت عثمانی برای ورود و خروج به شهر.^۸

۱ محمد سردودی، ص ۱۰۵.

۲ روزنامه فرهنگ، ذیحجه ۱۲۹۹، سال ۹، شماره ۹، ص ۷۰.

۳ روزنامه شرف، شماره ۶۴، ص ۲. بنظر می رسد ایشان باید برادر علامه سید اسماعیل صدر باشند. بنکرید به سید محسن امین العاملی، ج ۳، ص ۴۰۳.

۴ خلیلی، ج ۹، ص ۱۷۵.

۵ پیشین، ج ۶، صص ۲۳۹-۲۴۰.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۲۹۹ق، ص ۴۴۱.

۷ المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۵۵۴.

۸ المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۵۵۳.

- انتصاب فتاح بیگ، قائم مقام سابق سوق الشیخ به عنوان قائم مقام جدید نجف.^۱
- سفر معین الممالک، داماد ناصرالدین شاه برای زیارت عتبات عالیات.^۲
- گرانی نان در پی افزایش زوار در عتبات عالیات (ذی حجه).^۳
- گشایش مرز قصر شیرین برای عبور زوار، علاوه بر ساعات مقرر روزانه با هدف رفع ازدحام مشتاقانی که برای عزیمت به کربلا در مراسم محرم سال ۱۳۰۰ ق عازم شده بودند.^۴
- تأسیس مدرسه هندی در کربلای معلی در اواخر سده ۱۳ ق.^۵
- درگذشت حاجی سید حسین مجتهد در عتبات عالیات^۶ و همچنین تنی از علمای دیگر، مانند حسین حسینی کوه کمرهای (معروف به حسین ترک)^۷، شیخ احمد انبوهی لنگرودی رشتی^۸ و آقا محمدتقی کرمانشاهی در نجف اشرف^۹، و نیز آقا شیخ جعفر تهرانی از علمای مقیم نجف که همگی در حجره ایوان مسجد کبیر (زاویه شرقی) صحن به خاک سپرده شدند.^{۱۰}

۱- العزازی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۸، ص ۶۴.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه ۱۹/۱۲/۱۳۷۷: Y.A.HUS.۱۷۷/۱۳/۱۲۹۹Z

۳- روزنامه فرهنگ، ذیحجه ۱۲۹۹، سال ۴، شماره ۱۷۲، ص ۱.

۴- بنگرید به روزنامه فرهنگ، ذیحجه ۱۲۹۹، سال ۴، شماره ۱۷۴، ص ۱. از مهمترین حوادث نیمه دوم قرن ۱۳ ق، همچنین ایجاد کتابخانه‌های شخصی متعددی چون کتابخانه حسینییه شوشتری توسط حاج میرزا علی محمد نجف آبادی اصفهانی، کتابخانه سید میرزای اصفهانی، کتابخانه حاج ملا علی خلیلی، کتابخانه حاج میرزا حسین نوری، کتابخانه آقا محمد علی خوانساری، کتابخانه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء، کتابخانه شیخ الشریعه (رهبر انقلاب بزرگ عراق و شاگرد میرزا شیرازی)، کتابخانه سید محمد بحر العلوم که از تجمع دو کتابخانه خاندان بحر العلوم و جد وی شکل گرفت، کتابخانه آل قزوینی و ... بود.

۵- این مدرسه دارای ۲۲ حجره بود و درباره سال احداثش اطلاع دقیقی در دست نیست. رک به سلمان هادی الطمعه، صص ۲۰۳-۲۰۴.

۶- روزنامه ایران، ۲۴ شعبان ۱۲۹۹، شماره ۴۹۲.

۷- معارف الرجال، ج ۱، ص ۲۶۲. او ابتدا به حوزه علمیه تبریز و سپس کربلا رفت و سپس عازم نجف شد. با درگذشت شیخ انصاری ایشان بر مدرس نشستند و به زودی در مقام مرجعیت عامه بخش بزرگی از سکنه قفقاز، آسیای مرکزی و آذربایجان را دامنه صدور فتاوی دینی خود قرار دادند. تاریخ وفات وی رجب ۱۲۹۹ ق ذکر شده است (سیحانی، ج ۱۳، صص ۲۲۹ - ۱۳۰).

۸- معارف الرجال، ج ۱، ص ۸۱.

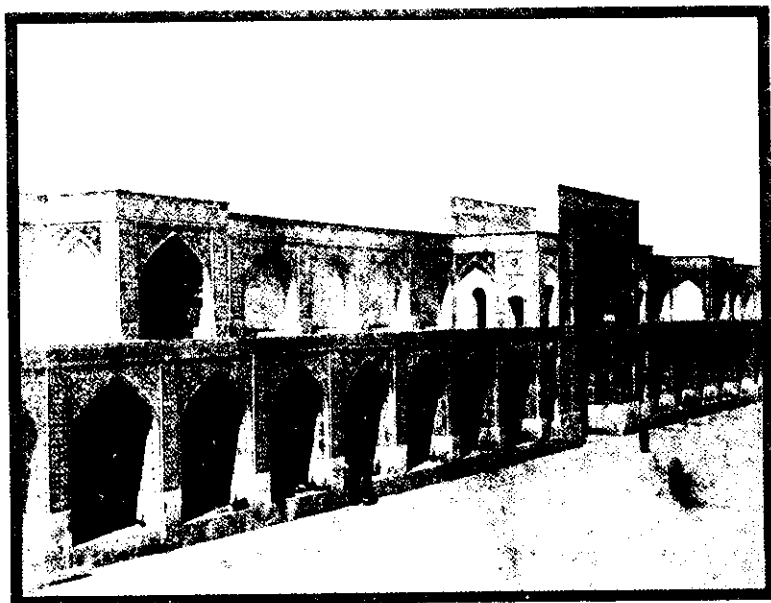
۹- ایشان در حالیکه به جهت زیارت عتبات مقدسه مشرف شده بودند در ۱۷ ربیع الاول جان به جان آفرین تسلیم نموده و در یکی از حجرات صحن شریف به خاک سپرده شدند. الفتاوی، ص ۲۶۰.

۱۰- الفتاوی، ص ۷۰.

- خاکسپاری شیخ حسین کرکی کاظمی از علمای کاظمینی مهاجر به ایران که در سالهای پایانی حیات خود به کاظمین مراجعت کرده بود، در یکی از حجرات سمت مشرق صحن حضرات جوادین (ع) در کاظمین.^۱

(۱۳۰۰ ق حدود سالهای ۱۸۸۲/۱۸۸۳ م)

- دستورالعمل ناصرالدین شاه در باب کیفیت انتقال جناز به سوی عتبات عالیات.^۲
- اتمام کار تزئین گلدسته‌های کاظمین به سفارش حاج فرهاد میرزا معتمدالدوله.^۳

صحن روضه ائمه جوادین در کاظمین ۱۳۰۰ ق - تصویر از مجموعه آلبومهای سلطنتی سلطان عبدالحمید دوم - موجود در دانشگاه استانبول

۱ - محمد المنتور، صفح ۷۷ و ۷۸.

۲ - روزنامه فرهنگ، ۱۵ شعبان ۱۳۰۰ ق، شماره ۲۰۸.

۳ - کزیده اسناد روابط ایران و عثمانی، ج ۳، صفح ۵۵۵ و ۵۵۶.

- عزیمت شیخ محمد باقر از اصفهان به سوی عتبات عالیات.^۱
- عزیمت جمعی از درباریان قاجار چون ظهیر الملک، سیف الدوله و دیگران به عتبات عالیات.^۲
- تأمین اعتبار به میزان ده هزار قروش برای لایروبی انهار حوالی کربلا و حله از سوی دولت عثمانی.^۳
- اقدام دولت عثمانی برای ایجاد مدرسه دینی جهت اهل سنت مقیم در کربلای معلی به منظور کاستن از دامنه تفوق و گسترش عقاید شیعی در میان آنها.^۴
- تعیین میرزا محمد علی طبیب رشتی به سمت کارپردازی دولت ایران در سامراء.^۵
- تخریب عمارت بقعه طفلان حضرت مسلم بن عقیل و واگذاری امر روشنایی آن به شیخ حسن فرزند حاج شیخ علی اکبر.^۶
- ممانعت والی کربلا از نصب پرده مروارید دوز و یک نماد (کف دست) طلا در حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع).^۷

۱. روزنامه ایران، ۱۸ ذیحجه ۱۳۰۰ ق، سال ۹، شماره ۲۱.

۲. بنگرید به روزنامه ایران شماره ۵۲۸ و همچنین بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۳۱، ص ۳۸، ص ۴۳۳.

۳. بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.MMS.۷۲/۳۳۲۱/۱۳۰۰M۱۵.

۴. به روایت محقق ترک دیلک قایا دولت عثمانی برای این مدرسه در آغاز اعتباری به میزان ۵۸۹ قروش را تخصیص داد و سپس ادامه تأمین منابع لازم را حسب نظر اوقاف بغداد به محل درآمدهای وقفی متعلق به عتبات حسینی(ع) و عباسی(ع) واگذار نمود. رک. به دیلک قایا، ص ۱۰۶.

۵. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۳۹، سال ۱۳۰۰ ق، ص ۴۹.

۶- پیشین، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۰۰ ق، ص ۷۴.

۷. ایضا، ج ۱۵۷، سال ۱۳۰۰ ق، ص ۴۷۱.

مزار فرزندان حضرت مسلم بن عقیل
تصویر متعلق به آلبوم عهد مظفری در مجموعه کاخ گلستان

- انتصاب عبدالقادر پاشا، قائم مقام سابق عماره به عنوان قائم مقامی کربلا.^۱
- آغاز دوره سفرهای شیخ حمید الربعی از مشایخ نجف برای سفر در بلاد اسلامی چون قم، تهران، قزوین، زنجان، همدان، کراچی، مسقط، یمن و دیگر شهرها.^۲
- ضبط و توقیف کتابهای چاپ شده در ایران و آثار فارسی طلاب شیعه در سامراء بر اساس حکم والی بغداد.^۳
- تأسیس مدرسه قوام معروف به فتحیه، به همت میرزا فتحعلی خان شیرازی معروف به قوام الملک، در زاویه شرقی مسجد طوسی و روبه روی مدرسه مهدیه در محله عماره

۱ روزنامه اختر، جمادی الثانی ۱۳۰۰ ق. سال ۹، شماره ۲۱.

۲ المسلمی العفیلی، ج ۲، ص ۵۶۰-۵۶۱.

۳ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، ج ۱۵۹، سال ۱۳۰۰ ق. ص ۱۱۲.

نجف اشرف.^۱ همچنین تأسیس مدرسه هندی کوچک با ۷ حجره برای طلاب هندی و افغان در کربلا.^۲

- انتصاب یک مقام رسمی از سوی دولت عثمانی، برای منصب تربت‌دار (خادم) عتبات مقدسه و مشاهد متبرکه، با تعیین جایگاه استقرار وی به منظور رفع سوء تفاهم میان ایرانیان و اعراب.^۳

- تأسیس مدرسه شیرازی، به همت میرزا سید حسن شیرازی در کنار باب طوسی استان علوی.^۴

- تأسیس مدرسه نظامی رشدیة عثمانی در نجف برای تربیت طلاب بر اساس دروس حدید.^۵
- درگذشت سید مهدی حسینی قزوینی، صاحب کتابخانه «آل قزوینی»^۶، همچنین تدفین عالم رجالی سید علی الحلو موسوی در حجره شماره ۶ صحن امیرالمؤمنین علی (ع).^۷

(۱۳۰۱ ق حدود سالهای ۱۸۸۳/۱۸۸۴م)

- رواج چشمگیر زبان فارسی در عتبات عالیات، بر اساس گزارش منابع رسمی عثمانی.^۸
- تغییر تقسیمات اداری در عراق عرب و انتقال مدیریت نجف تحت مسئولیت کربلا.^۹

۱. از جمله طلاب مقیم این مدرسه می‌توان به ایت‌الله خوبی، علامه طباطبایی و حاج آقا نجفی همدانی اشاره نمود. این مدرسه در بی کم توجهی و ظهور اسباب ویرانی یکبار توسط حاج شیخ نصرالله خلیلی مورد مرمت واقع گردید. روایت یک سفرنامه نویسنده از روند تکامل این مدرسه چنین است که «چون حامی قوام شیرازی مدرسه‌ای در نجف اشرف بنا نموده و ناتمام بوده، جناب صاحب دیوان مرتبه تختانی آن مدرسه را به انعام رسانیده، کاشیکاری آن را تمام نموده و آن مدرسه را مسکون و طلبه نشین نموده و آن مدرسه را مدرسه فتحید نام نهاده» است. رک به پیرزاده نائینی، ص ۳۳۰.

۲. سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۵.

۳. بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.FIR.۲۷.۷/۱۳۰۰/۲۳۹.

۴. محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۸۲.

۵. خلیلی ج ۷، ص ۱۷۸ و آل محبویه، ج ۱، ص ۱۴۶.

۶. آل محبویه، ج ۱، صص ۱۶۹-۱۷۰.

۷. الفتاوی، صص ۲۰۷-۲۰۸.

۸. بایگانی نخست وزیری دولت ترکیه، سالنامه بغداد سال ۱۳۰۱ ق صص ۶۱-۶۲ شماره ۵۲۲.

۹. پیشین، ص ۱۶۳.

درب آستان حرم حضرت ابوالفضل العباس در کربلای معلی - کاخ گلستان

- تصمیم دولت عثمانی بر اعمال مقررات خاص نسبت به مقام کلیدداری حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) در پی اختلافات میان ایرانیان و اعراب مقیم.^۱
- افزایش صادرات محصولاتی چون خرما و عبا و ورود کالاهایی چون ادویه، توتون، تنباکو، شکر، قهوه، چای و گلیم به کربلای معلی.^۲
- رفع ممنوعیت تدریس کتابهای نظم و نثر فارسی در مدارس ابتدائی کربلا و نجف.^۳

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه. Y.PRK.KOM.۴۳۳/۳۰۱M۱۱

۲- پیشین، سالنامه بغداد، سال ۱۳۰۱، شماره ۵۲۲، صص ۱۶۷-۱۶۸.

۳- پیشین، صص ۱۶۷.

- دستور فرهاد میرزا معتمدالدوله برای آذین بندی و چراغانی صحن، گلدسته‌ها و طاقهای حرم کاظمین و پرداخت اعتبار آن برای برپایی جشن پایان عملیات توسعه، و سپس اقدام او در برگزاری جشن عمومی به مدت سه روز.^۱
- شیوع طاعون و دستورالعمل به اردوی ششم همایون ارتش عثمانی برای اعمال نظام قرنطینه در عتبات عالیات.^۲
- حملهٔ ملخ به اراضی کشاورزی در کربلا، نجف و بغداد.^۳
- اعلام دولت عثمانی درخصوص ایجاد خط راه‌آهن میان بغداد - حلب و بغداد - خانقین.^۴
- دستورالعمل باب عالی درخصوص ضرورت توجه به قبور ائمه (ع) در عتبات عالیات با هدف قطع ارتباط شیعیان منطقه با ایران.^۵
- بروز سرمای سخت در نجف اشرف که سبب از میان رفتن قنات «المعدّه» شد.^۶
- درگذشت حجة الاسلام حاجی شیخ محمد باقر مجتهد اصفهانی در کربلای معنی.^۷
- وفات شیخ جعفر خضر نجفی در کرمانشاه^۸ و شیخ محمد ابراهیم قمی در تهران^۹
- (۲۸ جمادی الثانی) و انتقال پیکر آنها به نجف اشرف برای خاکسپاری.^{۱۰}

۱- وی در این سال چند سقاخانه را نیز در داخل حرم و عمارتی را نیز در کنار مزار ابو یوسف احداث نمود. در خصوص اقدامات وی بکریده به آل یاسین، حص ۱۰۸، ۱۱۷.

۲ روزنامه فرهنگ، ۲۴ شعبان ۱۳۰۱، شماره ۲۶۰.

۳ پیشین، ۲۲ رمضان ۱۳۰۱ق، شماره ۲۶۴.

۴ روزنامه ایران، ۸ ربیع الثانی ۱۳۰۱ق، شماره ۵۳۶.

۵ بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.DII.۵۵/۵/۱۳۰۱M۲۹.

۶ المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۵.

۷ روزنامه فرهنگ، ۱۹ صفر ۱۳۰۱، شماره ۲۳۴.

۸ سید محسن امین العاملی، ج ۴، ص ۱۸۵.

۹ الفلأوی، ص ۲۵۰. وی را در حجره شماره ۳۰ به خاک سپردند.

۱۰ وی در نجف زاده شد و از ادبا و فضلائی بزرگ آن شهر بود که پس از مدتی به کرمانشاه مهاجرت نمود.

(۱۳۰۲ ق حدود ۱۸۸۴م)

- احداث پل بر نهر مسعودی، میان کربلا و حله، به دستور هدایت پاشا سرفرماندهی آردوی ششم همایون برای تردد کاروانهای زوآر و اهالی.^۱
- اهداء یک باب درب چوبی منبت از سوی ناصرالدین شاه به حرمین عسکریین در سامراء.
- ویرانی بخشهایی از ایوان باب المراد در کاظمین و اعزام معمار از سوی دولت ایران برای برآورد میزان خسارت. معماران یاد شده میزان خسارت را ۱۵۳ تومان برآورد کردند.^۲
- سفر حجة الاسلام آقا شیخ محمد جعفر شوشتری واعظ^۳ از نجف به ایران به دعوت حاج ملا علی کنی برای حضور در عتبات عالیات.^۴
- افزایش فشار و تعدی نسبت به ایرانیان مقیم سامراء و پرتاب سنگ به سوی مغازه های آنها در پی فتوای مفتی سامراء.^۵
- زیارت سید سلیم متولی مزار مبارک حضرت زینب(س) از نجف و دیدار او با مرجع دینی آیت الله محمدحسین کاظمی (۱۲۳۰ - ۱۳۰۸ ق).^۶
- درگذشت فاضل اردکانی در عتبات عالیات.^۷
- وفات شیخ علی غریفی بحرانی موسوی^۸، همچنین محسن شیخ خضر الجناحی در نجف اشرف.^۹

۱ این پل زمینه دسترسی شرق بغداد به کاظمین را فراهم ساخت و این درحالی بود که منطقه غرب بغداد پیش از این توسط تراموا به کاظمین متصل شده بود. بنگرید به العزاوی، **تاریخ العراق بین احتلالین**، ج ۸، ص ۷۳.

۲ **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۰۲ ق، ص ۱۰۲.

۳ درباره احوال او بنگرید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۳۱۵.

۴ ایشان در دهه سوم صفر ۱۳۰۳ ق و هنگام بازگشت در کردن دارفانی را وداع نمودند. بنگرید به **روزنامه ایران**، ۹ شوال ۱۳۰۲ ق، شماره ۵۷۷، همچنین **روزنامه شرف** شوال ۱۳۰۲ ق، شماره ۳۲.

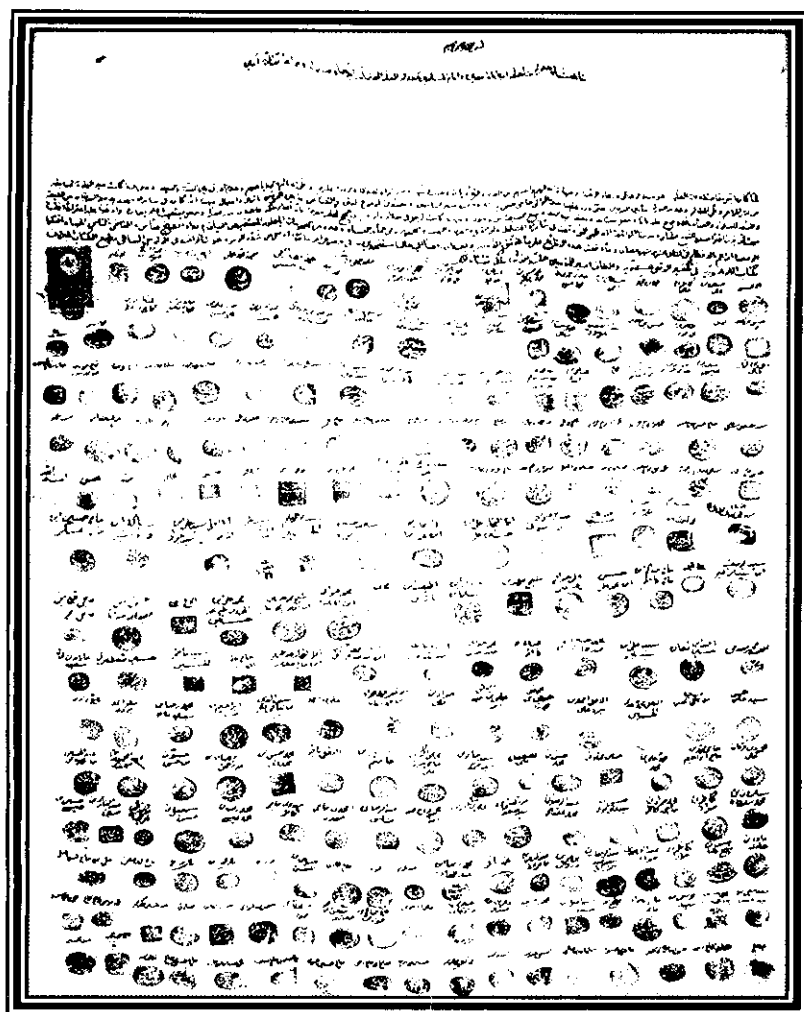
۵ **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه.

۶ **المسلمی العقیلبی**، ج ۳، ص ۵ همچنین درباره شخصیت وی نگاه کنید به محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۰۵۷.

۷ **روزنامه فرهنگ**، ۲ جمادی الثانی ۱۳۰۲ ق، شماره ۲۹۹ و نیز سحانی، ج ۱۴، بخش اول، ص ۲۲۷؛ سلمان الطعنه، ص ۲۸۲.

۸ وی علاوه بر علوم دینی به تدریس ریاضیات و برخی از شعبات علوم جدید نیز می پرداخت. محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۹۱۹.

۹ **المسلمی العقیلبی**، ج ۳، ص ۶.

عریضه واصله وجوه اهالی، مراجع، طلاب و ایرانیان مقیم علیه اظهارات مفتی سامراء در توهین نسبت به ساحت تشیع - بایگانی نخست وزیری ترکیه

- درگذشت و خاکسپاری شیخ محسن خضری مالکی (۱ صفر)^۱، شیخ علی جزائری^۲ (۷ رجب) و سید علی همدانی، که قریب بیست سال در حوزه اصفهان به تحصیل و تدریس مشغول بود (ذی قعدة ۱۳۰۲)، در نجف اشرف.^۳

(۱۳۰۳ ق حدود ۱۸۸۵م)

- بروز درگیری در سامراء و سوختن خرمن کشاورزان و حبس برخی از زوار و ایرانیان مقیم به عنوان مسببان این حادثه.^۴
- پیام شفاهی ناصرالدین شاه و درخواست دولت ایران برای تبعید مفتی سامراء در پی اهانت وی به شیعیان.^۵

۱ ایشان در حجره شماره ۱۳ صحن نجف اشرف مدفون است. الفتلاوی، ص ۲۴۹. وی دارای ذوق شاعری بوده و دیوانی از وی باقی مانده است (شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۲۹۷).

۲ پیشین، ص ۲۱۹.

۳ ایشان در حجره شماره ۲ صحن علوی به خاک سپرده شدند. الفتلاوی، ص ۲۰۲.

۴ **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، Y.A.HUS.1937/4/1303L19.

۵- متن یادداشت دولت ایران که ترجمه آن اینک در **بایگانی نخست وزیری ترکیه** و به ادرس Y.A.HUS.1937/4/1303L19 ضبط است بدین شرح است که «آن طور که از مفاد تلگرام کارپردازی بغداد به وزارت خارجه بر می آید، نایب سامره به همراه رئیس بلدیه و بعضی از اشخاص همفکرشان نسبت به بعضی از علما و طلاب علوم تبعه دولت ایران ساکن در سامره رفتارهای تحقیرآمیز بروز داده و بخصوص نایب شهر در اثر تعصب جاهلانه اش بر فراز منبر رفته ضمن توهین به مذهب جعفری در کمال بی پروایی اظهار داشته که اموال شیعیان حلال و خونشان مباح می باشد. با اینکه مسأله به استانداری بغداد انعکاس داده شد، لکن والی نیز در اثر تعصب خود به مسأله اهمیتی نداده و طریقه چشم پوشی پیشه کرده است. مسأله از سوی کارپرداز فوق الذکر به تفصیل سابق گزارش شده است. مسأله خدمت خاکبای شاهانه نیز به عرض رسیده و اراده فرمودند که اوامر هماهنگی شان به شرح زیر به استحضار عالی برسد: در زمانی که هدف تحکیم روابط حسنه بین دولتمن مطرح و جناب مشیر نصرت پاشا از جانب پیر افتخار جناب پادشاه [عثمانی] به عنوان حامل نشان عالی مودت و یگانگی با تشریفات مخصوص [به ایران] اعزام شده و نشانه های جلیله ظهور منویات ضمیر اقدس شاهانه مبنی بر قرار گرفتن مسلمانان تحت لوای اتحاد آشکار شده، رفتار گستاخانه ای که طبق گواهی شاهدان از نایب و مفتیان سامره بدان گونه در آن شهر سر زده، اصولاً قابل توجیه نبوده و جای تردید نیست که اینگونه رفتارها موجب انهدام اساس مودت و اتحاد و سبب منافرت و معادات بین ملتین خواهد شد. بنابراین مؤکداً خواهشمند است در خصوص مسأله مذکور به پیشگاه والای جناب شوکت ماب ملوکانه و همچنین به باب عالی به نحو مخصوصی اطلاع داده شده و تقاضای توبیخ نایب و مفتی و رئیس بلدیه مذکور و تبعید آنان از محل مأموریت، و همچنین برخورد شایسته با اشخاصی که با نامردگان همفکر و همدست بوده اند مطرح و سبب به اعلام نتیجه کار و همچنین جواب تلگرامهایی که درباره عشیرت جاف ارسال شده بود اقدام فرمایند. ۱۹ شعبان».

- صدور حکم باب عالی پس از تحقیق در باب شکایت دولت ایران نسبت به رفتار مغرضانه مفتی سامراء علیه شیعیان و ایرانیان مقیم با حکم طرد و تبعید مفتی و برخی دیگر از اعوان وی که مرتکب جسارتهایی نسبت به علمای عظام شیعه مقیم سامراء شده بودند.^۱
- عزیمت میرزا محمد حسین نائینی به نجف و سپس سامراء برای درک درس و محضر علمای بزرگی چون میرزای شیرازی، سید اسماعیل صدر و سید محمد فشارکی اصفهانی.^۲
- ارسال قطعه عصایی مرصع از سوی ناصرالدین شاه برای حاجی میرزا ابوالقاسم مجتهد کلباسی در عتبات عالیات.^۳
- مهاجرت حاج شیخ نورالله اصفهانی مسجد شاهی، فرزند حاجی شیخ محمد باقر اصفهانی به عتبات عالیات.^۴
- صدور دستور دولت عثمانی به اردوی ششم همایون برای تأمین امنیت شیعیان در عتبات عالیات در جریان برگزاری مراسم عزاداری.^۵
- انتصاب مصطفی پاشا به عنوان قائم مقام جدید کربلا.^۶
- سقوط قطعاتی شهاب سنگ به آسمان نجف اشرف (صفر).^۷
- ارائه یادداشت رسمی دولت ایران برای آغاز پاره‌ای تعمیرات در نجف اشرف و پذیرش آن از سوی دولت عثمانی.^۱

۱- در این زمینه رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، گزارشهای کاربرداری بغداد موجود در دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۶۰، سال ۱۳۰۳ق، صص ۲۱۴ و ۲۱۳ و ۲۱۷.

۲- علامه نائینی پس از ارتحال میرزای شیرازی به حوزه نجف بازگشت و از مفاخر این حوزه علمیه و از رهبران فکری نهضت عدالتخواهی مردم ایران موسوم به جنبش مشروطه گردید و تا ۲۶ جمادی الاول ۱۳۵۵ ق که درگذشت، در آن شهر ساکن بود. بنکریه به مهدی انصاری، ص ۱۱۴ و نیز حسینی جلالی، ج ۲، صص ۳۳۵-۳۳۶.

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۲۹، سند شماره ۴۶۳.

۴- روزنامه ایران، ۲۵ جمادی الثانی، شماره ۵۹۶ وی از جمله مهمترین رجال دینی عصر رضا شاه بود. برای بررسی نقش او نگاه کنید به گلشن ابرار، نشر معروف ۱۳۸۵، ج ۲، صص ۵۱۹ و ۵۲۸.

۵- روزنامه اختر، ۱۰ محرم ۱۳۰۳ق، شماره ۲۱.

۶- پیشین، ذیحجه، شماره ۶۲.

۷- المسلمی العقبلی، ج ۳، ص ۷.

- اهدای خلعت از سوی دولت ایران به حاج سید جواد کلیددار حرم سیدالشهدا (ع).^۲
- جابجایی والی خدیده یمن مصطفی پاشا با جلال پاشا والی سابق کربلا.^۳
- صدور مجوز از سوی دولت عثمانی برای تعمیر گنبد مبارک آستان علوی در نجف اشرف.^۴
- اتمام تعمیر پل مسیب در مسیر تردد زوآر به کربلا از سوی دولت عثمانی.^۵

آقا میرزا حسن کلید دار حرم حسینی در سال ۱۲۸۷ ق
آلبوم ناصرالدین شاه قاجار در مجموعه کاخ گلستان

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A..HUS.۱۹۲/۸۳/۱۳۰۳N۲۱ دولت عثمانی پس از بررسی تائید می‌کند که انجام این تعمیرات ضروری است بنگرید به همانجا، Y.A.HUS.۱۹۳/۸۶/۱۳۰۳L۲۵

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۲۴، سال ۱۳۰۳ ق، ص ۴۹۸.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.DH.۰۳.۱/۹۹۲۳۹/۱۳۰۳Z۲۰

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۰۳ ق، صص ۴۴۶-۴۴۷.

۵ بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.§D.۸۱/۴۷۹۴/۱۳۰۳\$۲۶

- اهدای یک ساعت از سوی حاج محمد مهدی بوشهری به صحن روضه کاظمین (باب القبله).^۱ همچنین در این سال حوض ناحیه شرقی صحن نیز از محیط حذف و مکان آن سنگفرش شد.^۲
- بارش سخت باران و تگرگ در نجف اشرف، که منجر شد شنهای صحرا به شهر سرازیر و چند حلقه چاه شهر مسدود شود.^۳
- اعزام هیئتی از سوی دولت ایران شامل معمارباشی بغداد (موسیو گرز)، حاج محسن، معمار اصفهانی و استاد شمس به نجف برای برآورد خسارات و تعیین بخشهای لازم اصلاح و مرمت.^۴
- ارتحال تنی چند از علما و فضلاء حوزه نجف، چون حاج میرزا جواد اردبیلی^۵، آقا زین العابدین طباطبایی تهرانی^۶، حاج قاسم شیرازی (صاحب شرح الاربعین)، شیخ محمد جزائری (صاحب کتاب الفرائض)، شیخ جعفر خراسان نجفی^۷، شیخ باقر عاملی^۸ و شیخ حسین حکیمی العبسی نجفی. همچنین در این سال، پیکر زعیم شیعی، سید محمد صالح موسوی فاموری شیرازی ملقب به سید صالح داماد به کربلا منتقل و در رواق حرم ابو عبدالله الحسین (ع) به خاک سپرده شد.^۹

۱ آل یاسین، ص ۱۰۸.

۲ پیشین، ص ۱۱۷.

۳ المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۷۲.

۴ بنگرید به آل محبوبه، ج ۱، ص ۶۷ و المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۵۱ و بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.

۵ سید محسن امین عاملی، ج ۴، ص ۲۷۳.

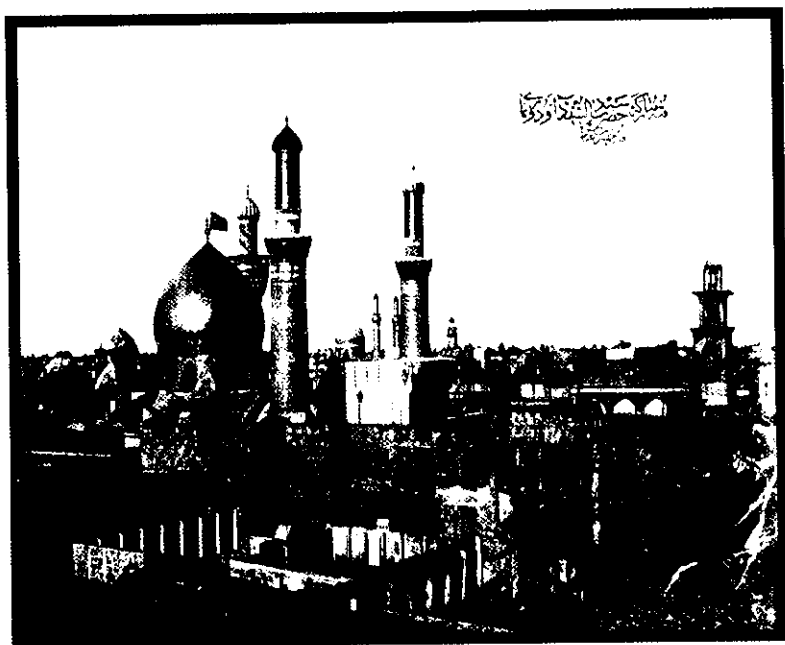
۶ صاحب اناری چون انیس السالکین و انیس العابدین، بنگرید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۲، ص ۴۶۱.

۷ وی در دوم رجب به سرای باقی شتافت و در حجره شماره ۹ صحن مدفون شد. ایضاً، ص ۶۹.

۸ سید حسن صدر، تکمله امل الاصل، کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ص ۱۰۹.

۹- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۸۴.

- درگذشت واعظ شهیر، شیخ جعفر شوشتری هنگام بازگشت از زیارت ثامن الائمه (ع) در کربلا کرمانشاه (۲۰ صفر) و انتقال پیکر وی برای دفن در حجره شماره ۵۴ صحن روضه علوی.^۱

منظره مراقده متبرک در کربلای معلی در سال ۱۲۹۹ ق موجود در مجموعه سلطان عبدالحمید دوم موجود در دانشگاه استانبول

(۱۳۰۴ ق حدود ۱۸۸۶ م)

- پایان مرمت شکاف گنبد مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) زیر نظر استادان ایرانی، حاج محسن معمار و حاج حسین شمس نجار.^۱

- بروز درگیری و کشتار در نجف به سبب جلوگیری مأموران عثمانی از برگزاری مراسم عاشورا.^۲
- درخواست دولت ایران برای برخورد قاطع با مفتی سامراء که بارها به شیعیان دشنام داده، اصول مذهب جعفری را تحقیر کرده بود.^۳
- کمبود آب شرب مردم کربلا در پی آسیبهای وارده به انهار.^۴
- گرانی بی سابقه اقلام مصرفی با توجه به افزایش شمار زوآر به ویژه در کاظمین و نجف.^۵
- معاودت خانواده شیخ جعفر شوشتری از نجف به شوشتر تحت سرپرستی فرزند ایشان آقا شیخ محمد علی مجتهد.^۶
- طغیان آب فرات و بروز برخی خسارات و خرابیها در نجف، کربلا و آبگرفتگی در سامراء و کاظمین.^۷
- اهدای انگشتر الماس برای میرزای شیرازی از سوی ناصرالدین شاه با اعزام آقا میرزا داود رضوی به بیت میرزا در سامراء.^۸
- تعمیر چهل چراغ اهدائی ناصرالدین شاه به حرم امیرالمؤمنین(ع)، به همت آقا سید مهدی جهانشاهی.^۹

۱- علاوه بر مرمت گنبد این استادکاران کار مرمت گلدسته حرم را نیز طی این سال به انجام رسانیدند. رک به آل محبویه، ج ۱، ص ۶۵.

۲- بنگرید به روزنامه اختر، محرم ۱۳۰۴ق، شماره ۴.

۳- پایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A..HUS.۱۹۶/۱/۱۳۰۴S۱.

۴- روزنامه فرهنگ، ۶ ربیع الاول، شماره ۴۰۸.

۵- پیشین، ۲۴ ربیع الاول، شماره ۴۱۳.

۶- روزنامه فرهنگ، ۲۵ جمادی الثانی، شماره ۴۳۹.

۷- این شرایط سبب قطعی ارتباط بین این شهرها و بروز قحطی گردید که دولت عثمانی از طریق کشتی کمک‌رسان، محموله‌های فراوانی از نان و خرما را برای این مناطق ارسال نمود. بنگرید به روزنامه فرهنگ، ۲۹ شعبان، شماره ۴۵۷.

۸- روزنامه فرهنگ، ۸ محرم، شماره ۳۹۲.

۹- فخرالملک اردلان، از حریم تا حرم، ص ۵۵.

- بروز سرمای سخت در کاظمین.^۱
- دستورالعمل دولت عثمانی برای اخذ ورودیه خاص از زوآر مراقد امامین عسکریین(ع) در بدو ورود به سامراء.^۲
- افزایش درآمد خط تراموای بغداد - کاظمین از ۵۰۰۰ تومان به ۱۰۰۰۰ تومان در سال.^۳
- مرگ شماری از زوآر ایرانی بر اثر سیل در مسیر محمودیه به کاظمین.^۴
- دستور دولت ایران برای جلوگیری از عزیمت زوآر ایرانی، به عتبات عالیات، به سبب برخی حوادث طبیعی، راهزنی عشایر هماوندی و تعدی والی بغداد، که دولت ایران خواستار عزل وی شد (۱۲ ربیع الاول).^۵
- درگذشت آخوند ملا علی دماوندی در کاظمین.^۶
- صدور فرمان نسخ حکم ممنوعیت عزیمت زوآر ایرانی به عتبات عالیات، در پی عزل والی بغداد که با زوآر به طور ناشایستی رفتار کرده بود.^۷
- انتصاب مصطفی عاصم پاشا به عنوان والی جدید بغداد.^۸
- اذین‌بندی شهر و لایروبی انهار به کوشش مصطفی ذهنی پاشا، قائم مقام کربلا.^۹
- اسارت یکی از طلاب ایرانی و حمله عشایر ایل هماوند به کاروانی از زوآر.^{۱۰}
- جابجایی آجرهای تحتانی طلای گنبد امیرالمؤمنین (ع) با خشتهای فوقانی.

۱- پیشین، ص ۵۸.

۲- ایضاً، صص ۶۶-۶۷.

۳- ایضاً، صص ۶۸-۶۹.

۴- ایضاً، ص ۷۰.

۵- روزنامه اختر، ۱۲ ربیع الاول، شماره ۱۰.

۶- شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۴، ص ۳۷۹.

۷- روزنامه اختر، ۸ جمادی الاول، شماره ۱۸.

۸- پیشین، ۱۷ شعبان، شماره ۳۲.

۹- پیشین، همانجا.

۱۰- روزنامه اختر، ۶ صفر ۱۳۰۴ ق، شماره ۵.

- تعیین آقا میرزا احمد بیگ به عنوان وکیل کارپردازی ایران در سامراء.^۱
- انتصاب عباس بیگ، قائم مقام سابق کوث العمارة به عنوان قائم مقام سامراء از سوی دولت عثمانی.^۲
- انتصاب حسن ناظم به عنوان مدیر تحریرات کربلا و صفوت بی در مقام مدیر تحریرات حله.^۳
- احداث پل برای تردد زوار عازم سامراء به دست دولت عثمانی.^۴
- بروز گسست در گنبد ابوالفضل عباس(ع) و درخواست دولت ایران برای تعمیر مزار و توسعه حرم آن در کربلا.^۵
- مهاجرت آقا سید محمد اصفهانی خوانساری، به کربلا و سپس کاظمین.^۶
- تصمیم دولت عثمانی در تعیین مسیر کربلا - جبل شمر برای عزیمت کاروانهای زوار ایرانی به حج.^۷

۱- البراقی النجفی، ص ۴۳۶ و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، MV.۱۳/۴/۱۳۰۴M۱۱.

۲- پیشین، DH.MKT.۱۳۹۵/۶۳/۱۳۰۴C۸۲.

۳- همان، DH.MKT.۱۴۴۸/۲۵/۱۳۰۴Z۲۹.

۴- ایضا، MV.۱۲/۸۶/۱۳۰۴M۴ و همچنین A.۱MKT.MIIM.۴۹۲/۱۰/۱۳۰۴M۶.

۵- ایضا، Y.PRK.UM.۹/۹۰/۱۳۰۴B۱۲. توضیح اینکه بنا به روایت حاجی پیرزاده در این سال گنبد دوم (گنبد رویه) را از طرف سلطان عثمانی تخریب و مجدداً با آجر ساخته و کاشی نمودند، اما درباره سایر بخشهای صحن و حرم یکی از درباریان ایرانی که در آن سال سعادت شرفیابی به استان عباسی را یافته است به این نکته اشاره دارد که «گنبد مطهر حضرت عباس صلوات الله علیه خیلی تعمیر لازم دارد، گویا همان حاج محمد صادق آشیرازی^۱ تاجر خیال تعمیر دارد». بنگرید به ابوالحسن خان فخرالملک اردلان، ص ۴۳. اما بر خلاف این پیش داوری حاجی پیرزاده که در اواخر همان سال حرم حضرت ابوالفضل العباسی (ع) را زیارت نموده است دامنه و محیط بازسازی حاجی محمد صادق را اینگونه تشریح می کند که «مرحوم حاجی محمد صادق تاجر شیرازی صحن مقدس حضرت عباس (ع) را بسیار به طور خوب و با شکوه ساخته و تعمیر نموده است، یعنی صحن قدیم حضرت بسیار کوچک و خراب و آجری بود، اولاً خانه های بسیار خریده و هر طرف صحن را بزرگ و وسیع نموده و دور تا به دور را ایوان ها و در ایوان ها حجره ها قرار داده است، و از برای حجره ها درهای خوب و تمام حجره ها و ایوان ها و دیوارها را دو مرتبه ساخته و کاشیکاری خوب نموده است. الحق چنان صحن باصفای خوبی که مانند ندارد و زمین صحن را نیز از سنگ تراشیده فرش نموده است، جایی را فرو گذاشت نکرده،» در خصوص توصیف او بنگرید به پیرزاده نائینی، صص ۳۶۱ - ۳۶۵.

۶- خلیلی، ج ۱۰، ص ۸۱ و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۴۱۴.

۷- الزعوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۸، ص ۷۹.

- انتقال پیکر میرزا هادی مجتهد همدانی به عتبات عالیات.^۱
- درگذشت و خاکسپاری شیخ عیسی بن عبدالرزاق تولیت حرم کاظمین.^۲
- ارتحال شیخ حسن حرزالدین، شیخ حیدر حلی^۳ و کاظم یزدی کاظمینی.^۴

(۱۳۰۵ ق حدود ۱۸۸۷م)

- جلوگیری سید سلیمان افندی از مشایخ طریقت قادریه، از انتقال آب شرب اهالی کربلا دو روز پیش از آغاز محرم.^۵
- دستور دولت عثمانی در باب جلوگیری از برگزاری مراسم عزاداری در کاظمین و بغداد.^۶
- سخنرانی میرزای شیرازی علیه سختگیری دولت عثمانی و تشریح اصول حقّه مذهب اثنی عشریه در درس خارج خود.^۷
- درخواست امام جمعه کرمانشاهان برای برقراری دوباره آب بر کربلاییان از نقیب‌الاشراف و پذیرش تقاضای وی.^۸

۱. ایضا، ۲۵ جمادی الثانی، شماره ۴۳۹.

۲. با مرگ وی والی بغداد بر اساس حقوق خانواده شیخ طالب (برادر شیخ عیسی و متولی پیشین حرم) که تولیت به آنها باید بازمی‌گشت، حکم تولیت را برای فرزند شیخ عیسی صادر نمودند. این اقدام با اعتراض فرزند شیخ طالب، عبدالحمید مواجه شد که تولیت را حق خود می‌دانست و پذیرش تولیت عمومی خویش را متأثر از صغر سن در هنگام مرگ پدرش می‌دانست. اقدام او سبب بحاله موضوع به باعالی در استانبول شد. موضوع تولیت حرم کاظمین تا مدتها به یک مقوله جدی برای دولت عثمانی و اندکی بعد با دادخواهی از دولت ایران توسط طرفین به موضوعی در مناسبات ایران و عثمانی تبدیل شد. تولیت بارها میان طرفین جایجا شد مجدداً در سال ۱۲۳۷ ق فرزند عبدالحمید تولیت را به خاندان خود بازگرداند. بنگرید به آل یاسین، صص ۲۴۱ - ۲۴۶ و به جهت تفصیل ر.ک به اسناد موجود در **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه.

۳. وی در ۹ ربیع الاول در حله درگذشت و پیکر وی را در زیر سایبان بخش شمالی صحن روضه حیدری به خاک سپردند. الفتلاوی، صص ۱۲۶-۱۲۷.

۴. شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۱۵، ص ۲۲۹.

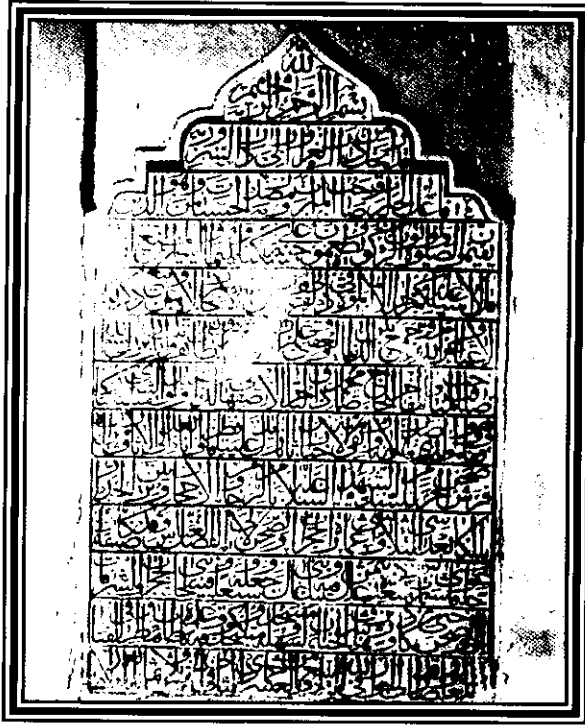
۵. **روزنامه فرهنگ**، ۸ ربیع الاول، شماره ۵۱۰.

۶. پیشین، همانجا.

۷. در این خصوص می‌توانید به گزارشهای مأموران عثمانی موجود در **بایگانی نخست‌وزیری ترکیه** Y.PRK.AZ.J۱۳۰۵۴/۱۳۰۵۷۲۹ رجوع کنید.

۸. ایشان برای زیارت به عتبات مشرف شده بودند. ر.ک به **روزنامه اختر** ۵ جمادی‌الاول ۱۳۰۵، شماره ۱۸.

- تبدیل موقعیت اداری قصبه کوفه به ناحیه و انضمام آن به بخش نجف اشرف.^۱

کتابخانه اقدامات حاج محمد صادق اصفهانی در کربلای معلی،
مساجد کوفه و سهله در سال ۱۳۰۶ ق

- طغیان آب فرات و بسته شدن راه کربلای معلی.^۲
- طغیان آب در نهر دجله و ویرانی پل‌های مسیر تردد زوار.^۳
- کاشیکاری گنبد روضه عباسیه در کربلا به همت حاج محمد صادق شوشتری اصفهانی.^۴

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۴۶۱/۱۱۲/۱۳۰۵۸۲۲

۲- روزنامه اختر، ۱۰ شوال، شماره ۴۰.

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۷، سال ۱۳۰۵ ق، ص ۱۸۱.

۴- وی سال قبل از این اقدام به ایجاد و ساخت برخی ابنیه در اطراف صحن مبادرت نموده بود. ر. ک به سلمان هادی الطعمه، ص ۶۴.

- ریزش تگرگ در کربلا و نجف و غرق ۶ قایق حمل زوار.^۱ از این میان دو کشتی حامل زوار بر رودخانه فرات و در نزدیکی هندیه بر اثر توفان سخت، در حالی که عازم زیارت کربلای معلی بودند، غرق شدند.^۲ همچنین چهار کشتی دیگر حامل زوار ایرانی در نزدیکی کربلا غرق گردید که به شهادت ۱۹۰ نفر از ایرانیان انجامید؛ علاوه بر این، ۱۸۳ نفر از اهالی کربلا نیز در این حادثه جان باختند.^۳
- صدور مجوز تعمیر حرم امام حسین (ع) بر اساس خواست یکی از درباریان ایران از سوی باب عالی.^۴
- عزیمت سید احمد مجتهد و علامه طباطبایی از نجف اشرف برای یاری مصیبت‌زدگان حادثه غرق کشتی.^۵
- اعلام عزای عمومی در کربلا به مدت سه روز متوالی برای همدردی با زوار و بازماندگان اهالی جان باخته در حادثه غرق چند فروند کشتی.
- بروز درگیری میان دو شاخه از قبیله عنیزه در حومه کربلا.^۶
- بازگشایی پلهای آجری اطراف حله و کربلا به منظور تسهیل تردد زوار.^۷
- جابجایی امین افندی رئیس دادگاه شکایات کربلا با رقیب بی رئیس دادگاه حله.^۸
- استعفای مصطفی ذهنی پاشا استاندار کربلا.^۹

۱. بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۴۷۸/۹۹/۱۳۰۵Ca۵

و همچنین i.DIL.۶۰۱۰/۸۳۱۹۳/۱۳۰۵Ra۲۲

۲. بایگانی نخست وزیری، Y.A.HUS.۲۱۳/۲۰/۱۳۰۵۶۶

۳- روزنامه اختر، ۲۷ شعبان، شماره ۳۴.

۴. بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.MMS.۹۷/۴۱۱۹/۱۳۰۵۶۱۱

۵. روزنامه اختر، ۲۷ شعبان، شماره ۳۴.

۶. بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۵۱۳/۸۲/۱۳۰۵I.۹

۷. همان، Y.PRK.HH.۱۹/۴۸/۱۳۰۵N۲۳

۸. ایضا، i.DIL.۱۰۵۷/۸۳۹۵۴/۱۳۰۵۵۵

۹. بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۴۴۷/۴۵/۱۳۰۵Ca۱

- انتصاب موقت طبار پاشا به استانداری کربلا.^۱
- تعیین علیرضا پاشا استاندار ادرنه به عنوان استاندار جدید کربلا.^۲
- ایجاد شاخه‌ای که به نهر «حمیدیه» مشهور گردید، برای انتقال آب نهر رمل به نجف اشرف، از سوی دولت عثمانی.^۳

خیمه گاه حسینی در کربلا (سال ۱۲۸۷ ق) از مجموعه کاخ گلستان

- اعطای نشان شیر و خورشید درجه پنج به دکتر لازار، پزشک مقیم عراق به سبب کوشش در معالجه زوآر و مجاوران ایرانی مقیم عتبات عالیات.^۴

۱- ایضاً، DH.MKT.۱۴۵۶/۴۳/۱۳۰۵۵۲

۲ ایضاً، DH.MKT.۱۴۷۸/۹۹/۱۳۰۵Ca۵ و همچنین DH.۶۰۱۰/۸۳۱۹۳/۱۳۰۵Ra۲۲

۳- روزنامه اختر، ۶ شعبان، شماره ۳۱. این نهر یکسال بعد و بعد از زیارت علیرضا پاشا والی بغداد از نجف اشرف تعریض گردید و چون سرپرستی اینکار با عبدالغنی افندی بود به نهر عبدالغنی نیز معروف شد.

۴- پایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۴، سال ۱۳۰۵ق، ص ۴۱۴.

- درخواست دولت ایران برای عزل مفتی سامراء به سبب حفظ امنیت عامه و اجتناب از ایجاد اغتشاش و آشوب.^۱
- برقراری مالیاتی جدید به نام «رسم قرنطینه» برای زوآر ایرانی در گمرک خانه خانقین.^۲
- اهداء و نصب یک ساعت بزرگ در صحن علوی از سوی میرزا اسماعیل خان امین‌الملک، برادر میرزا علی اصغر خان امین‌السلطان صدراعظم.^۳
- بازسازی مسجد شیخ طوسی در نجف اشرف که قبلاً به همت رضیه بیگم، در سال ۱۱۵۷ ق مرمت شده بود، در این سال، به تشویق سید حسین بحر العلوم، برخی تعمیرات در آن صورت گرفت.^۴
- تأسیس مدرسهٔ ایروانی، در محلهٔ عمارهٔ نجف اشرف، به همت حاج مهدی ایروانی و به تقاضای ملا محمد باقر ایروانی از علمای نجف، برای طلاب آذری.^۵ این مدرسه در سال ۱۳۶۷ ش به دستور دولت صدام، به صورت کامل تخریب شد.

۱ پیشین، جلد ۱۶۰، سال ۱۳۰۵ ق، ص ۲۲۶.

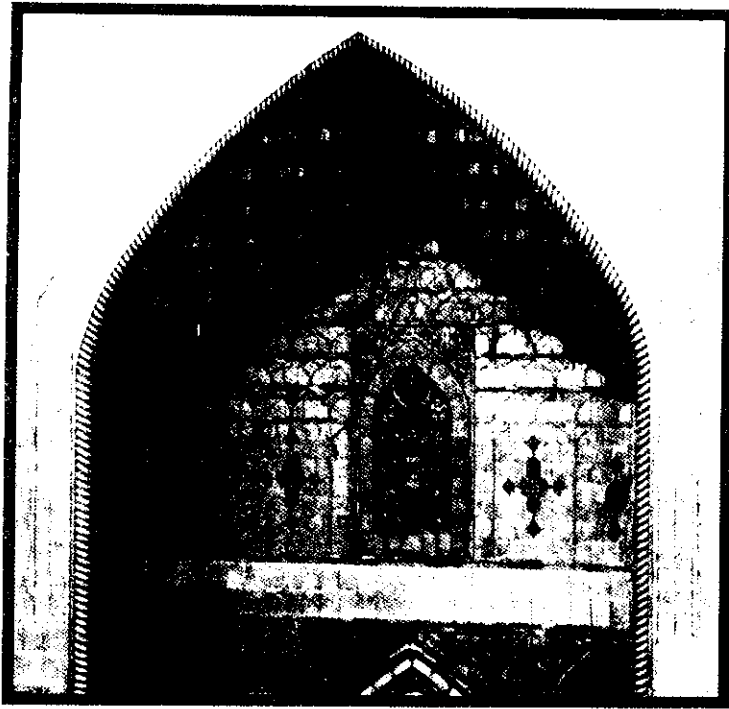
۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل فاجاریه، جلد ۳۵، ص ۱۹۱.

۳ این ساعت بر بالای درب اصلی صحن در زاویه شرقی (باب الکبیر و یا همان باب الساعه کنونی) نصب شد. المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۲ و همچنین آل محبویه، ج ۱، ص ۵۷.

۴ آل محبویه، ج ۱، صص ۱۰۴-۱۰۵.

۵ برخی تصمیم به ساخت این مدرسه را با توجه به بروز نزاع بین طلاب آذری و رشتی ساکن مدارس نجف اشرف می‌دانند.

رک به محمد باقر البهادلی، ص ۱۸۲ و همچنین آل محبویه، ج ۱، ص ۱۳۲.

تزیینات عهد نادشاه در گنبد طلای ایوان نجف
تصویر متعلق به کارگاه نجف اشرف دانشگاه شهید بهشتی

- بروز خشکسالی در نجف اشرف.^۱
- درخواست وجوه اهالی نجف اشرف از سلطان عبدالحمید برای تکریم عبدالغنی افندی به سبب اهتمام او در تعریض نهر حمیدیه.^۲
- درگذشت برخی از علماء و فضلا چون شیخ صالح حریری بغدادی (شاعر)، میرزا اسماعیل شیرازی^۱، آقا جعفر مشهور به زوین نجفی (ادیب)، عبدالرحیم^۲ و سپس

۱- المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۳۲۰-۳۲۴.

۲- سعید افندی خطیب صحن علوی مراتب قدردانی اهل نجف را بر منبر نسبت به مسئولان و دست اندرکاران برای افزایش صورت پذیرفته امکان دسترسی اهالی به آب شرب اعلام داشت. روایت است که چون علیرضا پاشا والی بغداد وارد شهر شد و وضعیت اسفبار تأمین آب شرب مردم شهر را دید، هزینه حفر ترعه‌ای را پرداخت نمود. آل محبویه، ج ۱، ص ۲۰۰.

عبدالعلی کرکوتی، صادق بن شیخ اعسم نجفی که همگی در اثر ابتلا به وبا جان به جان آفرین تسلیم کردند. همچنین در این سال سید احمد جزائری (متوفی جمادی الاولی در شوشتر) در حجره شماره ۱۹،^۳ و نیز شیخ دخیل حجامی (۷ ذی قعدة) در بین باب سوق الکبیر و ایوان طلا در روضه علوی^۴ و شیخ حسین دجیلی (متوفی در کربلا)، در صحن شریف آستان حضرت امیر(ع) به خاک سپرده شدند.^۵

(۱۳۰۶ ق حدود ۱۸۸۸م)

- جابجایی صفوت بی، مدیر تحریرات آستان حله با ناظم افندی مدیر تحریرات کربلا.^۶
- تعیین محمد علی بیگ به استانداری کربلا^۷ و عبدالله بیگ به قائم مقامی سامراء.^۸
- ردّ پیشنهاد والی بغداد مبنی بر عزل عبدالوهاب افندی قائم مقام نجف اشرف، از سوی باب عالی.^۹
- درخواست میرزا ابوالقاسم کلباسی از باب عالی برای تعمیر مسجد کوفه.^{۱۰}

۱. ایشان برادر همسر میرزای شیرازی بودند. درخصوص چگونگی تشییع ایشان رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۱، سال ۱۳۰۵ق، ص ۲۳۶. همچنین الفتاوی در ص ۶۰ گزارش می‌کند که ایشان را در حجره شماره ۲۱ صحن به خاک سپردند.

۲. محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۷۰.

۳. الفتاوی، ص ۴۹.

۴. پیشین، ص ۱۳۰.

۵. ایضاً، ص ۱۰۸.

۶. بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۵۶۱/۱۷/۱۳۰۶Ra۱.

۷. پیشین، DH.MKT.۱۶۴۰/۹۷/۱۳۰۶Za۲۳.

۸. همانجا، DH.MKT.۱۶۲۲/۷۱/۱۳۰۶N۱۱.

۹. ایضاً، DH.MKT.۴۷/۱۶۴۳/۱۳۰۶Za۲۹.

۱۰. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۳۹، سال ۱۳۰۶ق، ص ۵۳.

- درخواست تعمیر مراقد ائمهٔ عسکریین(ع) در سامراء از سوی تجار ایرانی^۱، با ذکر این این نکته که تمهیدی اندیشیده شود تا ساکنان اهل سنت، آسیبی به روند عملیات بازسازی وارد نکنند.^۲
- ردّ پذیرش ایفای نقش در حلّ دعاوی اهالی محل از سوی میرزای شیرازی در سامراء^۳ علی رغم درخواستهای مکرر از ایشان.
- تعیین عبدالله بیگ و کیل قائم مقامی سامراء به جانشینی عباس افندی قائم مقام قبلی.^۴

سر در شمالی حرم ائمهٔ علیهما السلام مدفون در سامراء
تصویر از آلبوم سفر سال ۱۲۸۷ ق شاه قاجار

۱- پیشین، حاجی پیرزاده که در همین سال از سامراء بازدید داشته تأکید دارد که گنبد از چند ناحیه دچار گسست شده است. برای بررسی مشاهدات او بنگرید به پیرزاده نائینی، صص ۳۷۲ - ۳۷۹.

۲ بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.BŞK.۱۴/۸۸/۱۳۰۶C۳۳.

۳ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۳، سال ۱۳۰۶ ق، صص ۴۶۹-۴۷۰.

۴ بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۶۱۶/۸۰/۱۳۰۶۸۱۴.

- تعطیلی دادگاه ناحیهٔ سامراء از سوی دولت عثمانی.^۱
- وقوع نزاع میان دسته‌جات سوگوار اعرابی که از حومهٔ کربلا برای عزاداری به داخل شهر آمده بودند.^۲
- اعتراض برخی از علمای نجف نسبت به روند بازسازی و انضمام برخی از حجرات صحن به ایوان نجف که صدور فرمان توقف عملیات از سوی قائم مقام کربلا را در پی داشت.^۳
- تخریب بخشی از نمای ایوان مرقد مبارک حضرت ابو عبدالله الحسین سیدالشهداء(ع).^۴
- بروز شکستگی در گنبد حضرت ابوالفضل العباس(ع) که سلطان عبدالحمید دستور مرمت آن صادر کرد. همچنین در این سال، به دستور وی، سقف راهروی حرم با چوب ساج پوشانده شد.^۵
- پایان تعمیرات مسجد کوفه و مسجد سهله که با تأمین اعتبار از سوی مرحوم حاجی محمد صادق از تجار اصفهان آغاز شده بود.^۶
- وقف یک ساعت بزرگ و یک چهل چراغ بلور از سوی حاجی محمد مهدی ملک‌التجار.
- ثبت افزایش حضور شمار چشمگیری از زوَّار در عتبات عالیات.^۷

۱- پیشین، DH.MKT.۱۶۰۴/۱۰۵/۱۳۰۶B۱۱

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۰، سال ۱۳۰۶ق، ص ۴۷.

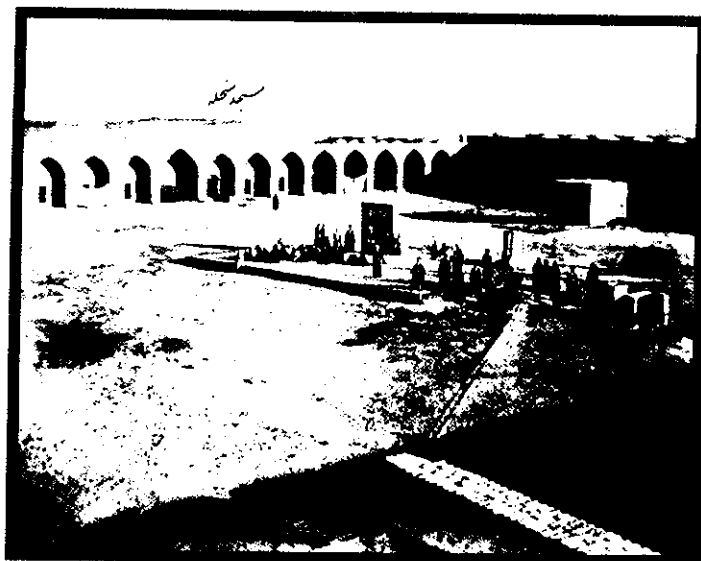
۳- پیشین، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۰۶ق، ص ۲۵.

۴- بنگرید به **روزنامه اختر**، دهم ربیع الاول، شماره ۱۰، در بیان خبر این حادثه روزنامه فوق چنین می‌نگارد که «امسال جلوتر ایوان مبارک مرقد پاک حضرت سید الشهداء (ع) در وضع بسیار پریشان و خرابی بود، بطوریکه سَنکها پارچه پارچه فرو می‌ریخت.»

۵- سلمان هادی الطعمه، ص ۶۴.

۶- **روزنامه اختر**، دهم ربیع الاول، شماره ۱۰.

۷- در فاصله محرم تا جمادی‌الاول سال ۱۳۰۶ ق قریب به یکصد و پنجاه هزار نفر زائر به عتبات عالیات مشرف شده بودند. (ر.ک به **روزنامه اختر** ۲۸ جمادی‌الاول ۱۳۰۶، شماره ۲۲۱).

چشم انداز مسجد سهله کوفه (سال ۱۳۲۴ ق)
مجموعه آلبومهای بیوتات سلطنتی در کاخ گلستان

- بروز برخی درگیریها در مراسم عزاداری و قتل حاج میرزا محمود کرمانشاهی مشهور به جواهرفروش، به دست یکی از محافظان بازار کاظمین.^۱
- دستورالعمل باب عالی درخصوص تعیین یک والی بکتاشی برای بغداد تا از این طریق در برابر نفوذ سیاسی ایران مؤثرتر بایستد.^۲
- سفر مصطفی عاصم پاشا والی بغداد به حله و کربلا.^۳

۱- روزنامه اختر، ۱۹ جمادی الثانی، شماره ۳۴.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.HR.۱۱/۴۱/۱۳۰۶M۲۵.

۳ روزنامه اختر، ۹ ذیقعد، شماره ۳۱.

دورنمای مزار خُر بن یزید رباحی اولین شهید واقعه عاشورای حسینی
مجموعه کاخ گلستان

- پایان دوره تعمیرات سلطان عبدالحمید عثمانی در روضه مطهر حضرت ابوالفضل العباس(ع).^۱
- شیوع وبا در منازل بین راه کربلا و نجف.^۲
- دستورالعمل دولت عثمانی برای لاک و مهر صندوقهای حمل جناز در خانقین.^۳
- بروز خشکسالی در عتبات عالیات.^۴
- حمله عشایر عزیزه به شیعیان در کاظمین و مجروح شدن میرزا محمود از فضلالی مقیم شهر و گسترش نا امنی.
- مأموریت محرمانه میرزا مصطفی خان مؤتمن الدوله، حضور دارالشورای وزارت امور خارجه ایران به سامراء برای انتقال پیام دولت ایران به میرزای شیرازی^۵

۱- پینسین، ۲۲ ذیقعد، شماره ۳۳.

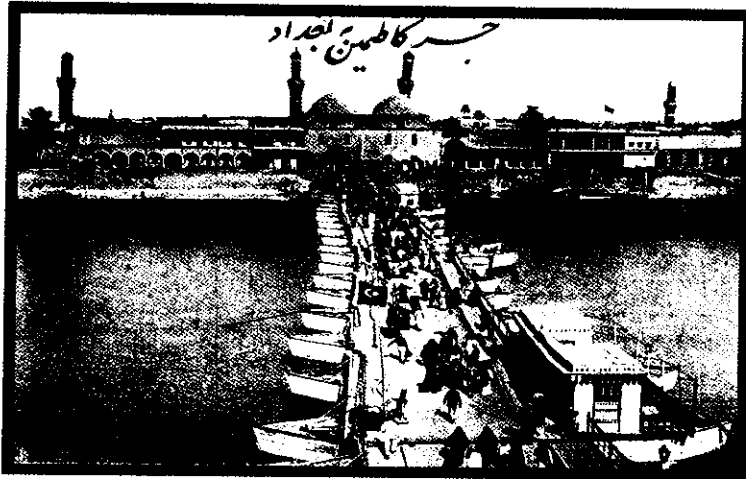
۲- روزنامه اطلاع، دهم ذیحجه، شماره ۲۳۹.

۳- روزنامه ایران، دهم ربیع الاول، شماره ۶۷۰.

۴- روزنامه اطلاع، رجب ۱۳۰۶، شماره ۲۳۰.

۵- رک به بایگانی کارگزینی وزارت امور خارجه پیوندهای انفرادی افراد، حرف م، کارت ۷۲، پرونده ۹. نایب الصدر شیرازی که طی این سال از سامراء بازدید داشته است تاکید می کند که قریب به ۳۰۰ طلبه قریب الاجتهاد در این مقطع از

- ترمیم و بازسازی مسجد الرأس در نجف اشرف به فرمان سلطان عبدالحمید عثمانی و تزئین دیوارهای مسجد به طلا.^۱
- احداث پل برای تردد زوار عازم سامراء به فرمان دولت عثمانی.^۲

پل گذرگاه میان بغداد و کاظمین بر رود دجله
(سال ۱۹۰۱م) تصویر موجود در کتابخانه آتاتورک استانبول

محضر میرزای شیرازی تلمذ می‌نمودند. رک به **تحفه الحرمین**، میرزا محمد معصوم علیشاه، بابک ۱۳۶۲، در یک روایت دیگر حتی می‌توان خبری را یافت که سخن از تحصیل طلبه‌ای از جامعه نسوان ایرانی در سامراء دارد، «دختر خاله عیال شیخ رئیس [افشار] که ۳ سال بود به جهت تحصیل در سامراء بوده ...» بنگرید به **سفرنامه مکه**، به کوشش رسول جعفریان، مجموعه میراث اسلامی ایران، کتابخانه امت الله مرعشی نجفی، ص ۴۷۷، اما با این همه در سالهای نزدیک به تشکیل جمهوری عراق کنیت طلاب سامرا به ۴۰ نفر تقلیل یافته بود. (نگاه کنید به عبدالحکیم الرهیمی، **تاریخ حرکت اسلامی در عراق**، ترجمه محمد نبی ابراهیمی، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی ۱۳۷۵، ص ۱۰۰).

۱. **المسلمی العقیلی**، ج ۱، ص ۲۸۷. این مسجد که به مسجد بالاسر یا مسجد زیر دالان نیز موسوم است در عهد ایلخانان ساخته شد و توسط شاه عباس اول صفوی و سپس رضیه سلطان بیگم همسر نادرشاه مورد مرمت واقع شد. کاشیکاری این مسجد توسط یکی از برجسته ترین اساتید کاشی ایران علی بن محمد انجام شده است. در همین ایام مرحوم نائینی و سپس ایات عظام سیدجمال گلپایگانی و سپس شاهرودی در آن به اقامه نماز می‌پرداختند.

۲. **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، ۱۴/۱۳۰۶/۴۵۱/۱۰۵، i.MMS.

و همچنین ۲۰/۱۳۰۶/۱۳۹/۱۶۳۹، DH.MKT.

- تعمیر پل مسیب در مسیر تردد زوار به کربلای معلی.^۱
- درگذشت ملا محمد باقر ایروانی در نجف اشرف (۱۳ ربیع الاول)^۲ و همچنین ثقة الاسلام شیخ ابراهیم غراوی (۲۸ ذی حجه) که در حجره شماره ۴ صحن مدفون شدند.^۳
- درگذشت ملا عبدالحمید لاری در سامراء.^۴
- خاکسپاری پیکر فرهاد میرزا معتمد الدوله در صحن حرم کاظمین (۱۰ ربیع الثانی) پس از طواف در سامراء.^۵

(۱۳۰۷ ق حدود ۱۸۸۹م)

- برپایی مراسم عزاداری عاشورای حسینی در کاظمین، که در مقایسه با سال قبل، بدون بروز حادثه بود.^۶
- پیش‌بینی کمیسیون معیت عسگریه دولت عثمانی از بروز بحران در آینده نزدیک در عراق عرب، به سبب پیوستگی و تأثیرپذیری بیش از حد شیعیان آن نواحی به ایران.^۷
- تزئین بخشهای شمالی، جنوبی و غربی رواق صحن علوی، به همت حاج ابوالقاسم بوشهری و برادرش حاج علی اکبر، فرزندان حاج محمد تقی کازرونی.^۸
- شیوع دوباره وبا در عراق.^۱

۱ - بنگرید به همان منبع پیشین. 1.DH.1137/88752/306N22

۲ ایشان با مرگ اقا سید حسین ترک مقام مرجعیت مردم اذری زبان در صفحات شمال ایران و قفقاز را عهده دار شدند. بنگرید به سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۱۸۰.

۳ الفتلاوی، صص ۲۴، ۲۵. برخی شعبان ۱۳۰۴ ق یا ۱۳۰۶ ق را نیز تاریخ درگذشت ایشان ذکر نموده اند (سید محسن امین العاملی، ج ۲، ص ۲۱۸).

۴ - شیخ اقا بزرگ تهرانی، ص ۱۳۲.

۵ - شیخ محمد آل یاسین عالم بزرگ مقیم کاظمین بر پیکر وی نماز خواند و برد یمانی خود را برای در بر گرفتن کفن و جسد ایشان همه نمود. بنگرید به روزنامه اطلاع، ۸ ربیع الثانی، شماره ۲۲۸.

۶ بایگانی نخست وزیری ترکیه. Y.PRK.ASK.59/57/1307Ca3.

۷ پیشین. Y.MTV.42/84/1307B35

۸ المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۴۲۳.

- حملهٔ ملخ به کشتزارهای کربلا.^۲
- دستور دولت عثمانی مبنی بر جلوگیری از ورود جنائز از ایران.^۳
- جاری شدن سیل در مسیر سامرا به کاظمین.^۴
- بارش سخت باران و تگرگ درنجف و جاری شدن سیلاب و آسیب جدی به چاهها و قنوات.^۵
- انتصاب یعقوب افندی به جانشینی قائم مقام عزل شدهٔ نجف عبدالرحمن افندی.^۶
- ایجاد خط تلگراف نجف - سامراء - مندلی.^۷
- عزل یعقوب افندی و جایگزینی باقر افندی به عنوان قائم مقام جدید نجف اشرف.^۸
- بروز وبا در منطقهٔ مندلی و دستور اعمال قرنطینه در عتبات عالیات از سوی دولت عثمانی.^۹
- صدور دستور بازرسی مدارس حله و کربلا بر اساس ابلاغ باب عالی.^{۱۰}
- انجام برخی تعمیرات جزئی در رواقهای حیاط میانی حرم حضرت امام حسین (ع) به فرمان دولت عثمانی.^{۱۱}

۱- روزنامه فرهنگ، محرم ۱۳۰۷، شماره ۳۶۰.

۲- روزنامه اختر، ۱۲ ذیقعد، شماره ۴۴.

۳- روزنامه ایران، اول محرم، شماره ۶۹۶.

۴- روزنامه اطلاع، ۲۰ رجب، شماره ۲۵۴.

۵- المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۱۹.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.

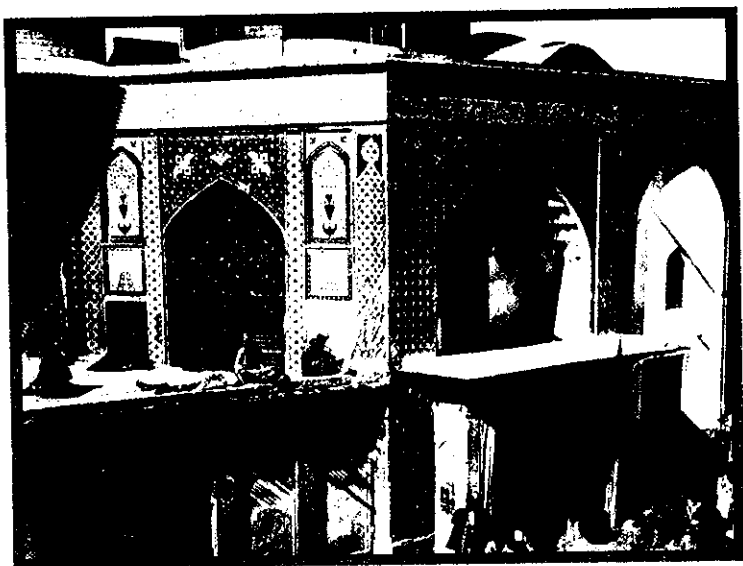
۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۷۲۰/۳۳/۱۳۰۷N۳.

۸- همانجا، DH.MKT.۶۳/۱۶۸۲/۱۳۰۷R۲۲.

۹- ایضاً، Y.PRK.DH.۳/۵۰/۱۳۰۷S۱۹.

۱۰- ایضاً، MF.MKT.۱۱۶/۱۵۷/۱۳۰۷S۱۶.

۱۱- همانجا، Y.A.HUS.۲۳۳/۶۹/۱۳۰۷C۲۶ و همچنین I.MMS.۱۰۹/۴۶۸۷/۱۳۰۷C۲۷.

کفش کن شرقی در صحن حرم حسینی،
تصویر متعلق به آلبوم سفر ناصرالدین شاه قاجار به عتبات عالیات (۱۲۸۷ ق)

- تعیین جلال الدین پاشا استاندار خدیده یمن و استاندار سابق کربلا به موقعیت قبلی در استانداری کربلا.^۱
- تعمیر بنای مقر حکومتی دولت عثمانی در نجف اشرف.^۲
- انتصاب حیدرزاده عبدالوهاب افندی به مدیریت بخش کوفه در ناحیه نجف اشرف.^۳
- آغاز نصب شیشه‌های الوان در رواق روضه علوی، به همت حاج عبدالصاحب کازرونی. پس از درگذشت او، فرزندانش حاج محمد تقی کازرونی، حاج ابوالقاسم بوشهری و حاج علی اکبر مسئولیت انجام و اجرای طرح را داوطلبانه پذیرفتند.^۴

۱- ایضا، DHLMKT.۱۶۸۰/۸۵/۱۳۰۷۸۱۶

۲ پیشین، DHLMKT.۴۴/۸۷۱۰/۱۳۰۷۵۱

۳ ایضا، DHLMKT.۲/۱۶۶۵/۱۳۰۷۵۱۳

۴ ال محبوبه، ج ۱، ص ۸۳.

- تکمیل و توسعه بنای مدرسه ابروانی به همت حاج مهدی ابروانی.^۱
- در عزاداری شیعیان کاظمین، برخلاف سالهای گذشته، درگیری یا تعرض نسبت به دسته جات عزادار پیش نیامد.^۲
- دفن سید حسن طالقانی (رمضان) در حجره شماره ۲۴^۳ و سید جعفر زوین، شاعر و ادیب شیعی (متوفی در حیره) در حجره شماره ۱۳ صحن مطهر حضرت امیر (ع).^۴
- درگذشت علیرضا پاشا استاندار کر بلا.^۵

(۱۳۰۸ ق حدود ۱۸۹۰م)

- سفر پنهانی سید جمال الدین اسدآبادی به عتبات عالیات و کوشش برای ایجاد ارتباط با علمای شیعه از جمله میرزای شیرازی.^۶
- صدور فتوای مشهور میرزای شیرازی در تحریم استعمال توتون و تنباکو از سامراء.^۷
- خطاب به میرزا حسن آشتیانی در تهران.
- اعلام ممنوعیت استعمال تنباکو از سوی مجتهدان کر بلا در پی حوادث ایران.^۸

۱- خلیلی، ج ۷، ص ۱۴۱.

۲- پایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.ASK.۵۹/۵۷/۱۳۰۷Ca۳.

۳ الفتلاوی، ص ۹۶.

۴ پایگانی نخست وزیری ترکیه، ص ۷۴.

۵- پیشین، DIL.MKT.۱۶۵۷/۵۸/۱۳۰۷M۲۰.

۶- میرزای شیرازی درخواستهای سید جمال الدین اسدآبادی را بلاجواب نهاد، تا اینکه ظاهراً سید نامه ای را برای میرزای شیرازی نوشت. نگارش این نامه مقارن زمانی است که میرزا فتوی تحریم تنباکو را صادر نموده‌اند، از اینرو چنانچه گفته می شود پاره‌ای اختلاف میان محققین و مورخین در زمینه تاثیر پذیری میرزای شیرازی از اشارات سید جمال الدین نسبت به موضوع امتیاز تنباکو وجود دارد. در برابر این نظر هستند پژوهندگانی که باور دارند نامه وقتی به دست میرزا رسید که فتوی از ناحیه ایشان صادر گشته بود. [در زمینه مشاهده متن نامه سید جمال رک به مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه، تحقیق و تدوین محمد حسن رجبی و فاطمه رویا پور امید، نشر نی، ۱۳۸۴، صص ۲۰۳-۲۱۰].

۷- نگاه کنید به پایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.ASK.۷۸/۴/۱۳۰۹Ca۵. بنگرید به ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ

بیداری ایرانیان، امیر کبیر ۱۳۶۳، ص ۱۲.

۸- پایگانی نخست وزیری ترکیه، Y..PRK.TKM.۵/۴۲۳/۱۳۰۹Ca۱۳.

- ردّ درخواست ملاقات سیدجمال‌الدین اسدآبادی از سوی میرزای شیرازی در سامراء.
- عزیمت سیدجمال‌الدین اسدآبادی به بصره و سرپیچی برخی مقامات محلی (۱۴) از دستور سلطان عبدالحمید درخصوص فراخوانی وی به استانبول، با حمایت والی بصره و سپس عزیمت او به لندن. وی پیش از ترک خاک عثمانی، نامه‌ای درخصوص شرایط قرارداد ایران و انگلیس پیرامون توتون و تنباکو نوشت و امتیازات شاه به طرف انگلیسی را یادآور شد.^۱
- خشکیدن نهر حمیدیه در نجف.^۲
- جلوگیری دولت عثمانی از برگزاری هرگونه مراسم عزاداری تا شب عاشورا در نجف اشرف، اما سرانجام با وساطت علماء اجازه عزاداری برای روز عاشورا صادرشد. پس از پایان روضه‌خوانی و هنگامی که دسته‌جات عزادار از در متصل به بازار بزرگ در حال خروج بودند، سربازان عثمانی جلوگیری کردند و درگیری آغاز شد. در نتیجه تیراندازی نظامیان به سوی عزاداران یک زن باردار و یک مرد کشته شدند و درگیری شدت یافت. این درگیری به قتل ۹ نفر انجامید.^۳
- اعلام اعتراض رسمی ناصرالدین شاه، از سوی میرزا محسن خان مشیرالدوله سفیر وقت ایران در باب عالی نسبت به اعمال ممنوعیت برگزاری مراسم عزاداری ماه محرم در نجف اشرف.^۴

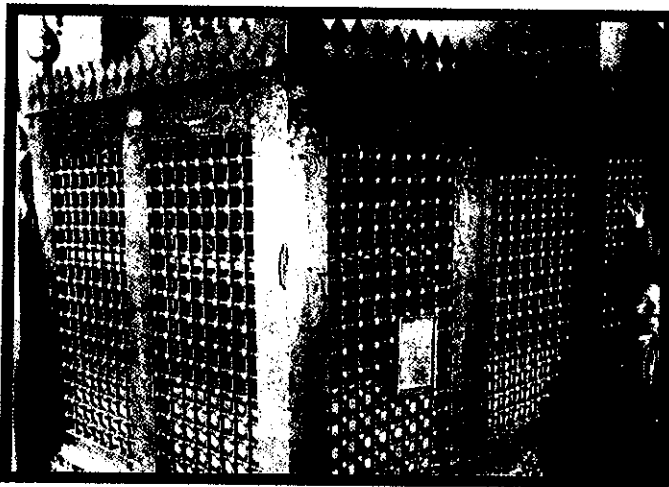
۱- اگرچه برخی کوشیده‌اند نقش سیدجمال را در صدور فتوی معروف تحریم تنباکو میرزای شیرازی مورد تأکید و توجه جدی قرار دهند، اما علامه سید محسن عاملی در **مآثر الکبراء** ج ۲ صص ۲۷-۲۲ خلاف این عقیده را مورد تصریح قرار می‌دهند. برای رویت نامه سید جمال‌الدین بنگرید به محمد حسن رجبی و فاطمه رویاپور امید، **مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه**، نشر نی ۱۳۸۴.

۲- المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۳۰۶.

۳- بنگرید به محمد علی کمال الدین، **النجف فی ربع قرن منذ سنه ۱۹۰۸**، دارالفاری ۱۴۲۶ ق، ص ۴۴ و ص ۱۶۱ و همچنین **روزنامه اختر**، ۹ محرم، سال ۱۷، شماره ۶ و شماره ۱۵.

۴- همانجا، Y.PRK.A.۷/۶/۱۳۰۸۵۲۸.

- بروز تشنج و نزاع در نجف اشرف میان اهل سنت و شیعیان آن شهر^۱، عزل باقر صدقی افندی قائم مقام نجف بر اثر سوء مدیریت و بروز حوادث مورد اشاره^۲.
- حضور سری پاشا والی بغداد برای افتتاح سدّ ساخته شده بر نهر حله و عزیمت او به نجف و کربلا^۳.

ضریح خَرّ بن یزید رباحی نخستین شهید واقعه عاشورا - مجموعه کاخ گلستان

- عزل قائم مقام نجف در پی کشتار شیعیان عزادار و محاکمه فرمانده نظامیان از سوی دولت عثمانی^۴.
- اقدام میرزا علی محمد شیرازی برای انجام پاره ای تعمیرات در مدرسه میرزا کریم شیرازی واقع در کربلای معلی^۵.

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۶، سال ۱۳۰۸ق، ص ۲۸۴.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۷۶/۱۸۴۴/۱۳۰۸Z.a۲۰.

۳- روزنامه اختر، ربیع الثانی، شماره ۱۶.

۴- قائم مقام مورد اشاره قبل از این نیز به جرم تعرض به شیعیان و زور کاظمین از سوی دولت عثمانی از مأموریت کاظمین مرخص و به نجف مأمور شده بود. بنگرید به روزنامه اختر، ربیع الثانی، سال ۱۷، شماره ۱۵.

۵- سلمان هادی الطلمعه، ص ۲۰۴.

- درخواست دولت عثمانی برای تهیه گزارشی از چگونگی روند احداث گنبد و بارگاه ائمه عسکریین (ع) در سامراء.^۱
- تغییر حسین بیگ رئیس نیروی نظامی کربلا و جانشینی سلیم آقا رئیس پادگان حله به جای وی.^۲
- آغاز حفاریات هیئت باستان شناسی دانشگاه پنسیلوانیا در حومه نجف اشرف.^۳
- کشف دفینه ای در جهت قبله، در اطراف مناره حرم حضرت امیرالمؤمنین علی (ع).^۴
- وقوع طاعون در کاظمین.^۵
- درخواست دولت عثمانی برای اعلام و تدوین گزارشی از مندرجات کتیبه های فارسی موجود در کاظمین و دیگر مزارات ائمه شیعه (ع).^۶
- بروز آشوب و درگیری در کربلا و حله و مهاجرت جمعی از شیعیان به سوی ایران.^۷
- عزل طه افندی مفتی بخش سامراء و انتصاب ابراهیم افندی به جای وی.^۸
- محمد نوری افندی، مدیر اجرایی پل بغداد - کاظمین، عزیمت زوار را میان ذی قعدة تا عاشورای ۱۳۰۹ق رایگان اعلام کرد؛ سپس حق عبوری به میزان پنجاه درصد ارقام قبلی، با هدف جذب بیشتر زوار علاقه مند به شرفیابی مرقد مطهر حضرات جوادین (ع) برقرار شد.^۹

۱- ایضا، Y.A...RES.۵۴/۱۰/۱۳۰۸B۲۹

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰.

۴- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.AZN.۴/۶۷/۱۳۰۸A۱۳

۵- آل محبوبه، ج ۲، ص ۲۲.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A...IUS.۲۴۷/۸۰/۱۳۰۸I.۲۲

۷- پیشین، Y.PRK.ASK.۱۶۳/۱۲۰/۱۳۰۸M۱۳

۸- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.

۹- روزنامه اطلاع، ۲۴ ذیقعدة، شماره ۲۸۷

• درگذشت برخی از علماء میرزا حسن بن میرزا خلیل تهرانی در نجف، محمد حسین عاملی کاظمی^۱، محمد حسین اصفهانی صاحب حاشیة المعالم در نجف^۲، میرزا محمد حسین بارفروش صاحب کتاب ذخائر الأیام فی معرفة احکام دین الاسلام، همچنین فقیه و عالم جلیل سید عباس حسینی طالقانی (۱۶ رمضان)^۳ و میرزا سید محمد شیرازی (متوفی در سامراء) که در مقبره پدرش میرزای شیرازی (مجدد) در صحن روضه علوی مدفون شد.^۴

• درگذشت حاج مهدی استرآبادی، معمار روضات حضرات جوادین(ع) در کاظمین.^۵

(۱۳۰۹ق حدود ۱۸۹۱م)

- انگلیسی‌ها با گشایش کانالی میان کربلا و نجف از طریق نهر فرات با هدف تحت نظر داشتن ایران و ناکامی آنها، بیان کوششهای سری پاشا و حاجی حسن پاشا والی بغداد در این موضوع به نفع انگلیس، براساس گزارشهای رسمی دولت عثمانی.^۶
- درگذشت شیخ عیسی، کلیددار حرم کاظمین و انتصاب شیخ عبدالحمید به جای وی.^۷
- اتمام تجدید بنای دیوار بیرونی ایوان ناصری روضه حسینی در کربلای معلی به فرمان سلطان عبدالحمید دوم.^۸

۱. وی از کبار فقهای امامیه عصر خود بود که در ۱۱ محرم در نجف درگذشت و در حجره سید جواد صاحب "مفتاح الکرامه" (حجره شماره ۷) به خاک سپرده شد. رک به محمد المنصور، صص ۲۱۹-۲۲۰ و الفتلاوی، ص ۲۹۰.

۲. علامه مفسر آقا نجفی مسجد شاهی اصفهانی در اول محرم در نجف درگذشت و حجره شماره ۳ روضه منبر که حضرت علی بن ابیطالب به خاک سپرده شد. الفتلاوی، ص ۲۸۶.

۳. الفتلاوی، ص ۱۵۰. وی در حجره شماره ۲۴ مدفون است. درباره احوال ایشان بنگرید به سبحانی، ج ۱۴، بخش دوم، صص ۹۵۳-۹۵۴.

۴. پیشین، ص ۳۳۶.

۵- خلیلی، ج ۱۰، ص ۱۲۹.

۶. بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.ASK.۸۳/۵۹/۱۳۰۹/۲۷.

۷- پیشین، DH.MKT.۱۹۴۰/۱۴/۱۳۰۹N۱۲.

۸. سلمان هادی الطعمه، ص ۵۲.

- تعیین سعید افندی به عنوان قائم مقام جدید سامراء.^۱
- انتصاب خیری افندی وکیل سابق قائم مقام دیوانیه به عنوان وکیل قائم مقام جدید نجف اشرف.^۲
- انتصاب محمود بیگ، استاندار حله به عنوان استاندار جدید کربلا.^۳
- انفکاک اراضی راگلیه (شاید راغلیه) از شهر نجف و انضمام آن به حدود متصرفات منطقه شامیه.^۴

تصویر تهیه شده از فراز بالن به دستور ناصرالدین شاه از کربلای معلی سال ۱۲۸۷ ق

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۹۸۱۹/۱۳۰۹/۱۳۲۴/۱۹۲۴، DH.MKT.۱۹۲۴/۱۳۰۹/۱۳۲۴/۱۹۲۴ و همچنین ۱۸۳۱/۱۳۰۹/۱۳۲۴/۱۹۲۴، DH.MKT.۱۸۳۱/۱۳۰۹/۱۳۲۴/۱۹۲۴

۲- پیشین، ۹۸۲۹/۱۳۰۹/۱۳۵۳/۱۳۰۹، DH.MKT.۱۳۰۹/۱۳۵۳/۱۳۰۹/۱۳۵۳

۳- ایضاً، ۸۶/۱۳۰۹/۱۳۵۵/۱۳۵۵، DH.۱۳۵۵/۱۳۵۵/۱۳۰۹/۱۳۵۵

۴- ایضاً، ۹۸۲۵/۱۳۰۹/۱۳۷۱/۸۶، DH.MKT.۸۶/۱۳۷۱/۱۳۰۹/۹۸۲۵

- تحقیق دولت عثمانی درباره شمار مجتهدان معتقد به مذهب تشیع، که عنوان تبعه عثمانی در بغداد ساکن شده‌اند.^۱
- استعفای عبدالرحمان افندی، مدیر ناحیه شفاطیه کربلا و جایگزینی یاسین افندی به مقام وی.^۲
- اهتمام حاج شکرالله بن بدل بیک افشاری برای انجام برخی تزئینات در عتبة عباسیه (ع).^۳
- تعیین طاهر افندی به مدیریت تحریرات کربلا.^۴
- شورش سعدونی سلیمان در حله و کربلا.^۵
- بروز برخی حوادث و درگیریهای در سامراء با توجه به اخبار و تحولات ایران.^۶
- تقاضای ناصرالدین شاه، برای آغاز ترمیم گنبد تربت ائمه عسکریین (ع) مدفون در سامراء با کوشش دولت ایران.^۷

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.SRN.۳/۱۹/۱۳۰۹C۸۶

۲- ایضاً، DH.MKT.۱۸۸۰/۱۰۹/۱۳۰۹Ra۱۶

۳- سلمان هادی الطعنه، ص ۶۳.

۴- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۸۷۳/۳/۱۳۰۹S۲۶

۵- ایضاً، Y.PRK.ASK.۷۷/۸/۱۳۰۹R۲۲

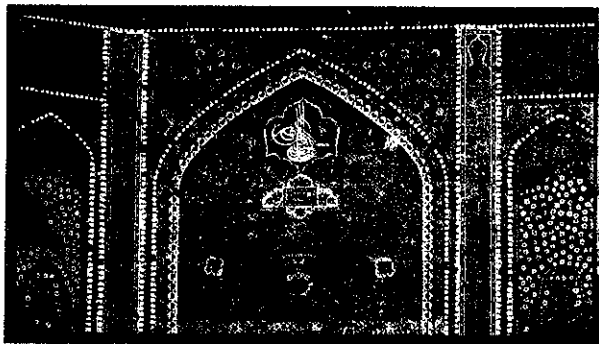
۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.PRK.EŞA.۱۵/۵/۱۳۰۹C۸

۷- پیشین، ۱۶/۱۳۰۹/۲۹/۵۹.Y.A.RES متن گزارش وزیر داخله عثمانی به جهت سلطان به شرحی است که مبین عدم تمایل رسمی دولتمردان عثمانی به همراهی با اهتمام ایرانیان به تداوم روند بازسازی اماکن مشبرکه در عراق عرب است. بطوریکه این دیدگاه حلی این گزارش به روشنی قابل ملاحظه است: «از آنجا که گنبد موجود بر فراز تربت شریف حضرتین امامین [ع] مدفون در سامراء که از طرف حضرت شاه ایران بنا شده، رو به نابودی است و حضرت شاه قصد تقبل هزینه های تعمیر را دارند، یادداشت وارده از سفارت ایران در خصوص اجابت این تقاضا و تلگرام واصله از استانداری جلیله بغداد در جواب استعلام صورت گرفته در این باب، توأمأ نزد این چاکران قرائت و مورد بررسی قرار گرفت. چنانکه از مفاد تلگرام وارده از استانداری ولایت مذکور بر می آید، مأمورینی که از سوی استانداری اختصاصاً با این مأموریت به آنجا اعزام شده بودند اذعان داشته‌اند که تربت شریف و گنبد مربوطه واقعاً محتاج به تعمیر بوده و به جهت این امر به حدود صد و نه هزار و ششصد و نود و هشت قروش هزینه نیاز است و چنین مطرح شده که اعلام موافقت با اجرای عملیات تعمیر توسط شاه سابق الذکر مسکن است برخی مخاطرات در پی داشته باشد، با این حال طبق مفاد یادداشت مذکور گنبد مربوطه در اصل توسط خود حضرت شاه ایران بنا شده و خود نیز نسبت به تأمین هزینه تعمیراتی که در این مرحله لازم است، اظهار تمایل دارند و عدم موافقت با درخواست ذکر شده آن چنان مقرون به مصلحت نخواهد بود. بنابراین به شرط اینکه خللی در شکل فعلی گنبد ایجاد نشود، اعلام موافقت با اجرای تعمیرات توسط مشارالیه به نحو مذکور، به ضمیمه یک نسخه از یادداشت فوق الذکر و تلگرام مزبور را عرض و تقدیم

بارفروشی حائری مازندرانی در کربلا که در مقبره‌ای نزدیک باب قاضی الحاجات حرم امام حسین (ع) مدفون گردید.^۱

(۱۳۱۰ ق حدود ۱۸۹۲م)

- شیوع مرض وبا در سامراء و فوت شیخ حسین بهبهانی حائری در اثر همین بیماری (۱۵ محرم).
- ممنوعیت ورود جنازه از سوی ایران به سبب خطر شیوع وبا و تمدید تاریخ این ممنوعیت تا ریشه‌کنی بیماری.^۲
- انجام تعمیرات و احداث چند باب مغازه و دو مدرسه رشديه در سامراء به دستور سلطان عثمانی (۳ شعبان).^۳
- بروز خشکسالی و کم‌آبی در عتبات عالیات.^۴

نمونه کاشیکاری آخرین دوره طرح توسعه حرمین در عتبات عالیات
زیر نظر نظام العلمای خراسانی در عهد مظفری

۱- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۸۵ و نیز روزنامه ایران، ذیحجه ۱۳۰۹، ش ۷۷۶، همچنین برای اطلاع از زندگینامه او نگاه کنید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۰۹.

۲- روزنامه اختر، شعبان ۱۳۱۰، شماره ۵.

۳- روزنامه اختر، شعبان ۱۳۱۰ ق، شماره ۵.

۴- روزنامه اختر، ۸ شوال، شماره ۹.

- نقش نام سلطان عثمانی به هنگام انجام تعمیرات ایوانهای حرم حسینی در کربلا.^۱
- طغیان رودخانه فرات و بروز خسارات فراوان در کربلا و هندیه.^۲
- اتمام حفر نهر رشدیه در حومه کربلا برای آبرسانی به شهر.^۳
- تعیین فرید پاشا به عنوان استاندار جدید کربلا.^۴
- جابجایی حمدی افندی مدیر ناحیه مسیب کربلا با عزیز بی، مدیر ناحیه شهربان بخش خراسان.^۵
- انتصاب حاجی خلیل افندی به عنوان نماینده مدعی العموم در کربلا.^۶
- ارتقاء و انتصاب خیری افندی از مقام وکالت قائم مقام نجف به قائم مقامی آن شهر.^۷
- تعیین مفتی جدید برای شهر سامراء.^۸
- تعمیر پل هندیه واقع در مرکز بخش هندیه استان کربلا.^۹
- ربودن مرتضی افندی کلیددار حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) به دست احمد افندی نایب شهر کربلا.^{۱۰}
- تخریب گنبد حرم ائمه عسکریین (ع) در سامرا و تصمیم شاه ایران برای بازسازی آن.^{۱۱}

۱. بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۶/۱۳۱۰-۵۲۵، I.EY.۲/۱۳۱۰-۵

۲. در زمینه خسارات و ابعاد طغیان فرات و تبعات آن رک به همان منبع پیشین

DH.MKT.۱۹۹۸/۶۵/۱۳۱۰-۵۱۵ و DH.MKT.۲۰۰۰/۱۲۱/۱۳۱۰-۵۲۰

۳. بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A.HUS.۲۶۷/۳۲/۱۳۱۰-۵۸۸

۴. پیشین، I.DH.۱۳۰۵/۱۳۱۰-۲۲۶/۱۳۱۰-۲۱۹

۵- همانجا، DH.MKT.۲۰۲۶/۱۳۱۰-۵۸۹، توضیح اینکه خراسان نام یکی از ولایات عراق در مجاورت بغداد بوده است.

۶. همانجا، I.AZN.۳/۱۳۱۰-۵۷/۱۳۱۰-۵۱۲

۷. ایضاً، DH.MKT.۱۱۹/۱۹۹۲/۱۳۱۰-۵۲ و DH.MKT.۱۱۱/۲۰۱۸/۱۸۸۱۳۱۰-۵

۸. ایضاً، I.HUS.۷/۱۳۱۰-۵۶۹/۱۳۱۰-۵۲۳

۹. ایضاً، I.ML.۵/۱۳۱۰-۵۵۵/۱۳۱۰-۵۱۲

۱۰. در این زمینه که منجر به جابجایی احمد افندی شد رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۹۹۷/۱۲۴/۱۳۱۰-۵۱۴

۱۱. همان منبع پیشین، Y.A.HUS.۲۶۷/۱۴۱/۱۳۱۰-۵۸۳۰، صدور موافقت با این اقدام از سوی ایران چندان با تمایلات مقامات دولت عثمانی سازگار نبود. در گزارشی به دفتر دیوان همایون صدارت عظمی والی سامراء به صراحت این نکته را

گنبد و بارگاه ائمهٔ عسکریین علیهما السلام در سامراء (۱۳۲۳ق)
مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی کاخ گلستان

بدینگونه تشریح می‌کند که «در پی اعلام سفارت ایران در استانبول مبنی بر تمایل حضرت شاه ایران برای تفنیل هزینه‌های تعمیر گنبد مرقد شریف حضرتین امامین مدفون در سامراء [ع] که پیش از این توسط خود حضرت شاه بنا شده بود و اکنون دچار خرابی شده است، موضوع از استانداری بغداد استعلام و مشخص شد که هزینه‌های تعمیر حدود صد و نه هزار و ششصد و نود و هشت قروش تخمین زده می‌شود، و از آنجا که در جواب تقاضای مزبور اعلام شده بود که با انجام تعمیرات رأساً توسط حضرت شاه موافقت صورت نمی‌گیرد، معذک همانطور که به عرض رسید از آنجا که سابق بر این در خصوص انجام تعمیرات گنبد مذکور توسط مشارالیه ابراز موافقت شده بود، هم اکنون برآورده نکردن تقاضای مطرح شده چندان قرین مصحت به نظر نمی‌رسد. در همین راستا مجلس مخصوص وکلا طی صورت جلسه مورخ ۱۶ ذی الحجه ۱۳۰۹ مسأله موافقت با تقاضای نامبرده جهت تعمیر گنبد مذکور را به این شرط که در شکل فعلی گنبد خللی ایجاد نشود، به عرض رسانده و کسب اجازه نموده بود. با توجه به اینکه مطابق مفاد دو قطعه تلگراف وارده از استانداری بغداد که به پیوست تقدیم می‌گردد، گنبد مذکور رو به نابودی می‌باشد و این بار یک عدد چلچراغ نیز جهت اویختن از گنبد از جانب حضرت شاه ارسال شده، در خصوص معروضه و کسب اجازه سابق الذکر هر گونه امر و فرمانی که صادر بفرمایند، حکم عالی اجرا خواهد شد.»

- پایان حفر نهري که سلطان عبدالحمید عثمانی دستور احداث آن را داده بود و به «نهر الحیدریّه» موسوم است، زیر نظر حسن پاشا والی بغداد، این نهر با توجه به خشکیدن نهر حمیدیه و در موازات آن حفر شد. سلطان عثمانی مبلغ یکهزار لییره طلا برای انجام این طرح هزینه کرد.^۱
- دیدار یکی از نواب اسماعیلی هندوستان، «محمدخان» از نجف و دستور بازسازی منبر منسوب به حضرت مهدی (عج) و تزئین دیواره‌های این منبر با کاشی به همت همو.^۲

نواب هندی -- تصویر از مجموعه آلبوم عهد ناصری کاخ گلستان

- اختصاص مبلغ یکصد لییره طلا به صورت سالیانه، برای محافظت و پاکسازی (لایروبی) نهري که در کنار «نهر حمیدیه اول» - پس از خشکیدن - به فرمان «سلطان عبدالحمید» ساخته شده بود و به «نهر حیدریه» موسوم است. این نهر به درخواست اولیه والی نجف، خیرالله افندی از والی بغداد و در پی انتقال موضوع به باب عالی ساخته شد.^۳

۱. المسلمی العقيلي، ج ۳، ص ۲۶-۲۷.

۲- پیشین، ج ۳، ص ۲۷.

۳. پیشین، ج ۱، ص ۳۰۷.

- بروز خشکسالی در نجف اشرف و خشکیدن دریای نجف.^۱
- درگیری و کشت و کشتار میان قبایل شمر و صقور (زَقَر) که سه روز در شهر نجف به درازا کشید.^۲
- اعزام میر لوا محمد فاضل پاشا برای سرکوب شورش نجف.^۳
- بررسی مکاتبات متبادله میان ایران و نجف و گشودن نامه‌ها و مکاتبات میان آن ناحیه با مناطق و شهرهای ایران، از سوی مأموران پست.^۴
- عزیمت والی بغداد حسن پاشا برای زیارت مشاهد مقدس در کربلا و نجف و تعیین عزیزبیک به عنوان جانشین خود در بغداد.^۵
- ترمیم مدرسه دینی میرزای شیرازی در نجف اشرف.^۶
- درگذشت شماری از علما و انتقال پیکر آنها برای خاکسپاری به نجف اشرف: احمد مراغی معروف به فاضل مراغی در تبریز^۷، ملا ابراهیم بن محمد علی قمی^۸، محمود میثمی عراقی در تهران و برغانی قزوینی (متوفی در کربلا که درون صحن روضه علوی در نجف و به موازات باب طوسی به خاک سپرده شد).^۹ همچنین حاج میرزا اسدالله شیرازی در سامراء (ربیع الثانی).^{۱۰}

۱- ایضاً، ج ۲، ص ۵۱۵.

۲ این درگیری منجر به نفی بلد نمودن رئیس طایفه شمر ملا سلطان به بغداد شد. رک به بایگانی نخست‌وزیری ترکیه، DH.MKT.۳۲۲۰۱۶/۱۳۱۰.RA گزارشهای ارتش عثمانی که متعلق به ۱۵ سال پس از این حادثه بوده و نشان از خلع سلاح این دو عشیره نسبت به سایر عشایر منطقه دارد، کماکان معترف است در سال ۱۳۲۵ ق. ۳۱۲ قیضه سلاح نزد صقور و ۹۲ قیضه هم میان شمر ساکن در نزدیکی کربلا وجود دارد. رک به دیلک قایا، ص ۸۵.

۳- بایگانی نخست‌وزیری ترکیه. Ra۳۹.۲۶۵/۱۹۳/۱۳۱۰.Y.A.HUS

۴ پیشین، Ra۱۴.۸۵/۶۸/۱۳۱۰.Y.PRK.ASK

۵ خلیلی، ج ۶، ص ۱۷۱.

۶ پیشین، ج ۷، ص ۱۴۲.

۷ محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۹۲۶.

۸ سید محسن امین‌العاملی، ج ۲، ص ۲۵۴.

۹- الفتاوی، ص ۲۰۱.

۱۰ بنگرید به روزنامه ایران، جمادی الاول، شماره ۷۸۵.

(۱۳۱۱ ق حدود ۱۸۹۳م)

- درخواست والی بغداد از دولت ایران برای احضار میرزا محمود، نائب کنسول ایران و خانواده او در پی بروز درگیریها در سامراء (۷ محرم)^۱.
- احداث دکل‌های سیم تلگراف از بغداد تا نجف.^۲

ضریح حبیب بن مظاهر صحابی رسول خدا (ص) و از شهدای حادثه عاشورا
تصویر برگرفته از آلبوم عهد مظفری

- بروز درگیری در سامراء میان قوای عثمانی با یکی از طلباب شیعه (شیخ عبدالحسین) که به قتل یک نفر و جراحت برخی دیگر منجر شد (ذی قعدة)^۳.

۱. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۶، ص ۴۲۲.

۲. آل محبوبه، ج ۱، ص ۴۰۹.

۳. روزنامه ناصری. اول ذیقعدة، شماره ۳. درباره این رخداد می توان به محتوای عریضه ۲۲۸ نفر از ساکنین سامراء رجوع نمود که که به تشریح موضوع برای سلطان عثمانی پرداخته اند: «از آنجا که والاترین هدف دولت علیه همانا حمایت و مدافعت از اهالی و رعایا و محافظت از اموال و جانهایشان از زیان و تعدیات و تأمین امنیت و گسترش پرچم عدالت و رافت و دفع ظلم و

- بروز اغتشاش و درگیری در سامراء علیه شیعیان و درخواست عزل والی سامراء از سوی دولت ایران.^۱
- بروز درگیری میان خدام یکی از علمای ایران (احتمالاً میرزای شیرازی) با مقامات مسئول دولت عثمانی به هنگام انتقال گج برای تعمیرات صحن شریف ائمه عسکریین(ع) و بروز برخی تنشها در شهر.^۲
- اعتراض میرزا اسدالله خان نظام العلماء نسبت به اغتشاشات سامراء و تعرض به علما و شیعیان در آن شهر.
- سختگیری دولت ایران نسبت به امور اتباع عثمانی، در پی بروز حادثه سامراء بر پایه گزارش سفارت عثمانی در تهران.^۳
- تحویل یک انگشتر از سوی ناصرالدین شاه به میرزای شیرازی در سامراء، از سوی صدرالسلطنه.^۴

ستم از آنان و عدم تبعیض بین سنی و شیعه می باشد و رویه استانداران سابق نیز بر این منوال بوده است به نحوی که در گسترش مرحمت و دفع مظالم و عدم تفرقه بین گروهها همت گماشته اند. نا اینکه در زمانی که حضرت والی حاج حسن پاشا به این سمت منصوب و ضمن ترک رویه گذشته، با گفتار و کردارش باعث جدایی و خصومت بین گروهها شده است. از جمله، در سامراء مسجدی وجود دارد که هر دو گروه شیعه و سنی جهت ادای نماز و عبادت به آن داخل می شدند، که به دستور والی دری بر این مسجد نصب و کلید و قفل آن به دست اهل سنت سپرده شده و از ورود شیعیان به آنجا جلوگیری می شود. همچنین شخصی در بغداد دارای خانه ای می باشد و احکام دادگاه که به مالکیت وی بر آن خانه تسمیع دارد نیز موجود می باشد، که به دستور والی، این خانه با این ادعا که سابقاً مسجد بوده و قبری منتسب به شیخ بشار در آنجاست به زور تصرف شده و هیچ کس به فریاد صاحب خانه نمی رسد. همچنین واقعه بزرگ سامراء را می توان برشمرد که طی آن به حمام زنانه هجوم و مرتکب قتل و ضرب و جرح شدند. از این گونه حوادث باز هم رخ داده که نیاز به بیان نمی باشد. همچنین فراخوان شیخ عباس و قاضی خطاب به مردم نسبت به جهاد و قتل رافضیان و دستور به افطار در بیست و دوم ماه رمضان که چنین وقایعی پیش از وی هرگز رخ نداده بود. در پی این حوادث وقتی که در تقلم از مسأله سامراء به وی مراجعه نمودیم، شخصی را به نام شاکر افندی الالوسی که کتاب معروف به **لاهوریه** در تکفیر شیعیان اثنی عشری را به چاپ رسانیده، فرستاد که مسأله را وخیم تر نمود. در این خصوص به الطاف امیرالمؤمنین (خداوند تعالی سلطنتش را ابدی نماید) امید بسته ایم.»

۱- پیشین، جلد ۱۶۰، سال ۱۳۱۱ق، ص ۲۳۲ و ۲۳۰ و همچنین خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۴۳.

۲- در این زمینه رک به **بایگانی نخستوزیری ترکیه**، ۱۶.Y.A.HUS.۲۹۶/۶۹/۳۱۱Za

۳ دولت عثمانی در این زمینه بیم داشت که مقامات ایران محدودیتهایی را برای اتباع عثمانی در ایران ایجاد نمایند. برای بررسی موضوع نگاه کنید به پیشین، ۱۶.Y.PRK.UR.۱۹۲۰/۳۱۱Za و DULMKT.۳۰/۲۲۲/۳۱۱L۲۷

۴ در این خصوص بنگرید به **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه**، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۲۷، سال ۱۳۱۱ق، ص ۵۶.

- صدور فرمان جلوگیری از ورود کتاب درّه نجفیه اثر حاج میرزا محمد همدانی به عتبات عالیات.^۱
- اهداء یک عدد ساعت از سوی میرزا علی اصغر خان امین السلطان صدراعظم ایران برای صحن عتبه عباسیه (ع).^۲
- انتصاب فرید پاشا به عنوان قائم مقام کربلا.^۳
- دستور دولت عثمانی برای کشت توتون در کربلا، عماره و بصره.^۴
- احداث خط تلگراف میان نجف و کربلا.^۵
- انعقاد قرارداد انتقال جنائز از ایران به عثمانی، میان سفارت ایران در استانبول و مجلس صحنه دولت عثمانی.^۶
- انتشار بیماری وبا در عراق، به ویژه در نجف اشرف.^۷
- انتصاب ابراهیم رضا افندی به مدیریت تحریرات کربلا.^۸
- تعیین فرید پاشا، استاندار سابق حمص در شام به استانداری کربلا.^۹
- استعفای عمر لطفی بی از قائم مقامی کاظمین.
- دستگیری حسن رفیق پاشا والی بغداد در پی صدور مجوز وی به شیعیان، برای روضه خوانی و تعزیه داری در عتبات مقدسه و سرپیچی از نظر رسمی دولت عثمانی.^{۱۰}

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۳۲/۱۲/۱۳۱۱M۴

۲ سلمان هادی الطعمه، ص ۶۴.

۳ روزنامه اختر، ۱۶ صفر، شماره ۷.

۴- روزنامه اختر، ۳۰ ذیقعد، شماره ۴۷.

۵ پیشین، همانجا.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A..HUS.۲۸۹/۱۸/۱۳۱۱B۱۸ و همچنین روزنامه اختر، ۲۲ ذیحجه، شماره ۵۰.

۷ درخصوص این دوره از شیوع وبا، علی بن قاسم بن محمد حلّی قصیده‌ای را سروده که نشانگر نتایج ناگوار گسترش این بیماری در بین سکنه نجف است (المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۸).

۸ بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۰۶۷/۱۰۷/۱۳۱۱Z۱۷.

۹- پیشین، DH.MKT.۳۹/۱۷/۱۳۱۱R۸۱۵.

۱۰- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۴۴، سال ۱۳۱۱ ق، ص ۴۰۲.

- موافقت دولت عثمانی با نصب پرچم ایران بر عمارت تازه ساز کنسولگری ایران در کربلای معلی.^۱
- تبعید میرزا آقاخان کرمانی و خواهش او برای اخذ پناهندگی از عثمانی، با توجه به اثبات جاسوسی او برای بریتانیا نزد مقامات عثمانی، تنها رضایشا رئیس کمیسیون مهاجران، پذیرش درخواست وی را به صدراعظم توصیه کرد.^۲
- موافقت دولت عثمانی با دریافت و نصب نشان شیر و خورشید اهدائی دولت ایران به خیری افندی، قائم مقام نجف.^۳
- انتشار خبر درگیری نظامیان عثمانی با اهالی نجف برای سربازگیری و بروز التهاب در ایران پس از وصول این خبر؛ بعداً مشخص شد در انتقال خبر مبالغه شده است.^۴
- بروز شایعه حمله میرزای شیرازی به مأموران عثمانی و تکذیب آن.^۵
- درخواست برقراری خط تلگراف میان سامراء و نجف اشرف با توجه به اهمیت این دو شهر، به ویژه پس از حوادث بروز یافته شهر.^۶
- تعطیل مغازه های اهالی به سبب ضرب غیرقانونی مسکوکات ایرانی در نجف.^۷
- درخواست اعمال برخی تغییرات در روند بازسازی کاظمین و اعزام مهندس معمار اروپایی از سوی دولت عثمانی برای نظارت بر اقدامات در حال انجام.^۸

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۲۴، ص ۱۳.

۲ بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A.HUS.288/47/1311B9.

۳. ایضا، Y.PRK.IIR.20/19/1311Za16.

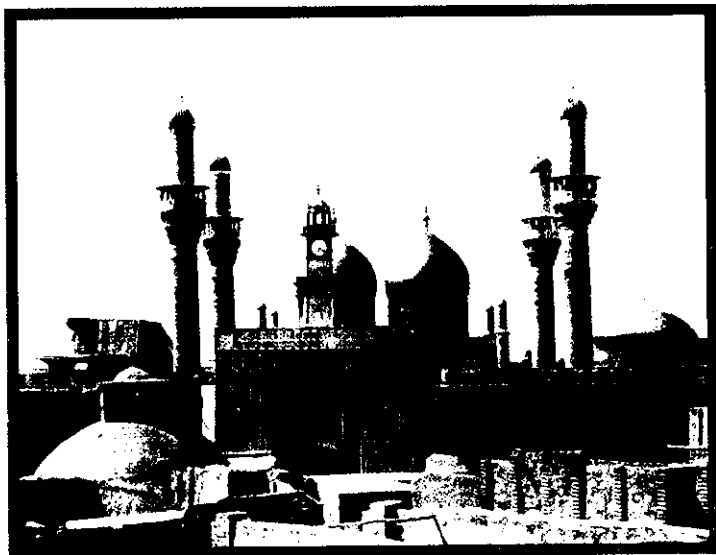
۴ پیشین، DILEUM.045b/45/1311S14.

۵ همانجا، Y.PRK.EsA.19/57/1311L25.

۶- ایضا، DIL.MKT.194/5/1311B1.

۷ بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.PT.9/4/1311M24.

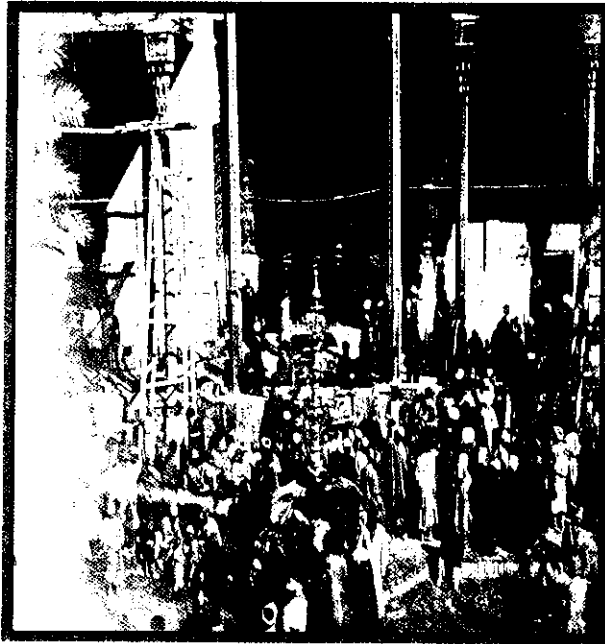
۸ مقامات عثمانی درخواست جابجایی درب مقبره ابو یوسف و استقرار آن به موازات ایوان صحن مقدس حضرت جواد الائمه(ع) داشتند. در این خصوص نگاه کنید به، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۱۱، ص ۳۵۴.

حرم کاظمین از جهت باب المراد

تصویر متعلق به آلبوم شخصی سلطان عبدالحمید دوم، موجود در دانشگاه استانبول

- جلوگیری دولت عثمانی از ورود جنازهی که کمتر از سه سال از تاریخ مرگ آنها گذشته و صدور دستورالعمل برای انسداد مرزها از ورود بقایای جناز، هنگام شیوع بیماریهای واگیردار در ایران.^۱

درگاه ورودی صحن حضرت سید الشهداء علیه السلام و جمعیت زوار و شیفتگان
آلبوم سال ۱۲۸۷ ق کاخ گلستان

- درگذشت آخوند ملا عبدالحمید عراقی در کربلا.^۱
- درگذشت لطف‌الله لاریجانی، مؤلف کتاب *ابطال دلیل الانسداد*^۲ و شیخ جواد بن عبدالحسین مبارک نجفی.

(۱۳۱۲ ق حدود ۱۸۹۴م)

- اقامت سید ابراهیم خراسانی اصفهانی کلیاسی [کرباسی] در کاظمین.^۳

۱ شیخ اقا بزرگ تهرانی. ص ۱۳۲.

۲ بنگرید به سبحانی، ج ۱، بخش اول، صص ۴۹۷ - ۴۹۸. وی را در محلی که در آن نماز می‌گذارد و درون صحن روضه امیرالمومنین علی (ع) به خاک سپردند. الفتاوی، ص ۲۴۵.

۳ حسینی جلالی، ج ۲، ص ۳۳۸.

- انجام سرشماری عمومی از سوی دولت عثمانی در شهرهای مقدس عتبات عالیات.
- آغاز به کار مدرسه رشديه کربلا در سال تحصیلی ۱۳۱۲ ق با ۱۱ نفر دانش‌آموز.^۱
- بازگشت حاج میرزا حسن آشتیانی در پی سفر وی به عتبات عالیات، و دیدار با میرزای شیرازی و همچنین حج، به تهران.^۲

میرزا حسن آشتیانی (تصویر متعلق به مجموعه تصاویر سلطنتی
دوره قاجار موجود در کاخ گلستان)

- دستور دولت عثمانی برای انجام تعمیرات در صحن حرم حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) در نجف و حرم و گنبد حضرت ابوالفضل العباس(ع) در کربلای معلی.^۳

۱. بایگانی نخست وزیری ترکیه، بنگرید به سالنامه بغداد، سال ۱۳۱۲، نشر استانبول، ص ۲۲۳.

۲. خاطرات عین السلطنه، ص ۶۷۲ و حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۳۱.

۳. بایگانی نخست وزیری ترکی، ص ۱۱۷.

• دستورالعمل دولت عثمانی برای اعمال سیاستهای تشویقی و حمایتی از طلاب اهل سنت در عتبات عالیات با هدف مقابله با گسترش چشمگیر مذهب تشیع میان ساکنان و عشایر محل.^۱

• اعطای نشان شیر و خورشید از سوی دولت ایران به رفعت افندی قائم مقام کاظمین.^۲

• عزل محمد ندیم افندی، مدیر ناحیه شفاطیه کربلا و انتصاب حاجی احمد افندی مدیر سابق چاپخانه بغداد به جای وی.^۳

• احداث مقر پلیس در محله خیمه‌گاه کربلا.^۴

• اهدای نشان مجیدی (طی دو مرحله شامل مجیدی ۳ و مجیدی ۲) به سید صالح افندی از خدام حرم سید الشهداء (ع).^۵

• اهدای نشان مجیدی به خلیل افندی، نماینده مدعی العموم کربلا و فرزندان سید صالح افندی (سید حسین و محمد مهدی) سرپرست خدام مرقد مبارک حضرت ابو عبدالله الحسین (ع).^۶

• الحاق ناحیه ریحالیه به بخش دولیم و انتزاع کامل آن از تقسیمات اداری کربلا.^۷

• انتصاب عبدالعزیز افندی، قائم مقام سابق بخش آنا به جانشینی سعید افندی قائم مقام معزول سامراء.^۸

• انتصاب مصطفی کامل به ریاست دادگاه کربلا.^۹

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.M.S ۵۱۶۸/۱۳۱۲Ra۳.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۳۶۴۱۰/۱۳۱۲L۲۱ و DH.MKT.۳۶۲۵/۱۳۱۲L۱۶.

۳- ایضاً، DH.MKT.۳۱۴/۴۱/۱۳۱۲C۶.

۴- همانجا، DH.MKT.۳۴۲/۲۶/۱۳۱۲S۱۲.

۵- همانجا، i.TAL.۶۹/۱۳۱۲B.۱۸/۱۳۱۲B۱۲.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.TAL.۷۷/۱۳۱۲Za ۵/۱۳۱۲Za۶.

۷- ایضاً، i.DH.۱۲۲۲/۱۳۱۲Za۸/۱۳۱۲Za۱۴.

۸- ایضاً، i.DH.۱۲۲۲/۱۳۱۲Za۶/۱۳۱۲Za۴.

۹- ایضاً، DH.MKT.۳۲۱/۵۶/۱۳۱۲C۲۴.

- عزل و سپس معرفی محمود بی استاندار کربلا به دادگاه^۱ و انتصاب یحیی نزهت افندی به جانشینی وی.^۲
- درگذشت سید جواد افندی، کلیددار حرم امام حسین (ع) در کربلا^۳ و جانشینی فرزندش علی افندی در مقام پدر.^۴
- پذیرش درخواست ایران برای تعمیر گنبد مبارک مرقد امام موسی کاظم (ع) در کاظمین و گنبد امام حسن عسکری (ع) در سامراء.^۵
- اقدام کارپردازی ایران در بغداد برای ساخت چهار دیوار و تعمیر گنبد کاشیکاری شده در مقبره علی بن عیسی اربلی، از علما و وزراء دوره بنی عباس و از مروّجان تشیع، با تخصیص اعتباری به میزان ۳۰۰ تومان. مقبره او در وسط حیاط کارپردازی نمایان شده بود.^۶
- حمله اشرار طایفه شمّر به نجف اشرف و غارت بازار بزرگ و سپس تزیینات صحن شریف روضه علوی، شلیک گلوله به زائران و استفاده از حرم و صحن به عنوان سنگر در مواجهه عشایر صقور (زّقر).^۷
- ازدحام و کثرت زوّار ایرانی برای سفر به عتبات در ماه جمادی‌الثانی.^۸

۱- ایضاً، I.AZN.۱۱/۱۳۱۲۸۱۰/۱۳۱۲۸۲۰.

۲- ایضاً، DH.MKT.۴۶/۲۶/۱۳۱۲Ra۱۹.

۳- ایضاً، DH.MKT.۲۹۱/۳۴/۱۳۱۲R۶ و I.DII.۱۳۱۵/۱۳۱۲Ra۲۸/۱۳۱۲Ra۱۴.

۴- ایضاً، Y.A.IIUS.۳۱۸/۱۰۳/۱۳۱۲۱۲۵۹ و همچنین Y.PRK.UM۴۱/۵۹/۱۳۱۲۵۴.

۵- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه.

۶- پیشین، جلد ۱۴۰، سال ۱۳۱۲ق، ص ۱۵۰ مکرر.

۷- در این حادثه که هشت روز به طول انجامید داکین، بازارها، صحن و حرم بسته بود و زوّار و سکنه شهر به محاصره افتادند. رئیس طایفه شمّر هشتصد لبره عثمانی از اشخاص و علما باج گرفت و بنابر برآوردها حدود ده هزار لبر نیز به شهر و اهالی لطمه وارد ساخت.

۸- روزنامه ناصری، ۱۵ جمادی‌الثانی ۱۳۱۲، شماره ۱۸. نویسنده خبر معتقد است که کثرت جمعیت زوار به حدی است که طی ۱۵ سال اخیر سابقه نداشته است.

- ورود حاجی سید صالح افندی، رئیس خدام آستان مبارک حضرت سیدالشهداء(ع) به اسلامبول و حضور وی در باب عالی.^۱
- درگیری میان شیعیان بغداد در ناحیه کرخ و اهالی کاظمین هنگام برگزاری مجلس تعزیه امام حسین(ع).^۲
- بازگشت احمد بن مجاور النجفی به زادگاه خود، پس از مهاجرت اولیه به سامرا.^۳
- پیشنهاد سفارت عثمانی در تهران به باب عالی، برای جلوگیری از انتشار تشیع در حوالی سامراء، قدس و بغداد، درخواست برای بازگشت اجباری آن دسته از اتباع عثمانی که به عناوین گوناگون، چون طلبه یا تاجر به ایران رفته‌اند، به ولایت بغداد و توجه به اقدامات آنها در ترویج تشیع.^۴
- ارتحال میرزای شیرازی بر اثر ابتلا به بیماری سل و درخواست برای دفن پیکر ایشان در کربلای معلی (۲۴ شعبان)، اما به سبب مخالفت مقامات عثمانی، پیکر این عالم بزرگ به منزل سابق ایشان در نجف نزدیک باب طوسی منتقل و دفن شد.^۵

۱ روزنامه اختر، ۳ شعبان، شماره ۲۸.

۲ به صورت سنتی موضوع این قبیل تنازعات تقدم یافتن در ورود دسته جات عزادار محلات مختلف به درون صحن در روزهای عزاداری بوده است. برای اصل خبر رک بایگانی نخست وزیری ترکیه، سالنامه بغداد ۱۳۱۹ به ش ۵۸۸، ص ۳۹۳.

۳ المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۹۹.

۴ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۰/۶۹/۱۳۱۲S۱۱۰ Y.EE

۵ برای بررسی احوال و آثار ایشان رک به شیخ اقا بزرگ تهرانی، شرح زندگی میرزای شیرازی، حاج ملا علی غیاری، بهجه الآمال، کوشانیور، ۱۳۶۵، محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۷۹۶، سبحانی، ج ۱۴، بخش دوم، صص ۶۷۰-۶۷۳، شیخ حسن کربلایی، تاریخ دخانیه، به کوشش رسول جعفریان، امیرکبیر ۱۳۷۳؛ مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، زوار ۱۳۸۱؛ عقیقی بخشایشی، فقهای نامدار شیعه، نوید اسلام قم ۱۳۷۴ و محمد حسن رجعی، علمای مجاهد، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲.

مزار میرزای شیرازی صاحب فتوای تحریم تنباکو در نجف اشرف

تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف

- عزیمت محمد شاه بن علی شاه، رهبر اسماعیلیان هند به نجف اشرف برای زیارت روضه علوی.^۱
- دستگیری رهبران شمر و صفور (زقر) از سوی دولت عثمانی و تبعید آنها به حومه نجف.^۲
- ورود و اسکان قبایلی از حجاز در حومه نجف و استقرار آنها به کوشش دولت عثمانی.
- درگذشت و تدفین برخی از علمای بزرگ چون: عالم اصولی میرزا حبیب الله رشتی^۳، شیخ ستار اردبیلی از شاگردان خاص میرزا حبیب رشتی که هر دو در ایوان طلا

۱. المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۳۲.

۲. المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۳۲.

۳. وی پس از ارتحال استادش شیخ انصاری بر کرسی وی نشست، و به تدریس حلقه شاگردان پرداخت و پس از درگذشت در ۱۴ جمادی الثانی در حجره شماره ۲۶ صحن امیرالمومنین علی (ع) به خاک سپرده شد. رک. به القنلاوی ص ۸۸.

آرمیده‌اند،^۱ شیخ محمد خسروشاهی تبریزی، مؤلف مشکاة المصابیح^۲، میرزا محمد تقی مامقانی تبریزی معروف به حجة الاسلام تبریزی مؤلف صحیفه الابرار فی مناقب الأطهار^۳، محمد باقر شیرازی متخلص به صاعد، در نجف^۴.

تصویر میرزا حبیب الله رشتی

تصویر متعلق به البوم سفر ناصرالدین شاه به عتبات مقدسه موجود در کاخ گلستان

• درگذشت آخوند ملا فتحعلی سلطان آبادی در کربلا.^۵

-
- ۱- پیشین، ص ۱۴۰ و برای اطلاع از زندگی وی بنگرید به گلشن ابرار، ج ۱، صص ۳۷۸ - ۳۸۴.
 - ۲- ایشان در کربلا متولد شدند، انگاه برای تحصیل به تبریز رفته و سپس به حلقه درس شاگردان شیخ مرتضی انصاری پیوستند. وی پس از فراغت از درس شیخ به تبریز بازگشت و تا هنگام وفات در آن شهر کرسی درس استاد و مرجعیت را عهده‌دار بودند. پیکر وی را پس از درگذشت به نجف منتقل نمودند و در صحن شریف و نزدیک ایوان علما به خاک سپردند. الفتلاوی، صص ۳۱۰-۳۱۱.
 - ۳- حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۱۲.
 - ۴- شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۵۸۳.
 - ۵- سید محسن امین العاملی، ج ۸، ص ۳۹۲.

اقامه نماز به امامت ملا فتحعلی اصفهانی در روضه حسینی - مجموعه کاخ گلستان

(۱۳۱۳ ق حدود ۱۸۹۵م)

- افزایش شمار زوآر ایرانی در عتبات عالیات.
- افزایش قیمت ارزاق و گرانی بیش از حد.
- دستور انجام تحقیقات در پی اقدامات یحیی نزهت بی، استاندار کربلا که به عزل وی منجر شد.^۱
- تعیین عبدالغدير پاشا به استانداری کربلا.^۲

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DILMKT.۴۴۲۸۷۲۱۳R۳

۲- پیشین، L.DH.۱۷۳۳۸۳۸۳Z۱۷۳۳۸۳Z۱۷۳۳

- انتقال احمد عزت، مدیر تحریرات گموشخانه به مدیریت تحریرات کربلا و اعزام علیرضا افندی به مدیریت تحریرات گموشخانه.^۱
- توزیع طعام، تعمیر مدارس و مساجد در سامراء به همت شیخ سعید افندی به نمایندگی از طرف دولت عثمانی، با هدف جلوگیری از گسترش تشیع و نفوذ ایرانیان.^۲
- بروز درگیری میان اهالی قریه بلد در سامراء با قبیله شمّر در روز عاشورا، در پی ناسزاگویی شمّری ها به نوحه سرایان. این حادثه به کشته شدن ۱۵ نفر - به روایتی ۳۵ نفر - از دو طرف از منجر شد.^۳
- تعمیر دو مناره در جهت شمال صحن شریف حضرت امیرالمؤمنین علی (ع).^۴
- تصمیم جابجایی نیروهای شیعه در آردوی ششم همایون به آردوی چهارم.^۵
- اعطای حلقه انگشتی از سوی شاه ایران به میرزا علی اکبر آقا، پسر میرزای شیرازی.^۶
- انتشار خبر سوءقصد به ناصرالدین شاه قاجار در تهران. به گزارش یک نشریه: در «یوم شنبه ۱۸ ذی قعدة ۱۳۱۳ از جانب صدارت عظمی درباره قتل شاهنشاه شهید سعید تلگرافی به کار پردازخانه دولت علیه در بغداد رسید، همان ساعت تمام عراق عرب و عتبات عرش درجات ماتمکده گردید. بیرق کارپردازای ایران و سایر قنسولات دولت متحابه به علائم غزا نصف کشیده در تمام اماکن متبرکه تلگرافات زده علمای عظام

۱. ایضاً: DH.MKT.۴۳۸/۱۶/۱۳۱۳R۱۶

۲. ایضاً: i.ML.۱۵/۱۳۱۳Ra۶/۱۳۱۳Ra۱۰

۳. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه،

Y.PRK.IJR.۲۱/۷۶/۱۳۱۳Za۱۸ و نیز Y.MTV.۱۲۴/۵۸/۱۳۱۳M۲۰

۴. بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.EV.۱۱/۱۳۱۳B۴/۱۳۱۳B۵

۵. ظاهراً گروه کثیری از شیعیان در آردوی ششم که در منطقه جنوب عراق و حجاز فعالیت می نمود حضور داشتند و همین سبب گردید مقامات نظامی عثمانی در بیم از این تمرکز شیعیان و عدم تمکین آنها در هر رویارویی احتمالی نسبت به جابجایی شیعیان موظف به آردوی چهارم که در ناحیه خاربوط استقرار داشت، مبادرت نمایند. دیلک قایا، ص ۳۲۱

۶. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد مکمل قاجاریه.

متعدد مجالس ماتم گرفته مراسم دولت‌خواهی را بجای آوردند عرب و عجم دسته دسته در کارپردازخانه با دیده نمناک به عزاداری مشغول بودند.^۱

• تعطیلی مغازه ها و دروس علما در عتبات در پی انتشار خبر قتل ناصرالدین شاه و برگزاری مراسم تعزیت وی از سوی بیوت علما.

• بروز قحطی (صفر).

• بازندگیهای شدید در عتبات مقدسه.

• عزیمت عطاءالله پاشا، والی جدید بغداد به کاظمین و سپس کربلای معلی برای زیارت.

• بروز گرما و افزایش گرانی ارزاق و تنگی معیشت ساکنان و زوآر در عتبات عالیات.

• جاری شدن مکرر سیل و ائتلاف حدود ۳۰۰۰ رأس از احشام عشایر و ساکنان شهرها.^۲

• محاصره زوآر ایرانی عتبات مقدسه در بعقوبه به مدت بیست روز بر اثر جاری شدن سیلاب و مرگ برخی از ایشان به سبب بروز سرما و طغیان آب.^۳

• اعلام موافقت با خواسته ناصرالدین شاه، مقتول از سوی دولت عثمانی برای تعمیر گنبدهای سامراء و کاظمین.^۴

• ارسال تلگرافهای متعدد در تعزیت مرگ ناصرالدین شاه و تهنیت جلوس مظفرالدین شاه

از سوی شخصیت‌های گوناگون از علما، تجار، اطباء و اتباع ایرانی مقیم عتبات.^۵

• انتقال پیکر مادر محمدشاه رهبر اسماعیلیه هند با کشتی مخصوص از بمبئی برای دفن در عتبات عالیات.

۱- روزنامه حبل المتین، ۱۸ ذیحجه ۱۳۱۳.

۲ ر.ک به روزنامه ناصری ۱۱ ذیقعد ۱۳۱۳ ق.

۳ ر.ک به روزنامه ایران ۱۱ شوال ۱۳۱۳ ق.

۴ پیشین، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۱۳ ق، ص ۲۴۸.

۵- روزنامه ایران، اول ذیحجه ۱۳۱۳ ق.

- درخواست الکساندر توبینی برای احداث راه‌آهن در مسیر قزل رباط - بغداد - نجف با اشاره به تسهیل امکان تشرّف زوّار ایرانی به عتبات عالیات.^۱
- حواله مبلغ ۱۴۵۰۴۶ قروش از سوی باب عالی برای تعمیر صحن شریف مرقد امیرالمؤمنین علی(ع).^۲
- درگذشت برخی از علماء چون: شیخ لطف‌الله مازندرانی، مؤلف کتاب القوانين فی علم الاصول، شیخ عبدالرحیم شوشتری مؤلف کتاب *اصول الفقه* پس از بازگشت از ایران و در پی زیارت ثامن الائمه(ع)^۳، آقا میرزا باقرخان حکیم رشتی متخلص به صبوری^۴، شیخ حسین صیداوی^۵، شیخ حسن جعفری قرشی، شیخ عباس بن عبدالسادة الاعسم، شیخ محمد بن شیخ حسین صحاف، شیخ محمد الوندی نجفی کاظمی^۶، شیخ محمدرضا مشکور^۷، سید غدیرالله تهرانی^۸، شیخ جابر کاظمی، از ادیبان کاظمین که در سفر به تهران با فتحعلی شاه قاجار ملاقات کرده بود^۹ و همچنین سید مرتضی حیدری.^{۱۰}

۱- روزنامه اختر، ۷ صفر، شماره ۶ و همچنین ۲۷ شعبان، شماره ۲۷.

۲ روزنامه اختر، ۱۷ جمادی الاول، شماره ۱۳.

۳ ایشان در ۱۲ جمادی الآخر در نجف درگذشتند و در صحن روضه حیدریه به خاک سپرده شدند. الفتلاوی، ص ۱۱۰.

۴ وی مدتها در مصر و لبنان به تحصیل علوم پرداخت و در فلسفه قدیم، موسیقی و طب صاحب نظر بود. از وی دیبان شعری نیز باقیمانده است. بنگرید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۹، ص ۵۹۹.

۵ او را در کنار مزار انبیای الهی هود و صالح(ع) به خاک سپردند. سید محسن امین العاملی، ج ۶، ص ۳۴.

۶ وی را از کاظمین تا نجف تشیع و در ربیع الاول در حجره شماره ۵۵ صحن علوی و کنار قبر شیخ جعفر شوشتری مدفون ساختند. محمد المنصور، ص ۱۹۴.

۷ ایشان نیز پس از زیارت علی بن موسی الرضا(ع) در سلطان آباد اراک دعوت حق را لبیک گفته و به سرای باقی شتافتند (ربیع الثانی) و سپس پیکرشان را به نجف انتقال داده در حجره شماره ۱۷ مدفون نمودند. رک به الفتلاوی، ص ۲۹۴.

۸- ایشان در حجره شماره ۵۲ روضه علوی مدفون شدند الفتلاوی، صص ۱۹۹-۲۰۰.

۹ وی طی این سفر قصیده‌ای در مدح فتحعلیشاه سرود. وی را پس از لبیک دعوت حق در صحن حضرات جودین(ع) در کاظمین به خاک سپردند. رک به محمد المنصور، صص ۴۴-۴۵.

۱۰- وی را در مقبره خانوادگی‌اش در حسینه حیدریه نجف به خاک سپرده‌اند. پیشین، صص ۲۶۱-۲۶۲ و نیز سبحانی، ج ۱۴، بخش دوم، ص ۱۰۱۵.

(۱۳۱۴ ق حدود ۱۸۹۶م)

- تبعید عبدالحسین میرزا فرمانفرما به عتبات عالیات و اقامت وی در کاظمین.
- برگزاری مجلس یادبود ناصرالدین شاه در مسجد هندی نجف اشرف با حضور علما، مراجع، طلاب و تجار.^۱
- مساعدت حکومت و مأموران نظمیه عتبات عالیات و بغداد با رعایای ایرانی و شیعیان به هنگام برگزاری مراسم عزاداری محرم.^۲
- قدردانی شاه ایران از اجازه تعمیر گنبد امام موسی کاظم (ع) و گنبد امام حسن عسکری (ع) در سامراء.^۳
- انتصاب رسول بیگ به قائم مقامی کاظمین با مأموریت ویژه و محرمانه برای کوشش و اقدام از ناحیه وی در جلوگیری از گسترش تشیع.^۴
- انتصاب محمد علی افندی از فارغ التحصیلان مدرسه حقوق به عنوان معاونت مدعی العموم کربلا.^۵
- استعفای عبدالغدير پاشا استاندار کربلا، به سبب بیماری.^۶
- تعیین عبداللطیف بیگ مسئول اسناد ولایت بصره به استانداری کربلا.^۷
- انتقال عبدالعزيز افندی قائم مقام سامراء به قائم مقامی بخش آنه.^۸

۱ روزنامه ناصری، ۱۱ محرم ۱۳۱۴ ق، شماره ۱۱.

۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۲، ص ۳۴.

۳ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۳۵۵/۶۱/۱۳۱۴S۱۱، Y.A..HUS.

۴ پیشین، Y.PRK.۴۳/۸۳/۱۳۱۶Ca۸.

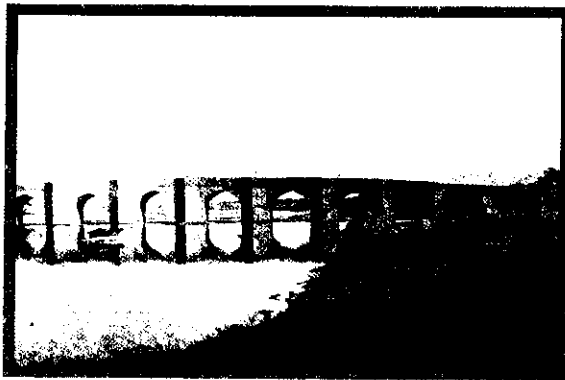
۵ پیشین، i.AZN.۲۱/۱۳۱۴Ra ۲۷/۱۳۱۴Ra۲۸.

۶ پیشین، DH.MKT.۲۰۷۸/۹/۱۳۱۴B۱۷.

۷ ایضاً، i.DH.۱۳۴۳/۱۳۱۴S۳۶/۱۳۱۴S۲۹.

۸ ایضاً، i.TAL.۱۰۹/۱۳۱۴N۴/۱۳۱۴N۲.

- کمک مالی دو هزار و پانصد تومانی بازرگانان کرمانشاه به حجة الاسلام آقای صدر در سامراء برای پرداخت طلب طلبا مقيم سامراء. (این اقدام با هدف تسهيل امکان حرکت آنها از سامراء به ديگر اماکن مقدس عراق صورت پذيرفت و بانی، ميرزا حسين خان، ميرپنجه رئيس تاجران کرمانشاهان بود).^۱
- ملاقات محمد حرزالدین با حاج ميرزا حسين نوری مازندرانی هنگام بازگشت از سامراء.^۲ سامراء.
- اعتصاب و تعطیلی مغازه های اهالی نجف در اعتراض به سقوط ناگهانی ارزش برابری پول مسی ایران.^۳
- تعمیر پل رودخانه فرات در ناحیه مسیب استان کربلا به کوشش دولت عثمانی.

پل خاتقین مسیر عبور زوار عتبات عالیات عرش درجات

۱ با توجه به درگذشت میرزای شیرازی و مهاجرت بسیاری از علما مقيم سامراء، طلاب شیعه تحت فشار قرار داشتند و به دلیل فقر مالی امکان مهاجرت با معاودت به حوزه های علمیه دیگر در نجف و کاتلمین را نیافته بودند. بنگرید به روزنامه ایران.

۲۹ جمادی الثانی، شماره ۹۰۰.

۲ المسئمی العقیلي، ج ۳، ص ۸۱.

۳- پایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.PT.۷۵۸۰/۸۳۸۴M۳۰.

- آغاز دور جدید تعمیرات در ایوان حرم ائمه(ع) مدفون در کاظمین از سوی دولت ایران.^۱
- نصب یک باب درب نقره میان روضه منور حضرت جواد(ع) و رواق شرقی حرم، با نقره اهدائی یکی از تجار ایرانی، به نام حاج محمد جواد شوشتری.^۲
- نامه قدردانی مظفرالدین شاه از اعلام موافقت سلطان عثمانی برای انجام طرحهای بازسازی و توسعه اماکن مقدس شیعیان در سامراء و کاظمین.^۳
- انتقال حوزه درس و بحث آقا سید اسماعیل صدر اصفهانی جبل عاملی از سامراء به کاظمین.^۴

نماز جماعت به امامت آیت الله صدر در کربلای معلی سال ۱۳۲۴ ق
تصویر متعلق به آلبوم عهد مظفری موجود در کاخ گلستان

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.

۲- آل باسین، ص ۱۱۹.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A.HUS.۳۵۵/۶۱/۱۳۱۴۵۱۱.

۴- سید محسن امین العاملی، ج ۳، ص ۴۰۳.

- اعطای نشان دولت ایران به عبدالعزیز افندی قائم مقام سامراء.^۱
- دیدار ایوب خان پادشاه افغانستان به همراه ۴۰۰ نفر از سپاهیان خود از نجف.^۲
- جلوگیری مقامات هندوستان از انتقال زوآر و اجساد مردگان به نجف اشرف به سبب شیوع بیماری طاعون در هند.^۳
- درخواست حاجی محمد تقی مجتهد به منظور اعطای مبلغی برای طلاب سامراء و کاظمین از دولت ایران.^۴
- درخواست سفارت ایران برای صدور اجازه دفن عباس میرزا ملک آرا، عموی مظفرالدین شاه قاجار در کربلا.^۵
- درگذشت و تدفین برخی از علما، چون: شیخ شریف بن شیخ عبدالحسین نواده شیخ محمدحسن صاحب *العجوة* هر^۶ و شیخ حسن بن صالح کاشف الغطاء و شیخ حسن بن محمد کاشف الغطاء، همچنین شیخ علی منتفقی نجفی^۷، شیخ ابراهیم لنکرانی (۱۵ ربیع الثانی)^۸ و شیخ محمد الوندی کاظمینی که پس از وفات درکاظمین (ربیع الاول

۱ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۰۹/۱۳۱۴N۴/۱۳۱۴N۲، i.TAL. همچنین بایگانی مرکز اسناد تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۳، ص ۷۱.

۲ - آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۲۷.

۳ - در این زمینه بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۷، سال ۱۳۱۴، ص ۳۰۶ و همچنین آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۲۷.

۴ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۲۶، ص ۲۸۴.

۵ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۳۷۱/۱۱۸/۱۳۱۴Z۲۷، Y.A..HUS.

۶ - ایشان در ۱۷ رمضان درگذشتند. ر.ک به سید حسین امین، *مستدرکات اعیان الشیعه*، ج ۳، ص ۹۱.

۷ - علامه محقق شیخ علی حیدر در سوق الشیخ (منتفق) درگذشت و پیکر وی را به نجف انتقال داده و در مقابل مسجد عمران بن شاهین نزدیک به باب توسی آطوسی^۱ به خاک سپردند. الفتلاوی، ص ۲۲۵.

۸ - وی در یکی حجره‌های رو به قبله به خاک سپرده شده است. پیشین، صص ۲۲ - ۲۳ و همچنین محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۱۲۹.

(۱۳۱۴) به نجف منتقل و در حجره شماره ۵۵ صحن امیرالمؤمنین علی (ع) به خاک سپرده شد.^۱

مزار فقیه بزرگ شیخ محمدحسن صاحب جواهر

- درگذشت حاج سید محمد طاهر موسوی شوشتری در نجف.
- مهاجرت میرزای نائینی به کربلا.^۲

(۱۳۱۵ ق حدود ۱۸۹۷م)

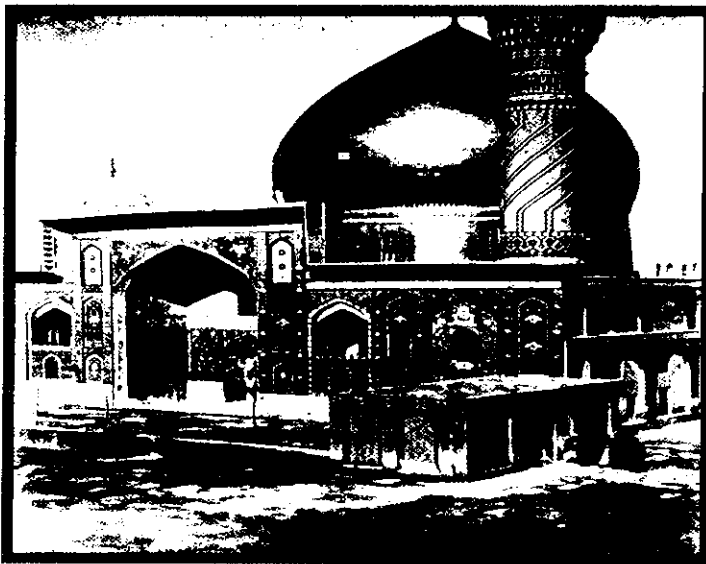
- برگزاری مراسم عزاداری محرم و عاشورای حسینی در کاظمین و اقدام عطاءالله پاشا والی و رجب پاشا فرماندهی نظامی بغداد در انتظام دسته‌جات عزادار.^۳

۱- الفتاوی، ص ۳۲۴ و نیز سیحانی، ج ۱۴، بخش اول، ص ۵۶۶.

۲- شیخ محمد حسن نائینی، تنبیه الأمه و تنزیه المله، ص ۴۵۰.

۳- روزنامه جبل المتین، ۱۱ صفر ۱۳۱۵ ق.

- گسترش امنیت در راهها و صحرای پس از اعدام جمعی از راهزنان و اوباش در بغداد و کاظمین (ربیع الاول)^۱.
- جلوگیری دولت عثمانی از ورود جناز به عتبات عالیات و انباشته شدن حدود ۴۰۰۰ جنازه در نعش خانه خانقین^۲.
- اعزام آقا عبدالهادی استرآبادی و استاد محسن معمار از سوی شاهزاده معزالدوله فرزند بهرام میرزا برای برآورد خسارات و تعیین اعتبار مورد نیاز به منظور مرمت صحن و گنبد حضرات عسکریین (ع) در سامراء^۳.

حرم منور انمه (ع) مدفون در سامراء، در گوشه سمت چپ تصویر، گنبد مسجد صاحب الزمان (عج) نیز دیده می شود (تصویر از آلبوم ناصرالدین شاه در کاخ گلستان)

۱ روزنامه جبل المتین، ۹ ربیع الاول ۱۳۱۵ ق.

۲ پیشین، ۱۶ ربیع الاول ۱۳۱۵ ق.

۳- پیشین، همانجا.

- آغاز بازسازی بقعه منور ائمه عسکریین (ع) در سامراء به همت حاج عبدالهادی استرآبادی و به معماری مهندس حاج صالح کربلایی.^۱
- ایجاد خط کالسکه‌رانی از کاظمین تا کربلا، به همت مهدی قلی خان تاجر شیروانی وکیل کنسولگری روسیه برای تسهیل تردد زوار، زیرا زمان سفر از ۳ روز به ۱۲ ساعت کاهش می یافت.^۲
- اختصاص دوازده هزار تومان در حق علماء و سادات و طلاب سامراء از سوی صدراعظم وقت ایران امین‌الدوله.^۳
- گرانی اقلام خوراکی چون خرما، در عتبات عالیات.^۴
- درخواست علمای نجف برای کمک به اهالی شهر پس از بروز گرانی و سختی در امر معاش.^۵
- دستور دولت ایران برای عزیمت حجاج ایرانی از مسیر عتبات عالیات به حج.^۶
- صدور فرمان مظفرالدین شاه دربرقراری مبلغ دوازده هزار تومان به صورت دائم، برای مستمری علماء، سادات و طلاب مقیم در سامراء.^۷
- بازگشت میرزا علی فرزند حجة الاسلام میرزای شیرازی از زیارت مشهد مقدس به عتبات عالیات.^۸
- تعیین عبدالصمد افندی مدیر اوقاف کربلا به عنوان حسابدار اوقاف بصره.^۹

۱. ملا ابراهیم کارزونی، *سفرنامه مکه*، به کوشش رسول جعفریان، مجموعه میراث اسلامی ایران، کتابخانه ایت الله مرعشی نجفی (ره)، ج ۵.

۲. *روزنامه حبل المتین*، ۲۳ ربیع الاول ۱۳۱۵ ق و همچنین بنگرید به *روزنامه ناصری*، سال ۵، شماره ۲.

۳. *روزنامه اطلاع*، رمضان ۱۳۱۵ ق، ش ۴۲۸.

۴. *روزنامه حبل المتین*، ۲۲ ربیع الثانی ۱۳۱۵ ق.

۵. رک. بد *روزنامه حبل المتین*، ۱۹ جمادی الثانی، سال ۵، شماره ۲.

۶. *روزنامه حبل المتین*، ۱۹ ذیقعد ۱۳۱۵ ق.

۷. اصل فرمان دارای این عبارات است که "هرکس از اعقاب من که سلطنت دارند این وجه را به طلاب عسکریین (ع) نرسانند، یقین من از او راضی نخواهم بود." رک. بد *روزنامه حبل المتین*، ۳ ذیحجه ۱۳۱۵ سال ۵، ص ۲۵۵.

۸. *روزنامه ایران*، ۲۶ رجب، شماره ۹۲۶.

۹. بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۷/۱۳۱۵M۸/۱۳۱۵M۲۸، i.EV.

- انتصاب قدری افندی قائم مقام سابق شهر بازار [بازار] به قائم مقامی سامراء.^۱
- نشست ایوان شرقی کاظمین در حین بازسازی و احتمال ویرانی بنای احداث شده عصر ناصری.^۲
- بازسازی گلدسته شمالی مرقد مطهر امیرالمؤمنین (ع) و سنگفرشهای صحن در اول ماه شوال به دستور سلطان عبدالحمید عثمانی.^۳
- ایجاد پل آهنی در یک فرسخی بغداد برای عبور زوآر به دست مهندس فرانسوی ژاکرس.^۴
- صدور فرمان سلطان عبدالحمید برای اصلاح و مرمت سنگفرش صحن علوی که سرانجام به تجدید سنگهای آن منجر شد.^۵

دور نمای گنبد مضجع منور امیرالمؤمنین علی علیه السلام
تصویر از ابوالقاسم بن محمد تقی نوری (سال ۱۳۲۳ ق)

۱- پیشین، i.DH.۱۳۴۷/۱۳۱۵M۵۵/۱۳۱۵M۲۸.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۵ق، کارتن ۳۰، دوسیه ۱، ص ۱۰.

۳ المصلی العقیلی، ج ۳، ص ۴۰ و آل محبوبه، ج ۱، ص ۶۹.

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۳۳، ص ۱۱.

۵ این طرح قریب به یکسال به طول انجامید. آل محبوبه، ج ۱، ص ۹۰.

• درگذشت و تدفین شماری از علماء: احمد بن محمد منجم رشتی، شیخ حسین نجف تبریزی معروف به صغیر (۲ محرم)^۱، سید میرزا طالقانی (۳ رمضان)^۲ سید جعفر اشکوری،^۳ شیخ جعفر بن حمد حلی^۴ و شیخ علی بن شیخ محمد الغراوی در نجف اشرف.^۵ همچنین وفات و دفن سید محمد حیدری حسنی کاظمینی در حسینیة حیدریة صحن کاظمین.^۶

(۱۳۱۶ ق حدود ۱۸۹۸م)

- تعیین ممتاز افندی مدیر مستعفی شط العرب به عنوان قائم مقام جدید کاظمین.^۷
- برکناری قدری افندی قائم مقام سامراء و آغاز محاکمه وی.^۸
- استعفاء جمعه افندی از قائم مقامی نجف و انتصاب محمد خیری افندی به جای وی.^۹
- تعیین محمد شقیق افندی به عنوان رئیس گردان نظامی کربلا پس از انحلال دسته پلیس بغداد.^{۱۰}
- اعطای نشان شیر و خورشید درجه دو از سوی ایران به عبداللطیف پاشا استاندار کربلا.^{۱۱}
- انتصاب خلیل افندی به عنوان معاون مدعی العموم دادگاه شکایات کربلا و اعزام محمد علی افندی معاون قبلی این دادگاه به همان مقام در استان دیوانیه.^۱

۱ وی در حجره شماره ۱۱ صحن استان امیرالمومنین علی (ع) مدفون است. الفتاوی، ص ۱۲۴.

۲ ایشان در حجره شماره ۲۴ به خاک سپرده شده‌اند. ایضا، ص ۳۷۷.

۳ بنظر می‌رسد ایشان طی این سال درگذشته‌اند و در حجره شماره ۲۱ به خاک سپرده شده‌اند. پیشین، ص ۸۴.

۴ درخصوص او نگاه کنید به شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۱۲، ص ۱۵۱.

۵- برای اطلاع از شرح حال وی نیز رک به پیشین، ج ۴، صص ۳۸۱-۳۸۲.

۶ محمد المنصور، صص ۱۷۷-۱۷۸.

۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.DH.۱۳۵۸/۱۳۱۶Ca۲۲/۱۳۱۶Ca۴.

۸ پیشین، i.HUS.۷۳/۱۳۱۶L۱۴/۱۳۱۶L۴.

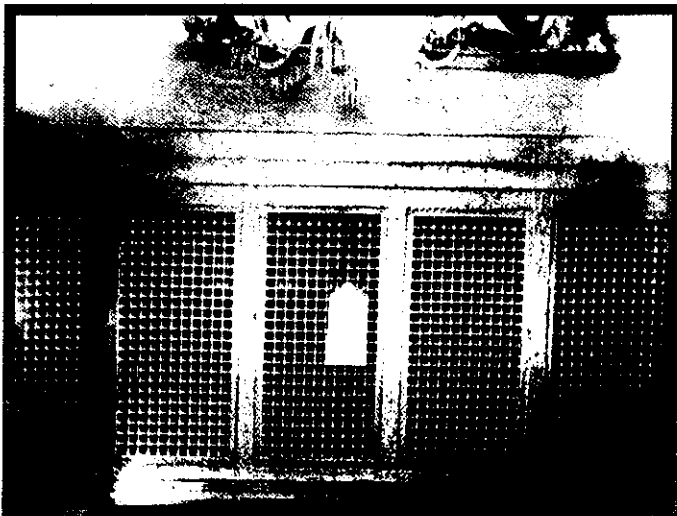
۹ بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۴۲/۲۱۷۴/۱۳۱۶L۲۲.

۱۰ ایضا، i.AS.۲۶/۱۳۱۶۸۱۴/۱۳۱۶۸۲۵.

۱۱ بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.TAL.۱۵۶/۱۳۱۶C۱۸/۱۳۱۶C۲۸.

و همچنین DH.MKT.۲۱۴۱/۳۵/۱۳۱۶B۱۵

• احداث مدرسه خلیلی به همت میرزا حسین خلیلی تهرانی در محله عماره نجف اشرف. او با حمایت مالی خیری ایرانی به نام معتمدالدوله میر پنج، زمین مدرسه را خرید و با کمک دو نیکوکار دیگر، مصمصام الملک امیرتومان و جهانگیرخان مجدالدوله آن را تکمیل و سرانجام افتتاح کرد. این مدرسه را در سال ۱۳۶۷ ش به دست دولت صدام تخریب شد.^۲

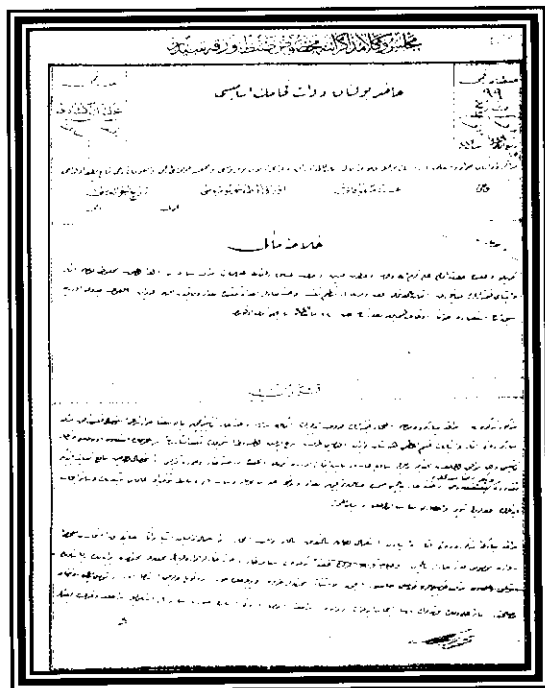
ضریح سید الشهداء علیه السلام

تصویر از ابوالقاسم نوری در ۱۳۲۴ق (مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی در کاخ گلستان)

۱. پیشین. I.AZN.۳۰/۱۳۱۶M۱۱/۱۳۱۶M۱۱ و همچنین I.AZN.۳۱/۱۳۱۶ca۱۴/۱۳۱۶ca۱۴

۲. این مدرسه در اراضی سابق مدرسه سید علی قطب از اشراف نجف بنا شد و از این رو به مدرسه قطب نیز برای مدت‌ها مشهور بود. به هنگام خلع محمد علیشاه قاجار و جلوس احمدشاه بر تخت سلطنت قاجاران در این مدرسه مراسم جشنی برگزار گردید و عموم ایرانیان مقیم نجف و جمعی از اهالی غیر ایرانی در آن حضور یافتند. بنکرید به محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۸۲ و همچنین ال محبوبه، ج ۱، صص ۱۳۵-۱۳۶.

- عدم تأمین هزینهٔ روشنایی حرمهای نجف و کاظمین و استفاده از فانوسهای نفتی که موجب خساراتی بر تزئینات و آرایه‌های موجود درون حرمها گردید.^۱
- بروز برخی خسارات و آسیبها چون ریزش هزاره‌های صحن حرم حضرت ابوالفضل‌العباس(ع) و حرم حضرت امیرالمؤمنین علی(ع)، ناتمام ماندن عملیات تزئین داخلی حرم حسینی به سبب بروز پاره‌ای مشکلات و فروریختن آینه کاری رواق شرقی حرم حضرت سیدالشهداء(ع).^۲

گزارش وضعیت ذخائر عتبة عباسی در بایگانی نخست وزیری ترکیه

۱. کزیده اسناد روابط ایران و عثمانی، ج ۵، ص ۱۴.

۲. پیشین، همانجا، ص ۱۶.

- کشف یک قبضه شمشیر مرصع متعلق به عتبه عباسیه که یکی از حکام عثمانی آن را از مجموعه ذخائر حرم ابوالفضل العباس (ع) به زور خارج کرده بود.^۱
- شیوع مجدد وبا و برقراری قرنطینه در کربلا.^۲
- عزیمت حجة الاسلام آقا اسماعیل صدر از کربلا به کاظمین برای شرکت در مراسم فاتحه آقا سید عبدالهادی استرآبادی (رجب).^۳
- قتل و غارت کاروان زوار اردبیلی در شش فرسخی سامراء که به شهادت ۱۲ نفر از زوار یاد شده منجر گردید.^۴
- غارت چند کاروان از زوار همدانی، رشتی، قزوینی و مازندرانی در خانیقین.^۵

۱- گزارش وزارت داخله عثمانی به والی بغداد درباره این اقدام که نشان دهنده عدم مسئولیت پذیری مقامات وقت دستگاه دولتی عثمانی بوده است موضوع را به این شکل روایت می دارد که «طبق اطلاع وزارت محترم مالیه، در میان ماترک مرحوم مهدی پاشا فرماندار سابق عماره که از اموال بیت المال تشخیص داده شده، یک عدد شمشیر و کمر بند کشف شده است که متعلق به تربت شریف حضرت عباس (رضی الله عنه) در کربلا می باشد و با شمشیر دیگری جایگزین شده است. ورنه متوقای نامبرده اظهار کردند که شمشیر فوق الذکر را عینا به محل مبارک خود عودت می دهند و به همین منظور شمشیر و کمر بند فوق الذکر برای تحویل و عودت به تربت شریف مذکور، به پست خانه تحویل و مراتب به دفتر داری استانداری بغداد اطلاع داده شده است. لازم است شمشیر و کمر بند فوق الذکر پیش از اینکه مورد سو، استفاده دیگری قرار گیرد، بلافاصله از پست خانه دریافت و به محل خود تحویل و در جای قبلی قرار گیرد. نظر به اهمیت فوق العاده حسن محافظت و مراقبت از اینگونه اثار متبرکه موجود در اماکن مبارکه، به استانداری مورد بحث ابلاغ گردید که برای پیشگیری از وقوع حوادث مشابه تحقیق و اطلاع داده شود که مهدی پاشا به چه صورت شمشیر فوق الذکر را با دیگری جایگزین نموده و واضح است که اشخاصی که مأمور به محافظت از تربت شریف می باشند در زمان این مبادله از قضیه آگاه شده لکن به مقامات مافوق خود گزارش نداده اند، بدیهی است که آنها نیز مقصر می باشند. در خصوص این موارد نیز تحقیقات صورت گرفته و متناسب با نتایج حاصله برخورد مقتضی انجام و گزارش داده شود. در هر حال مفتضی است در محلی که حادثه سوء استفاده مورد اشاره از اثار متبرکه رخ داده، و به همین ترتیب در کلیه اماکن متبرکه، که دارای اشیایی هستند که جز، آثار نادره و نفیسه به شمار می روند، جهت تأمین مصونیت در مقابل سوء استفاده های احتمالی، فهرستی حاوی نوع و جنس کلیه اشیای نادره موجود در این قبیل اماکن مبارکه در سه نسخه تنظیم و به شکل دفتر درآورده، یک نسخه در وزارت جلیله، نسخه دیگر جهت مدیر و مأمورین اوقاف محلی و نسخه آخر نزد مأمورین محافظ مربوطه نگهداری و از طرف مدیر و مأمورین اوقاف تدابیر اساسی از قبیل بازرسی دائمی اتخاذ گردد».

۲- یار محمدخان سهام الدوله و خاور بی بی شادلو، **سفرنامه های سهام الدوله بجنوردی**، به اهتمام قدرت الله روشنی زعفرانلو، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴. ص ۲۱۲.

۳- **روزنامه حبل المتین**. ۲۶ شعبان ۱۳۱۶ق.

۴- **روزنامه حبل المتین**. ۲۶ شعبان ۱۳۱۶ق.

۵- پیشین، همانجا.

- ورود آقا سید محمد و آقا سید ابوالقاسم فرزندان امام جمعه تهران پس از زیارت حج به نجف اشرف، برای ادامه تحصیل علوم دینی.^۱
- دستورالعمل دولت عثمانی، مبنی بر جلوگیری از هرگونه تعمیر یا توسعه در عتبات عالیات از سوی دولت ایران یا اشخاص به صورت مستقل.^۲
- اقدام دولت عثمانی برای ایجاد سردابه ای در صحن حضرت امیرالمؤمنین (علی(ع)).^۳
- نمایان شدن چند سنگ مزار با قدمت افزون بر هشتصد سال و یک مقبره کهن که در آن کاشیکاری نفیس و زیبایی انجام شده بود، در صحن روضه مطهره علوی، در پی اجرای عملیات ساختمانی مقامات عثمانی.^۴
- تعمیر مدرسه محله عباسی کربلا.^۵
- تعمیر آب‌بند مهمانسرای حکومتی در ناحیه مسیب کربلا، هم زمان با آغاز عملیات لایروبی رودخانه فرات برای رفع نیازهای کشاورزان و باغات از سوی دولت عثمانی.^۶
- حملات متعدد به کاروانهای زوار ایرانی در مسیر عتبات عالیات.^۷
- اهدای دو چهلچراغ به حرم حضرات جوادین (ع) در کاظمین از سوی دولت ایران و یک چهلچراغ ۱۲ شعله از سوی موسی خان اعتماد الشریعه به حرم حسینی در کربلای معلی.^۸

۱- ایضا، همانجا.

۲- روزنامه جبل‌المتین، ۲۶ شعبان ۱۳۱۶ ق.

۳- پیشین، همانجا.

۴- بر یکی از سنگهای مزار نام سلطان اویس (جلابر) و بر روی سایر آنها اسامی سلاطین ایلخانی ایران درج شده بود. روزنامه جبل‌المتین، ۲۶ شعبان ۱۳۱۶ ق.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.E.V.۲۰/۱۳۱۶B۱۲/۱۳۱۶B۱۲.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.M.L.۲۹/۱۳۱۶C۲۲/۱۳۱۶C۲۸.

۷- پیشین، DH.MKT.۲۱۵۱/۱۵/۱۳۱۶\$۶.

۸- پیشین، DH.MKT.۲۱۴۸/۲۲/۱۳۱۶B۲۹، DH.MKT.۹۷/۲۱۸۸/۱۳۱۶Z۴۲۹ و همچنین DH.MKT.۲۱۲۳/۲۶/۱۳۱۶C۹.

۹- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، دفاتر اسناد مکمل قاجاریه، جلد ۱۵۷، سال ۱۳۱۶ ق، ص ۴۵۶.

صحن روضه حسینی در کربلای معلی
آلبوم سفر ناصرالدین شاه قاجار در سال ۱۲۸۷ ق موجود در مجموعه کاخ گلستان

- آغاز مجدد برگزاری مراسم رسمی عزاداری روز عاشورای حسینی در کاظمین با رعایت تدابیر انتظامی از بیم حملات برخی از قبایل عرب اهل سنت.^۱
- اخذ امتیاز احداث راه آهن خانقین نجف از سوی تجار استرآبادی مقیم کاظمین.^۲
- برقراری مالیات از سوی دولت عثمانی در زمینه زه کشی باغات کربلا بر اهالی آن شهر.^۳
- بروز درگیری و ناامنی در پی آغاز جدال طوایف عنیزه میان مسیب و کربلا.^۴
- عزیمت میرزا ابراهیم شیرازی از علمای عتبات به شیراز.^۵

۱- پیشین، جلد ۹۲، سال ۱۳۱۶ ق، ص ۶۱۷.

۲- ظاهراً تجار استرآبادی این امتیاز را در مقابل پرداخت ۴۰۰ هزار لیره برای مسیری که حدود ۵۵ فرسخ می‌گردد، به دست آورده بودند. رک به روزنامه حبل المتین، ۲۰ ذیحجه ۱۳۱۶ ق.

۳- بنکرید به روزنامه ناصری، اول جمادی الثانی ۱۳۱۶ ق. کل مبلغ درخواستی دولت عثمانی ۳۰۰۰ لیره بوده است.

۴- روزنامه ناصری، اول جمادی الثانی ۱۳۱۶ ق.

۵- روزنامه خلاصه الحوادث، رجب ۱۳۱۶ ق.

- اتمام عملیات دولت عثمانی در بازسازی گلدسته‌ها و سنگفرش صحن آستان علوی در نجف (جمادی‌الثانی).^۱
- نصب یک باب درب زاویه شمالی صحن علوی، به همت دختر میرزا علی خان امین‌الدوله صدر اعظم ایرانی.^۲
- لایروبی نهر حسینیّه در کربلا به کوشش عبداللطیف پاشا و جاری شدن آب در آن.^۳
- بازگشایی چهارمین درب برای مدرسه صدر. این مدرسه را حاج محمد حسین خان علف اصفهانی صدراعظم عهد فتحعلی شاه بنیان نهاده بود.^۴
- خاکسپاری برخی از علما در نجف، چون: آخوند ملا محمد فشارکی طباطبایی اصفهانی^۵، علی سلطان العلمای مرعشی تبریزی^۶، شیخ جواد بن شیخ محمد حکیم، شیخ حسن خفاجی نجفی، سید مهدی بحرانی (۲۱ رجب)^۷، شیخ محمد رشتی^۸، سید

۱ طی این عملیات به بقایای برخی از اجساد مدفونین در صحن نیز به دلیل سرعت مورد نظر از ناحیه کارگزار دولت عثمانی علاءالدین افندی بی‌احترامی صورت پذیرفت. المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۴۰ و ۴۳، ج ۱، ص ۳۷۱.

۲ المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۴۲۶.

۳ خلیلی، ج ۸، ص ۲۲۶.

۴ ال محبوبه، ج ۱، ص ۲۱۳.

۵ درباره وی بنگرید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۲۵، محل دفن ایشان حجره شماره ۲۱ روضه علوی است. الفتلاوی، صص ۳۲۸ ۳۲۹.

۶ صاحب کتاب قانون العلاج و زاد المسافرين، ایشان پدر بزرگ ایت ا. مرعشی نجفی مرجع شیعه و صاحب کتابخانه بزرگ حضرت ایت ا. مرعشی نجفی در قم بوده اند.

۷ وی در بوشهر درگذشت و پس از انتقال به نجف در حجره شماره ۳ صحن آستان علوی به خاک سپرده شد. الفتلاوی، ص ۳۶۳.

۸- موضع دفن وی نیز حجره شماره ۲۶ است. ایضاً، ص ۲۷۴.

باقر آل خلیفه احسانی از علمای بصره،^۱ آقا سید ابوالحسن صدر (۲۲ جمادی الاول)^۲ و نیز سید هادی موسوی کاظمینی در کاظمین.^۳

(۱۳۱۷ ق حدود ۱۸۹۹م)

- کوچ اجباری طایفه بلوچ‌های ایرانی مقیم کربلا^۴ از سوی دولت عثمانی به حومه آن شهر.^۵
- دستورالعمل مظفرالدین شاه برای خرید چهلچراغ جدید و جایگزینی آن با جارِ قبلی در حرم امیرالمؤمنین علی (ع).^۶
- تعمیر آینه کاریهای اطراف ضریح امامین جوادین (ع) در کاظمین و آینه‌های فرو ریخته رواق و مناره طلاکاری شده حضرت ابوالفضل العباس (ع).^۷

۱. ایشان در مجاورت مسجد الرأس صحن و روضه حیدریه به خاک سپرده شدند. الفتلاوی، ص ۶۵.

۲- وی مدتهای طولانی از حوزه اصفهان بهره برد و پس از مرگ ایشان را در حجره دوم پس از ورودی داخل صحن حضرات جوادین (ع) از جهت باب المراد روضه کاظمین به خاک سپردند. ر.ک به محمد المنصور، ص ۱۲.

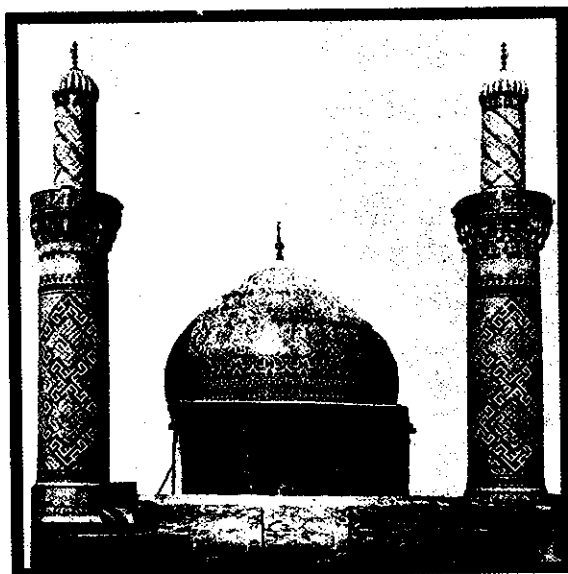
۳- وی در نجف زاده شد و سپس با عزیمت به خراسان برای زیارت استان علی بن موسی الرضا (ع) مهاجرت خود را آغاز نمود، مدتها در حوزه اصفهان به تحصیل و تدریس اشتغال داشت. سپس به عتبات مقدسه مهاجرت نمود و سرانجام در ۲۲ جمادی الاول ۱۳۱۶ ق در همان موضع مورد اشاره در ارجاع قبل به خاک سپرده شد. پیشین، صص ۲۸۰-۲۸۱.

۴ در خصوص چرایی حضور طایفه بلوچ ایرانی در حومه کربلا سلطان محمد سیف الدوله چنین توضیح می دهد که «چون از طوایف اعراب بادیه، خاصه وهابی، زیاد صدمه به اهالی این ملک می رسید مرحوم آغا محمد خان قاجار ۵۰۰ خانواد، تفنگچی بلوچ از عجم کوچانید، مامور توطن کربلا کرد». بنکرید به سیف الدوله، ص ۲۲۹.

۵. **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق. کارتن ۶، دوسیه ۲، ص ۴، بلوچ های ایرانی بر اساس اطلاعات **سالنامه ولایت بغداد** متعلق به سال ۱۳۲۴ ق، ص ۲۹۶ و سال ۱۳۲۵ ق، ص ۲۸۷ موجود در **بایگانی نخست وزیری ترکیه** در اراضی ابو النعمان اسکان یافته بودند.

۶. پیشین، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۵، دوسیه ۱۵، ص ۸۲.

۷- **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، I.DH.۱۳۷۱/۸۳۱۷N۲۸/۸۳۱۷N۳۰.

بارگاه منور حضرت ابوالفضل العباس (ع) (سال ۱۲۸۷ ق) - مجموعه کاخ گلستان

- تبلیغات و اقدامات میرزا مصطفی آشتیانی، فرزند حجة الاسلام آشتیانی، علیه نظام استبدادی ایران در عتبات عالیات.^۱
- تقاضای دولت ایران از طریق نظام العلمای خراسانی برای مذاکره با مجتهدان عتبات چون فاضل شربانی، مامقانی و حاجی میرزا حسین برای عدم دخالت روحانیون در امور سیاست.^۲

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ ق، کارتن ۶، دوسیه ۱، گزارش ۲۲ جمادی الاول نظام العلماء.

۲ بنابر گزارش ارسالی نظام العلماء وی با مقامات و رهبران ارشد مذهبی نام برده شده در فوق ملاقات نمود و انجنانکه خود روایت می کند، «گفتم خوب است علما عظام که کلماتشان مسموع و مقبول است به هر کس که از این طرف به ایران به جهت ریاست و ملایی می رود بفرمایند که در ولایات خود فقط به مسایل حلال و حرام و احکام شرعیه پرداخته در امور دولتی و حکومتی تصرف و مداخله ننمایند.» جهت اطلاع بیشتر رک به گزارش ۵۳۳ مورخ ۱۵ ربیع الثانی ۱۳۱۷، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، سال ۱۳۱۷، کارتن ۶، دوسیه ۱.

فاضل شریانی (مجموعه کاخ گلستان)

- انجام پاره‌ای تعمیرات جزئی در حرم حسینی به دستور دولت عثمانی.^۱
- نصب فانوسهای نفتی در حرم امیرالمؤمنین علی (ع) و انجام برخی تعمیرات، به همت دولت ایران.^۲
- افول حوزه علمیه سامراء و وضعیت نامناسب بقاع مقدس آن شهر به سبب کم توجهی.^۳

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۳۱۷/۱۵/۱۳۱۷/۲۳، ۱. EV.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۶، دوسیه ۲۳، ص ۵.

۳- با اعلام درگذشت میرزای شیرازی و با گذشت زمان در سامان امور بقاع مقدس و جمعیت سامراء افول و سستی اشکاری نمایان گشت که دلایل متعددی را می‌توان بر آن برشمرد. برای نگارنده صرفنظر از مسایل اجتماعی حاکم در آن شهر، علاوه بر سیاست دولت عثمانی در تحدید دامنه نفوذ و اعتبار شیعیان و ایرانیان، مواجهه با گزارشی که مؤید کم توجهی مقامات مسئول ایرانی و سهم آنها در کم رونقی سامراء بوده هست نیز جالب و عبرت آموز آمد. گزارشی به تاریخ ۲۲ جمادی الاول ۱۳۱۷ق

- تصمیم دولتین ایران و عثمانی برای همکاری به منظور ایجاد امنیت در مراسم عزاداری در کربلا، کاظمین و انتخاب کارگروهی برای مذاکره در این زمینه.^۱
- صدور دستور مظفرالدین شاه برای تأمین هزینه روشنائی قبور مطهر ائمه عسکریین (ع) در سامراء، به همت میرزا محمد ذوالریاستین.^۲
- اب گرفتگی باغات و اراضی کربلا در پی افزایش ارتفاع آب فرات.^۳
- تخمین میزان زوآر طی این سال به میزان تقریبی ۴۰۰۰۰ نفر.^۴
- برقراری خط تلگراف میان بغداد و کاظمین.^۵
- گشودن دروازه‌ای جدید در حصار نجف نزدیک درب شرقی رو به سوی وادی السلام به نام «باب القلوب».^۶
- عزیمت شیخ علی بن شیخ مانع محاولی نجفی به ایران برای زیارت حضرت علی بن موسی الرضا (ع).^۷
- صدور موافقت مظفرالدین شاه درخصوص معافیت موقوفات مدرسه صدر نجف در اصفهان از مالیات.^۸

وجود دارد که نشان از یک وجه دیگر از چرایی افول سامراء دارد. بنابر متن این سند «موقوفه‌ای در قزوین بوده که وجوه آن ابتدا برای میرزای شیرازی و پس از وی به حاجی میرزا حبیب‌الله رشتی و اکنون در ید اختیار حاجی میرزا حسین نجل مرحوم حاجی میرزا خلیل است. هر ساله منافع آن در رمضان خرج طلاب و فقرا می‌شود و اکنون عده‌ای بر روی آن دست انداخته و مانع از حواله منافع موقوفه برای مصارف تعیین شده می‌گردند». بنظر می‌رسد متأسفانه اوضاع سیاسی اجتماعی آن ایام در ایران که مقارن فقدان حضور مرجعیت شیعی متنفذ در سامراء بود، به همان میزانی که سیاست دولت عثمانی اسباب فتور هویت شیعی - ایرانی موجود در سامراء را رقم زد، موثر و کارآمد بوده است. رک. به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۶، دوسیه ۱.

۱- بنگرید به گزیده اسناد ایران و عثمانی، ج ۵، صص ۲۲، ۲۳.

۲- پیشین، ج ۵، صص ۴۶-۴۷.

۳- روزنامه حبل المتین، ۳ صفر ۱۳۱۷ق.

۴- پیشین، همانجا.

۵- روزنامه حبل المتین، ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۱۷ق.

۶- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۴۴.

۷- آل محبویه، ج ۳، ص ۲۹۶، درباره وی بنگرید به سبحانی، ج ۱۴، بخش دوم، ص ۹۷۴.

- ارسال اوراقی متضمن پاره‌ای مقالات و ناسزاگویی از ایران نسبت به میرزای آشتیانی در قالب خبرنامه یا اعلان با اسامی مجهول.^۲
- درخواست والی بغداد از عبدالهادی استرآبادی امین التجار و متولی طرح بازسازی سامراء برای تأمل و توقف در اقدامات عمرانی.^۳
- درخواست علمای مقیم عتبات درخصوص ضرورت عزل ناظم الملک، کارپرداز و مترجم کنسولگری ایران در بغداد.^۴
- استعفای جمعه افندی قائم مقام نجف اشرف و تعیین رشید افندی به جانشینی وی.^۵
- انضمام بخش هور وابسته به ناحیه هندیه در استان کربلا به بخش نجف.^۶
- درخواست علمای عتبات از دولت ایران برای انجام ترمیم و بازسازی مدرسه صدر در نجف.^۷

۱- بنابر معروضه صدراعظم ایران خطاب به شاه در ۲۶ شوال ۱۳۱۶ ق. از میان طلاب این مدرسه در آن سال قریب به ۶۰ نفر قریب الاجتهاد بودند. رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۱۷، کارتن ۶، دوسیه ۱.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ ق.، کارتن ۶، دوسیه ۱، نامه ۲۶۵۹ مورخ ۴ جمادی الثانی ۱۳۱۷.

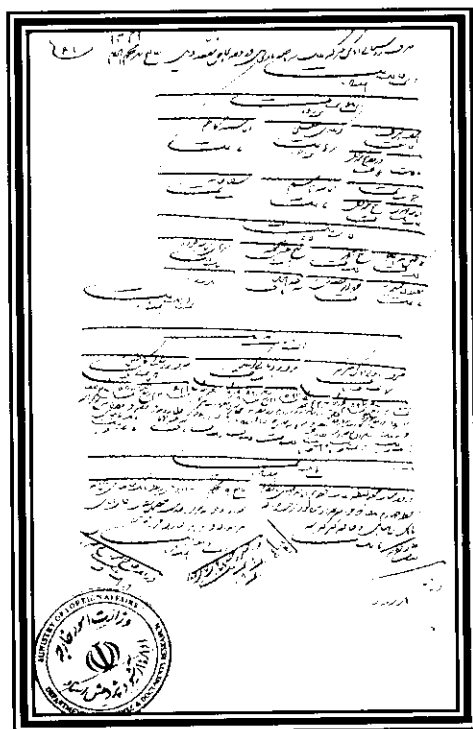
۳- پیشین، همانجا، گزارش شماره ۳ عبدالهادی استرآبادی مورخ ۹ جمادی الآخر ۱۳۱۶ ق.

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، کارتن ۶، دوسیه ۱.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۲۳۷/۱۴۳/۱۳۱۷R/۱۶.

۶- پیشین، DH.MKT.۲۲۲۵/۹۳/۱۳۱۷Ra۱۸.

۷- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ ق.، کارتن ۶، دوسیه ۱، ص ۳۱.

گزارش صورت وضعیت امور روشنایی اماکن متبرکه در عتبات عالیات عرش درجات
بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی

- اعلام تولیت عبدالحسین فرزند آقا علی کلیددار کربلا در امر روشنایی حرم حسینی.^۱
- تثبیت آرامش در سامراء پس از چند سال التهابات پیوسته.^۲
- حکم دولت عثمانی در زمینه ضرورت انجام خدمت وظیفه اتباع ایرانی متولد در قلمرو عثمانی و اعتراض دولت ایران.^۳

۱ پیشین، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۵، دوسیه ۱۵، ص ۷۹.

۲- گزارش ۲۷ صفر نظام العلماء، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۶، دوسیه ۱.

۳ گزارش کاربرد از بغداد به شماره ۲۴۲ مورخ ۲۹ ربیع الاول، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷، کارتن ۱، دوسیه ۴۲.

- فشار دولت عثمانی بر اقلیت بلوچ ایرانی ساکن در حومه کربلا برای پیوستن به ارتش عثمانی.^۱
- اقدام دولت عثمانی در صدور اوراق هویت جدید برای ثبت موالید و تشکیک در اسناد هویتی ایرانیان که سرانجام به ضبط این اوراق و اعطای ورقه تابعیتی دولت عثمانی به این گروه از ایرانیان مقیم عتبات منجر گردید.^۲

تل زینبیه در کربلای معلی (۱۳۲۴ ق)
مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی کاخ گلستان

۱- تعداد بلوچ‌های ایرانی مقیم درحومه کربلا طی آن سال در حدود ۱۲۰۰۰ نفر برآورد می‌شد. رک به گزارش ۲۳۹ مورخ ۲۳ ربیع الاول ۱۳۱۷ کاربرداز کربلا، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی سال ۱۳۱۷ کارتن ۱، دوسیه ۴۲.

۲- یادداشت ۲۷۶۰/۴۲ مورخ ۴ جمادی الثانی ۱۳۱۷ ق وزارت خارجه ایران به سفارت عثمانی در تهران، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ ق، کارتن ۱، دوسیه ۴۲.

- خواست دولت عثمانی برای انجام خدمت سربازی طلاب و حتی علمای ایرانی مقیم نجف؛ بطوری که شیخ محمد حسن نجفی، دارای درجهٔ اجتهاد نیز به خدمت زیر پرچم فرا خوانده شد.^۱
- توسعهٔ امکانات شهری در شهرهای عتبات عالیات با تشکیل راسته ای به نام قیصریه.^۲
- برقراری مالیات جدیدی با عنوان «شهریه» بر مغازه های تجار ایرانی واقع قیصریه در شهرهای کربلا، بغداد و کاظمین با عنوان «شهریه» ازسوی دولت عثمانی.^۳
- بازگشت حجة الاسلام سید محمد صادق طباطبایی از زیارت مشاهد مقدسه در عتبات عالیات.^۴
- سفر آقا سید محمد مجتهد لواسانی (۲۶ ربیع الثانی) و شیخ محمد حسن خراسانی (۲۴ جمادی الاول) به عتبات عالیات.^۵
- بازگشت میرزا هدایت الله امین الشریعة کازرونی از نجف اشرف پس از اتمام دورهٔ تحصیل و کسب درجهٔ اجتهاد.^۶

۱. بتگرید به دستورالعمل وزیر خارجه به سفارت ایران در استانبول مورخ ۲ جمادی الثانی. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷، کارتن ۱، دوسیه ۴۲.

۲. گزارش ۴ ذیحجه کارپرداز بغداد، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۱، دوسیه ۳۱.

۳. پیشین، همان گزارش و گزارش ۸ ذیحجه کنسولگری کربلا موجود در همانجا.

۴. گزارش ۸ ربیع الثانی. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۲۰، دوسیه ۱۴.

۵. پیشین، همانجا.

۶. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق، کارتن ۲۰، دوسیه ۱۴.

تصویر نماز جماعت آقا سید حسین کشمیری در صحن حرم حسینی
(۱۳۲۳ ق) از مجموعه آلبوم سلطنتی در عهد مظفری

- عزیمت برخی از علمای بلاد ایران، چون شیخ محمد معتمد الاسلام از کردستان، سید حسین امام جمعه فرزند امام جمعه، پسر غوث الاسلام شریعتمداری از تهران، شیخ ابراهیم مجتهد و سید عبدالحسین ملک المحققین از وعاظ تهران به سوی عتبات عالیات برای تشریف به زیارت ائمه (ع).^۱

- گزارش مقامات دولت عثمانی از عراق در خصوص تبلیغات شیعی ایران با اعزام مبلغانی که در اسناد عثمانی از آنها با تعبیر «آخوند» یاد شده است و از این طریق، و اسباب گرایش مردم به تشیع را فراهم آورده است.^۱
- تصمیم دولت عثمانی برای افزایش نیرو در نجد با هدف کنترل مبارک الصباح (شیخ کویت) و عبدالرحمن فیصل^۲ (شیخ نجد) که به نظر دولت عثمانی، به تحریک انگلیسی‌ها می‌کوشند به نواحی شیعی‌نشین تعرض کنند.^۳
- درگذشت حاج سید محمد جعفر مجتهد کاشانی در نجف اشرف.^۴
- انتقال پیکر میرزا محسن خان مشیرالدوله، وزیر امور خارجه ایران برای دفن در عتبات عالیات.^۵
- ارتحال تنی چند از علمای عتبات: شیخ علی بن شیخ محمد صاحب الجواهر، شیخ محمد لواسانی تهرانی، آقا مهدی بن عبدالله بلادی بوشهری^۶، شیخ صالح بن مهدی کاشف الغطاء^۷، شیخ اسماعیل رازی تهرانی، میرزا عبدالله طالقانی و شیخ رشید بن حاج قاسم عاملی زبدینی در نجف^۸ و انتقال پیکر آقا اسماعیل مرنندی، مؤلف شرح بر رسائل و مکاسب شیخ مرتضی انصاری استاد خود، از تبریز به نجف.^۹

۱ در این زمینه نگاه کنید به بایگانی نخست وزیری ترکیه. Y.PRK.BSK59105/1317514

۲ وی پدر ملک عبدالعزیز موسس سلسله آل سعود است.

۳ بایگانی نخست وزیری ترکیه. DHMKTD523/31/132.Ra6

۴ روزنامه ایران. ۱۰ صفر ۱۳۱۷ ق.

۵ روزنامه ایران. ۱۸ ربیع‌الثانی ۱۳۱۷ ق.

۶ درباره وی رک به سید محسن امین، ج ۱۰، ص ۱۵۳.

۷ برای اطلاع از احوال ایشان بنگرید به سیحانی، ج ۱۴، بخش دوم، ص ۹۵۱.

۸ وی علاوه بر احاطه بر علوم دینی ادیب و شاعر توانایی بود که توانسته بود محضر علامه میرزا حبیب الله رشتی را نیز درک نموده بود. رک به الفتاوی، ص ۱۳۴ و نیز نگاه کنید به سید محسن امین، ج ۷، ص ۵.

۹ سیحانی، ج ۱۴، بخش اول، ص ۱۲۶.

(۱۳۱۸ ق حدود ۱۹۰۰م)

- اعطای نشان شیر و خورشید دولت ایران به عبداللطیف پاشا والی کربلا.^۱
- انتصاب صالح افندی قائم مقام بدره به قائم مقامی سامراء.^۲
- موافقت دولت عثمانی با جایگزینی آقا علی به جای جعفر قلی خان در مقام کارپردازی دولت ایران در کربلا.^۳
- تعیین حاجی یوسف ضیاء به قائم مقامی سامراء^۴، باتوجه به نارضایتی و تنفر ساکنان ساکنان از صالح افندی.^۵
- پرده برداری از سنگ بنای سرای حکومتی در کاظمین با حضور مقامات دولت عثمانی پس از اتمام مراحل بازسازی.^۶
- نصب یک باب درب زاویه جنوبی صحن علوی به همت حاج غلامعلی مسقطی.^۷
- ابقای محمد اسماعیل خان، سرحد دار زهاب به عنوان نایب کنسولگری کربلا.^۸
- مهاجرت ملا محمد حسن قوچانی معروف به آقا نجفی به نجف اشرف.^۹
- انتصاب معتمد السلطان احتشام الحکماء از سوی دولت ایران در قصر شیرین برای بررسی وضعیت بهداشتی و صدور مجوز انتقال جناز به عتبات عالیات.^{۱۰}

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه. I.TAL.۲۴۴/۱۳۱۸Z۱۴۶/۱۳۱۸Z۲۳.

۲ پیشین، I.DH.۱۳۸۲/۱۳۱۸Z۲۰/۱۳۱۸Z۱۸.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه. MV.۱۰۰/۸۱/۱۳۱۸Ca۷.

۴- ایضا، DIL.MKT.۲۴۲/۱۳۱۸B۳.

۵ درخصوص سوابق وی و نارضایتی اهالی بنگرید به همان منبع پیشین، DH.MKT.۲۴۵۰/۶۲/۱۳۱۸L۱۷.

۶- خلیلی، ج ۹، ص ۱۳۵.

۷- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۲۲۶.

۸- نامه ۲۵ دیقعه ۱۳۱۸ ق، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۸، کارتن

۱۴، دوسیه ۲.

۹- کامل سلمان الجبوری، النجف الاشرف و مقتل الکاتبین مارشال، ص ۳۶۵.

۱۰- حکم وزیر خارجه مورخ ۲۹ شوال، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال

۱۳۱۸ ق، کارتن ۱، دوسیه ۸.

- دستور دولت عثمانی مبنی بر عودت جنازۀ فاقد شهادتنامۀ شهیدداری دولت عثمانی در کرمانشاه.^۱
- تعیین و دریافت عوارضی به میزان ۳ تومان از هر جنازه برای صدور شهادتنامه از سوی شهیندر عثمانی در کرمانشاه.^۲
- انتصاب پزشکی از سوی دولت عثمانی به نام مراش اوغلی در شهینداری آن کشور در کرمانشاه برای معاینۀ جناز و دریافت مبلغ سه تومان به ازای معاینۀ از هر جسدی که برای دفن به عتبات منتقل می شود.^۳
- صدور اجازه سفر برای زوآر ایرانی که به سبب بروز پاره‌ای مشکلات بهداشتی و شیوع بیماریها، چند ماهی از امکان سفر به عتبات عالیات وامانده بودند.^۴
- ارسال تلگراف تبریک از سوی علمای مقیم نجف، همچون شیخ مامقانی، میرزا محمد حسین نوری و آخوند ملا محمد کاظم خراسانی به مدیران نشریه کمال و دانش آموختگان.^۵

۱- گزارش عره ذیحجه از خانقین، پیشین، همانجا.

۲- گزارش شماره ۶۷۳ مورخ ۹ ذیحجه ۱۳۱۸ق. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۸ق. کارتن ۱، دوسیه ۸.

۳- در این سالها برخلاف علاقه شیعیان ایرانی برای انتقال جناز خود به عتبات عالیات و دفن آنها در آن بلاد اکثر شیعیان هندی تمایل داشتند تا پیکر بستگان خود را به مشهد رضوی در خراسان منتقل و در آنجا مدفون سازند. جهت اطلاع ر.ک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی سال ۱۳۱۸ کارتن ۱ دوسیه ۸.

۴- روزنامه کمال، ۱۱ صفر ۱۳۱۸ق. سال اول، شماره ۱۰.

۵- روزنامه کمال، ذیحجه ۱۳۱۸ق. سال دوم، شماره ۱.

صحن عتبة عباسی (۱۳۲۳ ق)
مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی در کاخ گلستان

- اعلام مأموریت به نظام العلماء در عتبات عالیات برای بازسازی حرمین حضرات جوادین (ع).^۱
- برگزاری مراسم تعزیت خامس آل عبا (ع) در کاظمین با مشارکت قریب یکصد هزار نفر در قالب دسته‌جات گوناگون.^۲
- تهیه و تولید آجرهای طلا برای حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) به همت حاج محمد اسماعیل، تاجر مازندرانی.^۱

۱ گزیده اسناد ایران و عثمانی، ج ۵، ص ۵۷.

۲ رک به روزنامه حبل المتین مورخ ۱۸ ربیع الاول ۱۳۱۸ هـ، سال ۷ شماره ۳۴

- صدور فرمان مظفرالدین شاه، مبنی بر اعطای تولیت روشنایی حرمین حضرت امام حسین (ع) و حضرت ابوالفضل العباس (ع) به نام آقا سید حسن و آقا سید محمد اعتماد السادات و تأیید فرمان از یازده تن از علمای مقیم در کربلای معلی.^۲
- کمبود مسکوکات در کربلا و نجف و بحران در گردش امور مالی.^۳
- وقوع شکاف در یکی از ایوانهای صحن علوی و ریزش آن بر سر زوآر که به مرگ دو نفر منجر گردید (اول جمادی الثانی).^۴
- صدور مجوز دولت عثمانی برای تعمیر حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) و حرم کاظمین برای نصرالدوله بانی تعمیرات.^۵
- بروز حریق گسترده در قیصریه کربلا (قیصریه داماد) و خسارت به تجار و صاحبان مغازه ها، به میزان بالغ بر ۲۰۰۰۰ لیره.^۶
- عزیمت امیر تومان از ارومیه به کربلا و تصمیم او برای طلا اندازی گلدسته‌های حرم حضرت ابوالفضل (ع). این تصمیم نخست با مخالفت دولت عثمانی روبه رو شد و وی به ناچار به استانبول رفت و پس از کسب اجازه از باب عالی، اعتبار لازم برای انجام این مهم را نزد حاج محمد اسماعیل صاحب، تاجر مازندرانی قرار داد تا کار تهیه خشتهای طلا را به انجام رساند. کارگاه مورد نظر در کاظمین به انجام این مهم اقدام کرد و در این سال به همت نامبرده، علاوه بر طلا اندازی گلدسته‌های حرم عتبه عباسی، اقدام نیمه تمام دختر

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۸ق، کارتن ۱۹، دوسیه ۳۱، ص ۶.

۲ پیشین، سال ۱۳۱۸ق، کارتن ۵، دوسیه ۱۵، ص ۱۳۱ و ۹۵.

۳ روزنامه حبل المتین، ۱۸ رجب ۱۳۱۸ق، سال ۸، شماره ۶.

۴- پیشین، همانجا.

۵ پیشین، همانجا، ص ۱۲.

۶ درخصوص میزان این خسارتهای می‌توان از ۲۰۰ صندوق قند، ۷۰۰ کونی شکر، ۷۰ صندوق چای حاجی عبدالحمید و آقا میرزا حسینعلی تجار اصفهانی و ... یاد نمود که خبر مفقوت آن در روزنامه حبل المتین به تاریخ ۱۰ شعبان ۱۳۱۸ سال ۸ شماره ۹ و همچنین ۲۵ رجب، همان نشریه مسطور است.

فرهاد میرزا معتمدالدوله در طلا اندازی ایوان حرم حضرت ابوالفضل (ع) نیز به تجماع رسید.^۱

• افزایش تعدیات ماموران عثمانی به زوآر ایرانی عتبات عالیات که شمار عبور مرزی آنها در هر روز میان ۵۰۰ تا ۶۰۰ نفر برآورد شده است.^۲

• اعطای نشان دولت ایران برای عبداللطیف پاشا قائم مقام کربلا.^۳

• اعزام و مشارکت سپاهی به فرماندهی احمد فیضی پاشای عثمانی برای یاری عبدالعزیز بن رشید علی در مواجهه با نیروهای عبدالعزیز آل سعود که قصد تعرض به نجف اشرف را داشتند.^۴

• الحاق ناحیه العرض و حیوار به بخش نجف و انفکاک آنها از بخش هندیه واقع در استان کربلا.^۵

• تعیین سعید افندی به مقام ریاست دایره جزای دادگاه شکایات استان کربلا.^۶

۱ روزنامه حبل المتین، ۱۰ شعبان، سال ۸، شماره ۹.

۲ پیشین، همانجا.

۳ روزنامه حبل المتین، ۱۱ ذیحجه ۱۳۱۸ق، سال ۸، شماره ۲۵ و همچنین بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، TAL.۲۴۲/۱۳۱۸L۲۰/۱۳۱۸L۲۴.

۴ المسلمی العقلی، ج ۳، ص ۷۱.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.DH.۱۳۷۴/۱۳۱۸M۴۹/۱۳۱۸M۳۰.

۶ پیشین، i.AZN.۳۹/۱۳۱۸Ra۱۲/۱۳۱۸Ra۲۰.

حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) در فرایند بازسازی

- تأسیس مقر حکومتی جدید برای نجف اشرف.^۱
- صدور فتوای شیخ محمد مجتهد فرزند فاضل شربانی درخصوص ترک مسیرهای خشکی در نجد برای عزیمت حجاج به حج، در پی تعرضات وهابیون به کاروانهای زوآر شیعه.^۲
- تعیین مبلغ ۱۱ قران برای تذکره و یک تومان برای حق تمبر و یک قران به عنوان کارمزد برای صدور تذکره زوآر یا شهادتنامه جنائز عازم عتبات عالیات از سوی دولت ایران.^۳
- انتقال محموله‌های متعدد از کتابهای چاپ ایران به مقصد عتبات عالیات.^۴

۱- ایضاً، DH.MKT/۲۴۵۶:۷۲/۳۱۸Za۱۱

۲ المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۷۱.

۳ گزارش ۲۴ رمضان کارپرداز خانقین، **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۸ق، کارتن ۱، دوسیه ۸، موضوع انتقال جنائز علاوه بر وجه دینی آن که ناشی از باور و اعتقادات شیعیان بوده و هست واجد یک تاثیر اقتصادی وسیعی نیز بود که علاوه بر هزینه‌های حمل و نقل و پرداخت تعرفه‌ها و درآمدها، تبعاتی چون روشنایی سر مزار یا بهای سنگ مزار و نصب آن که مثلاً از کرمانشاه تا نجف تنها هزینه حمل یک قطعه سنگ چهل تومان بود، را نیز برای طرفین داشت. بنگرید به گزارش ۲۴ جمادی الثانی، **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۸ق، کارتن ۱۷، دوسیه ۲.

۴- بنگرید به نامه وزیر خارجه به حاکم کرمانشاه مورخ ۲ شوال، پیشین، همانجا.

- افزایش ناامنی و درخواست دولت ایران برای صدور مجوز حمل سلاح جهت سلاحداران کاروانهای زوآر ایرانی.^۱
- آغاز اصلاح مسیر قنات آیت الله میرزا اسدالله رشتی (شفقتی) و اتصال مجرایبی از فرات به آن به اهتمام حاج میرزا حسین خلیل تهرانی که پس از ۸ سال از این تاریخ به بهره‌برداری رسید.^۲
- ارتحال آقا میرزا محمد هاشم مجتهد اصفهانی، برادر مرحوم آقا میرزا محمد باقر مجتهد در نجف اشرف.^۳
- درگذشت برخی از علما و مراجع چون: میرزا محمد مهدی اصفهانی معروف به شیخ الشریعه، شیخ محمد رضی گیلانی شاگرد شیخ مرتضی انصاری و صاحب حاشیه بر *فرائد الاصول*^۴ و آقا محمد طاهر موسوی دزفولی^۵، شیخ فتحعلی سلطان آبادی که در کربلا درگذشت (۴ ربیع‌الاول)^۶، سید محمد جواد عاملی^۷، شیخ محمد علی آقا نجفی ملقب به به ثقة الاسلام که در اصفهان دعوت حق را لبیک گفت (۴ شعبان)^۸، میرزا اسماعیل سلماسی (۳ رجب)^۹ و سید ابراهیم حیدری.^{۱۰}

۱. از بررسی اسناد مستفاد می‌گردد که تعداد مسافرن کاروانها گاهی بیش از چند هزار نفر بود. بطوریکه برای حفاظت آنها گاه تا یکصد تنگدار مجهز به سلاح ته پر استخدام می‌شدند. جهت اطلاع بیشتر رک. به *بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی* سال ۱۳۱۸ کارتن ۲۱ دوسیه ۸.
۲. آل محبوبه، ج ۱، ص ۲۰۰.
۳. میرزا هاشم بن زین العابدین موسوی خوانساری چهار سوقی اصفهانی بنگرید به *روزنامه ایران*، ۲۷ شوال ۱۳۱۸، شماره ۹۸۹.
۴. شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۶، ص ۱۵۷.
۵. درباره ایشان نگاه کنید به محمد هادی امینی، ج ۱، ص ۳۰۲.
۶. وی در حجره شماره ۶ صحن شریف به خاک سپرده شد. الفتلاوی، صص ۲۳۷-۲۳۸، درباره ایشان رک. به سبحانی، ج ۱۴، بخش دوم، ص ۹۸۴.
۷. ایشان نیز در حجره شماره ۷ مدفون شده‌اند. پیشین، ص ۳۶۵.
۸. محل دفن وی نیز حجره شماره ۳ می‌باشد. ایضاً، صص ۳۲۱-۳۲۲، درباره حیات وی بنگرید به سید محسن امین عاملی، ج ۳، ص ۳۲۶.
۹. وی در کاظمین سکنی داشت و پس از ارتحال در مقابل مقبره شیخ مفید در روضه شریف حضرات جوادین (ع) به خاک سپرده شد. بنگرید به محمد المنصور، ص ۲۸.
۱۰. وی را در حجره سادات حیدری در صحن کاظمین شریف به خاک سپرده شده است. پیشین، صص ۵-۶.

- تعیین حاج محمد اسماعیل تاجر مازندرانی برای انجام تعمیرات لازم و طلا اندازی در گلدسته‌های حرم امامین جوادین (ع) در کاظمین.^۱

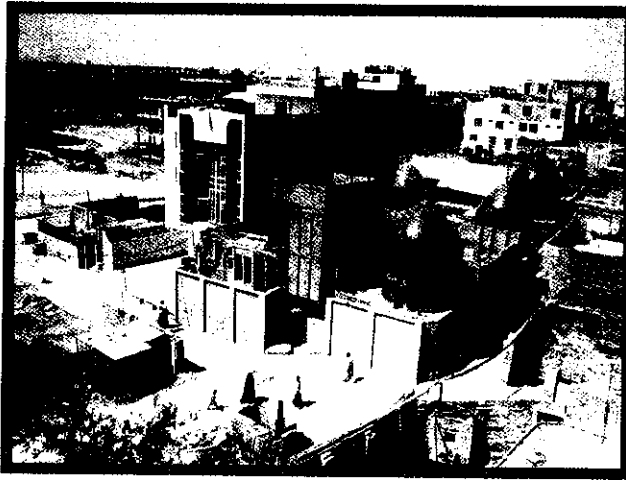
(۱۳۱۹ ق حدود ۱۹۰۱م)

- احداث مسجد بهبهانی به همت حاج شیخ نصرالله خلخالی از محل ثلث حاج حسین بهبهانی - ایرانی مقیم کویت - در زاویه شمال غربی حرم مطهر حضرت امیرالمؤمنین علی (ع).^۲

- انجام سرشماری عمومی در کاظمین از سوی دولت عثمانی که نتایج آن به این شرح بود:

از میان ۷۳۹۰ نفر ساکن، ۶۱۴۰ نفر از متولدان کاظمین، یکهزار نفر ایرانی، دویست تبعه انگلیسی و پنجاه نفر تبعه روس بودند. همچنین ۲۱۶۰ خانه، ۳۰ خان، ۶ حمام، ۸ قهوه‌خانه، ۱۰ چایخانه، ۳۲۹ دکان، ۵ مدرسه، یک جامع، ۳۳ مسجد و ۳ مکتب ابتدائی در کاظمین ثبت و شماره شد.^۳

۱. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۸ق، کارتن ۱۹، دوسیه ۳۱، ص ۲۲.
۲. آل محبوبه، ج ۱، ص ۱۱۶. این مسجد در سالهای اخیر به اداره اوقاف نجف تحویل و به عنوان بخش اداری آن مورد استفاده قرار گرفت.
۳. رک به سالنامه بغداد ۱۳۱۹ ش به شماره ۵۸۸ ص ۲۰۷ موجود در بایگانی نخست وزیری ترکیه.

محلهٔ عمارهٔ نجف اشرف

- سرشماری عمومی در سامراء: شمار ساکنان ۸۵۷۶ نفر، یکهزار باب خانه، ۳۰ خان، حدود ۲۰۰ دکان، مکتب رشدیه با ۲۵ دانش‌آموز، یک مکتب ابتدایی با ۸۰ شاگرد و دو حمام.^۱
- طلائندازی دو ایوان جنوبی و غربی حرم حضرت ابوالفضل العباس(ع) به ترتیب به همت فرهاد میرزا معتمد الدوله و سید حسن مقتدرالسلطنه.^۲
- بهره‌گیری زوآر به صورت منظم از خطوط ارايه رانی در مسیر بغداد - کربلا - نجف و خط تراموای بغداد - کاظمین.^۳

۱. رک به سالنامه بغداد، شماره ۵۸۸ صص ۲۱۰-۲۱۲، همانجا: ناصرالدینشاه که در سال ۱۲۸۷ ق از شهر بازدید نموده بود، روایت می‌کند که شهر دارای ۳۰۰ خانواده است. ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه، ص ۱۹۷.

۲- ایوان جنوبی که از سوی فرهاد میرزا مزین به طلا گردید پیش از این توسط سلطان محمد علی شاه لکنه‌وری احداث گردیده بود. جهت اطلاع بیشتر رک به سلمان، هادی الطعمه، ص ۶۴ آنگونه که ناصرالدین شاه روایت دارد این نواب لکنه‌وری اهتمام به آئینه بندی داخل بقعه ائمه عسکریین(ع) در سامراء نیز نموده است. بنگرید به ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه، ص ۲۰۳.

۳- ارايه‌ها فاصله سه روزه میان کربلا - بغداد را طی ۹ تا ۱۰ ساعت طی می‌نمودند. بنگرید به سالنامه بغداد سال ۱۳۱۹ ق به شماره ۵۸۸، ص ۱۸۷، پایگانی نخست وزیری ترکیه.

- اعطای نشان دولت ایران به ممتاز افندی قائم مقام کاظمین.^۱
- انتصاب حسین ذاکر افندی، دفتردار اداره ثبت احوال کربلا به مدیریت ناحیه شفاطیه کربلا در پی درگذشت عبدالرحمن افندی.^۲
- موافقت دولت عثمانی با احداث دارالضیافه به همت حاجی اسدالله نظام العلمای خراسانی برای پذیرش زوار کم بضاعت در کربلای معلی.^۳
- پایان بهسازی ایوان مطهر حضرات جوادین (ع) در کاظمین زیر نظر نظام العلمای خراسانی.^۴

ایوان جنوبی روضه امامین مدفون در کاظمین پس از بازسازی به همت نظام العلماء

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۹ق، کارتن ۲۲، دوسیه ۵، ص ۱۰۱ و

همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۵۲۷/۲۷/۱۳۲۰ Ra۱۳

۲- پیشین، DH.MKT.۲۵۱۷/۱۱۹/۱۳۱۹ R۱۶

۳- پیشین، DH.MKT.۲۴۹۳/۶۶/۱۳۱۹ S۱۷

۴ گزارش ۱۹ جمادی الثانی، بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۷ق،

کارتن ۶، دوسیه ۱.

- اهدای هدایا و عطایا برای حرم کاظمین و تعمیر گنبد حرم حضرت ابوالفضل (ع) به کوشش دولت عثمانی.^۱
- اعطای نشان دولت ایران به رشید (راشد) پاشا، قائم مقام نجف اشرف.^۲
- سرشماری نجف اشرف: سی هزار نفر ساکن در ۴۰۰۰ خانه.^۳
- ارائه گزارش درخصوص کربلا با این موارد:
 ۱. محصولات: حبوبات، زردآلو، پرتقال، خربزه، باقلا، جو، تنباکو، انار، بامیه.
 ۲. حدود ۵۰۰۰۰ نفر ساکن، متشکل از عربی زبانان و فارسی زبانان.
 ۳. ۴۲ یهودی در میان ساکنان.^۴
- انتصاب رشید پاشا به استانداری کربلا.^۵
- واگذاری ساخت خط آهن قونیه - بغداد و اتصال آن به کربلا و نجف از سوی دولت عثمانی به یک شرکت آلمانی - فرانسوی.^۶
- حمله به زوآر ایرانی نزدیک خانقین و شهادت دو تن از زوآر ایرانی.^۷
- تأسیس یک بیمارستان به همت دولت ایران در کربلا برای پذیرش زوآر ایرانی.^۸
- کمک مالی عصمت السلطنه به فرایند بازسازی و توسعه حرم کاظمین که با اهتمام فرهاد میرزا معتمدالدوله آغاز شده بود.^۹

۱- ر.ک به سالنامه بغداد سال ۱۳۱۹، صص ۵۹-۶۰، تحت شماره ۵۸۸ موجود در بایگانی نخست وزیری ترکیه.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DIL.MKT.۲۵۵۶۱۶۶/۱۳۱۹۵۳.

و همچنین I.TAL.۲۶۲/۱۳۱۹B۱۳/۱۳۱۹B۱۶.

۳- سالنامه بغداد سال ۱۳۱۹، صص ۳۲۶-۳۲۷، ثبت شده به شماره ۵۸۸ موجود در بایگانی نخست وزیری ترکیه.

۴- پیشین، همانجا، ص ۳۰۰.

۵- ایضاً، Y.A.RES.۱۱۵۶۱/۱۳۱۹۲۶.

۶- روزنامه اطلاع، ۲۲ ذیقعه، شماره ۵۶۴.

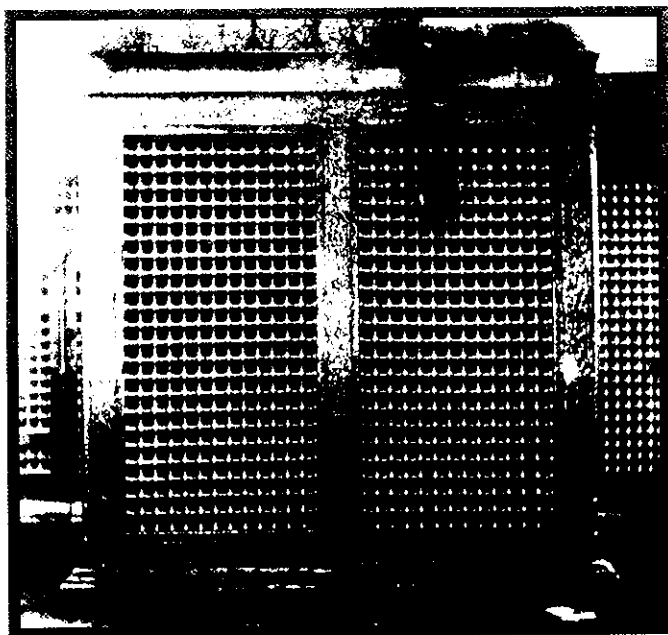
۷- کزیده اسناد ایران و عثمانی، ج ۴، ص ۳۶.

۸- در این زمینه بنگرید به بایگانی نخست وزیری ترکیه، MV.۱۰۲/۴۶/۱۳۱۹۵۳۲.

و DIL.MKT.۲۵۱۰/۹۵/۱۳۱۹R۲۸.

۹- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماتی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، ۱۳۱۹ق، کارتن ۴، دوسیه ۶، ص ۳۶.

- ارسال قطعات ضریح مطهر حرم حسینی به کوشش میرزا محمد حسین مستوفی.^۱
- وقف قطعه ای چادر برای صحن مقدس حضرت ابوالفضل العباس (ع) به همت میرزا ابوالقاسم خان.^۲

جهت شرقی ضریح ابو عبدالله الحسین علیه السلام و مکان مزار حضرت علی اکبر علیه السلام
مجموعه کاخ گلستان

- حضور قریب یکصد هزار نفر زائر برای شرکت در مراسم شب عرفه در کربلا.^۳

۱ پیشین، سال ۱۳۱۹ق، کارتن ۶، دوسیه ۱۰، ص ۱۰.

۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، سال ۱۳۱۹ق، کارتن ۴، دوسیه ۶، ص ۸۹.

۳ روزنامه حبل المتین، ۱۵ صفر، سال ۸، شماره ۳۲.

- وقوع توفان سخت در کربلای معلی که موجب سقوط شمار بسیاری از درختهای نخل خرما و واژگونی ۵ کشتی حامل برنج و گندم در شطّ فرات گردید.^۱
- غرق کشتی حامل زوّار که به شهادت ۱۲۰ نفر از زائران حسینی منجر شد.^۲
- کم آبی و خشکسالی در شهرهای مقدس عتبات عالیات.^۳
- حملهٔ ملخ به باغات کربلا (عید قربان).^۴
- افزایش میزان بیماریها که به بستری شدن حدود ۵۰۰۰ نفر در این سال در کربلا منجر شد.^۵
- برقراری گشت شبانه در محلات کربلا برای افزایش امنیت عمومی.^۶
- شیوع حصه در کربلا.^۷
- انتصاب میرزا محمودخان مشاورالسلطان به عنوان کارپرداز دولت ایران در کربلا.^۸
- اتمام طلا اندازی گلدستهٔ حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) از محل اعتبار اهدائی امیرتومان ارومیه، که تا آن مرحله، ۹۰۰۰ تومان هزینه پرداخت شه بود.^۹
- افتتاح مکتب رشديه در جنب تلگرافخانهٔ دولتی در کربلا پس از تأمین اعتبار ساخت آن به میزان یک هزار لیره.^{۱۰}

۱ روزنامه حبل المتین، ۱۵ صفر، سال ۸، شماره ۳۲.

۲ پیشین، همانجا.

۳ ایضاً.

۴- ایضاً.

۵ ایضاً.

۶ پیشین، همانجا.

۷ روزنامه حبل المتین، ۲۱ ربیع‌الاول، سال ۸، شماره ۳۷.

۸ پیشین، همانجا.

۹- ایضاً.

۱۰ ایضاً.

- بروز درگیری میان قبایل بنی حسن و بنی فثله درحومه کربلا که در دو مرحله در ماه صفر و سپس ربیع الثانی اتفاق افتاد. در مرحله نخست، نزدیک ۲۰۰ تن و در مرحله دوم روزانه ۴۰-۵۰ نفر از طرفین به قتل رسیدند.^۱
- ارسال و اهداء یک دستگاه جار به همت حاج سید حسین هندی به پیشنهاد امیرالامراء برای حرم حسینی در کربلای معلی.^۲
- خشکیدن نهر حسینی و سپس بحر نجف و بروز مشکل کمی آبی و خشکسالی گسترده.^۳
- برگزاری مراسم آتش بازی در کربلا به میمنت سالروز جلوس سلطان عثمانی (۷ رجب).^۴
- اهدا یک چهلچراغ دولتی از سوی ایران به اماکن مقدسه در عتبات عالیات.^۵
- افزایش برودت و سرما در کربلا که به مرگ برخی از زوآر فقیر اتراق کرده در کوچه و خیابان منجر شد.^۶
- چراغانی حرم، جشن و اذینبندی گسترده در کربلا، به ویژه مشاهد مقدسه در نیمه شعبان به مناسبت مولود حضرت حجت (عج).^۷

۱- روزنامه ادب، ۲ رجب ۱۳۱۹ق.

۲ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۹ق. کارتن ۶، دوسیه ۹، ص ۴۶.

۳ روزنامه حبل المتین، ۱۶ جمادی الثانی، سال ۹، شماره ۱.

۴ روزنامه حبل المتین، ۷ رجب، سال ۹، شماره ۳.

۵ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۹ق. کارتن ۶، دوسیه ۹، ص ۴۳.

۶ روزنامه حبل المتین، ۱۶ شوال.

۷ روزنامه حبل المتین، ۱۰ شوال، سال ۹، شماره ۱۴.

درب آستان حرم سید الشهداء علیه السلام
مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی کاخ گلستان

• برگزاری جشن تولد مظفرالدین شاه قاجار از سوی کنسولگری ایران (۲۸ رجب) برای نخستین بار.^۱

• عزل شیخ عبدالحمید از کلیدداری حرم کاظمین و تفویض تولیت امر روشنایی و چهلچراغ حرم مطهر به وی، جایگزینی شیخ علی بن عیسی پسر عموی شیخ

۱ - همواره نوعی رقابت میان ایران و عثمانی درخصوص تاثیر بر سکنه عتبات عالیات وجود داشت. برپایی جشن ولادت مظفرالدینشاه در این سال و مقارن مراسم بزرگ سالروز جلوس سلطان عثمانی در استانبول بیان روشنی از این رقابت است که انرا می توان از سر تاثیرگذاری بر سکنه کربلا ارزیابی نمود. بنگرید به روزنامه حبل المتین، ۲۸ رجب، سال ۹، شماره ۶.

عبدالحمید به کلیدداری حرم کاظمین از سوی ایران، عزل سید عباس فراش از سوی شیخ علی.^۱

• بازگشت سید علی قطب از مدینه منوره به کربلا. وی از سوی دولت ایران مأمور بازسازی بقاع منبرکه ائمه (ع) مدفون در بقیع و نصب ضریح مطهر آنان شده بود.^۲

• تعرض یک سرباز عثمانی به جمعی از زوآر ایرانی که به شهادت ۵-۶ نفر، از جمله سیدی از اهل خراسان، منجر گردید (۶ سوال).^۳

• تشیع جنازه و تعطیلی مغازه ها به دستور علماء در ادای احترام نسبت به تشیع پیکر آقای شریعتمدار که از کرمانشاه برای دفن به کربلا منتقل شده بود.^۴

• صدور القاب معتمدالشریعه برای آقا محمد مهدی و امین الشریعه برای آقا محمد جواد، فرزندان حاجی شیخ عبدالحسین تهرانی متولی پیشین طرح بازسازی عتبات عالیات درعهد ناصری از سوی مظفرالدین شاه.^۵

• شیوع طاعون در نجف اشرف.^۶

• سفر شیخ محمد طه به نجف و زیارت مرقد امیرالمؤمنین علی (ع).^۷

• صدور فرمان باب عالی درخصوص اعلان معافیت سادات مقیم عتبات از پرداخت مالیات.^۸

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، همانجا، صص ۱۲۰ و ۱۴۲، ۱۴۵ و سال ۱۳۱۹ق، کارتن ۶، دوسیه ۸، ص ۵۶.

۲- روزنامه حیل المتین، ۲۱ ذیقعد، سال ۹، شماره ۲۰.

۳- روزنامه حیل المتین، ۲۱ ذیقعد، سال ۹، شماره ۲۱.

۴- روزنامه حیل المتین، ۲۷ ذیحجه، سال ۹، شماره ۲۴.

۵- روزنامه ایران، ۲۲ ذیحجه، شماره ۱۰۱۱.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۹ق، کارتن ۱۵، دوسیه ۲۲، ص ۳۸. همچنین روزنامه خلاصه الحوادث، ۳ رمضان ۱۳۱۹، شماره ۷۲۲.

۷- المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۷۵.

۸- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۸۸.۲۲۶/۳۳/۱۳۱۹Za، Y.MTV.

- واگذاری تولیت چهلچراغ دولتی کربلا به حاج سید عبدالحسین کلیددار فرزند حاج علی و واگذاری تولیت فانوسهای رواق مطهر حرم سید الشهداء (ع) به حاج سید سعید فرزند سید محمد.^۱

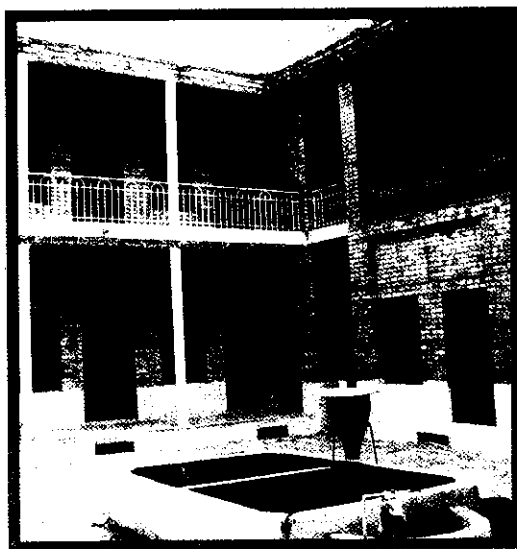

گنبد و بارگاه حضرت امام علی بن ابی طالب علیه السلام در سال ۱۲۸۷ ق
مجموعه کاخ گلستان

- صدور مجوز برای دفن منیره سلطان، نامادری مظفرالدین شاه در عتبات عالیات از سوی باب عالی.^۱

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۹ ق، کارتن ۶، دوسیه ۹، صص ۲۷، ۳۰ و ۳۲.

- آغاز بنای مدرسه بخاری به همت شیخ کاظم بخاری.^۲

مدرسه بخارایی نجف اشرف
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف در دانشگاه شهید بهشتی

- آغاز ساخت مدرسه فاضل شربیانی در محله الحویش به همت شیخ محمد شربیانی.^۳

۱ بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.HUS.988319C16/1319527.

۲ خلیلی، ج ۷، ص ۱۴۵.

۳ محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۸۳ البته روایتی هم سال آغاز عملیات را ۱۳۲۰ ق می داند.

کتیبه سردر مدرسه شریانی
کارگاه بازسازی نجف دانشگاه شهید بهشتی

- تعیین سلیمان فائق بی به عنوان مأمور آمار کربلا.^۱
- انتصاب سید محمد افندی به عنوان واعظ و مدرس برای مسجد حیدریه صحن مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف اشرف.^۲
- درگذشت آقا سید حسن نایب کلیددار حرم حضرت ابوالفضل العباس (ع) و جانشینی فرزندش آقا سید علی (۲۸ محرم).^۳
- ارتحال تنی چند از علماء: میرزا محمد حسن آشتیانی در تهران و خاکسپاری وی در مقبره شیخ جعفر شوشتری^۴، حاج شیخ ابراهیم تجریشی^۵، سید موسی حکیم نجفی،

۱. بایگانی نخست وزیری ترکیه، DHLMKT/۲۵۹۳/۴۹/۱۳۱۹Za1۷.

۲. پیشین، DHLMKT/۲۵۲۹/۵۵/۱۳۱۹Ca۳۱.

۳. روزنامه حبل المتین، ۲۱ ربیع الاول، سال ۸، شماره ۳۷.

۴. محل دفن وی حجره شماره ۵۴ است، الفتلاوی، ص ۲۷۵.

۵. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۱۹ ق.، کارت ۱۸، دوسیه ۳۸، ص ۴۰.

شیخ ابراهیم بن شیخ عبدالحسین سودانی و ابراهیم بن حسین طباطبایی معروف به بحرالعلوم نجفی، فقیه عالم سید محمود طالقانی (۲۳ رمضان)^۱ در نجف اشرف.

(۱۳۲۰ ق حدود ۱۹۰۲م)

- انجام پاره‌ای طرح‌های مربوط به توسعه و عمران از محل کمک‌های حاجی محمد جعفر بهبهانی و برخی دیگر از تجار بهبهان در کوفه، مانند احداث منازل برای اسکان زوآر و تعمیر مرقد حضرت یونس(ع).^۲
- مهاجرت سید محمد علی هبة الدین حسینی شهرستانی از کربلا به نجف اشرف.^۳

سید محمد علی هبة الدین شهرستانی (۱۳۱۵ق)
موجود در مجموعه کاخ گلستان

۱ وی را در حجره شماره ۲۴ صحن روضه علوی به خاک سپرده شده است. بتکرید به الفتلاوی، صص ۳۴۶ ۳۴۷.

۲- روزنامه حبل المتین، ۱۹ محرم، شماره ۲۶.

۳ کامل سلمان الجبوری، ص ۴۱۳. علامه شهرستانی واحد یکی از معتبرترین کتابخانه‌های شخصی بودند که صاحب الذریعه الی تصانیف الشیعه بارها استناداتی را به مجموعه ایشان دانسته‌اند.

- اعلام سه روز مجالس ترحیم و عزا، پس از تدفین میرزای آشتیانی در نجف اشرف از سوی حاجی میرزا حسین فرزند حاجی میرزا خلیل در مسجد هندی و صحن روضه علوی (محرم).^۱
- تزئین حرم علوی با چراغهای بلور خریداری شده از لندن و شمعهای متعلق به باطومی (گرجستان).^۲
- دستگیری ۴ تن از شیوخ و علمای نجف و حبس آنها در کاظمین.^۳
- مقامات قرنطینه عثمانی دهها تن از زوآر ایرانی را که با کشتی از کربلا عازمه کوفه (نجف) بودند، فلک کردند.^۴
- صدور فتوای مجموعه‌ای از علمای نجف در خصوص حرمت عزیمت به حج بیت الله الحرام از طریق راه جبل (نجد).^۵
- تعرض حاج عطیه ابوگلل به زوآر ایرانی در مسیر نجف اشرف و غارت و نهب اموال آنها.^۶

۱- اگرچه ایشان را در جوار مدفن حجه الاسلام حاج شیخ جعفر شوشتری به خاک سپردند، اما درخصوص نحوه دفن و عدم کسب اجازه از متولیان مقبره التهای در میان اهالی بروز نمود، که به روایت وقایع نگار جریده حبل المتین موجب "افتضاح سلسله اهل علم" گردید. بنگرید به **روزنامه حبل المتین**، ۱۹ محرم، سال ۹، شماره ۲۶.

۲- **روزنامه حبل المتین**، ۱۳ رجب، شماره ۸.

۳- دو نفر از ایشان از اعراب ساکن آن مناطق بودند.

۴- **روزنامه حبل المتین**، ۴ جمادی الثانی، سال ۹، شماره ۴۴.

۵ **روزنامه حبل المتین**، ۴ جمادی الثانی، سال ۹، شماره ۴۴.

۶- **روزنامه حبل المتین**، ۲۰ جمادی الاول، سال ۹، شماره ۴۲.

جهت شمالی قصر ناصری اقامتگاه ناصرالدین شاه قاجار در سفر به عتبات عالیات
مجموعه کاخ گلستان

- عزیمت شیخ فضل الله نوری به عتبات عالیات.^۱
- بروز درگیری در نجف اشرف^۲ و شکایت مردم از سوء مدیریت حاکم شهر.^۳
- انتصاب یوسف ضیاء افندی به عنوان مسئول واکسیناسیون کربلا.^۴
- انجام مطالعات باستان شناسی در حوالی کربلا و نجف به دست گروه مدرسه آثار عتیقه سنت پترزبورگ.^۵

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۰ ق، کارتن ۵، دوسیه ۲۳، ص ۱۲.

۲- پیشین، همانجا و بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۵۵۹/۵۴/۱۳۲۰-Ca۹

۳- پیشین، DH.MKT.۵۵۹/۵۴/۱۳۲۰-Ca۹

۴ ایضا، DH.MKT.۴۹۲/۸۶/۱۳۲۰-M۲۲

۵- پیشین، DH.MKT.۶/۲۲/۱۳۲۰-B۱۹

- بروز سیلاب در کربلا و صدور دستور از سوی باب عالی برای گردآوری اعانه از همهٔ مقیمان از جمله ایرانیان برای کمک به سیل‌زدگان و احداث سدّ خاکی در بیرون شهر.^۱
- ریزش بارانهای متوالی پس از چندین ماه خشکسالی سخت.^۲
- اقدام پلیس ضابطیهٔ نجف در دستگیری و نفی بلد شمار چشمگیری از دراویش ساکن نجف.^۳
- صدور فرمان ضرورت اخذ مالیات از اتباع ایران که درصدد خرید و فروش املاک در عتبات عالیات هستند، از سوی مقامات دو دولت ایران و عثمانی.^۴
- تصادم و غرق دو کشتی حامل زواری که قصد داشتند برای عید غدیر وارد نجف شوند، در پی بروز توفان.^۵
- دعوت عماد العلماء حاج شیخ نصرالله خلخالی از تجار و بزرگان نجف و کوفه به منظور کمک برای ساخت آب‌بند در کوفه به منظور ذخیرهٔ آب. در این مجلس حدود ۵۰۰۰ لیره عثمانی جمع شد.^۶
- دستگیریهای وسیع دولت عثمانی از شیوخ کربلا و کاظمین به اتهام قصد شورش.^۷
- اعتراضات مکرر ایرانیان مقیم نسبت به کنسول ایران در بغداد، به سبب بی‌توجهی نامبرده در احیای حقوق و دفاع از آزادیهای قانونی ایرانیان مقیم عتبات عالیات.^۸

۱- روزنامه جبل المتین ۲۴۰ صفر، سال ۹، شماره ۳۱.

۲- روزنامه جبل المتین، ۱۰ صفر، سال ۹، شماره ۲۹.

۳- روزنامه جبل المتین، ۱۰ صفر، سال ۹، شماره ۲۹.

۴- روزنامه جبل المتین، ۳ صفر، سال ۹، شماره ۲۸.

۵- پیتین، همانجا.

۶- ایضاً.

۷- روزنامه جبل المتین، ۷ رمضان، سال ۱۰، شماره ۱۰.

۸- روزنامه جبل المتین، ۲۹ جمادی الثانی، سال ۱۰، شماره ۱۸.

- برقراری خط گاری دو اسبه از خانقین به بغداد، کربلا، نجف و سامراء به صورت شراکتی.^۱
- پایان دوران تبعید میرزا عبدالحسین خان فرمانفرما در عتبات عالیات و انتصاب او به حکومت ولایت همدان ایران.^۲
- تخریب خانه حاج شیخ عبدالحسین صادق عاملی در پی درگیری میان دو قبیله شمّر و صقور (زَقَر) واقع در محله مشراق و میان خانه های سید محمد بحر العلوم و سید محمد قزوینی.^۳
- عزل کلیددار حرم کاظمین و انتصاب شیخ عبدالحمید به جای وی.^۴
- صدور دستورالعمل از تهران به نظام العلمای خراسانی درخصوص طلا اندازی ایوانهای کوچک جنب ایوان طلای حرم امامین جوادین (ع) در کاظمین.^۵
- اجرای مجموعه تزئیناتی با شیشه های رنگین و قطعات چوب در رواق جنوبی حرم کاظمین به همت شاهزاده ایرانی، امیر تومان.^۶

۱ - روزنامه حبل المتین، سال ۱۰، شماره ۱۳.

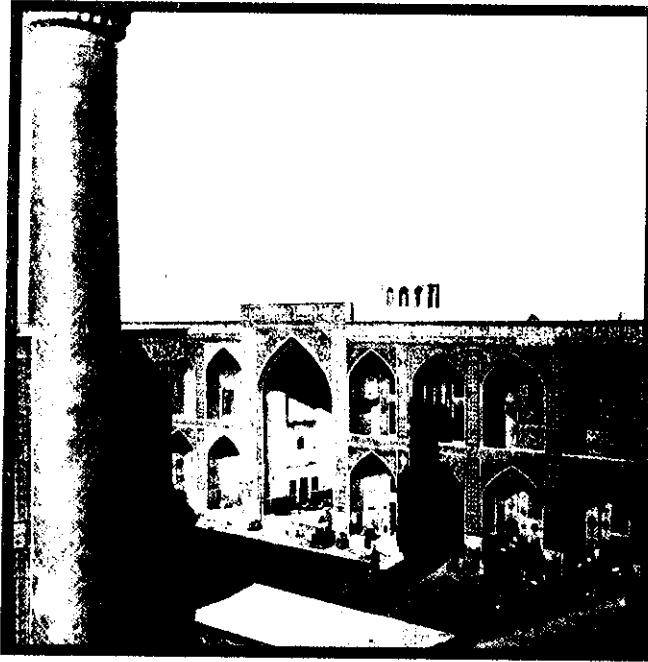
۲ - روزنامه ایران، ۷ ذیقعد، شماره ۱۰۲۱.

۳ - المسلمی العقلی، ج ۳، ص ۸۱.

۴ - روزنامه حبل المتین، ۱۳ رجب، سال ۱۰، شماره ۱۳.

۵ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۸، دوسیه ۷، ص ۱۰۲.

۶ - آل یاسین، ص ۱۱۹.

باب طوسی و جهت شرقی روضه علوی (سال ۱۲۸۷ ق)
مجموعه آلبوم بیونات سلطنتی کاخ گلستان

- پایان دوره تعمیرات جزئی حرم امیرالمؤمنین علی (ع) در نجف و تعیین قاری و خادم سقاخانه.^۱
- شیوع طاعون در نجف اشرف.^۲
- اقدام دولت عثمانی برای ایجاد خط لوله انتقال آب از فرات در کوفه به نجف اشرف.^۳

۱ - پیشین، همانجا، ص ۷۱.

۲ - المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۷۸.

۳ - پیشین، ج ۳، صص ۷۸-۷۹.

«عربی دو مشک را باد می کرد و سرش را می بست. کشتی فوری می ساخت مثل وزغ روی آب می افتاد عبور می کرد». (سفرنامه ناصرالدین شاه ص ۲۰۲)
تصویر متعلق به مجموعه کاخ گلستان

- دستور مظفرالدین شاه برای انتقال پیکر حاج سید جعفر آقا مجتهد اصفهانی به عتبات عالیات.^۱
- اعطای جایزه و نشان شیر و خورشید دولت ایران به ممتاز افندی قائم مقام کاظمین.^۲
- اعطای مجوز انتقال پیکر میرزا علی خان فرزند مشیرالدوله وزیر امور خارجه پیشین برای دفن در عتبات عالیات.^۳

۱. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۷، دوسیه ۲۵، ص ۵۴.

همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۵۴/۵۴/۱۳۲۰-R۸

۲. بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۶۵/۱۳۲۰ R ۴ و LTAL..۲۸۱/۱۳۲۰ R و همچنین DH.MKT.۵۲۷/۲۷/۱۳۲۰-Ra۱۳

۳. پیشین، ۲۰ S ۱۳/۱۳۲۰ S ۱۱.HR..۲۷۷/۱۳۲۰ J. و نیز DH.MKT.۵۲۷/۱۹/۱۳۲۰-Ra۱۳

- اتمام طراحی و آغاز احداث مدرسه‌ای به نام فاضل شربیانی به همت فرزند او. آقا شیخ محمد.^۱
- انتقال و دفن آقا میرزا ابوالفضل مجتهد و حاجی سید محمد آقا از علمای معاصر ایران در عتبات عالیات.^۲
- انتقال جنازه عموی شاه ایران.^۳
- درگذشت و خاکسپاری حاج میرزا حسین نوری مازندرانی ملقب به طبرسی: مؤلف مستدرک الوسائل^۴، شیخ حسن مامقانی مؤلف کتاب ذرایع الاعلام فی شرح شرایع الاسلام، شیخ محمد علی سودانی کندی^۵ و شیخ حسن بن عیسی فرطوسی مشهور به فرطوسی کبیر^۶، شیخ حسن تویسرکانی^۷ در نجف و دفن سید حسین حیدری از علمای بغداد در حسینیة حیدری حرم کاظمین (۱۸ جمادی الثانی).^۸

(۱۳۲۱ق حدود ۱۹۰۳م)

- احداث مدرسه دینی «خراسانی کبری» با مساعدت مالی جان میرزا، وزیر سلطان عبدالاحد بخاری امیر مَنغیتی بخارای شریف. این بنا برای تدریس آخوند ملا محمد کاظم خراسانی ساخته شد.

۱. خلیلی، ج ۷، ص ۱۴۵.

۲. بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۲۰ C ۴/۱۳۲۰ - I.H.R. ۳۸۰/۱۳۲۰ و S ۱۹/۱۳۲۰ S ۳۸۱/۱۳۲۰.

۳. بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.H.R. ۳۷۵/۱۳۱۹N۷/۱۳۱۹N۲۱.

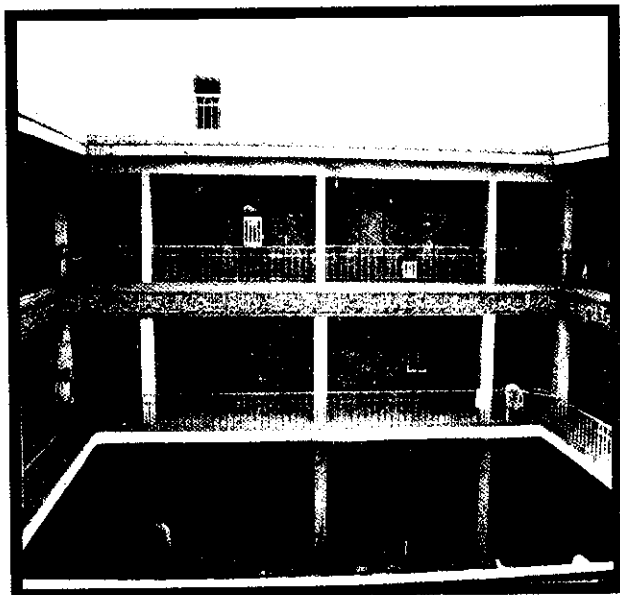
۴. وی در ۲۷ جمادی الثانی درگذشت و در حجره شماره ۱۵ روضه حیدری به خاک سپرده شد. (الفتلاوی، صص ۱۱۹-۱۲۰)، دایی شیخ فضل الله نوری بود.

۵. درباره او نگاه کنید به سید محسن امین العاملی، ج ۱۰، ص ۹.

۶. وی در ایوان علما مدفون است. پیشین، ص ۱۰۱، و نیز بنگرید به محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۹۲۶.

۷. محل دفن ایشان هم زاویه جنوبی صحن شریف امیرالمومنین علی (ع) است. الفتلاوی، ص ۹۳.

۸. بنگرید به محمد المنصور، صص ۷۸-۷۹.

وضعیت کنونی مدرسه بزرگ آخوند خراسانی (بخارایی) در نجف اشرف
تصویر متعلق به کارگاه بازسازی نجف

- اجرا و اتمام آینه کاری رواق شرقی حرم ائمه (ع) کاظمین، به همت میرزا احمد خان علاءالدوله حاکم تهران.^۱
- طغیان آب فرات در نزدیکی کربلا.^۲
- اخذ مالیات تدفین از زواری متوفی در عتبات عالیات به میزان ۵۰ قروش، از سوی ریاست قرنطینه استانبول.^۳

۱- آل یاسین، ص ۱۲۰.

۲- میرزا یحیی خان مشاور الوزاره کاربرداز دولت ایران در کربلا درخصوص وضعیت کربلا چنین گزارش می‌دهد که «وضع آب کربلا خیلی غریب است ایام بهار اینطور طغیان دارد که جای خطر می‌شود و تابستان ایداً آب نیست و اهالی کلاً آب چاه می‌خورند.» برای مشاهده گزارش شماره ۸۶۷، ۲۷ محرم ۱۳۲۱ ق وی رجوع کنید به گزیده اسناد ایران و عثمانی، واحد انتشار اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ج ۵، ص ۱۰۷ و همچنین رجوع کنید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۱ ق، کارتن ۷، دوسیه ۱/۱، ص ۵۷.

۳- گزیده اسناد روابط ایران و عثمانی، ج ۵، صص ۱۱۷-۱۱۹.

- بروز نا امنی و تعرض عشایر و راهزنان به زوآر.^۱
- فتوای علمای نجف در تحریم سفر از مسیر جبل (نجد) برای زیارت بیت الله الحرام.^۲
- زیارت حجة الاسلام سید زین العابدین امام جمعه تهران از سامراء.^۳
- تقاضای باب عالی برای انتقال چند نمونه از کاشیهای روضه علوی متعلق به روزگار نادرشاه، به منظور بررسی و الگو برداری برای سفارش نوع جدیدی از کاشی با نقش و ضرب «حمیدی» تا در برنامه بهسازی صحن حرم از آنها استفاده شود.^۴
- حواله اعتبار میرزا علی اصغرخان امین السلطان صدراعظم، برای لایروبی نهر حسینی در کربلا، که با توجه نقش سیاسی این صدراعظم در حمایت از استبداد، این وجه را سید علی قطب کارپرداز ایران برای مدتی ضبط و توقیف کرد.^۵
- اعطای نشان شیر و خورشید دولت ایران، به محمد نوری افندی، وکیل قائم مقامی نجف و محمود افندی رئیس شهرداری آن شهر.^۶
- درخواست حمید افندی از اشراف کربلا برای اخذ امتیاز تأسیس خط تراموای نجف به کوفه.^۷
- بروز شورش در زندانهای حومه بغداد علیه زندانبانان عثمانی.^۸
- خواست دولت ایران از حکومت عثمانی برای اخراج ملا عبد العلی هراتی.^۹

۱ - پیشین، ج ۵، صص ۱۱۴، ۱۱۵.

۲ - روزنامه حبل المتین، ۲۳ جمادی الثانی، سال ۱۰، شماره ۳۹.

۳ - روزنامه حبل المتین، ۲۰ شعبان، سال ۱۱، شماره ۱۵.

۴ - روزنامه حبل المتین، ۳۰ شعبان، سال ۱۱، شماره ۱۶.

۵ - روزنامه حبل المتین، ۲۲ شوال، سال ۱۱، شماره ۱۸.

۶ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.A.۰۲/۳۸/۱۳۲۱L.۷ و DH.TAL..۳۲۳/۱۳۲۱Za۵/۱۳۲۱Za۶

۷ - پیشین، Y.PRK.UM.۶۸/۴۹/۱۳۲۱Za۲۲

۸ - ایضاً، DH.TMIK.S.۵۱/۴۷/۱۳۲۱Za۱۹

۹ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۱ق، کارتن ۷، دوسیه ۱، ص ۹۰.

- بروز نوعی بیماری ناشناس به دنبال آلودگی هوا در کربلا و نجف و تمسک اهالی به اهل بیت (ع) برای رفع بیماری. همچنین برقراری قرنطینه در این دو شهر.^۱
- توزیع متنی در نفی تکفیر نامه پنهانی علیه میرزا علی اصغر خان اتابک امین السلطان در کربلا و نجف و اعتراض برخی علما به بروز این گونه حوادث.^۲
- درخواست علمای عتبات از دولت عثمانی برای احداث بیمارستان و شفاخانه باتوجه به شیوع پی در پی بیماریهای ساری.^۳
- ارسال شکوائیه تنی چند از علمای عتبات علیه کارگزاران حکومت ایران در عثمانی.^۴ عثمانی.^۵
- بروز بیماری وبا در کربلا.^۶
- ارسال تلگراف به امضای حجج الاسلام مامقانی، محمد شریانی، حاج میرزا خلیل و آخوند ملا محمد کاظم خراسانی برای شاه ایران در اعتراض به کسب امتیازات دولتین روس و انگلیس و موضوع استقرار دولت ایران.^۷
- سفر حجة السلام میرزا محمد جعفر شهرستانی از علمای کربلا به ایران برای زیارت از مشهد و دیدار با مظفرالدین شاه.^۸

۱- روزنامه حبل المتین، ۲۲ شوال، سال ۱۱، شماره ۱۸.

۲- روزنامه حبل المتین، دیقعه، سال ۱۱، شماره ۳۱.

۳- روزنامه حبل المتین، دیقعه، سال ۱۱، شماره ۲۲.

۴- روزنامه حبل المتین، ۲ جمادی الاول، سال ۱۰، شماره ۳۶.

۵- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۱ق، کارتن ۲۰، دوسیه ۹، ص ۳۳.

۶- روزنامه حبل المتین، ۲ جمادی الثانی، سال ۱۰، شماره ۳۶.

۷- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۱ق، کارتن ۴۹، دوسیه ۲، ص ۱۰.

مراسم استقبال مردم تهران از سید عبدالله بهبهانی پس از بازگشت از نجف اشرف

- سفر وزیر مختار بریتانیا به نجف اشرف برای دیدار با علمای آن شهر، شایان توجه آنکه هیچیک از علماء با وی ملاقات نکردند.^۱
- اعزام مترجم کنسولگری انگلیس به همراهی چندین صندوق وسایل به کربلا.^۲

آقا سید یوسف خادم حرم حسینی با فرزندش، آلبوم سفر ناصرالدین شاه (۱۲۸۷ق) موجود در کاخ گلستان

۱- پیشین، سال ۱۲۲۱ق، کارتن ۳، دوسیه ۱/۱، ص ۱۱.
 ۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.MTV/۲۸۱/۲۹/۱۳۲۱L۱۳

- اعطای تولیت امور روشنایی و چهلچراغ نجف به شیخ امین خان نوۀ نظام العلمای خراسانی حسب توصیه فاضل شربانی.^۱
- تعیین میرزا محمد حسن محسون از اهالی هندوستان به عنوان وکیل سفارت بریتانیا در کربلا.^۲
- انصراف آقا شیخ علی کلیددار از منصب کلیدداری کاظمین^۳ و واگذاری این مقام به شیخ عبدالحمید کلیددار سابق و احالۀ تولیت امور چهلچراغ و روشنایی کاظمین به شیخ علی.^۴
- ورود میرزا علی اصغر خان امین السلطان، صدر اعظم معزول ایران با تراموا به کاظمین.^۵
- اعلام خبر ورود قریب الوقوع میرزا علی اصغر خان امین السلطان اتابک اعظم، صدراعظم معزول ایران به نجف و اقامت وی در خانۀ آقا محمد معین التجار.^۶
- وصول شب نامه‌ای از تهران به کربلا مبنی بر پیوستگی دولت بریتانیا از طریق ابن صباح کویتی با علمای شیعه مقیم عتبات عالیات با هدف انجام اقداماتی برای جذب شیعیان در جهت مطامع بریتانیا در منطقه.^۷
- بروز درگیری میان حاج عطیه ابوگلل با قبیلۀ خزاعل در حوالی نجف.^۸

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۱ق، کارتن ۸، دوسیه ۷، صص ۴۱-۴۳.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.HR.۲۸۶/۱۳۲۱N۲/۱۳۲۱N۲.

۳- پیشین، همانجا، ص ۶۴.

۴- ایضاً، همانجا، ص ۶۵.

۵- روزنامه حبل المتین، ۲۴ جمادی الثانی، سال ۱۱، شماره ۵.

۶- روزنامه حبل المتین، ۷ شعبان، شماره ۱۲.

۷- روزنامه حبل المتین، ۱۰ رجب، سال ۱۱، شماره ۹.

۸- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۸۳.

- بروز دوباره نزع میان شمر و صقور (زَقَر)، که به قتل ۸ نفر و غارت شماری از کالسکه‌های زوآر در مسیر کربلا کاظمین منجر شد.^۱
- درخواست حامد افندی برای احداث خط تراموای نجف - کوفه از وزارت فواید عثمانی.^۲
- ورود نخستین دستگاه گرامافون، به نجف، به دست رشید (راشد) پاشا قائم مقام آن شهر.^۳
- بروز طاعون و اعلام ممنوعیت ورود جناز به داخل شهر.
- ابلاغ دولت عثمانی به نمایندگیهای کنسولی خود در زمینه صدور برگ عبور رایگان برای آن گروه از زوآر ایرانی که بضاعت مالی مناسبی ندارند.^۴
- برقراری پست با اتومبیل میان نجف - کربلا - بغداد.^۵
- جلوگیری از سفر زوآر تبعه ایران، روسیه و بریتانیا (هندی ها) به عتبات عالیات در پی وضعیت نامناسب بهداشتی.^۶
- تحویل ۵۰ جنازه متعلق به زوآر ایرانی که بر اثر بروز بیماریهای رایج در نزدیکی مرز عثمانی جان باخته بودند، به اداره بهداشتی بغداد.^۷
- اعلام موافقت دولت ایران با سفر میرزا علی اصغر خان امین السلطان به عتبات عالیات به همراهی مخبر السلطنه.^۸

۱ روزنامه حبل المتین، ۲۵ شعبان، سال ۱۱، شماره ۱۵.

۲ روزنامه اطلاع، اول ذیقعه، شماره ۳۰.

۳ پیشین، همانجا، ص ۸۴.

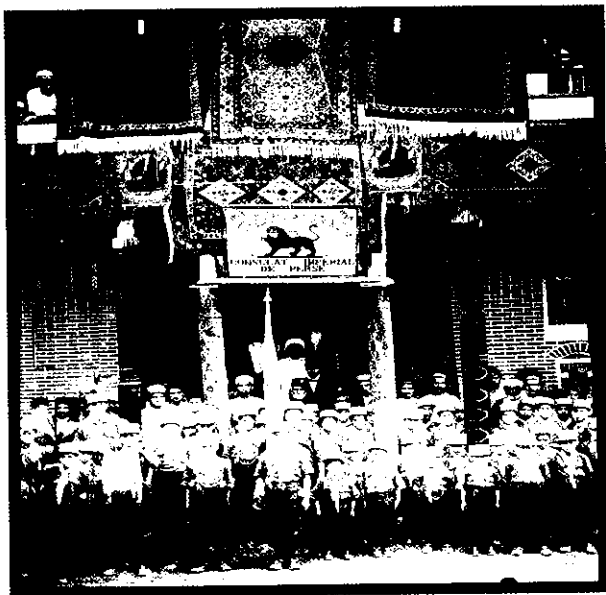
۴ بایگانی نخست وزیری ترکیه. DH.MKT.۷۶۷/۳۷/۱۳۲۱C۰۲۹

۵ - پیشین، ۱۴/۱۳۲۱C/۷۰/۷۴۲ DH.MKT.

۶ پیشین، ۲۵/۱۳۲۱N/۴۱/۸۰ DH.MKT.

۷ پیشین، ۱۵/۱۳۲۱N/۴۳/۷۹۰ DH.MKT.

۸ - روزنامه ایران سلطانی، ۱۴ رجب، سال ۵۶، شماره ۱۴.

عمارت کنسولگری ایران در کربلا

• درگذشت و خاکسپاری تنی چند از علما و مجتهدان: شیخ هادی مدرس تهرانی^۱، شیخ ابراهیم فیروز آبادی یزدی و شیخ علی موسوی غریفی بحرانی، شیخ محمد صالح محی الدین^۲ و سید اسماعیل نوری، که در کاظمین درگذشت و در ایوان طلا مقابل مقبره علامه حلی به خاک سپرده شد.^۳

۱- ایشان در ۱۰ شوال در تهران درگذشتند و پس از انتقال پیکرشان به نجف در حجره شماره ۹ به خاک سپرده شدند.

الفتلاوی، صص ۳۴۲ ۳۴۳ و نیز بنگرید به محمد هادی امینی، ج ۲، ص ۸۵۶.

۲ محل دفن وی در حجره شماره ۵۲ صحن حرم امیرالمومنین علی(ع) است، الفتلاوی، ص ۳۰۱.

۳- پیشین، صص ۵۷ ۵۸.

(۱۳۲۲ ق حدود ۱۹۰۴م)

• اقامه نماز جماعت به امانت حاج آقا رضا همدانی در مسجد ساخته شده زیر نظر حاج ملا علی خلیلی (متوفی ۱۲۹۰ ق) در نجف اشرف، که از آن پس به مسجد شیخ آقا رضا معروف شد. این مسجد با حمایت و مساعدت مالی حاج محمد نراقی همدانی تعمیر و توسعه یافته بود.^۱

• قدردانی دولت عثمانی از خدمات میرزا حمید خان، فرزند نظام العلمای خراسانی که عهده دار امور بازسازی و مرمت حرمین کاظمین و سامراء بود.^۲

• انتصاب میرزا محمد علی خان منتصر الممالک به عنوان کارپرداز ایران در کربلا.^۳

• احداث مدرسه‌ای به نام «خلیلی صغری» زیر نظر میرزا حسین خلیلی تهرانی در جنب مسجد حاج آقا رضا همدانی و زائر سرای آقا محمد کاظم یزدی (جهت شرقی) با مساعدت مالی میرزا محمد علی خان گرکانی.^۴

• درخواست سفارت روسیه در استانبول برای اعمال محدودیت در تماسهای مقامات انگلیسی مقیم عتبات عالیات با علمای شیعه در آنجا و کویت.^۵

• تخریب خطوط تلگراف اطراف نجف به دست عشایر قبایل عنیزه.^۶

• انتصاب شریف افندی به عنوان قائم مقام سامراء.^۷

• انتصاب عبدالله افندی به عنوان رئیس دایره جزای دادگاه شکایات کربلا.^۸

۱- آل محبویه، ج ۱، ص ۱۱۰.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۸۵۳/۹۱/۱۳۲۲Ra۷.

۳- نامبرده قبل از عزیمت به محل مأموریت مسئولیت نیابت وزارتخارجه را عهده‌دار بود. ممتحن الدوله شقاقی، رجال وزارت

امور خارجه، ص ۲۰۴.

۴- این مدرسه در محله عماره نجف ساخته شد. رک به محمدباقر البهادلی، ص ۱۸۳، و آل محبویه، ج ۱، ص ۱۲۴.

۵- برای مشاهده این درخواست بنگرید به بایگانی نخست‌وزیری ترکیه، Y.PRK.ASK ۲۱۹/۸۳/۱۳۲۲Ca۲۷.

۶- پیشین، DH.MKT.۸۷۱/۸۹/۱۳۲۲Ca۷.

۷- پیشین، DH.MKT.۸۳۶/۴۹/۱۳۲۲M۱۵.

۸- همانجا، i.AZN.۵۶/۱۳۲۲Ca۳/۱۳۲۲Ca۱۲.

- مصادره کشتیه‌های شرکت کشتیرانی عمان - عثمانی و افزایش ظرفیت ناوگان این شرکت با دو کشتی «حمیدیه» و «برهانیه» از سوی دولت عثمانی به منظور جابجایی بار و مسافر میان شهرهای سامراء، بغداد، کربلا، نجف و بصره.^۱
- سفر رسمی حجة الاسلام مامقانی به مشهد برای زیارت ثامن الائمه (ع) و خرید کتاب‌های مورد نیاز از ایران.^۲
- درخواست شاه ایران از سلطان عثمانی برای گردآوری کارت پستالهای تهیه شده از عتبات عالیات که بی‌توجهی به قداست آن اماکن را سبب می‌شود.^۳
- جلوگیری مسئولان دولت عثمانی از انتقال آثار خریداری شده حجة الاسلام علامه مامقانی به عتبات عالیات.^۴
- عزل مشاور الوزاره از کارپردازی ایران در کربلا و انتصاب میرزا محمد علی خان به جای وی.^۵
- عزیمت مهدیقلی خان، مأمور کنسولگری روسیه در بغداد به نجف و دیدار او با علمای آن شهر.^۶
- اهدای چند مجموعه چهلچراغ از سوی شیخ خزعل معز السلطنه برای حریم‌های حسینی، حضرت ابوالفضل (ع)، امیرالمؤمنین (ع) و ائمه (ع) مدفون در کاظمین و سامرا.^۷
- ناامنی در بازار طلای کربلا در پی دستبردها و جیب‌بریهای متعدد (صفر).^۱

۱ - لانگریک، ص ۱۲۵.

۲ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۶، دوسیه ۳، ص ۶۵.

۳ - ایضاً، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۴، دوسیه ۱۱، ص ۸۲.

۴ - پیشین، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۴، دوسیه ۲، ص ۱۰۲.

۵ - ایضاً، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۵، دوسیه ۳، ص ۲۸.

۶ - ایضاً، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۵، دوسیه ۳، ص ۲۸.

۷ - محرم ۱۳۲۲ق، سال ۱۱، شماره ۳۱.

- نابسامانی اوضاع امنیتی در شهر کربلا (ربیع‌الثانی)^۲
- دستور عبداللطیف پاشا، قائم مقام کربلا، مبنی بر تعطیلی برخی قهوه‌خانه‌ها در پی کشف آلات و ادوات قمار.^۳
- مشکل کمبود مسکوکات رایج در کربلا و اختلال در امر تبادل کالا در این شهر.^۴
- افزایش هزینه تلگراف و بروز پاره‌ای مشکلات درخصوص جابجایی محموله‌های پستی.^۵
- اعلام منع صدور مجوز سفر برای زائران تبعه ایران، روسیه و انگلستان (هندی) به عتبات عالیات به بهانه بروز بیماری در آن سامان.^۶
- انتقال پیکر وزیر امور خارجه سابق ایران، میرزا علی خان برای خاکسپاری به عتبات عالیات.^۷
- درگذشت حجة الاسلام فاضل شریانی و خاکسپاری وی در صحن مطهر.^۸

۱- پیشین، همانجا.

۲- روزنامه حبل‌المتین، ۱۴ ربیع‌الاول ۱۳۲۲، سال ۱۱، شماره ۳۲ و شماره ۳۶.

۳- روزنامه حبل‌المتین، ۱۴ ربیع‌الاول ۱۳۲۲، سال ۱۱، شماره ۳۲.

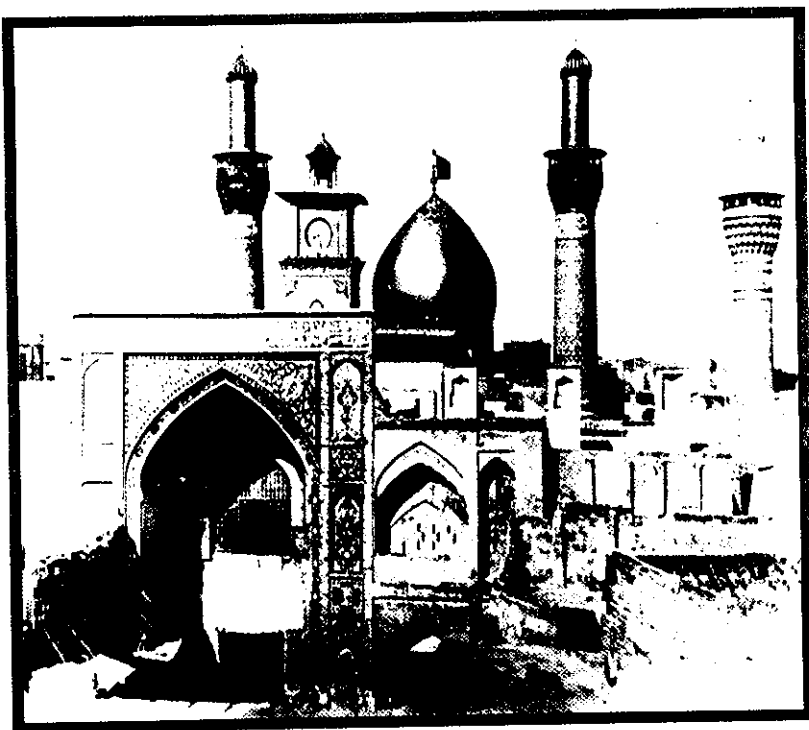
۴- روزنامه حبل‌المتین، ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۲۲، سال ۱۱، شماره ۳۶.

۵- پیشین، همانجا.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MK.۸۰۱/۴۱/۱۳۲۱N۲۵.

۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.}MKT.MHM.۵۴۸/۱۹/۱۳۲۲M۱۸.

۸- علامه فاضل شریانی در ۱۷ رمضان وفات یافتند و علیرغم شأن و جایگاه علمی ایشان به دلایلی نامعلوم اجازه دفن پیکر وی در حرم یا صحن علوی صادر نشد، همین موضوع اسباب بروز بحرانی را فراهم ساخت که علی‌النهاییه با دخالت عملیه ابوکلل و جمعی از روسای عشایر اطراف و بکارگیری قوه قهریه از ناحیه ایشان کار انتقال جنازه به صحن و دفن آن صورت انجام پذیرفت. درخصوص اطلاعات بیشتر رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.}MKT.MHM.۵۵۷/۱۹/۱۳۲۲Z۴ و A.}MKT.MHM.۵۴۹/۱۴/۱۳۲۲M۱۸، همچنین بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۲، کارتن ۴، دوسیه ۲/۱۳، ص ۱۴۴، الفتلاوی، صص ۲۲۷-۲۲۸ و نیز روزنامه حبل‌المتین، ۱۸ شوال، سال ۱۲، شماره ۱۶.

چشم انداز عمومی حرم حسینی (۱۳۲۴ ق) - مجموعه کاخ گلستان

- دستور مظفرالدین شاه درخصوص تعمیر خسارات وارده به ایوان صحن حرم حضرات ائمه جوادین (ع) در کاظمین^۱، باتوجه به اخذ مجوز نظام العلمای خراسانی^۲ از باب عالی عالی در این زمینه.^۳
- برپایی مجالس فاتحه از سوی آخوند خراسانی، فاضل مامقانی و میرزا حسن آقا در نجف و حاج شیخ محمد حسین در کربلا به مناسب ارتحال فاضل شریانی.

۱. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۶، دوسیه ۷، ص ۶.

۲. میرزا اسدقله خان نظام العلمای قاجار پسر عموی میرزا احمد خان علا الدوله حاکم تهران بود.

۳- پیشین، همانجا، ص ۵.

- بروز جدال و نزاع سخت میان ابن رشید حاکم جبل و ابن سعود حاکم نجد، حمایت دولت عثمانی از ابن رشید که به اقدام والیان شهرهای عتبات عالیات برای جمع‌آوری اعانه برای اجاره شتر و سربازگیری از میان ساکنان کربلا، نجف و بغداد منجر شد.^۱
- تصمیم باب عالی برای اعزام نیرو به عتبات عالیات، برای تقویت اردوی ششم همایون در نبرد احتمالی با اعراب نجد و تهامه.^۲
- تخریب سکوهای مغازه های بازار سامراء حسب تقاضای قبلی امام جمعه تهران و پیگیری ممتحن السلطنه، ژنرال کنسول دولت ایران، از مقامات عثمانی، به سبب ایجاد مزاحمت مغازه های یاد شده برای زیارت زوآر.^۳
- اقدامات شیخ عبدالحمید، کلیددار کاظمین به تحریک عثمانیها در حکمت نام ناصرالدین شاه قاجار، الحاق قبر ابو یوسف به صحن و تخریب ایوان موقوفه فرهاد میرزا معتمدالدوله. این اقدام موجب بروز هیجان میان شیعیان، اعتراض علما و اشراف سنی مقیم کاظمین علیه والی شد.^۴
- اعطای تولیت امور روشنایی و تعزیه‌داری در کربلا و بقعه طفلان حضرت مسلم به آقا میرزا محمد فرزند حاج میرزا حسین نوری از سوی دولت ایران.^۵
- احداث سقاخانه ای در مدخل باب القبلة حرم حسینی.^۶
- صدور اعلامیه‌های علمای نجف برای خیزش علیه استبداد، به کوشش بازاریان و اهالی ایران.

۱ - روزنامه حبل المتین، ۱۸ شوال، سال ۱۲، شماره ۱۶.

۲ - روزنامه حبل المتین، ۱۵ ذیحجه، سال ۱۲، شماره ۲۱.

۳ - روزنامه حبل المتین، ۲۹ ذیحجه، سال ۱۲، شماره ۲۳.

۴ - در این زمینه بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۲ ق، کارتن

۶، دوسیه ۷، صص ۱۴ و ۲۶.

۵ - پیشین، سال ۱۳۲۲ ق، کارتن ۶، دوسیه ۴، صص ۲۸ و ۶۳.

۶ - سلمان هادی الطعمه، ص ۵۵.

- شیوع وبا در نجف اشرف که روزانه موجب مرگ ۱۵۰ تا ۲۰۰ نفر از ساکنان و زوآر می شد. قربانیان این بیماری که با اندکی تأخیر به کربلا رسید، در آن شهر، به روزی ۳۵۰ نفر نیز رسید.^۱
- تعیین پزشکی از سوی دولت عثمانی برای نجف و کربلا، در پی گسترش وبا.^۲
- انحلال «شرکت عمومی ایران» در نجف اشرف به سبب عدم سود دهی.
- خلوت شدن عتبات عالیات به سبب عدم سفر زوآر ایرانی با توجه به حکم ممنوعیت سفر از سوی عین‌الدوله، صدراعظم ایران.
- فتوای علمای نجف در حرمت عزیمت به حج از طریق جیل(نجد).

ایوان اصلی ورودی به مرقد امام حسین علیه السلام در کربلا (سال ۱۲۸۷ق) از مجموعه کاخ گلستان

۱. در این زمینه بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۲ق، کارتن ۶، دوسیه ۲، صص ۱۲ و ۲۹-۳۰ و همچنین روزنامه چهره نما (قاهره)، سال اول شماره ۷.

۲. بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۹۰۱۳۲۲M۱۹۰۳/۶۴/۲۶۰۳، DH.MKT.

• انتقال پنهانی جناز به عتبات عالیات از مرزهای ایران در واکنش به اعمال قرنطینه ناشی از شیوع طاعون.

• درگذشت شیخ مهدی، مسئول فانوسهای دولتی صحن امام حسین (ع) و متولی برپایی روضه خوانی در کربلا^۱ و انتصاب شیخ عبدالمجید به جای وی از سوی دولت ایران.^۲

• درگذشت میرزا نصرالله خان مشیرالدوله وزیر امور خارجه و برگزاری مجالس متعدد ترحیم و فاتحه از سوی علمای عتبات در کربلا، نجف و کاظمین به پاس خدمات او؛ نسبت به امور زواری، بازسازی حرمین، تمشیت امور ایرانیان مقیم و ارتباط وسیع با بیوت مراجع و مجتهدان، نهایت اهتمام را مبذول می‌داشت.^۳

• ارتحال حاج آقا رضا همدانی فقیه بزرگ و شاگرد مبرز میرزای شیرازی در سامراء، همچنین خاکسپاری شیخ محمد آل مظفر نجفی^۴، شیخ محمد جواد جامعی، ملا علی بن ملا فتح الله نهانندی مؤلف کتاب الطهارة^۵، ملا غلامحسین دربندی^۶، سید محمد حسین موسوی خرسان^۷ و موسی خرسان^۸، سید رضا لنکرانی (۱۰ محرم)^۹ در نجف و ملا زمان طبرسی^{۱۰}، همچنین سید ابوالحسن اصفهانی ملقب به «خوش مزه» در کاظمین.^{۱۱}

۱- پیشین، همانجا، صص ۸، ۹.

۲- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۳.

۳- بنگرید به روزنامه ایران سلطانی، ذیحجه ۱۳۲۲.

۴- ایشان بر اثر وبا درگذشتند (۱۱ ربیع الاول) و در حجره ۲۸ صحن روضه حیدری نجف به خاک سپرده شدند. الفتاوی، ص ۳۰۹ و نیز سید محسن امین العاملی، ج ۹، ص ۳۸۴.

۵- درباره وی بنگرید به محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۳۱۲.

۶- برای ایشان هم رک به سبحانی، ج ۱۴، بخش دوم، ص ۹۸۲.

۷- محل دفن وی حجره شماره ۹ صحن امیرالمومنین علی (ع) است. پیشین، ص ۲۸۲.

۸- ایشان را ابتدا در قبرستان وادی السلام به خاک سپردند و سپس به حجره شماره ۹ در صحن روضه حیدری منتقل گردید. پیشین، صص ۳۶۹، ۳۷۰.

۹- محل دفن وی نیز حجره شماره ۱۱ می‌باشد. ایضاً ص ۱۳۷.

۱۰- ایشان را در رواق پسین حرم نامه جوادین (ع) به خاک سپردند. بنگرید به محمد المنصور، ص ۹۷.

۱۱- وی دارای اشعاری طنزآمیز به فارسی و عربی است. رک به پیشین، ص ۱۰.

(۱۳۲۳ ق حدود ۱۹۰۵م)

- بروز درگیری دوباره میان دو طایفه شَمَر و صَقُور (زَقَر) در صحن مطهر حضرت امیرالمؤمنین (ع).^۱
- افزایش آب فرات و محاصره کربلا در سیل.
- بروز حریق در کاروانسرای حاجی محمدرضا و حاج صادق، تجار اصفهانی در نجف اشرف که به بازار سرایت کرد و آتش‌سوزی به مدت ۱۵ روز ادامه یافت. مقامات شهر خسارت وارده را تا یک کرو (نیم میلیون) لیره تخمین زدند.

نماز عید فطر (۱۳۲۳ ق) به امامت آقا سید محمد باقر حجت
در صحن حرم سید الشهداء (ع)

۱ طی درگیری، این دو طایفه در گلدسته‌های حرم سنگر گرفته و به یکدیگر تیراندازی نمودند اوضاع شهر چنان دگرگون شد که به روایت مخبر روزنامه مظفری در ش ۱۴ مورخ ۲۰ جمادی‌الثانی «هر قرص نان به یک قران رسید». درباره ابعاد این درگیری و تبعات آن بنگرید به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۳ ق، کارتن ۵، دوسپه ۲/۲، ص ۱۷ و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.MTV/۲۸۰/۳۱/۱۳۲۳NA

- انتصاب رضاییگ استاندار جبل برکت به استانداری کربلا.^۱
- تعیین رضا بی قائم مقام بخش مأموره حمیدیه به عنوان قائم مقام سامراء.^۲
- تعیین یحیی توفیق پاشا، استاندار سابق گموشخانه به استانداری کربلا.^۳
- انتصاب عبدالله رمزی افندی به قائم مقامی نجف و جایگزینی وی با رشید (راشد) پاشا.^۴
- عزل عبدالله رمزی افندی از قائم مقامی نجف، نظر به بی‌کفایتی وی در انتظام امور شهر و امنیت آن.^۵
- عزیمت کنسول انگلیس در بغداد به کربلا و دیدار وی با علمای آن شهر.^۶
- حرکت مترجم سفارت انگلیس از بغداد به همراه کاروانی از صندوقها به سوی کربلا.^۷
- احداث بیمارستانی در نجف اشرف.^۸
- سلب امتیاز احداث خط راه‌آهن نجف - کربلا از پاچه‌چی زاده به سبب تأخیر وی در انجام تعهدات.^۹
- احداث آب‌بندی برای جلوگیری از طغیان آب در کربلا.^{۱۰}
- نفی بلد ۳۲ نفر از سران شیوخ و قبایل حومه کربلا و کاظمین از سوی دولت عثمانی.
- شکست سد شیخ زین‌العابدین و جاری شدن سیل در کربلا که خسارات بسیاری به بار آورد، بطوری که در محله ایرانیها حدود ۷۰۰ خانه خراب شد، دیوارها و درختان حدود

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۹۵۰/۴/۱۳۳۲Z۲۷.

۲- پیشین، DH.MKT.۱۰۱۵/۲۲/۱۳۳۳۵۱۰.

۳- پیشین، DH.۱۴۴۷/۱۳۳۳B۲۲/۱۳۳۳B۱۱ و همچنین DH.MKT.۱۰۲۵/۱/۱۳۳۳R۱۶.

۴- ایضاً، DH.MKT.۹۵۸/۴۴/۱۳۳۳Ra۱۳.

۵- ایضاً، DH.MKT/۱۰۳۱/۷۲/۱۳۳۳L۱۵.

۶- ایضاً، Y.MTV.۲۸۱/۸۳۰/۱۳۳۳L۲۰.

۷- ایضاً، Y.MTV.۲۸۱/۷۹/۱۳۳۳L۱۲.

۸- ایضاً، A. jMKT.MHM.۵۸۸/۳۸/۱۳۳۳Z۵.

۹- ایضاً، Y.PRK.AZj.۵۱/۴۲/۱۳۳۳Za۷.

۱۰- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۳ق، کارتن ۵، دوسیه ۳، ص ۳۶.

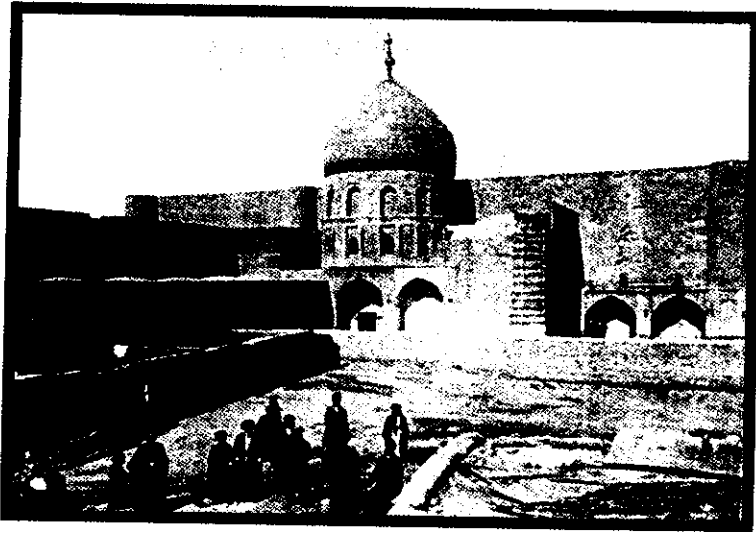
- ۳۰۰۰ باغ آسیب دید یا سقوط کرد. سرای حکومتی در شهر ویران شد و دامنه خسارات به نخلستانها نیز رسید؛ چندان که بالغ بر یک لک نخل خرما غرق شد (ربیع‌الثانی).
- تغییر محل مأموریت عبداللطیف پاشا قائم مقام کربلا به لاذقیه پس از ۹ سال حاکمیت وی، که با امنیت و آرامش نسبی همراه بود.
- صدور برخی تلگرافهای مشکوک منسوب به علمای نجف در موضوع التهابات ایران در پشتیبانی یا علیه جنبش مشروطه.
- سفر آقا شیخ کاظم مجتهد، نواده حاج شیخ جعفر شوشتی از نجف به شوشتر.
- دستور شاه ایران به پست دولتی، مبنی بر جلوگیری از ارسال کارت پستالهای مزین به تصاویر اماکن و مشاهد مقدسه در عتبات عالیات، به سبب احتمال بی‌حرمتی نسبت به آنها.^۱ آنها.
- ارسال محموله شمشهای طلا برای استفاده در ایوان حضرت ابوالفضل العباس (ع) در کربلای معلی.^۲
- پرداخت مبلغ بیست هزار دینار از سوی تاجری تبریزی برای پوشش تزئینی در قسمت فوقانی ساعت صحن مطهر امیرالمؤمنین علی (ع) با ورقه‌های طلا.^۳
- انتصاب محمود عجنیه به عنوان شهردار نجف.^۴

۱ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۳ق. کارتن ۵، دوسیه ۱/۱، ص ۳۱.

۲ پیشین، سال ۱۳۲۳ق. کارتن ۶، دوسیه ۱۳، ص ۱۰.

۳ المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۳۷۹.

۴ پیشین، ج ۳، ص ۹۳.

بقعة مسلم بن عقیل سفیر امام حسین علیه السلام، در مسجد کوفه (۱۳۲۴ ق)
- مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی

- ارسال مجموعه هدایای مظفرالدین شاه، به دست شیخ الاسلام قزوین به محضر برخی از علما و مجتهدان نجف اشرف. افزون بر هدایای خاص، محموله‌ای به ارزش ۱۷۰۰ تومان نقد و اجناس شامل انگشتی، شال و غیره نیز برای توزیع در اختیار این فرستاده ویژه قرار گرفته بود.
- ورود قبایل عجلان و آل جمیل و اسکان آنها در نجف به کوشش مقامات عثمانی.^۱
- بازسازی مرقد شیخ راضی بن شیخ محمد (متوفی ۱۲۹۰) در نجف اشرف.^۲
- تجدید کاشی ایوان باب الکبیر صحن امیرالمؤمنین علی (ع) به همت سید جواد رفیعی و با نظارت استاد ابو جوهر نجفی.^۳

۱- المسلمی العقیلی، ج ۳، صص ۸۹-۹۰.

۲- پیشین، ج ۳، ص ۹۰.

۳- سعاد ماهر محمد، مشهد الامام علی فی النجف و ما به من الهدایا و التحف، دارالمعارف مصر، ص ۱۴۳.

- بازسازی مسجد شیخ علی رفیش در نجف اشرف.^۱
- تأسیس مجمع «نقابة الاصلاح العلمی» به همت شیخ محمد جزائری در نجف.^۲
- انتقال و خاکسپاری پیکر مادر مظفرالدین شاه قاجار، شکوه السلطنه، در نجف.^۳
- درگذشت حجة الاسلام آقا شیخ محمد حسن فاضل مامقانی^۴ و تشییع پیکر او در نجف و اقامه نماز به امامت آقا شیخ محمد طه نجف تبریزی (۲۲ محرم).^۵

شیخ محمد طه نجف تبریزی - مجموعه اسناد مؤسسه کاشف الغطاء نجف اشرف

۱- آل محبوبه، ج ۱، ص ۱۱۶.

۲- محمد باقر احمد البهادلی، ص ۲۱۱.

۳- روزنامه حبل المتین، ۱۱ رجب، سال ۱۳، ش ۳ و بایگانی نخست وزیری ترکیه.

۱۲/۱۳۲۳M۵/۱۳۲۳M۵.I.H.R.۳۹۵

۴- درباره احوال وی بنگرید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۴۴.

۵- بنگرید به روزنامه حکمت، ۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۳، سال ۱۳، شماره ۸۴۶.

- صدور مجوز انتقال جناز برخی از بزرگان ایرانی برای خاکسپاری در عتبات عالیات همچون سید هاشم خان از شاهزادگان ایرانی مقیم بمبئی، والده امیر بهادر جنگ، وکیل الملک از وزرای دولت ایران، شاهزاده عزت‌الدوله خواهر شاه، حاج ملا محمد از مرای محلی، حاجی خُمامی از مجتهدان رشت و دیگران.^۱
- سرشماری کربلا به کوشش مقامات عثمانی و تعیین میزان جمعیت آن شهر در حدود ۶۵۰۰۰ نفر.^۲
- ارتحال محمد رضوی هندی، مؤلف شرح‌الشرایع^۳، شیخ محمد طه حاج نجف تبریزی حکیم آبادی تبریزی (۱۳ شوال)^۴ و هاشم تبریزی^۵، میرزا محمد رضی مستوفی تبریزی و ملا احمد کوزه کنانی در نجف اشرف.^۶

(۱۳۲۴ ق حدود ۱۹۰۶م)

- تأسیس شعبه حزب اتحاد و ترقی در نجف.^۷
- غارت اموال ایرانیان مقیم به دست ضابطان دولت عثمانی به بهانه وصول مالیاتی که حدود ۱۹ ماه قبل از آن وضع و بلافاصله لغو شده بود، بروز درگیری و اعتصاب کسبه ایرانی به مدت ۳۳ روز و التجاء آنها به کنسولگری بریتانیا، که به حمله قوای عثمانی به

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A. {MKT.MHM.55/8/1323Za21}.

۲- I.HR.۳۹۵/۱۳۲۳S۱/۱۳۲۳S۴، I.HR.۳۹۰/۱۳۲۲C۶/۱۳۲۲C۱۳، و نیز I.HR.۴۱۴/۱۳۲۶B۱۴/۱۳۲۶B۲۱.

۳- روزنامه حکمت، ۱۰ ربیع الثانی ۱۳۲۳، سال ۱۳، شماره ۸۴۹.

۴- وی در محله الحویش دفن شده است. (نگاه کنید به شیخ آقا بزرگ، ج ۷، ص ۳۰).

۵- وی را در حجره شماره ۱۱ صحن شریف حضرت علی بن ابیطالب به خاک سپردند. الفتاوی، صص ۳۰۶، ۳۰۷، درباره احوال وی بنگرید به حسینی جلالی، ج ۲، ص ۲۴۵.

۶- فقه اصولی دارای کتابی در اصول فقه، به جهت اطلاع از شرح حال او رک به سبحانی، ج ۱، بخش دوم، ص ۱۰۲۴.

۷- شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۲۵، ص ۱۹۷.

۸- ال محبوبه، ج ۱، ص ۱۷۸.

سرپرستی رشید پاشا مفتی‌زاده قائم مقام کربلا به معترضان منجر گردید. مآخذ ایرانی از شهادت حدود ۴۰ نفر و زخمی شدن ۸۰ نفر در این حادثه یاد کرده اند.^۱

• اعتراض مغازه‌دارها و اصناف تبعه ایران و تجمع آنها در برابر کنسولگری بریتانیا به سبب به عدم رسیدگی و احقاق حق آنها در تحمیل عوارض مغازه‌ها که دولت عثمانی به صورتی ناعادلانه آن را وضع کرده بود.^۲

• تیراندازی قوای عثمانی به ایرانیان مقیم به سبب شکایت آنها از برقراری اجباری و غیر معمول «عوارض دکاکین» (رجب).^۳

• اعتراض علماء و دولت ایران به دولت عثمانی به سبب برقراری مالیات خاص به عنوان «عوارض دکاکین» بر ایرانیان شاغل در کربلا.^۴

۱- برای بررسی ابعاد این حادثه می‌توانید هم به منابع ایرانی چون گزارش مندرج در **روزنامه حبل‌المتین** سال ۱۴ شماره ۱۹ مورخ اول ذیقعد، **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۴ق، کارتن ۶، دوسیه ۱، ص ۳۶ و ۱۱۹ و همچنین **روزنامه مظفری** سال ششم شماره ۵، صفر تا شعبان ۱۳۲۵ رجوع کنید و یا در منابع ترکی چون **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، ۱۴/۱۳۲۴N/۱۵۰/۲۹۰.Y.MTV و ۱۵/۱۳۲۴N/۱۵۵/۲۹۰.Y.MTV گزارشهای مربوطه را ببابید. علاوه بر این منابع در زمینه اسامی شهدا و مجروحین رک. به **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، گزارش محمد علی، جواد و حاج مهدی، سال ۱۳۲۴ق، کارتن ۶، دوسیه ۱/۱، ص ۱۸.

۲ **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۴ق، کارتن ۶، دوسیه ۱/۱، صص ۹۳ و ۶۰۱ و همانجا دوسیه ۱، ص ۴۰، و ص ۱۱۹.

۳ **بایگانی نخست وزیری ترکیه**، ۱۴/۱۳۲۴N/۱۵۰/۲۹۰.Y.MTV و همچنین ۱۵/۱۳۲۴N/۱۵۵/۲۹۰.Y.MTV. طی این حادثه و هجانات بروز یافته ایرانیان مقیم ابتدا به کنسولگری ایران مراجعه نمودند، اهتمام و مذاکرات کنسول ایران نزد والی کارساز نیافتاد، لذا بازاریان و اتباع ایرانی به کنسولگری بریتانیا به عنوان عضو ناظر معاهده چهارجانبه ارزروم التجا نمودند، که بر اثر آن شهر با وضعیت خاصی روبرو گردید و قوای عثمانی معترضین را در مقابل کنسولگری بریتانیا به گلوله بستند. اوژن اوبن سفیر فرانسه که اندکی بعد از این حادثه به کربلا وارد شده است بروز حادثه را متأثر از فشارها و سختگیریهایی بیرحمانه اعمال شده از ناحیه عثمانیها پس از اقدامات سبعانه نجیب پاشا در سال ۱۲۵۹ ق که به اعمال افزایش مالیات دکاکین دست زده بود، مرتبط دانسته چنین روایت می‌کند «سه سال پیش هندیها برای اتباع خویش [در مالیات] تخفیف گرفتند. در رجب ۱۳۲۴ ق ایرانیان نیز تخفیف مشابهی را خواستار شدند. این درخواست درست مقارن با روزهایی بود که سفارت انگلیس در تهران از انقلاب ایران حمایت می‌کرد. سیاست هندوستان [دولت بریتانیای هند] چنین تشخیص داد که زمان برای جانبداری از روحانیون شیعی مناسب است، ولی سربازان ترک درحالیکه مردم در قنسولگری انگلیس بست نشسته بودند روی پناهندگان آتش گشودند و ۲۵ نفر را کشته، ۴۰ نفر را زخمی کردند.» اوژن اوبن، ص ۳۹۹.

۴ بنگرید به **روزنامه حبل‌المتین**، ۲۲ ربیع الثانی، سال ۱۳، شماره ۴۰.

- اعزام میرزا موسی خان (مفخم الملک) نماینده ویژه دولت ایران به کربلا برای رسیدگی به فجایع پیش آمده نسبت به اتباع ایرانی در اثر تیراندازی قوای عثمانی با دستور العمل اقدام برای تشکیل کمیسیون رسیدگی، تأدیه خسارات و پرداخت دیه شهدا.^۱
- طغیان رودخانه فرات و ویرانی در محله عباسیه در کربلا.^۲
- انتصاب صالح پاشا قائم مقام حله به عنوان قائم مقام جدید کربلا و سپس جانشینی یحیی توفیق بیگ پس از مدت کوتاهی به عنوان قائم مقام جدید.^۳
- فتوای علمای عتبات در خصوص اجازه صرف سهم امام از محل وجوهات شرعیه برای تهیه سلاح در حمایت از مسلمانان قفقاز، در تقابل و دفاع در برابر ارامنه آن ناحیه.^۴
- خرید یک باب کاروانسرا در نزدیکی حرم مطهر به همت حاج محمد علی قزوینی به سفارش آقا سید حسین مجتهد قزوینی و تبدیل آن به مدرسه علوم دینی.^۵
- بروز درگیری مجدد در نجف میان طوایف شمر و صقور (زقر) که به قتل برخی اهالی از جمله شهادت ۵ زائر ایرانی در این نزاع منجر گردید.^۶
- تعرض عشایر حومه کوفه و نجف به بازار بزرگ نجف اشرف و غارت مغازه ها و کشتار برخی از کسانی که مقاومت کرده بودند.^۷

۱- «متحن الدوله شقاقی، صص ۲۱۱ ۲۱۲. وی فرزند میرزا هاشم بود و قبل از عزیمت به این مأموریت، در مقام کنسول ایران در شام به سر می برد. (رک: **روزنامه حبل المتین**، ۳ صفر، سال ۱۴، شماره ۳۰) همچنین شایان ذکر است که علمای تهران نیز خواستار رسیدگی به موضوع و اعزام یک مقام دیپلماتیک شده بودند (رک: به **روزنامه مظفری**، سال ۶، شماره ۵)

۲ **روزنامه حبل المتین**، ۱۸ صفر، سال ۱۳، شماره ۳۲.

۳ پیشین، همانجا.

۴ **روزنامه حبل المتین**، ۹ ربیع الاول، سال ۱۳، شماره ۳۴.

۵ وی بخشهایی از اراضی زراعی خود را نیز در حومه شهر وقف امور این مدرسه نمود. بنگرید به آل محبویه، ج ۱، ص ۱۳۲ و

روزنامه حبل المتین، ۵ جمادی الثانی، سال ۱۳، شماره ۴۶.

۶ **روزنامه حبل المتین**، ۱۲ جمادی الثانی، سال ۱۴، شماره ۱.

۷ **روزنامه چهره نما** (قاهره)، ۱۰ جمادی الاول ۱۳۲۴، سال ۲، شماره ۳۱.

- نصب پنجره ای مشبک بر موضع قطع دست راست مبارک حضرت ابوالفضل (ع) معروف به مقام «کفّ الیمین» در کربلا.^۱
- نگرانی مقامات دولت عثمانی از افزایش نفوذ علمای ایرانی در عتبات مقدسه.^۲
- عزیمت آقا سید احمد خسروشالی تبریزی برای گفت و گو دربارهٔ مشروطیت ایران با علمای نجف.^۳
- افتتاح خط آهن نجف - کوفه.^۴
- قتل شهردار نجف به دست یکی از افراد طایفهٔ صقور (زَقَر).^۵
- دستور سلطان عثمانی مبنی بر ایجاد شرکتی به عنوان تراموای دولتی در نجف.^۶
- اقدام سید محسن صانع از خاندان ابیورد برای ساخت نخستین ضریح نقره برای حرم کاظمین از محل اعتبار اهدائی سلطان بیگم، دختر میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک.^۷
- گویا سلطان بیگم به تشویق و ترغیب میرزا محمد کاظم طباطبایی اصفهانی در این امر خیر مشارکت کرد.^۸
- توزیع پول از سوی کنسولگریهای انگلیس میان بیوت علمای شیعه در عتبات عالیات، از محل موقوفات اودهٔ هندوستان.^۹

۱ سلمان هادی الطلعه، ص ۱۳۰.

۲ بایگانی نخست وزیری ترکیه ۱۲۶/۱۳۲۴۷/۱۴/۲۸۵.Y.MTV.

۳ روزنامه انجمن تبریز، ۲۰ شوال، سال اول، شماره ۱۵.

۴ المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۹۳.

۵ پیشین، ج ۳، ص ۹۳.

۶ پیشین، ج ۳، ص ۹۴.

۷ میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک که مدتها به سمت وزیر فارس در خدمت دولت قاجار اشتغال داشت. بنکرید به کریم

سلیمانی، القاب رجال دوره قاجاریه، نشر نی ۱۳۷۹، ص ۱۵۲.

۸ برای اطلاع از ویژگیهای این ضریح رک به ال یاسین، صص ۱۲۵ - ۱۲۸.

۹ رک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۳۲۴۸.۳/۱۴/۲۸۵.Y.MTV.

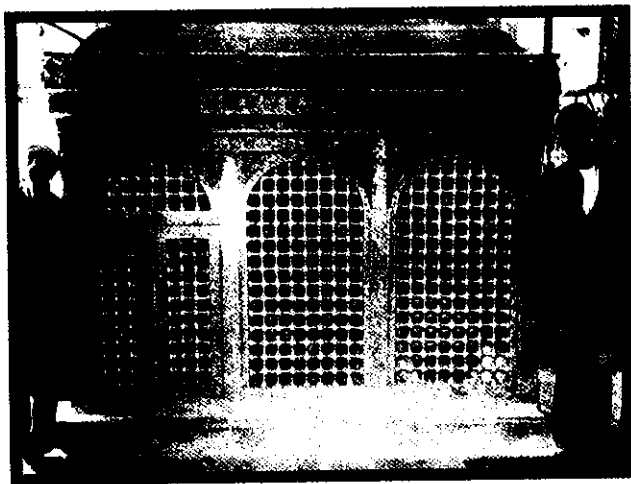
جمعیت اسماعیلیان نهره هندی مقیم کربلا در عمارت فیض حسینی (سال ۱۳۱۹ ق)
در تقاطع خیابان عباسی و خیابان امام حسن (ع)

- نصب ضریح نقره ساخته شده به همت میرزا کاظم طباطبایی اصفهانی با حمایت مالی سلطان بیگم دختر مشیرالملک شیرازی بر مضجع ائمه (ع) مدفون در کاظمین.^۱
 - افزایش فشار کارپردازان دولت عثمانی بر زوآر ایرانی عازم عتبات.^۲
 - آغاز تعمیر مدرسه یزدی به کوشش سید محمدکاظم یزدی در محله الحویش نجف.^۳
- نجف.^۳

۱- خلیلی، ج ۱۰، ص ۷۷. وی ساخت ضریح را توسط سید محسن صانع از خاندان ابیورد ثبت نموده است، اما در ج ۹، صص ۱۷۵- ۱۷۶ سازنده را میرزا کاظم طباطبایی قید می‌نماید.

۲- در این زمینه نگاه کنید به اسناد دولت عثمانی موجود در بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.AjZ51/122/1324C12

۳- این مدرسه نیز با حمایت استانقلی بیگ وزیر امیر عالم خان آخرین امیر بحرآا احداث شده بود.

ضریح مسلم بن عقیل علیه السلام در کوفه - مجموعه کاخ گلستان

- تعیین راسم افندی به قائم مقامی کاظمین و به جانشینی داوود نظامیه افندی.^۱
- جابجایی استاندار کربلا یحیی توفیق پاشا با مصطفی ذهنی پاشا.^۲
- بازسازی سدهای ام الدومول و مسیب، که قدمتی ۳۲۰ ساله داشتند، بر فرات در ناحیه مسیب استان کربلا، به همت دولت عثمانی.^۳
- اهدای چهلچراغ به روضه حسینی از سوی دولت ایران.^۴
- تقاضای آقا میرزا علی از مجتهدان ایرانی مقیم سامراء برای تعمیر دیوارهای صحن سامراء.^۵
- جابجایی حسنو پاشا استاندار ماراش با مصطفی ذهنی پاشا استاندار کربلا.^۶

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه.

۲- پیشین، i.DH.۱۴۴۹/۱۳۲۴۳۶/۱۳۲۴۳۲۱.

۳- پیشین، i.TNF.۱۶/۱۳۲۴Za۳/۱۳۲۴Za۱۵.

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۴ق، کارتن ۶، دوسیه ۷، ص ۵۶.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۰۷۱/۳۳/۱۳۲۴۳۲۵.

و همچنین i.EV.۳۹/۱۳۲۴۳۱/۱۳۲۴۳۱۴.

۶- پیشین، DH.MKT.۱۳۲۹/۱۴/۱۳۲۴۳B۱۷.

- درگذشت شیخ محمود ظالمی نجفی^۱، مؤلف رساله‌ای در علم و حاشیه بر رسائل شیخ انصاری، همچنین درگذشت و خاکسپاری شیخ احمد کاظمی (۱۴ صفر)^۲.

(۱۳۲۵ ق حدود ۱۹۰۷م)

- آغاز تعمیر مدرسه بادکوبه‌ای به همت حاج علینقی بادکوبه‌ای در منطقه مشراق نجف.^۳
- اقدام به تعمیر گنبد و مقبره مرقد حرّ بن یزید ریاحی به همت حسین خان شجاع السلطان.^۴
- اعطای نشان ویژه دولت عثمانی به محمد علی خان کارپرداز دولت ایران در کربلای معلی.^۵
- گفت و گوی سفیر ایران در استانبول با سلطان عثمانی درخصوص موضوع حمایت از اتباع ایرانی در کربلای معلی و تعیین کلیددار جدید حرم حسینی.^۶

۱- وی در ۱۶ جمادی الاول درگذشت و در ایوان حجره ۲۲ صحن نجف به خاک سپرده شد. الفتلاوی، صص ۳۴۸-۳۴۹،
برخلاف خبر الفتلاوی، بر اساس روایتی دیگر وی در سال ۱۳۲۴ ق دار فانی را وداع گفته است (ر.ک به سید محسن امین
العاملی، ج ۱۰، ص ۱۱۰).

۲ محل دفن ایشان حجره شماره ۹ در همان موضع است. پیشین، ص ۴۸.

۳ ال محبوبه، ج ۱، ص ۱۲۳ و المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۱۱۴.

۴ خلیلی، ج ۸، ص ۱۵۶.

۵ بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۴۶/۳۸/۱۳۲۵Ra۲۵، Y...A...RES.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۵۱/۲۷/۱۳۲۵N۲۴، A.PRK.E.SA.

مزار حر بن یزید ریاحی
(سال ۱۲۸۷ق) مجموعه کاخ گلستان

- محاصره زوآر ایرانی سامراء در میان سیل، همچنین طغیان رودخانه فرات و بروز خساراتی به برخی محلات کربلا و ازجمله تخریب حدود ۸۰۰ منزل مسکونی.^۱
- آغاز سرشماری ساکنان نجف^۲ برای سربازگیری، که به اعتصاب کسبه ایرانی و تعطیلی بازار نجف منجر شد.^۳ آنگاه بازاریان به بیوت مراجع مانند آخوند خراسانی و آقا

۱ روزنامه مظفری، ۲۷ ربیع الثانی ۱۳۳۵، سال ۵، شماره ۱۵ و همچنین روزنامه حبل المتین، ۲۸ ربیع الثانی، سال ۱۴، شماره ۴۱.

۲ اوژن اوین فرانسوی که در همین ایام در نجف حضور دارد در خصوص کمیت طلاب حوزه نجف از عدد ۵۰۰۰ طلبه یاد دارد که «اغلب آنان ایرانی، بقیه از بین النهرین، قفقاز، هند و حتی مسقط امده‌اند» (در این زمینه بتگرید به اوژن اوین، ص ۴۰۶) این برآورد در قیاس با بیست سال قبل از تاریخ دیدار وی و امار سفرنامه نویسی دیگری که از عدد ۸۰۰۰ نفر سخن گفته است (حاجی پیرزاده، صص ۳۳۳ - ۳۳۴) نشان از نقصان میزان طلاب در حوزه علمیه نجف اشرف دارد. البته یک نکته دیگر نیز از تطبیق این دو روایت مستفاد می‌گردد و آن اینکه افول طلاب بیشتر در میان طلبه های عرب زبان حوزه نجف روی داده است چرا که حاجی پیرزاده عدد ۸۰۰۰ را به دو قسم برابر عرب و غیر عرب تفکیک نموده درحالی‌که اوژن اوین بیست سال بعد همچنان که آورده شد، تاکید دارد اکثریت جمعیت ۵۰۰۰ نفری طلاب حاضر متعلق به مناطق ایران، هند و قفقاز هستند. در این زمینه اگر به اطلاعات سالهای نه چندان دور از عهد خود نیز رجوع نماییم کماکان سیر افول حضور طلاب در حوزه نجف اشرف و به ویژه کاسته شدن از طلاب عرب زبان را می‌توان از بررسی شواهد موجود مثال زد. در سال ۱۹۱۸م شش هزار نفر از

میرزا حسین رجوع کردند. نماز جماعت مساجد نجف نیز ترک شد و ضرب الأجل یک هفته‌ای برای لغو سرشماری تعیین گردید.

- برآورد سیاح و سفیر فرانسوی اوژن اوبن از جمعیت کاظمین به میزان ۷ - ۸ هزار نفر، که دو سوم آنها را از ایرانیان دانسته است.^۲ او همچنین در سفرنامه خود توصیفی جامع از کربلا ارائه کرده است.^۳

جمعیت ۴۵۰۰۰ نفری شهر را طلاب علوم دینی تشکیل می‌دادند. (بنگرید به ارجاع عبدالعظیم الرهیمی، **تاریخ حرکت اسلامی در عراق**، ص ۱۰۰) همچنین در خبری دیگر یک نویسنده کویته عبدالله فهد نفیسی در کمیت طلاب حوزه جیف در سال ۱۹۶۸ م/ ۱۳۴۷ ش به عدد ۱۹۵۴ طلبه اشاره دارد که از آن میان ۸۹۶ طلبه ایرانی و ۳۲۶ طلبه از عراق بوده، باقی نیز به مناطقی چون احسا، پاکستان، تبت، هند و کشمیر، سوریه و لبنان، قطیف و بحرین تعلق دارند. (بنگرید به عبدالله فهد نفیسی، **نهضت شیعیان در انقلاب اسلامی عراق**، ترجمه کاظم جاییان، امیرکبیر ۱۳۶۴، ص ۳۵). البته با توجه به ارجاع دکتر عبدالهادی حکیم در اثر خود به کتاب فاضل جمالی (**جامعه النجف الدینیة**، ترجمه جودت فروزینی، مجله شوون اسلامیه شماره ۲ سال ۱۴۲۰، ص ۱۲) تاریخ مورد اشاره نویسنده کویته را متعلق به دسامبر سال ۱۹۵۷ م و نه ۱۹۶۸ م می‌داند. عبدالهادی حکیم سپس با اشاره به تحولات دهه‌های بعد معتقد است که در آغاز دهه هشتاد میلادی تعداد طلاب نجف بین ۸ تا ۱۰ هزار نفر بوده است. در سالیان اخیر با اتخاذ سیاست‌های دولت بعث در قبال از انتفاضه شعبانیه شیعیان عراق در سال ۱۹۹۱ م تعداد طلاب به ۸۰۰ نفر کاهش یافت. وی در ادامه بررسی خویش می‌افزاید که در سال ۲۰۰۵ م تعداد طلاب مجدداً به حدود ۳۵۰۰ نفر رسید. (بنگرید به عبدالهادی الحکیم، ص ۲۱۸) نگارنده که سعادت دیدار و گفتگو با طلاب، اساتید و برخی از مراجع را در حوزه نجف طی دو مقطع اسفند ۱۳۸۷ ش/ ۲۰۰۹ م و ۱۳۸۸ ش/ ۲۰۱۰ م را داشته است، می‌تواند با استناد به گفته شیخ عباسی کاشف الغطاء مدیر مدرسه مهدیه نجف و استاد حقوق دانشگاه کوفه بیان دارد طلاب ایرانی داری کارت حوزوی در فاصله این دو تاریخ از کمیت حدود سی نفر به ۱۸۰ نفر در ابتدای سال ۱۳۸۹ ش/ ۲۰۱۰ م دست یافت. اند که نشان از رونق مجدد حوزه هزار ساله نجف اشرف و نشانه شروع رقابت علمی این حوزه در مواجهه با حوزه علمیه قم به جهت جلب طلاب علوم دینی دارد.

۱- **روزنامه مظفری**، ۱۵ جمادی الثانی ۱۳۲۵، سال ۵، شماره ۱۷.

۲ او همچنین بر رونق اقتصادی شهر به دلیل وجود زور بیشمار تاکید دارد و برای صدق گفته خود به تعداد ۴۵ کاروانسرای فعال شهر اشاره می‌کند. (نگاه کنید به اوژن اوبن، **ایران امروز**، ترجمه علی اصغر سعیدی، زوار ۱۳۶۲، صص ۲۷۰ - ۳۷۲) این اثر ترجمه ای است از:

Eugene Aubin, *La Perse d'aujourd'hui: Iran. Mesopotamie*, Paris: A. Colin, ۱۹۰۸.

۳- به روایت او طی دوره حکومت مدحت پاشا توجه ای خاص به امور شهرهای مذهبی میدول شد. خود وی به سرکشی و رسیدگی در امور جزئی توجه داشت و همین سبب افزایش رونق در تجارت و تبادل زوار گردیده بود. اوژن اوبن توصیف جامعی را از تأثیرات توجه ویژه طی سالیان قبل به کربلا از ناحیه حاکمیت سیاسی اداری وقت ارائه می‌دهد. او از رونق در شهری سخن می‌گوید که بیش از ۱۰۰۰ باب دکان در آن وجود دارد که مالکیت اکثر آنها را ایرانیان و هندیان و بخش اندکی نیز در اختیار یهودیان کربلا است. حوزه علمی فعال این شهر با قریب به ۲۰۰۰ طلبه در این سال و ساکنینی که وی تخمین ۳۰۰۰ نفر برای آنها یاد می‌کند نشان از آبادانی و رونق فضای علمی شهر دارد. اوبن در اثر خود توجه مخصوصی را نیز به امور اجتماعی مثل باورها، زیارات، فرق و طریقتها، ملیت ساکنین، دفن اجساد، تولیدات محل مثل مهر و کفن، و ... نشان داده است. او از اقلیت پنجابی ساکن در مسیب و جمعیت ۱۵۰۰ نفره هندیان مقیم شهر نیز سخن گفته به توصیف سرازیر شدن وجوهات

- اعمال مجموعه‌ای از مالیاتها و عوارض نسبت به اتباع دولت ایران و مقیمان و مجاوران ایرانی در شهرهای مقدس عتبات عالیات، همچون مالیات احشام، بدل سربازی، اقامت و غیره از سوی دولت عثمانی.^۱
- تعیین توفیق افندی به قائم مقامی سامراء.^۲
- اعطای نشان شیر و خورشید درجه ۲ دولت ایران به آقا سید محمد وهاب زاده از خدام حرم حسینی.^۳
- انتصاب سلیمان افندی (فرزند بایرام) به فرماندهی گردان کربلا.^۴
- انتقال علی رضا افندی از قائم مقامی کاظمین.^۵
- پایان برخی تعمیرات در سنگفرش حرم سید الشهداء (ع) به همت آقا حسین شجاع السلطان (۱۴ محرم).^۶
- انتقال شوکت پاشا قائم مقام نجف و انتصاب رشید پاشا قائم مقام مستعفی دولیم به جای وی در نجف اشرف.^۷
- تبعید توفیق افندی قائم مقام سامراء به سبب اثبات اتهام وی در ارتکاب به رشوه‌خواری.^۸

موقوفات هند و به ویژه آوده می پردازد و چنین می نگارد که همین امر سبب شده «در این شهر یک نیابت قنصلگری انگلیس تاسیس و دائر گردد. مسئول آن میرزا محمد حسن نامی است که پدرش افغانی و از سوی مادر ایرانی بوده و در بغداد به دنیا آمده است. او بعد از آنکه مدتی در شهرهای کرمان و بندرعباس به عنوان مترجم خدمت کرده، اکنون در اماکن مقدسه، شکایات و درخواستهای شیعیان را به نمایندگی از سوی اداره ی سیاسی کلکته رسیدگی می کند». در این زمینه بنگرید به اوژن اوبن، صص ۳۸۲ - ۴۰۰.

- ۱- ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، سالنامه ولایت بغداد متعلق به سال ۱۳۲۵، ص ۳۴۳.
- ۲ بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.DH.۱۴۵۴/۱۳۲۵R۸۱۳/۱۳۲۵R۸۷.
- ۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، بایگانی اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۵ق، کارتن ۱، دوسیه ۱۲، ص ۸۰.
- ۴ بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.AS/۶۸/۱۳۲۵۵۷/۱۳۲۵۵۷.
- ۵- پیشین، DH.MKT.۱۱۴۸/۴/۱۳۲۵M۷.
- ۶- سلمان هادی الطلمه، ص ۴۴.
- ۷- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۱۳۲۰/۹/۱۳۲۵B۲۹.
- ۸- ایضاً، DH.MKT.۱۳۲۰/۴/۸۵/۱۳۲۵N۱.

- انتقال اسحاق افندی معاون مدعی العموم دادگاه بررسی شکایات کربلا به بصره.^۱
- صدور فرمان ممنوعیت عزیمت به عتبات عالیات به سبب نا امنی و حمله به کاروانهای زوآر دشتستانی و مازندرانی در مسیر عزیمت به سامراء.^۲
- بازگشایی شعبه بانک عثمانی در کربلا.^۳
- طغیان آب در کربلا و بروز خسارات متعدد به عتبات عالیات.^۴
- افزایش نا امنی در راههای منتهی به عتبات عالیات.^۵
- فتاوی متعدد علمای عتبات در باب دفاع از اصل مشروطه و مخالفت با استبداد.^۶
- فتوای حجج اسلام آخوند خراسانی، میرزا عبدالله مازندرانی و میرزا محمدحسین خلیلی تهرانی در ضرورت احترام به مشروطه از سوی محمدعلی شاه (جمادی الثانی).^۷
- تقویت جریان مشروطه خواهان در نجف.
- اتخاذ موضع علیه مشروطه در حمایت از شیخ فضل الله نوری از سوی حجة الاسلام سید محمد کاظم یزدی.
- بروز درگیری در صحن علوی به هنگام نماز جماعت حجة الاسلام سید محمد کاظم یزدی و مهاجرت سید به کوفه (۲۷ جمادی الثانی).
- ارسال تلگراف حجج اسلام و آیات عظام در نجف اشرف درخصوص تأکید برای اجرای نظامنامه مصوب مجلس شورای ملی توسط حکومت وقت و نفی رویه استبداد(رجب).^۱

۱- ایضاً، i.AZN.۷۳/۱۳۲۵B۳۰/۱۳۲۵B۲۰.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۵ق، کارتن ۵، دوسیه ۳، ص ۱۲۲.

۳- پیشین.

۴- روزنامه حبل المتین، ۲۸ ربیع الثانی، سال ۱۴، شماره ۴۱.

۵- روزنامه مظفری، شوال ۱۳۲۵، سال ۶، شماره ۲۸.

۶- برای مطالعه این فتاوی بنگرید به روزنامه حبل المتین، در فاصله محرم تا ذیقعد سال ۱۳۲۵ق.

۷- روزنامه حبل المتین، ۱۷ صفر، سال ۱۴، شماره ۳۲.

- شکل‌گیری دو جریان خراسانی و یزدی میان طلاب نجف برله و علیه مشروطیت ایران.^۲
- گشایش کنسولگری دولت روسیه در نجف اشرف و اعزام آقا ابوالقاسم شیروانی به عنوان کنسول روسیه.^۳
- شورش حاج عطیه ابوگلل در نجف و اعزام سپاه از سوی حاکم بغداد تحت فرماندهی عزیز بیک و نعمت افندی.^۴
- انجام برخی تعمیرات در مقبره خانواده کاشف الغطاء.^۵
- فتوای شیخ عبدالله مازندرانی در خصوص ضرورت تقویت مجلس شورای اسلامی (ذی قعده).
- اعطای نشان دولت عثمانی به شیخ علی کاشف الغطاء از علمای نجف.^۶
- افتتاح مدرسه علویه برای تدریس علوم جدید و تحت حمایت برخی از ایرانیان تحصیلکرده در اروپا و تهران.^۷
- درخواست تأمین روشنایی حرم کاظمین از سوی آقا شیخ محمد تقی مجتهد و موافقت شاه ایران و صدور فرمان و حواله ۳۰۰ تومان اعتبار برای تهیه و نصب ۳۰ فانوس تحت نظر آقا شیخ علی کلیددار.^۸
- درگذشت و خاکسپاری تنی چند از علماء: میرزا ابراهیم دنبلی خویی، مؤلف کتاب شرح الاربعین و الدرة النجفیة، سید حسین قزوینی، شیخ علی حلی معروف به شیخ علی عوض^۱.

۱- روزنامه تبریز، رجب ۱۳۲۵، سال اول.

۲- بنگرید به المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۹۶ و همچنین خاطرات عین السلطنة، ج ۳، ص ۲۳۲۷.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۹۵. یک محقق بریتانیایی در تشریح اهداف روسیه در حضور سیاسی در عراق آن روزها چنین قضاوت می کند که روسها با بکارگیری ۶۰ کارمند محلی عموماً ایرانی بیشتر در نظر داشتند تا تحولات مناطق شمالغربی ایران را از طریق کنسولگریهای خود در عراق دنبال و تحلیل نمایند، البته وی علائق تجاری چون امتیاز راه آهن مدیترانه - خلیج فارس را نیز از نظر دور نمی دارد. بنگرید به لانگریک، صص ۲۳ - ۲۴.

۴ المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۹۶.

۵- پیشین، همانجا، ص ۹۷.

۶ بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.DH.۱۴/۲۴/۱۳۲۵N۶

۷ این مدرسه بعدها از سوی وزارت فرهنگ ایران تحت حمایت قرار گرفت. بنگرید به خلیلی، ج ۷، ص ۱۸۰.

۸- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۵ق، کارتن ۶، دوسیه ۵، صص ۱۶، ۵۵ و ۷۷.

میرزا علی اکبر بن شیر محمد همدانی^۲، سید ابوالقاسم اشکوری (۱۷ شوال)^۳ و سید محمد حسین ربیع حلی نجفی (۲ جمادی الاول)^۴.

(۱۳۲۶ ق حدود ۱۹۰۸م)

- درگیری میان شمّر و صقور (زَقَر) در نجف که به قتل شماری از ساکنان محله حویش نجف و تعطیلی شهر به مدت ۳ روز منجر شد.^۵
- تکمیل بنای مدرسه آخوند وسطی در محله البراق که آستان قلی بیگ، وزیر امیر بخارای شریف، امیر عالم خان هزینه‌های آن را تعهد کرد و پرداخت.^۶
- تشکیل حزب اتحاد و ترقی در نجف، به رهبری شیخ جعفر آل مانع، محمدرضا الشیبی و محمد سعید کمال‌الدین.^۷
- تأسیس جمعیت اتحاد و ترقی شعبه کربلا با هدف مبارزه علیه نظام استبدادی ترکهای عثمانی، با رهبری شیخ حسن السنلی، حاج عبدالمهدی حافظ و کاظم ابوذان.^۸
- برپایی شعبه کربلای جمعیت احرار، تحت سرپرستی شیخ جواد بهبهانی و محمد علی خان غفوری برای مبارزه علیه دولت مستبد ایران در محله عباسیه.^۹

۱- درباره ایشان نگاه کنید به سید محسن امین العالمی، ج ۸، ص ۲۱۲.

۲- از وی دیوان اشعاری به نام مثنوی صدریه باقی است. شیخ اقا بزرگ تهرانی، ج ۱۹، ص ۳۳۵.

۳- محل دفن ایشان حجره شماره ۲ صحن حیدریه نجف اشرف است. الفتلاوی، صص ۳۳-۳۴.

۴- وی نیز در صحن نجف اشرف به خاک سپرده شده است. پیشین، صص ۲۸۳ ۲۸۴.

۵- آل محبویه، ج ۱، ص ۳۴۰.

۶- وزیر بخارایی ۲ حمام، ۱۱ دکان، یک مسافرخانه و ۷ مغازه در میدان بزرگی از شهر را وقف امور جاری و طلاب این مدرسه نمود. آل محبویه، ج ۱، صص ۱۳۸ ۱۴۰.

۷- محمد علی کمال‌الدین، ص ۱۳۸.

۸- سلمان هادی الطعنه، ص ۴۰۸.

۹- پیشین، ص ۴۰۹.

حزب النهضة در کربلا

• تشکیل هیئت العلماء نجف اشرف، متشکل از روحانیون معتقد به اصل مشروطیت در ایران.^۱

• سخنرانی آخوند ملا محمد کاظم خراسانی در جمع علمای نجف در باب وقایع ایران. «بر احدی از مسلمین شک و شبهه نیست که سلطنت ایران سلطنت جور و سلطان آن جائز است... لهذا برای جلوگیری از افعال و حرکات سلطان و استنقاد حقوق کلیه ملیه اسلامیة حکم به مشروطیت کردیم... بنابراین هیچ جهت ندارد که بعضی از جهّال به دسیسه آنکه مشروطه مشروعه باشد علم مخالفت برافراشته و موجبات نفاق و اختلاف بین مسلمین را فراهم کنند... مردم ایران در بدایت امر گمان می کردند که مشروطیت

۱- این هیئت با ۳۳ عضو در سرداب های شهر نجف جلسات خود را تشکیل می داد. اعضای موثر هیئت عبارت بودند از آخوند خراسانی، سید هبه الدین شهرستانی، شیخ محمد باقر اصفهانی، شیخ هادی کاشف الغطاء، میرزا عبدالرحیم بادکوبه ای، سید احمد صافی، سید محمد بحر العلوم، سید ابوالقاسم کاشانی، شیخ اسدالله مامقانی، شیخ حسین نائینی، شیخ موسی نوری، علامه سید مسلم زوین، شیخ اسحاق رشتی، حاج آقا شیرازی، شیخ عبدالله لطفی و ... در این زمینه بنگرید به عبدالحکیم الرهمی، ص ۱۴۵.

تحدید امور دولتیان است و... زمانی نگذشت که فهمیدند مشروطیت تحدید امور هر طبقه از طبقات ملت است خواه اجزاء دولت باشد یا ملت، هرکس دست تعدی دراز کند کوتاه می‌شود.^۱

• افزایش مشکلات معیشتی طلباب حوزه علمیه نجف، به سبب تأخیر در وصول شهریه‌های مجتهدان که خود متأثر از شرایط ایران و مشکلات اقتصادی و معضلات ناشی از انتقال پول بود.^۲

• خواست برخی از علما، مجتهدان، سران عشایر و ایلات و گروهی از ائمه جمعه برای مهاجرت و عزیمت مراجع نجف به ایران، با توجه به شرایط داخلی ایران و تأثیر حضور مراجع در جهت تثبیت و اعاده مشروطیت.

• تشکیل مجلس تصمیم‌گیری در خصوص وضعیت ایران و چگونگی اقدام علیه اقدامات محمد علی میرزا در منزل آخوند خراسانی (۷ شعبان).^۳

• عزیمت ثقة الاسلام تبریزی به سوی کاظمین برای همراهی جمعی از مشروطه‌خواهان در حرکت به سوی تهران.^۴

• صدور فتوای علمای نجف مبنی بر حرمت پرداخت مالیات به گماشتگان محمد علی میرزای قاجار (شوال).^۵

• ورود شیخ ابوتراب، فرزند آخوند ملا محمد علی تویسرکانی به نجف با هدف ارائه گزارش اوضاع ایران و اخذ دستورالعمل در چگونگی مواجهه با شیخ فضل‌الله نوری.^۶

۱- برای مشاهده و مطالعه تمام متن سخنان ایشان ر.ک به روزنامه شمس استانبول، شماره ۶ مورخ ۱۲ رمضان ۱۳۲۶.

۲- بنگرید به روزنامه حبل المتین، اول جمادی الاول، سال ۱۵، شماره ۴۳.

۳- روزنامه حبل المتین، ۷ شعبان ۱۳۲۶، شماره ۱۲.

۴- روزنامه شمس (استانبول)، ۶ رمضان، شماره ۷ و روزنامه حبل المتین ۲۵ شعبان ۱۳۲۶، شماره ۱۵.

۵- روزنامه حبل المتین، ۱۴ شوال، شماره ۱۷.

۶- روزنامه حبل المتین، شوال ۱۳۲۶.

- تغییر نام بیمارستان غربا در نجف و کربلا به نام سلطان عثمانی.^۱
- اعزام راشد پاشا به قائم مقامی سامراء در پی رد پذیرش این مقام از سوی بهجت افندی.^۲
- انتصاب عزت افندی قائم مقام آنا به قائم مقامی سامراء.^۳
- برقراری شعبه مجلس مبعوثان در عراق با مرکزیت بغداد.^۴
- انتخاب عبدالمهدی افندی و شفقت پاشا به عنوان نماینده مجلس ملی عثمانی از کربلا.^۵
- پناهندگی حاج عطیه ابوگلل به ایران، در پی تعرض به قائم مقام نجف و تحصن وی در عمارت توپخانه کرمانشاه.^۶
- تشکیل شعبه انجمن سعادت نجف در خانه حاجی آقا طلبه شیرازی از شاگردان آخوند خراسانی با مشارکت ثریا بیک و جمعی از ایرانیان مقیم و طلباب مشروطه‌خواه.^۷
- تزئین رواق شمالی و غربی حرم کاظمین با پوشش آینه کاری، با هزینه حاج عباس علی آف، یکی از تجار آذری.^۸
- تخصیص اعتبار یکصد تومان از سوی دولت ایران، از محل مالیات کرمانشاهان برای تعزیه‌داری در کاظمین.^۹

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT/۱۲۴۲/۷۷/۱۳۲۶۸۲۷ و I.HUS.۱۶۴/۱۳۲۶۵۹/۱۳۲۶۵۲۱

۲- پیشین، DH.MKT.۱۲۶۶/۸۳/۱۳۲۶۸۵

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A.R ES.۱۵۷/۶۶/۱۳۲۶۸۱۶

همچنین، DIL.MKT.۱۲۳۷/۷۹/۱۳۲۶۸۱

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۲۱، دوسیه ۶، ص ۶۸

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۷۰۱/۲۷/۱۳۲۶۸۱۴

۶- پیشین، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۲۵، دوسیه ۳۳، صص ۱۲ و ۳۱

۷- ایضا، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۲۱، دوسیه ۶، صص ۶۳ و ۶۴

۸- ال یاسین، ص ۱۲۹

۹- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۲۱، دوسیه ۱۵، ص ۲۱

- صدور فتوای مراجع ثلاث (آخوند خراسانی، محمد حسین تهرانی و عبدالله مازندرانی) در وجوب دفع محمد علی شاه و اعزام ثقة الاسلام تبریزی همراه تنی چند از علماء و طلباب به منظور رهبری جنبش مشروطه خواهان در تبریز (۶ رمضان).^۱
- تلگراف محمد علی شاه قاجار به علمای نجف در بیان و تأکید بر مخالفت با اساس مشروطیت (شوال).^۲
- تلگراف علمای نجف به شیخ فضل الله نوری در انتقاد از رویه دوگانه شیخ نسبت به مشروطه (شعبان).^۳
- تلگراف علمای نجف در بیان لزوم اعانه مردم به اهالی و مبارزان تبریز (۲۸ رمضان).^۴
- دادخواست علمای نجف به مجلس لاهه، به واسطه نماینده هلند در بغداد، در دفاع از حقوق حقه ملت ایران و شکایت از رویه ستمکارانه محمد علی شاه (رمضان).^۵
- فتوای علمای نجف در موضوع جهاد به نفع مشروطیت: «لهذا صریحاً می‌گوییم که اهتمام در تشیید مشروطیت چون موجب حفظ دین است در حکم جهاد در رکاب امام زمان (عج) و اطاعت از اهل مبارزه با جبهه مشروطه اطاعت از یزید است» (شوال).^۶
- تلگراف علمای نجف به ایرانیان مقیم استانبول در زمینه انعکاس تظلم خواهی ایرانیان و دفاع از مشروطیت به دولت عثمانی، مجلس سلاطین و دول اروپا.
- تلگراف علمای نجف در وجوب خلع محمد علی شاه از سلطنت (ذی قعدة).

۱- روزنامه شمس، ۱۹ رمضان، شماره ۷.

۲- روزنامه حبل المتین، شوال ۱۳۲۶، شماره ۱۷.

۳- روزنامه حبل المتین، شعبان ۱۳۲۶، شماره ۱۷.

۴- روزنامه حبل المتین، ۲۸ رمضان، شماره ۲۰.

۵- روزنامه حبل المتین، رمضان ۱۳۲۶، شماره ۲۵.

۶- روزنامه چهره نما (قاهره)، ۲۶ شوال، سال ۵.

- تلگراف علمای نجف در دفاع و حمایت از متحصنین حضرت عبدالعظیم (صفر).
- اعطای نشان دولت عثمانی به محمد علی خان کارپرداز ایران در کربلا.^۱
- اعلام قرنطینه در مرزهای ایران به منظور مقابله با شیوع طاعون (۱۲۰۴) از خاک کربلا.^۲
- ایجاد خط کشتیرانی بین سامراء و بغداد به همت تجار استرآبادی مقیم کاظمین برای انتقال زوآر.^۳
- فرمان محمد علی شاه قاجار بر وقف مال الاجاره کارخانه صابون پزی میرزا آقاخان نوری صدراعظم متوفی، برای مصارف روشنائی روضات مقدسه نجف و کربلا.^۴
- انجام پاره‌ای تزئینات برای ضریح متبرک ائمه (ع) مدفون در کاظمین به همت دختر مشیرالملک شیرازی.^۵

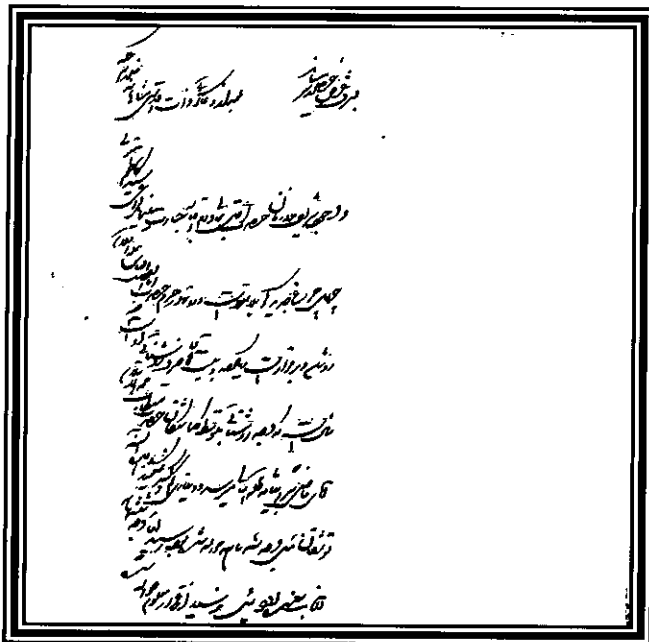
۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.A.RES.۱۵۷/۴۵/۱۳۲۶Ca۱۱.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۶۳، دوسیه ۲، ص ۹ (به باور نگارنده شایعه طاعون در عتبات عالیات و ایجاد قرنطینه در مرزهای ایران را می‌توان با توجه به اوضاع داخلی دوران استبداد صغیر و تمایل دولت وقت برای تحدید تبادلات میان ایران و عتبات با هدف کاستن دامنه نفوذ علمای مشروطه‌خواه مقیم عتبات از سوی دولت وقت ایران مورد توجه و تحلیل قرار داد).

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DII.MKT.۲۷۰۹/۵۳/۱۳۲۶Z۲۴.

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۴۰، دوسیه ۷، ص ۳. وجه اجاره این دو کارخانه صابون پزی ۴۰۰ تومان در سال بود که به جهت امر روشنائی حرمین نجف و کربلا هزینه می شد. ر. ک به لسان الملک، ج ۳، ص ۱۵۱۷.

۵- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۶ق، کارتن ۲۹، دوسیه ۶، صص ۶۹ و ۷۰.

نمونه درخواست اعتبار متولیان حرم حسینی از دولت ایران برای امور روشنایی
بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی

- صدور مجوز دولت عثمانی درباره اجازه مرمت مراقد متبرکه ائمه عسکریین (ع) در سامراء به کوشش تجار ایرانی به شرط عدم لطمه یا خسارت نسبت به مستحذات اهالی سنی مذهب ساکن در سامراء.^۱
- شیوع وبا و مرگ بسیاری از اهالی شهرهای مقدس در عتبات عالیات (جمادی الاول).^۲
- تلگراف حجج اسلام از عتبات درخصوص اظهار تأسف از ضایعه شیراز در جسارت مستبدان به علماء، قتل آنها و سوزاندن اجساد مطهر ایشان (ربیع الاول).^۳

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، A.PRK.FSA.۵۲۷۸/۱۳۲۶C۳.

۲- روزنامه چهره نما، جمادی الاول ۱۳۲۶، سال ۵، شماره ۱.

۳- رونامه صبح صادق، ۲۳ ربیع الاول، سال دوم، شماره ۵۶.

- سخنرانی آخوند خراسانی در پایان درس خارج برای طلباب نجف و تأکید بر اینکه هنوز ضرورتی برای عزیمت به سوی ایران نمی‌بینند (۴ شوال)^۱.
- تلگراف علمای ثلاث در عتبات با این مضمون: «اليوم دفع اين سقاك ظالم و دفاع از بقیه مسلمین از اهمّ واجبات است، عجلتاً جناب حجة الاسلام تبریز (ثقه الاسلام) را با جماعتی از علماء روانه و با همت غیورانه عموم ملت و اقتضای تکلیف خودمان هم در حرکت حاضر و خونمان از سایر شهدا رنگین تر نیست» (۶ رمضان).
- تلگراف علمای ثلاث از نجف اشرف با این مضمون: «بستن آذوقه بر روی اهل تبریز، مثل آب بستن در کربلا برای اهل بیت (س) رسالت و آذوقه رسانیدن به ایشان آب رسانیدن به اهل بیت (س) است. چه شد حمیت دینی؟ کجا رفت غیرت مسلمانان؟ تا کی مساعدت با جنود یزید! انالله و انا الیه راجعون» (۲۱ شوال)^۲.
- سفر لویی ماسینیون خاورشناس فرانسوی به نجف و دیدار وی با علماء و مراجع برای تبادلات علمی.^۳

۱- روزنامه انجمن تبریز، ۴ شوال، سال ۳، شماره ۱۶.

۲- روزنامه انجمن تبریز، ۲۱ شوال، سال ۳، شماره ۲۱.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۰۷.

جشن مشروطیت عثمانی

- برگزاری جشن در نجف اشرف پس از تأیید قانون اساسی عثمانی از سوی سلطان عبدالحمید دوم.^۱
- سخنرانی معروف مرجع و مجتهد اعظم حاج میرزا حسین میرزا خلیل تهرانی که در پی انتساب مشروطه‌خواهان به بابیگری از سوی مستبدان بیان شد. او کوشید با اعلام موضع خود، حربه تبلیغاتی دولت مستبد ایران در ایراد اتهام بی‌دینی به مشروط‌طلبان را بی‌اثر کند: «محمد علی شاه! من با این کبر سن که سالم به یکصد و شش بالغ گردیده، ترویج از بابیه می‌کنم [؟؟؟] من که حالت مسافرت به طرف ایران ندارم این

جسد مرا روی تخته گذاشته به طرف ایران ببرید. با اینکه می‌دانم در مردم اسلام نمانده تکلیف من حرکت در این خط است».^۱

- اعزام شیخ اسدالله مجتهد مامقانی از سوی آخوند ملا محمد کاظم خراسانی از نجف به سوی ایران با هدف تقویت جنبش مشروطه خواهی مردم ایران (ذی قعدة).^۲
- پیام کتبی محمد علی شاه قاجار به مجتهدان نجف (آخوند خراسانی و عبدالله مازندرانی)، همراه یکی از محارم خود و پاسخ مراجع یاد شده: «دشمن دین اسلام! ما هرگز نمی‌توانیم شما را به کلمه شاه خطاب نماییم... اکنون بنابر تأکیدات دول اجنبیه دستخطی به جهت افتتاح مجلس داده‌اید و علمایی که مذهب و دین خود را به پول فروخته، امضایی داده‌اند، دانسته باشید؛ همان علما نمایان، وکیل شیطانند و دشمن مذهب اثناعشریه... مجلس دارالشوری منافی با شریعت نیست... اگر تعویق باشد ناچاریم عموماً به ایران آمده حکم جهاد کنیم» (ذی قعدة).^۳

- عزیمت آخوند خراسانی به کاظمین (۲۴ شعبان).^۴

- بازگشت عطیه ابوگلل از کرمانشاه به نجف (۲۸ ذی حجه).^۵

- تأسیس مدرسه «آخوند وسطی» در نجف اشرف با حمایت مالی قلی بیگ، وزیر امیر عبدالأحد منغیتی بخاری، زیر نظر آخوند خراسانی.

- تأسیس مدرسه علوی با حمایت آخوند خراسانی و جمعی از اشراف و ایرانیان مقیم نجف برای آموزش ابتدائی بر اساس نظام نوین به اطفال.^۶

۱- در این زمینه بنگرید به روزنامه شمس چاپ استانبول شماره ۱۵ مورخ ۲۳ ذیقعدة ۱۳۲۶ ق.

۲ روزنامه شمس، ۲۳ ذیقعدة، شماره ۱۵.

۳ روزنامه شمس، ۱۶ ذیقعدة، شماره ۱۴.

۴- روزنامه شمس، ۲۸ شعبان، شماره ۴.

۵ المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۰۷.

۶ آل محبوبه، ج ۱، ص ۱۴۶.

مدرسه ایرانیان کاظمین

- افتتاح نخستین مدرسه علوم جدید به نام مکتب رشديه در كربلا.^۱
- تأسيس مدرسه ایرانی رضوی با حمايت مالی جمعی از ایرانیان مقيم.
- سفر رسمی ميرفيض محمد خان تالبر، امير منطقه خيرپور سند هندوستان به نجف اشرف و زيارت او از مشاهد مقدسه.^۲
- شکل‌گیری جمعيت اتحاد و ترقی در نجف اشرف.^۳
- ايجاد شعبه علمی جمعيت طلاب ایرانی و مشارکت آنها با جمعيت اتحاد و ترقی.^۴
- افتتاح مدرسه علوم دینی «مرتضويه» که به همت شيخ عبدالرحيم بادکوبه‌ای از مشروطه‌خواهان مقيم نجف احداث شد.^۵
- انتصاب احمد بن عبدالعزيز بن محمد حدیثی به عنوان قاضی القضاة نجف اشرف.^۶

۱- بنگرید به سلمان هادی الطعمه، ص ۲۰۹.

۲- ال محیوبه، ج ۱، ص ۲۲۷.

۳ المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۱۰۴.

۴- پیشین، ج ۳، ص ۱۰۴.

۵- ایضاً، همانجا، ص ۱۰۶.

۶- ایضاً، همانجا.

- بروز خشکسالی در عتبات عالیات.^۱
- رحلت میرزا حسین حاج میرزا خلیل تهرانی در نجف (۱۳ شوال) در مسجد سهله و خاکسپاری در مقبره خانوادگی در منطقه عماره نجف اشرف.^۲
- درگذشت برخی از مراجع و بزرگان: سید محمد بحر العلوم طباطبایی و شیخ محمد بن ناصر بن حسین صیقل در نجف و میرزا محمد حسین مشکی، پسر حاج میرزا محمد شفیع و حاج سید علی شهرستانی در کربلای معلی و شیخ علی کاظمی در کاظمین.
- عزیمت همسر مظفرالدین شاه و مادر محمد علی شاه قاجار برای زیارت به عتبات عالیات.^۳

(۱۳۲۷ ق حدود ۱۹۰۹م)

- انتشار کتاب تنبیه الأئمة و تنزیه الملة اثر میرزای نائینی به زبان فارسی در نجف اشرف به صورت چاپ سنگی.^۴
- قطع مستمری برخی از وعاظ و کارگزاران اهل سنت دولت عثمانی در عراق عرب به سبب ناکامی آنها در جلوگیری از گسترش تشیع در عراق.^۵
- اتمام ساخت مدرسه سید محمد کاظم یزدی در منطقه الحویث نجف اشرف.^۶
- نصب پنجره مشبک در موضع قطع دست چپ مبارک حضرت ابوالفضل العباس در کربلا.^۷

کربلا.^۷

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۰۵.

۲- روزنامه شمس، ۱۷ شوال ۱۳۲۶، شماره ۱۷.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.MTV.308/52/1326R88.

۴- محمد علی کمال الدین، ص ۱۴۶.

۵- ر.ک به بایگانی نخست وزیری ترکیه، Y.PRK.BSK80/19/1327Z29.

۶- المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۱۱۴.

۷- سلمان هادی الطعمه، ص ۱۳۰.

- نصب درب ششم نقره میان مضجع متبرک حضرت جواد الائمه (ع) و رواق غربی، با نقره اهدائی یکی از تجار کرمانشاه به نام امین الدوله.^۱
- انتصاب طاهر افندی به عنوان وکیل استانداری کربلا.^۲
- تعیین جلال بیگ به عنوان استاندار جدید کربلا.^۳
- عزل راشد پاشا قائم مقام نجف و تعیین محمد علی افندی به جای وی.^۴
- ایجاد شعبه بانک عثمانی در کربلا تحت مسئولیت ژاندارمری.^۵
- صدور حکم دادگاه علیه عبدالعزیز بی وکیل پیشین قائم مقامی سامراء به جرم جنایت، غارت و آتش‌سوزی اموال شیعیان.^۶
- شکایت محمد، فرمانده نظامی قوای عثمانی از قائم مقام نجف به سبب اختلاس.^۷
- تقاضای حاج عطیه ابوگلل، برای اعطای عفو.^۸
- صدور حکم تولیت روشنایی عتبات به نام شیخ جعفر.
- تلگراف آخوند خراسانی خطاب به قوای نظامی برای پیوستن به مردم (ربیع الثانی).^۹
- فتوای مشترک آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی درخصوص عدم پرداخت مالیات به دولت ایران تا تشکیل مجلس شورای ملی (۱۹ محرم ۱۳۲۷).^{۱۰}

۱ - آل یاسین، ص ۱۲۹.

۲ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۸۷۳/۱۹/۱۳۲۷C۲۳ و DH.MKT.۲۸۴۹/۸۷/۱۳۲۷C۱

۳ - پیشین، DH.MUI.۱۴-۱/۹۰/۱۳۲۷N۱۷ و i.DH.۱۴۷۷/۱۳۲۷L۷/۱۳۲۷L۶ و همچنین DH.MKT.۲۹۱۳/۲۳/۱۳۲۷S۱۲ و i.DH.۱۴۷۶/۱۳۲۷B۴۹/۱۳۲۷B۲۳

۴ - پیشین، DH.MKT.۲۹۱۱/۱۷/۱۳۲۷S۹

۵ - ایضاً، DH.MUI.۴۳-۱/۵۰/۱۳۲۷Za۱۵ و i.ML.۸۵/۱۳۲۷Za۱/۱۳۲۷Za۹

۶ - ایضاً، DH.MKT.۲۷۵۳/۷۹/۱۳۲۷S۸

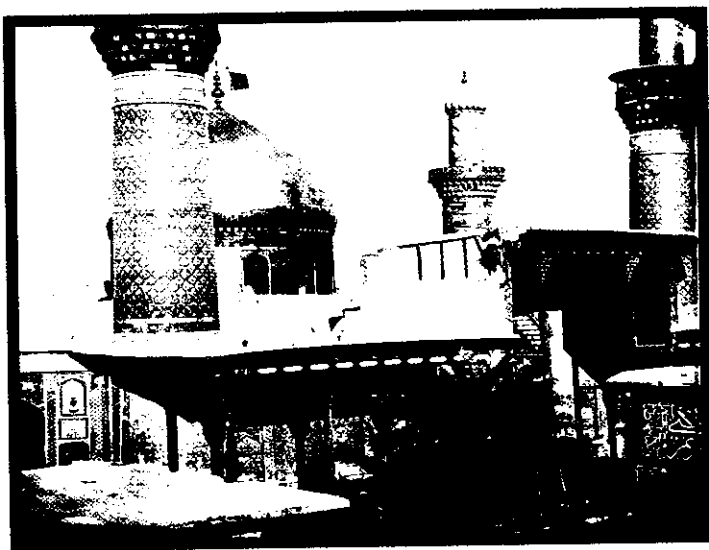
۷ - ایضاً، DH.MUI/۱۵-۱/۱/۱۳۲۷N۱

۸ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۷ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۳۴، ص ۴۴.

۹ - روزنامه حبل المتین، جمادی الثانی، شماره ۴۲.

۱۰ - روزنامه شمس، ۲۶ محرم، شماره ۲۴.

- فتوای آیات عظام خراسانی و مازندرانی در حمایت از متحصنین حرم حضرت عبدالعظیم (۱۱ صفر).^۱
- ورود سید عبدالله بهبهانی پس از رهایی از دست قوای مستبد به نجف اشرف و استقبال بی نظیر ایرانیان و طلباب از وی (۱۰ جمادی الاول).^۲
- تلگراف علمای نجف در استعلام از احوال متحصنین (۸ صفر).^۳

حرم حسینی - مجموعه کاخ گلستان

- اعزام حاج شیخ اسماعیل رشتی، داماد آخوند خراسانی به سوی اسلامبول با مأموریت بیان تبریک جلوس سلطان جدید عثمانی، محمد پنجم و تشریح اوضاع

۱ روزنامه شمس، ۱۱ صفر، شماره ۲۶.

۲- روزنامه شمس، ۲۸ جمادی الاول، شماره ۴۱.

۳ روزنامه حبل المتین، ۸ صفر، شماره ۳۱.

سیاسی ایران^۱ و ابلاغ پیام مشترک آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی برای سلطان عثمانی.

• درخواست یاری آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی از دولت عثمانی برای انجام اقدامات لازم در مقابله با اشغال ایران از سوی قوای روس.^۲

• افتتاح قرائتخانه ای در نجف اشرف و تصدی امور اجرائی حوزه علمیه نجف، به همت میرزا رحیم ثقة الاسلام (ربیع الاول).^۳

• فتوای هیأت علمای نجف با این مضمون: «امروز حفظ اسلام منوط به حرکت به تهران جهت قلع ماده استبداد است» (ربیع الثانی).^۴

• خلع سلطان عبدالحمید دوم از سلطنت و انتصاب سلطان محمد رشاد پنجم بر تخت سلطنت عثمانی (۶ ربیع الثانی).^۵

• دیدار کنسول ایران در بغداد (یمین الملک) با علمای نجف به همراه ارائه تنگراف دستخط محمد علی شاه در بیان اعاده مشروطیت و درخواست از علما برای امر به سکون و سکوت اқشار مردم. مراجع نجف در پاسخ، تنها راه اعلام چنین درخواستی از مردم ایران را، برپایی مجلس و نفی خارجی اعلام داشتند (جمادی الاول).^۶

۱ - جهت اطلاع بیشتر بنگرید به روزنامه شمس استانبول به شماره ۴۰ مورخ ۲۱ جمادی الاول ۱۳۲۷ و همچنین روزنامه

حبل المتین، ۱۶ جمادی الثانی، سال ۱۷، شماره ۱.

۲ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MKT.۲۸۸۱/۲۶/۱۳۲۷B۲۰.

۳ - روزنامه چهارهنگامه، ۱۵ ربیع الاول، سال ۷، شماره ۹.

۴ - روزنامه شمس، ۲۳ ربیع الثانی، شماره ۳۵-۳۶.

۵ - المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۱۱۰.

۶ - جهت اطلاع ر.ک به روزنامه شمس استانبول شماره ۴۲ مورخ ۶ جمادی الثانی.

- ارسال تلگراف محمد علی شاه به علمای نجف در پذیرش و استقرار دوباره نظام مشروطه (جمادی الاول)^۱ و پاسخ علماء در خصوص اخراج قوای بیگانه، رفع ستم از مردم و برگزاری مجلس به عنوان شرط صحت محتوای متن مخابره شده (۲ جمادی الثانی)^۲.
- صدور فتوای شیخ عبدالله مازندرانی در تداوم تحصن مشروطه خواهان و ضرورت تداوم مقابله با استبداد (جمادی الثانی)^۳.
- اجتماع طلبان کاظمین علیه آقا سید کاظم یزدی پس از تهاجم روسهای طرفدار محمد علی شاه به مرزهای ایران و کشتار مردم در مشهد مقدس (جمادی الاول).
- تلگراف علمای عتبات به محمد علی شاه در خصوص ضرورت اخراج قوای روس از اراضی مسلمین و ابقای مشروطیت (جمادی الاول)^۴.
- اعزام فرزند ارشد آخوند خراسانی به کاظمین برای تدارک حرکت علمای عتبات از نجف به سوی کربلا، کاظمین و سپس ایران در اعلام همبستگی با مردم و مشروطه خواهان ایران (۲۰ جمادی الثانی).
- اطلاع علمای نجف از انعقاد عهدنامه میان ایران و دولتین روس و انگلیس در زمینه ابقای قوای روس در ایران و عزیمت به سوی ایران برای مشارکت در امر جهاد^۵.
- عزیمت و استقرار صدها نفر از ایرانیان و شیعیان مقیم در حومه نجف اشرف با هدف همراهی و حفاظت از حضرات آیات در مسیر حرکت به سوی ایران (جمادی الثانی).

۱- روزنامه حبل المتین، جمادی الاول، شماره ۴۵.

۲- روزنامه حبل المتین، ۲ جمادی الثانی، شماره ۴۷.

۳- پیشین، جمادی الثانی، شماره ۴۳.

۴- روزنامه شمس، ۲۰ جمادی الثانی، شماره ۴۴.

۵- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۷ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۶، ص ۹۶. تلگراف هادی کارپرداز نجف اشرف.

- تعطیلی عمومی در نجف اشرف و تعطیلی دروس علماء و مراجع در ابراز همدردی با مردم ایران و مشروطه‌خواهان (جمادی الثانی)^۱.
- ارسال تلگرافهای متعدد از سوی علماء و اعراب شیعه، از ساکنان جبل عامل تا دیگر عتبات مقدسه، خطاب به مراجع نجف در اظهار آمادگی به منظور پیوستن به رکاب مراجع عظام نجف در مسیر عزیمت به سوی ایران (جمادی الثانی)^۲.
- عزیمت آیت‌الله شیخ عبدالله مازندرانی و آخوند ملا محمد کاظم خراسانی به سوی کربلا و ارسال تلگراف به محمد علی شاه با این مضمون: «اگر روس رفع ید نکرد و عساکرش از نواحی ایران خارج نگردید به اقتضای آخرین تکلیف خود عمل خواهیم کرد» (دهه سوم جمادی الثانی)^۳.
- صدور فتوای جهاد از سوی علمای عتبات عالیات با این مضمون: «نظر به اینکه لشکر کفار در قبة الاسلام ایران و مشهد مقدس رضوی علیه و علی آبانه افضل التحية تجاوز جابرانه نموده و در اضمحلال این سلطنت اسلامی جازم شده و به هیچ وسیله از تجاوزات غیرجائز خود باز نمی‌آیند و نزدیک است رشته استقلال ممالک اسلامی را یکباره منضم دارند، الیوم بر عموم مسلمانان، حفظ بیضه مقدسه اسلامی علی ای نحو کان و جهاد دفاعیه از ممالک اسلامی بای وجه من الوجوه فرض است و اعانه به متجاوزین حقوق مسلمانان، بای نحو کان از بیع یا شرای امتعه آنها حرام و در حکم

۱- جهت اطلاع از تحولات عتبات چون ترک نماز جمعه از سوی علماء، تعطیلی دروس و بازارها، صدور تلگرافها و حرکت به سوی مرزهای ایران از سوی مقیمین ایرانی عتبات عالیات رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۷، کارتن ۱۱، دوسیه ۲۴، صص ۶ و ۹ و ۱۶ و همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، DILMKT.286797/1327C17.

۲- روزنامه حبل المتین، ۲۲ رجب، سال ۱۷، شماره ۶ و ۱۵ رجب، شماره ۵.

۳- روزنامه حبل المتین، ۲۲ رجب، سال ۱۷، شماره ۶.

محاربه با امام زمان علیه السلام است. اولئك الذين اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة فلا يخفف عنهم العذاب ولا هم ينعصون» (جمادی الثانی).^۱

• تلگراف سلطان محمد پنجم به آخوند خراسانی و دیگر مراجع نجف اشرف، در پی ملاقات حاج شیخ اسماعیل رشتی، داماد آخوند خراسانی با مضمون تأیید استقلال ایران و خروج نیروی نظامی روسیه و استقرار دوباره نظام مشروطیت و برقرار امنیت (۶ شعبان).

• اتمام لایروبی قنات سید اسدالله رشتی با تأمین اعتبار و تحت مدیریت و نظارت آیت الله حاج میرزا حسین خلیلی.^۲

• ارسال رونوشت دو نامه سعود بن عبدالعزيز به خاندان بنی رشید در حائل^۳ و حاکم منطقه جبل شمر با مضمون تضمین امنیت تردد حجاج حرمین شریفین، با تاریخهای ۱۹ رجب و ۱۵ رمضان، خطاب به آیت الله سید محمد کاظم یزدی.^۴

• تأسیس و افتتاح نخستین چاپخانه نجف اشرف که تجهیزات آن را جلال الدین حسینی کاشانی از هند برای برادرش محمد علی حبل المتین در نجف تهیه و ارسال کرد. در این چاپخانه علاوه بر نشریات، برخی از کتب فارسی - عربی نیز به چاپ می رسید.^۵

• انتشار نخستین ماهنامه دینی - سیاسی برای فارسی زبان نجف اشرف به نام الغری یا درة النجف به صاحب امتیازی آقا محمد محلاتی و مدیر مسئولی شیخ حسین صحاف که پس از انتشار ۸ شماره تعطیل شد.^۶

۱- جهت اطلاع بیشتر در این زمینه بنگرید به روزنامه حبل المتین، ۲۲ رجب ۱۳۲۷هـ.

۲- المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۳۱۰ و ج ۳، ص ۷۴.

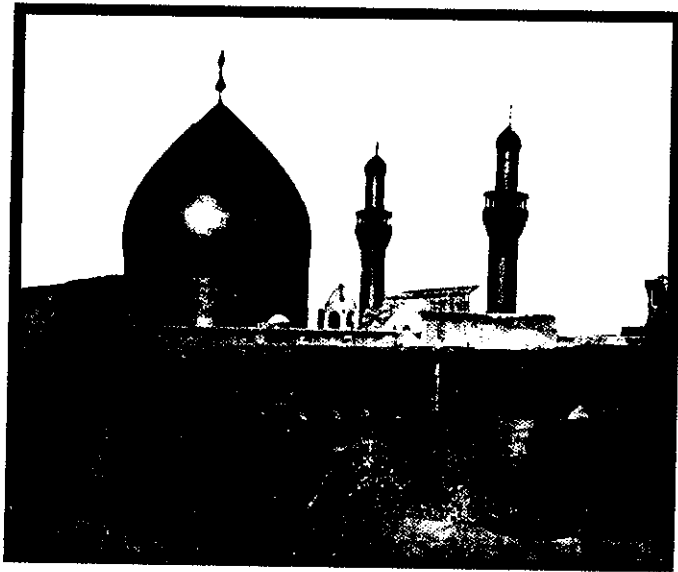
۳- جهت بررسی نسب وی رک به زامباور، معجم الانساب و الاسرات الحاكمة فی تاریخ الاسلامی، قاهره جامعه فؤادالاول ۱۹۵۱، الجزء الاول، صص ۱۹۰-۱۹۱.

۴- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۱۱.

۵- محمد باقر البهادلی، ص ۱۲۹، همچنین المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۱۲.

۶- محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۱۲.

- درگیری میان حاج عطیه ابوگلل از آل سید سلمان با عشیره صقور (زُقَر) در نجف اشرف (پیش از ربیع الثانی)^۱.
- پایان بازسازی کاشیکاری فروریخته ایوان و صحن شریف روضه علوی که پیش از این تاریخ به کوشش جواد رفیعی (کلیددار) و زیر نظر استاد ابوجوهر نجفی آغاز شده بود (باب شرقی معروف به باب الکبیر)^۲.
- برگزاری آزمون تأیید اشتغال طلاب علوم دینی از سوی دولت عثمانی در بغداد با هدف ارائه معافیت از خدمت سربازی^۳.

نمای عمومی گنبد علوی - مجموعه کاخ گلستان

۱ - محمد علی کمال الدین، ص ۴۵ و المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۱۵.
 ۲ - رقم و خطوط کاشیهای منقوش جهت بیرونی این دوره مرمت مزین به خط استاد باقر هندی بود. در این زمینه نگریید به المسلمی العقیلی، ج ۱، صص ۳۷۶ ۳۷۷.
 ۳ - ال محبویه، ج ۲، ص ۲۸۷.

• درگذشت برخی از علماء: شیخ عبدالله گلپایگانی و شیخ عبدالله راینی کرمانی (۱۶ رمضان)^۱، عالم محقق شیخ محمد باقر شوشتری^۲ و شیخ مهدی خواجه (۲۴ ذی حجه)^۳ در نجف اشرف.

• صدور فتوای علمای نجف در زمینه «واضح بودن جواز تعلیم سایر لغات و وجوب ترجمه آن چه تعلم علوم و صنایع محتاج الیها، تشکیل ادارات معارف از مردمان با علم و دیانت و آگاه به شرعیات و عقلیات برای نظارت بر مدارس و مکاتب و تهذیب تعلیمات و کتب مترجمه... جهت حفظ اساس دیانت مسلمین و جلوگیری از سرایت فساد» (ذی قعدة)^۴.

• تلگراف مجلس ملی به حجج الاسلام خراسانی، مازندرانی و بهبهانی در نجف اشرف درخصوص تصرف دارالخلافه تهران در روز جمعه ۲۷ جمادی الثانی به دست مجاهدان و فداییان ملت در کمال نظم و سلامت طلبی، تحصن محمد علی میرزا در سفارت روس، برکناری وی از سلطنت و جانشینی احمد میرزا و واگذاری نیابت سلطنت بر اساس اصل ۳۶ و ۳۷ قانون اساسی به عضدالملک قاجار.

• تلگراف حجج اسلام خراسانی و مازندرانی به عضدالملک و احمد شاه در باب لزوم «اجرای احکام شریعت و احیاء دولت و ملت و سدّ خلل و تدارک خرابیها و عمران مملکت و تشیید اساس قدیم مشروطیت و بسط بساط معدلت»^۵.

۱- وی را در برابر مزار ملا احمد نراقی در صحن نجف به خاک سپردند. بنگرید به الفتاوی، ص ۱۹۱ درباره وی بنگرید به محمد هادی امینی، ج ۳، ص ۱۰۷۳.

۲- وی در بمبئی و به هنگام بازگشت از حج درگذشت و جنازه ایشان را پس از انتقال در حجره ۲۱ صحن اسنان امیرالمومنین علی (ع) به خاک سپردند. پیشین، ص ۲۵۴.

۳- وی در زاویه جنوب شرقی صحن نجف مدفون گردید. ایضاً، ص ۳۶۶.

۴- روزنامه حبل المتین، ۸ ذیقعدة، سال ۱۷، شماره ۲۰.

۵- آیات عظام خراسانی و مازندرانی نیز بلافاصله به عضدالملک تبریک گفتند. رک به روزنامه ندای وطن، ۲ شعبان، سال ۳، شماره ۲۴.

- برپایی جشن در مدرسه میرزا حسین خلیلی تهرانی در نجف اشرف با حضور ایرانیان مقیم و اتباع عثمانی در پی انتشار خبر خلع محمد علی شاه از سلطنت (رجب).^۱
- خاکسپاری سید محمد علی قزوینی حائری، در کنار حجره خانواده قزوینی.^۲

(۱۳۲۸ ق حدود ۱۹۱۰م)

- ابلاغ فتاوی علمای شیعه به ناظم پاشا والی بغداد در خصوص ضرورت جلوگیری از جنگ میان طوایف و قبایل بر اساس رایزنی و در مراحل بعدی تهدید و حتی تنبیه متجاسرین.^۳
- پایان ساخت مدرسه آخوند صغری در محله براق.^۴
- انتشار هفته‌نامه نجف/شرف به مدیریت مسلم آل زوین. این هفته‌نامه، سیاسی، اجتماعی و خبری به زبان فارسی بود.^۵
- تأسیس مدرسه هندی در کنار مدرسه قوام به همت ناصر علی خان لاهوری پنجابی.^۶
- کسب امتیاز احداث خط آهن بغداد - سامراء از سوی آلمان.^۷
- آغاز فعالیتهای حزب اتحاد و ترقی تحت سرپرستی جمال پاشا و با اخذ مجوز از قائم مقام نجف عبدالعزیز بیک.^۸

۱- آل محبویه، ج ۱، ص ۱۳۵.

۲ سلمان هادی الطعمه، ص ۲۸۸.

۳ این فتوی مهور به مهر علمایی چون آخوند خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی از نجف، علامه محمد قزوینی از حبه، شیخ محمد حسین و شیخ محمد باقر از کربلا و سید اسماعیل صدر از کاظمین بوده است.

۴- این مدرسه نیز با حمایت مالی بانی قبلی سایر مدارس احداثی آخوند خراسانی یعنی صدر اعظم امیر بخارا، قلی بیگ (حاج فیض‌الله بخاری) ساخته شد.

۵ محمد باقر احمد البهادلی، ص ۱۱۲ و آل محبویه، ج ۱، ص ۱۷۹.

۶- این مدرسه متعلق به نوادگان علامه بحر العلوم بود که در آن سکنی داشتند. بتگرید به آل محبویه، ج ۱، ص ۱۳۳.

۷ خلیلی، ج ۱۲، ص ۱۷۵.

۸ محمد علی کمال الدین، ص ۱۴۶.

- شورش عشایر حومه نجف اشرف.^۱
- ارسال اعانه از سوی طآاب ایرانی نجف اشرف و کربلای معلی به میزان ۱۳/۵ لیره از طریق حاج شیخ محمد علی بهبهانی برای مجلس شورای ملی با هدف هزینه آن در تأمین امنیت مسیر عتبات عالیات.^۲
- دستگیری امام جمعه تهران و نایب الصدر زنجان در نجف اشرف حسب تقاضای دولت ایران به دست نیروی ضابطیه عثمانی و در پی اعلام مجرمیت آنها در فتنه زنجان که به قتل ساکنان آن شهر منجر شده بود.^۳
- شیوع وبا در کاظمین و کربلا.^۴
- توزیع شب نامه علیه فرزند مشروطه خواه آخوند ملا محمد کاظم خراسانی، آیت الله زاده شیخ مهدی خراسانی در نجف.^۵
- نامه علمای نجف با عنوان «هیئت مقدسه نجف اشرف» در باب خطرات ناشی از مطالب جرائد و نشریات، در تهدید بنیان مشروطه و تخریب شخصیتها.^۶
- تأسیس نخستین نشریه عرب زبان در نجف اشرف به نام العلم به همت محمد علی هبهالدین حسینی شهرستانی.^۷
- دستگیری فرزندان نایب حسین کاشی و نایب الصدر زنجانی در کربلا حسب درخواست دولت مشروطه ایران به جرم مباشرت در کشتار مردم در زمان استبداد.^۱

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.MUi.۴۴-۲/۱۶/۱۳۲۸R۴

۲- بنگرید به روزنامه جبل المتین، جمادی الثانی، سال ۱۸، صص ۵-۷

۳- روزنامه جبل المتین، ۱۷ رجب ۱۳۲۸ و همچنین روزنامه چهره‌نما، سال ۷، شماره ۱۵.

۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۸ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۱۱، صص ۲۲ و ۲۳ و همچنین کارتن ۳۶، دوسیه ۲۲، ص ۴۲.

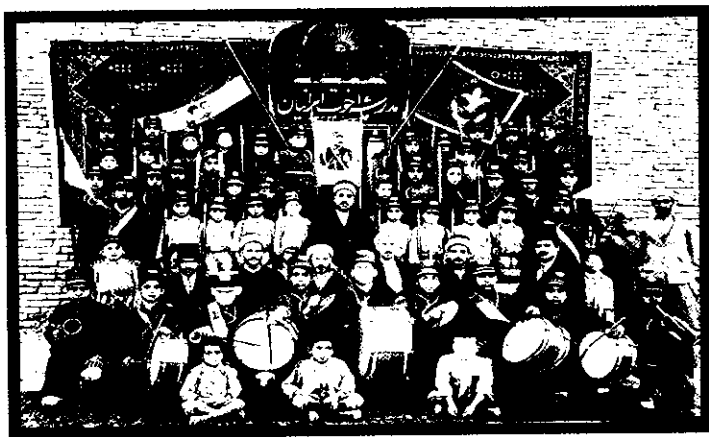
۵- روزنامه جبل المتین، شعبان ۱۳۲۸ق، شماره ۸.

۶- محمدرضا نصیری، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران، کیهان ۱۳۶۶، ج ۴، صص ۹۴-۹۶.

۷- مدیر مسئول این نشریه حاج عبدالحسین الأزری بود که در بغداد چاپ و در نجف توزیع می‌گردید و انتشار آن پس از ۲ سال متوقف شد.

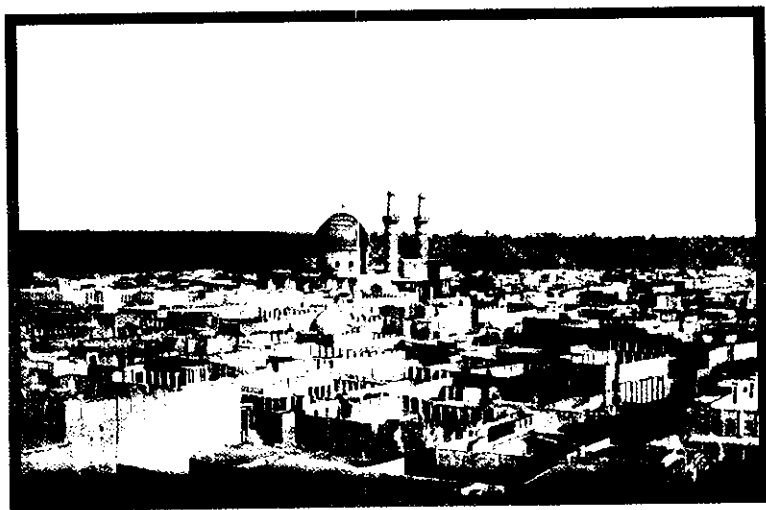
- تلگراف علمای نجف به مجلس ایران در لزوم عزل و اخراج سید حسن تقی زاده به سبب ضدیت وی با منافع مردم (شعبان)^۲.
- صدور فتوای علمای عتبات عالیات، در تحریم کالاهای روسی.^۳
- طغیان رود فرات و آب گرفتگی محلات کربلا.^۴
- تعیین یوسف کنعان به عنوان قائم مقام سامراء.^۵
- انتصاب طاهر افندی به استانداری کربلا.^۶
- معرفی و اعزام عبدالکاظم راجموف به عنوان کارپرداز جدید دولت روسیه در نجف اشرف.^۷
- اعزام مأمور برای واکسیناسیون کربلا (علی رضا افندی).^۸
- تعیین صائب بیک به وکالت ولایت کربلا.^۹
- تشکیل انجمن اخوت ایرانیان متشکل از تجار و تأسیس مدرسه به همت آنها در کاظمین.^{۱۰}

۱- روزنامه حبل المتین، ۱۷ صفر، سال ۱۷، شماره ۳۲.
 ۲- بنکرید به روزنامه چهره‌نما، ۱۵ شعبان، سال ۷، شماره ۱۶.
 ۳- پیشین، ۴ رمضان، سال ۷، شماره ۲۰.
 ۴- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۸ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۱۲، ص ۲۲۰.
 ۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.DH.۱۴۸۴/۱۳۲۸L۲۴/۱۳۲۸L۲۷.
 ۶- پیشین، i.DH.۱۴۸۵/۱۳۲۸Za۴۳/۱۳۲۸Za۲۱.
 ۷- پیشین، i.HR.۴۴۳/۱۳۲۸\$۱۲/۱۳۲۸\$۶.
 ۸- ایضا، DH.MU.۵۵-۱/۵۰/۱۳۲۸M۷.
 ۹- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۸ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۱۵، ص ۸۲.
 ۱۰- پیشین، سال ۱۳۲۸ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۱۲، ص ۱۳.

مدرسهٔ اخوت در سال ۱۳۲۸ ق

• دستگیری مجتهد ایرانی، آیت الله مصطفی کاشانی در کربلا.^۱

دورنمای بارگاه حضرت ابوالفضل (ع) در کربلا

- جلوگیری دولت عثمانی از ادامه فعالیت پزشکان ایرانی در عتبات عالیات.^۱
- تکفیر سید حسن تقی‌زاده از سوی آیت الله خراسانی (ذی قعدة).^۲
- اعلام موافقت دولت عثمانی با تقاضای دولت ایران برای بازگرداندن خزانه حرم امیرالمؤمنین علی (ع) به نجف اشرف.^۳
- ارسال نامه دیگری از سوی سعود بن عبدالعزیز برای آیت الله سید محمد کاظم یزدی در نجف.^۴
- تأسیس دومین چاپخانه شهر نجف اشرف به نام «العلویه» با مدیریت محمود علوی.^۵
- احداث مهمانسرای در مسیر نجف - کربلا به همت نور بن عزیز الیاسری به منظور اقامت زوار.^۶
- مرمت مقبره صاحب جواهر به همت یکی از نوادگان او به نام شیخ جواد بن شیخ علی.^۷
- احضار طلاب ایرانی مدارس علمیه در کربلا و نجف از سوی دولت عثمانی برای سرشماری و ثبت اسامی آنها در دفتر موقوفات، همچنین دخالت مقامات دفتر اوقاف نجف در امور مدارس آیات عظام خراسانی و یزدی.^۸

۱- پیشین، همانجا، دوسیه ۱۲، ص ۲۶۲.

۲- رونامه چهره نما، ذیقعدة ۱۳۲۸، سال ۷، شماره ۲۰.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۲، ص ۴۲۵.

۴- پیشین، ج ۳، ص ۱۱۸.

۵- پیشین، ج ۳، صص ۱۲۲-۱۲۳.

۶- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۲۲.

۷- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۲۲.

۸- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۸ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۱۳، ص ۱۰. یک بررسی متاخر درباره حوزه علمیه نجف اشرف به نقل از علامه و مدرس بزرگ حوزه علمیه نجف آقا شیخ ضیاء عراقی تأکید می کند که تنها تعداد شرکت کنندگان در درس خارج آخوند خراسانی که خود وی نیز از همان جمع بوده است افزون بر ۱۷۰۰ نفر بوده است. (ر.ک به عبدالهادی الحکیم، حوزه النجف الاشرف: النظام و مشارع الاصلاح، موسسه افاق لدراسات و الابحاث العراقیه، ۲۰۰۷، صص ۲۱۴-۲۱۵)، از این رو بنظر می رسد افزایش حساسیت مقامات عثمانی نسبت به آیات عظام و مراجع شیعی متأثر از این وضعیت بوده است.

- همراهی مرجع دینی شیخ احمد بن شیخ علی از خانواده کاشف الغطاء با طلبایی که به منظور اخذ معافیت از خدمت نظام برای شرکت در آزمون مربوطه عازم بغداد بودند.^۱
- درگذشت و خاکسپاری تنی چند از علماء: کمال الدین بن امیر محمد علی رضوی خوانساری معروف به میرزا آقا^۲، شیخ محمد علی بن شیرعلی بروجردی^۳، شیخ محمد جواد کاظمی^۴، شیخ احمد کاظمی^۵، سید ابراهیم درودی نیشابوری (۱۲ ذی حجه)^۶، انتقال پیکر ملا محمد رضا خاتون آبادی ملقب به ملاباشی، از اصفهان و همچنین پیکر یکی از رهبران جنبش مشروطیت ایران، آقا سید عبدالله بهبهانی که در تهران به شهادت رسیده بود (۸ رجب)^۷ برای خاکسپاری به نجف اشرف.

(۱۳۲۹ق حدود ۱۹۱۱م)

- ابلاغ صدر اعظم عثمانی در زمینه ضرورت عدم مداخلات شخصی مقامات محل در امور خزائن حرمین شریفین در کربلا و نجف.^۸
- تصمیم علمای عتبات عالیات، با التجاء و تمسک به حضرت حجت (عج)، برای عزیمت به سوی ایران و مقابله با کفار روس که به خاک ایران تجاوز کرده‌اند.^۹

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۲۰.

۲- شیخ آقا بزرگ تهرانی، ج ۲، ص ۹۸.

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۸ق، کارتن ۱۱، دوسیه ۵، ص ۷۲، درباره ایشان رک به سیحانی، ج ۱۴، بخش دوم، ص ۱۰۱۳.

۴- وی در حجره شماره ۷ صحن علوی به خاک سپرده شد. رک به محمد المنصور، ص ۲۰۸.

۵- محل دفن ایشان نیز حجره شماره ۹ صحن در نجف اشرف می‌باشد. پیشین، صص ۲۱-۲۲.

۶- محل دفن وی رواق شرقی صحن امامین جوادین (ع) در کاظمین می‌باشد. ایضاً، ص ۷.

۷- پیکر ایشان را پس از انتقال و تشییع در حجره شماره ۲۹ روضه مطهر امیرالمومنین علی (ع) به خاک سپردند. بنگرید به الفتلاوی، ص ۱۸۷، درباره حیات سیاسی سید عبدا. بهبهانی نگاه کنید به ابراهیم صفایی، رهبران مشروطه، جاویدان ۱۳۶۲، ج ۱، صص ۱۷۳-۲۰۷.

۸- روزنامه حبل المتین، شوال ۱۳۲۹، شماره ۴.

۹- بنگرید به روزنامه حبل المتین، ۲۰ ذیحجه، شماره ۲۷ و المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۲۸ و همچنین محمد علی کمال الدین، صص ۱۴۹-۱۵۰.

- درگذشت آخوند خراسانی هنگام حرکت به سوی ایران^۱ برای جهاد و دفن پیکر ایشان در صحن مقدس علوی در مقبره حجة الاسلام رشتی. نماز بر پیکر آخوند خراسانی، به امامت آیت الله شیخ عبدالله مازندرانی اقامه شد (۲۰ ذی حجه)^۲.
- درگذشت عالم متقی، سید محمدرضا جزائری و تدفین وی در حجره شماره ۱۳ روضه حیدری.^۳
- صدور اعلامیه علمای نجف خطاب به مسلمانان هندوستان، برای حفظ وحدت و تقویت قوای اسلام و اجتناب از کمک به بیگانگان.^۴
- افتتاح مدرسه مرتضوی به همت ثقة الاسلام حاج محمد رحیم بادکوبه و تحت سرپرستی آقا شیخ یحیی (شعبان).^۵
- افتتاح چاپخانه حسینی در سرای شمس الدوله کربلا به سرپرستی محمود خان مظفری.^۶

۱- بنگرید به روزنامه چهره نما، ۱۵ محرم ۱۳۳۰، شماره ۲۴ و روزنامه حبل المتین، ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹، شماره ۲۷.
 ۲- در پی حمله قوای روس به ایران و اقدام از ناحیه آنها نسبت به تعرض و تجاوز به استقلال ایران و کشتار جمع کثیری از مردم در نواحی مختلف انتهایی وسیع در میان شیعیان عراق پدیدار شد. تفارن این اقدام روسیه با تعرض قوای ایتالیایی به طرابلس غربی (لیبی) نوعی همدردی را میان شیعیان و اهل سنت بوجود آورد. از اینرو اجتماع علمای نجف، کربلا، سامراء و کاظمین جهت حفظ استقلال ایران در برابر روسها و بکارگیری تدابیر لازم برای متوقف ساختن کشتارها به این نتیجه رسید که برای همبستگی با مردم علاوه بر صدور فتوای جهاد باید عازم ایران نیز شد. کاروان علمای مجاهد از نجف با طلایه داری شیخ عبدالله مازندرانی، شیخ شریعت اصفهانی، سید مصطفی کاشانی، شیخ عبدالهادی بغدادی و شیخ حسن علی قطیفی حرکت نمود که به ناگاه خبر درگذشت آیت الله آخوند ملا محمد کاظم خراسانی که قرار بود به ایشان در این مهاجرت و جهاد محق گردد، در روز سه شنبه ۲۰ ذیحجه از شهر رسید، از اینرو کاروان مجاهدان از ادامه مسیر انصراف داده و راهی مراسم تغسی و تدفین ایشان گردیدند. پیکر ایشان را در حجره شماره ۲۶ صحن شریف امیرالمومنین علی (ع) به خاک سپردند. بنگرید به الفتاوی، صص ۳۳۰ ۳۳۱.

۳- پیشین، ص ۲۹۲.

۴ روزنامه حبل المتین، ۸ صفر ۱۳۳۰ ق، شماره ۲۹.

۵- روزنامه چهره نما، ۱۵ شعبان، سال ۸، شماره ۱۵.

۶- سلمان هادی الطعمه، ص ۳۴۹.

- ردّ درخواست ملاقات سفیر روسیه در عثمانی از سوی آخوند خراسانی به دنبال صدور فتوای ایشان مبنی بر منع استعمال کالاهای روسی (ربیع الثانی).^۱
- اقدام ابراهیم حقی بابان زاده در توصیف ذخائر موجود در خزائن علوی (ع) و حسینی (ع)، طی سفر به عتبات عالیات.^۲
- التجای یهودیان ایران به علمای نجف در پی وقوع شورشهایی در ایران به ویژه وضعیت نابسامان شهر همدان (رمضان).^۳
- صدور فتوای علمای نجف درخصوص ضرورت جهاد با کفار روس که خاک ایران را اشغال کرده‌اند.
- عزیمت احمد ضیاء بیک افندی از جمعیت اتحاد و ترقی عثمانی به نجف، با هدف تشکیل شورای علمای مسلمین متشکل از آیات عظام میرزا محمد تقی شیرازی از سامراء، آقای صدر از کربلا، آخوند خراسانی، آیت الله مازندرانی و سید کاظم یزدی از نجف، به همراه قضات و اشراف بغداد و کاظمین (محرم).^۴
- اعطای نشان شیر و خورشید دولت ایران به عبدالمهدی بی نماینده کربلا در مجلس ملی عثمانی.^۵
- شیوع وبا در کربلا.^۶
- عزل آقا شیخ علی کلیددار کاظمین به سبب حمایت از مستبدان.^۱

۱ - روزنامه چهره نما، اول ربیع الثانی، سال ۸، شماره ۶.

۲ - وی در صفحات ۱۵۲ - ۱۵۵ سفرنامه خود به نام مکتوبات عراق به این موارد اشاره دارد. ر. ک به: Ibrahim Hakki BABANZADE, IRAK MAKTUPLARI, Istanbul ۱۳۲۹.

۳ - روزنامه چهره نما، اول رمضان، سال ۸، شماره ۱۶.

۴ - این پیشنهاد از سوی علامه سید کاظم یزدی رد شد. ر. ک به روزنامه چهره نما مصر سال ۸ شماره یک به تاریخ ۲۰ محرم.

۵ - بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.TAL.۴۷۵/۱۳۲۹Za۱۷/۱۳۲۹Za۱۴.

و همچنین I.TAL.۴۷۳/۱۳۲۹B۳۳/۱۳۲۹B۲۵.

۶ - پیشین، DILİD.۴۶/۴۲/۱۳۲۹L۱۷.

- اعزام کنسول روسیه به نجف اشرف و اقامت وی در خانه میرزا ابوالقاسم شبروانی
کارپرداز دولت روسیه در نجف.^۲
- سفر کنسول ایتالیا به کربلا برای تحقیق در زمینه میزان جواهرات روضه حسینی(ع)
و جمعیت ایرانی مقیم آن شهر.^۳
- اقدام دولت عثمانی در اخذ فتوا از مشایخ و علماء برای فروش نفایس خزاین حضرات
ائمّه (ع) در کربلا و نجف با هدف احداث دو بیمارستان از محل وجوهات حاصل و
التهاب در بیوت علمای شیعه در واکنش به این تعرض.^۴
- افزایش سختگیری دولت عثمانی نسبت به ایرانیان مقیم سامراء.^۱

۱. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه.

۲. پیشین، سال ۱۳۲۹ق. کارتن ۱۱، دوسیه ۸، ص ۵۱، درخصوص این سفر گزارشی نیز موجود است که هدف آنر دلجویی دولت روسیه از علمای ایرانی در عتبات عالیات پس از حوادث عهد استبداد صغیر اعلام نموده است. در این زمینه نگاه کنید به همانجا، ص ۴۲.

۳. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، همانجا، دوسیه ۴۶، ص ۲۷.

۴. ایضاً، سال ۱۳۲۹ق. کارتن ۱۱، دوسیه ۴۶، صص ۳ و ۲۹، همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۵۱/۵۲/۱۳۲۹R۲۵، MV. متن صورتجلسه مجلس وکلای دولت عثمانی به تاریخ ۲۵ ربیع الثانی ۱۳۲۹ ق که به صورت محرمانه بر اعمال فشار نسبت به علما در مسیر بهره برداری غیر قانونی از نفایس حرم تضمین گرفته شده است به این شرح که «نامه وارده از استانداری بغداد در خصوص فروش آثار و اشیای قیمتی اهدایی به مرقد مبارکه حضرت امام علی(ع) کرم الله وجهه و حضرت حسین(ع) و حضرت عباس رضی الله عنهما در کربلا و نجف که در حال حاضر نگهداری می شوند و صرف مبالغ حاصله جهت احداث مدارس و بیمارستانهای مجهز در نجف و کربلا به انضمام جداول مربوطه و یادداشت وارده از وزارت اوقاف همایون به تاریخ ۲۴ مایس ۱۳۲۷ [مطابق با ۶ ژوئن ۱۹۱۱] در جواب استعلامی که پیش از آن صورت گرفته بود، قرائت شد. تصمیمات متخذه: در یادداشت فوق الذکر حصول جواز شرعی در جواب استفتاء در خصوص فروش بعضی از سنگهای قیمتی موجود در مرقد مبارکه و صرف مبالغ حاصله از فروش در تأسیس مدرسه و بیمارستان قید شده است. لکن نظر به اینکه بخش اعظم آثار و اشیای موجود در مرقد مبارکه از طرف اهالی هندوستان و ایران اهدا شده است، فعلاً به جای احداث مدرسه، تأسیس بیمارستان مناسب تر به نظر رسیده، تصمیم بر آن واقع شد که با مبالغ حاصله در کربلا و نجف هر کدام برای یک بیمارستان جهت تأمین منافع عامه احداث و در صورتی که مبالغ به دست آمده کفایت نماید، در محل مناسب دیگری نیز یک بیمارستان دیگر تأسیس گردد، همچنین پیشنهاد شد که برای فروش بهتر است توسط استانداری بغداد به نحو محرمانه و مناسب جهت تئویر افکار علمای شیعه و دیگر اشخاصی که نیاز می باشد اقدام گردد. از آثار و اشیای موجود در مرقد مبارکه فوق الذکر، به غیر از آنهایی که مورد استفاده هستند، تنها سنگهای قیمتی و اشیای و آثاری که مورد استفاده قرار نمی گیرند به فروش رفته و مبالغ حاصله صرف احداث بیمارستانهایی منحصرأ مخصوص زوار شود، لکن اقتضای مصلحت بر این است که این اقدامات صرفاً پس از خواهش و کسب اجازه از مجتهدان انجام پذیرد. به همین علت ضرورت دارد آقایان مجتهدان و سایر اشخاصی که نیاز می باشند را جهت نظرخواهی در این باره احضار و به نحو مقتضی اقدامات لازم را انجام و شرح کامل نظرخواهی و وضعیت نهایی بعد از نظرخواهی را وزارت داخله به باب عالی گزارش و به استانداری بغداد ابلاغ محرمانه و به وزارت اوقاف همایون اطلاع دهد».

- صدور فتوای مشترک علمای شیعه و اهل سنت در کاظمین، پس از رایزنی درخصوص اتحاد فرقه های پنجگانه مسلمان و ضرورت ترک فروعاتی که اسباب هدم ارکان اسلام و قهقرای عالم اسلامی شده است.^۲
- عزیمت شیخ محمد حسین بن علی کاشف الغطاء به بیت الله الحرام.^۳
- درگیری میان دو طایفه آل ازیرج و آل شبل در نجف اشرف.^۴
- صدور فتوای آقا سید محمد کاظم یزدی به درخواست قائم مقام نجف، عبدالعزیز بیگ مبنی بر وجوب دفاع از ایران و طرابلس غربی (لیبی) که کفار روس و ایتالیایی بر آنها هجوم آورده بودند (۱۵ ذی حجه).^۵
- برپایی تجمعاتی در اعتراض به اشغال لیبی در شهرهای مقدس عتبات عالیات.
- اعزام دو عضو هیئت علمی نجف به لیبی برای بررسی وضعیت مناطق اشغالی و شرایط مسلمانان.^۶
- پایان ساخت مدرسه بخارایی در منطقه حویش نجف اشرف به همت محمد یوسف بخارایی.
- پایان ساخت جامع صافی در سوق الحسین کربلا به همت سید جواد صافی.^۷
- فتوای مراجع تقلید و آیات عظام نجف اشرف در وجوب جهاد علیه روسیه (۱۷ ذی حجه).^۸
- احداث چاپخانه علوی در نجف به دست مهندسان آلمانی.^۱

۱- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۹ق. کارتن ۱۱، دوسیه ۸، ص ۴۲.

۲- روزنامه چهره نما، اول صفر، سال ۸، شماره ۲.

۳- المسلمی العقلمی، ج ۳، ص ۱۲۹.

۴- المسلمی العقلمی، ج ۳، ص ۱۲۹.

۵- مجله لغة العرب، سال اول، شماره ۷، ص ۲۷۳.

۶- الرهیمی، ص ۱۴۹.

۷- سلمان هادی الطعمه، ص ۲۲۲.

۸- محمد علی کمال الدین، ص ۳۸۰.

- احداث خط آهن نجف - کوفه.^۲

(۱۳۳۰ ق حدود ۱۹۱۲م)

- اقدام حسین آقا شجاع السلطان همدانی در تعمیر بخشی از مزار حُرّ بن یزید رباحی و تعمیر ایوان آن مکان به همت سید عبدالحسین کلیددار روضه سید الشهداء (ع) در حومه غربی شهر کربلا.^۳
- سکوت علمای نجف در برابر درخواست دولت ایران برای نسخ فتوای تحریم کالاهای بریتانیایی که پیشتر صادر شده بود.^۴
- اعطای نشان شیر و خورشید دولت ایران به ناجی افندی قائم مقام و نماینده عثمانی در نجف اشرف.^۵
- صدور عوارض بر تدفین جنازه در نجف اشرف (وادی السلام) و کربلای معلی (دارالامان) از سوی دولت عثمانی با عنوان تأمین هزینه ساخت بیمارستان برای این دو شهر.^۶

۱- آل محبویه، ج ۱، صص ۱۷۴، ۱۷۵.

۲- آل محبویه، ج ۱، ۴۰۹.

۳- سلمان هادی الطعنه، ص ۱۱۵.

۴- روزنامه حبل المتین، ربیع الاول ۱۳۳۰، شماره ۳۵.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، L21-L18/1330-480/i.TAI.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.iD.52/8/1330-Ra30.

منظره گورستان وادی الأمان کربلای معلی (۱۳۲۴ق)
مجموعه آلبوم بیوتات سلطنتی کاخ گلستان

- اعلام عزای عمومی در پی کشتار مردم تبریز و حوادث خراسان به دست قوای روسیه و سوگواری عمومی در عتبات عالیات به ویژه نجف اشرف.^۱
- تجمع علما و تجار نجف در بیرون شهر برای عزیمت به سوی ایران در مقابله با سپاه کافر روس، به سرپرستی آیات عظام شیخ عبدالله مازندرانی^۲، حجة الاسلام شریعت اصفهانی^۳، میرزا مهدی آیت الله زاده خراسانی، ملا محمد حسین قمشه^۴، سید مصطفی

۱ روزنامه حبل المتین، اول محرم، شماره ۲۹.

۲- درباره شخصیت ایشان می توانید رک به سید محسن امین العاملی، ج ۸، ص ۶۹.

۳ بنگرید به گلشن ابرار، ج ۱، صص ۴۷۲-۴۷۷.

۴ سید محسن امین العاملی، ج ۹، صص ۲۳۲-۲۳۳.

کاشانی^۱، حاج شیخ اسحاق آیت الله زاده رشتی و سید علی داماد، محمد علی شاه عبدالعظیمی و دیگران. (محرم)^۲

• حرکت آیت الله سید کاظم یزدی از کوفه به نجف برای عزیمت به ایران در مقابله با کفار روس (محرم)^۳.

• اقدام آیت الله اصفهانی و آقا اسماعیل صدر برای عزیمت از کربلا، با هدف مدافعه از مرزهای اسلام در پی حمله روسیه به ایران (محرم)^۴.

• جشن فارغ التحصیلی مکتب اخوت ایرانیان در کاظمین (۷ رجب)^۵.

• تلگراف علمای نجف به مقام نیابت سلطنت در خصوص حفظ استقلال مملکت و عدم تعهد به خارجیان در غیاب مجلس، به امضای آقایان: عبدالله مازندرانی، اسماعیل موسوی، محمد تقی شیرازی، مصطفی کاشانی، شریعت اصفهانی و محمد حسین حائری (جمادی الاول)^۶.

• پناهندگی گروهی از مشروطه خواهان تبریز به نجف در پی کشتار مردم تبریز به دست قوای روس (رجب)^۷.

• بروز ناامنی در شهر نجف و تعرض به برخی از علمای مشروطه خواه.

• ملاقات ابراهیم ناجی افندی قائم مقام نجف، با آقا سید کاظم یزدی در این موضوع که وی «یا اصول مشروطه را بپذیرد یا نفی بلد شود» (شعبان)^۸.

۱- ایشان پدر آیت ا. سید ابوالقاسم کاشانی از رهبران جنبش ملی شدن صنعت نفت بودند. برای اطلاع از حیات علمی او بنگرید به گلشن ایرار، ج ۶، صص ۷۵، ۸۳.

۲- روزنامه حبل المتین، ۱۱ محرم ۱۳۳۰، شماره ۲۹.

۳- پیشین، همانجا.

۴- ایضاً.

۵- روزنامه حبل المتین، ۸ رجب، شماره ۳.

۶- روزنامه چهره نما، ۱۵ جمادی الاول، سال ۹، شماره ۶.

۷- روزنامه چهره نما، ۱۵ رجب، سال ۹، شماره ۱۰.

۸- روزنامه چهره نما، ۱۵ شعبان، سال ۹، شماره ۱۲.

- ورود ابن رشید حاکم جبل به نجف برای تهیه نیازهای سالیانه عشیره خود (بنی رشید) و بروز برخی مخالفتها با وی در میان ساکنان شهر.^۱
- آغاز سفر سید هبةالدین محمد علی شهرستانی به شام، لبنان، مصر، حجاز، یمن و هندوستان که مدت سه سال به طول انجامید.^۲
- خرید چند دستگاه تلمبه خانه آلمانی برای انتقال آب از کوفه به نجف اشرف، به همت سید جواد رفیعی.^۳
- صدور فتوای ضرورت مقابله مسلمانان با استعمار، از شیخ شریعت اصفهانی، شیخ محمد حسین مازندرانی، میرزا محمد تقی شیرازی و دیگران.^۴
- دیدار کنسول انگلیس با علمای کاظمین.^۵
- اجازه مقامات عثمانی برای گشایش مدرسه ای به نام حضرت امام حسین (ع) از سوی انجمن ایرانی مساوات در کربلا.^۶
- بروز آتش سوزی در کتابخانه سید ابراهیم قزوینی در کربلا.^۷
- برگزاری انتخابات دومین دوره مجلس نمایندگان عثمانی و انتخاب فؤاد دفتری و نوری بیگ بغدادی به عنوان نمایندگان جدید مردم شهر.^۸

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۳۳.

۲- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۳۳.

۳- موضوع ایجاد تلمبه خانه برای انتقال آب فرات به نجف با توجه به گسترش شهر و افزایش جمعیت آن موضوع اهتمام مسئولان شهری بود. از اینرو شرکتی خاص با خرید تلمبه از آلمان و لوله‌های انتقال آب این پروژه را آغاز نمود لیکن به دلیل بروز جنگ امور مختل شد و پس از طی دوران اشغال عراق تلمبه‌خانه یاد شده مجرای رود حمیدیه نصب و تا سال ۱۳۴۶ ش فعالیت نمود. در این سال حاج محمد آقا بوشهری علاوه بر اخذ امتیاز آب رسانی به ایجاد تلمبه خانه مجهزی مبادرت نمود که تا سالها سیراب نمودن مردم شهر را عهده‌دار بود. بنگرید به المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۳۱۰-۳۱۱ و همچنین آل محبویه، ج ۱، ص ۲۰۵.

۴- محمد علی کمال الدین، صص ۲۸۵، ۲۸۶.

۵- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۰، قارتن ۱۲، دوسیه ۸، صص ۳۱ و ۳۲.

۶- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.ID.117/80/1330.ZA.

۷- این کتابخانه افزون بر ۲۰۰ نسخه نفیس خطی متعلق به خاندان سید قزوینی صاحب کتاب «الضوابط» را در خود جای داده بود. ر. ک به سلمان هادی الطعمه، ص ۳۲۴، همچنین برای اطلاع از احوال علامه قزوینی ر. ک به گلشن ابرار، ج ۸، صص ۱۰۶-۱۱۱.

- وضع عوارض و مالیات بر زائران عتبات عالیات از سوی دولت عثمانی به نام عوارض روشنائی و نظافت.^۲
- ارتحال عالم مجاهد شیخ عبدالله طبرسی مازندرانی (۴ ذی حجه)^۳ و شیخ علی کتبی اصفهانی و شیخ محمد طاهر آتشی، فاضل ادیب حاج علی آقا نظام الدوله که بخشی از قیصریه و مستحدثات شهر به اهتمام وی احداث شد،^۴ شیخ محمد الغراوی^۵ شاعر در نجف اشرف.
- انصراف دولت عثمانی از فروش نفایس خزائن حریمهای مطهر در کربلا، نجف و تشکیل کمیسیونی به ریاست حاجی اولیا افندی، همچنین تنظیم دفتر ثبت نذورات و هدایا برای حرم امیرالمؤمنین علی (ع) با هدف کاهش احتمال سرقت یا سواستفاده.^۶
- انتقال و انتصاب عزت افندی از معاونت مدعی العموم دادگاه شکایات حمص شام به کربلا،^۷ در پی انتقال رئوف افندی معاون قبلی آن دادگاه به بیروت.^۸
- عزل طاهر بی استاندار کربلا و انتخاب و انتصاب فهیم بی به جای وی.^۹
- انتصاب رشید پاشا به استانداری کربلا و به جایگزینی فهیم بی.^{۱۰}

۱- الغراوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۸، صص ۲۲۲-۲۲۳.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱/۵۷/۱۳۳۰.L۴، DH.iD.۴۰

۳- بنا بر قولی دیگر ایشان در سال ۱۳۳۱ ق / ۱۹۱۲ م وفات یافته‌اند. در این زمینه رک به مجله نغمة العرب، جزء ۶، سال ۲ ص ۲۶۴ همچنین روزنامه حیل المتین، ۲۹ ذیحجه، سال ۲۰، شماره ۲۰، محل خاکسپاری ایشان حجره ۵۴ صحن روضه حیدری است. الفتلاوی، صص ۱۹۲ - ۱۹۳.

۴ محل خاکسپاری وی حجره ۲۹ صحن روضه حیدری است. الفتلاوی، صص ۲۱۷-۲۱۸.

۵- وی را در مقابل حجره شماره ۴ مدفون ساختند. پیشین، ص ۲۵۱.

۶ بایگانی نخست وزیری ترکیه، MV.۱۶۴/۳۷/۱۳۳۰.Ca۱۸ و نیز MKT.MHM.۷۴۷/۱۳۳۰.Ca۲۱ A.

۷- پیشین، i.AZN.۱۰۸/۱۳۳۰.L۲۴۰/۱۳۳۰.L۲۷

۸- همانجا، i.AZN.۱۰۷/۱۳۳۰.S۱/۱۳۳۰.S۶

۹ ایضاً، i.DH.۱۴۹۱/۱۳۳۰.S۲۸/۱۳۳۰.S۱۸

۱۰- ایضاً، i.DH.۱۴۹۵/۱۳۳۰.N۶۱/۱۳۳۰.N۲۱

- عزل عزیز بی قائم مقام نجف و انتقال و انتصاب ابراهیم ناجی بی قائم مقام کاظمین به جای وی.^۱
- اعطای نشان شیر و خورشید دولت ایران به عزیز بی قائم مقام سابق و ناجی بی قائم مقام جدید نجف.^۲

(۱۳۳۱ ق حدود ۱۹۱۳م)

- اعلام حمایت علمای کربلا، آیات عظام اسماعیل صدر و محمد حسین مازندرانی حائری از دفاع ملی در مواجهه با «هجمات صلیبیان» (ربیع الثانی).^۳
- اعلام سه روز عزای عمومی و تعطیلی دروس و اقامه عزای در نجف اشرف و دیگر عتبات مقدسه در پی تعرض قوای روسیه به روضه رضویه (ع) و توپ بستن به گنبد آن حضرت (۱۰-۱۲ ربیع الثانی).^۴
- استقبال رسمی مقامات دولت عثمانی از سردار اشرف، والی پشتکوه و لرستان در عتبات عالیات.^۵
- تأسیس ۵ مدرسه ابتدائی در شهرهای کاظمین، نجف و کربلا با پذیرش حدود ۴۰۰ شاگرد و اتخاذ برنامه درسی مشترک.^۶
- افزایش گرانی در عتبات عالیات و دشواری ناشی از آن برای زوآر مشاهد مقدسه.^۷

۱- ایضاً، i.DH.۱۴۹۱/۱۳۳۰-۵۸/۱۳۳۰-۵۱۴.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۰ ق، کارتن ۱۲، دوسیه ۸، ص ۴۲.

۳- روزنامه حبل المتین، اول ربیع الاول، سال ۲۰، شماره ۲۸.

۴- روزنامه حبل المتین، اول ربیع الاول، سال ۲۰، شماره ۳۲.

۵- غلامرضا خان فرزند حسینقلی خان در رأس کاروانی متشکل از دویست نفر عازم عتبات شده بود و طی حضور خود با برخی از علما چون سید کاظم یزدی نیز ملاقات نمود.

۶- روزنامه حبل المتین، ۱۳ جمادی الاول، سال ۲۰، شماره ۳۲.

۷- روزنامه حبل المتین، ذیقعد ۱۳۳۱ ق، شماره ۱۶.

- تضعیف موقعیت مشروطه خواهان در نجف.^۱
- حضور برخی از شیعیان روسیه در نجف و استعمال آنها در زمینه تعیین اعلم علمای شیعه (مرجع اعلی).^۲
- حمایت کنسول روسیه از اقدامات سید طالب الحق یزدی و کوشش ابوالفاسم شیروانی کاربرد از روسیه در نجف برای کسب اجازه منبر جهت وی.^۳
- درخواست مردم بصره به ویژه شیخ طاهر مزیدی و حجه الاسلام میرزا محمد تقی در خصوص دفع اغتشاش طالب بیک (طالب الحق).^۴
- عزیمت مهندس اتریشی «موسیل» به نجف برای تهیه نقشه توپوگرافی از آن شهر و حومه اش.^۵
- ثبت شمار مدفونان در وادی السلام نجف به میزان ۷۵۵۸ نفر.^۶

۱- روزنامه چهره نما، ۱۵ محرم، سال ۹، شماره ۲۲.

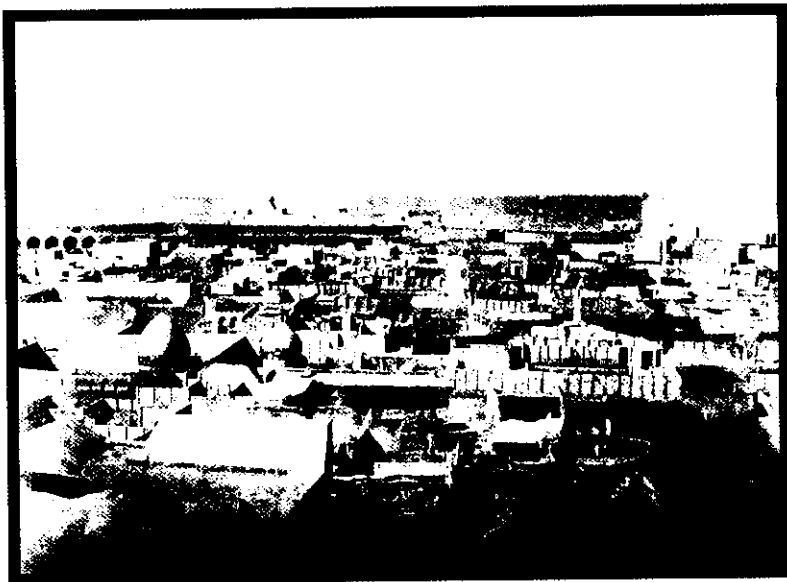
۲- روزنامه حیل المتین، ۱۳ جمادی الاول، سال ۲، شماره ۳۲.

۳- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه.

۴- سید طالب الحق مسبب حادثه تعرض دولت روسیه به گنبد حرم امام رضا (ع) در مشهد مقدس بود که پس از این حادثه به عتبات عالیات پناه آورده بود.

۵- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۳۷.

۶- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۳۷.

چشم انداز جنوبی شهر نجف و گورستان وادی السلام از فراز گلدسته روضه علوی
(۱۲۸۷ق)

- انتصاب عارف افندی قائم مقام کوت العماره به عنوان قائم مقام جدید کاظمین.^۱
- عزل رشید پاشا استاندار کربلا و تعیین سری بی به جای وی.^۲
- بروز حصه فراگیر در کربلا.^۳
- پیشنهاد آقا بزرگ شیخ العراقین زاده به دولت ایران برای طبع و توزیع مجله فارسی در نجف و کربلا به صورت رایگان با هدف توسعه همکاریهای اقتصادی.^۴
- اعزام کاتبی از سوی کنسولگری بریتانیا در بغداد به کربلا برای توزیع مستقیم پول واصله از محل موقوفات اوده میان افراد.^۱

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، ۱۹Ca۱۳/۱۳۳۱Ca۱۳/۱۴۹۸.I.DH.

۲- پیشین، ۱۴L۴/۱۳۳۱L۴/۱۵۰۰.I.DH.

۳ بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۱ق، کارتن ۱۲، دوسیه ۲۰، ص ۳۹.

۴- پیشین.

- ترمیم برخی آسیبهای مسجد آل کاشف الغطاء به همت شیخ احمد بن شیخ علی کاشف الغطاء.^۲
- دیدار ذوالفقار علی خان وزیر نواب رامپور هند از کربلا، زیارت او از مشاهد مقدسه و بازدید از مدرسه جعفری کربلا.
- درگذشت تنی چند از علماء و شخصیتها: حاج سید احمد فرزند آقا سید کاظم یزدی، آقا سید محمد باقر در کربلا و فقیه ادیب سید ناصر بحرانی (۲۲ رجب)^۳، شیخ آقا رضا تبریزی (۳ شوال)^۴، شیخ احمد سماوی (۱۷ جمادی الاول)^۵، حاجی ساوجی صاحب دیوان شهاب ساوجی در نجف و سید محمد امین عطاء کاظمینی در کاظمین.^۶

(۱۳۳۲ ق حدود سالهای ۱۹۱۳/۱۹۱۴م)

- پایان عملیات ساخت ایوان غربی روضه حضرات جوادین(ع) در کاظمین که از سال ۱۳۲۱ ق با سرمایه حاج محمد کریم همدانی آغاز شد و سرانجام با مشارکت خان بخارا، سید حسن بصام کاظمینی و حاج محمد ابراهیم ملک التجار اصفهانی با ساخت ۱۸ ستون چوبی به پایان رسید.^۷
- احداث کنسولگری روسیه در کربلا و انتصاب عبدالرحمن رضایف به عنوان کنسول و ابوالقاسم شیروانی به عنوان نایب کنسول در نجف اشرف.^۸

۱- ایضاً.

۲- المسلمی العقلمی، ج ۳، ص ۱۳۶.

۳- وی در بصره درگذشت و در صحن شریف مقابل مسجد الرأس به خاک ارمید. القتلای، ص ۳۷۸.

۴- محل دفن وی نیز حجره شماره ۱۱ صحن روضه علوی می باشد. پیشین، ص ۱۳۷.

۵- وی در سماوه درگذشت و پیکرش به حجره شماره ۱۹ در صحن علوی منتقل و دفن شد، ایضاً، ص ۵۰.

۶- محل تدفین وی مقبره خاصی در حرم شریف امامین جوادین(ع) می باشد. بنگرید به محمد المنصور، ص ۲۰۰.

۷- آل یاسین، ص ۱۳۰.

۸- روزنامه حبل المتین، ۱۸ شعبان، ۱۳۳۲، سال ۲۲، شماره ۱۰.

- دیدار جاوید پاشا والی بغداد از مدرسه اخوت ایرانیان کاظمین و اهدای اعانات از سوی او (۲۷ جمادی الثانی)^۱
- غارت دارایی خزانه نجف به دست برخی از تیره‌های قبایل حومه شهر.^۲

سید محمد حبوبی در میان علمای مجاهد (۱۹۱۴م)

- خروج گروهی از مجاهدان به رهبری عبدالرزاق الحلو از نجف برای مبارزه با استعمارگران فرانسوی که الجزایر را اشغال کرده بودند.^۳
- خروج آیت الله محمد سعید حبوبی از نجف برای تحریک قبایل و عشایر به جهاد علیه انگلستان.^۴

۱ - روزنامه حبل المتین، ۱۷ رمضان، سال ۲۲، شماره ۱۴.

۲ - المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۴۰.

۳ - پیشین، همانجا.

۴ - نیرانیان، ص ۹۵.

آیت الله مجاهد محمد سعید حبوبی

- اعزام میرزا محمد رضا شیرازی فرزند آیت الله میرزا محمد تقی شیرازی مرجع شیعی سامراء، از سوی پدرش به جهاد علیه نیروهای اشغالگر بریتانیا و در حمایت از شیخ محمد سعید حبوبی.^۱
- سخنرانی آقا سید کاظم یزدی در صحن مطهر روضه حیدری نجف در ضرورت جهاد علیه قوای اشغالگر بریتانیایی و اعزام فرزند خویش آقا سید محمد به بغداد برای پیوستن به داوطلبان جهاد.^۲
- افزایش خصومت اهالی نجف علیه بریتانیا و برخی دیگر از کشورهای درگیر در جنگ که به اراضی عثمانی هجوم آورده بودند.^۳
- عزیمت سه مجتهد حوزه نجف، شیخ الشریعه اصفهانی، سید مصطفی کاشانی و سید علی داماد به بغداد برای شرکت در امر جهاد علیه کفار بریتانیایی.^۱

۱ - بنگرید به عبدالله فهد نفیسی، صص ۷۲ - ۷۳.

۲ - الرهیمی، ص ۱۶۴.

۳ - کامل سلمان الجبوری، ص ۲۴.

- آغاز سربازگیری فراگیر دولت عثمانی از ساکنان عتبات عالیات و بی‌توجهی مقامات عثمانی به قوانین تابعیت اتباع خارجه در امر فراخوانی سربازان ایرانی نژاد، حتی از میان طلاب مدارس علوم دینی.^۲
- چاپ دیوان محمد موسوی طبرستانی ساروی به زبان فارسی در مدح ائمه در شهر کربلا.^۳
- عزل سری بی استاندار کربلا و تعیین علی اولوی استاندار سابق بایزید به جای وی.^۴
- انتقال علی اولوی و انتصاب ذهنی افندی استاندار دیوانیه به جای وی در مقام استانداری کربلا.^۵

تصویر هیئت علمای مجاهد و مهاجر علیه قوای اشغالگر بریتانیایی در کاظمین
مجموعه اسناد مؤسسه کاشف الغطاء نجف اشرف

۱- پیشین، ص ۱۶۵.

۲- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.II.D.۷۷۹/۴۷۳۳۲Ca۲۹.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۱۴۲.

۴- بایگانی نخست وزیری ترکیه، I.DH.۱۵۰۷/۱۳۳۲Ca۵/۱۳۳۲Ca۲۶.

۵- پیشین، I.DH.۱۵۰۸/۱۳۳۲B۵/۱۳۳۲B۵ و I.DH.۱۵۰۹/۱۳۳۲N۱۷/۱۳۳۲N۱۸.

- اعزام کارپردازی از سوی سفارت روسیه به کربلا.^۱
- انحلال مکاتب رشدیه در کربلا و تجمع آنها در قالب مدرسه ای به نام نمونه.^۲
- تعیین ممتاز افندی به قائم مقامی سامراء.^۳
- اعطای نشان دولت عثمانی به برخی از کلید داران حرمین چون عبدالحسین افندی کلید دار کربلا و محمد حسن افندی کلید دار روضه حیدریه.^۴
- لایروبی نهر و ساخت آب بند در هندیه و کربلا، به کوشش دولت عثمانی.^۵
- صدور فرمان دولت ایران مبنی بر تولید روشنائی صحن نجف، کربلا و کاظمین و عتبه عباسیه به نام شیخ جعفر و شیخ احمد.^۶
- اعزام گروه پنج نفره آلمانی به کربلا و نجف از سوی دولت آن کشور.^۷
- بروز التهاب در کاظمین و برگزاری تجمعات متعدد در صحن شریف با هدف بیان ضرورت وجوب دفاع از سرزمینهای اسلامی^۸، و هم زمان، کوشش کنسولگری ایران در توجیه علما نسبت به چگونگی بهره برداری سوء سیاسی دولت عثمانی از ایمان و غیرت مذهبی مسلمانان به نفع سیاستهای سنتی سابق خلافت عثمانی با پوشش ضرورت دفاع از «ثغور اسلام».^۹
- فتح منطقه ناصریه به دست قوای بریتانیایی.^{۱۰}

۱- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.HR.۴۳۳/۱۳۳۲Ra۱۷/۱۳۳۲Ra۵.

۲- ایضاً، iD.۱۹۰/۴۱/۱۳۳۲۶۲۷.

۳- ایضاً، i.DH.۱۵۰۵/۱۳۳۲۸۱۳/۱۳۳۲۸۱۹.

۴ پیشین، همانجا.

۵- ایضاً، DH.iD.۶/۵۶/۱۳۳۲Ra۷.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۲ق، کارتن ۱۲، دوسیه ۳، ص ۲.

۷- پیشین، همانجا، دوسیه ۲۸، ص ۲۲.

۸- خلیلی، ج ۹، ص ۲۶۴.

۹- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HR.SYS.۲۱۶۷/۳۰/۱۹۱۴.۱۱.۱۸.

۱۰ محمد علی کمال الدین، ص ۱۶۶.

- تشکیل انجمن ارشادیه در کاظمین برای گردآوری کمکهای انسان دوستانه و ارسال آنها برای مجاهدان و آسیب دیدگان از جنگ به ریاست محمد امین افندی.^۱
- محاصره نجف از سوی قوای عثمانی در پی شورش اهالی علیه اتراک و شکست قوای عثمانی و برپایی «حکومت وطنی» نجف به مدت سه سال.^۲
- تشیع و تدفین شیخ محمد سعید حبوبی حسنی که بر اثر مقابله با قوای بریتانیایی به شهادت رسیده بود، در ایوان بزرگ صحن علوی (زاویه جنوبی).^۳
- درگذشت تنی چند از علماء شیخ محمد علی خوانساری^۴، احمد موسوی تهرانی^۵، حاج علی محمد نجف آبادی اصفهانی^۶ و سلطانعلی مرعشی شوشتری^۷، سید محمد رضا تبریزی تبریزی ملقب به شیخ الاسلام طباطبایی^۸، فقیه و امام صحن شریف امیرالمؤمنین علی (ع) شیخ احمد شیرازی ملقب به شانه ساز^۹، در نجف.

(۱۳۳۳ ق حدود ۱۹۱۴م)

- واگذاری امتیاز دفن جنائز در نجف به یک یهودی مقیم بغداد از سوی اداره اوقاف عثمانی در قبال پرداخت ۱۳۰۰۰ لیره طلای عثمانی.^{۱۰}

۱- خلیلی، ج ۹، ۲۶۴، ۲۶۵.

۲- آل محبوبه، ج ۱، ص ۳۴۲.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۳۹۸.

۴- وی در ۲ رجب درگذشت و داخل حجره ۲۹ صحن علوی به خاک سپرده شد. الفتلاوی، صص ۳۲۲-۳۲۳.

۵- درگذشت وی در ۲۷ شوال و محل خاکسپاری ایشان نیز ایوان پسین مرقد امیرالمؤمنین علی (ع) قید شده است. پیشین، ص ۳۵.

۶- ایشان مؤسس کتابخانه حسینیّه شهر نجف بودند که پس از درگذشت ایشان آثار و منابع کتابخانه‌های محمدرضا نجفی حلی و شیخ جواد زنجانی نیز به گنجینه این مجموعه اضافه شد.

۷- وی نوه علامه سید میرزا محمد بن ابوالفتح مرعشی شوشتری بوده است. رک به شیخ اقا بزرگ تهرانی، ج ۳، ص ۴۶۷.

۸- ایشان نیز در همان حجره ۲۹ مدفون می‌باشند. پیشین، ص ۲۹۲.

۹- محل دفن ایشان در صحن ثبت شده است. ایضاً، ص ۴۲، درباره وی رک به سبحانی، ج ۱۴، بخش اول، ص ۱۱۰.

۱۰- عبدالله فهد نفیسی، ص ۶۲.

یهودیان عراق در اوایل سده ۲۰م

- فتوای جهاد سید مهدی حیدری علیه اشغالگران بریتانیا و حرکت وی با پای پیاده در رأس گروهی از جوانان شیعه به سوی کربلا و سپس بصره (اول محرم)^۱.
- خروج عبدالرزاق الحلو از نجف همراه شمار کثیری از مدافعان شهر برای مقابله با قوای عثمانی و بریتانیایی.^۲
- حرکت شیخ الشریعة اصفهانی به سوی بغداد برای شرکت در جنگ جهانی اول به همراه گروهی از مجاهدان.^۳

۱- برای مشاهده فتاوی جهادیه علمای عتبات عالیات رک به بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۲۳ق، کارتن ۱۲، دوسیه ۴۲، ص ۱ و کارتن ۴۴، دوسیه ۲۰، ص ۲۰ و کارتن ۵۸، دوسیه ۴، ص ۳۷. همچنین بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.EUM.vşB2/۵۲/۳۳۲۵۱ و DH.EUM.۵۵B.۰۲/۵۲/۳۳۲۵۱، و نیز رک به معموری، ص ۴۳۱.

۲ المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۵۷.

۳- حجه الاسلام آقا علی تبریزی نیز این هیئت را همراهی نمود. بنگرید به المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۴۳.

- حرکت هیئتی به سرپرستی فرزند آیت الله سید کاظم یزدی، شیخ محمد حسین کاشف الغطاء و آقا اسماعیل یزدی به بغداد همراه طلباب ایرانی و عرب در حوزه نجف اشرف از سوی آیت الله یزدی برای شرکت در دفاع از اراضی اسلامی در دوران جنگ جهانی اول (۱۰ محرم)^۱.

آیت الله سید کاظم یزدی

- عزیمت شیخ جعفر شیخ عبدالحسن آل شیخ راضی، همراه شیخ کریم جزائری، حجة الاسلام آقا حسین حلی و شیخ منصور از نجف به بغداد، پس از فتوای جهاد آیت الله یزدی، همراه گروهی از اهالی نجف و کوفه برای حفظ ثغور مسلمانان (۲۷ محرم)^۲.
- شکست قوای بریتانیایی از شیعیان عراق در نزدیکی شاخه‌ای از فرات که به «روطه» شهرت داشت. فرماندهی این عملیات را سید مهدی حیدری عهده‌دار بود^۱ (۵ ربیع الاول)^۲.

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۴۳.

۲- پیشین، ج ۳، ص ۱۴۴.

- استقرار صندوق چوبی مزین، بر مضجع پیامبران الهی، هود و صالح (ع) به دست سید محمد مهدی طباطبایی بحرالعلوم (جمادی الآخر)^۳.
- تسلط اهالی نجف بر بیمارستان سلطنتی (الملکی) و اخراج عثمانی ها (جمادی الآخر)^۴.
- احداث گلدسته ای کنار مزار پیامبران الهی، هود و صالح (ع) در وادی السلام نجف، به همت همسر ملا یوسف بن ملا سلیمان متولی سابق حرم علوی^۵.
- به آتش کشیدن عمارت شهرداری نجف در قیام مردم شهر علیه عثمانی ها^۶.
- بروز حریق در کتابخانه سید عبدالحسین کلید دار آل طعمه در کربلا^۷.
- تصرف شهرهای کوت و العماره به دست نیروهای بریتانیایی و استقرار حکومت مستقل در نجف اشرف. این حکومت، در فاصله سال ۱۹۱۵م تا نیمه اول سال ۱۹۱۸م امور شهر را انتظام بخشید^۸.
- شکست نیروی عثمانی به فرماندهی عزت بیک به دست اهالی نجف (رجب)^۹.
- بازگشت سید هبةالدین شهرستانی پس از سفر به برخی از بلاد اسلامی^{۱۰}.
- انتقال شمار چشمگیری از تسلیحات به نجف^{۱۱}.

۱- این پیروزی به نام "یوم الاربعاء" و حادثه "روطه" مشهور گردید.

۲- خلیلی، ج ۹، صص ۱۳۷-۱۴۱.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۳۲۲.

۴- محمد علی کمال الدین، ص ۱۶۲.

۵- المسلمی العقیلی، ج ۱، ص ۳۲۲.

۶- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۴۰.

۷- سلمان هادی الطعمه، ص ۳۲۴.

۸- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۰.

۹- یک پژوهشگر کویتی معتقد است که برخلاف اطلاعاتی که مقامات ترک که اعزام نیرو به نجف در تقابل با اشغالگران بریتانیایی انجام شده است باید دلیل حمله قوای عثمانی به نجف را غارت ذخائر و نقایس خزانه حرم علوی برشمرد. دخالتها و تعرض قوای ترک در نجف به منازل مسکونی و نوامیس مردم ابتدا موجب بروز تحصن مقابل حرم شد و سپس به درگیری و تیراندازی ترکه‌ها به مردم و حرم متبرک حضرت علی (ع) را به دنبال داشت که این برخورد که سه روز به طول انجامید خساراتی نیز به حرم وارد شد. ر. ک به عبدالله فهد نفیسی، صص ۷۶ - ۷۸.

۱۰- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۳۳.

۱۱- پیشین، ج ۳، ص ۱۵۳.

- افزایش جمعیت نجف اشرف.^۱
- تقسیم امور شهری در نجف به حوزه چهار محله المشرق، العماره، البراق و الحویش.^۲
- اصابت گلوله سپاهیان عثمانی به مناره مرقد امیرالمؤمنین علی(ع) که موجب اعتراض گسترده علما و از جمله ارسال شکوائیه رسمی آقا سید کاظم یزدی برای سلطان عثمانی شد.^۳
- عزیمت شیخ مهدی خالصی زاده از کاظمین به نجف برای سرپرستی سپاهیان مدافع شهر.^۴
- بروز بیماری مسری ناشناخته‌ای به نام «تب کربلا»^۵ در کربلا و سپس نجف و بغداد که حدود ۱۲۰۰۰ نفر قربانی گرفت.^۶
- صدور فرمان باب عالی برای برکناری شه‌بندر ایران در بغداد، در پی تبلیغات وی برای تحریک علمای شیعه کاظمین برای مقابله با دولت عثمانی.^۷
- افزایش گروه‌های مبارز در نجف اشرف متشکل از عشایر و قبایل شیعی و سنی در مخالفت با حاکمیت دولت عثمانی (اواخر جمادی الثانی).^۸
- شورش اهالی نجف و سپس کربلا در اخراج کارگزاران دولتی از شهر و تصدی انتظام امور شهری (رجب).^۹

۱- المسلی العقیلى، ج ۳، ص ۱۵۲.

۲- پیشین، همانجا.

۳- ایضاً، ج ۳، ص ۱۴۸.

۴- ایضاً، ج ۳، صص ۱۵۹-۱۶۰.

۵- حمی کربلا

۶- المسلمى العقیلى، ج ۳، ص ۱۶۲.

۷- بایگانی نخست وزیرى ترکیه، ۱۱/۱۹۱۴/۳۰/HR.SyS.۲۱۶۷ و همچنین ۱۱/۱۹۱۴/۲۸/HR.SyS.۲۱۶۷.

۸- محمد علی کمال الدین، ص ۱۶۱.

۹- الرهیمی، ص ۱۷۳ و همچنین کامل سلمان الجبوری، ص ۱۱.

- گردهمایی گروهی از علما، سادات، و بزرگان کربلا در آن شهر و تحت زعامت مرجع شیعی آقا سید اسماعیل صدر با هدف بررسی چگونگی مشارکت در امر جهاد (ذی حجه)^۱.
- درگیری و کشتار سخت اهالی نجف به دست قوای عثمانی (۹-۱۰ رجب).
- اعزام هیئت نمایندگان نجف به کربلا برای تشجیع اهالی آن شهر به قیام علیه قوای عثمانی (شعبان)^۲.
- حمله نیروهای قبایل اطراف کربلا تحت رهبری آل کمونه به شهر برای تصرف آن و اخراج قوای عثمانی و انتصاب محمد علی کمونه به عنوان حاکم شهر. سرپرسی کاکس سرفرماندهی قوای بریتانیایی، تلویحاً حاکمیت وی را پذیرفت (شعبان)^۳.
- حمله قوای ترک برای تصرف دوباره شهر کربلا که خساراتی به برخی از عتبات مقدسه در شهر وارد آورد (اواخر شعبان)^۴.
- اعزام هیئتی از سوی رهبران حکومت نجف به حله و تشویق اهالی آن شهر به شورش علیه قوای عثمانی (نیمه شوال)^۵.
- ارسال هدایایی از سوی دولت عثمانی برای مقبره مجاهد شهید شیخ محمد سعید حبّوبی با هدف تلطیف احساسات اهالی نجف (۸ ذی قعدة)^۶.
- عقب‌نشینی قوای بریتانیایی از عماره و ناصریه بر اثر شورش اهالی آن.^۷
- تقویت قوای حاجی عطیه ابوگلل در منطقه عماره نجف و اعلام جهاد وی و پیروانش (۲۰ ذی قعدة)^۱.

۱- ال‌رهیمی، ص ۱۶۶.

۲- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۱.

۳- خلیلی، ج ۸، صص ۳۲۱-۳۲۴.

۴- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۱.

۵- پیشین، همانجا.

۶- المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۱۵۳.

۷- پیشین، ج ۳، ص ۱۵۴.

- دیدار شیخ رئیس قاجار، رئیس ایل قاجار از نجف اشرف (ذی قعدة)^۲.
- حرکت بخش عمده‌ای از قبایل شمر ساکن نجد برای تأمین مایحتاج و اسکان آنها در حومه نجف (ذی قعدة)^۳.
- فرار مجاهدان شهر کوفت به فرماندهی عبدالرزاق الحلو و پناه آوردن آنها به نجف پس از تصرف شهر به دست قوای بریتانیا (۲۷ ذی قعدة)^۴.
- درگیری اهالی نجف در حمایت از آوارگان قبایل شمر نجد با برخی دیگر از عشایر عرب (صقور) و آل شبل (ذی حجه)^۵.
- افزایش نا امنی و راهزنی در حومه نجف (ذی حجه).
- حمله گروهی از عشایر پناهنده شمر در منطقه نجد به ساکنان نجف و قتل دو نفر از ساکنان محلی (۱۱ ذی حجه)^۶.
- ورود گروهی از مجاهدان ایرانی و قفقازی به فرماندهی محمد فاضل داغستانی به نجف برای حمایت از حاکمیت مستقل شهر نجف (ذی حجه)^۷.
- بروز درگیری در منطقه الجعاره که به قتل علی بن حسین الفطن منجر گردید (ذی حجه)^۸.
- ورود هیئتی به سرپرستی عزت پاشا، فؤاد بیگ دفتری و دیگران به نجف اشرف برای اصلاح مناسبات حاکمیت شهر با مقامات عثمانی (۱۷ ذی حجه)^۹.

۱- ایضاً، ج ۳، ص ۱۵۵.

۲- ایضاً، همانجا.

۳- ایضاً، ج ۳، ص ۱۵۸.

۴- بنگرید به المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۱۵۶-۱۵۷.

۵- المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۱۵۸-۱۵۹.

۶- المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۱۶۰-۱۶۱.

۷- پیشین، ج ۳، ص ۱۷۰.

۸- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۶۱.

۹- نتیجه رایزنی آنها منجر به دیدار قائم مقام کربلا محمد حمزه بیگ از نجف در همانروز و تشکیل یک جلسه در منزل علامه آیت الله محمد کاظم طباطبایی یزدی شد که مقامات شهری قطعیت نظر خود درخصوص مقابله در برابر ورود قوای عثمانی به

- تعیین مباحثی برای موقوفات کاظمین، کربلا و نجف از سوی دولت عثمانی.^۱
- انتصاب حمزه بی به استانداری کربلا.^۲
- تعیین توفیق بی به قائم مقامی کاظمین.^۳
- شیوع طاعون در عتبات عالیات و جلوگیری دولت ایران از عزیمت زوآر.^۴
- تعطیلی کارپردازی روسیه در کربلا و فراخوانی کارپرداز روسیه.^۵
- پناهندگی قائم مقام نجف و دیگر مأموران عثمانی به آیت الله سید کاظم یزدی در پی شورش اهالی.^۶
- حرکت گروهی پنجاه نفره از طلاب نجف به سوی کربلا و سپس بغداد برای تسلیح در برابر نیروی اشغالگر.^۷
- توقیف چارپایان مکاریهای ایرانی از سوی نیروی عثمانی برای استفاده از آنها در حمل تسلیحات و لجستیک قوای خود.^۸
- عرضه آثار مکتوب حسین نجفی براقی، مورخ شهر در بازار منطقه البراق به بهایی نازل (جمعه ۱۹ ذی حجه).^۹
- تشکیل جلسه‌ای از سوی شیخ الشریعة اصفهانی به منظور تقویت روحیه ساکنان شهر در فرآیند مقاومت علیه قوای عثمانی.^{۱۰}

سوی نجف را به هیئت یاد شده ابلاغ نمودند. این هیئت سرانجام پس از یک هفته رایزنی بی‌نتیجه در ۲۲ ذیحجه شهر را ترک کردند. بنگرید به المسلمی العقیلی، ج ۳، صص ۱۶۴-۱۷۰.

۱. بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.KMS.۳۲/۵۱/۱۳۳۳B۲۴

۲. پیشین، DH.۱۵۱۶/۱۳۳۳L۳۹/۱۳۳۳L۶

۳. همانجا، DH.۱۵۱۵/۱۳۳۳L۱۱/۱۳۳۳L۶

۴. بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۳ق، کارتن ۲۷، دوسیه ۶، ص ۱۰.

۵. پیشین، کارتن ۵۸، دوسیه ۴، ص ۱۸۸.

۶. ایضاً، کارتن ۱۲، دوسیه ۳۰، ص ۱.

۷. ایضاً، کارتن ۵۸، دوسیه ۴، ص ۱.

۸. ایضاً، کارتن ۴۳، دوسیه ۶۲، ص ۲۱.

۹. المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۶۹.

- سرقت برخی از آثار عتیقه و کتیبه‌های مزارات و مساجد کهن عراق در پی تمایل مقامات بریتانیایی برای گردآوری و خرید این آثار.^۲
- درگذشت ملا شاکر، نواده ملا یوسف متولی سابق صحن علوی^۳، ابو محمد بن اسماعیل حسینی معروف به شیخ الاسلام ساوجی و اسدالله حسینی اشکوری^۴، شیخ ابوالقاسم آردوبادی تبریزی (۵ شعبان)^۵، شیخ باقر حیدر عالم شاعر (محرم)^۶، فقیه و عالم اصولی شیخ علی طریحی اسدی^۷، [شهادت] سید محمد سعید حبوبی (۳ شعبان)^۸، شیخ محمد علی جابری (۸ رمضان)^۹ در نجف و سید عیسی اعرجی (شوال) در کاظمین.^{۱۰}

(۱۳۳۴ ق حدود ۱۹۱۵م)

- برافراشتن پرچم مستقل حکومت نجف.^{۱۱}
- بازگشت محمد فاضل پاشا داغستانی از کوفه به نجف (محرم)^{۱۲}.

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۷۰.

۲- مرآة المعارف، ج ۲، صص ۳۶۳-۳۶۶.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۶۱.

۴- وی پس از درگذشت در اواخر ذی‌قعدة در حجره ۱۸ صحن علوی به خاک سپرده شد. رک به الفتاوی، ص ۵۵.

۵- وی در هنگام بازگشت از زیارت علی بن موسی الرضا (ع) در همدان درگذشت و در حجره ۲۲ روضه حیدری مدفون گردید. پیشین، ص ۳۲.

۶- ایشان نیز در سوق الشیوخ دعوت حق را لبیک گفته و داخل یکی از مقابر صحن شریف قریب به باب طوسی به خاک آرمیدند. پیشین، ص ۶۶.

۷- مدفن ایشان نیز یکی از حشرات شرقی درون صحن شریف حضرت امام المتقین علی بن ابیطالب (ع) است. پیشین، ص ۲۰۹.

۸- چنانچه گفته شد وی در ناصریه جان به جان آفرین تسلیم نمود و در حجره شماره ۱۰ صحن علوی به خاک سپرده شد. ایضاً، صص ۲۹۸-۲۹۹ برای بررسی بیشتر درخصوص شرح احوال وی نگاه کنید به گلشن ابرار، ج ۴ صص ۲۹۲-۳۰۱.

۹- وی نیز در صحن علوی مدفون شده است. ایضاً، ص ۳۱۳.

۱۰- بیکر ایشان را پس از تشییع در صحن روضه جوادین (ع) به خاک سپردند. بنگرید به محمد المنصور، ص ۱۵۷.

۱۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۷۶.

۱۲- پیشین، همانجا.

- تصرف کوفه به دست نیروهای حکومت مستقل نجف به رهبری محمد ابوگلل -رادر حاج عطیه ابوگلل و سلمان ابوغنیم (۱۲ محرم)^۱.
- پیوستن جمع فراوانی از نیروهای جوان شیعی بغداد به جمع مجاهدان نجف (ربیع الثانی)^۲.
- درگیری میان تیره‌های گوناگون قبیله الرماحیه در حوالی نجف و وساطت عطیه ابوگلل^۳.
- درخواست مقامات دولت عثمانی (خلیل بیک والی بغداد) از آیت الله سید کاظم یزدی برای پذیرش مسئولیت مدیریت شهر و جلوگیری از افزایش قدرت نیروهای معارض عثمانی (۲۷ ربیع الثانی)^۴.
- دیدار آیت الله سید کاظم یزدی با رهبران حکومت مستقل نجف^۵.
- بروز درگیری میان حکومت مستقل نجف با قبایل بنی حسن ساکن در کوفه (جمادی الاول).
- درخواست آیت الله یزدی از رهبران حکومت مستقل نجف برای عدم تعرض به قوای عثمانی (جمادی الاول).
- عزیمت جمعی از علمای نجف چون آقایان علی تبریزی، شیخ الشریعة اصفهانی، مصطفی کاشانی، شیخ باقر قمی، شیخ محمد قمشی به همراه گروه کثیری از طلاب ایرانی و عرب به کوفه.

۱- پیشین، ج ۳، ص ۱۷۸.

۲- پیشین، ج ۳، ص ۱۸۳.

۳- پیشین، همانجا.

۴- پیشین، ج ۳، صص ۱۸۳-۱۸۴.

۵- پیشین، ج ۳، ص ۱۸۴.

- تعرض قبیله بنی حسن به کوفه به سرکردگی شیخ علوان و حرکت نجفیان برای یاری اهالی کوفه (جمادی الاول)^۱.
- حمایت اهالی الجعاره (حیره) از اهالی نجف (۴ جمادی الاول).
- تقاضای آتش بس به مدت ۳ روز از سوی قبیله بنی حسن.
- عزیمت آیت الله سید کاظم یزدی و سید عزیز یاسری به خارج از شهر به درخواست جمعی از تجّار.^۲
- وساطت آیت الله یزدی در درگیری میان قبیله بنی حسن و رهبران حکومت مستقل نجف (جمادی الاول) و ناکامی ایشان در ایجاد تفاهم میان طرفین.^۳
- آغاز دوباره درگیری میان اهالی نجف با بنی حسن در ناحیه مسجد سهله (۹ جمادی الاول)^۴.
- وساطت بیوت علما و برقراری آتش بس میان رهبران حکومت مستقل نجف و بنی حسن (۱۱ جمادی الاول).
- ورود تنی چند از ایرانیان مجاهد به نجف برای کمک به استقرار حکومت مستقل نجف به رهبری میرزا حبیب الله شیرازی و محمد بن صادق به همراه گروهی از اکراد ایرانی به رهبری ملاحسین کاشی.^۵
- درگذشت حجة الاسلام سید محمد یزدی فرزند آیت الله سید محمدکاظم یزدی در نجف.^۱

۱- در این درگیری قریب به ۱۵ نفر کشته و مجروح شدند. بنگرید به المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۸۷.

۲- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۸۹.

۳- پیشین، ج ۳، ص ۱۸۹.

۴- در این درگیری قریب به ۱۱ نفر کشته و مجروح شدند. بنگرید به المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۹۰.

۵- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۱۸۴.

- شیوع طاعون در نجف، حله و کوفه، همچنین نزول بارشهای سخت در مناطق جنوبی عراق به ویژه نجف اشرف.^۲
- گسست سد معروف القرنه در نزدیکی نجف و جریان سیلاب در شهر (جمادی الثانی).^۳
- همراهی اهالی کربلا با اهالی نجف علیه ترکان عثمانی.^۴
- بازگشت نیروهای بریتانیایی برای تصرف دوباره کوت.^۵
- حرکت گروهی از اهالی نجف برای یاری محمدعلی کمونه و دیگر نیروهای معارض ترکان عثمانی در کربلا (۸ رجب)^۶
- بروز درگیری میان اهالی نجف و کربلا با نیروهای عثمانی در حومه شهر کربلا که به کشتار گروهی از شیعیان و اهالی شهر به دست قوای عثمانی منجر شد (رجب).^۷
- کشتار شمار چشمگیری از ایرانیان مقیم کربلا به دست نیروهای عثمانی به فرماندهی خلیل پاشا.^۸
- اعتراض رسمی دولت ایران به سبب یورش توپخانه ارتش عثمانی به محلات ایرانیان مقیم کربلا و درخواست تأدیه خسارات وارده و مجازات مسببان این حادثه.^۹
- شیوع بیماری وبا در شهرهای مقدس عتبات عالیات (شوال).^{۱۰}

۱- وی صاحب کتابخانه با ارزشی بود که بنام کتابخانه سید محمد یزدی معروف است. ایشان پس از بازگشت از اقدام به جهاد در کاطمین مرحوم شدند (۱۳ جمادی الاول) و در حجره ۴۷ صحن روضه حیدری نجف به خاک سپرده شدند. الفتلاوی، صص ۲۳۷-۳۳۸.

۲- المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۱۹۲.

۳- پیشین، ج ۱، ص ۳۲۵.

۴- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۱.

۵- پیشین، ص ۱۲.

۶- المسلمی العقیلبی، ج ۳، صص ۱۹۵-۱۹۶.

۷- الرهیمی، ص ۱۷۴.

۸- خلیلی، ج ۹، صص ۱۴۱-۱۴۲.

۹- بایگانی نخست‌وزیری ترکیه، ۱۶/۰۸/۱۹۱۶، HR.SYS.۲۴۲۴/۵۵/۱۹۱۶.

• مهاجرت قبیلهٔ بنی حسن از کوفه و تخریب خط راه آهن کوفه - نجف به دست آنها^۲ و سپس حملهٔ اعضای این قبیله به کربلا به قصد غارت و پیوستن قبیلهٔ الحمیدات به شورش در کربلا.^۳

• تعیین حمزه بی به عنوان والی کل و آصف بی به عنوان استاندار کربلا.^۴

• انتصاب اسد رئوف بی به استانداری کربلا (ذی حجه).^۵

• جابجایی قائم مقامهای کاظمین و خانقین، یوسف کنعان با توفیق بی.^۶

• تعطیلی مرکز پست کربلا.

• ورود انور پاشا به عراق پس از حادثه کشتار کربلا، تقدیم مصحفی با جلد طلایی و مزین به جواهرات از سوی انور پاشا سرفرماندهی آردوی ششم دولت عثمانی به حرم ائمهٔ مدفون در کاظمین (ع).^۷

• ردّ پیشنهاد آیت الله سید محمد کاظم یزدی از سوی انور پاشا و تأکید او بر مجازات شورشیان کربلا و حکومتداران نجف (رجب).^۸

• درگذشت جمعی از علمای ساکن در عتبات عالیات: محمدعلی شاه عبدالعظیمی رازی^۹، میرزا محمدعلی مدرس چهاردهی رشتی^{۱۰}، ملا محمدعلی نخجوانی^{۱۱}، آخوند آقا

۱- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۹۷.

۲- پیشین، ج ۳، صص ۱۸۵-۱۸۸.

۳- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.EUM.43b.5/66D/1334C29.

۴- پیشین، i.DHiT.4230/1334N14.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، i.DHiT.42/34/1334/513.

۶- ایضاً، i.DH.1519/1334R21/1334R18.

۷- العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۸، ص ۲۹۳.

۸- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۱۹۷.

۹- وی به هنگام بازگشت از زیارت سیدالشهدا (ع)، در منطقه طوبریج و در حوالی ماه رمضان درگذشتند و در ایوان طلا نزدیک به مقبره علامه حلی به خاک سپرده شد. الفتاوی، ص ۳۲۵.

۱۰- ایشان در ۳۰ محرم دعوت حق را لبیک گفته و در حجره ۱۸ صحن شریف مدفون گردیدند. پیشین، همانجا.

علی خاقانی^۲ (۲۶ رجب) و شیخ علی رفیش^۳ و تدفین شیخ اسدالله شوشتری در مجاورت مقبره کاشف الغطاء.^۴

(۱۳۳۵ ق حدود ۱۹۱۶م)

- تجهیز و اعزام سپاهی متشکل از چند لشکر و به فرماندهی عاکف بیک از سوی دولت عثمانی برای سرکوب حکومت مستقل نجف و استقرار آنها در نزدیکی حله (محرم).^۵
- اعزام نماینده‌ای از جانب حکومت مستقل نجف (محمد ترکی ابوگلل فرزند حاجی عطیه) به منطقه جبل و دعوت از رشید پاشا برای دیدار از نجف اشرف.^۶
- شکست نیروی عثمانی در حله و عزل عاکف بیک و انتصاب عبدالحمید بیک فرماندهی شعبه نظام وظیفه و سرپرست بیمارستان نظامی کاظمین برای سرپرستی و فرماندهی نیروی شکست خورده ترک (۱۷ محرم).^۷
- عزیمت قوای بریتانیایی از طریق فرات به سوی مناطق شمالی بصره (صفر).^۸
- عزیمت گروهی از علمای نجف به کربلا و سپس کاظمین. در کاظمین (مقر حکومت عثمانی) استقبال مردمی گسترده‌ای از ایشان صورت گرفت (ربیع الاول).^۹

۱- ایشان را پس از مرگ از کربلا در ۱۷ ربیع الاول به نجف منتقل نموده و در نزدیکی مسجد عمران شاهین صحن علوی به خاک سپردند. ایضاً، ص ۳۱۸.

۲- محل دفن ایشان حجره ۳ روضه حیدری می‌باشد. پیشین، ص ۲۱۰.

۳- ایشان را نیز در حجره شماره ۱۰ به خاک سپردند، ایضاً، ص ۲۲۳.

۴- بنگرید به محمد المنصور، صص ۲۳-۲۴.

۵- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۱.

۶- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰۰.

۷- خلیلی، ج ۹، ص ۱۳۷.

۸- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰۲.

۹- بنگرید به روزنامه حبل المتین، ربیع الاول ۱۳۳۵، شماره ۳۵.

- اعزام دسته هایی از باربران و زندانیان هندی به عراق برای انجام خدمت تحت امر قوای بریتانیایی.^۱
- فرمان الغای استفاده از تاریخ رومی در مکاتبات رسمی دولت عثمانی و جایگزینی استفاده از تاریخ هجری قمری یا میلادی (ربیع الثانی).^۲
- تأسیس جمعیت «نهضت اسلامی» از سوی رجال و علمای نجف در مخالفت با حاکمیت دولت بریتانیا و اشغال عراق، به ریاست آقایان محمد علی بحر العلوم و محمد جواد جزائری.^۳
- درگذشت آقا محمد حسن رفیعی خزانه دار نفایس خزانه علوی در کاظمین (ربیع الثانی).^۴
- ورود رئیس اوقاف عثمانی به نجف و مهر و موم کردن خزانه علوی.^۵
- انتشار اعلامیه مشهور نیروهای بریتانیایی که حضور خود را در عراق، برای نجات آن سرزمین عنوان کرده بودند و با این ادعا که علماء، تجار و اشراف نجف نیز اقدام آنها را تحسین کرده اند (جمادی الاول).^۶
- ورود رشید پاشا رئیس قبیله بنی رشید جبل به نجف، در پی دعوت حاج عطیه ابوگل.^۷

۱- در سال ۱۹۲۱ م یعنی ۵ سال بعد که آماری از این کارگران گرفته شد مشخص گردید ۲۴ هزار نفر نیروی هندی در سازمان کار، ۱۰ هزار نفر در بخش حمل و نقل دریایی و ۱۹ هزار نفر در بخش حمل و نقل ریلی اشتغال داشته‌اند. فهد نفیسی معتقد است که کار در عراق برای زندانیان هندی به عنوان شرط بخشودگی و یا تقلیل دوره محکومیت بوده است. بنگرید به عبدالله فهد نفیسی، ص ۱۸۰.

۲- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۳.

۳- پیشین، ص ۱۸.

۴- المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۲۰۴.

۵- پیشین، همانجا.

۶- آل محبوبه، ج ۱، ص ۳۵۲.

۷- المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۲۰۱.

• عزیمت عطیه ابوگلل و گروهی از اهالی نجف برای آزادی بغداد از یوغ ترکان عثمانی (جمادی الاول)^۱.

• عقب نشینی ترکان عثمانی از بغداد به سوی سامراء (۵ جمادی الاول)^۲.

• سقوط بغداد و خروج ترکان بر اساس فرمان باب عالی (۱۲ جمادی الاول).

• عقب نشینی قوای عثمانی از ناحیه فرات به سوی منطقه رضوانیه^۳.

• ورود رونالد استورز، فرستاده مخصوص بریتانیا همراه گروهی از مقامات سیاسی بریتانیا به عتبات مقدسه برای گفت و گو با مقامات محلی و بیوت علما^۴.

• تصمیم حاج عطیه ابوگلل برای ائتلاف با عجمی سعدون و مقاومت آنها در برابر قوای بریتانیایی (۱۷ جمادی الاول)^۵.

• اشغال کوت به دست قوای بریتانیایی (۱۷ جمادی الاول)^۶.

• دعوت رهبران حکومت مستقل نجف از رؤسای قبایل چون خزاعل، آل شبل، آل فتلّه و ... برای تشکیل جبهه مقاومت^۷.

• ورود هم زمان قوای بریتانیایی به سرپرستی کاپیتان نیک و نیروی مقاومت نجفیان به رهبری ابوگلل به بغداد (۲۲ جمادی الثانی)^۸.

۱- پیشین، ج ۳، ص ۲۰۵.

۲- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۳.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۴.

۴- وی با اعتباری بالغ بر ۲۹ هزار روپیه وارد نجف شد به این ترتیب در نظر داشت با تطمیع و تحبیب مخاطبان خود زمینه ورود قوای بریتانیایی را تسهیل نماید. وی در کربلا موفق شد با علامه حسین مازندرانی از بزرگترین مراجع آن شهر ملاقات نماید. بنگرید به خلیلی، ج ۸، صص ۳۳۰-۳۳۲.

۵- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۵.

۶- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۳.

۷- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۲.

۸- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۵.

- توزیع اعتبارات مالی از سوی نیروهای انگلیسی در میان رهبران حکومت مستقل نجف و انتشار و ارسال متونی درخصوص اهداف بریتانیا در جنگ جهانی، برای بیوت علما در عتبات عالیات به دست سرپرسی کاکس سرفرماندهی قوای بریتانیا.^۱
- ورود یک مقام انگلیسی (هندی) به کربلا برای تهیه گزارش از وضعیت آن شهر.^۲
- صدور فرمان دولت عثمانی در باب انتقال مهمات و پول برای نیروهای آن کشور در اطراف سامراء، که برای مقابله با سپاه مشترک بریتانیا و اعراب گرد آمده بودند (جمادی الاول).^۳
- انتصاب کاپیتان بالفور از سوی دولت بریتانیا به عنوان حاکم سیاسی نجف اشرف و استقرار وی در کوفه برای کاستن از درگیری احتمالی میان سازمان اداری اشغالگران با حکومت مستقل نجف.^۴
- انتصاب یک حاکم سیاسی از سوی بریتانیا در کربلا.^۵
- بازگشت فرماندهی «عملیات بغداد» دولت بریتانیا، کاپیتان نیک به همراه حاج عطیه ابوگلل به نجف پس از فتح بغداد (۱۶ جمادی الثانی).^۶
- افتتاح نمایشگاهی در نجف از سوی نیروهای بریتانیایی، برای ارائه اطلاعات و اخبار رویدادهای جهان در جنگ، که مسئولیت آن بر عهده میرزا احمد کربلایی بود (۲۹ جمادی الثانی).^۷
- توقیف و نفی بلد فرزند آیت الله کاشانی، سید محمد به دیار بکر به سبب مخالفت آیت الله کاشانی با اشغالگران بریتانیایی، از سوی قوای انگلیسی.^۸

۱- المسلمی العقیلی، ج ۳، صص ۲۰۶-۲۰۷.

۲- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۵.

۳- العزآوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۸، ص ۳۰۵.

۴- کامل سلمان الجبوری، ص ۳۳.

۵- کامل سلمان الجبوری، ص ۱۶.

۶- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۵.

۷- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۰۶.

۸- بایگانی نخست‌وزیری ترکیه، ۱۱/۱۹/۵۸/HR.SYS۲۴۳۰ و ۱۴/۷۲/۷۲.DH.SFR.

- بروز درگیری میان قبایل شمر و رماحیه در حومه نجف (۲۹ جمادی الثانی)^۱.
- صدور بیانیه انگلیس در ضرورت خلع سلاح اهالی نجف و تحویل سلاحها به نیروهای بریتانیایی (۱۹ رجب)^۲.
- بیانیه حکومت مستقل نجف در رد درخواست تحویل سلاح از سوی سرفرماندهی بریتانیا (۲۲ رجب)^۳.
- ملاقات دو مقام بریتانیایی با آیت الله سید کاظم یزدی و پیشنهاد اعطای امتیازهای مالی چشمگیر به بیت ایشان که با مخالفت و امتناع این عالم روبه رو شد (۲۷ رجب)^۴.
- تعمیر پایه‌های پل کوفه از محل اعتبار سال ۱۳۳۲ ق ولایت بغداد^۵.
- تعرض قوای عثمانی در حله نسبت به آقا سید محمد علی مجتهد قزوینی و بدرفتاری با طلاب ایرانی مقیم کربلا و نجف^۶.
- تصمیم مقامات بریتانیایی جهت اعزام ناظر مالی به نجف اشرف، برای تعیین تکلیف امور مالیاتی و اخذ مالیات معوق از اهالی نجف (۲۷ رجب)^۷.
- درگذشت احمد بن محمد حسن خزانه دار خزانه علویه (۹ ذی قعدة)^۸.
- انتصاب حمید خان فرزند نظام العلمای خراسانی از سوی نیروی بریتانیا به عنوان حاکم سیاسی نجف (۱۳ ذی قعدة) و سرکیس افندی به عنوان حاکم کوفه^۹.

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰۷.

۲- پیشین، همانجا.

۳- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰۷.

۴- پیشین، ج ۳، ص ۲۰۸.

۵- بایگانی نخست وزیری ترکیه، DH.U.MVM.۱۹/۸/۱۳۳۵R۲۴.

۶- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۵ق، کارتن ۶۶، دوسیه ۲۶، ص ۶.

۷- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰۷.

۸- ایضاً، ج ۳، ص ۲۰۸.

۹- حمید خان فرزند اسدالله خان نظام العلماء سرپرست امور بازسازی بقاع شریف در اواخر عهد ناصری و اوایل عصر مظفری بود. کامل سلمان الجبوری، ص ۱۴.

- ورود نماینده ای از قبایل عنیزه به نجف برای درخواست مساعدت به منظور دریافت غله مورد نیاز.^۱
- انحلال مدرسه علوی نجف اشرف و عزل شیخ عبدالکریم بوشهری از سوی حاکم سیاسی شهر (ذی حجه).^۲
- صدور فتوای جهاد علمای عتبات عالیات در ضرورت یاری به مردم فلسطین.^۳
- درگیری میان گروه عطیه ابوگلل و قبیله عنیزه در حومه نجف.^۴
- دستگیری و تبعید حاج عطیه ابوگلل از نجف به منطقه صحراوی، به دست نیروی بریتانیا و حاکم سیاسی شهر (پایان حکومت مستقل نجف).^۵
- بروز خشکسالی در نجف اشرف.^۶
- درگذشت شیخ صالح میرزا خلیل رازی تهرانی^۷ و آقا ابوتراب کلباسی^۸، شیخ احمد ال محبوه ادیب و شاعر^۹، آقا سید محمد رضا شاه عبدالعظیمی (جمادی الثانی)^{۱۰} و ادیب و شاعر حاج محمد عجینه^{۱۱} در نجف.

(۱۳۳۶ ق حدود ۱۹۱۷م)

- درگذشت شیخ عبدالحمید، کلیددار تولیت و نقابت علویین حرم کاظمین.^۱

۱ پیشین، ص ۱۶.

۲ المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۰۹.

۳ محمد باقر احسد البهادلی، صص ۲۷۲ ۲۷۳.

۴ محمد علی کمال الدین، ص ۲۰۳.

۵ پیشین، ص ۲۰۶.

۶ المسلمی العقیلى، ج ۱، ص ۳۲۵.

۷ معارف الرجال، ج ۱، ص ۳۸۳.

۸ المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۱۰.

۹ وی را در سردابی نزدیک به باب الفرج به خاک سپردند. القتلوی، ص ۴۵.

۱۰ پیشین، ص ۲۹۳. محل دفن ایشان صرفا صحن شریف ثبت شده است.

۱۱ وی در حادثه‌ای در منطقه عباسیه به قتل رسید و در زاویه جنوبی صحن روضه علوی مدفون شد. پیشین، ص ۳۳۷.

- انجام سرشماری در کاظمین و تعیین جمعیت ساکنان به میزان ۴۸۶۷۸ نفر.^۲
- گرانی و کمبود مواد غذایی، چندان که بهای هر «تغار» گندم و برنج به ۸۰ لیر و خرما به ۴۰ لیر افزایش یافت.^۳
- ورود کاپیتان بالفور فرماندهی بریتانیایی به نجف (۱۷ محرم).^۴
- شورش اهالی کوفه و نجف علیه قوای بریتانیایی (۴ صفر).^۵
- استمداد فرماندهی قوای بریتانیا از آیت الله سید محمد کاظم یزدی در نامه ای رسمی، پس از شورش اهالی.^۶
- درخواست اعزام نیروی جدید از سوی فرماندهی قوای بریتانیایی برای سرکوب شورش اهالی نجف و کوفه.^۷
- مهاجرت آیت الله میرزا محمد تقی شیرازی به کربلا از سامراء.^۸

۱- انتصاب وی پس از چهار قرن عدم پذیرش مقام نقابت از سوی دستگاه سلطنت آل عثمان به منصب نقابت حرم کاظمین متأثر از فشار دولت ایران و رقابت پاشای بغداد با نقیب الاشراف بغداد بود. ر. ک به ال یاسین، ص ۲۳۱ و **بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی** وزارت امور خارجه.

۲- ادوؤما، **جغرافیای بغداد**، ترجمه ایرج بروشانی، بنیاد دایره المعارف بزرگ اسلامی، ص ۱۰۴.

۳- در نجف دامنه گرانی به آن میزان افزایش یافت که بهای برنج به ۱۲۰ لیر نیز رسید، بتگرید به المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۱۰-۲۱۱.

۴- کامل سلمان الجبوری، ص ۳۴.

۵- فهد نفیسی در پژوهش خود معتقد است که «جریان از این قرار که شیخ قبیله عنزه (عنیزه) همراه نامه ای از طرف سرهنگ لیچمن وارد نجف اشرف شد. قبیله عنزه پیرو مذهب تسنن هستند و شیخ آن به نام فهد بن هذال دوست وفادار انگلیس بود که از زمان اشغال بغداد حقوق ماهانه ای معادل ۱۷۰۰۰ لیره استرلینگ از انگلیس می گرفت. در نامه ای که شیخ فهد بن هذال به همراه داشت به حمید خان (حاکم شهر) توصیه شده بود که دست کمک به قبیله عنزه بدهد تا بتواند مقدار قابل توجهی گندم بدست آورد، در صورتیکه در آن زمان خود شهر نجف به علت قیودی که جنگ به وجود آورده بود و اینکه انگلیسیها هنوز هم با عثمانیها جنگ می کردند، از کمبود مواد غذایی رنج می برد...قیمتها در بازارهای نجف به شکل سرسام آوری بالا رفت. روز بعد شیخ فهد الهذال، کاروانی مرکب از ۱۲۰ نفر شتر جهت حمل حیوانات مورد نیاز خود به نجف فرستاد...در روز اول و دوم نوامبر تظاهراتی برپا شد...زد و خورد و چپاول چنان وسیعی روی داد که حمید خان قدرت برقراری نظم را نداشت...سرهنگ بالفور...سعی کرد بر حاجی عطیه ابوگلل و... فشار وارد سازد...ولی شعله های انقلاب شیعیان بازهم زبانه کشید» سرانجام این جنبش با تمکین قوای بریتانیایی از نظر آیت الله یزدی فرو نشست. بتگرید به عبدالله فهد نفیسی، صص ۳۸-۳۹.

۶- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۲۵ و همچنین کامل سلمان الجبوری، ص ۱۷.

۷- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۲۲.

۸- الرهیمی، ص ۲۰۱ درباره اطلاع از شرح احوال ایشان نگاه کنید به **گلشن ابرار**، ج ۱، صص ۴۵۲-۴۵۸.

- اجتماع اعضای جمعیت نهضت اسلامی^۱ برای تصمیم‌گیری در مسیر مبارزه با قوای اشغالگر بریتانیایی و طلب یاری آنها از عشایر اطراف نجف (۱۵ صفر).^۲
- ورود سرپرسی کاکس، حاکم سیاسی بریتانیای عراق، به نجف اشرف برای مشاهده وضعیت شهر پس از سرکوب شورش اهالی (۱۹ صفر).^۳
- پرواز هواپیماهای بریتانیایی بر فراز مناطق عشایری کوفه و نجف به منظور شناسایی مناطق تجمع نیروهای عشایر (۲۱ صفر).^۴
- ورود نیروهای بریتانیایی به مناطق حومه نجف، برای سرکوب هسته‌های مقاومت طرفدار حکومت مستقل نجف (اول ربیع الاول).^۵
- فرار حاج عطیه ابوگلل از نجف (۴ ربیع الثانی).^۶
- تبعید حاج عطیه ابوگلل و کریم بن سعد از رهبران مقاومت، به فرمان حاکم سیاسی عراق (۲۴ ربیع الثانی) و برافراشته شدن پرچم بریتانیا بر فراز خانه حاج عطیه پس از تبعید^۷، همچنین تبعید آقا سید حسین فرزند آیت الله سید محمد کاشانی به دیار بکر در آناتولی.^۸
- برقراری خط تلفن میان نجف و بغداد به دست قوای بریتانیایی.^۹

۱- اعضای نهضت اسلامی متشکل از سید محمد علی بحر العلوم، شیخ محمد جواد جزائری، شیخ محمد علی دمشقی، سید ابراهیم بهیمانی و شیخ عباس خلیلی بودند که اندکی قبل از اشغال بغداد با هدف مقابله با اشغال از سوی بریتانیا این جمعیت را پایه‌گذاری نمودند.

۲- روسای عشایری که به یاری خواسته شدند، عجمی العدون، محمد العصیمی و نورالدین بودند. در این زمینه بنگرید به ال‌محبوبه، ج ۱، صص ۲۴۹.

۳- وی سپس به دیدار آیت الله سید محمد یزدی در کوفه رفت. بنگرید به کامل سلمان الجبوری، صص ۳۴-۳۵.

۴- کامل سلمان الجبوری، ص ۳۶.

۵- کامل سلمان الجبوری، ص ۳۵ و همچنین المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۱۴.

۶- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۱۵.

۷- کامل سلمان الجبوری، ص ۲۹۳.

۸- بایگانی نخست وزیری ترکیه، HR.SYS.۲۴۳۰/۵۸/۱۹۱۷.۰۱.۱۷.

۹- پیشین، همانجا.

- انتصاب کاپیتان مارشال از سوی حاکم سیاسی عراق به مدیریت امور سیاسی نجف اشرف.^۱
- تصمیم کاپیتان مارشال مبنی بر استقرار در سرای حاج عطیه ابوگلل و انتخاب خانه وی به عنوان مقر حکومتی خویش و چشم بستن بر تعهدات قبلی.^۲
- استفاده حاجی نجم بقال الدلمی از لباس مبدل نیروهای بریتانیایی و ورود به مقر حکومت نجف و قتل کاپیتان مارشال حاکم سیاسی قوای اشغالگر در نجف (۶ جمادی الثانی).^۳
- بازگشت حاج کریم بن سعد از یاران حاج عطیه ابوگلل به نجف و بروز انقلاب در محلات گوناگون شهر نجف.^۴
- ورود کاپیتان بالفور از کوفه به نجف و اعلام حکومت نظامی در شهر.^۵
- تمرکز نیروهای بریتانیایی در خارج از محلات شهر نجف و آغاز محاصره نجف اشرف.^۶
- تحصن گروهی از رهبران انقلابی و علمای شهر در حرم امیرالمؤمنین علی (ع) و درخواست پیوستن قبایل و عشایر حومه نجف به ساکنان شهر در مقابله با قوای اشغالگر.^۷

۱ - المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۱۶.

۲ - پینین، ج ۳، ص ۲۱۶ و کامل سلمان الجبوری، ص ۴۱.

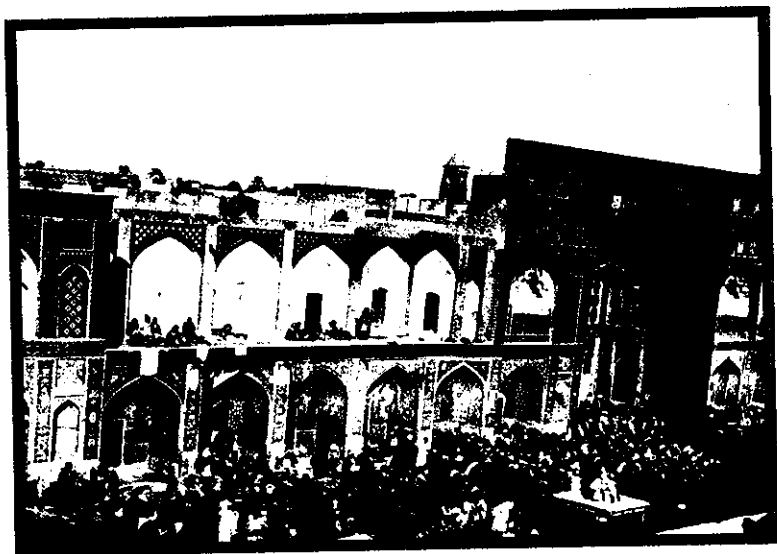
۳ - در زمینه چگونگی مرگ وی بنکرید به محمد علی کمال الدین، ص ۲۲۷، همچنین کامل سلمان الجبوری، ص ۶۲ و نیز عبدالله فهد نفیسی، صص ۴۰ - ۴۱.

۴ - المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۱۵.

۵ - کامل سلمان الجبوری، صص ۶۲ - ۷۴.

۶ - این محاصره ۴۵ روز دوام یافت. رک به المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۴۸.

۷ - المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۳۱.

روضه علوی

- اعلام آمادگی اعضای جمعیت نهضت اسلامی برای رویارویی با حکومت اشغالگر.^۱
- اعزام هشت هزار نیروی نظامی از سوی بریتانیا برای محاصره نجف و همچنین تعیین برخی شرایط در برابر عدم تعرض به شهر از سوی سرفرماندهی بریتانیایی، از جمله تحویل قاتلان کاپیتان مارشال.^۲
- نامه سرپرسی کاکس برای آیت الله سید محمد کاظم یزدی مبنی بر خواست از ایشان برای آرام کردن اوضاع و نکوهش اقدام اهالی نجف در قتل کاپیتان مارشال (۷ جمادی الثانی).^۳

۱- کامل سلمان الجبوری، ص ۵۱.

۲- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۲۲.

۳- کامل سلمان الجبوری، ص ۲۰۸.

• اقدام نیروهای بریتانیایی برای حفر خندق در اطراف حصار نجف و سنگربندی با ایجاد شبکه‌هایی از سیم خاردار.^۱

• اعزام چندگردان نیروهای هندی از بصره برای پیوستن به نیروی بریتانیایی.^۲

• تشکیل جلسه در حضور آیت الله سید محمدکاظم یزدی برای بهبود اوضاع و رفع محاصره با دعوت از حاکم بریتانیایی، بالفور و گروهی از رؤسای قبایل و عشایر (۸ جمادی الثانی).^۳

• پیوستن دو قبیله شمر و صقور (زقر) به اهالی نجف.^۴

• آغاز درگیری و تبادل آتش میان محاصره شدگان با نیروی اشغالگر (۹ جمادی الثانی).^۵

• دعوت کاپیتان بالفور از علما و عشایر کوفه برای ابلاغ شرایط سیاسی - امنیتی حکومت طی دوران اشغال.^۶

• تجمع گروهی از بی‌پناهان و فقرا در برابر بیت آیت الله یزدی برای استمداد از ایشان (۱۰ جمادی الثانی).^۷

• انتشار بیانیه علمای نجف، مبنی بر درخواست از مقامات حکومت اشغالی برای رفع

محاصره و عفو عمومی در نجف اشرف (۱۱ جمادی الثانی).^۸

• بازگشت گروهی دیگر از رهبران حکومت مستقل نجف به شهر برای مشارکت در

مسیر مقابله و مقاومت اهالی علیه نیروی محاصره کنندگان (۱۲ جمادی الثانی).^۹

۱- پیشین، ص ۷۴ و همچنین محمد علی کمال الدین، ص ۲۱۷.

۲ المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۲۲۱-۲۲۲.

۳ کامل سلمان الجبوری، ص ۷۸.

۴- پیشین، همانجا.

۵ کامل سلمان الجبوری، ص ۷۶.

۶ پیشین، ص ۷۹.

۷ کامل سلمان الجبوری، ص ۸۵.

۸ محمد علی کمال الدین، ص ۲۱۸، همچنین المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۲۲۶-۲۲۷ و نیز کامل سلمان الجبوری، ص ۸۸.

۹ در میان ایشان کردی بن عطیه، عیسی جیبان و ... حضور داشتند. بنگرید به کامل سلمان الجبوری، ص ۸۷.

- ردّ درخواست علمای نجف، که در بیانیه ای، به تأسی از آیت الله یزدی، خواهان رفع محاصره و اعلام عفو عمومی شده بودند، از سوی سرپرسی کاکس سرفرماندهی نیروهای بریتانیایی بغداد.^۱
- وزش توفان شن در نجف و حوالی آن (۱۷ جمادی الثانی).^۲
- بارش سخت باران و اوضاع نامساعد جوّی، که برای اهالی نجف، امکان قطع خطوط محاصره انگلیسی‌ها را فراهم آورد (۱۸ جمادی الثانی).^۳
- بروز قحطی در شهر و کمبود آذوقه.^۴
- ارسال تلگراف کنسول ایران در نجف به سفارت در بغداد با مضمون اوضاع نامساعد شهر و سرنوشت اهالی و زوّار.^۵
- حمله سپاه اشغالگر به شهر که به شکست آنها منجر شد (۱۹ جمادی الثانی).^۶
- عزیمت گروهی از علماء به نزد مقامات حکومتی، برای شکایت از رفتار سربازان با اهالی نجف.^۷
- خروج آیت الله سید محمد کاظم یزدی از نجف به سوی کوفه برای مذاکره با حاکم اشغالگر به منظور رفع محاصره (۲۰ جمادی الثانی).^۸

۱- المسلمی العقیلى، ج ۳، ص ۲۲۸.

۲- کامل سلمان الجبوری، ص ۹۶.

۳- پیشین، ص ۹۸.

۴- ایضاً، همانجا.

۵- الجبوری، ص ۹۸.

۶- پیشین، ص ۱۰۲.

۷- ایضاً، ص ۱۰۴.

۸- ایضاً، همانجا.

- نامهٔ آیت الله یزدی و برخی از علماء به مسئولان حکومت اشغالی در بیان اتفاق نظر این دسته از اهالی نجف در همراهی با بریتانیا و عدم مشارکت در درگیریها (۲۱ جمادی الثانی).^۱
- خواست آیت الله یزدی از رهبران انقلاب نجف برای امضای تفاهمنامه با غوای بریتانیایی اشغالگر و اظهار ندامت از رخدادهای گذشته (۲۲ جمادی الثانی).^۲
- انجام مذاکرات آیت الله یزدی با فرماندهی قوای بریتانیا، که بر اثر پافشاری مقامات اشغالگر بر خواستهای قبلی خود بی نتیجه ماند.^۳
- تشکیل جلسه‌ای در منزل آیت الله یزدی برای بررسی و تشریح اوضاع، پیشنهاد گفت و گو و تفاهم با مقامات بریتانیایی که در پی مخالفت علماء با این نظر، جلسه بدون نتیجه پایان یافت.^۴
- ایجاد دو دستگی میان علمای نجف در باب نحوهٔ مقابله و دفاع از شهر.^۵
- بروز قحطی و مرگ اهالی شهر به سبب عدم دسترسی به آذوقه.^۶
- مواجههٔ مهدی سید سلمان، بزرگ محلهٔ الحویث با انقلابیون و در حمایت از آیت الله یزدی که موجب استیلای وی بر شهر و دستگیری انقلابیونی شد که مقامات بریتانیایی اسامی آنها را قبلاً به عنوان مقصر اعلام کرده بودند.^۷
- نامهٔ آیت الله یزدی به حاکم بریتانیایی مبنی بر پذیرش شروط و اعلام تسلیم (۲۲ جمادی الثانی).^۸

۱- پیشین، ص ۱۰۸.

۲- پیشین، ص ۱۰۹.

۳- ایضاً، صص ۱۰۶-۱۰۷.

۴- جهت اطلاع بیشتر رک به کامل سلمان الجبوری، ص ۱۰۷.

۵- ایضاً، ص ۱۰۸.

۶- ایضاً، صص ۱۰۹-۱۱۰.

۷- المسلمی العقیلى، ج ۳، صص ۲۲۷-۲۲۸.

۸- الجبوری، ص ۱۰۹.

- درخواست ۲۴ ساعت مهلت سید مهدی سید سلمان مسئول امور انتظام شهر از قوای بریتانیایی، برای تسلیم قاتلان کاپیتان مارشال حاکم قبلی شهر به قوای اشغالگر (۲۳ جمادی الثانی).^۱
- ورود سپاه بریتانیایی به منطقه جبل الحویش.^۲
- درخواست سید مهدی سید سلمان از حکومت اشغالی برای تساهل در رفتار با اهالی و انقلابیون نجف (۲۴ جمادی الثانی).^۳
- بمباران بخشهایی از شهر نجف از سوی توپخانه نیروهای بریتانیایی و سپس ورود سربازان انگلیسی (۲۵ جمادی الثانی).^۴
- انتشار فهرستی شامل اسامی یکصد نفر، که دولت بریتانیا قصد محاکمه آنها را داشت (۲۶ جمادی الثانی).^۵
- تعیین غرامت از سوی مقامات اشغالگر برای خساراتی که بر اثر مقاومت اهل شهر بر نیروی بریتانیا وارد شده است.
- افزایش قیمت اقلام عمده تجاری و کالاهای مورد نیاز مردم.^۶
- ایجاد دو گروه در هر محله، یکی برای اخذ غرامت از اهالی و دیگری با هدف شناسایی و دستگیری افرادی که اسامی آنها در فهرست یکصد نفره بریتانیایی‌ها ثبت شده بود (۲۷ جمادی الثانی).^۷
- فرار حاج نجم بقال الدلیمی مسئول قتل کاپیتان مارشال به منطقه العمارة نجف.^۱

۱- الجبوری، ص ۱۱۲.

۲- ثوره العشرين، صص ۴۲-۴۳.

۳- الجبوری، ص ۱۱۵.

۴- محمد علی کمال الدین، ص ۲۲۲.

۵- الجبوری، صص ۱۲۶-۱۲۸.

۶- المسلمی العقیلی، ج ۲، ص ۳۱۱.

۷- الجبوری، ص ۱۲۳.

- تسلیم حاجی نجم بقال الدلیمی به مقامات بریتانیایی (۲۸ جمادی الثانی).^۲
- رفع موانع ایجاد شده در مسیر انتقال آب شرب اهالی نجف از سوی نیروهای بریتانیایی پس از استیلای کامل بر شهر.^۳
- درخواست مقامات بریتانیایی برای خروج آیت الله یزدی از شهر که با مخالفت وی روبه رو شد (۲۹ جمادی الثانی).^۴
- انتقال زوآر هندی تبعه بریتانیا، حاضر در شهر نجف از سوی قوای اشغالگر.^۵
- فراخوان رؤسای عشایر بنا به درخواست مقامات بریتانیایی و تشریح تصمیم دولت بریتانیا بر تداوم محاصره تا زمان تحویل همه افراد مذکور در فهرست یکصد نفره.^۶
- تفتیش خانه‌های محله‌های مشراق و عماره و تیراندازی سربازان انگلیسی در محلات مذکور (۲۹ جمادی الثانی).^۷
- تعیین پاداش ۵۰۰ روپیه‌ای برای کسانی که بتوانند اطلاعاتی از مخفیگاه انقلابیون در اختیار مقامات بریتانیایی قرار دهند (۳۰ جمادی الثانی).^۸
- فرار شماری از انقلابیون از طریق قنوات شهر به حومه.^۹
- دعوت مقامات بریتانیایی از علماء و شماری از وجوه اهالی، برای دیدن استحکامات و توان نظامی قوای بریتانیایی با هدف نمایش قدرت و تأکید بر اینکه هنوز قصد اشغال همه شهر را ندارند و مایلند حرمت شهر حفظ شود.^{۱۰}

۱ پیشین، ص ۱۳۵.

۲ ایضاً، ص ۱۳۶.

۳- ایضاً، همانجا.

۴ الجبوری، ص ۱۳۹ و المسلمی العقیلبی، ج ۳، ص ۲۴۹.

۵ پیشین، ص ۱۳۶.

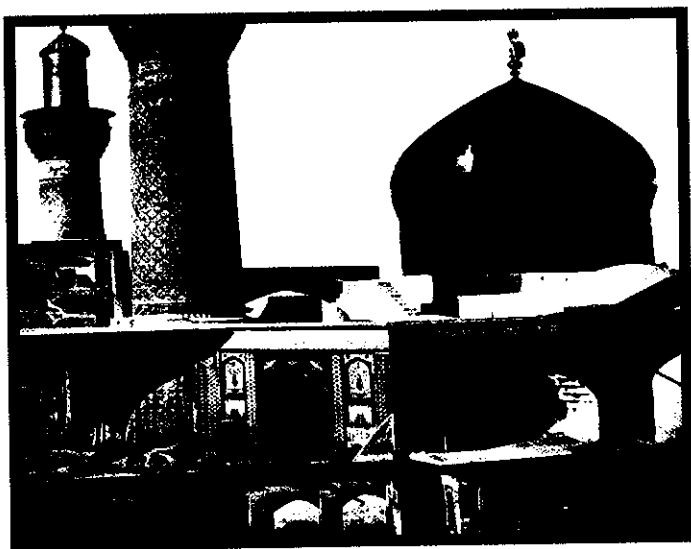
۶- ایضاً، ص ۱۳۹.

۷ ایضاً، همانجا.

۸ الجبوری، ص ۱۳۸.

۹ ثورة النجف، ص ۳۱۶.

- انتقال حاج عطیه ابوگلل از نجف به کوفه برای آغاز محاکمه وی و فرار دوباره او از زندان موقت.^۲
- آغاز خروج زوآر ایرانی و ترک شهر و اعلام موافقت مقامات بریتانیایی در این زمینه (۳ رجب).^۳
- واگذاری انتظامات شهر کربلا از سوی مقامات بریتانیایی به شیخ فخر الدین فرزند حاجی کمونه و انتصاب دوباره حمید خان فرزند نظام العلمای خراسانی به عنوان حاکم نجف، بروز درگیری میان قوای بریتانیایی با قبایل شَمَر و صقور (زقر).^۴

گنبد حسینی از زاویه جنوب شرقی - مجموعه کاخ گلستان

۱ - محمد علی کمال الدین، ص ۱۹۵.

۲ - الجبوری، ص ۳۷.

۳ - پیشین، صص ۱۴۲-۱۴۷.

۴ - بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۶ق، کارتن ۶۶، دوسیه ۲۱، ص ۲۸.

- انتصاب یک تاجر نجفی به نام بقال از سوی مقامات اشغالی به عنوان مسئول فروش مایحتاج و آذوقه اهالی شهر، در پی کمبود مایحتاج عمومی.^۱
- اجازه قوای بریتانیایی برای حمل برخی جنائز اهالی که از گرسنگی جان باخته بودند و لاشه حیواناتی که بر اثر نبودن علوفه تلف شده بودند، برای جلوگیری از شیوع بیماریهای عفونی (۷ رجب).^۲
- حضور کاپیتان بالفور در منزل آیت الله یزدی برای مذاکره با ایشان (۸ رجب).^۳
- تلگراف سرپرسی کاکس خطاب به آیت الله یزدی، برای مقابله قاطع و سریع با کسانی که احتمالاً در برابر اعدام انقلابیون دست به تحرکاتی خواهند زد (۱۰ رجب).^۴
- بروز قحطی در شهر نجف (۱۲ رجب).^۵
- صدور احکام متعدد برای انقلابیون نجف شامل اعدام، حبس ابد و تبعید به خارج از خاک عراق، مانند روستایی در ناحیه سمرپور شمال هندوستان.^۶
- تعیین غرامت نیروی اشغالگر به میزان یکهزار قبضه تفنگ و ۵۰۰۰۰ روپیه، برای اهالی نجف (۱۴ رجب).^۷
- ضرب‌الاجل ۳ روزه حکومت اشغالی به اهالی نجف برای تحویل سلاح و تهدید کسانی که از این فرمان سرپیچی کنند به مجازاتهای سخت (۱۶ رجب).^۸

۱- الجبوری، ص ۱۴۶.

۲- پیشین، ص ۱۴۷.

۳- پیشین، ص ۱۴۸.

۴- الجبوری، ص ۱۴۹.

۵- پیشین، همانجا.

۶- حکم اعدام برای ۱۳ نفر صادر شد و ۷۴ نفر نیز به تبعید روانه شدند که از میان آنها باید به عمر حاج علوان، طلیفج حسون، محمد ابوالحب، مهدی موسوی، محمد طباطبایی و عبدالکریم عواد اشاره کرد. این تبعید موجب اعتراض آیت الله محمد تقی شیرازی نیز گردید. بنگرید به عبدالله فهد نفیسی، ص ۱۰۷، همچنین المسلمی العقلی، ج ۳، ص ۲۵۶.

۷- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سال ۱۳۳۶ق، کارتن ۶۶، دوسیه ۲۱، ص ۲.

۸- طی ۲۴ ساعت پس از انتشار این اعلامیه ۳۰۰ قبضه تفنگ تحویل مقامات بریتانیایی شد. بنگرید به الجبوری، ص ۱۵۲.

- کاهش چشمگیر بهای غلات (۱۹ رجب)^۱.
- گشایش درهای صحن شریف حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) که به سبب التهابات و درگیریه‌ها به مدت ۴۵ روز بر روی زوآر بسته بود (۱۹ رجب)^۲.

درب آستان ملائک پاسبان امیرالمؤمنین علی(ع)

- آغاز بازسازی مزارات انبیای مدفون در وادی السلام نجف (حضرت هود و حضرت صالح علیهما السلام) که قوای بریتانیایی آنها را تخریب کرده بودند.^۳

۱ الجبوری، ص ۱۵۵.

۲ پیشین، ص ۱۵۵.

۳ المسلمی العقیلبی، ص ۳۳۳.

- اعتصاب نانواییهای شهر نجف در اعتراض به کمبود آرد (۲۰ رجب).^۱
- تسلیم حاج عطیه ابوگلل، که موجی از اندوه در میان اهالی پدید آورد (۲۱ رجب).^۲
- تأسیس حزب سرّی نجف، به رهبری شیخ الجزائری و شیخ محمد رضا شبیبی با هدف تحقق استقلال عراق (جمادی الثانی).^۳
- تشکیل جریان سیاسی - اسلامی به نام «هیئت علمیه» درنجف، به راهبری شیخ الشریعه اصفهانی.^۴
- اعلام رسمی پایان محاصره نجف از سوی مقامات بریتانیایی (۲۲ رجب).^۵
- مهاجرت آیت الله میرزا محمد تقی شیرازی از سامراء به کربلا.^۶
- باران سخت در کوفه و نجف.^۷
- انتشار شایعه احتمال حمله عشایر به نیروهای بریتانیایی مستقر در نجف و افزایش رعب و هراس ساکنان از بروز دوباره درگیری (۲۶ رجب).^۸

۱- الجبوری، ص ۱۵۶.

۲- بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال ۱۳۳۶ق، کارتن ۶۶، دوسیه ۲۱، ص ۲.

۳- عبدالحلیم الرهیمی، ص ۱۹۵ و همچنین آل محبویه، ج ۱، صص ۳۴۴-۳۴۸.

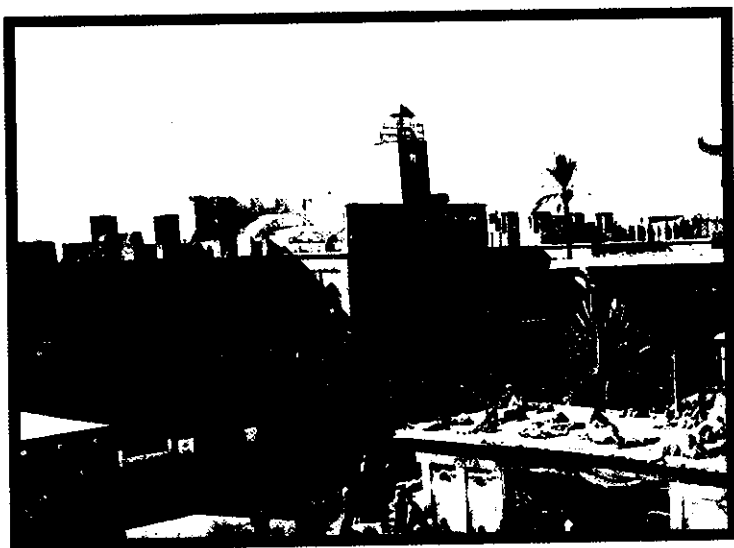
۴- عبدالحلیم الرهیمی، ص ۱۹۶.

۵- الجبوری، ص ۱۵۹.

۶- آل محبویه، ج ۲، ص ۵۵.

۷- الجبوری، ص ۱۶۳.

۸- پیشین، ص ۱۶۴.

صحن روضه حسینی - مجموعه کاخ گلستان

- اقدام نیروهای بریتانیایی در تخریب برخی از منازل مسکونی نزدیک حصار شهر نجف.
- درگذشت برخی از علماء و فضلا: شیخ حسین خاقانی^۱، شیخ حسین بیدگلی (رجب)^۲، آقا سید علی داماد (۲۲ صفر)^۳، آقا سید کاظم خلخالی (۱۹ ذی حجه)^۴، شیخ شیخ محمد حسین قمشه‌ای (۱۵ محرم)^۵، شیخ محمد صادق آل مسعود بهبهانی^۶، شیخ شیخ محمود بستی (۲۶ جمادی الثانی)^۷ در نجف و آیت الله مجاهد سید مصطفی کاشانی^۸ و سید مهدی حیدری^۹ در کاظمین.

۱- وی در حجره شماره ۳ صحن علوی مدفون است. الفتلاوی، ص ۱۱۷.

۲- ایشان را در صحن شریف به خاک سپردند. پیشین، ص ۱۱۹.

۳- محل خاکسپاری وی در ایوان علما صحن علوی می‌باشد. پیشین، ص ۲۲۶.

۴- وی بر اثر ابتلا به وبا درگذشت و در حجره ۱۳ روضه حیدری در نجف به خاک سپرده شد. ایضاً، ص ۲۴۲.

۵- محل دفن ایشان ایوان مقبره شیخ الشریعه است. ایضاً ص ۲۸۵.

۶- ایشان نیز در صحن مدفون شده‌اند. ایضاً، ص ۳۰۱.

۷- محل دفن وی حجره ۴۷ همان موضع در نجف می‌باشد. ایضاً، ص ۳۴۸.

۸- وی در یکی از حجرات حرم مقدس کاظمین مدفون شده‌اند (۱۹ رمضان)، ربک به محمد المنصور، ص ۲۶۶.

۹- محل دفن ایشان حسینیة حیدری حرم کاظمین می‌باشد. پیشین، ص ۲۶۹.

(۱۳۳۸ ق حدود سالهای ۱۹۱۹/۱۹۲۰ م)

- دستگیری و تبعید گروهی از آزادیخواهان کربلا به جزیره هنگام ایران، به دست قوای اشغالگر بریتانیا.^۱
- صدور فتوای آیت الله میرزا محمدتقی شیرازی ردّ امارت و سلطنت غیر مسلمان، حتی اگر با انتخاب مسلمانان باشد.^۲
- دیدار حاکم بریتانیایی کل عراق ویلسن، با آیت الله شیرازی به منظور اخذ فتوا در نقض امر جهاد یا اتمام دوره آن، به منظور توقف مبارزه مجاهدان مناطق جنوب ایران علیه بریتانیا و ردّ درخواست او.^۳
- تصمیم علما و سران نجف برای طرح پرچم ملی عراق.^۴
- تیراندازی مدافعان شهر نجف به هواپیماهای شناسایی بریتانیایی که بر فراز آن شهر در حال مأموریت بودند.^۵
- اقدام اهالی نجف در ایجاد گروههای گوناگون برای شرکت در جهاد علیه نیروهای انگلیسی.^۶

۱ در میان این جمع افرادی از جمعیت وطن اسلامی چون شیخ محمدرضا فرزند آیت الله شیخ محمد تقی شیرازی، شیخ هادی کمونه، محمد شاه هندی، عبدالکریم آل عواد، عمر و عثمان حاج علوان، احمد و عبدالمهدی القنبر، سید محمد علی طباطبایی، کاظم ابو ذان و... حضور داشتند که برخی از آنها از اعضای جمعیت اتحاد و ترقی و از مبارزین علیه استعمار عثمانی نیز بودند. رک به سلمان هادی الطعمه، ص ۳۹۶.

۲ متن فتوا چنین است که «هیچ احدی از مسلمانان نمی تواند غیر مسلمان را برای امارت و سلطنت بر مسلمانان انتخاب کند. ۲۰ ربیع الاول ۱۳۳۷ ق». بنگرید به الرهیمی به نقل از عبدالرزاق الحسینی، **العراق فی دوری الاحتلال و الانتداب**، بیروت ۱۹۷۸، ج ۱، ص ۷۴ وی همچنین در فتوی دیگری که در رمضان همین سال صادر نمود از مردم خواست تا با شرکت در تجمعهای مسالمت آمیز، خواستار حقوق مشروع خود و حفظ استقلال عراق شوند. رک به خلیلی، ج ۸، صص ۳۴۰ - ۳۴۱.

۳ الرهیمی، ص ۲۰۵.

۴ المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۸۰.

۵ محمد علی کمال الدین، ص ۲۶۶.

۶ پیشین، ص ۲۶۷.

- برگزاری انتخابات حکومت ملی و ایجاد شعب رأی‌گیری برای انتخاب اعضای دو قوه مجریه و مقننه، از سوی اهالی نجف.^۱
- دستگیری حمیدخان فرزند نظام العلما و حاکم سابق نجف، به دست روسای سپاه ملی کربلا.^۲
- تصرف دوباره سرای عطیه ابوگلل به دست فرزندش کردی بن عطیه و اخراج قوای بریتانیایی.^۳
- آتش سوزی در کتابخانه شیخ محمد بن شیخ عیسی از آل حیدر در نجف اشرف.^۴
- انتشار روزنامه استقلال.^۵
- ورود شیخ ابوالقاسم نجفی، امام خوجه‌های اثنی عشری بمبئی به عتبات عالیات.^۶
- سفر رسمی سلطان احمد شاه قاجار به مشاهد مقدسه.^۷
- تشکیل جلسه ای عمومی از سوی علماء، مراجع و رؤسای قبایل عراق در نجف و انتشار بیانیه‌ای که در آن، احقاق حقوق اهالی عراق از نظام تحت نظارت بریتانیا خواسته شده بود.^۸
- تصمیم اهالی نجف برای اقدام به جهاد علیه قوای اشغالگر.^۹

۱- ایضاً، ص ۲۶۸. نتیجه رای‌گیری منجر به انتخاب نمایندگان ۴ محله اصلی نجف شد. در این زمینه بنگرید به المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۲۸۳.

۲- محمد علی کمال الدین، ص ۲۷۱.

۳- المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۲۸۰.

۴- پیشین، ج ۱، ص ۱۲۴.

۵- این روزنامه در چاپخانه حیدری به چاپ رسید و پس از مدتی از نام الفرات استفاده کرد ولی سرانجام یکماه پس از انتشار چاپ آن از سوی نیروهای بریتانیایی توقیف شد. بنگرید به آل مجبویه، ج ۱، ص ۱۸۰.

۶- بنگرید به روزنامه چهره نما، اول رجب، سال ۱۷، شماره ۷۸.

۷- آل مجبویه، ج ۱، ص ۲۲۷. همچنین روزنامه چهره نما، اول ذیقعد، سال ۱۷، شماره ۸۳.

۸- این بیانیه را علمایی چون شیخ الشریعه اصفهانی، میرزا محمد تقی شیرازی و ... امضا نموده و در ۲۰ رمضان آن را به حاکم نجف تسلیم نمودند. رک به محمد باقر احمد البهادلی، ص ۵۵ و المسلمی العقیلي، ج ۳، صص ۲۷۲-۲۷۳. همچنین محمد علی کمال الدین، صص ۲۵۶-۲۶۰.

۹- المسلمی العقیلي، ج ۳، ص ۲۸۱.

- خاکسپاری میرزا محمد تقی شیرازی در کربلا^۱ و انتقال پیکر آقا سید اسماعیل صدر اصفهانی (متوفی در کاظمین) برای دفن در صحن حرم ابو عبدالله الحسین (ع)^۲.
همچنین شیخ کاظم اهوازی در نجف اشرف^۳.
- جنبش عشیره ای در سامراء که موجب تعرض ناموفق قوای بریتانیایی شد.^۴

(۱۳۳۹ ق حدود ۱۹۲۰م)

- اعلام استقلال عراق و تشکیل نظام جمهوری.

۱ - آل محبوبه، ج ۲، ص ۵۵.

۲- سلمان هادی الطعمه، صص ۲۹۱ - ۲۹۲ همچنین بنگرید به روزنامه **چهره نما**، اول شعبان، سال ۱۷، شماره ۷۹ برای اطلاع از شرح حال ایشان بنگرید به **گلشن ابرار**، ج ۳، صص ۲۱۸-۲۲۷.

۳- المسلمی العقیلی، ج ۳، ص ۲۸۵.

۴ لانگریک، ص ۲۳۱.

فهرست اعلام

الف - اشخاص

- آباقاخان ۳۴، ۴۴
 آتاترک ۲۶۸
 آتشی، محمدطاهر ۴۱۸
 آزند، یعقوب م، ۱۶۳
 آستان قلی بیگ ۳۷۶، ۳۸۴
 آشتیانی، محمدحسن ۳۴۴
 آشتیانی، میرزا حسن ط، ۲۷۲، ۲۹۱، ۳۱۷، ۳۲۰، ۳۴۶
 آشتیانی، میرزامصطفی ۳۱۷
 آصفالدوله ۱۲۳
 آصفالدوله امیر لنکهور ۴۵
 آصف بی ۴۳۹
 آغاسی، حاج میرزا ق، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۸، ۱۷۱
 آغامحمدخان قاجار ۹۸، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۲
 ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۱۰، ۲۱۴، ۳۱۶
 آقابزرگ تهرانی، شیخ صفحات متعدد
 آقاخان ۲۳۷
 آل بحر العلوم، جعفر بن محمد باقر بن علی بن رضا ۸۰
 آل بحر العلوم، سیدعلی ۲۱۴
 آل بحر العلوم، محمدتقی ۲۱۸
 آل بویه ۹، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۲۳، ۳۵
 آل خلیفه، سید محمد ۱۹۷
 آل خلیفه، محمدعلی و
 آل خلیفه احسایی، سید باقر ۳۱۶
 آل داود، مرتضی ۱۵۲
 آل زوین، مسلم ۴۰۴
 آل سعود ۳۲۵
 آل سلجوق ۲۶
 آل شیخ راضی، عبدالحسن ۴۲۹
 آل عباس بن عبدالمطلب ۲۸
 آل عبدالجبار قطیفی بوشهری، عبدالله ۲۲۵
 آل علی بن ابیطالب ۲۸
 آل قزوینی س، ۲۴۰
 آل کمونه ۴۳۲
 آل مانع، شیخ جعفر ۳۸۴
 آل محبوبه، احمد ۴۴۵
 آل محبوبه، جعفر باقر صفحات متعدد
 آل مسعود بهبهانی، محمدصادق ۴۵۹
 آل مظفر ۴۰
 آل مظفر نجفی، محمد ۳۶۶
 آل یاسین صفحات متعدد
 آمدروز ۱۰
 آوی، نظام الدین حسین بن تاج الدین ۴۰
 آیت الله زاده خراسانی، مهدی ۴۱۵
 آیت الله زاده رشتی، اسحاق ۴۱۶
 آیتی، عبدالمحمد ۱
 ابراهیم، ابوالفضل ص
 ابراهیم افندی ۲۷۵
 ابراهیم الخمیسی، شیخ ۷۰
 ابراهیم بن حسین طباطبایی ۳۴۵
 ابراهیم بن شیخ عبدالحسین سودانی ۳۴۵
 ابراهیم بن محمدعلی قمی ۲۸۴
 ابراهیم تجریشی ۳۴۴
 ابراهیم ثانی ۴۱
 ابراهیم خان ۱۰۴، ۱۳۵، ۱۴۴

- ابراهیم خان، میرزا ۲۲۹
 ابراهیم رضا افندی ۲۸۷
 ابراهیم شیرازی ۳۱۴
 ابراهیم کازرونی ۳۰۷
 ابراهیم مجتهد ۳۲۴
 ابراهیم ناجی بی ۴۱۹
 ابراهیمی، احمد ۷۶
 ابراهیمی، محمدنبی ن، ۲۶۸
 ابن اثیر، عزالدین علی ط، ی، ۲، ۴، ۶، ۱۰، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۲۷، ۲۹
 ابن اسفندیار، بهاءالدین محمدبن حسن ۴، ۷، ۹، ۳۱
 ابن المذهب قاضی ۲۲
 ابن بطوطه ۳۹، ۴۰
 ابن جبیر ۳۱
 ابن جوزی ی، ۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۸، ۲۹
 ابن حوقل ۱۶
 ابن خلدون ۲
 ابن رشید ۳۶۴، ۴۱۷
 ابن سعود وهابی ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۳۰، ۳۶۴
 ابن سهلان ۱۷، ۲۶
 ابن صباح کویتی ۳۵۷
 ابن طاوس، سیدرضی‌الدین علی ۳۹
 ابن طاوس، سیدسعدالدین موسی بن جعفر ۳۱
 ابن طاوس، عبدالکریم ص، ۱۴، ۱۵، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۳۸
 ابن عماد، عبدالحی ۱۱
 ابن فوطی ۳۳، ۳۷
 ابن قلانسی ۲۹
 ابن کثیر ص، ۱۰، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۱
 ابن ملجم، عبدالرحمن ۱
 ابن نجار ۲۷
 ابوالحسن اردشیربن حسن ۳۱
 ابوالحسن اصفهانی(خوش مزه) ۳۶۶
 ابوالحسن بن قاسم بن عبدالعزیز بن محمدباقر بن نعمت الله مازندرانی ۱۷۶
 ابوالعباس کافی ۱۶
 ابوالغنائم معمر بن محمدبن عبیدالله ۲۵
 ابوالفتح اسامه علوی ۲۵
 ابوالفداء ۱، ۱۳
 ابوالفضل مجتهد ۵۵، ۳۵۲
 ابوالفوارس ۱۵
 ابوالقاسم بن محمدتقی نوری ۳۰۸
 ابوالقاسم بوشهری ۲۷۱، ۲۶۹
 ابوالقاسم جعفر بن محمد قولیه قمی ۱۳
 ابوالقاسم خان، میرزا ۳۳۷
 ابوالقاسم مغربی ۱۹
 ابوالقاسم نجفی ۴۶۱
 ابوالقاسم، سیدمحمد ۳۱۳
 ابوالکیجار ۱۹
 ابوالمظفر بن علاءالدین اصفهانی ۱۰۱
 ابوالمظفر عماد ۱۹۴
 ابوالمعالی میرجمال‌الدین نطنزی ۵۴، ۵۵، ۵۶
 ابوالمعالی، کمال الملک ۲۰
 ابوالنعمان ۳۱۶
 ابوالهیجاء عبدالله بن حمدان ۸
 ابواویس حسن جلایری ۴۱
 ابوتراب، شیخ ۳۸۶

- ابونمام ۲۲
 ابو جوهرنجفی ۴۰۲
 ابو ذان، کاظم ۳۸۴، ۴۶۰
 ابوسعید ۱۶
 ابوسعید بهادر خان ۴۰
 ابوشجاع فنا خسرو بویهی ۱۴
 ابوطالب پسر مهنا ۵۷
 ابوطالب مؤید الدین محمد بن علقمی
 بغدادی قمی ۳۳
 ابوطالب، شیخ ۱۸۶، ۲۲۵
 ابوطالب، میرزا ۱۱۲
 ابوطاهر جلال الدوله ص، ۲۰
 ابوعلی بن خشرم الحلّی ۳۴
 ابوعلی حسن بن محمد، شیخ ۲۵
 ابوگلل، عطیه ۳۴۶، ۳۵۷، ۳۶۲، ۳۸۳، ۳۸۷،
 ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۰۲، ۴۳۲، ۴۳۶، ۴۴۰، ۴۴۱،
 ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۵۵،
 ۴۵۸، ۴۶۱
 ابوگلل، محمد ۴۳۶، ۴۴۰
 ابومنصور ۱۶
 ابومنصور، امیر ۲۱
 ابومنصور، ملک عزیز ۲۰
 ابونصر شاپور بن اردشیر ۲۴
 ابویوسف ۲۴۶، ۲۸۸، ۳۶۴
 ابویوسف بغدادی ۲۳۹
 ابی بکر ۱۹
 اتابکی، پرویز ۳۱
 احداکبر شبکه ساز ۸۸
 احسائی س
 احسائی، شیخ احمد ۱۳۸، ۱۵۴
 احمد ۱۶۸
 احمد، استاد ۹۴
 احمد، حاجی ۱۸۵
 احمد، شیخ ۴۲۶
 احمد آقا ۱۸۰
 احمد افندی ۲۸۱، ۲۹۲
 احمد بن حسین ۲۲۸
 احمد بن حنبل ۲۲، ۲۳
 احمد بن عبدالعزیز بن محمد حدیثی ۳۹۴
 احمد بن مجاور النجفی ۲۹۴
 احمد بن محسن الحلفی حویزی ۱۸۱
 احمد بن محمد حسن ۴۴۴
 احمد بن محمد منجم رشتی ۳۰۹
 احمد بن نورالدین ۱۹۷
 احمد بیگ ۲۵۶
 احمد پاشا ۷۳، ۷۴، ۷۷، ۷۸، ۱۸۷، ۱۸۸
 احمد جمال الدین ۳۲
 احمد جواد شیرازی ۲۳۲
 احمد خان ۹۳
 احمد خان، سلطان ۴۴
 احمد سوم، سلطان ۷۲
 احمد شاه قاجار ۳۱۰، ۴۶۱
 احمد شیرازی ۴۲۷
 احمد ضیاء بیک افندی ۴۱۱
 احمد عزت ۲۹۸
 احمد فیضی پاشا ۳۳۰
 احمد قفطان ۲۲۶
 احمد کبیر، سید ۹۵
 احمد کربلایی ۴۴۳
 احمد مجتهد ۲۵۹

- احمد میرزا ۴۰۳
 اخباری اکبرآبادی، محمد ۱۳۰
 اختری ذ
 اختری، حجه الاسلام ب
 اختری، محمدحسن خ.
 ادهم افندی ۱۳۱، ۱۶۲
 ادیب الملک قاجاری، ۱۷۳، ۱۷۷
 ارباب اصفهانی، محمدابراهیم ۲۰۳
 اربلی، عیسی ۲۹۳
 ارجعی ۲۰۱
 اردبیلی، جواد ۲۵۲
 اردشیر ۲۴
 اردکانی شیرازی، علیرضا بن کمال‌الدین
 حسین ۹۱
 اردکانی، فاضل ۲۴۷
 اردوبادی، ابوالقاسم س
 اردوبادی تبریزی، ابوالقاسم ۴۳۵
 اردوبای، محمدعلی ۱۴۷
 ارسلان مظفر، ابوحارث ۲۳
 ارغون چنار، علی ذ
 الازری بغدادی، شیخ کاظم ۱۰۵
 الأزری، عبدالحسین ۴۰۵
 استرآبادی، عبدالهادی ۲۳۱، ۲۳۸، ۲۳۹
 ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۱۲، ۳۲۰
 استرآبادی، مهدی ۲۳۱، ۲۷۶
 استوزر، رونالد ۴۴۲
 اسحاق افندی ۳۸۱
 اسحاق رشتی ۳۸۵
 اسدآبادی، سیدجمال‌الدین ۸۸، ۲۷۲، ۲۷۳
 اسدالله خان نظام العلما ۲۸۶
 اسدالله رشتی ۳۳۲، ۴۰۱
 اسدالله شوشتری ۴۴۰
 اسدالله شیرازی ۲۸۴
 اسعدافندی ۱۳۷
 اسفراینی، عطاملک ۴۴
 اسکندربیک ترکمان ۴۳، ۴۶، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷
 اسلامی، حسین ۶۴
 اسماعیل اول صفوی، شاه ۴۳، ۴۴، ۴۵
 ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۱۰۰، ۱۳۰، ۱۵۹
 اسماعیل بیک ۱۱۲
 اسماعیل پاشا ۲۰۳، ۲۱۲
 اسماعیل خان ر، ۱۹۸
 اسماعیل خان امین‌الملک ۲۶۱
 اسماعیل خان مترجم، میرزا ۲۲۹
 اسماعیل دوم، شاه ۵۳
 اسماعیل رشتی ۳۹۷، ۴۰۱
 اسماعیل شعبان ۱۷۴
 اسماعیل شیرازی، میرزا ۲۶۲
 اسماعیل صفوی، شاهزاده ۵۱
 اسماعیل، استاد ۸۸
 اسماعیل، حاجی ۱۸۷
 اشرف افغان ۸۴
 اشرف بیگ ۲۳۸
 اشرف، سردار ۴۱۹
 اشکوری س
 اشکوری، ابوالقاسم ۳۸۴
 اشکوری، جعفر ۳۰۹
 اشنانی، محمدبن حسین ۵
 اصطهباناتی، میرزابابا ۲۰۳

- اصفهانی، ابوالحسن ۳۲۴
 اصفهانی خوانساری، محمد ۲۵۶
 اصفهانی (نیلروش)، محمدحسین ۸۴
 اصفهانی، آیت الله ۴۱۶
 اصفهانی، ابراهیم ۲۰۱، ۲۰۶، ۲۰۹
 اصفهانی، ابوالفرج ۵، ۲۷
 اصفهانی، ابوطالب ۱۰۱، ۱۱۳
 اصفهانی، راهب ۸۳
 اصفهانی، عبدالسمیع ۱۴۸
 اصفهانی، علاءالدین ۱۰۱
 اصفهانی، محمدباقر ۲۵۰
 اصفهانی، محمدحسین ۲۷۶
 اصفهانی، محمدعلی ۸۰
 اصفهانی، میرزا معصوم ۹۳
 اصفهانی، نورالله ۲۵۰
 اعتضادالسلطنه، علیقلی میرزا ۱۰۱، ۱۰۴،
 ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۴، ۱۲۹، ۱۳۱،
 ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۴۶
 اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان ۶۰، ۶۱، ۱۱۰
 الاعرجی، حسن ۹۷
 الاعرجی، سید راضی ۱۳۴
 الاعرجی، سیدعلی ۱۰۲
 الاعرجی، عیسی ۴۳۵
 الاعرجی، محسن ۱۲۷
 الجزائری، احمد س
 اعسم نجفی ۲۶۳
 الانباری، عامر عزیز ذ
 افشار، ایرج ۴۳، ۲۱۴، ۲۳۴
 افشار، فتحعلی خان ۸۴
 اقبال، عباس ۴، ۷، ۹، ۳۱، ۳۳، ۷۵
 امام جمعه ۳۲۴
 امام جواد(ع) صفحات متعدد
 امام حسین(ع) صفحات متعدد
 امام رضا(ع) ۳۰۰، ۳۱۶، ۳۱۹، ۴۲۰، ۴۳۵
 امام سجاد(ع) صفحات متعدد
 امام علی(ع) صفحات متعدد
 امام موسی کاظم(ع) صفحات متعدد
 امام مهدی(ع) صفحات متعدد
 امام وردی میرزا ۱۴۴
 امام هادی(ع) صفحات متعدد
 امامقلی میرزا ۷۹، ۱۸۰
 امان الله خان ۱۲۷
 امجدعلی شاه ۱۵۹
 امیربهادر جنگ ۳۷۲
 امیر تومان ۳۴۹
 امیرکبیر ۱۵۲، ۱۷۱، ۱۷۶، ۱۹۲، ۱۹۷، ۲۱۳
 امیرمحمدبن رشید ۲۲
 امیرمحمد مهدی ۹۲
 امین افندی ۲۵۹
 امینالتجار، محمد ۳۵۷
 امینالدوله ۲۱۷، ۳۰۷، ۳۹۶
 امینالدوله هندی ۱۷۱
 امینالدوله، عبدالله خان ۱۳۶، ۱۴۲، ۱۶۰
 امینالدوله، علی خان ۳۱۵
 امینالدوله، فرخ خان ۱۷۱
 امینالدوله، قنات ۱۳۶
 امینالسلطان، علی اصغر خان ۲۶۱
 امینالسلطان، میرزا علی اصغر خان اتابک
 ۲۸۷، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۷، ۳۵۸
 امین، حسن ۴۹، ۱۵۴

- امین، محسن ۷۱، ۳۲۵
 امینی، محمدهادی ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۶۵، ۱۷۴، ۱۸۱، ۲۰۰، ۲۱۹، ۲۴۷ (صفحات متعدد)
 انبوهی لنگرودی رشتی، احمد ۲۴۰
 انتصاب فهیم بی ۴۱۸
 اندرمانی تهرانی، محمد ۲۰۰
 انصاری شوشتری، محمدصادق ۱۹۷
 انصاری گرمارودی، مسعود ۱۶۴
 انصاری، شیخ ۱۹۲
 انصاری، شیخ مرتضی ۱۴۴، ۱۶۵، ۱۹۷، ۲۱۴، ۲۲۶، ۲۹۵، ۲۹۶، ۳۲۵، ۳۳۲، ۳۷۸
 انصاری، مهدی ۲۱۹، ۲۵۰
 انورپاشا ۴۳۹
 انوری افندی ۱۵۴
 انیس الدوله ۲۳۹
 اوبن، اوژن ۱۵۳، ۳۷۳، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱
 اولوی، علی ۴۲۵
 اولیاء افندی ۴۱۸
 اوپس جلایری، سلطان ۴۲، ۳۱۳
 ایروانی، صادق س
 ایروانی، محمدباقر ۲۶۱، ۲۶۹
 ایروانی، مهدی ۲۶۱
 ایوانکی اصفهانی، محمدحسین ۱۴۹
 ایوب خان ۳۰۴
 باب ۱۵۴
 باباخان ۱۰۱
 بابان زاده، ابراهیم حقی ۴۱۱
 بارفروشی حائری مازندرانی، زین العابدین ۲۷۹
 بادکوبه ای، عبدالرحیم ۲۸۵، ۳۹۴
 باشی زاده ۱۳۷
 باقرافندی ۲۷۰
 باقربن احمدبن محمدبن میرقاسم الحسینی ۱۴۳
 باقربن رضا ۲۲۸
 باقرحیدر، شیخ ۴۳۵
 باقرصدقی افندی ۲۷۳
 باقرقبطان ۱۵۵
 باقرقمی، شیخ ۴۳۶
 بالفور ۴۴۳، ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۵۰، ۴۵۶
 بامداد، مهدی ۲۹۴
 بحر العلوم حسنی طباطبایی، محمدمهدی
 بن مرتضی ۸۴
 بحر العلوم طباطبایی ۱۰۲، ۱۰۴
 بحر العلوم طباطبایی، جعفر بن محمد ۴۸
 بحر العلوم طباطبایی، محمد ۳۹۵
 بحر العلوم نجفی ۳۴۵
 بحر العلوم، حسن ۲۶۱
 بحر العلوم، رضا ۲۳۷
 بحر العلوم، سید ۳۴۹
 بحر العلوم، سیدمحمدصادق ۵۰
 بحر العلوم، علامه ۹۰، ۹۴، ۹۵، ۴۰۴
 بحر العلوم، علامه سیدمحمدمهدی ۹۲، ۹۹
 بحر العلوم، علی ۲۳۷
 بحر العلوم، محمد ۲۴۰، ۳۸۵
 بحر العلوم، محمدعلی ۴۴۱، ۴۴۷
 بحرانی س
 بحرانی رشتی، عبدالله ۲۰۶
 بحرانی، سیدناصر ۴۲۲
 بحرانی، شیخ محمدبن یوسف ۶۳
 بحرانی، مهدی ۳۱۵

- بحرانی، یوسف ۹۰
 بخارایی، محمدیوسف ۴۱۳
 بخاری، عبدالاحد ۳۵۲
 بخاری، فیض الله ۴۰۴
 بخاری، کاظم ۳۴۳
 براقی نجفی، سیدحسین ۵۰، ۲۳۰
 بر بهاری، ابو محمدحسن بن علی بن خلف ۸
 برکیارق سلطان سلجوقی ۲۷
 بروجردی، علی ذ
 بساسیری ۲۳
 بستی، محمود ۴۵۹
 بشار، شیخ ۲۸۶
 بصام کاظمینی ۴۲۲
 بغدادی، عبدالهادی ۴۱۰
 بغدادی، محمدبن سلیمان ۴۹
 بکتاشی ۴۱
 بلادی بوشهری، عبدالله ۳۲۵
 بلاغی، احمد ۱۷۵، ۱۹۵
 بلاغی، عباس بن محمدعلی ۶۳
 بنی اسدخان بهادر ۲۳۸
 بوداق منشی قزوینی ۴۴
 بوشهری، عبدالله ۲۰۱
 بوبهی، ابوشجاع فنا خسرو ۱۴
 بهاءالدوله دیلمی ۲۰، ۲۳، ۲۴
 بهادلی، محمدباقر احمد ۱۴۴، ۱۲۴، ۱۹۷،
 ۲۲۲، ۲۴۴، ۲۶۱، ۳۱۰، ۳۴۳، ۳۶۰، ۳۷۱،
 ۴۰۱، ۴۰۴، ۴۴۵، ۴۶۱
 بهایی، شیخ ۵۳، ۶۲
 بهبهانی س، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵
 بهبهانی حائری، حسین ۲۸۰
 بهبهانی، ابراهیم ۴۴۷
 بهبهانی، احمدبن محمدعلی ۱۷
 بهبهانی، جواد ۳۸۴
 بهبهانی، حسین ۳۳۳
 بهبهانی، عبدالله ۳۵۶، ۴۰۹
 بهبهانی، عمادالدین ۲۳۷
 بهبهانی، محمدباقر ۹۴، ۱۰۰
 بهبهانی، محمدجعفر ۳۴۵
 بهجت افندی ۳۸۷
 بهجت بیگ داماد ۲۲۳
 بهرام میرزا ۳۰۶
 بهرام نژاد، محسن ۴۴
 بهرامیان، علی ذ
 بیانی، شیرین ۴۲
 بیدگلی، حسین ۴۵۹
 بیگدلی، لطفعلی بیگ آذر ۷۸
 بیگدلی، مهدیقلی خان ۷۸
 پاچه چی زاده ۳۶۸
 پاشاخان ۲۰۸
 پاکستانی، رجب علی س
 پاینده، ابوالقاسم ۱
 پروشانی، ایرج ۴۴۵
 پیامبراکرم (ص) ج، ۲، ۵، ۶، ۸، ۲۲، ۲۷۹
 پیرزاده نائینی ۳۲، ۹۳، ۲۳۱، ۲۴۴، ۲۵۶،
 ۲۶۴، ۳۷۹
 تاج الدوله ۱۶۴
 تاج الدوله نقیب ۱۴
 تاجالدین بن امیر علی دلقندی ۳۸
 تامسون ۲۲۴
 تانیه، فون ۱۳۶

تبرائیان ۴۲۳

تبرائیان، صفالدین ۱۲۶

تبریزی ۳

تجلی ۹۱

تدمری، عمر عبدالسلام ۱۴، ۱۷، ۲۵

تقی خان، مهندس ۱۳۶

تقی زاده، حسن ۴۰۶، ۴۰۸

تقی مازندرانی، میرزا ۵۸

توبینی، الکساندر ۳۰۰

توپال پاشا ۷۴

توفیق افندی ۲۸۱

توفیق بی ۴۳۴، ۴۳۹

توفیق پاشا ۳۶۸

تویسرکانی، حسن ۳۵۲

تهرانی، جعفر ۲۴۰

تهرانی، جعفر آقامجتهد ۳۵۱

تهرانی، حاج میرزا خلیل رازی ۱۹۵

تهرانی، حسن بن میرزا خلیل ۲۷۶

تهرانی، شیخ عبدالحسین ۱۶۸، ۱۷۱، ۱۹۵

۱۷۶، ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۶، ۱۹۷

۲۰۴، ۲۰۶، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۴۰، ۲۷۶، ۳۱۷

۳۱۹، ۳۳۲، ۳۴۱، ۳۴۶، ۳۸۰، ۳۹۲، ۳۹۵

تهرانی، غدیرالله ۳۰۰

تهرانی، محمدحسین ۳۸۸

تهرانی، محمدصادق ۱۵۵

تیمور گورکانی، امیر ۴۲، ۴۳

تیموری، حمید ۲۲۰

ثابت پاشا ۲۲۷

ثروت، منصور ۳۴

ثریا بیک ۳۸۷

ثقفی، ابوناصر عبدالله بن حسین ۶۸

ثقه الاسلام تبریزی ۳۸۶، ۳۸۸، ۳۹۱، ۳۹۸

ثقه الاسلامی ذ

ثمین ذ

جابر بن عبدالله انصاری ۲

جابری، محمدعلی ۴۳۵

جابلقی، محمدشفیع ۲۰۰

جامعی، شیخ علی ۵۳

جامعی، محمدجواد ۳۶۶

جان میرزا ۳۵۲

جاوید پاشا ۴۲۳

جبل عاملی س

الجبوری، کامل سلمان ۱۰۵، ۳۲۶، ۳۴۵

۴۲۴، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۸، ۴۴۰، ۴۴۲

۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰

۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷

۴۵۸

جزائری تستری، محمد بن حاج علی بن

امیر محمد ۷۱

جزائری شوشتری، حسین ۸۹

جزائری شوشتری، سیدعلی ۲۰۲

جزائری شوشتری، نعمت الله ۲۲۲

جزائری، احمد ۷۶، ۲۶۳

جزائری، شیخ علی ۲۴۸، ۴۵۸

جزائری، شیخ محمد ۲۵۲، ۳۷۱، ۴۴۷

جزائری، کریم ۴۲۹

جزائری، محمدجواد ۴۴۱

جزائری، محمدرضا ۴۱۰

جعفر، شیخ ۳۹۶، ۴۲۶

جعفر بن ابی جعفر منصور ۲۲

- جعفر بن احمد ۱۸۱
 جعفر خان ۹۷
 جعفر خان مشیرالدوله ق، ر، ش، ۶۲، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۷۳
 جعفر خان معمار ۱۸۱
 جعفر شیخ عبدالحسن آل شیخ راضی ۴۲۹
 جعفرقلی خان ۱۶۷، ۳۲۶
 جعفری قرشی، حسن ۳۰۰
 جعفریان، رسول ۱۵۷، ۲۶۸، ۲۹۴، ۳۰۷
 جعفر بن حمدحلی ۳۰۹
 جلال الدوله ص، ۱۷، ۲۰، ۲۱، ۲۲
 جلال الدین پاشا ۲۷۱
 جلال الدین دواتدار ۳۴
 جلال ایلخانی، امیر ۳۴
 جلال بیگ ۳۹۶
 جلال پاشا ۲۵۱
 جمال الدین بن اقا حسین خوانساری
 اصفهانی ۱۲۷
 جمال الدین محمود شیرازی ۵۱
 جمال پاشا ۴۰۴
 جمالی، فاضل ۲۸۰
 جمعه افندی ۳۰۹، ۳۲۰
 الجناحی، خضر ۲۴۷
 جواد، حاج میرزا ۲۱۹
 جواد، سید ۲۷۶
 جواد، مصطفی ۴۱
 جواد افندی ۲۹۳
 جواد بن شیخ علی ۴۰۸
 جواد بن شیخ محمد حکیم ۳۱۵
 جواد بن عبدالحسین مبارک نجفی ۲۹۰
 جواد کلیددار ۲۰۳، ۲۵۱
 جواهری، حمید ۱۴۵
 جوینی، علاء الدین عظاملک ۳۴، ۳۵، ۳۶
 ۴۵، ۳۸
 جهادحسان، علی خ
 جهان سیفی، قاضی ۴۴
 جهانشاهی، میرزامهدی مجتهد ۲۳۰، ۲۵۴
 جهانگیر خان مجدالدوله ۳۱۰
 جهانگیر میرزا ۱۳۶، ۱۴۴، ۱۷۱
 جیلان بی ۱۷۱
 جایجیان، کاظم ۳۸۰
 چراغچی، محمد هادی ۲۰۹
 چرفچی بغدادی، حسین ۲۰۴
 چنگیز و
 حائری تهرانی، یوسف ۲۳۸
 حائری، شیخ هشام بن الیاس ۲۷
 حائری، عبدالکریم ع، ف
 حائری، محمد حسین ۴۱۶
 حارثی همدانی عاملی نجفی، حسین ۲۳۳
 حافظ ج
 حافظ اقا ۲۰۳
 حافظ احمدی افندی ۱۸۳
 حافظ افندی ۲۱۲
 حالت، ابوالقاسم ۲
 حامد افندی ۲۵۸
 حبل المتین، محمد علی ۴۰۱
 حبوبی حسنی، محمد سعید ۴۲۷
 حبوبی، محمد سعید ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۳۲، ۴۳۵
 حبیب الله رشتی ۲۹۵، ۲۹۶، ۳۱۹، ۳۲۵
 حبیب الله شیرازی ۴۲۷

- حبیب بن مظاهر ۲۸۵
حجه الاسلام، سید ابوالقاسم ۲۱۱
حجامی، طاهر ۱۹۲
حداد، عباس ح، ۱۳۹
حربن بزیدریاحی ۲۱۴، ۲۶۷، ۲۷۴، ۳۷۸، ۳۷۹، ۴۱۴
حرزالدین، شیخ حسن ۲۳۲، ۲۵۷
حرزالدین المسلمی العقیلی، محمد
ابوالمکارم (متن) ۱۸۶
حریری بغدادی، صالح ۲۶۲
حزین گیلانی، شیخ علی ۷۸
حسام السلطنه ۲۳۳
حسام السلطنه، فرهاد میرزا ۱۴۷
حسن آقا ۳۶۳
حسن بزرگ، شیخ ۴۲
حسن بن شیخ عیسی بن شیخ حسن
الفرطوسی ۱۵۴
حسن بن عیسی فرطوسی ۳۵۲
حسن بن محمد بن علی بن ابی الضوء علوی
حسینی ۲۹
حسن پاشا ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۲۷۶، ۲۷۹، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۶
حسن خان قزوینی، سردار ۸۸
حسن رفیق پاشا ۲۷۹، ۲۸۷
حسن شیرازی، آیت الله ۲۳۲
حسن صباح ۴۹
حسن قفطان، شیخ ۱۸۹، ۱۹۵
حسن کلیددار ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۱۴، ۲۵۱
حسن معمار ۱۹۵
حسن مقتدر السلطنه ۳۳۴
حسن ناظم بیگ ۲۵۶
حسن، سید ۳۲۹، ۳۴۴
حسن، شیخ ۲۴۲
حسنو پاشا ۳۷۷
حسینی، سید ۱۸۹
حسینی، عبدالرزاق ۴۶۰
حسین، سید ۲۹۲
حسین الفطن ۴۳۳
حسین امام جمعه ۳۲۴
حسین بن حاج نجف بن محمد تبریزی
نجفی ۱۴۶
حسین بن حسن ۲۲۸
حسین بن سید دلدار علی لکنهویی ۱۵۹
حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم بن
موسی بن جعفر (ع) ۱۷
حسین بیگ الله ۴۳، ۲۷۵
حسین ترک ۲۶۹
حسین جلایر، سلطان ۴۲
حسین خان ۱۲۲
حسین خان سردار ۲۰۱
حسین خان، میرزا ۱۷۱
حسین خان، میرزا میرینجه ۳۰۲
حسین شمس نجار ۲۵۳
حسین صفوی، سلطان ۶۳، ۷۲، ۷۷، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۱۸۰
حسین صیقل ۳۹۵
حسین علیشاه ۱۳۱
حسین کاشی، نایب ۴۰۵
حسین مجتهد قزوینی ۲۴۰، ۳۷۴
حسین هندی ۳۳۹

- حسین، سید ۱۸۷، ۱۸۸، ۲۳۸، ۴۴۷
 حسینی علی تاجر اصفهانی ۳۲۹
 حسینیقلی خان قاجار ۱۰۲، ۱۳۷، ۲۱۴، ۴۱۹
 حسینی اشکوری، اسدالله ۴۳۵
 حسینی جلالی ۳۸، ۹۰، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۲۷، ۱۴۰، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۴، ۱۷۴، ۱۹۲، ۱۹۵، ۲۱۹، ۲۲۶، ۲۳۷، ۲۴۷، ۲۹۱، ۲۹۶، ۳۱۵، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲
 حسینی شهرستانی، محمدعلی هبه‌الدین ۴۰۵
 حسینی طالقانی نجفی، میرحکیم ۲۳۷
 حسینی طالقانی، سیدجعفر ۱۸۷
 حسینی طالقانی، عباس ۲۷۶
 حسینی فسائی، میرزا حسن ۷۹
 حسینی قزوینی نجفی حلی، مهدی ۲۲۰، ۲۲۳
 حسینی قزوینی، راضی ۲۱۸
 حسینی قزوینی، مهدی ۲۴۴
 حسینی کاشانی، جلال‌الدین ۴۰۱
 حسینی کوه کمره ای ۲۴۰
 حسینی موسوی حائری، نصرالله ۷۹
 حسینی، ابومحمدبن اسماعیل ۴۳۵
 حسینی، اسماعیل ۴۳۵
 حسینی، سمیه ذ
 حسینی، میرزا فتح الله ۱۰۱
 حضرت عباس (ع) صفحات متعدد
 حکیم رشتی، باقرخان (صوری) ۳۰۰
 حکیم، شیخ محمد ۳۱۵
 حکیم، عبدالهادی ۳۸۰
 حکیم، محسن ۱۴۰
 حکیمی العبسی نجفی، حسین ۲۵۲
 الحلفی حویزی، احمد ۱۸۱
 الحلو موسوی، علی ۲۴۴
 حلی نجفی، احمدعلی مجید خ
 حلی نجفی، محمدحسین ربیع ۳۸۴
 حلی، حسین ۴۲۹
 حلی، حمد ۳۰۹
 حلی، شیخ جمال‌الدین حسن بن یوسف ۴۰
 حلی، شیخ حیدر ۲۵۷
 حلی، شیخ عبدالرحمن بن العتائقی ۴۳
 حلی، علامه ۴۰، ۱۰۸، ۳۵۹، ۴۳۹
 حلی، علی ۳۸۳
 حلی، محمد ۲۸۷
 حلی، محمدبن اسماعیل ۱۳۸
 حمدآل حمود، شیخ ۸۴
 حمدانیان ۱۶
 حمدی افندی ۲۸۱
 حمزه بی ۴۳۴، ۴۳۹
 حمزه ترکی نجفی ۲۰۸
 حمزه، حاج ۱۹۸
 حمیدافندی ۳۵۴
 حمیدخان ۴۴۴، ۴۴۶، ۴۵۵، ۴۶۱
 حمیدخان، میرزا ۳۶۰
 حولاوی خاقانی نجفی، صقر ۱۷۸
 حولاوی، مشکور ۲۱۳
 حیدرافندی ۱۷۱
 حیدرزاده عبدالوهاب افندی ۲۷۱
 حیدری ۳۲
 حیدری حسنی کاظمینی، محمد ۳۰۹
 حیدری کاظمی، احمد ۲۳۱
 حیدری، ابراهیم ۲۶، ۳۹، ۴۷، ۱۲۲، ۱۴۷

خرسان نجفی، جعفر ۲۵۲	۲۱۰، ۲۳۳، ۳۳۲
خرسان، حسن ۱۶۵	حیدری، حسین ۳۵۲
خرسان، علامه ۲۳۰	حیدری، سیدمرتضی ۳۰۰
خرسان، موسی ۳۶۶	حیدری، سیدمهدی ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۵۹
خزعل معز السلطنه ۳۶۱	خاتمی، مهدی ذ
خزعلی، شیخ سلمان بن عباس ۶۵	خاتون آبادی اصفهانی، عبدالکازم ۷۷
خسروپاشا ۵۸	خاتون آبادی، امیرعبدالباقی بن
خسروشالی تبریزی، احمد ۳۷۵	امیرسیدمحمدحسین ۱۰۲
خسروشاهی تبریزی ۲۹۶	خاتون آبادی، محمدرضا ۴۰۹
خضری مالکی، محسن ۲۴۸	خاتون آبادی، محمدصالح ۷۲
خفاجی نجفی، حسن ۳۱۵	خادم بیگ ۴۴
الخفاجی، شاهین ۱۳	خاقانی نجفی، حسن ۱۷۴
خلخال س	خاقانی، حسین ۴۵۹
خلخال، کاظم ۴۵۹	خاقانی، علی ۴۴۰
خلخال، نصرالله ۲۴۴	خالصی زاده، مهدی ۴۳۱
خلوصی، صفا ۶۷، ۷۰	خان خان قاجر ۱۲۳
خلیل آل عباس، شیخ ۸۴	خان ملک ساسانی ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۹۷
خلیل افندی ۲۸۱، ۲۹۲، ۳۰۹	خاور بی بی شادلو ۳۱۲
خلیل پاشا ۴۳۸	خاوندشاه بلخی ۱۵، ۲۶، ۳۶، ۴۰
خلیل، میرزا ۳۱۹، ۳۴۶، ۳۵۵	خدابنده، سلطان محمد ۱۶، ۴۰
خلیلی تهرانی، میرزا حسین ۳۱۰، ۳۶۰	خداپرست، علی اکبر ۱۱۳، ۱۹۴
۴۰۴، ۳۸۲	خدیو جم، حسین ۱۱۲، ۱۳۳
خلیلی، جعفری، ۲۳، ۲۷، ۳۲، ۴۰، ۴۱	خراسانی اصفهانی کلباسی، ابراهیم ۲۹۰
۴۲، ۴۴، ۴۷، ۴۵، ۴۸، ۵۰، ۵۱، ۵۴	خراسانی، ملامحمدکاظم ۱۹۲، ۱۹۷، ۳۲۷
۵۶، ۵۹، ۶۲، ۶۳	۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۵، ۳۶۳، ۳۷۹، ۳۸۲، ۳۸۵
خلیلی، حسین ۴۰۱	۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۹۱، ۳۹۳، ۳۹۶، ۳۹۷
خلیلی، عباس ۲، ۴۴۷	۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵
خلیلی، ملاعلی ۲۴۰، ۳۶۰	۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱
خمامی ۳۷۲	خراسانی، مهدی ۴۰۵
خمایسی، شیخ محمدیحیی ۸۲	خرسان موسوی، احمد ۱۴۲

- خمایسی، موسی ۱۷۴
 خنفر باهلی نجفی، محسن ۱۷۴
 خواجه نظام الملک ۲۶
 خوافی، احمد بن جلال الدین ۱۱
 خواندمیر ۱۷، ۳۳
 خوانساری اصفهانی، حسین ۱۲۷
 خوانساری، محمد حسن ۲۰۰
 خوانساری، محمد علی ۲۴۰، ۴۲۷
 خورشید احمد پاشا ۱۲۷
 خورشید پاشا ل، م، ۱۴۹، ۱۶۲، ۱۶۳
 خویی، آیت الله ۲۴۴
 خویی، اسماعیل س
 خویی، عبدالمجید ح
 خویی، علی ۲۳۷
 خیر الله افندی ۲۸۳
 خیر الله ایرانی ۹۹
 خیری افندی ۲۷۷، ۲۸۱، ۲۸۸
 دادجو ی، ۱۷۷
 داعی صغیر ۷
 داغستانی، فاضل ۴۳۳
 دامغانی، ابراهیم ۲۲۲
 داود پاشا ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۷، ۱۳۸
 داود نظامیه افندی ۳۷۷
 داوود بن علی العباسی ۳
 دبیس بن صدقه بن منصور اسدی، امیر ۲۸
 دجیلی، احمد ۱۶۵
 دجیلی، حسین ۲۶۳
 دراج، علامه ۶۲
 دراویش نجف ۸۲
 درودی نیشابوری، ابراهیم ۴۰۹
 درویش بن محمد ۲۲۰
 درویش، علی ت، ۱۳۶
 دزفولی شوشتری کاظمی، شیخ اسدالله بن
 اسماعیل ۱۳۴
 دفتری، فؤاد ۴۱۷
 دلدار علی لکنهویی ۱۵۹
 دلقندی الحسینی، تاج الدین امیر علی ۳۵
 دماوندی، علی ۲۵۵
 دمشقی، محمد علی ۴۴۷
 دنبلی خویی برمکی، احمد خان ۹۵
 دنبلی خویی، ابراهیم ۳۸۳
 دنبلی، احمد خان ۱۲۲
 دنبلی، عبدالرزاق بیگ ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۰
 دوائی، علی ۱۷، ۲۴، ۴۰
 دوریه، ادربین ۱۲۰
 الدوری، عبدالعزیز ۲۱۰
 دولتشاه ۱۳۰
 دولتشاهی، اسماعیل ۲۱۰
 دووما ۴۴۵
 دیزج ۵
 دیلمی ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۱، ۲۴
 دیولافوا ت، ۱۴۰، ۱۴۱، ۲۳۹
 ذاکرافندی ۳۳۵
 ذوالریاستین، میرزا محمد ۳۱۹
 ذوالفقار علی خان ۴۲۲
 ذوالمناقب ۲۵
 ذهبی ۹، ۱۴، ۱۷، ۲۵، ۳۴، ۳۸
 ذهنی افندی ۴۲۵
 رثوف افندی ۴۱۸

- رثوف بی ۴۳۹
 رضا عکاسباشی ۱۱۸، ۱۸
 راجموف، عبدالکاسم ۴۰۶
 رازی تهرانی، اسماعیل ۳۲۵
 رازی تهرانی، صالح میرزا خلیل ۴۴۵
 رازی تهرانی، ملاعلی ۲۳۴
 راسم افندی ۳۷۷
 راشدپاشا ۳۸۷، ۳۹۶
 راضی الربیعی، احمدین محمد ۲۷۹
 راضی بن شیخ محمد ۳۷۰
 رامهرمرزی، ابومحمد حسین بن سهل بن فضل ۱۶
 رامی همدانی ۸۵
 راوی زاده عبدالرحمن افندی ۱۸۳، ۱۸۷
 راینی کرمانی، عبدالله ۴۰۳
 الربیعی، شیخ عبدالحمید ۲۴۳
 رجائی، مهدی ۷۷
 رجب پاشا ۳۰۵
 رجبی، پرویز ۸۷
 رجبی، محمدحسن ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۹۴
 رحیم، نواب ۲۲
 رسول بیک ۳۰۱
 رشتی، اسحاق س
 رشتی، حجه الاسلام ۴۱۰
 رشتی، محمد ۳۱۵
 رشید(راشد)پاشا ۳۳۶، ۳۵۸، ۳۶۸
 رشیدافندی ۲۲۷، ۳۲۰، ۳۷۳، ۳۸۱، ۴۱۸
 ۴۲۱، ۴۴۰، ۴۴۱
 رشیدعلی ۳۳۰
 رضا بی ۳۶۸
 رضا تبریزی ۴۲۲
 رضایف، عبدالرحمن ۴۲۲
 رضوی قمی، صدرالدین محمدبن محمدباقر ۸۱
 رضوی، آقامیرزاداد ۲۵۴
 رضوی، محمد ۴۱
 رضوی، مدرس ۷۴
 رضی الدین آل ابی جامع ۶۱
 رضی، سید ۱۷
 رضیه بیگم ۸۰، ۲۶۱
 رضیه سلطان بیگم ۷۹، ۲۶۸
 رفعت افندی ۲۹۲
 رفیش، شیخ علی ۳۷۱، ۴۴۰
 رفیع الدین محمد صدرخلیفه ۵۸
 رفیع خان زند ۹۴
 رفیع، حاجی محمد ۱۰۶
 رفیعی، جواد ۳۷۰، ۴۰۲، ۴۱۷
 رفیعی، حسین ۱۷۴
 رفیعی، رضا ح، ۲۰۹

- رفیعی، محمدحسن ۴۴۱
 رکن الدوله ۱۶
 رکن الوزاره، میرزاابراهیم خان ۲۳۴
 روشنی، قدرت الله ۳۱۲
 رومی بیگ ۲۳۴
 رویاپورامید، فاطمه ۲۷۲، ۲۷۳
 الرهیمی، عبدالحلیم ن، ۲۱۶، ۳۸۰، ۳۸۵،
 ۴۱۳، ۴۲۴، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۴۶، ۴۵۸، ۴۶۰
 ریاحی، محمدامین ۷۲، ۷۸، ۱۱۹، ۱۳۷
 زامبور ۴۰۱
 زبیده ۲۳
 زبیر ۱۱۶
 زرکلی، خیرالدین ۱۲، ۲۴، ۳۱
 زرگری نژاد، غلامحسین ۱۰۶
 زریاب، حسن ذ
 زریاب، عباس ۱۵
 زنجانی س
 زنجانی، جواد ۴۲۷
 زنجانی، نایب الصدر ۴۰۵
 زند ۸۶
 زوین نجفی، جعفر ۲۶۲، ۲۷۲
 زوین، حبیب ۱۴۳
 زوین، مسلم ۳۸۵
 زهیری ۲۲
 زیدان، جرجی ۱۶۸
 زین الدین عاملی ۵۳
 زین العابدین، حجه الاسلام ۳۵۴
 زین العابدین، شیخ ۳۶۸
 زینب د
 زینب بیگم ۸۱
 زینل بیگ توشمالی باشی شاملو ۵۵، ۵۶،
 ۵۷
 ژاکرس ۳۰۸
 ساروسلطان بیگدلی ۵۵
 ساروی ۱۰۱، ۱۰۳
 ساعدالملک ر، ۱۷۱
 سالک، احمد ب، خ
 ساوجی ۴۲۲
 ساوجی، شیخ الاسلام ۴۳۵
 ساوجی، میرجعفر ۴۷
 سبحانی ۲۴، ۳۱، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۳۲، ۱۴۱،
 ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۹۲، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۱۹،
 ۲۲۵، ۲۴۷، ۲۹۴، ۳۰۰، ۳۱۹، ۳۲۵، ۳۶۶
 ۳۷۲، ۴۰۹
 سیزی فروش، ملاحسین ۱۰۵
 سینتا، عبدالحسین ۵۳
 ستاراردبیلی ۲۹۵
 سجادی، سیدصادق ۸
 سرخسی، اباسد ۲۳
 سردودی، محمد ۱۹۸، ۲۳۹
 سرکیس افندی ۴۴۴
 سره افندی ۱۸۳
 سری بی ۴۲۱، ۴۲۵
 سری پاشا ۲۷۴، ۲۷۶
 سعدون، امیر ۷۵
 سعدون، عجمی ۴۴۲
 سعدونی سلمان ۲۷۸
 سعدی، داود ۲۰۷۶
 سعود ۱۰۹
 سعودبن عبدالعزیز ح، ۴۰۱، ۴۰۸

- سعید، سید ۱۸۶، ۱۸۷، ۳۴۲
 سعیدافندی ۲۶۲، ۲۷۷، ۲۹۲، ۲۹۸، ۳۳۰
 سعیدپاشا ۱۲۸
 سعیدی، علی اصغر ۱۵۳، ۳۸۰
 سلطان آبادی، فتحعلی ۲۹۶، ۳۳۲
 سلطان بیگم ۳۷۵، ۳۷۶
 سلطانی، عبدالحمید ۳۰۸
 سلطانی، مجتبیٰ خ
 سلماسی ۱۲۲
 سلماسی کاظمی، زین العابدین ۱۶۶
 سلماسی، اسماعیل ۳۳۲
 سلماسی، میرزا ۹۵، ۲۱۳
 سلمان ابوغنیم ۴۳۶
 سلمان بن درویش ۲۲۰
 سلمان فارسی ۳۱، ۶۵، ۶۶
 سلمان هادی الطعمه صفحات متعدد
 سلمان، سید ۴۰۲
 سلیم آقا ۲۷۵
 سلیم پاشا ۱۳۱، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰
 سلیم خان شیرازی ۱۴۴
 سلیم، سید ۲۴۷
 سلیمان ۱۷۴
 سلیمان آقا ۱۸۳، ۱۸۵
 سلیمان افندی ۲۵۷، ۳۸۱
 سلیمان بن صرد ۲
 سلیمان بن ملامحمدطاهر ۱۳۸
 سلیمان بی ۱۸۷
 سلیمان پاشا ۷۸، ۸۲، ۸۴، ۹۲، ۹۹، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۹، ۱۲۳
 سلیمان صفوی ۵۱
 سلیمان فائق بی ۳۴۴
 سلیمان فائق بیگ ۱۸۰
 سلیمان قانونی، سلطان ۴۸، ۵۰، ۵۲
 سلیمان میرزا ۱۴۴
 سلیمان، ملا ۱۳۹، ۱۵۵، ۴۳۰
 سلیمانی، کریم ۳۷۵
 سماوی، احمد ۴۲۲
 سماوی، شیخ عبدالرسول ۱۸۹
 سماوی، شیخ محمد ۳۰
 سمعانی ۱۲۳
 سمنانی، ملک شرفالدین ۳۸
 سنان پاشا ۵۲
 سنجر، سلطان ۲۶
 السنلی، شیخ حسن ۳۸۴
 سوباشی، ابوطاهر ۱۵
 سودانی، باقر س
 سودانی کندی، محمدعلی ۳۵۲
 سوسه، احمدنسیم ۵۲
 سویی، عبدالرحمن ۷۰
 سویی، عبدالرحمن بن حسین ۶۷، ۷۰
 سویی، عبدالله ۷۹
 سویی، عثمان ۷۴
 سیاح مکی ۷۰
 سیستانی، ایت الله ح، خ
 سیفالدوله ۱۴۲، ۱۹۱، ۲۴۲
 سیفالدوله قاجار ۱۱۲
 سیفالدوله، سلطان محمد ۱۱۳، ۳۱۶
 سیوطی، جلال الدین ۵
 شاکر، ملا ۴۳۵
 شاکرافندی الالوسی ۲۸۶

- شانه ساز ۴۲۷
 شاهچراغ ۱۰۵
 شاهروddy ۲۶۸
 شاهروddy، محمود س
 شاهین ۳۰۴، ۱۸۹
 شبل ۱۵۵
 شبلی پاشا ۱۹۱، ۲۲۲
 شبلی پاشا الدرزی ۲۰۸
 الشیبی، محمدرضا ۳۸۴، ۴۵۸
 شجاع‌الدین محمود ۵۸
 شجاع‌السلطان همدانی ۴۱۴
 شجاع‌السلطان، حسین خان ۳۷۸، ۳۸۱
 شربیانی، فاضل ش، ۳۱۷، ۳۳۱، ۳۴۳، ۳۵۲، ۳۵۷، ۳۶۲
 شربیانی، محمد ۳۴۳، ۳۵۲، ۳۵۵
 شرع الاسلام ۱۸۱
 شرف‌الدوله ابوالفوارس شیرزیل ۱۵
 شرف‌الدوله دیلمی ۱۵
 شرف‌الدین س
 شرفشاه ۳۰
 شرقی حمیری، احمد ۲۱۹
 شرقی، جعفر ۲۷۹
 شریعت اصفهانی ۴۱۰، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷
 شریعتمدار استرآبادی، محمدجعفر ۱۶۰
 شریعتمداری، غوث الاسلام ۳۲۳۴
 شریف افندی ۳۶۰
 شریف بن امیرتاج‌الدین علی بن امیرمرتضی
 بن تاج‌الدین علی ۴۶
 شریف بن شیخ عبدالحسن ۳۰۴
 شریف علی بن محمد بن محسن بن جعفر
- بن علی‌الهادی (ع) ۲۷
 شفقی، آیت‌الله ۲۱۸، ۲۲۰
 شفقت پاشا ۳۸۷
 شفیع مازندرانی ۱۲۷، ۱۳۱
 شفیع، میرزا ۱۱۹
 شکرالله بن بدل بیک افشاری ۲۷۸
 شکوه‌السلطنه ۳۷۱
 شمخال خان ۹۳
 شمس‌الدوله ۴۱۰
 شمس‌الدین ۳۵، ۳۹
 شمس‌الدین ابواحمد بن محمد ۳۵، ۱۹۷
 شمس‌الدین محمدصاحب دیوان، خواجه ۴۴
 شمس، استاد ۲۵۲
 شوشتری س
 شوشتری اصفهانی، محمدصادق ۲۵۸
 شوشتری دزفولی، شیخ باقر ۱۲۳
 شوشتری، جعفر ۲۵۳، ۲۵۴، ۳۰۰، ۳۴۴، ۳۴۶، ۳۶۹
 شوشتری، عبدالرحیم ۳۰۰
 شوشتری، عبداللطیف خان ۹۵
 شوشتری، محمدباقر ۴۰۳
 شوشتری، محمدجعفر ۲۴۷
 شوشتری، مولانا عبدالله ۵۴
 شوشتری، نعمت‌الله ۸۹
 شوکت پاشا ۳۸۱
 شهاب‌الدین حسین یزدی ۱۷۴
 شهرستانی، جواد خ
 شهرستانی، سیدمهدی ۱۱۱
 شهرستانی، علامه ۳۴۵
 شهرستانی، علی ۳۹۵

- شهرستانی، محمدجعفر ۳۵۵
 شهرستانی، مهدی ۹۱، ۱۰۶، ۱۴۱، ۱۷۱
 شهرستانی، میرزاسید فضل ۹۱
 شهرستانی، میرزامحمد مهدی ۱۱۰
 شهرستانی، هبه‌الدین ۳۸۵، ۴۱۷، ۴۳۰
 شهیداول ۴۳
 شهیدثانی ۵۳
 شیبانی صدیق‌الملک، میرزا ابراهیم ۲۱۴، ۲۱۵
 شیبانی، حسین بن رحیم ۷
 شیبانی، علی بن رحیم ۷
 شیبانی، محمدبن علی بن رحیم ۷
 شیبانی، محمدبن یحیی ۸
 شیبانی، محمدنصار ۲۲۵
 شیخ الاسلام، حسین خ
 شیخ الرئيس قاجار ۲۶۸، ۴۳۳
 شیخ الشریعه ۲۴۰، ۳۳۲، ۴۲۴، ۴۲۸
 ۴۳۴، ۴۳۶، ۴۵۸، ۴۶۱
 شیخ الطائفه ۲۴، ۲۵، ۲۹
 شیخ العراقین ۱۶۸، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۷،
 ۱۷۸، ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۸، ۱۹۷، ۲۱۳، ۲۱۴
 شیخ العراقین زاده، آقابزرگ ۴۲۱
 شیخ القمیین ۱۰
 شیخ بن جوینی ۲۵
 شیرازی س
 شیرازی، حاج اقا ۳۸۵، ۳۸۷
 شیرازی، حسن ۲۴۴
 شیرازی، قاسم ۲۵۲
 شیرازی، محمد ۲۳۵، ۲۷۶
 شیرازی، محمدتقی ۴۱۶
 شیرازی، میرزا حسن ۲۱۴
 شیرازی، میرزا کریم ۲۱۷
 شیرعلی بروجرودی ۴۰۹
 شیرمحمد همدانی ۳۸۴
 شیروانی ۱۶
 شیروانی، ابو القاسم ۳۸۳، ۴۱۲، ۴۲۰، ۴۲۲
 شیروانی، زین العابدین ۳
 صائب بیک ۴۰۶
 صائغ، محسن ۳۷۵، ۳۷۶
 صابری، حسین ۶۱
 صابی، هلال ۸
 صاحب الرياض ۱۰۲
 صاحب جواهر، علامه ۱۳۶، ۱۶۶، ۲۲۶، ۴۰۸
 صاحب جواهر، محمدحسن ۱۹۷
 صاحب ریاض، علی ۱۳۸
 صادق بن شیخ اعسم نجفی ۲۶۳
 صادق تاجراففهانى ۳۶۷
 صادق، حسین ذ
 صادق خان زند ۹۱
 صادق عاملی، عبدالحسین ۳۴۹
 صافی صفا ۸۷
 صافی، احمد ۳۸۵
 صافی، جامع ۴۱۳
 صافی، جواد ۴۱۳
 صالح ۴۳۰
 صالح آقا، حاجی ۱۸۵
 صالح آفکردی ۱۳۱
 صالح افندی ۲۰۹، ۲۹۲، ۲۹۴، ۳۲۶
 صالح برغانی قزوینی ۱۵۴
 صالح بی ۱۸۳
 صالح پاشا ۲۳۱، ۳۷۳

- صالح داماد ۲۵۲
 صالح کربلایی، مهندس ۳۰۷
 صالح نبی ۳۰۰
 صالح، سید ۱۸۸
 صالح، میرزا ۱۶۸
 صحاف، حسین ۴۰۱، ۳۰۰
 صدام د، ط، ۲۶۱، ۳۱۰
 صدر ۱۳۶، ۳۰۲، ۴۱۱
 صدر، ابوالحسن ۳۱۶
 صدراصفهانی جبل عاملی، اسماعیل ۳۶،
 ۲۳۹، ۲۵۰، ۳۰۳، ۳۱۲، ۴۰۴، ۴۱۶، ۴۱۹،
 ۴۳۲، ۴۶۲
 صدراعظم اصفهانی، محمدحسین خان
 ۱۸۱، ۲۱۳
 صدرالدین محمدبن صالح عاملی اصفهانی ۱۵۶
 صدرالدین، مجتهد ۷۵
 صدرالسلطنه ۲۸۶
 صفاتی نراقی ۱۴۲
 صفا السلطنه ر
 صفایی، ابراهیم ۴۰۹
 صفوت بی ۲۵۶، ۲۶۳
 صفی صفوی، شاه ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۳، ۱۸۱
 صفی قلی خان ۵۷
 صفی قلی خان بیگلربیگی ۵۷
 صلاح‌الدین منجد ۹
 صلواتی، یاسین و
 صمصام‌الملک امیرتومان ۳۱۰
 صوفیان جراحی ۵۰
 صولی، محمدبن یحیی ط، ۸
 صهباء قمی ۹۲
 صیداوی، حسین ۳۰۰
 ضیاء السلطنه ۱۶۴
 طالب بن عبدالرزاق ۱۹۴، ۲۱۲
 طالب بیک ۴۲۰
 طالب، شیخ ۱۴۶، ۱۹۰، ۲۵۷
 طالبی، میرزاابوطالب خان ۱۱۳
 طالقانی س
 طالقانی، جلیل ۲۱۸
 طالقانی، حسن ۲۷۲
 طالقانی، حکیم ۲۲۸
 طالقانی، رضا ۱۹۵
 طالقانی، سید ۸۲
 طالقانی، سیداحمد ۱۰۲
 طالقانی، سیدحسن میرحکیم ۶۹
 طالقانی، سیدمیرزا ۳۰۹
 طالقانی، عبدالله ۱۹۵، ۳۲۵
 طالقانی، محمود ۳۴۵
 طاهر، شاه ۴۹
 طاهرافندی ۲۷۸، ۳۹۶، ۴۰۶
 طاهرین رضی‌الدین اسماعیلی ۴۹
 طاهری ۴۱۸
 طباطبایی اصفهانی، محمدکاظم ۳۷۵، ۳۷۶
 طباطبایی بحرالعلوم، محمدمهدی ۴۳۰
 طباطبایی تهرانی، زین‌العابدین ۲۵۲
 طباطبایی مجد، غلامرضا ۹۹
 طباطبایی یزدی، محمدکاظم ۱۹۵
 طباطبایی، آقاسیدعلی ۱۰۲
 طباطبایی، حسین ۳۴۵
 طباطبایی، سیدعلی ۱۵۶
 طباطبایی، سیدمحمد ۱۳۶

- طباطبایی، شیخ الاسلام ۴۲۷
 طباطبایی، صادق ۲۱۴
 طباطبایی، علامه ۲۵۹، ۲۴۴
 طباطبایی، علی ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۲۹
 طباطبایی، غلامرضا ۸۴
 طباطبایی، محمد ۴۵۶
 طباطبایی، محمدصادق ۳۲۳
 طباطبایی، محمدعلی ۴۶۰
 طباطبایی، محمدکاظم ۴۳۳
 طباطبایی، میرزا علی نقی ۱۴۴
 طباطبایی، یوسف ۱۳۹
 طبرسی ۳۵۲، ۳۶۶
 طبرسی مازندرانی، عبدالله ۴۱۸
 طبرسی، حاج میرزا حسین نوری ۶
 طبری ۲
 طبری، محمدبن جریر ص، ۷
 طبیب رشتی، محمدعلی ۲۴۲
 طریحی اسدی، علی ۴۳۵
 طغول ۲۱
 طلیفح حسون ۴۵۶
 طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن ۸
 طوسی، خواجه نصیرالدین س، ۳۶، ۳۷، ۱۶۸
 طوسی، شیخ ۲۴، ۲۵، ۲۷، ۸۰، ۹۴
 طوفان مازندرانی، میرزا طبیب ۹۲
 طه افندی ۲۷۵
 طهرانی س
 طه، شیخ محمد ۲۲۱
 طهماسب صفوی، شاه ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱
 ۵۳، ۵۶، ۸۱، ۹۱، ۹۲
 طیارپاشا ۲۶۰
 ظالمی نجفی، محمود ۳۷۸
 ظل السلطان ۱۴۴، ۱۶۲، ۱۷۱
 ظهیرالملک ۲۴۲
 عارف افندی ۴۲۱
 عاشق اصفهانی ۸۸
 عاکف بیک ۴۴۰
 عالم خان ۳۷۶
 عاملی اصفهانی، صالح ۱۵۶
 عاملی زبدینی، قاسم ۳۲۵
 عاملی کاظمی، محمدحسین ۲۷۶
 عاملی، حر ۹۶
 عاملی، حسن ۵۳
 عاملی، شیخ باقر ۲۵۲
 عاملی، شیخ رضا ۱۷۲
 عاملی، شیخ زین العابدین ۹۶
 عاملی، شیخ زین العابدین بر شیخ
 محمدعلی بن عباس ۸۷
 عاملی، محسن الامین ۳۲
 العاملی، محسن الامین صفحات متعدد
 عاملی، محمدجواد ۹۵، ۱۲۶، ۱۷۲، ۱۹۵،
 ۳۳۲
 عباس افندی ۲۶۴
 عباس اول صفوی، شاه ص، ۵۲، ۵۳، ۵۴،
 ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۹، ۶۱، ۶۳، ۱۸۰، ۱۸۱،
 ۲۶۴، ۲۶۸، ۳۴۱
 عباس بن حدادبن جوادالعبودی ۱۳۸
 عباس بن عبدالساده الاعسم ۳۰۰
 عباس بن مصطفی ۶۹
 عباس بیگ ۲۵۶
 عباس دوم، شاه ۶۲، ۶۳، ۱۵۶

- عباس ملاعلی بغدادی، شیخ ۱۸۳
 عباس میرزا ۱۳۵، ۱۴۰
 عباس میرزا ملک آراء ۱۶۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۳۰۴
 عباس، شیخ ۲۸۶
 عباسقلی خان ۱۴۴، ۱۵۶
 عباسقلی خان جوانشیر ۱۴۴
 عبدالاحدمنغیتی بخاری ۳۹۳
 عبدالحسن ۱۱۶
 عبدالحسین ۳۲۱
 عبدالحسین افندی ۴۲۶
 عبدالحسین الاعسم ۱۴۳
 عبدالحسین بهادرخان ۱۳۱
 عبدالحسین سودانی ۳۴۵
 عبدالحسین کلیددار ۳۴۲، ۴۱۴، ۴۳۰
 عبدالحسین ملک المحققین ۳۲۴
 عبدالحسین، شیخ ۲۸۵، ۳۰۴
 عبدالحسین، محی الدین، شیخ ۱۷۵
 عبدالحمید دوم، سلطان ۱۷۰، ۲۴۱، ۲۷۶
 ۲۸۹، ۳۹۲
 عبدالحمید، سلطان عثمانی ۱۶۱، ۱۷۷، ۱۷۹
 ۲۵۳، ۲۵۷، ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۷۳
 ۲۸۳، ۳۲۹، ۳۹۸
 عبدالحمید، شیخ ۲۷۶، ۳۴۰، ۳۴۲، ۳۴۹
 ۳۵۷، ۳۶۴، ۳۶۶، ۴۴۵
 عبدالحمیدبیک ۴۴۰
 عبدالرحمان افندی ۲۷۸
 عبدالرحمان پاشا ۱۲۲، ۱۲۵، ۱۲۷
 عبدالرحمان خان ۱۱۸
 عبدالرحمن افندی ۲۷۰، ۳۳۵
 عبدالرحمن فیصل ۳۲۵
 عبدالرحیم ۲۶۲
 عبدالرزاق ۱۹۴، ۲۱۲، ۲۵۷
 عبدالرزاق الحلو ۴۲۳، ۴۲۸، ۴۳۳
 عبدالرزاق بن محمد بن احمد بن شیخ
 عبدالنبی کاظمی ۱۴۲
 عبدالرزاق بن محمد عبدالنبی کاظمی ۱۴۶
 ۱۵۷
 عبدالرسول خان ۱۴۰
 عبدالساده الاعسم ۳۰۰
 عبدالسمیع تاجراصفهانی ۲۱۸
 عبدالصاحب کازرونی ۲۷۱
 عبدالصمد ۲۲
 عبدالصمدافندی ۳۰۷
 عبدالصمدهمدانی ۱۱۰
 عبدالعزيز ح، ۱۰۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۲۲۲، ۳۲۵
 ۴۰۱، ۴۰۸
 عبدالعزيز آل صافی نجفی، شیخ ۸۴
 عبدالعزيز افندی ۲۹۲، ۳۰۴
 عبدالعزيز بن سعود ۱۱۶، ۳۳۰
 عبدالعزيز بن محمدباقر ۱۷۶
 عبدالعزيز بن محمدحدیثی ۳۹۴
 عبدالعزيز بی ۳۹۶
 عبدالعزيز بیک ۴۱۳، ۴۰۴
 عبدالعزيز میرزا ۱۵۲
 عبدالعزيز، سلطان ۲۱۳
 عبدالعزيزافندی ۳۰۱
 عبدالعزيز بن رشیدعلی ۳۳۰
 عبدالعزيزعثمانی ۱۹۵
 عبدالعظیمی رازی، محمدعلی شاهد ۴۳۹
 عبدالعلی هراتی ۳۵۴

- عبدالغدير پاشا ۲۹۷، ۳۰۱
عبدالغفور يزدی ۱۴۲
عبدالغنى افندى ۲۶۰، ۲۶۲
عبدالقادر پاشا ۲۴۳
عبدالکريم آل عواد ۴۶۰
عبدالکريم بوشهرى ۴۴۴
عبدالکريم، ميرزا ۷۴
عبداللطيف بيگ ۳۰۱
عبداللطيف پاشا ۳۰۹، ۳۱۵، ۳۲۶، ۳۳۰، ۳۶۲، ۳۶۹
عبداللطيف جامعى، شيخ ۶۲
عبدالله افندى ۳۶۰
عبدالله بن جعفر بن حسين قمى ۱۰
عبدالله بن شهاب الدين حسين يزدى ۱۷۴
عبدالله بيگ ۲۶۳، ۲۶۴
عبدالله رمزى افندى ۳۶۸
عبدالله شبر ۱۴۰
عبدالله وهب ۲۲۵
عبدالله (بن سعود) ۱۱۶
عبدالمجيد ۱۹۸
عبدالمحمد سيف الدوله ۱۹۴
عبدالمطلب، ملا ۱۰۱
عبدالمومن دده ۴۹
عبدالمهدى افندى ۳۸۷
عبدالمهدى بى ۴۱۱
عبدالمهدى حافظ ۳۸۴
عبدالنبى كاظمى ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۵۷
عبدالواحد بن محمد الكعبى ۷۵
عبدالواسع بن محمد صالح خاتون آبادى ۶۴
عبدالوهاب افندى ۲۶۳
عبدالوهاب خان نائب، ميرزا ۲۲۹
عبدالوهاب شريف ۱۷۴
عبدالوهاب شيرازى ۱۶۷
عبدعلى اميدعلى جيلانى رشتى ۱۳۲
عبدى بيگ شيرازى ۴۷
عبود، صلاح حسن ذ
عبيدالله بن حر جعفى ۲
عبيدالله بن زياد ۲
عبيدالله بن يحيى بن خاقان ۴
عثمان حاج علوان ۴۶۰
عثمان، شيخ ۸۴
عجينه، محمد ۴۴۵
عدنان بن رضى ۲۲
العدون، عجمى ۴۴۷
عراقى، شيخ ضياء ۴۰۸
عراقى، ملاعبدالحميد ۲۹۰
عرجى، سيدمرتضى ۸۲
عرفان، محمود ۲۲
عزالدوله بختيار ۱۰
عزالدين ابوالفضل ۳۳
عزالدين محمد نقيب ۳۲
الغزاوى، عباس ۳۴، ۴۵، ۴۸، ۵۰، ۵۷
عزت افندى ۳۸۷، ۴۱۸
عزت الدوله ۱۹۲، ۳۷۲
عزت بيگ ۴۳۰
عزت پاشا ۴۳۳
عزيز بى ۴۱۹
عزيز بيگ ۲۸۴، ۲۸۳
عصمت السلطنه ۳۳۶
عصيده، محمدتقى ۷۲

- العصیمی، محمد ۴۴۷
 عضدالدوله ص، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۴۰، ۴۱، ۴۲
 عضدالملک قاجار ۲۰۳، ۴۰۳
 عطاء، محمد عبدالقادر ۵، ۱۹
 عطاء، مصطفی عبدالقادر ۵، ۱۹
 عطاء کاظمی، محمدامین ۴۲۲
 عطاءالله پاشا ۲۹۹، ۳۰۵
 عطاریغدادی، سیداحمد ۱۰۸
 عطارحسینی حیدری، محمدبن احمد ۲۳۳
 عظیمی، التاز ذ
 عفت بی ۱۶۴
 عقیقی بخشایشی ۲۹۴
 عقیلی استرآبادی، میرزا رحیم ۸۲
 علاءالدوله، احمد خان ۳۵۳، ۳۶۳
 علاءالدین افندی ۳۱۵
 علاءالدین حسین بن صدر، سید ۶۳
 علاف اصفهانی نظام‌الدوله، حاج محمد حسین ۹۸، ۱۰۵، ۱۱۲، ۱۱۷، ۱۲۴، ۱۳۰، ۱۳۶، ۱۶۰، ۳۱۵
 علوان، شیخ ۴۳۷، ۴۵۶
 علوی رضوی خوانساری، امیرمحمد ۴۰۹
 علوی، محمد بن زید ص، ۷
 علوی، محمود ۴۰۸
 علی آقا نجفی (نقه الاسلام) ۳۳۲
 علی اف، عباس ۳۸۷
 علی افندی ۲۹۳
 علی اکبر ۲۶۹، ۲۷۱
 علی اکبر، شیخ ۲۴۲
 علی اکبراقا ۲۹۸
 علی اکبربن شیرمحمدمدانی ۲۸۴
 علی اکبرخان ۳۶۲
 علی اکبرخان، میرزا ۲۲۹
 علی اکبرشیرازی ۷۹
 علی اکبریزدی ۱۸۲
 علی بن حسین الفطن ۴۳۳
 علی بن حمزه ۲۹
 علی بن حمزه بن محمد بن احمد بن شهریار ۲۹
 علی بن شیخ جعفر ۱۹۵
 علی بن شیخ مانع محاولی نجفی ۳۱۹
 علی بن شیخ محمدالغراوی ۳۰۹
 علی بن شیخ محمدصاحب جواهر ۳۲۵
 علی بن عبدالعال، شیخ ۴۷
 علی بن عبدالکریم ۴۱
 علی بن علی ۲۹
 علی بن عیسی ۳۴۰
 علی بن عیسی اربلی ۲۹۳
 علی بن عیسی هاشمی ۳
 علی بن قاسم بن محمدحلی ۲۸۷
 علی بن محمد ۲۶۸
 علی بن ملافتح الله نهاوندی ۳۶۶
 علی بن ناصر بن محمد ۲۸
 علی پاشا ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۸، ۱۱۹
 علی تبریزی، حجه الاسلام ۴۲۸
 علی حیدر، شیخ ۳۰۴
 علی خان ۳۵۱
 علی خان قاجار ۱۱۳، ۱۲۶
 علی داماد ۴۱۶، ۴۲۴، ۴۵۹
 علی رضا افندی ۳۸۱، ۴۰۶

عواذ، بشار ۳۳	علی شاه ۲۹۵
عواذ، عبدالکریم ۴۵۶	علی کلیددار ۴۱۱، ۳۸۳، ۳۵۷، ۳۲۱
عوض، شیخ علی ۳۸۳	علی محمدخان نظام‌الدوله ۱۸۱
عیسوی، چارلز م، ۱۶۳، ۲۱۰، ۲۲۴	علی محمدشیرازی ۲۷۴، ۱۵۵، ۱۵۴
عیسی ۲۲۵، ۳۴۰	علی مرادخان زند، سلطان ۹۳، ۹۴، ۹۷، ۱۸۰
عیسی بن جیبان ۴۵۰	علی، آقا ۳۲۶
عیسی بن شیخ حسن الفرطوسی ۱۵۴	علی، حاج ۳۴۲
عیسی بن عبدالرزاق ۲۵۷	علی، سید ۳۴۴
عیسی زاهد ۱۹۵	علی، شیخ ۴۰۸، ۴۰۹
عیسی، حاج ۲۷۹	علی، میرزا ۳۷۷، ۳۰۷، ۱۱۷
عیسی، شیخ ۲۵۷، ۲۷۶	علیاری، ملاعلی ۲۹۴
عین‌الدوله ۱۹۴، ۳۶۵	علیرضاافندی ۲۹۸
غازان ۳۹	علیرضاپاشا ۱۵۲، ۲۶۰، ۲۶۲، ۲۷۲
غازان خان ص، ۱۶، ۳۵	علیرضاخان ۲۰۰
غازان خان محمود ۳۸	علیرضامیرزا ۱۱۰
غازی‌الدین حیدر ۱۷۵	علیشاه هندی ۱۷۴
غراوی، شیخ ابراهیم ۲۶۹	علیم، محمدعلی ۲۱۴
الغراوی، شیخ محمد ۳۰۹، ۴۱۸	علینقی بادکوبه ای ۳۷۸
غریفی بحرانی موسوی، علی ۱۴۳، ۲۴۷	علینقی میرزا ۱۴۴
غفاری کاشانی، ابوالحسن ۸۴، ۹۴، ۹۶	عمادالدوله ۱۹۶
غفوری، محمدعلی خان ۳۸۴	عمادعبدالسلام رئوف ۳۳
غلامرضا خان ۴۱۹	عمر ۱۹
غلامعلی مسقطی ۳۲۶	عمر بن سعد ۲
غلیجایی، آزادخان ۸۴	عمران بن شاهین ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۸۹، ۳۰۴
فؤادبیک دفتری ۴۳۳	عمرین یحیی ۶
فاخر علوی ۲۹	عمرپاشا ط، ۹۱، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۸۱، ۱۸۶
فارسی، محمدعلی ۱۳۰	عمرحاج علوان ۴۶۰
فاضل، جواد ۵	عمرلطفی بی ۲۸۷
فاضلی مقدم ذ	عنایت الله اصفهانی، میرزا ۵۶
فاطمه زرین تاج ۱۵۴	عنوز، شیخ محمد ۲۱۹

- فتح بیگ ۲۴۰
فتحعلی اصفهانی ۲۹۷
فتحعلی خان ۹۳
فتحعلیخان شیرازی ۲۴۳
فتحعلیشاه قاجار ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۵۶، ۱۸۷، ۲۱۴، ۳۰۰، ۳۱۵
فتلاوی، کاظم عبود صفحات متعدد
فتونی عاملی، ابی الحسن ۷۲، ۷۶، ۷۷
فتونی، شیخ محمدمهدی ۱۰۳
فتونی، مهدی ۲۳۳
فحام حسینی، قاسم بن احمد ۹۶
فخرالدوله ۱۸۱
فخرالدین ۴۵۵
فخرالملک، ابوالحسن خان ۱۸۴، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۵۴
فراهانی اراکی، عبدالحمید ۱۸۲
فراهیدی، خلیل بن احمد ۱۶۸
فرخ، محمود ۱۱
فرطوسی، شیخ حسن ح، ۱۵۴
فرطوسی، عیسی ۳۵۲
فرمانفرما، عبدالحسین میرزا ۱۸۱، ۳۰۱، ۳۴۹
فره وشی، علی محمد ت، ۱۴۱
فرهادمیرزا معتمدالدوله ۱۴۶، ۱۵۹، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۳۱، ۲۳۹، ۲۴۱، ۲۴۶، ۲۶۹، ۳۳۰
۳۳۴، ۳۳۹، ۳۶۴
فرهانی منفرد، مهدی ۵۳
فریدپاشا ۲۸۱، ۲۸۷
- فریق ناظم پاشا ۱۵۴
فشارکی طباطبایی اصفهانی، محمد ۲۱۲، ۲۵۰، ۳۱۵
فضولی بغدادی ۴۹
فضولی، حکیم محمد ۴۹
فقیهی، علی اصغر صفحات متعدد
فهدبن هذال ۴۴۶
فهدنقیسی، عبدالله ت، ۳۸۰، ۴۲۴، ۴۲۷، ۴۳۰، ۴۴۱، ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۵۶
الفیخرانی، عبود ۱۷۱
فیروزآبادی یزدی، ابراهیم ۳۵۹
فیض کاشانی، محسن ۲۱۰
فیض، میرزا احمد ۲۱۰
فیض، میرزا عباس ۱۹۴
القائم بامرالله ۲۲
قاسم بن حاج محمد ۲۲۰
قاسم بن عبدالعزیز ۱۷۶
قاسم بن محمدحلی ۲۸۷
قال بیگ ۳۹۳
قایا، دلیک ۱۲، ۱۵، ۶۷، ۷۵، ۸۸، ۱۰۸، ۱۱۲، ۱۴۸، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۹۴، ۱۹۸، ۲۰۸، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۲۲، ۲۴۲
قبیلان مصطفی پاشا ۶۳
قدری افندی ۳۰۸، ۳۰۹
قدری بیگ ۲۳۶
قدوسی، محمدحسین ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۹، ۸۰
قربی بیک ۱۷۷
قرچه داغی، علی محمد ۲۰۰

- قره العین ۱۵۴
قریش ۳، ۲۸
قریشی، اصغر ذ
قزاق خان ۵۹
قزوینی ۳۸
قزوینی حائری، ابراهیم ۱۵۶
قزوینی حائری، محمدعلی ۴۰۴
قزوینی حلی، جعفر ۲۳۷
قزوینی نجفی، احمد بن محمد بن الامیر قاسم حسینی ۹۵
قزوینی نجفی، کاظم ۱۲۸
قزوینی، ابراهیم ۴۱۷
قزوینی، جودت ۳۸۰
قزوینی، حسین ۳۸۳
قزوینی، سید ۴۱۷
قزوینی، عبدالوهاب ۱۷۴
قزوینی، علامه ۱۴۳
قزوینی، محمد ۴۰۴، ۳۴۹
قزوینی، ملا صالح ۱۷۱
قزوینی، مهدی ۱۴۷
قزوینی، میرزا جعفر ۲۲۲
قطب، سیدعلی ۳۱۰، ۳۴۱، ۳۵۴
قطیفی، حسن علی ۴۱۰
قظان، حسن ۱۶۱
قلی بیک ۴۰۴
قمشه ای، محمدحسین ۴۱۵، ۴۵۹
قمشه ای، ملا مصطفی ۱۰۴
قمی، ابوالقاسم جعفر بن محمد ۱۳
قمی، شیخ عباس س. ۹۰، ۱۰۰، ۱۰۳
قمی، عبدالله بن جعفر بن حسین ۱۰
قمی، مجدالملک ۲۶
القنبر، احمد ۴۶۰
القنبر، عبدالمهدی ۴۶۰
قوام الدین محمد بن محمد مهدی سیفی
حسینی ۶۵
قوام الملک ۲۴۳
قوام شیرازی ۲۴۴
قوللر آقاسی، محمدتقی بیگ ۱۰۳
کاشانی قاری، حاجی قاسم ۱۰۴
کاشانی، آیت الله ۴۴۳
کاشانی، آیت الله مصطفی ۴۰۷
کاشانی، ابوالقاسم ۳۸۵، ۴۱۶
کاشانی، سید محمد ۴۴۷
کاشانی، محمد جعفر مجتهد ۳۲۵
کاشانی، مصطفی ۴۱۰، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۲۴
۴۳۶، ۴۵۹
کاشف الغطا ۹۵، ۹۶، ۱۰۵، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۳، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۵۷، ۱۶۲، ۱۶۹، ۱۷۴، ۱۹۵، ۳۷۱، ۳۸۳، ۴۰۹، ۴۲۵، ۴۴۰
کاشف الغطاء، احمد بن شیخ علی خ، ۴۰۹، ۴۲۲
کاشف الغطاء، صالح بن مهدی ۳۲۵
کاشف الغطاء، جعفر ۹۰
کاشف الغطاء، حسن ح، ۱۴۷، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۷
کاشف الغطاء، حسن بن صالح ۳۰۴
کاشف الغطاء، حسن بن محمد ۳۰۴
کاشف الغطاء، حسین ۱۵۳
کاشف الغطاء، شیخ عباس خ، ۳۸۰

- کاشف الغطاء، شیخ علی ۱۴۴، ۲۰۵، ۳۸۳، ۴۱۳، ۴۲۲
- کاشف الغطاء، علی بن شیخ جعفر ۱۷۳
- کاشف الغطاء، محمدحسین ۲۴۰، ۴۲۹
- کاشف الغطاء، موسی ۱۹۷
- کاشف الغطاء، مهدی ۲۲۲، ۳۲۵
- کاشف الغطاء، هادی ۳۸۵
- کاظم اهوازی ۴۶۲
- کاظم بی ۱۸۳
- کاظم خادم ۲۳۳
- کاظم رشتی ۱۵۱، ۱۵۴
- کاظم شیرازی اشفته ۱۸۸
- کاظم عبود الفتاوی ۱۴
- کاظم، علی خ
- کاظم مجتهد ۳۶۹
- کاظمی، احمد ۳۷۸
- کاظمی اسدی، شیخ امین ۱۲۰
- کاظمی، جابر ۳۰۰
- کاظمی، عبدالنبی بن علی ۱۴۰
- کاظمی، علی ۳۹۵
- کاظمی، محمدجواد ۴۰۹
- کاظمی، محمدحسین ۲۴۷
- کاظمی، محمدحسین بن هاشم ۲۲۶
- کافی، ابوالعباس ۱۶
- کاکس، سریرسی ۴۳۲، ۴۴۲، ۴۴۷، ۴۵۱
- کامران میرزا نایب السلطنه ۲۳۶
- کامل افندی، مهندس ۱۶۵
- کامل حسین ط
- کاوسی، عراقی، محمدحسن ۱۶۹، ۱۹۰، ۱۹۴، ۱۹۷، ۲۰۹، ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۴
- کتبی اصفهانی، علی ۴۱۸
- کرباسی، محمد خ
- کریلایی، شیخ حسن ۲۹۴
- کردی بن عطیه ۴۵۰، ۴۶۱
- کرکوتی، عبدالعلی ۲۶۳
- کرکوکلی ۷۷
- کرکی کاظمی، حسین ۲۴۱
- کرمانشاهی (بهبهانی)، میرزا احمد ۱۷، ۱۰۱
- کرمانشاهی، محمدتقی ۲۴۰
- کرمانی، عبدالله س
- کرمانی، میرزا آقاخان ۲۸۸
- کریم بن سعد ۴۴۷، ۴۴۸
- کریم بیک ۲۲۹
- کریم خان زند ۹۱، ۱۰۵
- کریم شیرزای ۲۷۴
- کشمیری، حسین ۳۲۴
- کشمیری، رضی س
- کلباسی، ابوالقاسم ۲۶۳
- کلباسی، ابوتراب ۴۴۵
- کلثوم، سیده ۱۰
- کمال الدین بن امیرمحمدعلوی رضوی
- خوانساری ۴۰۹
- کمال الدین، محمدعلی ۱۰۵
- کمال الملک ۱۷۳
- کمال پاشا ۲۱۳، ۲۱۴
- کمره ای، شیخ جعفر ۵۴
- کموئه ۴۵۵
- کموئه، حسین بن ناصرالدین محمد ۴۶
- کموئه، سیدحسین بن سیدمحمد ۵۷
- کموئه، سیدمحمد ۴۵، ۴۶

- کمونہ، شیخ ہادی ۴۶۰
کمونہ، عبدالرزاق ۶۹، ۶۸
کمونہ، محمدعلی ۴۳۲، ۴۳۸
کئی، ملاعلی ۲۴۷
کوہر ۱۶۳
کوری افندی ۱۸۰
کوری بیک ۱۷۷
کوزہ کنانی، احمد ۳۷۲
کوشانیور ۲۹۴
کوه کمرہ ای، حسن ۲۰۰
کیان فر، جمشید ۱۰۱، ۱۰۴
کیومرث میرزا ۱۴۵
گدا علی بیک ۲۱۹
گدا علی نوری ۲۱۹
گرکانی، محمدعلی خان ۳۶۰
گرگین خان ۱۸۱
گلپایگانی نجفی، محمدتقی ۲۳۷
گلپایگانی، جمال ۲۶۸
گلپایگانی، عبدالله ۴۰۳
گلزاری، مسعودی، ۱۷۷
گلستانہ ۷۵، ۷۹، ۸۱، ۸۴، ۹۱، ۹۲
گلستانہ، ابوالحسن محمدامین ۷۴
گوہر شاہ بیگم ۷۹
لاری، ملا عبدالحمید ۲۶۹
لاریجانی، لطف اللہ ۲۹۰
لازار، دکتر ۲۶۰
لاتکریگ ۱۴۵، ۱۶۵، ۱۸۴، ۳۶۱، ۳۸۳، ۴۶۲
لاہوری پنجابی، ناصر علی خان ۴۰۴
لبنی، حسین ذ
لچمن، سرہنگ ۴۴۶
- لسان الملک ۱۰۴، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۲۰، ۱۳۱
۱۳۳، ۱۳۴، ۱۴۶، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۶۷، ۱۷۷
لسترنج ۲۲
لطف اللہ مازندرانی ۳۰۰
لطفعلی خان ۹۷
لطفعلی خان ایرانی ۲۰۱
لطفی، عبدالله ۳۸۵
لکنہوری، محمدعلی شاہ ۳۳۴
لنکرانی، ابراہیم س، ۳۰۴
لنکرانی، رضا ۳۶۶
لواساناتی تهرانی، محمد ۳۲۵
لوفیتس ۱۷۲، ۱۷۳
اللہ وردی میرزا ۱۴۵
اللہیار خان آصف الدولہ ۱۶۲
لینچ ۱۸۴
لینچ، برادران ۱۴۵
ماجدعلی شاہ ۱۵۴
مادلونگ، ویلفرد ۷
مارشال ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۲، ۴۵۳
مارشال، الکابتن ۳۲۶
مازندرانی حائری، ابوعلی ۱۱۱
مازندرانی حائری، محمدحسین ۴۱۹
مازندرانی کاظمی، محمدعلی ۱۶۶
مازندرانی، حسین ۱۶۸، ۴۴۲
مازندرانی، عبدالله س، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۸
۳۹۳، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۳
۴۰۴، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷
مازی اوغلو ۴۹
ماسینیون، لویی ۳۹۱
مالک اشتر ۳۱

- مالکی جناجی، خضر ۸۸
 مامقانی ۳۱۷، ۳۲۷، ۳۵۵، ۳۶۱، ۳۶۳، ۳۷۱، ۳۸۵، ۳۹۳
 مامقانی تبریزی، محمدتقی ۲۹۶
 مامقانی، حسن ۳۵۲
 مانع محابلی نجفی ۳۱۹
 ماهر محمد، سعاد ۴۵، ۷۷، ۸۱، ۱۴۶، ۱۵۶، ۱۹۱، ۲۳۵، ۳۷۰
 مبارزالدین محمد، امیر ۴۰
 مبارک الصباح ۳۲۵
 مبارک نجفی، عبدالحسین ۲۹۰
 متوکل عباسی ۴، ۵، ۲۷، ۲۱۴
 مجاورالنجفی ۲۹۴
 مجاهد، سیدمحمد ن، ۳۴، ۱۳۸، ۱۹۷
 مجاهدالدین ۳۴
 مجاهدطبایبی، محمد ۱۷۴
 مجتهداصفهانی، محمدباقر ۲۴۶
 مجتهدبروجردی، میرزا محمد ۲۳۴
 مجتهدتهرانی، میرزاسیح ۱۶۰
 مجتهدکلباسی، ابوالقاسم ۲۵۰
 مجتهدمازندرانی، شیخ زین العابدین ۲۱۴
 مجدالملک قمی ۲۶، ۲۷
 مجدد ۲۲۹
 مجلسی ۱۳، ۷۲
 مجلسی، علامه محمدباقر ۶، ۶۹
 محبعلی، میرزا ق
 محبوبه، شیخ علی ۱۹۸
 محتشم کاشانی ۱۲۸
 محسن الاعسم ۱۳۴
 محسن بن عبدالله ۲۰۳
 محسن خان ۲۰۳
 محسن عاشق آبادی، پهلوان ۵۷
 محسن معمار، استاد ۲۵۲، ۲۵۳، ۳۰۶
 محسن میرزای میرآخور ۲۱۴
 محفوظ عاملی، شیخ حسین ۱۳۶
 محقق کرکی ۴۵، ۴۷
 محلاتی، ذبیح الله ۲۱۷
 محلاتی، شیخ ذبیح ۲۲۲
 محلاتی، محمد ۴۰۱
 محمد ۲۰۵، ۳۹۶
 محمد ابو الفضل ابراهیم ۷
 محمد، آقاسید ۳۱۳
 محمد، امیر ۴۰
 محمد، حاجی ۱۸۵
 محمد، سلطان ۴۷
 محمد، سید ۱۸۶، ۱۸۸، ۳۴۲، ۴۲۴، ۴۴۳
 محمد، شیخ ۱۳۶، ۳۷۰
 محمد، ملا ۳۷۲
 محمد، میرزا ۹۳، ۳۶۴
 محمدآقا ۳۵۲
 محمدآقا، حاجی ۱۸۷
 محمدآقابوشهری ۴۱۷
 محمدابراهیم قمی ۲۴۶
 محمدابوالحب ۴۵۶
 محمداسماعیل تاجر اصفهانی ۳۲۷
 محمداسماعیل تاجر مازندرانی ۳۳۳
 محمداسماعیل خان ۳۲۶
 محمداسماعیل صاحب ۳۲۹
 محمداعتمادالسادات ۳۲۹
 محمدافندی ۳۴۴

- محمدامجدعلی شاه ۱۵۹
 محمدامین افندی ۴۲۷
 محمدامین بن مرتضی ۱۹۷
 محمدباقر، سید ۴۲۲
 محمدباقر، شیخ ۲۴۲
 محمدباقر بن نعمت الله مازندرانی ۱۷۶
 محمدباقر حجت ۳۶۷
 محمدباقر شیرازی (صاعد) ۲۹۶
 محمدباقر مجتهد ۳۳۲
 محمد بن احمد ۳۱
 محمد بن احمد بن عبدالنبی ۱۴۲
 محمد بن جعفر ۱۸۱
 محمد بن زید علوی ص، ۷
 محمد بن شبل ۱۵۵
 محمد بن شقر ۱۷۸
 محمد بن شیخ حسین صحاف ۳۰۰
 محمد بن شیخ علی بن شیخ جعفر کاشف الغطاء ۱۶۹
 محمد بن شیخ عیسی ۴۶۱
 محمد بن صادق ۴۳۷
 محمد بن صقر ۱۷۲
 محمد بن عبدالملک همدانی ۹
 محمد بن عبدالنبی بن صانع نیشابوری
 هندی اکبر آبادی ۱۲۹
 محمد بن علاءالدین محمد حسینی ۹۴
 محمد بن علی ۲۳
 محمد بن ناصر ۳۹۵
 محمد بن یحیی الخمیری، شیخ ۷۰
 محمد بن یعقوب ۲۲۰
 محمدی ۲۰۱
 محمد بیگ ۲۰۱
 محمد بیگ، میرزا ۱۴۳
 محمد پاشا ۲۰۹
 محمد پنجم، سلطان ۴۰۱
 محمد تبریزی نجفی ۱۴۶
 محمد تقی ۴۴
 محمد تقی شیرازی ۴۱۱، ۴۱۷، ۴۲۴، ۴۴۶
 ۴۵۶، ۴۵۸، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲
 محمد تقی کازرونی ۲۶۹، ۲۷۱
 محمد تقی مازندرانی، میرزا ۵۹، ۶۰، ۶۱
 محمد تقی مجتهد ۳۰۴، ۳۸۳
 محمد تقی، شیخ ۷۹
 محمد تقی، میرزا ۴۲۰
 محمد جعفر بیگ ۲۲۹
 محمد جعفر خان زند ۹۳، ۹۴
 محمد جواد شوشتری ۳۰۳، ۳۴۱
 محمد حدیثی ۳۹۴
 محمد حسن ۴۴۴
 محمد حسن افندی ۴۲۶
 محمد حسن خان قاجار ۱۰۲
 محمد حسن خان قوچانی ۳۲۶
 محمد حسن خراسانی ۳۲۳
 محمد حسن شیرازی ۱۸۲
 محمد حسن صاحب جواهر ۳۰۴، ۳۰۵
 محمد حسن محسون ۳۵۷
 محمد حسن نجفی ۳۲۳
 محمد حسن وزیر ۱۲۳
 محمد حسن، میرزا ۳۸۱
 محمد حسین بارفروش ۲۷۶
 محمد حسین بن امیر الحاج ۸۸

- محمدحسین بن علی کاشف الغطاء ۴۱۳
 محمدحسین ثابت ۲۳۶
 محمدحسین خان مروزی ۱۳۱
 محمدحسین خان نجارشیرازی ۹۷، ۹۴
 محمدحسین صدراعظم اصفهانی ۱۴۲
 محمدحسین مشکى ۳۹۵
 محمدحسین، آقا ۱۸۳
 محمدحسین، شیخ ۴۰۴، ۳۶۳
 محمدحمزه بیک ۴۳۳
 محمدخان ۱۷۶، ۲۸۳
 محمدخان بلوچ ۷۵
 محمدخان کاتب، میرزا ۲۲۹
 محمدخان، میرزا ۱۱۰
 محمدخداینده، سلطان ۴۰
 محمدخیری افندی ۳۰۹
 محمدرحیم بادکوبه ۴۱۰
 محمدرشادپنجم ۳۹۸
 محمدرشیدبن داود سعدی ۲۰۷
 محمدرشیدی ۱۹۷
 محمدرشیدپاشا ۱۶۹، ۱۷۵
 محمدرضا ۴۶۰
 محمدرضا تبریزی ۴۲۷
 محمدرضا قلی خان ۱۱۷
 محمدرضا، استاد ۹۴
 محمدرضا، حاجی ۳۶۷
 محمدرضابیک ۱۹۷
 محمدرضاشاه عبدالعظیمی ۴۴۵
 محمدرضاشیر ۱۲۹
 محمدرضاشیرازی ۴۲۴
 محمدرضوی هندی ۳۷۲
 محمدرضی گیلانی ۳۳۲
 محمدرفیع خان ۱۰۶، ۱۱۹
 محمدروضه خان ۱۹۵
 محمدسعید ۲۰۴
 محمدسعیدبیک ۱۱۰
 محمدسعیدکمال الدین ۳۸۴
 محمدسیف الدوله، سلطان ۱۹۴
 محمدشاه بن عباس شاه بن
 فتحعلیشاه (معمتالدوله) ۱۵۶
 محمدشاه بن علی شاه ۲۹۵
 محمدشاه قاجار ق، ۱۰۴، ۱۳۲، ۱۴۶
 ۱۴۸، ۱۵۳، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۸۰، ۲۹۹
 محمدشاه هندی ۱۰۲، ۴۶۰
 محمدشاه، سلطان ۸۹، ۱۰۰
 محمدشفیع ۳۹۵
 محمدشفیع مازندرانی ۱۲۵
 محمدشفیق افندی ۳۰۹
 محمدصاحب جواهر ۳۲۵
 محمدصادق (تاجراصفهانی) ۲۵۸، ۲۶۵
 محمدصادق (شیرازی) تاجر ۲۵۶
 محمدصالح برغانی ۱۲۸، ۱۷۴
 محمدصالح خطاط ۲۱۹
 محمدصالح محی الدین ۳۵۹
 محمدطاهر بن ملاحمود ۱۳۲، ۱۳۸، ۱۷۴
 محمدطه ۳۴۱
 محمدعجینه ۳۶۹
 محمدعلی ۳۷۳
 محمدعلی افندی ۳۰۱، ۳۰۹، ۳۹۶
 محمدعلی الاعسم ۱۳۱
 محمدعلی بن سلطان ماجدعلی شاه ۱۵۴

- محمدعلی بن شیرعلی بروجردی ۴۰۹
 محمدعلی بن محمدحسن خوانساری ۲۰۰
 محمدعلی بن میرزا محمد ۱۲۱
 محمدعلی بیگ ۲۶۳
 محمدعلی پاشا ۱۶۹
 محمدعلی خان قاجار ۱۰۴، ۳۶۱، ۳۷۸، ۳۸۹
 محمدعلی شاه قاجار ۳۱۰، ۳۸۲، ۳۸۸
 ۳۸۹، ۳۹۳، ۳۹۵، ۳۹۸، ۴۰۰
 محمدعلی شرف‌الدین ۱۳۸
 محمدعلی قزوینی ۳۷۴
 محمدعلی قمی ۲۸۴
 محمدعلی کمال‌الدین ۱۲۰، ۱۲۴، ۱۲۷
 ۱۳۲، ۲۲۶، ۳۸۴، ۳۹۵، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۹
 ۴۱۳، ۴۲۶، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۴۸، ۴۵۰، ۴۵۴
 ۴۶۰، ۴۶۱
 محمدعلی مجتهدقزوینی ۲۵۴، ۴۴۴
 محمدعلی میرزا ۳۸۶، ۴۰۳
 محمدعلی میرزا دولت‌شاه ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۵
 ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۷۱
 محمدعلی، شیخ ۱۴۱
 محمدعلی، میرزا ۱۸۳
 محمدعلیشاه عبدالعظیمی ۴۱۶
 محمدفاضل پاشا ۲۸۴
 محمدفاضل پاشا داغستانی ۴۳۵
 محمدقاضی اصفهانی ۱۱۹
 محمدقلی خان ۲۰۸
 محمدقمشی، شیخ ۴۳۶
 محمدکاحیا ۱۳۷
 محمدکربلایی، حاجی ۱۸۷
 محمدکریم خان قاجاری ۱۵۴
 محمدکریم همدانی ۴۲۲
 محمدمجتهد ۲۳۹، ۳۳۱
 محمدمجتهدلواسانی ۳۲۳
 محمدمحی‌الدین، شیخ ۱۴۲
 محمدمعتدالاسلام ۳۲۴
 محمدمعصوم علیشاه ۲۶۸
 محمدمهدی ۳۴۱
 محمدمهدی اصفهانی ۳۳۲
 محمدمهدی بن سیدعلی طباطبایی ۱۵۶
 محمدمهدی ملک التجار ۲۶۵
 محمدمهدی، سید ۲۹۲
 محمدنامق پاشا ۱۸۸
 محمدنجیب پاشا ۱۵۱، ۱۵۶، ۱۶۴
 محمدنوری افندی ۲۷۵، ۳۵۴
 محمدولی میرزا ۱۵۷
 محمدهاشم تاجر تبریزی ۱۸۶
 محمدهاشم مجتهد اصفهانی ۳۳۲
 محمود بن ملا عبدال مطلب ۱۰۱
 محمود دوم، سلطان ۱۴۹
 محمود، میرزا ۲۳۶، ۲۶۷، ۲۸۵
 محموداقتا تاجر ۶۵
 محمودافندی ۱۱۷، ۳۵۴
 محمودبن ملایوسف ۱۷۴
 محمودبی ۲۹۳
 محمودبیگ ۲۷۷
 محمودخان مشاورالسلطان ۳۳۸
 محموددوم، سلطان ۷۹
 محمودمجتهد ۱۷۶
 محی‌الدین، شیخ قاسم ۱۳۴
 مخبرالسلطنه ۳۵۸

- مختار ۲
مختار کوفی ۳۲
مختاری، علی ۵۳، ۱۷۱، ۱۷۶
مدحت پاشا ط، ۱۴۷، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۱۰
۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۹
مدحت، علی حیدر ۲۱۰
مدرس تهرانی، هادی ۳۵۹
مدرس چهاردهی رشتی، محمدعلی ۴۳۹
مدرس، ابوالقاسم ۹۷
مدرسی، محمدکاظم ۵۱
مذکور ۱۹
مراد بن احمد العمیدی ۶۸، ۶۹
مراد، سلطان ۵۸
مرادپاشا ۵۷
مرادچهارم، سلطان ۶۱
مرادمیرزا حسام السلطنه ۲۳۱
مراش اوغلی ت، ۳۲۷
مراغی، احمد ۲۸۴
مراغی، فاضل ۲۸۴
مرتضی افندی ۲۸۱
مرتضی بن شمس‌الدین ۱۹۷
مرتضی بن شیخ محمدامین ۱۹۷
مرتضی قلی خان ۲۲۸، ۲۳۶
مرتضی، سید ۱۷، ۲۳۳
مرعشی ۱۰۹، ۲۶۸، ۳۰۷
مرعشی تبریزی، علی سلطان العلماء ۳۱۵
مرعشی شوشتری، سلطانعلی ۴۲۷
مرعشی شوشتری، محمدبن ابوالفتوح ۴۲۷
مرعشی نجفی ۵۳، ۱۷۱، ۱۷۶، ۲۵۲، ۳۱۵
مرندی، اسماعیل ۳۲۵
مزیدی، طاهر ۴۲۰
مستعصم ۳۳
مستعصمی، یاقوت ۱۸۰
مستنصر بالله ۳۲
مستوفی، حمدالله ۳، ۹، ۴۱
مستوفی، محمدحسین ۳۳۷
مستوفی، محمدرضی ۳۷۲
مسعود سلجوقی ۲۸
مسعودوهابی ۱۰۸
مسعودی ۱
مسکویه، ابوعلی ۱۰
مسلم بن عقیل ۱۴۶، ۱۹۷، ۲۱۴، ۲۴۲، ۲۴۳، ۳۶۴، ۳۷۰
مسلمی عقیلی، محمدحسین حرزالدین
صفحات متعدد
مسلمی، عزالدین ۶۴
مشاورالوزاره ۳۶۱
مشرف‌الدوله ۱۷
مشکور، محمد ۱۷۶
مشکور، محمدرضا ۳۰۰
مشکوربن محمدبن صقر حولاوی خاقانی
نجفی ۱۷۲، ۱۷۸
مشکینی، ابوالحسن س
مشیرالدوله ۳۵۱
مشیرالدوله، محسن خان ۲۲۷، ۲۷۳، ۳۲۵
مشیرالدوله، میرزانصرالله خان ۳۶۶
مشیردیوان ش
مشیرالسلطنه ۲۱۳، ۲۳۵
مشیرالملک ۳۷۵
مشیرالملک شیرازی ۳۷۶، ۳۸۹

المقتدر ۸	مشیرالملک، میرزا ابوالحسن خان ۳۷۵
المقتفی بالله ط، ۲۹	مصطفی پاشا ۷۵، ۱۸۶، ۲۵۰، ۲۵۱
مقدس اردبیلی، ملا احمد س، ۵۲، ۸۲	مصطفی خان مؤتمن الدوله ۲۶۷
۱۵۵، ۱۹۵	مصطفی ذهنی پاشا ۲۵۵، ۲۵۹، ۳۷۷
مقریزی ۱۰	مصطفی عاصم پاشا ۲۵۵، ۲۶۶
ملاباشی ۷۹، ۴۰۹	مصطفی کامل ۲۹۲
ملاباشی خاتون آبادی ۹۷	مصطفی، سید ۲۳۳
ملاحسین کاشی ۴۳۷	مطرو دین قنغذ ۱۱۵
ملاسلطان ۲۸۴	مظاهر، حاجی تاجر ایرانی ۱۷۱
ملاصدرای شیرازی ۱۴۳	مظفرالدین شاه ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۷
ملک التجار اصفهانی، محمدابراهیم ۴۲۲	۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۵۱
ملک خان ۹۳	۳۵۵، ۳۶۳، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۹۵
ملکشاه سلجوقی ۲۶	مظفری، محمودخان ۴۱۰
ملکم ر	معاویه ۱۹
ممتاز افندی ۳۰۹، ۳۳۵، ۳۵۱، ۴۲۶	المعتضد ۸
ممتحن الدوله شقاقی، میرزامهدی خان	معتمد ۱۴۴
۲۳۴، ۳۶۰، ۳۷۴	معتمدالدوله ۱۵۶
ممتحن السلطنه ۳۶۴	معتمدالدوله، منوچهرخان ارمنی ۱۴۹
منتصر ۱۶	معتمدالدوله میرینج ۳۱۰
منتصر عباسی ی، ۵	معتمدالسلطان احتشام الحکماء ۳۲۶
منتفقی نجفی، علی ۳۰۴	معزالدوله ۹، ۱۰، ۱۲، ۲۲، ۳۰۶
منجم باشی، میرزاموسی ۱۰۴	معموری، علی ۲۶، ۳۹
منجم رشتی، محمد ۳۰۹	معموری، محمدجواد ۲۶، ۳۹
منشی استرآبادی، میرزامهدیخان ۷۹	معیرالممالک ۲۰۳، ۲۱۴
منصر الممالک، محمدعلی خان ۳۶۰	معیرالممالک، دوست محمدخان ۲۱۳
منصور، شیخ ۴۲۹	معین الملک ر
المنصور، محمد ۱۷، ۱۸، ۲۹، ۳۶، ۱۰۵	معین الممالک ق، ۲۴۰
۱۲۰، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۶۶، ۱۹۵	مغنیه، حسن ۱۶۷، ۱۸۰
۲۳۱، ۲۴۱، ۲۷۶، ۳۰۰، ۳۰۹، ۳۱۶، ۳۵۲	مغول ف
۴۰۹، ۴۲۲، ۴۳۵، ۴۴۰، ۴۵۹	مفید، شیخ ۶، ۱۳، ۱۸

- منوچهر خان ارمنی معتمدالدوله ۱۴۹
 منیره سلطان ۳۴۲
 موحد، صمد ۹۵
 موسوی احساسایی میرزی، هاشم ۲۷۹
 موسوی بجنوردی، حسن س
 موسوی تهرانی، احمد ۱۹۲، ۴۲۷
 موسوی، جعفر خ
 موسوی خراسان، محمدحسین ۳۶۶
 موسوی خوانساری، زین العابدین ۳۳۲
 موسوی خوانساری، محمدصادق ۱۴۸
 موسوی دزفولی، محمدطاهر ۳۳۲
 موسوی رشتی(شفتی)، اسدالله ۱۹۸، ۲۱۸، ۲۲۰
 موسوی شریف، ابوالبرکات ۲۵
 موسوی شوشتری، محمدطاهر ۳۰۵
 موسوی طبرستانی ساروی، محمد ۴۲۵
 موسوی عاملی اصفهانی، صدرالدین ۱۶۱
 موسوی غریبی(بلادی)بهبهانی، اسماعیل ۲۲۸
 موسوی غریفی بحرانی، علی ۳۵۹
 موسوی فائزی حائری، ابوالفتح سیدنصرالله
 بن حسین بن علی بن اسماعیل ۸۰
 موسوی فاموری شیرازی، محمدصالح ۲۵۲
 موسوی کاظمینی، هادی ۳۱۶
 موسوی نجفی، عبدالعزیز ۹۰
 موسوی نجلی ۲۳۰
 موسوی، آل شیب ۳۵
 موسوی، ابواحمد ۱۷
 موسوی، اسماعیل ۴۱۶
 موسوی، لیث خ
 موسوی، محمدصادق ۹۰
 موسوی، مهدی ۴۵۶
 موسی ۴۱، ۴۳، ۴۴، ۵۰، ۵۳، ۵۵
 موسی حکیم نجفی ۳۴۴
 موسی خان اعتمادالشریعه ۳۱۳
 موسی خان(مفخم الملک) ۳۷۴
 موسی خان، میرزا ۹۴
 موسیل ۴۲۰
 مهدعلیا ۱۹۲
 مهدی افندی ۲۲۳
 مهدی ایروانی ۲۷۲
 مهدی بن سلیمان ۲۲۰
 مهدی بن شیخ علی بن شیخ جعفر ۱۹۵
 مهدی بن شیخ علی بن شیخ
 جعفر کبیر کاشف الغطاء ۱۶۲
 مهدی بن شیخ علی فتونی عاملی، شیخ ۸۴
 مهدی بن عبدالله بلادی بوشهری ۳۲۵
 مهدی بوشهری ۲۵۲
 مهدی بیگ ۱۸۳
 مهدی پاشا ۳۱۲
 مهدی تاجراستراآبادی ۱۲۱
 مهدی خان، میرزا ۷۹
 مهدی خواجه ۴۰۳
 مهدی سید سلیمان ۴۵۲، ۴۵۳
 مهدی ع ۳۰۶
 مهدی ققطان ۱۹۵
 مهدی قلی خان تاجرشیروانی ۳۰۷
 مهدی، حاج ۳۷۳
 مهدی، سید ۲۳۳
 مهدی، شیخ ۱۴۴، ۲۰۵، ۳۶۶

- مهدیقلی خان ۳۶۱
 المهناء ۵۷
 میثمی عراقی، محمد ۲۸۴
 میرحکیم ۱۸۷
 میرخندان، حمید ن
 میرخواند ۴۲
 میردامادی اصفهانی، ملکناز ذ
 میرزاآقا ۴۰۹
 میرزاییگ ۱۸۳
 میرزاتقی خان امیرنظام ۱۵۲
 میرزای اصفهانی ۲۴۰
 میرزای بزرگ ۲۲۹
 میرزای شیرازی ط، ع، ن، ۲۱۲، ۲۰۰، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۹، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۴۰، ۲۵۰، ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۶، ۲۸۶، ۲۸۸، ۲۹۱، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۸، ۳۰۲، ۳۰۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۶۶
 میرفتح مین باشی ۵۷
 میرفیض محمدخان تالبر ۳۹۴
 نائینی ۲۵۰، ۲۶۸، ۳۸۵
 نائینی، محمدحسن ۳۰۵
 نائینی، محمدحسین ۲۵۰
 ناجی افندی ۴۱۴
 ناجی افندی، ابراهیم ۴۱۶
 ناجی بی ۴۱۹
 نادرشاه افشار ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۵، ۱۸۰، ۲۶۲، ۲۶۸، ۳۵۴
 ناصرالدین شاه قاجار صفحات متعدد
 ناصرالمهناء، امیر ۵۶، ۵۸
 الناصربالله ۳۲
 ناصربن حسین ۳۹۵
 الناصرلدين الله ۳۰
 ناظم افندی ۲۶۳
 ناظم الاسلام کرمانی ۲۷۲
 ناظم الملك ش، ۳۲۰
 ناظم پاشا ۴۰۴
 نامق افندی ۱۵۲
 نامق پاشا ۱۹۰، ۱۹۵، ۲۰۹
 نامی اصفهانی ۹۰
 نایب الصدرشیرازی ۲۶۸
 نجف آبادی اصفهانی، علی محمد ۲۴۰، ۴۲۷
 نجف الصغیر، شیخ مهدی ۲۷۹
 نجف بن محمدتبریزی نجفی ۱۴۶
 نجف تبریزی حکیم آبادی، محمدطه ۳۷۲
 نجف تبریزی، جواد ۲۲۸
 نجف تبریزی، حسین ۳۰۹
 نجف تبریزی، شیخ ۲۷۹
 نجف تبریزی، محمدرضا ۱۳۹
 نجف تبریزی، محمدطه ۳۷۱
 نجفی براقی، حسین ۴۳۴
 نجفی حلی، محمدرضا ۴۲۷
 نجفی مسجدشاهی اصفهانی، علامه ۲۷۶
 نجفی همدانی ۲۴۴
 نجفی، حسین ۲۲۲
 نجفی، شیخ موسی ۱۳۴
 نجفی، محمدحسن ۱۵۹، ۱۶۱
 نجفی، ملاعبدالله ۶۹
 نجم آبادی تهرانی ۲۰۰
 نجم‌الدین عبدالله بن حسین یزدی، ملا ۵۱
 نجم‌الدین علی بن موسی ۳۷

- نجم‌الدین هندی ۳۷
نجم بقال الدلیمی ۴۴۸، ۴۵۳
نجیب پاشا ح، ش، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵
۱۵۶، ۱۸۷، ۳۷۳
نخجوانی، محمدعلی س، ۴۳۹
ندیم افندی ۲۹۲
ندیمی، هادی ذ
نراقی همدانی ۳۶۰
نراقی، احمد س، ۱۴۱، ۴۰۳
نراقی، شیخ محمد مهدی ۱۰۳
نراقی، ملا احمد ۱۹۷
نزاد اکبری مهربان ۷۹، ۸۰
نصار العیسی، شیخ ۱۳۷
نصار، شیخ راضی ۱۴۲
نصرالدوله ۳۲۹
نصرالله خلخالی ۳۳۳، ۳۴۸
نصیری، محمدرضا ۱۲۶، ۱۲۷، ۴۰۵
نظام دوست، محمدرضا خ
نظام‌الدوله، علی آقا ۴۱۸
نظام‌الدین حسین بن تاج‌الدین آوی ۴۰
نظام‌الدین محمد بن حسین قریشی ساوجی ۵۶
نظام‌العلماء ش، ۳۲۱، ۴۶۱
نظام‌العلمای خراسانی، اسدالله خان ۲۸۰، ۳۱۷،
۳۳۵، ۳۴۹، ۳۵۷، ۳۶۰، ۳۶۳، ۴۴۴، ۴۵۵
نظام الملک، خواجه ۲۶
نظام شاه ۱۸۱
نعمت افندی ۳۸۳
نعمت‌الله مازندرانی ۱۷۶
نعمت‌الله المامیری ۵۶
نفیسه، سیده ۱۰
نفیسی، سعید ۳۳
نقدی، جعفر ص، ۱۵
نقیب‌الاشراف ۲۵۷
نواب، آقاجسن ۲۳۳
نوابی، عبدالحسین ف ۴۷، ۴۹
نورالدین ۴۴۷
نورالدین بن محمد صادق انصاری شوشتری ۱۹۷
نورالدین علی بن احمد ۵۳
نورالدین، سید حسن ۲۰۱
نورین عزیزالیا سری ۴۰۸
نورس، موسی کاظم ۷۷
نوری اصفهانی، شیخ علی بن جمشید ۱۴۳
نوری اصفهانی، علی ۱۴۳
نوری بیک ۱۵۶، ۱۸۷، ۴۱۷
نوری مازندرانی، میرزا حسین ۹۰، ۱۴۳، ۳۵۲
نوری، ابوالقاسم ۳۱۰
نوری، اسماعیل ۳۵۹
نوری، شیخ فضل‌الله ۲۱۹، ۲۲۳، ۳۴۷
۳۸۲، ۳۸۸، ۳۵۲
نوری، محمدتقی ۳۰۸
نوری، محمدحسین ۳۲۷
نوری، موسی ۳۸۵
نوری، میرزا آقاخان ۱۹۷، ۲۸۹
نوری، میرزا حسین ۲۱۹، ۲۴۰، ۳۶۴
نوری، میرزا محمدتقی ۱۶۰
نهایندی، شیخ اسماعیل بن حمید ۸۲
نهایندی، محمد مهدی ۱۳۲
نهایندی، ملا فتح‌الله ۳۶۶
نیازی افندی ۲۰۸
نیبور، کارستان ۸۷

- نیریزی ۱۸۰
 نیک، کاپیتان ۴۴۳
 واعظی کشمیری، جمال خ
 وافق پاشا ۱۹۴
 وحبوبی، محمود ۱۲۷
 وحیدبهبهانی ۱۰۳
 وحیدبهبهانی، آقامحمدعلی ۱۴۱
 وحیدبهبهانی، محمدتقی بن محمدجعفر بن
 علی آقا ۱۰۳
 ورام بن ابی فراس بن ورام مالکی حلی ۳۱
 الوردی، علی ۱۳۴، ۲۱۰
 وکیل الملک ۱۶۲، ۳۷۲
 الوندی کاظمی، محمد ۳۰۴، ۳۰۰
 ووستنفلد، فردیناند ۱
 وهاب زاده، محمد ۳۸۱
 ویلسن ۴۶۰
 هادی بن میرمحمدصادق ۱۲۱
 هادی مجتهدهمدانی ۲۵۶
 هادیخان نائب، میرزا ۲۲۹
 هارون الرشید ۳
 هاشم الحطاب، سید ۷۰، ۷۱، ۲۲۰
 هاشم بن زین العابدین موسوی خوانساری ۳۳۲
 هاشم تبریزی ۳۷۲
 هاشم خان ۳۷۲
 هاشم، میرزا ۳۷۴
 هاشمی دزفولی، محمد ۲۱۸
 هانی بن عروه ۱۵۷، ۴۱۴
 هبه‌الدین حسینی شهرستانی، محمدعلی ۳۴۵
 هدایت الله امین الشریعه کازرونی ۳۲۳
 هدایت پاشا ۲۴۷
 هراتی، رضاعلیشاه ۱۰۵
 هروی خراسانی، محمدکاظم ۱۹۱
 هروی، عبدالخالق ۱۸۰
 هروی، محمدکاظم ۷۸
 هزارجریبی مازندرانی، محمدباقر ۱۰۰
 هزارجریبی، آقامحمدباقر ۱۴۱
 هزارجریبی، آقامحمدعلی بن محمدباقر ۱۰۴
 هلاگوخان و، ۳۳
 هلال الصابی، ابوالحق ابراهیم ۷
 هلاله، احمد ۱۳۰
 همدانی س
 همدانی، آقارضا ۳۶۰، ۳۶۶
 همدانی، ابوطالب ۱۶۶
 همدانی، علی ۲۴۸
 همدانی، محمد ۲۸۷
 همدانی، محمدبن عبدالملک ۹
 همزلی لانگریک، استیون ت، ۱۳۶
 هودنبی ۳۰۰، ۴۳۰
 هوشنگ مهدوی، عبدالرضا ۱۵۳
 هوللاگوخان ۱۶، ۳۶
 هویزی، شیر س، ۸۴، ۹۰
 هیودث، دن ط
 یارمحمدخان سهام‌الدوله ۳۱۲
 یاسری، عزیز ۴۰۸، ۴۳۷
 یاسین افندی ۲۷۸
 یافعی ۹
 یاقوت بن عبدالله حموی ۱، ۳، ۲۴
 یحی خان مشاورالوزاره ۳۵۳
 یحیی توفیق بیگ ۲۷۳
 یحیی توفیق پاشا ۳۷۷

- یحیی خان آصف‌الدوله ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۳۰
 یحیی نزهت افندی ۲۹۳
 یحیی نزهت بی ۲۹۷
 یحیی، شیخ ۴۱۰
 یزدی، اسماعیل ۴۲۹
 یزدی، طالب الحق ۴۲۰
 یزدی، علی ۴۳۶
 یزدی، محمد کاظم ح، س، ع، ۳۶۰، ۳۷۶، ۳۸۲، ۳۹۵، ۳۹۹، ۴۰۱، ۴۰۸، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۶، ۴۱۹، ۴۲۲، ۴۲۴، ۴۲۹، ۴۳۱، ۴۳۴، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۴، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۴، ۴۵۶
 یزدی، ملا عبدالله ۵۱، ۱۳۸
 یزیدپاشا ۱۵۱
 یعقوب افندی ۱۷۵، ۱۸۰، ۲۷۰
 یعقوب بن یوسف ۲۲۰
 یعقوب بیک ۱۷۷
 یمانی، شیخ ۸۷
 یمین الملک ۳۹۸، ۳۹۹
 یوسف ۳۵۶
 یوسف بن سلیمان ۱۵۵، ۱۷۴، ۴۳۰
 یوسف بن هاشم الحطاب ۲۲۰
 یوسف ضیاء افندی ۳۲۶، ۳۴۷
 یوسف کتعان ۴۰۶، ۴۳۹
 یوسف، ملا ۶۹، ۱۴۶، ۱۶۴، ۱۶۷، ۱۷۴، ۴۳۵

ب - اماکن

- آذربایجان ک، ۸۱، ۹۵، ۱۲۲، ۱۷۵، ۲۱۹، ۲۳۰، ۲۴۰
 آسیای مرکزی ۲۴۰
 آشور و اکد و
 آل جلایر، بازار ۷۵
 آلمان ۴۰۴، ۴۱۷
 آمریکا ح
 آناتولی ۴۱، ۴۴۷
 احساء س، ۱۰۵، ۳۸۰
 احمدنگر هند ۴۹
 اراک ۳۰۰
 اردبیل ۴۱
 ارزروم ش، ق، ۱۱۱، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۶۳، ۱۷۱
 اروپا ۳۸۳، ۳۸۸
 ارومیه ۳۲۹
 استانبول ۵۰، ۷۹، ۸۰، ۱۱۷، ۱۹۹، ۱۵۲، ۱۵۸، ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۲۷، ۲۵۷، ۲۶۸، ۲۷۳، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۷، ۲۹۴، ۳۲۳، ۳۲۰، ۳۴۰، ۳۵۳، ۳۶۰، ۳۷۸، ۳۸۸، ۳۹۷
 استانبول، دانشگاه ذ، ۱۷۰، ۲۴۱، ۲۵۳، ۲۸۹
 اصفهان صفحات متعدد
 افغانستان ک، ۳۰۴
 انبار (استان) ۲۳، ۳۸، ۱۰۸
 انگلیس ۱۵۲، ۱۵۴، ۲۷۳، ۲۷۶، ۳۵۵
 ۳۵۶، ۳۶۲، ۳۶۸، ۴۲۳، ۳۷۳، ۳۷۵، ۳۸۱

تبری — ز ع، ۴۱، ۱۳۷، ۲۱۸، ۲۸۴، ۲۹۶	۳۹۹، ۴۱۷، ۴۴۳، ۴۴۶
۳۲۵، ۳۸۸، ۳۹۱، ۴۱۵، ۴۱۶	اوده هندوستان ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۷۵، ۴۲۱
ترکیه ۸۵	ایتالیا ۴۱۲
تهامه ۳۶۴	ایران صفحات متعدد
تهران صفحات متعدد	بابان ۱۲۲، ۱۲۵، ۱۲۷
جبل ۳۶۴	بابل و، ۱۴۱
جبل برکت ۳۶۸	باکو ۹۳
جبل شرفشاه ۳۰	بایزید ۴۲۵
جبل عامل س، ۵۳، ۶۱، ۶۲، ۸۸، ۱۳۸	بحرین س، ۲۰۶، ۳۸۰
۱۴۰، ۱۶۱	بخارا ۳۵۲، ۳۷۶، ۴۰۴، ۴۲۲
الجزائر ۱۷۸	بدره ۳۲۶
الجعاره ۴۳۳	البراق ۴۳۴
جعفرآبادساوه ۴۰	بروجرد ۲۰۰، ۲۱۹
چالدران، دشت ۴۶	بریتانیا صفحات متعدد
حجاز ک، و، ۱۲۳، ۲۹۵، ۲۹۸، ۴۱۷	بصره صفحات متعدد
حجر الاسود ۲	بطیحه ۱۲
حدیده یمن ۲۵۱، ۲۷۱	بغداد صفحات متعدد
حسنی، نهر ۶۹	بلوچستان ک
حسینی، نهر ۵۲، ۱۰۲، ۱۵۷، ۳۵۴	بمبئی ۱۸۶، ۲۹۹، ۳۷۲، ۴۰۳، ۴۶۱
حسینی، نهر ۱۰۲، ۳۱۵، ۳۳۹	بورسا ۱۶۸
حله صفحات متعدد	بوشهر ۲۰۱، ۲۲۵، ۳۱۵
حله، نهر ۲۷۴	بیت الله الحرام ۹۰
حمص ۲۸۷، ۴۱۸	بیروت ۴۱۸
حمیدیه، نهر ۲۶۲، ۲۷۳، ۲۸۳	بین النهرین و، ز، ۳۷۹
حیدرآباد دکن ۱۹	پاریس ۱۷۱
حیدریه، نهر ۲۸۳	پاکستان ۳۸۰
حیره و، ۱	پشتکوه ۴۱۹
حیوار ۳۳۰	پنسیلوانیا، دانشگاه ۲۷۵
خان الفقهاء ۲۳	تاجیه، نهر ۳۵، ۳۷، ۳۸
خراسان ۴۱، ۷۲، ۱۰۵، ۱۱۲، ۱۱۳، ۲۸۱	تبت ۳۸۰

سامراء صفحات متعدد	۳۱۶، ۳۲۷، ۳۴۱، ۴۱۵
ساوجبلاغ ۱۳۵	خلیج فارس ک، ۱۰۸، ۳۸۳
ساوه ف، ۴۰	خوانسار ۲۰۰
سدالقرنه ۴۳۸	خوزستان ۴۶، ۹۰، ۱۴۹
سدالمول ۳۷۷	خونه قزوین ۴۹
سدزین العابدین ۳۶۸	خیریورسند هندوستان ۳۹۴
سدمسیب ۳۷۷	خیضر ۱۱۵
سلانیک ۳۸۸	دارالسیاده ۱۶
سلطان آباد اراک ۳۰۰	داغستان ۹۳
سلیمانی، نهر ۶۹	دجله ۱۲، ۱۵، ۲۲، ۲۹، ۵۹، ۱۴۵، ۱۴۸
سماوه ۱۸۹	۱۸۴، ۲۰۱، ۲۲۷، ۲۵۸
سند ۱۵۷، ۳۹۴	دجیل، رود ۱۷۵
سوریه ۳۸۰	دزفول ۱۹۷
سومر و	دکن ۱۹
شام ۴۱۸	دولیم ۳۸۱
شاهی، رودخانه ۴۴، ۴۶، ۵۴، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۵۹، ۱۳۰	دیاربکر ۱۱۱، ۴۴۳، ۴۴۷
شط العرب ۳۰۹	دیاله، رودخانه ۱۵۶
شط الهندیه ۱۰۲	دیوانیه ۳۰۹
شوشتر ۶۲، ۳۶۹	رامپور هند ۴۲۲
شونیزی، گورستان ۳	رشت ع، ۲۰۶، ۳۷۲
شیراز ع، ۱۱، ۱۰۵، ۱۸۲، ۳۹۰	رشدیه، مکتب ۳۳۸، ۳۹۴، ۴۲۶
صافی صفا، عمارت ۷۲	رشدیه، نهر ۲۸۱
صفویه، بنا ۵۵	رقه ۱۱۱
صوب ۵۳	رمل، نهر ۲۶۰
طاق الحرائی ۱۹	روس صفحات متعدد
طبرستان ف، ص، ۷، ۳۱	روطه ۴۲۹
طبس ۵۲	ری ۱۶
طرابلس غربی ۴۱۰، ۴۱۳	زنجان ۲۴۳، ۴۰۵
طوبریج ۴۳۹	زور ۶۲
	زهاب ر، ۳۲۶

- طهماسبیه، نهر ۴۸، ۵۰، ۵۶
عبدالعنی، نهر ۲۶۰
عثمانی صفحات متعدد
عراق صفحات متعدد
العرض ۳۳۰
عضدی، امارت ۱۶
عماره ۲۲۷، ۲۴۳، ۴۳۰، ۴۳۲
عنزه ۱۲۳
عنیزه ۱۲۳
عیسی، نهر ۲۲
غازانی، نهر ۳۹
غازی، رود ۳۵
غاضریه ۵
فارس ۲۳، ۹۳، ۲۲۶
فرات صفحات متعدد
فرات، رودخانه ۲۷۶، ۳۰۲، ۳۱۳
فرات، سد ۲۲۳، ۲۳۹
فرانسه ق، ۱۱۱، ۱۳۶، ۱۵۳، ۱۷۱، ۳۷۳
فراهان ۲۱۴
فسا ۲۳
فیض حسینی، عمارت ۳۷۶
قارص ۶۲
قاهره ۱۰، ۴۰
قدس ۲۹۴
قزوین ن، ۴۹، ۹۶، ۱۳۸، ۱۴۳، ۳۷۰
قصر شیرین ر، ۶۲، ۲۴۰، ۳۲۶
قطیف ۳۸۰
قفقاز ک، ن، ۲۴۰، ۲۶۹، ۳۷۳، ۳۷۹
ق—م ع، ف، ۱۴، ۱۹، ۲۹، ۳۱، ۳۵، ۳۹
۳۸۰، ۲۴۳
- قونیه ۳۳۶
قیصریه ۴۱۸
کاشان ۱۹۷
کاظمین صفحات متعدد
کبیسه ۱۰۸
کتابخانه آل قزوینی ۲۴۰
کتابخانه آیت الله مرعشی ۷۷، ۱۷۶، ۲۵۲
۲۶۸، ۳۱۵، ۳۰۷
کتابخانه بحر العلوم ۲۴۰
کتابخانه جعفریه ۱۶۸
کتابخانه حیدریه ۷۸
کتابخانه خاندان جزائری ۶۳
کتابخانه خاندان طریحی ۶۳
کتابخانه دارالعلم ۲۴
کتابخانه سنایی ۳۲، ۷۵
کتابخانه شیخ الشریعه ۲۴۰
کتابخانه صدر ۱۳۰
کتابخانه عقیلی ۶۴
کتابخانه هلاله ۱۳۰
کتابخانه آتاترک استانبول ۲۶۸
کتابخانه آل قزوینی ۲۴۳
کتابخانه حسینی ۴۲۷
کتابخانه سیدمحمدیزدی ۴۳۸
کراچی ۲۴۳
کربلا صفحات متعدد
کردستان ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۰، ۲۳۱، ۳۲۳
کرمان ۱۰۳، ۱۹۸، ۳۸۱
کرمانشاه ت، ۱۱۹، ۱۳۳، ۱۶۲، ۱۶۴
۲۲۰، ۲۴۶، ۲۵۳، ۲۵۷، ۳۰۲، ۳۲۷، ۳۴۱
۳۸۷، ۳۹۳، ۳۹۶

مدرسه عتبه علوی ۵۹	کلکته ۳۸۱
مدرسه فتحیه ۲۴۴، ۲۴۴	کنعانیه، سد ۲۲۳
مدرسه قوام (فتحیه) ۲۴۳	کوت العماره ۲۵۶، ۴۲۱، ۴۳۰، ۴۳۳
مدرسه مریم بیگم ۵۸	۴۴۲، ۴۳۸
مدرسه معتمد ۱۴۴	کوفه صفحات متعدد
مدرسه مقدادسیوری ۱۴۴	کوروش و
مدرسه مهدیه ۲۲۲	کویت ۳۶۰، ۳۲۵، ۹
مدرسه یزدی ۵۱	گرجستان ۳۴۶
مدرسه آخوند خراسانی ۳۹۳، ۳۵۳	گلستان، کاخ صفحات متعدد
مدرسه آخوندصغری ۴۰۴	گموشخانه ۳۶۸
مدرسه آخوندوسطی ۳۸۳	لاذقیه ۳۶۹
مدرسه اخوت ۴۰۷	لاهی ۳۸۸
مدرسه ایروانی ۲۶۱	لایپزیک ۱
مدرسه بخارایی ۴۱۳	لبنان ۴۱۷، ۳۸۰، ۱۴۰
مدرسه بخاری ۳۴۳	لرستان ۴۱۹، ۱۸۱، ۱۴۹
مدرسه جعفری ۴۲۲	لکنهو ۱۵۹
مدرسه خراسانی کبری ۳۵۲	لندن ۳۴۶، ۲۷۳
مدرسه خلیلی ۳۱۰	لیبی ۴۱۳، ۴۱۰
مدرسه خلیلی صغری ۳۶۰	لیدن ۳۸
مدرسه سنت پترزبورگ ۳۴۷	ماراش ۳۷۷
مدرسه سیدمحمدکاظم یزدی ۳۹۵	مازندران ۱۴۳
مدرسه صدر ۳۲۰	ماوراءالنهر ۵۳
مدرسه علوی ۳۹۳	مدائن ۳۱
مدرسه علویه ۳۸۳	مدرسه بادکوبه ای ۳۷۸، ۱۷۴
مدرسه قوام ۴۰۴	مدرسه حسین خان سردار ۲۰۱
مدرسه مرتضوی ۴۱۰	مدرسه سردارخان ۱۸۲
مدرسه مرتضویه ۳۹۴	مدرسه سلیمی ۱۴۴
مدرسه مهدیه ۲۴۳	مدرسه سلیمیه ۱۰۳
مدرسه میرزااحسین خلیلی تهرانی ۴۰۴	مدرسه سیدمحمدمجاهد طباطبایی ۱۷۴
مدرسه میرزاکریم شیرازی ۲۷۴	مدرسه صدر ۱۶۸، ۱۳۶، ۱۲۳

۲۱۴، ۲۶۳، ۲۷۰	مدرسه نظامی رشديه عثمانی ۲۴۳
مسجدناصری ۱۸۲	مدیرانه ۳۸۳
مسعودی، نهر ۲۴۷	مدینه و، ۲
مسقط ۲۴۳	مربوان ۱۲۰
مسیب ۳۷۷	مسجد شهرستانی ۹۱
مشهد ع، ۱۱، ۵۳، ۹۰، ۱۷۸، ۱۸۶، ۲۲۰	مسجد شیخ عبدالرحیم ۹۲
۲۳۸، ۳۰۰، ۳۰۷، ۳۲۷، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۲۰	مسجد شیخ علی رفیش ۳۷۱
مصر ۱۰، ۱۹، ۴۹، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۵۵، ۴۱۷	مسجد هندی ۹۰
مکران ک	مسجد آذربایجانیه ۲۱۳
مکه ۷۵، ۱۶۹	مسجد آل کاشف الغطاء ۴۲۲
منتفق ۱۰۸، ۱۲۰	مسجد الرأس ۱۹۸
مندلی ۲۷۰	مسجد الرأس ۲۶۸، ۳۱۶، ۴۲۲
موصل ۱۱۱	مسجد باقر قفطان ۱۵۵
ناصریه ۴۲۶، ۴۳۲	مسجد بالاسر ۲۶۸
نبطیه جبل عامل ۸۸	مسجد بهیمانی ۹۰، ۳۳۳
نجد ک، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۹	مسجد ترک ۱۹۷
۱۲۳، ۱۸۵، ۳۲۵، ۳۴۶، ۳۵۴، ۳۶۴، ۳۶۵	مسجد حاج عیسی ۲۷۹
نجف آباد اصفهان ۵۳	مسجد دالان ۲۶۸
نجف صفحات متعدد	مسجد ذی الکفل ۱۸۶
نجف، بحر ۲۲۵	مسجد سهله ۲۱۴، ۲۶۵، ۲۶۶
نجف، حوزہ ۲۴	مسجد شاهی ۲۵۰
هرات ۱۷۷	مسجد شیخ آقارضا ۳۶۰
هرمز، تنگه ک	مسجد شیخ انصاری ۱۹۷
هلند ۳۸۸	مسجد شیخ طوسی ۲۴۳، ۲۶۱
همدان ۷۵، ۱۱۰، ۱۳۰، ۱۵۷، ۱۵۹، ۲۴۳	مسجد صاحب الحدائق ۹۰
۳۴۹، ۴۱۱	مسجد صاحب جواهر ۱۶۱
هند ۴۹، ۱۴۱، ۱۵۹، ۲۲۳، ۲۳۸، ۲۹۹	مسجد علی نقی طباطبایی ۱۰۳، ۱۴۴
۳۰۴، ۳۵۷، ۳۷۳، ۳۷۵، ۳۷۹، ۳۸۰	مسجد عمران بن شاهین ۱۸۹، ۳۰۴، ۴۴۰
۳۹۴، ۴۱۰، ۴۱۲، ۴۱۷، ۴۲۲، ۴۵۵	مسجد کبیر ۲۴۰
هندی، نهر ۴۵	مسجد کوفه ۱، ۵۹، ۸۴، ۸۵، ۱۵۷، ۲۰۳

یمن و، ۲۴۳، ۲۵۱، ۲۷۱، ۴۱۷

هندیه ۲۲۳

هندیه، نهر ۱۰۲، ۱۵۲، ۴۲۶

هویزه ۵۳، ۶۲، ۹۰

ج - کتب

- آداب اللغة العربیه ۱۶۸
 آرشیو ملی بریتانیا ۲۲۴
 آل بویه و اوضاع زمان ایشان ۹، ۱۰
 ابطال دلیل الانسداد ۲۹۰
 احسن التواریخ ۹۹
 احسن السیر ۹۳
 احیاگر حوزة نجف ۱۲۶
 اخبار ائمه زیدیه ۷
 اخبار الراضی بالله و المتقی الله ط، ۸
 اختیار معرفه الرجال ۸، ۲۵، ۲۹
 اربعه القرون من تاریخ العراق الحديث ۲۱۲
 الارشاد ۶
 از حریم تا حرم ۱۸۴، ۲۵۴
 الاستبصار ۲۴
 استقلال ۴۶۱
 اسناد و مکاتبات تاریخی ایران ۴۰۵
 اصول الفقه ۳۰۰
 الاعلام ۱۲، ۲۳، ۲۴، ۳۱
 الاعیان الشیعه ۱۴، ۴۳، ۱۷۴، ۲۱۸
 اکسیر التواریخ ۱۰۱، ۱۰۹، ۱۱۴
 امراء الکوفه و حکامها و
 امل الامل ۹۶
 الانتساب ۱۲۳
 انیس السالکین ۲۵۲
 انیس العابدین ۲۵۲
 انیس المجتهدین ۱۰۳
 ایران امروز ۱۵۳، ۳۸۰
 ایران: کلد و شوش ت، ۱۴۱
 بایگانی کارگزینی وزارت خارجه ۲۶۸
 بایگانی مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی
 صفحات متعدد
 بایگانی مرکز اسناد وزارت امور خارجه
 صفحات متعدد
 بایگانی نخست وزیر ترکیه صفحات متعدد
 بحار الانوار ۶، ۱۳، ۱۴
 البدايه و النهايه ص، ۳، ۱۰، ۱۷
 بستان السباحه ۱۶، ۱۳۰
 بغیه النبلاء فی تاریخ کربلا ۱۰۱
 البلاغ، مجله ۱۵۶
 البلدان ۲۴
 بنی مزید ۲۸
 بهجه الامال ۲۹۴
 تاریخ العراق بین الاحتلالين صفحات متعدد
 تاریخ آل جلاير ۴۲
 تاریخ ابن خلدون ۲
 تاریخ اقتصادی ایران م، ۱۶۳
 تاریخ الاسلام و وفیات مشاهير والاعلام
 ۱۴، ۱۷، ۲۵

تاریخ حرکت اسلامی در عراق ن

تاریخ الخلفاء ۵

تاریخ الديوانیه ۱۴۰

تاریخ الکوفه ۵۰

تاریخ المشهدالکاظمی ۱۴۲

تاریخ النجف الاشرف ۷، ۱۷، ۵۵

تاریخ امم و الملوك ص، ۷

تاریخ بغداد ۲۱۰

تاریخ بیداری ایرانیان ۲۷۲

تاریخ جهانگشا ۳۸

تاریخ حرکت اسلامی در عراق ۲۶۸، ۳۸۰

تاریخ حرم کاظمین ۶۵

تاریخ دخانیه ۲۹۴

تاریخ دمشق ۲۹

تاریخ دیوانیه ۲۲۲

تاریخ روابط خارجی ایران ۱۵۳

تاریخ سیاسی، اجتماعی و اقتصادی عراق

ت، ۱۳۶

تاریخ طبرستان ۴، ۷، ۹، ۳۱

تاریخ عتبات ۱۷۵

تاریخ قمقام ۲

تاریخ کاظمین و بغداد ۱۰۴، ۱۲۹، ۱۶۹، ۱۹۴

تاریخ گزیده ۹

تاریخ گیتی گشا ۹۰

تاریخ محمدی ۹۹

تاریخ نجف اشرف ش، ۷۹، ۱۵۱

تاریخ نو ۱۳۶

تاریخچه اوقاف اصفهان ۵۳

التبیان ۲۴

تجارب الامم ۱۰

تحریری نو از تاریخ جهانگشا ۳۴

تحفه الحرمین ۲۶۸

تحفه العالم فی شرح خطبه المعالم ۴۸،

۷۹، ۸۰، ۹۵، ۱۹۵

تحفه النظار فی غرائب الامصار و عجائب

الاسفار ۳۹، ۴۰

تراث کربلا ۲

تراجم الرجال ۱۴۸

تراجم علماء الکاظمیه ۱۷، ۱۶۶

تراژدی کربلا ۲۶، ۳۹، ۲۱۰

تفسیرمرآت الانوار ۷۲

تفسیرنیلفروش ۸۴

تقویم البلدان ۱

تکمله الاخبار ۴۶

تکمله امل الامل ۲۵۲

تکمله تاریخ طبری ۹

تنبيه الامه و تنزيه المله ۳۰۵، ۳۹۵

تهذيب الحقائق الالباب فی الانساب ۲۴، ۷۷

ثوره العشرين ۴۵۳

ثوره النجف ۴۵۴

جامع السادات ۱۰۳

جامعه النجفالدینیہ ۳۸۰

جغرافیای بغداد ۴۴۵

جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت

شرقی ۲۲

جمعیه المورخین والأثرافی العراق ۱۶۹

الجواهر ۱۵۹، ۳۰۴، ۳۲۵، ۴۰۸

جواهر الاخبار ۴۴

جواهر الکلام فی شرایع الاسلام ۱۶۱

حاشیه المعالم ۷۹، ۲۷۶

- حاشیه تهذیب المنطق ۵۱، ۶۹
حاشیه ملا عبدالله ۵۱، ۱۳۸
حبل المتین ۴۰۳
الحقائق الناصره فی احکام العتره الطاهره ۹۰
حدیقه الوزراء فی سیره الوزراء ۶۷، ۷۰، ۷۴
الحصون المنیعہ فی طبقات الشیعہ ۱۵۹،
۱۶۹، ۱۸۲
حوزه النجف الاشرف؛ النظام و مشاعر
الاصلاح ۴۰۸
الحیاء الفکریه فی النجف الاشرف ۱۹۷
خاتمه مستدرک الوسائل ۹۰
خاطرات سیاسی ۲۱۷
خاطرات عین السلطنه ۲۹۱، ۲۸۳
خرسان موسوی، عباس ۱۷۲
الخطط المقریزیه ۱۰
خلاصه الحوادث ۳۱۴
دانشنامه جهان اسلام ۱۳
دایره المعارف بزرگ اسلامی ۸، ۱۷۱
دایره المعارف تشیع ۴، ۶
دررکاب نادرشاه ۷۴
دره النجف ۴۰۱
دره نجفیه ۲۸۷
دستورالوزراء ۳۳
دوحه الوزراء فی تاریخ وقائع بغداد الزوراء ۷۷
دیوان شرقی کبیر ۲۷۹
دیوان فارسی فضولی ۴۹
ذخائرالایام فی معرفه احکام دین الاسلام ۲۷۶
ذرایع الاعلام فی شرح شرایع الاسلام ۳۵۲
الذریعہ الی تصانیف الشیعہ ۲۹، ۲۰۹، ۳۴۵
رجال الفکر و الادب فی النجف ۱۰۸
رجال وزارت امور خارجه ۲۳۴، ۳۶۰
الرحله المحمدیه و النقله الاسلامیه ۱۸۱
رحله منشی ۱۳۰
رسائل ۳۷۸
الرضوی، محمد ۲۳۲
روزنامه اختر ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۴، ۲۳۵،
۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۳، ۲۵۰، ۲۵۴،
۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۷۰،
۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۷، ۲۹۴، ۳۰۰
روزنامه ادب ۳۳۹
روزنامه اطلاع ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۵،
۳۰۷، ۳۳۶، ۳۵۸
روزنامه انجمن تبریز ۳۷۵، ۳۹۱
روزنامه ایران ۱۹۳، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰،
۲۳۲، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۶،
۲۴۷، ۲۵۰، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۲۳، ۲۲۵،
۲۳۰، ۲۸۰، ۲۸۴، ۲۹۹، ۳۰۲، ۳۰۷،
۳۲۵، ۳۳۲، ۳۴۱
روزنامه ایران سلطانی ۳۵۸، ۳۶۶
روزنامه چهره نما ۳۶۵، ۳۷۴، ۳۸۸، ۳۹۰،
۳۹۸، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۱۱،
۴۱۳، ۴۱۶، ۴۲۰، ۴۶۱، ۴۶۲
روزنامه حبل المتین ۲۹۹، ۳۰۵، ۳۰۶،
۳۰۷، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۹، ۳۲۸،
۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱،
۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۵۴،
۳۵۵، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۶۲، ۳۶۴، ۴۰۵، ۴۰۶،
۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۴۰
روزنامه حبل المتین ۳۷۱، ۳۷۳، ۳۷۴،
۳۷۹، ۳۸۲، ۳۸۶، ۳۸۸، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸

- ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۲، ۴۲۳
- سفرنامه های ایران ۷۲
- سفرنامه ابن جبیر ۳۱
- روزنامه حکمت ۳۷۱، ۳۷۲
- روزنامه خلاصه الحوادث ۳۴۱
- روزنامه دولت علیه ایران ۱۸۴، ۱۸۵
- ۱۹۰، ۱۹۱، ۲۰۰، ۲۰۹، ۲۱۴
- روزنامه سفر وقایع کربلا ۵۳، ۱۷۱، ۱۷۶
- روزنامه شرف ۲۳۹، ۲۴۷
- روزنامه شمس ۳۸۶، ۳۸۸، ۳۹۳، ۳۹۵
- ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹
- روزنامه صبح صادق ۳۹۰
- روزنامه فرهنگ ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۶
- ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۷۰
- روزنامه مظفری ۳۶۷، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۹
- ۳۸۰، ۳۸۲
- روزنامه ملت سنیه ایران ۲۰۹
- روزنامه میرزا محمدکلانتر فارس ۷۵
- روزنامه ناصری ۲۸۵، ۲۹۳، ۲۹۹، ۳۰۱، ۳۱۴
- روزنامه نجف ۳۸۳
- روزنامه ندای وطن ۴۰۳
- روزنامه وقایع اتفاقیه ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۶
- ۱۷۹، ۱۸۱
- روزنامه کمال ۳۲۷
- روضه الصفا ۱۵، ۴۲
- رهبان مشروطه ۴۰۹
- الریاض ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳
- ریاض السیاحه ۳، ۱۳۰
- الزوراء، روزنامه ط، ۲۱۰
- سالنامه بغداد ۲۴۵، ۲۹۱، ۳۱۶، ۳۳۴، ۳۳۶
- ساوچی، دیوان ۴۲۲
- سفرنامه سیفالدوله ۱۱۳، ۱۹۴
- سفرنامه طالبی ۱۰۱
- سفرنامه عتبات عالیات ۲۰۳
- سفرنامه مکه ۱۱۳، ۱۵۷، ۱۹۴، ۲۶۸، ۳۰۷
- سفرنامه میرزا ابوطالب خان ۱۱۳
- سفرنامه ناصرالدین شاه ۳۲، ۷۷، ۱۰۴
- ۱۰۹، ۱۵۹، ۱۷۱، ۱۹۳، ۱۹۹، ۲۱۴
- ۲۱۵، ۲۱۶، ۳۳۴، ۳۵۱
- سفرنامه های سهام الدوله بجنوردی ۳۱۲
- سفرنامه ژان اوبن ۳۸۰
- سفینه طالبی ۱۱۲
- سلاسل الذهب ۱۲
- سیاستگران دوره قاجار ۱۵۲
- سیمای کربلا ۱۲۸، ۱۹۸
- شاه طهماسب صفوی؛ مجموعه اسناد و مکاتبات ۴۹
- شذرات الذهب ۱۱
- شرح الاربعین و الدرہ النجفیه ۲۵۲، ۳۸۳
- شرح الشرايع ۳۷۲
- شرح بر رسائل و مکاسب ۳۲۵
- شرح حال رجال ایران ۲۹۴
- شرح زندگانی میرزای شیرازی ۲۲۰، ۲۹۴
- شیخ فضل الله نوری و مشروطیت ۲۱۹
- صاحب الریاض ۱۲۹
- صاحب الفصول ۱۴۹

قانون العلاج و زادالمسافرين ۳۱۵
 قره العين فى تاريخ الجزيرة و العراق
 والنهرين ۲۰۷
 قوانين فى علم الاصول ۳۰۰
 الكامل فى التاريخ ۲، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۱،
 ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۲۸، ۲۹
 كتاب الحوادث ۳۳، ۳۷، ۳۸
 كتاب النوادر ۶۴
 كربلا فى الارشيف عثمانى ۱۲، ۶۷، ۸۸
 كربلا و حرم هاى مطهر ۶۱، ۱۳۰، ۷۲،
 ۷۸، ۱۴۴
 كشف الظلام فى شرح شرائع الاسلام ۱۳۴
 گزيده اسناد ايران و عثمانى ۱۴۶، ۱۴۸،
 ۱۸۲، ۱۹۰، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۴۱، ۲۷۹
 ۳۱۱، ۳۱۹، ۳۲۸، ۳۳۶، ۳۵۳، ۳۵۴
 گلشن ابرار ن، ۱۱۰، ۱۳۸، ۱۵۹، ۲۲۰، ۲۵۰،
 ۲۹۶، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۳۵، ۴۴۶، ۴۶۲
 گلشن مراد ۸۴
 لاهوريه ۲۸۶
 لغه العرب ۱۷۷، ۴۱۳، ۴۱۸
 لمحات اجتماعيه من تاريخ العراق الحديث
 ۱۳۴، ۲۱۰
 مآثر السلطانيه ۱۰۶، ۱۲۷، ۱۲۳، ۱۳۱
 مآثر الكبراء ۲۷۳
 مآثر الكبرى فى تاريخ سامراء ۲۱۷
 ماضى النجف و حاضرها صفحات متعدد
 مجالس المناقب و مجالس المصائب ۸۸
 مجتهد كبير ۲۷۹
 مجمع التواريخ ۷۴، ۱۰۹
 مجمل فصیحى ۱۱

صحيفه الابرافى مناقب الاطهار ۲۹۵
 صدرالتواريخ ۱۱۰، ۱۳۱
 صدی الفؤاد ۱۶، ۳۰، ۴۲
 صوره الارض ۱۶
 الضوابط ۱۵۶، ۴۱۷
 طبرى، تاريخ ۴، ۷
 طرح بودجه كل ايران ۲۲۴
 عالم آراى عباسى ۴۳، ۵۶، ۵۷
 عالم آراى نادری ۷۸
 العبر فى خبر من غير ۹
 العراق فى دورى الاحتلال و الانتداب ۴۶۰
 عشائر العراق ۸۸، ۱۲۳
 علمای مجاهد ۲۹۴
 العين ۱۶۸
 غايه المراد فى احكام الجهاد و الحسام البنار
 فى قتال الكفار ۱۲۶
 الغرى ۴۰۱
 فارسنامه ناصرى ۷۹
 فرائد الاصول ۳۳۲
 الفرائض ۲۵۲
 الفرات ۴۶۱
 فرجه الغرى فى تعيين قبر امير المؤمنين
 ص، ۳، ۱۴، ۵۳
 فرزندان ابوطالب ۵
 فقهای نامدار شيعه ۲۹۴
 فوائد الرضويه فى علماء الجعفرية ۳۴
 فهرس التراث ۳۷
 الفهرست ۲۴
 فهرست اسنادمکمل قاجاريه ۱۶۹، ۲۳۴
 القاب رجال دوره قاجار ۳۷۵

- مکتوبات عراق ۴۱۱
مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی
علمای شیعه ۲۷۲، ۲۷۳
منتخب التواریخ ۲۱۴
المنتزع من کتاب التاجی ۷
المنتظم فی تاریخ الملوک والامم ۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۲۶، ۲۸
منتظم ناصری ۶۰، ۶۱
موارد الاحتاف فی نقباء الاشراف ۶۸
موسوعة الطبقات الفقهاء ۲۴
موسوعة العتبات المقدسه ۲۳، ۳۲، ۴۰، ۵۴، ۱۲۰
مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران ۵۳
نادرشاه و سلسله افشاریه ۷۹
نادرنامه ۷۳
ناسخ التواریخ ۱۰۴
نام العلم ۴۰۵
نجف اشرف، هفته نامه ۴۰۴
النجف فی ربع قرن منذ سنه ۱۹۰۸ ۱۰۵، ۱۲۰، ۲۲۶، ۲۷۳
نزهه الجلیس و منیه الادیب الانیس ۷۰
نزهه القلوب ۳، ۱۶، ۴۱
نزهه المحبین فی فضائل امیرالمؤمنین ص، ۱۵
نگاهی به تاریخ عتبات ۶۴
نهج البلاغه ۱۷
نهیض شیعیان در انقلاب اسلامی عراق ۳۸۰
وادی الفرات و مشروع سده الهنديه ۵۲
وقایع اتفاقیه، روزنامه ۱۶۸
- مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی همراه با یادداشتهای تفضیلی ۴۹
محیط ۱۶۸
مختصر فی اخبار البشر ۱۳
المدارک ۵۳
مرآت الاحوال جهان نما ۱۷
مرآت البلدان ۱۱۳، ۱۴۳
مراه الجنان ۹
مراقدالمعارف ۸۲، ۴۳۵
مروج الذهب و معادن الجوهر ۱
المسائل الحاثیه ۲۷
مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ۶، ۳۵۲
مستدرکات اعیان الشیعه ۴۹، ۱۵۴
مسیرطالبی ۱۱۲، ۱۱۳
مشاهیر مدفونین فی الصحن العلوی الشریف س، ۱۴، ۳۱
مشکاه المصابیح ۲۹۵
مشهدالامام علی فی النجف و مابه من الهایا و النجف ۷۷، ۸۱، ۳۷۰
معارف الرجال ۷۹، ۸۷، ۹۵، ۹۶، ۹۹، ۱۵۵، ۱۸۱، ۲۰۹، ۲۲۰، ۲۲۳، ۲۲۶، ۲۳۴، ۲۴۰، ۴۴۵
معجم الانساب و الاسرات الحاکمه فی تاریخ الاسلامی ۴۰۱
معجم البلدان ۱، ۳
معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱۵۴
مفاخر اسلام ۲۴، ۴۰
مفاخر یزد ۵۱
مفتاح الکرامه ۱۲۶، ۱۷۱، ۲۷۶
مقامات الاتوسی و خلاصه اخبار ۱۷۷

THE AHLUL BAYT (a.s)
WORLD ASSEMBLY

Reflections on the Foundation of Al-Bayt al-Haram

By Sayyid Ali Mirza

